

UNIVERSITAS LIBERA UCRAINENSIS
Facultas Philosophica

STUDIA T. 7

SYMBOLAE IN HONOREM
GEORGII Y. SHEVELOV

Monachii 1971 München

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Universitas Libera Ucrainensis • Ukrainische Freie Universität
Ukrainian Free University • Université Libre Ukrainienne

Філософічний Факультет • Facultas Philosophica

Науковий Збірник том 7

Збірник

на пошану проф. д-ра Юрія Шевельова

Symbolae in honorem
Georgii Y. Shevelov

МЮНХЕН • 1971 • MÜNCHEN

**Symbolae in honorem
Georgii Y. Shevelov**

Цей том Наукового Збірника УВУ виходить завдяки субвенції Й.Е. Апостольського Екзарха в Німеччині, Преосвященного Кир Платона Корниляка та Товариства Сприяння Українській Науці.

Diese „Wissenschaftliche Sammelschrift der UFU“ erscheint dank der Unterstützung des Apostolischen Exarchen in Deutschland S. E. Bischof Platon Kornyljak und der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e. V. in München.

Редакційна колегія:

Вільям Е. Гаркінз Олекса Горбач Яків Гурський

Collegium redactorum:

William E. Harkins Olexa Horbatsch Jacob P. Hursky

ДО 60-РІЧЧЯ ПРОФ. Д-РА ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА

В особі Ювілята, проф. д-ра Юрія Володимировича Шевельова вшановуємо на лад традицій наукового світу його дотеперішній визначний труд і непересічні фахові досягнення в ділянці слов'янської й української філології.

Вийшовши з відомої своїми потєбнянськими славістичними традиціями харківської філологічної школи як учень Л. Булаховського, він переніс на Захід виплеканий тим інтерес для синтакси — в першу чергу української мови. На Заході в час найсприятливіших умов для наукової праці в післявоєнній Німеччині засвоїв — не без впливу В. Сімовича — досягнення фONOЛОГІЧНО-СТРУКТУРАЛІСТИЧНОГО напрямку празького Іатунку, застосовуючи й розвиваючи його підхід до матеріялу українщини, праслов'янщини й інших слов'янських мов. Наче у передишках поміж своїми мовознавчими роботами знаходив час забирати слово історика літератури та ще більше літературного критика в питаннях української літератури, може, найбільше якраз сучасної. Філолог і стиліст, збираючи матеріял для граматики літературної українщини, ставав критиком і не випускав зі свого кругозору ні змісту досліджуваного тексту. Для позаукраїнського світу аж бібліографія писань Ювілята відкриває й цю сторінку його невсипущого труду. Своїми ж мовознавчими працями він здобув собі високе загальне признання в співколег-фахівців, що оцінили його працю об'єктивно. Кожноетапна науково-педагогічна діяльність Ювілята відома здебільшого лиш дано-епізодному гуртові його учнів: у Харкові, в Мюнхені, в Люнді і в ЗСА — в Гарвардському й Колумбійському університетах. В цілому ця найбільш теплолюдську сторінку його індивідуальності зможе накреслити майбутній хроніст аж із мозаїки зафіксованих вражень учнів кожного з-поміж названих етапів його труду. Скрізь ціхує його дотичну науково-педагогічну працю та сама солідність, що її подивляємо в друкованих працях. І той

самий приступний, «французький» спосіб подавати ясно завершено синтетичну думку, а що здібний очарувати аудиторію.

Не місце тут називати всі труднощі, що їх Ювілятові доводилося перебороти, щоб добитися того признання в фаховому світі, яким він утішається нині. Розумітимуть це лиш ті, хто з ними в нашу добу мав до діла.

Оцим скромним томом наукових причинків, піднесених Ювілятові учнями, приятелями й колегами, а виданому фінансовими засобами Українського Вільного Університету в Мюнхені, — тут Ювілят відновив свою науково-педагогічну працю після війни — шановуємо найперше його наукові осяги, його дотеперішній життєвий труд і його людську індивідуальність, що всупереч усякого роду невзгодинам залишилася собою, ніби заперечуючи утертому поглядові, мовляв, довкілля змінює людину.

Приятелів Ювілята в славістичному світі усіх географічних довжин і ширин, очевидно, куди більше, ніж авторів у цьому збірнику (і він має свою історію!): одним вадила однак фірмувальна установка, іншим життєвий шлях Ювілята (а отже й поговоркові недруги), щоб виразити явно своє признання його трудові у формі фахового причинку в оцьому томі.

Всі бажаємо Ювілятові від серця багато-багато років такої ж дальшої плідної та успішної праці, як досі, і ще — обставин, у яких нікому з-поміж справжніх друзів не буде неможливим віддати йому свою шану в якомусь новому ювілейному збірнику.

На многая і благая літа!

Олекса Г о р б а ч

БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ ПРОФ. Д-РА ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА (1934—1968)

склав *Яків Гурський*

Ця бібліографія охоплює всі праці проф. Шевельова, що виходили окремими книжками та друкувалися в періодичних виданнях журнального типу в роках 1934—1968. З листа проф. Шевельова до мене з 6 жовтня 1967 р. довідуємося, що його «перша стаття була в журналі „Радянський театр“ 1928 чи 1929 р.», але ані ця стаття, ані інші публікації до 1934 року не були приступні під час укладання цієї бібліографії. Не пощастило розшукати й багатьох газетних статтів, а особливо тих, що друкувалися в харківських «Вістях» і «Новій Україні», берлінському «Українському віснику», празькій «Українській дійсності» та стокгольмських „Dagens Nyheter“.

Бібліографічні позиції подаються в хронологічному порядку їх появи в друку. В межах кожного року подаються спочатку книжки, потім статті, потім рецензії (праці іншими мовами після українських, газетні статті після журнальних).

Одна зірочка (*) перед бібліографічною позицією означає, що праця підписана: *Ю. Ш.*, *Юр. Ш.*, *Юр. Шер.*, *Ю. Шерех*, *Юрій Шерех*, *Jury Scherech*, *Jury Šerech*, *Yury Cherekh*, *Yи. Sherekh*, *Yиry Sherekh* або *Yиry Šerech*.

Дві зірочки (**) перед бібліографічною позицією означають, що праця підписана: *Гр. Ш.*, *Г. Шевчук*, *Гр. Шевчук* або *Григорій Шевчук*.

І. КНИЖКИ, СТАТТІ І РЕЦЕНЗІЇ НАУКОВОГО І ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО ХАРАКТЕРУ

1934

1. [разом з Н. Кагановичем] *Грамматика української мови, ч. I. Морфологія*, Харків, 1934.
2. [разом з Н. Кагановичем] *Грамматика української мови, ч. II. Синтаксис*, Харків, 1934.

3. *Проблема мови соціальної драми, «За якість художньої мови»*. Науковий Інститут мовознавства АН УРСР, Харків, 1934.

1935

4. [разом з Н. Кагановичем] *Грамматика української мови, ч. I. Морфологія*. Видання 2, Харків, 1935.
5. [разом з Н. Кагановичем] *Грамматика української мови, ч. II. Синтаксис*. Видання 2, Харків, 1935.
6. [разом з Л. Догатьком] *Лекції української мови для журналістів*. Лекції 2, 3, 4, 7. Харків, 1935.

1936

7. [разом з Н. Кагановичем] *Грамматика української мови, ч. I. Морфологія*. Видання 3, Харків, 1936.
8. [разом з Н. Кагановичем] *Грамматика української мови, ч. II. Синтаксис*. Видання 3, Харків, 1936.

1940

9. *Із спостережень над мовою сучасної поезії, «Учені записки Харківського державного університету»*, 20, Харків, 1940, ст. 43—99.
10. *Традиція й новаторство в лексиці й стилістиці Івана Котляревського, там же*, ст. 131—170.
11. *Із спостережень над мовою сучасної поезії*, 2, «Наукові записки Інституту журналістики», 1, Харків, 1940, ст. 127—142.
12. *Стиль політичної лірики П. Г. Тичини, «Наукові записки Інституту мовознавства АН УРСР»*, 1, Київ, 1940, ст. 3—51.

1941

- 12.^{а**} [разом з В. Нетяєм] *Уявлена мова, «Нова Україна»* рік I, ч. 3, Харків, 11 грудня 1941, ст. 2—3.
12.^{б**} *Визначний український діяч. До роковин смерті О. Потебні, «Нова Україна»*, рік I, ч. 13, Харків, 25—26 грудня 1941, ст. 3—4.

1942

13. *Нотатки про етимологію, «Український засів»*, 3, Харків, 1942, ст. ?
13.^а *Василь Мова, «Нова Україна»*, Харків, серпень 1942.

14. Німецько-український кишеньковий словник. З доруки Українського Наукового Інституту в Берліні опрацювала Г а н н а Н а к о н е ч н а. Третій наклад. Отто Гаррасовіц. Ляйпціг 1942. — Українсько-німецький кишеньковий словник. З доруки Українського Наукового Інституту в Берліні опрацював д-р Я р о с л а в Р у д н и ц ь к и й. Третій наклад. Отто Гаррасовіц. Ляйпціг 1942, «Український засів», 1, Харків, 1942, ст. 68—71.
15. ** Л е о н і д М о с е н д з. Засів. Повесть. Друге видання. Прага, 1941, «Український засів», 2, Харків, 1942, ст. 84—87.
- 15^a.** *Перша ластівка*, «Нова Україна», рік II, ч. 20, Харків, 4 лютого 1942, ст. 3. [Про альманах «Ластівка» Євгена Гребінки].

1943

16. *Шевченко — клясик?* «Український засів», 4, Харків, 1943, ст. 94—107. [З приводу книжки «Шевченко — клясик. 1855—1861» Євгена Юлія Пеленського].
17. *Як творив Шевченко-поет*, там же, ст. 107—109.
18. *Три профілі (До перевидання праць наддніпрянських мовознавців у Львові)*, «Наші дні», 4, Львів, 1943, ст. 6—7.
19. ** *Сила молодости (Про київську драматичну студію)*, там же, ст. 12.
20. *Сувора школа (Сто років з дня смерти Маркіяна Шашкевича)*, «Наші дні», 6, Львів, 1943, ст. 3—4.
21. *Перед судом сторіччя (1843—1943)*, «Наші дні», 8, Львів, 1943, ст. 4—5. [Про Г. Квітку-Основ'яненка].
22. ** *В світі людських почуттів (Риси постсоветського літературного стилю)*, «Наші дні», 10, Львів, 1943, ст. 5—6.
23. *Степан Риндик. Логос. Поезії*. Прага, 1942, «Український засів», 4, Харків, 1943, ст. 150—154.
24. *За українську літературну мову*, «Краківські вісті», ч. 147 (885), Краків, 10 липня 1943, ст. 3—5; ч. 148 (886), 11 липня 1943, ст. 4—5.
25. *Василь Мова*, «Краківські вісті», ч. 246 (984), Краків, 3 листопада 1943, ст. 3—5; ч. 247 (985), 4 листопада 1943, ст. 3—4; ч. 248 (986), 5 листопада 1943, ст. 3.

1944

26. *Меч, труби, люття*, «Наші дні», 1, Львів, 1944, ст. 7, 10. [Про Лазаря Барановича].
27. *Тріумф романтики*, «Студентський прапор», 6 (12), Краків, 1944, ст. 20—26.

28. *Поет (Листки з записника)*, «Наші дні», 3, Львів, 1944, ст. 1—3. [Про Т. Шевченка].
29. *Незаступна втрата. Василь Сімович — мовознавець*, «Наші дні», 4/5, Львів, 1944, ст. 2—3.
30. ** *Твір про мистецтво стріляти, там же*, ст. 13—14. [Про роман «Звіролови» І. Багряного. — Див. бібліогр. позицію ч. 92].

1945

31. *У річищі Гоголевої традиції*, «Українська дійсність», ч. 10, Прага, 10 квітня 1945, ст. 3—4. [Про збірку оповідань Ст. Риндика «Смілянська хроніка»].
32. *Неповажна спроба (Українсько-англійський словник. Уложив (?) В. Захарків. Регенсбург, 1945)*, «Час», ч. 12, Фюрт, 16 грудня 1945, ст. 9—10.

1946

33. * *Головні правила українського правопису*, Вид-во «Прометей», [Новий Ульм], 1946, 61 ст.
34. * *Одна чи дві літературні мови*, «Рідне слово», 3—4, Мюнхен, 1946, ст. 78—85.
35. * *Мовна дискусія 1891—1893 років і участь у ній Івана Франка*, «Рідне слово», 6, Мюнхен, 1946, ст. 73—79.
36. * *Галичина в формуванні нової української літературної мови*, «Літературно-науковий збірник», Ганновер, 1946, ст. 17—44.
37. * *Стилі сучасної української літератури на еміграції*, «МУР», 1, Мюнхен-Карльсфельд, 1946, ст. 54—81.
38. * *Поезія Миколи Зерова*, «Хорс», 1, Регенсбург, 1946, ст. 112—126.
39. ** *Поезія піднесених шабель. Ще про «Рубікон Хмельницького» Юрія Косача, там же*, ст. 180—186.
40. * *Дискусія в мистецькому салоні, якої і якого в нас нема. Проблема М. Кулішевої «Патетичної сонати» на сцені*, «Театр», 2, Мюнхен — Авгсбург, 1946, ст. 2—10.
41. * *Поезія втомі від життя («Канітферштан» Л. Мосендза)*, «Заграва», 1, Авгсбург, 1946, ст. 46—47.
42. * *Голос пропащого покоління*, «Заграва», 4, Авгсбург, 1946, ст. 58—62.
43. * *Колір нестримних палахтінь («Вертеп» Арк. Любченка)*, МУР, «Альманах», 1, Штуттгарт, 1946, ст. 147—174.
44. ** *Післямова, Юрій Клен: «Попіл імперії»*, частина І, Фюрт, 1946, ст. 19—23.

45. ** Післямова, Юрій Клен: «Ноктюрн b-moll», Авґсбург, 1946, ст. 28—31.
46. ** *У світі малих почуттів*, «Час», ч. 1 (15), 6 січня 1946, ст. 15—16. [Про книжку оповідань В. Русальського «Місячні ночі»].
47. ** *Поезії без поезії* («Близьке й далеке» Юрія Балка. Авґсбург, 1945), «Час», ч. 6 (20), 17 лютого 1946, ст. 3.
48. * *Традиції шевченківського стилю і сучасна поезія*, «Час», ч. 9 (23), 10 березня 1946, ст. 3—4.
49. * *Старі «шляхи»*, «Додаток до часопису „Наше життя“», ч. 17 (49), Авґсбург, 16 березня 1946, ст. 11—15; ч. 19 (51), 23 березня 1946, ст. 8—10.
50. ** *Друга книжка оповідань Русальського* (Вол. Русальський. Соняшні дзвони. Оповідання. Авґсбург, 1946), «Час», ч. 14 (28), 13 квітня 1946, ст. 3.
51. ** *Байки Івана Манила*, «Час», ч. 15 (29), 19 квітня 1946, ст. 5.
52. ** *Книжка двох авторів* (Леонид Полтава. За мурами Берліну. Поезії 1942—1945 рр.), «Час», ч. 18 (32), 11 травня 1946, ст. 4.
53. ** Ол. Запорізький. Швейцарський паспорт. Драматичний етюд на одну дію. На чужині. 1946, «Час», ч. 24 (38), 22 червня 1946, ст. 4.
54. * *Гнилизна*, «Час», ч. 32 (46), 17 серпня 1946, ст. 3—6; і «Українське слово», ч. 8, Регенсбург, 18. VIII. 1946, ст. 4—5.
55. ** *Срібні арії й золоті гімни* (Ніна Павловська. Арія Маргарити. Новелі. Б-ка «Нашого життя». Авґсбург, 1946). «Час», ч. 36 (50), 14 вересня 1946, ст. 5—6.
56. * *Гариць Шипшина*, УВ, ч. 38 (48), 4 жовтня 1946, ст. 4; і в білоруському перекладі в «Шыпшына», 4, 1947, ст. 28—30.
57. ** *Наміри були добрі* (Петро Кізко. Навіки твій. Поезії. Кооперативне в-во «Заграва». Гайденав, 1946), «Час», ч. 41 (55), 19 жовтня 1946, ст. 5—6.
58. ** *Творча поразка Михайла Бажанського* (Михайло Бажанський. Мозаїка кадрів в'язничних. Ашафенбург, 1946), «Наша пошта», ч. 2, Гайденав, 20 жовтня 1946, ст. 3—4.
59. * Проф. П. Ковалів, Як правильно будувати фразу (котрий, який, що). Мюнхен, 1946. Проф. П. Ковалів, Українська літературна вимова і правопис. Мюнхен, 1946, «Час», ч. 13 (27), 6 квітня 1946, ст. 4.
60. * *Спроба цікавої граматики* (Д-р Ярослав Рудницький. Як говорити по-літературному. Другий наклад, час і місце видання не зазначені), «Час», ч. 47 (61), 1 грудня 1946, ст. 8.

61. * *Праця про український наголос* (Ярослав Рудницький, *Український наголос як функційна проблема*. Другий наклад. Місце і рік видання не зазначені), «Час», ч. 50 (64), 19 грудня 1946, ст. 6.

1947

62. * *До генези називного речення*, Мюнхен, На правах рукопису, 1947, 50 + 16 ст.
63. * [разом з Дмитром Кислицею] *Грамматика української мови. Посібник для гімназій. Частина II. Синтакса*, Накладом видавництва «Українська трибуна», Мюнхен, 1947, 86 ст.
64. * *Вплив Галичини на нову українську літературну мову*, «Календар на 1947 рік». Вид-во «Українське слово», Регенсбург, 1947 ст. 40—47.
65. * *Галицькі впливи на українську літературну мову в ділянці наголосу*, «Науковий збірник Українського Вільного Університету», 5, Мюнхен, 1947, ст. 208—212.
66. * *В обороні великих*, «МУР», 3, Регенсбург, 1947 ст. 11—26.
67. ** *Без металевих слів і без зідхань даремних*, «Арка», 1, Мюнхен, 1947, ст. 10—13. [Про поезію Олени Теліги].
68. ** [разом з З. Т.] *Театральна хроніка*, там же, ст. 29—30.
69. * *Року Божого 1946. Замість огляду українського письменства 1946 р.*, «Арка», 2—3, Мюнхен, 1947, ст. 1—8.
70. * *Етюди про «незрозуміле» в літературі. I. Поезія Василя Барки*, «Арка», 4, Мюнхен, 1947, ст. 1—6. — Див. бібліограф. позицію ч. 114.
71. ** *«Пошились у дурні» в студії Й. Гірняка*, там же, ст. 43—44.
72. * *Пам'яті поета*, «Арка», 6, 1947, ст. 1—2. [Пам'яті Юрія Клена].
73. ** *Історія Едварда Стріхи*, там же, ст. 10—14.
74. ** *Сліпуча думка, наче лезо гостра. Посмертна збірка поезій О. Ольжича*, «Орлик», 1, Берхтесгаден-Струб, 1947, ст. 24—26.
75. * *Пам'яті Юрія Клена*, «Проблеми», 3, Мюнхен, 1947, ст. 4.
76. ** *Повість про нового українця* (Гліб Східний. Аркадій Ярош. Повесть. Накладом Українського Видавництва в Бельгії. К. Малькевич-Малін, 1946), «Похід», 1, Гайденав, 1947, ст. 69—73.
77. ** *Поезія Василя Барки*, в збірці: В. Барка, «Білий світ», Мюнхен, 1947, ст. 163—175.

78. ** Р. Личаківський, Любовна історія. Оповідання. Вид-во «Заграва», Фельдкірх-Форарльберг, 1947, «Арка», 4, Мюнхен, 1947, ст. 42.
78. ** Богдан Нижанківський, Щедрість поезії. Вид-ска «Українське слово», Регенсбург, 1947, «Арка», 5, Мюнхен, 1947, ст. 41.
79. * Собі чи світові? «Літературний зошит» — Літературно-Мистецький Додаток до газ. «Українські вісті», ч. 1, Новий Ульм, січень 1947, ст. 3.
80. ** Улас Самчук, УТ, ч. 5 (29), 26 січня 1947, ст. 4; ч. 6 (30), 30 січня 1947, ст. 4.
81. * У задушеному повітрі. Нотатки про укр. підсоветську літературу, «Час», ч. 1/2 (66/67), 7 січня 1947, ст. 7; ч. 3 (68), 19 січня 1947, ст. 5; ч. 4 (69), 26 січня 1947, ст. 5; ч. 5 (70), 2 лютого 1947, ст. 5.
82. ** Поезія переверненої романтики, «Час», ч. 1/2 (66/67), 7 січня 1947, ст. 10; ч. 3 (68), 19 січня 1947, ст. 6. [Про збірку поезій «Золотий бумеранг» І. Багряного].
83. ** «Матіс, маляр», «Час», ч. 5 (70), 2 лютого 1947, ст. 7. [Про виставу опери Павля Гіндеміта «Матіс, маляр»].
84. ** Книжка, про свято написана, «Наша пошта», ч. 2 (14), Гайденав, 2 лютого 1947, ст. 4. [Про книжку «Збірка новель» Д. Гуменної].
85. * Запізнені думки (Замість рецензії на «Народного Малахія» Миколи Куліша в театрі під мистецьким проводом В. Блавацького), «Час», ч. 6 (71), 9 лютого 1947, ст. 6; ч. 7 (72), 16 лютого 1947, ст. 7—8.
86. ** Привид минулого, «Час», ч. 7 (72), 16 лютого 1947, ст. 6. [Про книжку Ірини Артим «Як щастя зближається», Авсбург, 1946].
87. ** Право на експеримент і його межі (Ігор Костецький: «Оповідання про переможців»), УТ, ч. 11 (35), 16 лютого 1947, ст. 4.
88. ** Молодість, що вміє, старість, що може (Театральна студія під проводом Йосипа Гірняка), «Час», ч. 8 (73), 23 лютого 1947, ст. 5—6.
89. ** Чужинцям про Шевченка, «Час», ч. 10 (75), 9 березня 1947, ст. 9. [Про книжку: D. Doroshenko, Taras Shevchenko the National Poet of Ukraine, Augsburg, 1946].
90. * Нотатки про новітню західню драматургію, «Літературний зошит», ч. 2, Новий Ульм, лютий 1947, ст. 3—6; ч. 3, березень 1947, ст. 3—6.

91. ** *Передчасна збірка*, «Час», ч. 11 (76), 16 березня 1947, ст. 8. [Про «Весняний гомін» В. Скорупського, Вид-во «Нові дні», Зальцбург, 1946].
92. ** *Твір про мистецтво стріляти*, УВ, ч. 14 (72), 21 березня 1947, ст. 5. [Скорочений варіант статті з журналу «Наші дні», 4/5, Львів, 1944, ст. 13—14. — Див. бібліогр. позицію ч. 30].
93. ** *В безмежжі світлотемнім корабля, що з курсу збився*, «Час», ч. 12 (77), 23 березня 1947, ст. 5—6. [Про книжку Ю. Буряківця «Слово про Україну», Авґсбург, 1946].
94. ** *Анекдота набуває прав на життя*, «Час», ч. 15—16 (80—81), 13 квітня 1947, ст. 6. [Про книжку оповідань «Муза» В. Чапленка, Авґсбург, 1946].
95. * *А все таки Шевченко був Шевченко*, «Час», ч. 19 (84), 11 травня 1947, ст. 5—6. [Про книжку В. Петрова «Провідні етапи сучасного шевченкознавства», УВАН, 1946].
96. ** *«Голубий Дунай»*, «Час», ч. 44 (109), 5 листопада 1947, ст. 7—8. [Про роман «Голубий Дунай» Олеса Гончара].
97. * *Приципи і етапи большевицької політики щодо слов'янських мов в ССРСР (крім російської)*, «Свобода», ч. 270, Джерзі Ситі, 19 листопада 1947, ст. 3; ч. 271, 20 листопада 1947, ст. 3; ч. 272, 21 листопада 1947, ст. 3; ч. 273, 22 листопада 1947, ст. 3; ч. 275, 25 листопада 1947, ст. 3; ч. 277, 28 листопада 1947, ст. 3.
98. ** *Два поети*, «Час», ч. 48 (113), 30 листопада 1947, ст. 5—6. [Про дві збірки білоруських віршів: «У акіяне ночы» Масаея Сядньова (Мюнхен) і «Ростань» М. Кавиля (Регенсбург)].
99. ** *Подорож у країну ночі* (Олександр Смотрич. Ночі. Новелі «Голуба Савоя»), УТ, ч. 93 (117), 7 грудня 1947, ст. 4; ч. 96 (120), 14 грудня 1947, ст. 4.
100. * *Над Україною дзвони гудуть*, УВ, ч. 92 (150), 20 грудня 1947, ст. 3—4. [Про повість «Старший боярин» Тодоса Осьмачки].

1948

101. * *Ein neues Theater?* Drei Fichten Verlag, München, 1948, 63 ст.
102. * *Об'єднання українських письменників МУР*, «Сьогочасне й минуле», 1, Мюнхен — Нью-Йорк, 1948, ст. 99—101.
103. * *Четвертий Харків*, «Студентський вісник», 2, Мюнхен, 1948, ст. 19—32. — Див. бібліографічну позицію ч. 145.
104. * *Не для дітей*, «Арка», 2 (8), Мюнхен, 1948, ст. 1—5.
105. ** *«Шовковий черевичок» Поля Кльоделя*, «Арка», 5 (11), Мюнхен, 1948, ст. 52—55.

106. * *Три портрети*, «ПУ-ГУ», 5, Авґсбург, 1 лютого 1948, ст. 7—8.
107. * *Trends in Ukrainian Literature under Soviets*, „The Ukrainian Quarterly“, IV, 2, Mahwah, 1948, ст. 151—167.
108. * *Die Entstehung des religiösen Films („Ausgestoßen“)*, „Geistige Welt“, III, 2, München, 1948, ст. 81—84.
109. * *Why Did You Not Want to See, Mr. Steinbeck?* „The Ukrainian Quarterly“, IV, 4, Mahwah, 1948 ст. 317—324.
- 110.** Роксана Вишневецька. Материнки, 1946, «Арка», 1 (7), Мюнхен, 1948, ст. 42—43.
- 111.** Олег Зуєвський. Золоті ворота. Поезії. Мюнхен, 1947, «Арка», 2 (8), Мюнхен, 1948, ст. 57—58.
- 112.** Святослав Гординський. Вогнем і смерчем. Вид-во «Академія», Мюнхен, 1947, «Арка», 3—4 (9—10), Мюнхен, 1948, ст. 81.
113. * *Шабля і думка*, «Час», ч. 1—2 (118—119), 7 січня 1948, ст. 5; 3 (120), 18 січня 1948, ст. 5—6. [Про двотомну «Юність Василя Шеремети» Уласа Самчука].
114. * «Поет» Теодосія Осьмачки, УТ, ч. 6 (128), 29 січня 1948, ст. 4—5; ч. 7 (129), 1 лютого 1948, ст. 4, 7; ч. 8 (130), 5 лютого 1948, ст. 5—6. [Стаття становить собою другий етюд про «незрозуміле» в літературі. — Див. бібліографічну позицію ч. 70].
- 115.** *Ознака часу?* «Час», ч. 6 (123), 8 лютого 1948, ст. 6. [Про книжку «Коханіяда» Ол. Гай-Головка].
116. * *Трошки про себе і трошки про принциповість*, УВ, ч. 18 (170), 28 лютого 1948, ст. 4.
- 117.** «Домаха» Л. Коваленко в театрі В. Блавацького, «Час», ч. 12 (129), 21 березня 1948, ст. 10.
- 118.** «Сон же сон, напричуд дивний» («Ордер» Ю. Косача в драмат. ансамблі В. Блавацького), «Час», ч. 16 (133), 18 квітня 1948, ст. 7—8; ч. 17 (134), 28 квітня 1948, ст. 6.
- 119.** *Про християнізм і про правду й фальш у мистецтві*, УТ, ч. 44 (166), 25 липня 1948, ст. 4.
- 120.** *Про віру двох поколінь, про Рідза і про Осьмачку*, УТ, ч. 46 (168), 1 серпня 1948, ст. 4.
- 121.** *Зустріч трьох авторів, і що з того вийшло*, УВ, ч. 65 (217), 11 серпня 1948, ст. 4. [Про драматичну повість «Морітурі» І. Багряного].
- 122.** *Тойнбі чи Хвильовий, або про межі оракулів сучасности*, УТ, ч. 51 (173), 19 серпня 1948, ст. 4; ч. 52 (174), 22 серпня 1948, ст. 4.
- 123.** *При початку стоїть людина («Пан», збірка оповідань Петра Балея)*, «Час», ч. 40 (157), 3 жовтня 1948, ст. 5.

124. ** «Народній Малахій» Жана Жіроду, УТ, ч. 67 (189), 14 жовтня 1948, ст. 4; ч. 68 (190), 17 жовтня 1948, ст. 4.
125. ** *Париж чи Рим («Люкреція» Андре Обе в Театрі Володимира Блавацького)*, «Час», ч. 52 (169), 26 грудня 1948, ст. 5—6.
126. * *Крок вперед*, «Час», ч. 6 (123), 8 лютого 1948, ст. 6. [Про «Англійсько-український словник» В. Захаркова, Регенсбург, 1946].

1949

127. * *Галичина в формуванні нової української літературної мови*, Український Вільний Університет, Мюнхен, 1949, 93 ст.
128. * *Сучасна українська літературна мова*, зшитки 1—10, Інститут заочного навчання при Українському Вільному Університеті, [Мюнхен], 1949, 306 ст.
129. * *Мова української еміграції в Німеччині (1945—1948)*, «Сьогочасне й минуле», 1—2, Мюнхен — Нью-Йорк, 1949, ст. 38—45.
130. ** *Табір у літературі і література в таборі*, там же, ст. 55—61.
131. * *Назва «Русь»*, «Енциклопедія Українознавства», I, 1, НТШ, Мюнхен — Нью-Йорк, 1949, ст. 13—14.
132. * *Синтаксична система*, там же, ст. 338—339.
133. * *Історія української мови. Давня доба*, там же, ст. 345—348.
134. * *Розвиток літературної мови в XIX—XX ст.*, там же, ст. 354—356.
135. * *Принципи сучасного українського письма й пунктуації*, там же, ст. 364—366.
- 135^a. * [разом з Л. Білецьким, Г. Ващенком, Д. Дорошенком, І. Розгоном] *Освіта і шкільництво під советами*, там же, I, 3, ст. 934—942.
136. ** *Книга про чистих серцем*, «Життя», 2, Авгсбург 1949, ст. 12. [Про роман Докії Гуменної «Діти чумацького шляху»].
137. * *Польська мова в Україні в XVI—XVII ст.*, «Україна», 2, Париж, 1949, ст. 99—107.
138. * *Don Quijotte ist unter uns*, „Thema“, IV, 49, München, 1949, ст. 17—20.
139. * *École Libre des Hautes Études à New York. Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales et slaves, VIII*, «Сьогочасне й минуле», 1—2, Мюнхен, 1949, ст. 99—102.
140. ** *Полеміка через 64 роки*, УВ, ч. 1—2 (258—259), [1] січня 1949, ст. 4—5. [Про «День гніву» Ю. Косача].

141. ** *Хутір, революція, імперія, людина* (Улас Самчук: Ост. Роман у 3 діях. Том I. Морозів хутір. Вид. Мих. Борецького. Регенсбург, 1948, стор. 584), «Час», ч. 3 (173), 23 січня 1949, ст. 5; ч. 4 (174), 30 січня 1949, ст. 5; ч. 5 (175), 6 лютого 1949, ст. 5; ч. 6 (176), 13 лютого 1949, ст. 5. — Див. бібліогр. позицію ч. 142.
142. ** *Ідеї і люди*, «Наш вік», ч. 2, Торонто, 23 квітня 1949, ст. 5. [Скорочений передрук четвертого розділу бібліогр. позиції ч. 141].
143. ** *Кораблі прагнуть повернення* (Перша стаття про поезію Богдана Кравцева), УТ, ч. 16 (226), 20 березня 1949, ст. 6.
144. ** *... І незглибиме творче ремесло* (Друга стаття про поезію Богдана Кравцева), УТ, ч. 17 (227), 27 березня 1949, ст. 6.
145. * *Четвертий Харків*, УВ, ч. 29 (286), 10 квітня 1949, ст. 3—4; ч. 30 (287), 14 квітня 1949, ст. 3—4. — Див. бібліогр. позицію ч. 103.
146. ** *З близького далекого. Книжка про патос народу, що йде вгору*, «Українська думка», ч. 45/142, Лондон, 13 листопада 1949, ст. 3. [Про книжку спогадів Віктора Приходька «Під сонцем Поділля», Мюнхен, 1948].
147. * *Коло джерел*, УВ, ч. 89 (346), 6 листопада 1949, ст. 3—4. [Про „Geschichte der altrussischen Literatur in 11., 12. und 13. Jahrhundert“ Д. Чижевського].

1950

148. * *Невіддільна спадщина* (Кілька слів про українські церковнослов'янізми), «Україна», 3, Париж, 1950, ст. 155—157.
149. * *Михайло Петренко — майстер елегій*, «Україна», 4, Париж, 1950, ст. 246—249.
150. * *Два стилі літературної критики*, «Київ», I, 3, Філядельфія, 1950, ст. 158—169.
151. * *Присмерк марризму*, «Нові Дні», 6, Торонто, 1950, ст. 8—12.
152. * *Праці В. К. Метгьюза. (З україністичних студій в Англії)*, «Україна», 4, Париж, 1950, ст. 296—297.
153. * *Phoneta errans*, „Lingua“, II, Haarlem, 1950, ст. 399—418.
154. * *André Vaillant, Les traits communs des langues slaves*, «Україна», 3, Париж, 1950, ст. 224.
155. * *André Vaillant, Manuel du vieux slave*, «Україна», 4, Париж, 1950, ст. 298—299.
156. ** *Людина з породи Самсонів* (Про Валеріяна Поліщука), «Українська думка», ч. 3 (151), Лондон, 22 січня 1950, ст. 3; ч. 4 (152), 29 січня 1950, ст. 3.

157. * *Поезія Юрія Клена*, УВ, ч. 87 (448), 29 жовтня 1950, ст. 2—3; ч. 92 (453), 16 листопада 1950, ст. 2—4.
158. * *Vorzeichen eines Wiedererwachens? (Zu Tschizewskijs Geschichte der altrussischen Literatur)*, „Die Neue Zeitung“, Nr. 78, München, 1 April 1950, ст. 10.

1951

159. * *Нарис сучасної української літературної мови*, Наукове Товариство ім. Шевченка, Бібліотека Українознавства ч. 3, Видавництво «Молоде життя», Мюнхен, 1951, 402 ст.
160. *Просте речення*, «Курс сучасної української літературної мови», за ред. Л. А. Булаховського, т. II, Синтаксис, Київ, 1951, ст. 5—141. [Надруковано без підпису автора з приміткою: «Опрацював за матеріалами Інституту мовознавства Академії Наук УРСР Л. А. Булаховський»].
161. * *Спроба відтворення української мови Х сторіччя*, «Україна», 5, Париж, 1951, ст. 324—330.
162. * *Віктор Петров, як я його бачив*, «Україна», 6, Париж, 1951, ст. 422—429.
163. * *Микола Грунський (1879—1951)*, там же, ст. 476.
164. * *Від Коцюбинського до Росселіні, від Росселіні до Коцюбинського*, «Нові дні», 13, Торонто, 1951, ст. 9—12.
165. * *Року Божого 1947*, «Нові дні», 15, Торонто, 1951, ст. 14—20.
166. * *Мені аж страшно, як згадаю («Плян до двору» Т. Осьмачки)*, «Нові дні», 16, Торонто, 1951, ст. 22—25.
167. * *Над Дніпром 950 року*, «Нові дні», 17—18, Торонто, 1951, ст. 28—31.
168. ** *Париж треба закрити*, «Нові дні», 19, Торонто, 1951, ст. 11—12.
169. * *Три кордони й четвертий («Кордони падуть» Івана Смолія)*, «Нові дні», 20, Торонто, 1951, ст. 17—19.
170. * *Stefan Yavorsky and the Conflict of Ideologies in the Age of Peter I*, „The Slavonic and East European Review“, XXX, 74, London, 1951, ст. 40—62. — Див. бібліогр. позицію ч. 202.
171. ** *Młodzież czwartego Charkowa*, „Kultura“, 1/39, Paryż, 1951, ст. 11—24.
172. * *Birger Callemann. Zu den Haupttendenzen der urslavischen und altrussischen Lautentwicklung*, «Україна», 5, Париж, 1951, ст. 399—400.
173. ** *W. K. Matthews. Taras Ševčenko: the Man and the Symbol*, там же, ст. 397.
174. * *J a r. R u d n y c ' k y j*, Die Lemberger Ukrainische Stadtmundart, „Zeitschrift für slavische Philologie“, XXI, 1, Heidelberg, 1951, ст. 216—221.

175. * *A New Comparative Grammar of Slavic Languages* (André Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves, Tome, I. Phonétique. Lyon-Paris, 1950), „The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.“, I, 2, New York, 1951, ст. 157—163.
176. * *Прощання з учора («Коли ж прийде справжній день?»)*, «Сучасна Україна», ч. 12, Мюнхен, 10 червня 1951, ст. 7—10; ч. 13, 24 червня 1951, ст. 7—10; ч. 14, 8 липня 1951, ст. 7—10; ч. 15, 22 липня 1951, ст. 6—8. — Див. бібліогр. позицію ч. 178.

1952

177. * *Кость Михальчук (21. XII. 1840 — 7. IV. 1914)*, УВАН, Серія: Українські вчені ч. 3, Вінніпег, 1952, 39 ст. — Див. бібліогр. позиції ч.ч. 180, 192.
178. * *Прощання з учора — Коли ж прийде справжній день*, Видавництво «Сучасна Україна», Мюнхен, 1952, 52 ст. — Див. бібліогр. позицію ч. 176.
179. * *Probleme der Bildung des Zahlwortes als Redeteil in den slavischen Sprachen*, Серія: Lunds Universitets Årsskrift. N.F.Avd. 1. Bd. 48. Nr 2, Lund, 1952, 171 ст.
180. * *Українські мовознавці, I. — Кость Михальчук (1840—1914)*, «Україна», 7, Париж, 1952, ст. 502—507. — Див. бібліогр. позиції ч.ч. 177, 192.
181. * *З листів М. Максимовича до М. Погодіна, там же*, ст. 572—574.
182. * *Етюди про національне в літературах сучасности*, «Літературно-науковий збірник», 1, Нью-Йорк, 1952, ст. 148—161.
183. ** *Людина — різна (Per Lagerqvist — нобелівський лавреат)*, «Нові дні», 24, Торонто, 1952, ст. 8—12.
184. ** *Про дві українські літератури і про одну книжку поезій*, «Нові дні», 26, Торонто, 1952, ст. 7—10.
185. ** *Так було, чи так мало бути?* «Нові дні», 28, Торонто, 1952, ст. 13—17. [Про «Щоденник» А. Любченка].
186. * *Реабілітація людини («Мана» Д. Гуменної)*, «Нові дні», 30, Торонто, 1952, ст. 11—14.
187. ** *Про одну дискусію майже десятирічної давности і про аргентинську школу в українській літературі*, «Нові дні», 32, Торонто, 1952, ст. 12—15.
188. ** *Трохи моєї Італії*, «Нові дні», 33, Торонто, 1952, ст. 10—16.
189. ** *З мистецького Парижу*, «Нові дні», 34, Торонто, 1952, ст. 9—13.

190. * *Українські мовознавці, II. — Всеволод Ганцов (1892—?)*, «Україна», 8, Париж, 1952, ст. 600—604.
191. * *Zum Problem der Satzgliederung und Aussonderung der Redeteile (Die Bücher von I. Meščaninov)*, „Lingua“, III, 2, Haarlem, 1952, ст. 193—218.
192. * *Kost' Mychal'čuk (1841—1914) als Dialektologe*, „Orbis“, I, 1, Louvain, 1952, ст. 261—272. — Див. бібліогр. позиції ч.ч. 177, 180.
193. * *Ueber die Besonderheiten der Sprache der Frauen*, там же, ст. 74—81.
194. *The Problem of Ukrainian-Polish Linguistic Relations from the Tenth to the Fourteenth Century*, „Word“, VIII, 4, New York, 1952, ст. 329—349 (= „Slavic Word“, 1, New York, 1952, ст. 25—45).
195. * *Pokój Nr. 101*, „Kultura“, 5/55, Paryż, 1952, ст. 3—16.
196. * *Revue des Etudes Slaves. Index des tomes I—XXI (1921—1944)* par T a t i a n a B a k o u n i n e, «Україна», 7, Париж, 1952, ст. 588—589.
197. * Г. Г о л о с к е в и ч. Правописний словник. Видання восьме. Нью-Йорк, 1952, «Україна», 8, Париж, 1952, ст. 698—699.
198. * Я р о с л а в Б. Р у д н и ц ь к и й. Слово й назва «Україна», там же, ст. 591—592. — Див. бібліогр. позицію ч. 199.
199. * *An Important Work in Ukrainian Onomastics* (J. B. R u d n y ć k y j, The Term and Name „Ukraine“), „The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S.“, II, 4 (6), New York, 1952, ст. 435—443. — Див. бібліогр. позицію ч. 198.
200. * V. V i n o g r a d o v. Russkij jazyk. Grammatičeskoe učenie o slove, „Zeitschrift für slavische Philologie“, XXI, 2, Heidelberg, 1952, ст. 408—441.
201. * *Принципи і етапи большевицької мовної політики на Україні*, «Сучасна Україна», ч. 14 (39), Мюнхен, 29. 6. 1952, ст. 9—10; ч. 15 (40), 13. 7. 1952, ст. 5—6; ч. 16 (41), 27. 7. 1952, ст. 8.
202. * *Степан Яворський та ідеологічна боротьба в добу Петра I*, УВ, ч. 59 (626), 20 липня 1952, ст. 2—3; ч. 60 (627), 24 липня 1952, ст. 2—4. — Див. бібліогр. позицію ч. 170.
203. * *Минуле, що лишається живим (Про діяльність київських мовознавців 20-их років)*, «Свобода», ч. 330, Джерзі Сіті, 11 грудня 1952, ст. 3; ч. 331, 12 грудня 1952, ст. 3.

204. * *Participium Universale im Slavischen*, Slavistica Nr. 16, Verlag der Ukrainischen Freien Akademie der Wissenschaften, Winnipeg, 1953, 43 ст.
205. * *Problems in the Formation of Belorussian*, Supplement to „Word“, Vol. 9, Monograph No. 2, New York, 1953, vi + 109 ст.
206. * *Ще про назви Дніпрових порогів у Костянтина Багряногородного (Відповідь К. І. Фалькові)*, «Україна», 10, Париж, 1953, ст. 807—821.
207. * *Покоління бере фальшиву ноту*, «Нові дні», 36, Торонто, 1953, ст. 6—9. [З приводу збірки новель Л. Полтави «У вишневій країні»].
208. * *Велика стаття про малий вірш*, «Нові дні», 37, Торонто, 1953, ст. 16—18. [Про вірш О. Зуєвського «Цей звід — це дерево»].
209. * *Що ж таке зрештою українська наука?* «Нові дні», 39, 41, Торонто, 1953, ст. 5—8, 15—17.
210. * *Хвильовий без політики*, «Нові дні», 40, Торонто, 1953, ст. 2—6.
211. * *З критичного щоденника. 1. Влада се — серце* (Євген Маланюк. Влада. Поезій книга шоста. Вид-во «Київ». Філадельфія 1951); *2. Земля — не має краю* (Вадим Лесич. Ліричний зошит. Поезії. Накладом Приятелів Поезії. Нью-Йорк 1953), «Нові дні», 45, Торонто, 1953, ст. 9—12.
212. * *Zur Frage der ukrainisch-weissruthenischen Sprachgrenze*, „Orbis“, II, 1, Louvain, 1953, ст. 40—48.
213. * *Top Hats and Dry Crusts*, „What Europe Thinks of America“, edited by J. Burnham, John Day Co., New York, 1953, ст. 59—87.
214. * *Zachód jest Zachodem — Wschód jest Wschodem*, „Kultura“, 11/73, Paryż, 1953, ст. 9—23.
215. * Л. П. Якубинский. История древнерусского языка, Москва, 1953, «Україна», 9, Париж, 1953, ст. 791—792.
216. Академія Наук УРСР. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. І. П. Їжакевич. Питання російсько-українських мовних зв'язків. Київ, 1954, «Україна», 10, Париж, 1953, ст. 902—904.
217. * *Cecilia Borelius, Safonovičs Chronik in Codex AD 10 der Västeråser Gymnasialbibliothek*, „Word“, IX, 4, New York, 1953, ст. 409—412 (= „Slavic Word“, 2, New York, 1953, ст. 85—88).
218. * *On Slavic Linguistic Interrelations. Ukrainian Influence on the Polish Language in the 16th and 17th Centuries* (Stefan Hrabec,

Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI—XVII w., Toruń, 1949), „The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.“, III, 2 (8), New York, 1953, ст. 696—730.

1954

219. * *Всеволод Ганцов — Олена Курило*, УВАН, Серія: Українські вчені ч. 5, Вінніпег, 1954, 77 ст.
220. * *Здобутки і втрати української літератури (З приводу нового роману О. Гончара «Таврія»)*, «Нові дні», 48, Торонто, 1954, ст. 8—11.
221. * *З критичного щоденника. 3. Господь, Бог наш, — се полум'я жеруще, Бог ревнивий* (Олекса Веретенченко, Чорна долина. Поема. Детройт. 1953); *4. Незустрічаний друг* (Т. Осьмачка. Кितिці часу. 1943—1948. Німеччина (!), 1953), «Нові дні», 49, Торонто, 1954, ст. 8—12.
222. * *Москва, Маросейка*, «Нові дні», 50, Торонто, 1954, ст. 8—10.
223. * *З критичного щоденника. 5. Образ світу: між сном і статистикою* (Василь Барка. Рай. Роман. Видавництво «Свобода». Джерзі Ситі — Нью-Йорк 1953), «Нові дні», 51, Торонто, 1954, ст. 12—16.
224. * *За порогом чужого світу. 1. Ми починаємо ізнову*, «Нові дні», 52, Торонто, 1954, ст. 15—18. [З приводу виставки картин і статуєток Якова Гніздовського в Нью-Йорку].
225. * *За порогом чужого світу. [2.] Американська дійсність...; 3... і провінційні претенсії*, «Нові дні», 53, Торонто, 1954, ст. 12—15.
226. * *Правда почуттів і спекуляція на почуттях*, «Нові дні», 54, Торонто, 1954, ст. 12—15. [Про поему Л. Первомайського «На крутих берегах»].
227. * *З критичного щоденника. 6. Вечір при лампі* (Вадим Лесич. Поезії. Вид-во «Обнова». Нью-Йорк 1954); *7. Листи на неіснуючу адресу* (Петро Карпенко-Криниця. Поеми. Вид-во «Прометей». Детройт 1954); *8. Ще один кінець*, «Нові дні», 55, Торонто, 1954, ст. 8—11.
228. * *З критичного щоденника. 9. Між минулим і нічим* (Józef Łobodowski. Złota gramota. Biblioteka „Kultury“, tom VIII. Paryż 1954), «Нові дні», 59, Торонто, 1954, ст. 11—14.
229. * *Українська еміграційна література в Європі 1945—1949*, «Овид», 3—4 (56—57), Буенос-Айрес, 1954, ст. 1—2, 12—13; 5 (58), ст. 3—8; 6 (59), ст. 2, 8—10.
230. * *On Teofan Prokopovič as Writer and Preacher in His Kiev Period*, „Harvard Slavic Studies“, 2, Cambridge, 1954, ст. 211—223.

231. * *Toward a Historical Dialectology: Its Delimitation of the History of Literary Language*, „Orbis“, III, 1, Louvain, 1954, ст. 43—57.
232. * *Ces Amériques étrangères*, „Preuves“, 35, Paris, 1954, ст. 32—41.
233. * *Ukrainische vantaž „Ladung, Frachtgut, Last“ und das Problem der „Argot-Suffixe“*, „Zeitschrift für slavische Philologie“, XXIII, 1, Heidelberg, 1954, ст. 146—167.
234. A. d. Stender-Petersen, *Varangica*. Aarhus, 1953, „Word“, X, 4, New York, 1954, ст. 482—488 (= „Slavic Word“, 3, New York, 1954, ст. 82—88).

1955

235. * *Абревіатури*, «Енциклопедія Українознавства», II, 1, НТШ, Вид-во «Молоде життя», Париж — Нью-Йорк, 1955, ст. 12.
236. * *Аорист*, там же, ст. 53.
237. * *Асиміляція в мові*, там же, ст. 73.
238. * *Афrikати*, там же, ст. 77.
- 238^a. * *Безособові речення*, там же, ст. 107.
239. * *Беринда Памво*, там же, ст. 119.
240. * *Біблеїзми*, там же, ст. 124.
241. * *Білорусизми*, там же, ст. 132.
242. * *Брокнер (Brückner) Александер*, там же, ст. 179.
243. * *Бузук Петро*, там же, ст. 186.
244. * *Булаховський Леонид*, там же, ст. 192.
245. * [разом з В. Л.] *Вагилевич Іван*, там же, ст. 203.
246. * *Вейк (van Wijk) Ніколай ван*, там же, ст. 220.
247. * *Великі літери*, там же, ст. 222.
248. * *Вигуки*, там же, ст. 244.
249. * *Вид*, там же, ст. 244—245.
250. * *Відміна*, там же, ст. 269.
251. * *Відмінок*, там же.
252. * *Вокатив*, там же, ст. 302—303.
253. * *Вульгаризми*, там же, ст. 329.
254. * *Ганцов Всеволод*, там же, ст. 354—355.
255. * *Гармонія голосних*, там же, ст. 357.
256. * *Германізми*, там же, ст. 375.
257. * [разом з В. Л.] *Головацький Яків*, там же, ст. 394.
258. * *Спостерігаючи з чужини. 1. Загублений ключ* (Олесь Гончар. Щоб світився вогник. Повість. — Олександр Корнійчук. Крила. П'єса на чотири дії, п'ять картин. Київ 1954), «Нові дні», 62, Торонто, 1955, ст. 8—11.
259. * *Непророслі зернята, 1*, «Нові дні», 67, Торонто, 1955, ст. 8—11.

260. * *Людина і люди. Непророслі зернята*, 2 (Валеріян Підмогильний. Місто. Роман. Українська Вільна Академія Наук у США. Нью-Йорк 1954), «Нові дні», 69, Торонто, 1955, ст. 12—15.
261. * *Історія однієї літературної містифікації*, в збірці: Едвард Стріха, Пародези, Зозендропія, Автоекзекуція, Нью-Йорк, 1955, ст. 251—265. — Див. бібліогр. позицію ч. 262.
262. *Edvard Stricha: The History of a Literary Mystification*, „The American Slavic and East European Review“, XIV, 1, New York, 1955, ст. 93—107. — Див. бібліогр. позицію ч. 261.
263. *On the Slavic Names for the Falls of the Dnepr in the „De Administrando Imperio“ of Constantine Porphyrogenitus*, „Word“, XI, 4 (= „Slavic Word“, 4), New York, 1955, ст. 503—530.
264. H. Paszkiewicz. The origin of Russia, „The Historical Bulletin“, XXXIV, 1, Saint Louis, 1955, ст. 42—44.
265. A. Stender-Petersen. Anthology of Old Russian Literature, „The American Slavic and East European Review“, XIV, 4, New York, 1955, ст. 562—564.
- 265^a. * *Про незмінне й дочасне, своє й чуже і проповіді в храмах, де розпаножилися крамарі*, «Українська літературна газета», 1, 4, Мюнхен, 1955, ст. 1—2. [З приводу книжки М. Шлемкевича «Загублена українська людина»].

1956

266. * *Шоста симфонія Миколи Куліша (Непророслі зернята, 3)*, «Нові дні», 73, Торонто, 1956, ст. 10—14.
267. * *З критичного щоденника. 10. Semper fidelis* (Оксана Лятуринська. Княжа емаль. Поезії... Нью-Йорк — Торонто, 1955), «Нові дні», 74, Торонто, 1956, ст. 11—16.
268. * *З критичного щоденника. 11. Світ, дальший, ніж здається* (Галина Журба. Далекий світ. Автобіографічна розповідь. Вид. «Перемога», Буенос-Айрес, 1955), «Нові дні», 77, Торонто, 1956, ст. 6—9.
269. * *З критичного щоденника [12.]* (Л. Коваленко. В часі і просторі. П'єси. Вид. «Ми і світ», Торонто, 1956), «Нові дні», 78/79, Торонто, 1956, ст. 13—16.
270. *Konsonanten vor e, i in den protoukrainischen Dialekten*, „Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag“, Berlin, 1956, ст. 482—494.
271. *Alexander Potebnja as a Linguist*, „The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.“, V, 2—3 (16—17), New York, 1956, ст. 1112—1127.

272. *On Truncated Compounds in Slavic: Type Pol. ptakoryb, Rus. kosogor*, „For Roman Jakobson. Essays on the Occasion of His Sixtieth Birthday“, Mouton & Co., The Hague, 1956, ст. 458—466.
273. *L'ukrainien littéraire*, „Revue des études slaves“, XXXIII, 1—4, Paris, 1956, ст. 68—83.
274. *A Study of Soviet Ukrainian Literature*, „Canadian Slavonic Papers“, I, Toronto, 1956, ст. 102—106. [Про книжку: G. S. N. Luckyj, *Literary Politics in the Soviet Ukraine, 1917—1934*]
275. *Horace G. Lunt, Old Church Slavonic Grammar*, The Hague, Mouton & Co., 1955, „Word“, XII, 2, New York, 1956, ст. 334—343.
276. *Horace G. Lunt, Old Church Slavonic Grammar*, Mouton & Co., 1955, „The American Slavic and East European Review“, XV, 4, New York, 1956, ст. 569—570.
277. * *Поети виходять сушитись на сонечку*, «Українська літературна газета», ч. 3 (9), Мюнхен, березень 1956, ст. 1—2.
278. * *На риштованнях історії літератури*, [1], «Українська літературна газета», ч. 6 (12), Мюнхен, червень 1956, ст. 1—2. [З приводу появи «Історії української літератури» Д. Чижевського].
279. * *На риштованнях історії літератури, 2. Про літературу в політиці й політику в літературі*, «Українська літературна газета», ч. 7 (13), Мюнхен, липень 1956, ст. 1—2.

1957

280. * *Людині великого ні*, «Нові дні», 95, Торонто, 1957, ст. 28. Див. також: «Український Прометей», ч. 46, Детройт, 14 листопада 1957, ст. 3. [З нагоди п'ятдесятліття І. Багряного].
281. * *Голосні*, «Енциклопедія Українознавства», II, 2, НТШ, Вид-во «Молоде життя», Париж — Нью-Йорк, 1955—1957, ст. 407—408.
282. *Грамматика*, там же, ст. 422—424.
283. *Грамоти*, там же, ст. 424—425.
284. *Грецизми*, там же, ст. 433.
285. * *Грінченко Борис*, там же, ст. 440—441.
286. * *Галліцизми*, там же, ст. 472.
287. * *Дурново Микола*, там же, ст. 606—607.
288. * [разом з О. Г.] *Етимологія*, там же, ст. 644—645.
289. *The Structure of the Root in Modern Russian*, „The Slavic and East European Journal“, XV, 2, Bloomington, 1957, ст. 106—124.

290. *Trǔt'-type Groups and the Problem of Moravian Components in Old Church Slavonic*, „The Slavonic and East European Review“, XXXV, 85, London, 1957, ст. 379—398.
291. *Las tendencias en la literatura ucraniana bajo el dominio de los soviets*, „Oriente Europeo“, 26, Madrid, 1957, ст. 211—224.
292. *A Latent Phoneme in Making: The Affricate ʒ in Slavic*, „Miscelánea homenaje à André Martinet 'Estructuralismo e historia'“, 1, Canarias, 1957, ст. 251—276.
293. Stanisław Bąk. *Gwary ludowe na Dolnym Śląsku*, Cz. I, Głosownia, Poznań, 1956, „Word“, XIII, 1, New York, 1957, ст. 189—192.
294. Justina Besharov, *Imagery of the Igor' Tale in the Light of Byzantino-Slavic Poetic Theory*, Leiden, 1956, „The Slavic and East European Journal“, XV, 1, Bloomington, 1957, ст. 67—68.
295. Gunnar Herne, *Die slawischen Farbenbenennungen; eine semasiologisch-etymologische Untersuchung*, Uppsala, 1954, „Word“, XIII, 1, New York, 1957, ст. 179—188.
296. Mikołaj Rudnicki, *Językoznawstwo polskie w dobie oświecenia*, Poznań, 1956, там же, ст. 192—193.
297. Ján Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka*, I, Úvod a hláskoslovie, Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1956, „The American Slavic and East European Review“, XVI, 4, New York, 1957, ст. 580—582.
298. S. Westfal, *A Study in Polish Morphology. The Genitive Singular Masculine*, The Hague, Mouton and Co., 1956, „Archivum Linguisticum“, VIII, 2, Glasgow, 1957, ст. 171—176.
299. Československá Akademie Věd, *Ústav pro jazyk český, Slovník staročeský, pracovní zásady a ukázky hesel*. Prague, 1956, „The American Slavic and East European Review“, XVI, 4, New York, 1957, ст. 578—579.
- 299^a. * *Білок і його забурення*, «Українська літературна газета», III, 9 (27), Мюнхен, 1957, ст. 1—2. [Про «Невеличку драму» В. Підмогильного].

1958

300. [разом з Фредом Голлінгом] *A Reader in the History of the Eastern Slavic Languages: Russian, Belorussian, Ukrainian*, Columbia University Press, New York, 1958, VIII + 81 ст.
301. *Die „Grammatik der kleinrussischen Mundart“ von Pavlovskij und ihr Autor*, „Zeitschrift für slavische Philologie“, XXVII, 1, Heidelberg, 1958, ст. 49—89. — Див. бібліогр. позицію ч. 333.
302. О. Р. Безпал'ко, М. К. Войчук, М. А. Жовтобрјух, С. Р. Саміленко, І. Ж. Тараненко, *Istoryčna hramatyka*

ukrajins'koji movy, Kiev, 1957, „The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.“, VI, 3—4 (21—22), New York, 1958, ст. 1429—1433.

- 302^a. * [разом з Ю. Лавріненком] *Як знешкодити діяльність еміграційних істориків літератури*, «Українська літературна газета», IV, 10 (40), Мюнхен, 1958, ст. 1—2. [З приводу радянського українського літературознавства].

1959

303. * [разом з О. Г.] *Зубні приголосні*, «Енциклопедія Українознавства», II, 3, НТШ, Вид-во «Молоде життя», Париж — Нью-Йорк, 1959, ст. 849.
304. * *Іменник*, там же, ст. 865—866.
305. * *Кирилиця*, там же, ст. 1029—1030.
306. * *Кирило*, св., там же, ст. 1030—1031.
307. *Slavistična Revija: Časopis za literarno zgodovino in jezik*, X letnik, Rajku Nahtigalu za osemdesetletnico. Ljubljana, 1957, „The Slavic and East European Journal“, XVII, 1, Bloomington, 1959, ст. 75—77.
308. Friedrich Lorentz, *Pomoranisches Wörterbuch. Band I: A-P*, Berlin, 1958, „The American Slavic and East European Review“, XVIII, 4, New York, 1959, ст. 613—615.

1960

309. *Die kirchenslavischen Elemente in der russischen Literatursprache und die Rolle A. Šachmatovs bei ihrer Erforschung*, — В книжці: A. Šachmatov — G. Y. Shevelov, „Die kirchenslavischen Elemente in der modernen russischen Literatursprache“, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1960, ст. 43—106.
310. Rosemarie Richardt, *Polnische Lehnwörter im Ukrainischen*, Berlin, 1957, „The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.“, VIII, 1—2, (25—26), New York, 1960, ст. 210—215.

1961

311. *Чернігівщина в формуванні нової української літературної мови*, «Збірник присвячений пам'яті З. Кузелі, Записки НТШ», CLXIX, Париж — Нью-Йорк, 1961, ст. 252—264.
312. Grigore Nandriș, *Old Church Slavonic Grammar (Handbook of Old Church Slavonic, I)*; R. Auty, *Texts and Glossary (Handbook of Old Church Slavonic, II)*. Fair Lawn, N. J.:

- Essential Books, 1959, 1960, „The Slavic and East European Journal“, V (XIX), 1, Bloomington, 1961, ст. 64—67.
313. Bohuslav Havránek and Alois Jedlička, Česká mluvnice, Prague, 1960, „Slavic Review“, XX, 4, Seattle, 1961, ст. 727—728.

1962

314. * Курило Олена, «Енциклопедія Українознавства», II, 4, НТШ, Вид-во «Молоде життя», Париж — Нью-Йорк, 1962, ст. 1240.
315. * Лексикологія, там же, ст. 1274—1275.
316. Літературна мова, там же, ст. 1361—1363.
317. Покоління двадцятих років в українському мовознавстві, «Записки Наукового Товариства ім. Шевченка», CLXXIII, Париж — Чикаго, 1962, ст. 309—332.
318. *The Year 1860 in Ševčenko's Work*, „Taras Ševčenko, 1814—1861. A Symposium“, edited by Volodymyr Mijakovs'kyj and George Y. Shevelov, 's-Gravenhage, 1962, ст. 68—106.
319. *Die Wechselwirkung von zwei Akzentuierungstypen der Partizipien Präteriti Passivi von Verben der 3. Klasse mit Infinitiv auf -at' in den slavischen Sprachen*. Paul Diels zum 80. Geburtstag, „Die Welt der Slaven“, VII, 4, Wiesbaden, 1962, ст. 359—371.
320. Hans H. Bielfeldt, *Altslawische Grammatik: Einführung in die slawischen Sprachen*, Halle (Saale), 1961, „The Slavic and East European Journal“, VI, 1, Madison, 1962, ст. 71—73.
321. Herman Bräuer, *Slawische Sprachwissenschaft, I: Einleitung, Lautlehre* (Sammlung Göschen, 1191—1191a), там же, ст. 73—75.

1963

322. *The Syntax of Modern Literary Ukrainian: The Simple Sentence*, Mouton & Co. (Slavistic Printings and Reprintings, 38), The Hague, 1963, 319 ст.
323. *Prothetic Consonants in Common Slavic. An Historical Approach*, „American Contributions to the Fifth International Congress of Slavists, Sofia, September 1963, Vol. I: Linguistic Contributions“, Mouton & Co. (Slavistic Printings and Reprintings, 46), The Hague, 1963, ст. 243—262.
324. *Belorussian and Ukrainian*, „Current Trends in Linguistics“, I, ed. T. A. Sebeok, The Hague, 1963, ст. 217—264.
325. *The Name „Rus'“*, „Ukraine, A Concise Encyclopaedia“, I, ed. by V. Kubijovyč, University of Toronto Press, Toronto, 1963, ст. 3—5.

326. [разом з В. Сімовичем і Я. Б. Рудницьким] *History of the Study of Language and the Present State of Research*, там же, ст. 430—441.
327. [разом з Д. Чижевським] *The Modern Ukrainian Literary Language*, там же, ст. 448—470.
328. *History of the Ukrainian Language*, там же, ст. 481—504, 509—511.
329. *The Principles of Modern Ukrainian Writing and Orthography*, там же, ст. 518—520.
330. *Speaking of Russian Stress* (Valentin Kiparsky, *Der Wortakzent der russischen Schriftsprache*, Heidelberg, 1962), „Word“, XIX, 1, New York, 1963, ст. 67—82.

1964

331. * *Не для дітей. Літературно-критичні статті і есеї*, Видавництво «Пролог», Нью-Йорк, 1964, 415 ст.
332. *A Prehistory of Slavic: The Historical Phonology of Common Slavic*, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1964, XX + 662 ст. — Див. бібліогр. позицію ч. 338.
333. «Грамматика», що належить до історії літератури («Грамматика малоросійського наріччя» Павловського та її автор), «Слово», Збірник 2, Нью-Йорк, 1964, ст. 177—197. [Перероблений варіант бібліогр. позиції ч. 301].
334. *e > 'o ou 'o > e dans les langues slaves de l'est?* „Revue des études slaves“, 40 (Mélanges André Vaillant), Paris, 1964, ст. 183—190.
335. *Weak jers in Serbo-Croatian and South Slavic: Developments in the Word Initial Syllable*, «Зборник за филологију и лингвистику», VII, Матица српска, Нови Сад, 1964, ст. 23—43.
336. George Luckyj (ed.), *Lehkosynja dał: Vaplitjans'kyj zbirnyk*, New York, 1963, „Slavic Review“, XXIII, 4, Seattle, 1964, ст. 786—787.
337. А. А. Шахматов, *Синтаксис русского языка*, (Slavistic Printings and Reprintings, XLI), The Hague, 1963, „The Slavic and East European Journal“, VIII, 2, Madison, 1964, ст. 216—217.

1965

338. *A Prehistory of Slavic: The Historical Phonology of Common Slavic*, Columbia University Press, New York, 1965, XX + 662 ст. — Див. бібліогр. позицію ч. 332.
339. *Dwie uwagi o słowiańskim ě*, „Studia z filologii polskiej i słowiańskiej“, 5, Warszawa, 1965, ст. 93—100.

340. *On Endings with Nasal Consonants after Palatal and Palatalized Consonants. An Inquiry into the Allophonic Structure of Common Slavic*, „Die Welt der Slaven“, X, 3—4 (Festgabe für Erwin Koschmieder), Wiesbaden, 1965, ст. 233—244.
341. Rudolf Zimek, *Problematika spony v ruštině v porovnání z češtinou*, Praha, 1963, „Word“, XXI, 1, New York, 1965, ст. 137—140.

1966

342. *Die ukrainische Schriftsprache 1798—1965 (Ihre Entwicklung unter dem Einfluss der Dialekte)*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1966, VIII + 179 ст.
343. *З історії українського романтизму*, „Orbis Scriptus. Dmitrij Tschizewskij zum 70. Geburtstag“, Wilhelm Fink Verlag, München, 1966, ст. 757—766.
344. *Мовознавство на Україні*, «Енциклопедія Українознавства», II, 5, НТШ, Париж — Мюнхен, 1966, ст. 1626—1631.
345. * *МУР (Мистецький Український Рух)*, там же, ст. 1666.
346. *Наголос (або акцент)*, там же, ст. 1674—1675.
347. *Називництво (ономастика)*, там же, ст. 1679.
348. * *Наросток (або суфікс)*, там же, ст. 1705.
349. *Пуризм в українській мові*, УВ, ч. 23 (1711), 5 червня 1966, ст. 2—3.

1967

350. *On Predicaments, Predictability and Futurism in Phonology*, „Phonologie der Gegenwart. Vorträge und Diskussionen anlässlich der Internationalen Phonologie-Tagung in Wien, 30. VIII. — 3. IX. 1966 (Wiener Slavistisches Jahrbuch, Ergänzungsband VI)“, Graz — Wien — Köln, 1967, ст. 367—373.
351. Edward Stankiewicz and Dean S. Worth, *A Selected Bibliography of Slavic Linguistics, I*, The Hague: Mouton, 1966, „The Slavic and East European Journal“, XI, 3, Madison, 1967, ст. 339—345.

1968

352. *Василь Мова*, в книжці: Василь Мова (Лиманський), «Твори», Вид-во «Дніпрова хвиля», Мюнхен, 1968, ст. 5—35.
353. *Впровідне: Що ми знаємо про поему*, в книжці: Іван Франко, «Мойсей», УВАН у США, Нью-Йорк, 1968, ст. 7—10.
354. *Поза межі можливого. Другий «Заповіт» української літератури*, там же, ст. 105—129.

355. *Трое прощань і про те, що таке історія літератури*, «Слово», Збірник ч. 3, Нью-Йорк, 1968, ст. 476—484.
356. *Nazwiska słowiańskie na -kevič*, „Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Tazzycki“, Kraków, 1968, ст. 303—314. (Polska Akademia Nauk — Oddział w Krakowie. Prace Komisji językoznawstwa Nr. 17).
357. *On the Lexical Make-Up of the Galician-Volhynian Chronicle*, „Studies in Slavic Linguistics and Poetics in Honor of Boris O. Unbegaun“, edited by Robert Magidoff, George Y. Shevelov, John S. G. Simmons, and Kiril Taranovsky. New York: N.Y.U. Press, London: Univ. of London Press Ltd., 1968, ст. 195—207.
358. *Orzeczenia bezpodmiotowe odimiesłowone na -no, -to w języku polskim przed rokiem 1450*, „Slavia Orientalis“, XVII, 3, Warszawa, 1968, ст. 387—393.
359. Л а с л о Д э ж е. «Очерки по истории закарпатских говоров». Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967, „The Slavic and East European Journal“, XII, 3, Madison, 1968, ст. 379—381.
360. An etymological dictionary of the Ukrainian language. By J. B. R u d n y ć k y j. Parts 1—5, Second revised edition, Pp. 480; Part 6, Pp. 481—576. Winnipeg: Ukrainian Free Academy of Sciences — UVAN, Inc., 1966, 1967, „Language“, Vol. 44, No. 4, Baltimore, Md., 1968, ст. 856—875.

II. ПУБЛІЦИСТИЧНІ ПРАЦІ

1942

1. ** *Брудні наміри більшовиків*, «Нова Україна», рік II, ч. 34, Харків, 21 лютого 1942, ст. 3—4.
2. ** *Замість рецензії (Міркування в театральній залі)*, «Нова Україна», рік II, ч. 259 (276), Харків, 15 листопада 1942, ст. 4.

1943

3. ** *Ідучи з концерту*, «Нова Україна», рік III, ч. 6, Харків, 10 січня 1943, ст. 2.
- 3^a. *З листів до редакції*, «Краківські вісті», ч. 165 (903), 31 липня 1943, ст. 5. [Про надрукування в київській газеті «Последние новости», за 8. III. статті про книжку Є. Пеленського «Шевченко — клясик» в російському перекладі без дозволу Ю. Шевельова].

- 3^б.** *Без поквалливости*, «Краківські вісті», ч. 275 (1013), 7 грудня 1943, ст. 5—6; ч. 276 (1014), 8 грудня 1943, ст. 3. [З приводу статті С. Кокота «Доля українських письменників під більшовиками» в «Краківських вістях» ч. 240 (978), 241 (979), 242 (980)].

1946

- 3^в. * *Свисток*, «Час», ч. 3 (17), 27 січня 1946, ст. 4.
3^г. * *Імпреза пана Новака і її глибокий зміст*, «Час», ч. 40 (54), 12 жовтня 1946, ст. 2—3.
4. * *Переборення теми (Вступне слово на літературному вечорі, присвяченому підсумкам літературного конкурсу видавництва «Час»)*, «Час», ч. 44 (58), 10 листопада 1946, ст. 5.

1947

5. * *Чи криза людини визвольного руху?* «Час», ч. 29 (94), 20 липня 1947, ст. 5; ч. 30 (95), 27 липня 1947, ст. 5—6. [Розділ із статті про повість Юрія Косача «Еней і життя інших»].

1948

6. * *Думки проти течії. Публіцистика*, [Новий Ульм], 1948, 100 ст.
7.** *Її величність — маленька людина*, УВ, ч. 56 (208), 10 липня 1948, ст. 4; ч. 57 (209), 14 липня 1948, ст. 4.
8. * *Рік однієї дискусії*, «Час», ч. 34 (151), 22 серпня 1948, ст. 5—6. [Підсумування наслідків дискусії після появи статті ч. 5].
9.** *До питань націоналізму*, «Тризуб», 11, Брюссель, серпень-вересень 1948, ст. 7—9.
10.** *Журнал на роздоріжжі*, УТ, ч. 56 (178), 5 вересня 1948, ст. 4. [Про журнал „Scholar“, що його видала група балт. науковців у Гайдельберзі].
11.** *Коли музика стає політикою*, «Час», ч. 38 (155), 19 вересня 1948, ст. 5—6. [З приводу постанови ЦК ВКП(б) «Про оперу „Велика дружба“ В. Мураделі»].
12.** *Рахунок Європі. I. Те, про що не говориться*, УВ, ч. 80 (232), 2 жовтня 1948, ст. 2.
13.** *Рахунок Європі. II. Свідчення поета*, УВ, ч. 81 (233), 6 жовтня 1948, ст. 3.
14.** *Рахунок Європі. III. Лицарям бляшаних фраз*, УВ, ч. 82 (234), 9 жовтня 1948, ст. 3.

15. ** *Рахунок Європі. IV. Слово має польський поворотець*, УВ, ч. 83 (235), 13 жовтня 1948, ст. 3.
16. ** *Рахунок Європі. V. Правда про брехню і правда про правду*, УВ, ч. 84 (236), 16 жовтня 1948, ст. 3—4.
17. ** *Рахунок Європі. VI. Західний рух за правду і ми*, УВ, ч. 85 (237), 20 жовтня 1948, ст. 3.
18. ** *Рахунок Європі. VII. У статтю втручається життя*, УВ, ч. 86 (238), 23 жовтня 1948, ст. 3.

1949

19. * *Світло вночі*, «Життя», 4, Авґсбург, квітень 1949, ст. 3—4.
20. ** *Рахунок самим собі. 1. Чи ювілей — чотири роки? 2. Проблема живих мерців*, «Наш вік», ч. 4, Торонто, 21 травня 1949, ст. 3.
21. ** *Рахунок самим собі. 3. Що ми робити мусимо; 4. Що ми могли і що робили; 5. Добровільне гетто*, «Наш вік», ч. 5, Торонто, 4 червня 1949, ст. 3, 5.
22. ** *Рахунок самим собі. 5. Всі проти всіх*, «Наш вік», ч. 6, Торонто, 18 червня 1949, ст. 3, 7.
23. ** *Рахунок самим собі. 6. Наша «політика» і наша культура*, «Наш вік», ч. 7, Торонто, 9 липня 1949, ст. 3.
24. ** *Рахунок самим собі. 7. Який же вихід?* «Наш вік», ч. 8, Торонто, 23 липня 1949, ст. 3, 7.
25. ** *Партії і еміграція. 1. Діагноза існуючого стану*, «Українська думка», ч. 35/132, Лондон, 4 вересня 1949, ст. 2.
26. ** *Партії і еміграція. 2. Пасивність і вихід з становища*, «Українська думка», ч. 36/133, Лондон, 11 вересня 1949, ст. 2.
27. ** *Перед новою провокацією*, УВ, ч. 75 (332), 18 вересня 1949, ст. 1—2.
28. ** *Тисяча чисел і одне*, «Гомін України», ч. 27 (29), Торонто, 12 листопада 1949, ст. 2; ч. 28 (30), 19 листопада 1949, ст. 2. [Про характер, мету і завдання укр. еміграційної преси].

1951

29. * *Zur nationalen Frage*, „Ost-Probleme“, 35, [Bad Nauheim], 1951, ст. 1089—1090.

1954

30. * *Культурна подія*, «Свобода», ч. 205, 23 жовтня 1954, ст. 2—3.

31. *З перспективи десятиріччя*, «Свобода», ч. 91, Джерзі Ситі, 13 травня 1960, ст. 3. — Див. цю ж статтю в УВ, ч. 22 (1396), 29 травня 1960, ст. 2, і «Українська літературна газета», ч. 6 (60), Мюнхен, червень 1960, ст. 1, 3. [З нагоди 10-річчя УВАН у США].

32. *Проблеми розвитку української науки*, «Свобода», ч. 26, Джерзі Ситі, 8 листопада 1962, ст. 2—3. [Промова проф. Шевельова на урочистих зборах з нагоди відкриття нового будинку УВАН у США 28 січня 1962 р.].

III. РЕДАКТОРСЬКА ПРАЦЯ

1. ** Юрій Клен, «Попіл імперій», Частина I, Мала бібліотека МУР-у, Вид-во «Золота Брама», Фюрт, 1946, 23 ст. + 1 вкл.
2. ** Юрій Косач, «Ноктюрн b-moll», Бібліотека МУР-у, Видання часопису «Наше Життя», Авгсбург, 1946, 31 ст.
3. * «МУР», Збірник літературно-мистецької проблематики. Збірник I, Мюнхен — Карльсфельд, 1946, 111 ст.; Збірник II, Мюнхен — Карльсфельд, 1946, 128 ст.; Збірник III, Накладом видавничої спілки «Українське слово», Регенсбург, 1947, 62 ст. [Співредактор].
4. * МУР, «Альманах», I, Вид-во «Прометей», Штуттгарт, 1946, 188 ст. [Співредактор].
5. * «Арка», Місячник, Журнал літератури, мистецтва і критики. Ч. 1, Мюнхен, 1947, 32 ст.; ч. 2—3, Мюнхен, 1947, 64 ст.; ч. 4, Мюнхен, 1947, 48 ст.; ч. 5, Мюнхен, 1947, 48 ст.; ч. 6, Мюнхен, 1947, 48 ст. [Співредактор]. Ч. 1 (7), Вид-во «Українська трибуна», Мюнхен, 1948, 48 ст.; ч. 2 (8), 64 ст.; ч. 3—4 (9—10), 88 ст.; ч. 5 (11), 72 ст. [Головний редактор].
6. * Наукове Товариство ім. Шевченка, «Енциклопедія Українознавства», I, 1—3, Мюнхен — Нью-Йорк, 1949. [Член редакційної колегії].
7. * Едвард Стріха, «Пародези, Зозендропія, Автоекзекуція», Нью-Йорк, 1955, 268 ст.
8. Наукове Товариство ім. Шевченка, «Енциклопедія Українознавства», II, 1—5, Вид-во «Молоде життя», Париж — Нью-Йорк, 1955—1966. [Член редакційної колегії].

Дмитро Чижевський, «Історія української літератури», УВАН у США, Нью-Йорк, 1956, 511 ст. [Літературний редактор].

С. Н. Andrusyshen and J. N. Krett, «Українсько-англійський словник. Ukrainian-English Dictionary», University of Toronto Press, Toronto, 1957, XXIX + 1163 ст. [Співредактор]

The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States, VIII, 1—2 (25—26), New York, 1960, 235 ст.

The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States, IX, 1—2 (27—28), New York, 1961, 344 ст.

Taras Ševčenko 1814—1861. A Symposium, edited by V. Mijakovs'kyj and G. Y. Shevelov on behalf of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US, Slavistic Printings and Reprintings ed. by C. H. van Schooneveld, v. XXXI, Mouton, 's-Gravenhage, 1962, 302 ст. [Співредактор].

Language, „Ukraine, A Concise Encyclopaedia“, I, ed. by V. Kubijovyč, University of Toronto Press, Toronto, 1963, ст. 430—520.

Studies in Slavic Linguistics and Poetics in Honor of Boris O. Unbegaun, New York University Press, New York, 1968, XII + 287 ст. [Співредактор].

Василь Мова (Лиманський), «Твори», Вид-во «Дніпрова хвиля», Мюнхен, 1968, 382 ст.

Іван Франко, «Мойсей», УВАН у США, Нью-Йорк, 1968, 156 + 4 (ненумерованих) ст.

Список скорочень

УВ — «Українські вісті», Новий Ульм.

УТ — «Українська трибуна», Мюнхен.

«Час» — «Час», Фюрт.

FLUIDITY IN THE RUSSIAN VERB

John E. Allen III

The present essay is a broad sketch of an area of mutual interest shared by George Y. Shevelov and the writer. The problem of fluid areas in the Russian verbal system was originally developed by the writer at Columbia University where Shevelov was the writer's advisor.

The term *fluidity* was first applied to variations in Russian morphology by Hingley in 1958—59.¹ Speaking primarily of -y and -á type nominal plurals (masculine), Hingley states:

A fluid area is said to exist whenever the stock of words conforming to a given irregular pattern cannot easily be listed with anything approaching precision (p. 81).

Thus, Hingley is using the term *fluidity* here to imply a fluidity of inventory.

What is most interesting (though only implicit) in Hingley's considerations, however, is that another type of fluidity must coexist in order for the inventory question to be relevant. One of Hingley's examples: sg. *órden* vs. pl. *órdeny/ordená* illustrates the point well. Hingley's primary attention is devoted to the fact that *órden*-type words are fluid in that the set of such words cannot be precisely listed. Our own attention is rather paid to the fact that the existence of doublets in the *órdeny/ordená* plural forms is what makes the whole question relevant.

The present paper suggests that fluidity, in Russian at least, can usefully be identified as being of several varieties.

In general, four types of fluidity may be defined:²

---

¹ "Fluid Areas in Russian Declension," *The Slavonic and East European Review*, 37, 1956—59, pp. 80—98.

² It is also possible to suggest a fifth type: stylistic fluidity, where choice of a form may have a poetic, archaic or colloquial notion. Thus, Russian *dremát* 'to doze' has only the present tense *drémlet* in the standard language but there is a doublet form, *dremáet*

1. inventory fluidity (Hingley's)
2. morphological fluidity
3. syntactic fluidity
4. semantic fluidity

Morphological fluidity is said to occur in a case where either of two or more morphemes can be selected to serve a given paradigmatic function for a single lexeme; the question of a possible semantic differentiation is momentarily deferred.

Semantic fluidity is usually known as polysemy. It may be viewed from two points of view, contextual or extracontextual. Thus, a large portion of the vocabulary of a given language may be polysemantic out of context while a substantially lesser portion remains polysemantic in a sentence level (or larger) context. Thus, English *book*, taken extra-contextually, possibly signifies 'a publication' or 'to make a reservation for'; the polysemy on the extra-contextual level is unresolvable. In contexts, however, such as:

- a) *I am reading a b o o k*
- b) *I'll b o o k you on the evening flight*

the question of polysemy evaporates. The interesting question, of course, is whether the polysemy is resolved, on the contextual level, by the semantic context or the syntactic context. That is, is *book* polysemantic extra-contextually because it is also polysyntactic? Out of context, the syntactic function of the item is as ambiguous as the semantic notion.

Insofar as it might be said that there is no empirical reason to prefer one type of specification to another, there are distinct methodological advantages to be gained from supposing that semantic fluidity (polysemy) is secondary to syntactic fluidity (polysyntaxis) in those cases where both types of fluidity are present.

It would be problematical to define the semantic notion of *book* in the two examples, above, using only the semantic notions of the other sentence elements. Further, the eduction of a set of rigorous rules for making such semantic analyses goes beyond the capabilities of current linguistic thought.

From the syntactic point of view, however, and rewriting our two examples as:

- a) $S \rightarrow NP_s + VP + NP_o$
- b) $S \rightarrow NP_s + VP + NP_o + PN^3$

in colloquial or folkish speech. Similarly, a poet might use the form *čérplet* (from *čérpat* 'to ladle') for metrical reasons versus normal *čérpaet*. Stylistics, however, introduces considerations of chronology, poetics, etc., and is not properly included in a list based on grammatical criteria.

³ NP — noun phrase, VP — verb phrase, S — sentence, PN — prepositional phrase, s — subject, o — object.

we find that in a), *book* is the *N* of *NP*, while in b), *book* is the *V* of *VP*. Accordingly, we may define two "books": *book-N* 'a publication' and *book-V* 'to make a reservation for.' Interestingly, this is the method followed by most lexicologists. Dictionaries, typically, give the grapheme, the syntactic function and the meaning, in that order; implicit in such a listing is the idea that the syntactic function may have a determining influence on the semantic notion.

Such syntactic fluidity is common in languages with limited inflectional morphology, English being a good example. In inflected languages, however, such occurrences are rather rarer. In Russian, there is no possibility of interpreting *kníga* as anything but *book-N* in or out of context because of the morphology. Similarly, the verb form *čitáete* is unambiguously 'you (are) read (ing).'

It is possible, of course, to find certain cases of extra-contextual fluidity in Russian such as *stáli* which may be either the plural past tense of 'become' or the genitive inflection of 'steel,' but such cases are rare.

Russian and English do share a type of morphological fluidity that seems to be, on the surface, of similar character in both languages, albeit different in detail. The English strong verb paradigm is, in general, under considerable analogical pressure from the "regular" or weak verb paradigm. In a number of cases, the pressure has motivated the development of analogical weak-type formations parallel to a historically correct strong-type formation.

Thus, in the case of English *to light*, we find the past tense admits both *lit* (historically correct) and *lighted* (*analogical*) without apparent distinction in meaning. A number of English verbs admit such morphological fluidity in the past tense, a fluidity that is in no way related to syntactic or semantic context. There are, however, certain other English verbs that have a similar morphological fluidity but with a semantic distinction. Such a case is English *to fly* where:

- a) *Mantle flew to the west coast.*
- b) *Mantle flied to the left fielder.*

are both possible past tense formations. On the extra-contextual level, there is morphological fluidity (the choice of forms) but no syntactic fluidity (both are verbal past tenses). In the sentence context, however, the choice of *flew* vs. *flied* is semantically motivated, while in the case of *lighted* vs. *lit*, the choice is arbitrary.

In modern standard (written) Russian, there exists a major area of seemingly similar morphological fluidity in the present tense, imperative, present active and present passive participles and present gerund of certain

verbs.* This group may be partially illustrated paradigmatically by the verb *pleskát'* 'to splash, clap':

Infinitive		<i>pleskát'</i>	
*Present	<i>pleskájú</i> <i>pleskáeš'</i> etc.		<i>pleščú</i> <i>pléščeš'</i> etc.
Past		<i>pleskál</i> , etc.	
Future		<i>búdu pleskát'</i> , etc.	
*Pr. Act. Part.	<i>pleskájuščij</i> , etc.		<i>pléščuščij</i> , etc.
Past Act. Part.		<i>pleskávušij</i> , etc.	
*Pr. Pass. Part.	————		———— ⁵
Past Pass. Part.		————	
*Imperative	<i>pleskáj</i>		<i>pleščí</i>
*Pres. Gerund	<i>pleskája</i>		<i>pleščá</i>
Past Gerund		<i>pleskáv(ši)</i>	
*Morphologically fluid categories.			

The set of verbs typified by *pleskát'* demonstrates a variety of types of fluidity. Indeed, we even find cases of "fluidity within fluidity."

First, the question of "regularity" may be mentioned. The vast majority of Russian verbs in *-Cat'*⁶ admits a single paradigmatic type, the so-called *-aj* stem type. Greve and Kroesche list over 20,000 such formations.⁷ Normally, these verbs admit formations only of the *pleskájú*, *pleskájuščij* type.

Within the large, regular universe, however, there is a sub-set of verbs that admit formations only of the *pleščú*, *pléščuščij* type. There is also a group that admits *both* types of formations.

Initially, we may ask Hingley's questions about the specific inventory of the sub-set. Isačenko supposes that there are "several dozen" such verbs Vinogradov lists about 50 and the *Academy Grammar* says there are "more than 100."⁸ Our own studies produced a list of 154 and, doubt-

⁴ These verbs are usually referred to as the "First Unproductive Group." See the *Academy Grammar (Grammatika russkogo jazyka, 2 vols, in 3 pts. Moscow, 1952—54. Vol. 1, p. 552).*

⁵ *Pleskát'* is intransitive and has no passive voice. An active verb of this type, in principle, would show doublet formation in the present active participle.

⁶ Where C means 'any consonant.'

⁷ R. Greve, and B. Kroesche; *Russisches rückläufiges Wörterbuch, 6 vols. Wiesbaden, 1957—59.* The figure 20,000 is for nonreflexive verbs only; reflexive verbs in — *Catsja* number about 12/13,000 additional listings. Both figures include prefixed formations as well as bare roots.

⁸ A. V. Isačenko, *Die russische Sprache der Gegenwart, I. Formenlehre, Halle, 1962, p. 237;* V. V. Vinogradov: *Russkij jazyk (Grammatičeskoe učenie o slove), Moscow—Leningrad, 1947, pp. 447—8; Academy Grammar, op. cit. in fn. 4, pp. 552—7.*

less, others may be found.⁹ We may say, then, that the sub-set of verbs having *pleščú* type paradigms only and those having both the *pleskáju* and *pleščú* types are of fluid inventory.

The majority of the sub-set admits only a single paradigmatic type; thus, *pisát'* 'to write' admits only present tense *píset*. Indeed, a number of verbs in the sub-set are predictably of this type: these are the verbs whose complete suffixation is *-otat'/-etat'*, e. g. *bormotát'* 'to mutter', *ščebetát'* 'to chirp', etc. A verb like *bormotát'*, then, is not morphologically fluid (it has no doublets) and its specific paradigm is predictable by rule. Although *pisát'* may not have its *pleščú* type paradigm predicted by rule (as may *bormotát'*), neither is it morphologically fluid since it also has no doublet formations. The fact that one type of irregular paradigm is predictable by examining the complete suffixation while another is entirely unpredictable except by listing, does not affect the question of morphological fluidity. We may show this in a chart:

<i>Verb Type</i>	<i>Paradigm</i>
<i>A</i>	$A^1, A^2, A^3, A^4, A^5, \text{etc.}$
<i>B</i>	$b^1, b^2, b^3, b^4, b^5, \text{etc.}$
<i>B</i>	$b'^1, b'^2, b'^3, b'^4, b'^5, \text{etc.}$
<i>Ab</i>	$A^1/b^1, A^2/b^2, A^3/b^3, A^4/b^4, \text{etc.}$
<i>A/B</i>	$A^1/b'^1, A^2/b'^2, A^3/b'^3, A^4/b'^4, \text{etc.}$

A is the set of regular *-Cat'* verbs.

B is the sub-set of "non-regular" verbs.

b is the predictable part of the sub-set (*bormotát'*).

b' is the unpredictable part of the sub-set (*pisát'*).

A/B is the group of verbs that have doublet formations of types *A* and *B*.

Ab is that part of the *A/B* group that have doublet formations of regular and *bormotát'* type paradigms (rare).

Ab' is that part of the *A/B* group that have doublet formations of regular and *pisát'* type paradigms (common).

Of all the above, only the *A/B* group is *m o r p h o l o g i c a l l y* fluid. The questions of predictability or fluidity of inventory are not relevant to the morphological situation of doublets.

⁹ *Fluid Areas of the Verb in Modern Written Russian: A Study in Computational Linguistics*, Columbia University doctoral dissertation, 1966.

We may remark that the *A/B* group is probably the result, in the majority of cases, of an analogical shifting of certain verbs from a historically correct *b* or *b'* paradigm to the "regular" *A* type paradigm. Thus, we may suppose that in the case of *pleskát'*, what we find is the shifting in progress, halfway between the historical *b'* and the analogical *A*, with arbitrary choice of forms where doublets occur.¹⁰

A specially interesting type of occurrence, however, affects a small number of verbs which, like *pleskát'*, began a shift from *b'* (only) to *A* but acquired a semantic, stylistic or contextual differentiation on the way. Such a case is *dvígat'* 'to move.' In the contemporary language, the *dvígaet* type (*A*) paradigm has the simple notion 'to move' while the *dvížet* type paradigm (*b'*) has the notion 'to set in motion.'

Our own studies indicate that almost all cases of the *A/b'* type, while morphologically fluid, are not semantically fluid. Interestingly, almost no dictionaries or reference grammars remark this; on the contrary, most listings seem to indicate that a *lighted/lit* type choice exists. Such is the case, for example, in the *Academy Grammar*, where the alternation of *brýzgaet* and *brýžžet* (from *brýzgat'* 'to splash') is noted without comment (vol. 1, p. 553) when, in fact, the choice of forms is motivated by the nature of the verbal subject. Thus, if 'the splashing of water' is a natural property of the subject, e. g. 'fountain,' then *fontán brýžžet* but not *fontán brýzgaet*; if the splashing is not a natural property, e. g. of a person, then *oná brýzgaet vodój na stol* and not *oná brýžžet* . . .

Unfortunately, the exact situation is difficult to treat except on a word-for-word basis, since many of the arrested shifts do not show complete parallelism. *Kápat'* 'to drip, drop' has the same sort of contextual differentiation as does *brýzgat'*: *vodá káplet iz krana* but only *oná kápaet lekárstvo* while in the present gerund and imperative, only *kápaja* and *kápaj(te)* are admitted in any context.

One positive feature of attempting to categorize the set of fluid types that may occur, however, is that it may lead to superior forms of description. Thus, in the cases of *kápat'*, *brýzgat'* (and a number of others), the fact of their morphological fluidity may be minimized by using the contextual (semantic) markings. We could, accordingly, define an *A*-type *brýzgat'* with paradigm *A*¹, *A*², etc., and semantic notion 'A' and a *b'*-type *brýzgat'* with paradigm *b*¹, *b*², etc., and semantic notion 'b,' and so on. This is, in effect, what lexicologists do when they mark *brýzgat'*₁ and *brýzgat'*₂.

---

¹⁰ A number of verbs have completed the shift from a *b'* to *A*-type paradigm without arrestment: *fýrkat'*, *ikát'(sja)*, etc.

¹¹ This would eliminate the question of morphological fluidity, since we would now speak of two different verbs: *brýzgat'*₁ and *brýzgat'*₂. We would have to note phonological homonymy between *A*¹ of *brýzgat'*₁ and *b*¹ of *brýzgat'*₂ (e. g. the infinitives, etc.) but each verb would have a single set of conjugational morphemes.

If this were rigorously done, then the problem class of type *A/B* would be eliminated for contextually marked verbs, since the morphological fluidity would no longer be admitted for a single lexeme.¹¹ Ultimately, only those cases such as English *lighted/lit* will remain, that is, cases where the choice is entirely arbitrary. The only such completely arbitrary case known to the writer is the verb *glodát* in the direct meaning 'to gnaw': *sobáka glodáet/glóžet kost* 'the dog is gnawing the bone.' As far as I have been able to determine from native informants, either form may be used without even a stylistic notion of difference (in the spoken language, at least). On the other hand, note that, in the abstract meaning, only *glóžet* is admitted: *egó glóžet toská* 'melancholia is gnawing at him'; this is the case of "fluidity within fluidity" mentioned in an earlier paragraph. The verb is morphologically fluid extra-contextually; in context, with one semantic notion, the verb is still morphologically fluid; with another semantic notion, it is not.

In conclusion, we have tried to suggest that the concept of fluidity, both as defined by Hingley and as expanded by us, can have useful application in linguistic description.

Combinations of fluidity of different types may be charted for clarity. The following shows the similarity of English *book* vs. Russian *stáli*, English *fly* vs. Russian *brýzgat*, English *light* vs. Russian *glodát*.

Type of fluidity

	Context	Morphology	Semantics	Syntax	Inventory
<i>book</i>	—	—	+	+	NR*
<i>book</i>	+	—	—	—	NR
<i>stáli</i>	—	—	+	+	NR
<i>stáli</i>	+	—	—	—	NR
<i>flew/flied</i>	—	+	+	—	+
<i>flew/flied</i>	+	—	—	—	NR ¹²
<i>brýzgaet/brýžžet</i>	—	+	+	—	+
<i>brýzgaet/brýžžet</i>	+	—	—	—	NR ¹²
<i>lighted/lit</i>	—	+	—	—	+
<i>lighted/lit</i>	+	+	—	—	+
<i>glodáet/glóžet**</i>	—	+	—	—	+
<i>glodáet/glóžet**</i>	+	+	—	—	+

¹² Not relevant for *fly/flied* or *brýzgat/brýzgaet*, which are now "regular" verbs; it does remain relevant for *fly/flew* and *brýzgat/brýžžet* insofar as they are part of a set of verbs which is not precisely enumerable.

*NR — not relevant

** in the direct meaning only; in the abstract meaning, like *brýzgat'* in context

It is important to note that where fluidity of more than one type co-occurs, the resolution of one type typically resolves other types. This is the case in both the first and second group, above. In context, the question of the role (and notion) of *book* is solved both syntactically and semantically; the same is true for the semantic and morphological fluidity of extra-contextual *fly*; in context, when the semantic fluidity is resolved, so is the morphological. Only the case of (direct meaning) *glodát'* and *light* remains morphologically fluid regardless of semantic or syntactic context.

Since reference manuals, grammars, etc., rarely consider syntactic, and morphological criteria simultaneously, a number of areas of the Russian verb (and other parts of speech) are poorly described in their contextual roles. Thus, many apparent ambiguities of usage and/or meaning are implied where, in fact, none exist.

Our own researches indicate that there are, indeed, a number of cases where the inventory of a certain word-class may be fluid and a few cases of morphological fluidity where an either/or choice exists but that, in general, complete fluidity of the *light-glodát'* type is almost unknown in modern standard Russian.

New York University

A QUEST FOR THE DRAMATIC UKRAINIAN AUTHORS TURN TO SHAKESPEARE

Constantine Bida

One must agree with Oscar James Campbell who, when speaking of Shakespeare in his preface to *The Reader's Encyclopedia of Shakespeare*, writes:

“No other author of the Western world has stimulated so much thought among the best minds of each generation, so much research by its most gifted scholars, such keen insight by professional philosophers, so much eloquence by masters of rhetoric . . .”¹

Nor can we deny Campbell's statement that “one could say, without being accused of idolatry, that the mental vigor and aesthetic sensibility of each English-speaking generation can be partly measured by its acceptance of Shakespeare's genius . . .,” all the more because the same viewpoint may also be applied to non-English generations. The aesthetic sensibility and mental vigor of the Ukrainian authors for instance, who belong to a racial and cultural world so distinct from that of the English bard, can also to some extent, be measured by their response to Shakespeare's art.

Even an incomplete list of the translations and studies of Shakespeare's work made by outstanding Ukrainian writers, without analysis and evaluation, may serve as evidence of this fact.

*

Whereas French classicism had acted as an intermediary in the introduction of Shakespeare into the Polish and Russian theatres and literatures, the Ukrainians became more closely acquainted with him only in the period of Romanticism.

---

¹ *The Reader's Encyclopedia of Shakespeare*, edited by Oscar James Campbell, New York (1961), p. XL.

Taras Ševčenko became a fervent admirer of Shakespeare, and from 1843 until his death showed profound interest in Shakespeare's art. This found its clear expression, particularly in letters to his friends such as M. Kostomarov, M. Lazarevs'kyj, M. Ščepkin and A. Lyzohub. He carefully collected Shakespeare's works: even from his place of exile in the fortress of Orsk (1847) he wrote asking his friends for Shakespeare's plays. In his novel *Muzykant* he mentions *Hamlet* and *The Tempest*. He was always eager to get the newest edition of Shakespearean translations and tried to contact N. Ketčer, who was translating Shakespeare's works into Russian.² Well known is Ševčenko's enthusiasm for the English actor, Ira Aldridge, who appeared in the role of Othello during his memorable visit to Russia; this enthusiasm emphasized still more Ševčenko's admiration for the art of the English playwright.

In these decades Shakespeare attracts more and more the attention of Ukrainian literary circles. As early as 1848, Mykola Kostomarov, a young romantic poet, later a prominent historian, translated a portion of *Othello*³. This poet also prepared a complete translation of *Macbeth* which, unfortunately, was lost while still in manuscript. The translation of a portion of *Hamlet* was made by Pavlyn Svencič'kyj (only the first act of this translation was published in 1965). Jurij Feđkovyč gave his compatriots a complete translation of *Macbeth* and *Hamlet* into Ukrainian in 1872.⁴ Four years afterwards *Hamlet* appeared in a translation by Myxajlo Staryč'kyj, a poet, dramatist, and outstanding theatre director.⁵ Parallel with them Panas Myrnyj, a prominent novelist, worked at his translation of *Macbeth* and *King Lear*, while Marko Kropyvnyč'kyj, dramatist, theatre director and organizer of the Ukrainian theatre in the 1880's, was translating *Othello*. Myrnyj's and Kropyvnyč'kyj's translation have remained unpublished.⁶

Alongside their translation work, Myrnyj and Kropyvnyč'kyj, as well as such scholars as Myxajlo Drahomanov, Pavlo Žytec'kyj, wrote a series of critical reviews of the English playwright, and stressed the necessity of introducing him into the repertoire of the Ukrainian theatre.

It was, however, another romantic poet, Ševčenko's contemporary (who survived him by one generation), who was destined to play the most prominent role in Ukrainian Shakespeariana. Pantelejmon Kuliš, though

² T. Ševčenko, *Povne zibrannja tvoriv v desjaty tomax*, Vol. 5, Kyjiv, 1951, p. 160.

³ *Xarkivs'ka škola romantykiv*, ed. by A. Šamraj, Vol. 3, Xarkiv, 1930, p. 133.

⁴ O. Feđkovyč, *Pysannja*, Vol. 3, Part 2, Lviv, 1902.

⁵ *Hamlet*, Prync Dans'kyj, Trahedija u V dijax, Pereklav M. P. Staryč'kyj, Kyjiv, 1882.

⁶ The manuscripts of P. Myrnyj's translations are preserved in the Manuscripts Department of the Institute of Literature of the Academy of Sciences of UkrSSR, Fond 5, No. 232—234. The manuscript of M. Kropyvnyč'kyj is found in the Leningrad Lunačarskij Library, No. 20644.

a poet of lesser stature than Ševčenko, was one of the most versatile writers of his time, a good novelist, skilled ethnographer and translator of Western European authors into Ukrainian. He was preoccupied with Shakespeare from the very beginning of his literary career in the 1830's until his death in 1897.

Kuliš's admiration for Shakespeare found its clear expression not only in his translations but also in his lyrical poems. In the collection of his poems *Xutorna poezija* (1882), he published a poem entitled *Do Šekspira*, in which, in an almost panegyric tone, he glorifies Shakespeare as a modern Homer and bestows upon him the highest praise:

Svitlo tvorčestva, Homere movosvitu!

.....

Ty pyšnyj cvit i plid velykoho naroda

exclaims Kuliš in an apostrophe to the English bard. Again in 1893 he paid his tribute to Shakespeare in his poem *Homer i Šekspir*. And then, having completed his translations of Shakespeare's work, close to the end of a laborious life he wrote a poem *Do ridnoho narodu*, a bitter invective directed against his compatriots, in which he dramatically presented them with his translations, which, in his opinion, were a gift to his countrymen, a gift which should stimulate them to higher cultural achievements.

In one of his letters to Ševčenko (1846), Kuliš gave his critical evaluation of Shakespeare's work. After learning English at the end of the 1840's, he got a direct and deeper insight into the world of the English dramatist. From that time on his dream was to translate all the dramatic works of Shakespeare into Ukrainian. Although the exact date of the launching of his monumental work is not known, there is good evidence that as far back as 1857 he expressed his firm intention of translating *Hamlet*. One can guess, however, that only in the second half of the 1870's did Kuliš begin to work systematically at Shakespeare. As a result of his work, the first volumes of his translations appeared in 1882. They comprised *Othello*, *Troilus and Cressida* and the *Comedy of Errors*.⁷ This was the only volume of his translations that appeared in his lifetime. He endeavored to publish immediately afterwards the second volume of his translations, which would have comprised *King Lear*, *Coriolanus*, and *The Taming of the Shrew*; however, because of unfavorable circumstances, it could not appear and the translations remained for many years in manuscript. Only after Kuliš's death were they edited and published by Ivan Franko together with Kuliš's other translations.

As literary critics point out, the quality of Kuliš's first work in translations is disputable.⁸ He did not give sufficient attention to accuracy in

---

⁷ Šekspirovi tvory z movy brytans'koji movoju ukrajins'koju poperekladav P. A. Kuliš, Vol. I (*Othello, Troil ta Kressyda, Komediya Pomylok*), Lviv, 1882.

rendering all the details of the original text, and disregarded philological precision, so important in such work; trying to preserve only the principal meaning, he omitted some passages of the original text and even, in places, added his own passages and modified the text to suit his whims. If in addition to this, some of his lexical as well as metric deficiencies are taken into consideration, it becomes obvious that, regardless of this translator's efforts and his long preparation, his work is not crowned with success. Omelan Partyč'kyj published an extensive review of Kuliš's volume in which he reproached the translator for using vocabulary and phraseology inconsistent with the high standard of Shakespeare's language, thus making his translations bombastic, unclear and greatly at variance with Shakespeare's stylistic precision.⁹

Kuliš, obsessed by his dream of giving his compatriots a complete translation of Shakespeare's plays, was not stopped by severe criticism from the realization of his plan. By the end of 1894—as he informed one literary critic and editor¹⁰—he had translated 13 dramatic works of Shakespeare. In addition to those already published he translated *Hamlet*, *The Taming of the Shrew*, *Macbeth*, *Coriolanus*, *Julius Caesar*, *Anthony and Cleopatra*, *Much Ado About Nothing*, *Romeo and Juliet*, *King Lear*, and *Measure for Measure*. He was also preparing a volume of lyrical poems in which he intended to include his translations of Shakespeare's poems. Because translations into the Ukrainian language were forbidden in Russia by the so-called *Ukaz* of Ems (1876), the 1882 volume of his translation was published in Lviv. Until 1896, a year before his death, Kuliš tried to obtain from the Russian authorities permission for the publication of his translations. But his hope proved fruitless. His correspondence with his friends¹¹ shows how concerned he was with the publication of his translations and that, until his death in 1897, he continued to collect bibliographical items on the English playwright's literary heritage.

Only two years after Kuliš's death were his manuscripts given attention. A small circle of his friends decided to undertake the realization of Kuliš's life-long dream. The sponsors provided financial means. The manuscript was sent to Lviv for publication there.

It was Ivan Franko who took over the responsibility for editing Kuliš's manuscripts. He carefully compared each line of the translator's text with the original English version, corrected Kuliš's language and provided the text with necessary comments. Each dramatic work was supplied with Franko's extensive introduction. They appeared in this

---

⁸ Jaroslav Hordyns'kyj, „Kuliševi pereklady dram Šekspira“, *Zapysky Naukovo-ho Tovarystva im. Ševčenka*, CXVIII, Lviv, 1928, pp. 105—110.

⁹ *Zorja*, 1882, No. 21, pp. 327—330.

¹⁰ J. Hordyns'kyj, p. 110.

¹¹ „Pis'ma P. A. Kuliša k V. V. Tarnovskomu — synu“, *Kievskaja Starina*, 1899, Vol. 64, p. 90.

order: *Hamlet*, in 1899; *The Taming of the Shrew*, *Macbeth*, *Coriolanus*, and *Julius Caesar*, in 1900; *Antony and Cleopatra*, *Much Ado About Nothing*, and *Romeo and Juliet*, in 1901; *King Lear*, and *Measure for Measure*, in 1902. A thousand copies of each work were printed, with the exception of *Julius Caesar* and *Antony and Cleopatra*, of which 1200 copies were printed.¹² Franko's painstaking editorial work, particularly his linguistic and stylistic corrections, contributed much to the literary worth of Kuliš's translations.¹³

After P. Kuliš, Ivan Franko must be considered the greatest Ukrainian student of Shakespeare in the 19th century. Apart from editing ten of Kuliš's translations, he himself masterfully rendered a series of Shakespeare's sonnets into Ukrainian; he translated *The Merchant of Venice* as well as a portion of *King Lear*, *The Tempest*,¹⁴ and *Measure for Measure*.¹⁵

Franko's constant preoccupation with the English playwright is also reflected in his research in Ukrainian folklore. He pointed, for instance, to a motif common to a Ukrainian folksong and *Titus Andronicus* and to thematic similarities between one of the Western Ukrainian folklore narratives and *The Taming of the Shrew*.¹⁶ His correspondence with M. Drahomanov is replete with valuable remarks on Ukrainian studies of Shakespeare. In his article *Shakespeare bei den Ruthenen*¹⁷ he contributed, in fact, the first bibliographical account on such studies in the Ukraine.

Lesja Ukrajincka did not remain beyond the sphere of Shakespeare's stimulating power. As her letters to M. Drahomanov show, she eagerly studied English so as to be able to read the English dramatist in the original.¹⁸ She was attracted particularly to *Hamlet*, *Othello*, *Macbeth*, *King Lear* and *Coriolanus*, and recommended these plays as the ones which should be translated into Ukrainian and performed in the theatre.¹⁹ Although she was never, in fact, involved in any intensive work of translation, she rendered into Ukrainian the first act of *Macbeth* (1898).²⁰

After the First World War, a new generation of Ukrainian poets and writers again took a keen interest in Shakespeare. Among them, no doubt, the most prominent are Maksym Ryl's'kyj, Jurij Klen (Oswald Burghardt) and Todos' Os'mačka, who gave Ukrainian readers masterful renderings of the English playwright's works.

¹² See the original titles of these editions in the appendix.

¹³ cf. Jaroslav Hordyns'kyj, *op. cit.*, pp. 120—164.

¹⁴ Published in I. Franko, *Literaturna spadščyna*, Vol. 1, Kyjiv, 1956.

¹⁵ See in the book V. Šekspir, *Mira za miru*, preklad P. A. Kuliša, Lviv, 1902, p. 125.

¹⁶ I. Franko, „Starynna romans'ko-hermans'ka novelja v ustach rus'kohu narodu“, *Zorja*, 1883, 3.

¹⁷ I. Franko, *Beiträge zur Geschichte der Kultur der Ukraine*, Berlin, 1963 (*Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas*, XIV).

¹⁸ Her letter to M. Drahomanov of November 12, 1893. Lesja Ukrajincka, *Tvory v 5-ty tomax*, Vol. 5, Kyjiv, 1956, p. 109 f.

¹⁹ Her letter to M. Kosač (her brother) of November 26, 1889, *ibid.*, pp. 20—24.

²⁰ *Ibid.*, pp. 231 ff.

M. Ryl's'kyj translated *King Lear*²¹ and *Twelfth Night*.²² To Shakespeare's motifs he devoted two of his poems *Blukav ja u brakon'jers'kim stroji* (1920) and *Koly Uels'kyj prync zижšov na bat'kiv tron* (1925). Todos' O s'm a č k a paid his tribute to Shakespeare, whose art he admired much, with translations of *Henry IV* and *Macbeth*,²³ while Jurij Klen left his compatriots masterful translations of *Hamlet* and *The Tempest*.²⁴

Along with these poets should be mentioned the name of Ihor Kostec'kyj, a most active contemporary Ukrainian student of Shakespeare. He is an exquisite translator of the lyrical heritage of Shakespeare. To him contemporary Ukrainian literature owes the first complete translation of all Shakespeare's sonnets.²⁵ After Franko's masterful translation of some of these sonnets, I. Kostec'kyj's work must be considered as a literary achievement of great significance, although his translations cannot be placed above those made by such contemporary poets as Svjatoslav Hordyn's'kyj, Ostap Tarnav's'kyj, living in the U. S. A., or those by D. Palamarčuk.²⁶ Kostec'kyj also enriched contemporary Ukrainian literature with a good translation of *Romeo and Juliet*.²⁷

After the First World War increasing interest in Shakespeare was manifested by a comparatively large number of translations made by numerous authors.

Jaroslav Hordyn's'kyj translated *The Tempest*, *The Merchant of Venice* and *Richard III*, and in 1927 *A Midsummer Night's Dream*. All four remain unpublished and are preserved in the Historical Archives in Lviv. H. Čykalenko in 1922 translated from the English some of Charles Lamb's tales from Shakespeare based on *The Tempest*, *Macbeth*, and *The Comedy of Errors*.²⁸ Hnat Xotkevych adapted for the stage *The Comedy of Errors*,²⁹ while his translations of *Hamlet*, *Macbeth*, *Romeo and Juliet* and *The Merry Wives of Windsor* remain unpublished: the manuscripts are preserved in the Historical Archives of Lviv, fund 688. M. Johansen and V. Ščerbanienko translated *Othello*,³⁰ S. Pankiv's'kyj's *The Merchant of Venice* (1927) is preserved in the manuscript in the Historical Archives in Lviv, fund 309. A. Hozenpud made trans-

²¹ *Korol Lir*, Kyjiv, 1941, 238 pp.

²² *Dvanadcjata nič, abo jak vam podobajetsja*, Kyjiv, 1958, 148 pp.

²³ *Tragedija Makbeta, Korol Henri IV*, Munich, 1961, 446 pp.

²⁴ Jurij Klen, *Tvory*, Vol. 4, Toronto, 1960, pp. 14—237, 248—387.

²⁵ *Šekspirovi sonety v perekladi I. Kostec'koho*, Munich, 1958.

²⁶ S. Hordyn's'kyj, *Poety zaxodu*, New York, 1961, pp. 66—74; Sonnets 33, 81, translated by D. Palamarčuk, *Vsesvit*, 1961, 7, p. 25; Sonnets 18, 104, 116, 130, translated by O. Tarnav's'kyj, *Samotnje derevo*, New York, 1960, pp. 86—89.

²⁷ *Romeo ta Džuljetta*, Munich, 1957, 100 pp.

²⁸ C. Lamb, *Opovidannja z Šekspira. Burja, Makbet, Komediija pomylok*. Kyjiv-Leipzig, 1922, 40 pp.

²⁹ *Komediija pomylok*, Xarkiv, 1922, 46 pp.

³⁰ *Otello*, Kyjiv, 1927, 269 pp.

lations of *Romeo and Juliet* and *A Midsummer Night's Dream*.³¹ S. Husak translated some portions of *Macbeth* and *Romeo and Juliet* published in *Teatr*, 1937. Ju. Korec'kyj's *Macbeth* was published in 1940,³² V. Ver translated *Hamlet*,³³ Iryna Stešenko's translations of *Othello* and *The Merchant of Venice* were published in 1950.³⁴ Her translations of *The Comedy of Errors* and *The Two Gentlemen of Verona* appeared later.³⁵ B. Ten translated *Richard the III*,³⁶—I. Kočerba *The Taming of the Shrew*.³⁷

On the occasion of the four hundredth anniversary of Shakespeare's birth three volumes of his plays, translated into Ukrainian, were published in Kiev in 1964.³⁸

The first volume, equipped with an introduction by N. Modestova, comprises translations of *Richard III* by Borys Ten; *Romeo and Juliet* and *The Merchant of Venice*, both made by Iryna Stešenko; and *The Merry Wives of Windsor* by Marija Tobilevyč.

The second volume comprises the translations of *Othello* and *Much Ado About Nothing* by Iryna Stešenko; *Twelfth Night* by Maksym Rył's'kyj; *Hamlet* by Hryhorij Kočur.

The third volume comprises the translations of *King Lear* by Maksym Rył's'kyj; *Macbeth* by Jurij Korec'kyj; *Timon of Athens* by Vasył Mysyk; and *The Tempest* by Mykola Bažan.

These translations made by Ukrainian classic writers and by new translators, such as H. Kočur and V. Mysyk, edited with great care, show the ever increasing interest of modern Ukrainian poets and writers in Shakespeare's literary heritage.

This list of the translations of Shakespeare's plays in Ukrainian made in the last decades does not claim to be complete. Nor does it include any systematic report on Ukrainian translations of Shakespeare's sonnets or any literary critical or bibliographical works in the field of Ukrainian Shakespeariana. These lie beyond the scope of this article.

It is interesting to try to sum up the Ukrainian translations of Shakespeare's plays statistically.³⁹ Although these tentative statistical data give

³¹ *Romeo i Džuljeta*, Kyjiv, 1937, 199 pp. *Son litn'oji noči*, Kyjiv, 1941, 174 pp.

³² *Makbet*, Kyjiv, 165 pp.

³³ *Tragedija pro Hamleta, prynta dats'koho*, Kyjiv, 1941, 269 pp.

³⁴ In V. Šekspir, *Vybrani tvory*, I, Kyjiv, 1950, pp. 7—127, 637—800.

³⁵ *Komedija pomylok*, Kyjiv, 1954, pp. 115; „Dvoje sen'joriv z Verony“, *Vsesvit*, 1964, 1, pp. 106—144.

³⁶ „Korol Ričard III“, Viljam Šekspir, *Vybrani tvory v dvox tomax*, II, Kyjiv, 1952, pp. 7—162.

³⁷ „Pryborkannja norovlyvoji“, *ibid.*, pp. 163—278.

³⁸ Viljam Šekspir, Vol. I: *Žyttja i smert Korolja Ričarda III, Romeo i Džuljeta, Venecians'kyj kupec'*, *Vindzors'ki žartivnyci*. 782 pp. Vol. II: *Babato halasu z ničoho, Dvanadcjata nič abo jak vam podobajetsja, Hamlet, Prync Dans'kyj, Otelo, Venecians'kyj mavr*. 774 pp. Vol. III: *Korol Lir, Makbet, Tymon Afins'kyj, Burja*. 646 pp. Kyjiv, 1964.

³⁹ These tentative statistics have been prepared only on the basis of the bibliographical

only approximate numbers, they throw some light on the question of which of Shakespeare's plays have been most popular among the Ukrainians.

Among the most popular of Shakespeare's works with the Ukrainian authors are *Hamlet* and *Macbeth*. Both of these have been translated at least twelve times; there are about seven translations of *Romeo and Juliet*, and six translations of *Othello*. *King Lear*, *The Tempest*, *The Merchant of Venice* and *The Comedy of Errors* have been translated four times each. There are three translations of *Midsummer Night's Dream*. *The Taming of the Shrew*, *Measure for Measure*, *The Merry Wives of Windsor*, *Twelfth Night*, *Richard III* and *Henry IV* have been translated twice each. On the basis of possibly incomplete statistical data, the following plays have been translated only once: *Julius Caesar*, *Troilus and Cressida*, *Coriolanus*, *The Two Gentlemen of Verona*, *Antony and Cleopatra*, *Much Ado About Nothing* and *Timon of Athens*.

In all, Ukrainian literature counts at least seventy translations of Shakespeare's tragedies and comedies. To some degree, these statistics contrast with the situation in the Ukrainian theatre. According to Vanina's study⁴⁰ in the Ukraine, from 1920 to 1964, *Othello* was staged twenty-three times; *King Lear* and *Hamlet* ten times each; *The Taming of the Shrew*, eight times; *Twelfth Night*, seven times; *Romeo and Juliet*, *Much Ado About Nothing* and *The Merry Wives of Windsor*, six times each. The other plays were staged less frequently.

The discrepancy between the number of the existing translations of Shakespeare's plays on the one hand, and the frequency of their staging in the Ukrainian theatre in the course of the last four decades may be caused by the fact that the taste of literary circles has not coincided with the demands of the popular audience. Another reason for this could be found in current trends in the Soviet Ukrainian theatre.

The number of Shakespeare plays translated into Ukrainian may not look impressive compared with those in other literatures. However, when the fact is taken into consideration that for about half a century (1863—1905) in the parts of the Ukraine occupied by Russia translations into Ukrainian could not be published, the achievement in this field does not seem insignificant. The data cited above seem to reflect the keen interest of Ukrainian literary circles in the dramatic heritage of the English playwright, and a part of a continual search for closer ties with Western European literary tradition in general.

This work, performed by a few generations of Ukrainian writers, has been of great significance for the development of the Ukrainian literary language. It is a long road from the first translations of Shakespeare

---

material found in the library of the British Museum in London, and in the Memorial Shakespeare Library in Birmingham, England, in the summer of 1965.

⁴⁰ I. Vanina, *Sekspir na ukrajins'kij sceni*, Kyjiv, 1958.

made by Kostomarov, Svencic'kyj, Myrnyj, and Fed'kovyč through Kuliš and Franko—up to Ryl's'kyj, Klen and Os'mačka. In their translations new words, phrases and stylistic expressions demanded by Shakespeare's themes and ideas have been introduced into the Ukrainian literary language. What was initiated by Fed'kovyč and Kuliš, has been improved by Franko and raised to a high stylistic level by Ryl's'kyj, Klen and Os'mačka.

University of Ottawa.

APPENDIX

Editions of P. Kuliš translations:

Шекспірові Твори. З мови британської мовою українською поперекладав П. А. Куліш. Том перший, Отелло, Троїл та Кресида, Комедія Помилок. Львів, 1882, 418 стор.

Гамлет — Принц Данський. Переклад П. А. Куліша. Виданий з передмовою і поясненнями І. Франка, Львів, 1899, XX, 171 стор.

Приборкана Гоструха. Комедія в 5 діях з передмовою. Переклад П. А. Куліша. Вид. з передмовою і поясненнями І. Франка. Львів, 1900, XV, 117 стор.

Макбет. Переклад П. А. Куліша виданий з передмовою і поясненнями І. Франка. Львів, 1900, XIX, 118 стор.

Коріолян. Переклад П. А. Куліша. Виданий з передмовою і поясненнями І. Франка. Львів, 1900, XI, 169 стор.

Юрій Цезар. Переклад П. А. Куліша. Виданий з передмовою і поясненнями І. Франка, 1900, XV, 117 стор.

Антоній і Клеопатра. Переклад П. А. Куліша. Виданий з передмовою і поясненнями І. Франка, Львів, 1901, XIV, 180 стор.

Багацько галасу знечевя. Переклад П. А. Куліша. Виданий з передмовою і поясненнями І. Франка, Львів, 1901, XII, 101 стор.

Ромео та Джулетта. Переклад П. А. Куліша. Виданий з передмовою і поясненнями І. Франка, Львів, 1901, XVI, 132 стор.

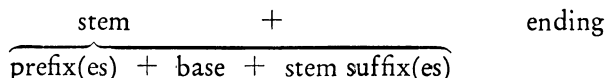
Король Лір. Переклад П. А. Куліша. Виданий з передмовою і поясненнями І. Франка, Львів, 1902, XVI, 164 стор.

Міра за міру. Переклад П. А. Куліша. Видав і пояснив І. Франко, Львів, 1902, XXVI, 127 стор.

A CLASSIFICATION OF THE BULGARIAN NOUN

Charles E. Bidwell

1.0 The Bulgarian noun has the following structure:

The above represents the maximum number of elements. A minimum noun form is stem plus ending. A minimum stem consists of a base. The base consists usually of one root morpheme, rarely of more than one root morpheme. A stem suffix may appear in all paradigmatic forms of a given noun, in which case I term it stable, or it may reinforce paradigmatic distinctions by appearing only in some forms, being absent in others.¹

prefix —	base —	suffix —	ending	
pod	lož	k	a	<i>podložka</i> 'base, bed'
	igr	išt	e	<i>igrište</i> 'playing field'
	pət	išt	a	<i>pətišta</i> 'roads'

In the second example above, the suffix *-išt-* is stable; in the third example it is unstable (cf. the singular *pət* 'road').

2.0 Nouns are inflected for number. The number categories are singular and plural, the plural of most masculine nouns (namely those masculines with zero ending in the singular) showing an additional distinction, quantified versus non-quantified. Quantified and non-quantified forms are almost in complementary distribution, quantified forms occurring only in conjunction with numerals or other quantifiers such as *kólko* 'how many?'

¹ The following sources were consulted in this study: F. Sławski: *Gramatyka języka bułgarskiego*, Warsaw, 1954; L. Andrejčín, N. Kostov, E. Nikolov: *Bułgarski ezik*, Sofia, 1962; S. Stojanov: *Gramatika na bułgarskija knižoven ezik*, Sofia, 1964; A. Teodorov-Balan: *Nova bułgarska gramatika*, Sofia, 1940; C. T. Hodge: *Bulgarian Basic Course*, Washington, 1961. All Bulgarian examples cited in the text are in quasi-morphophonemic transcription which does not indicate the following automatic morphophonemic changes; voicing assimilation, replacement of voiced by voiceless consonant before juncture, simplification of consonant clusters (including geminates) and replacement of low by high vowels in unstressed position. The phonemic analysis underlying the transcription is that used in my *Slavic Historical Phonology in Tabular Form* (Pittsburgh, 1959 and The Hague, 1963), pp. 20—21.

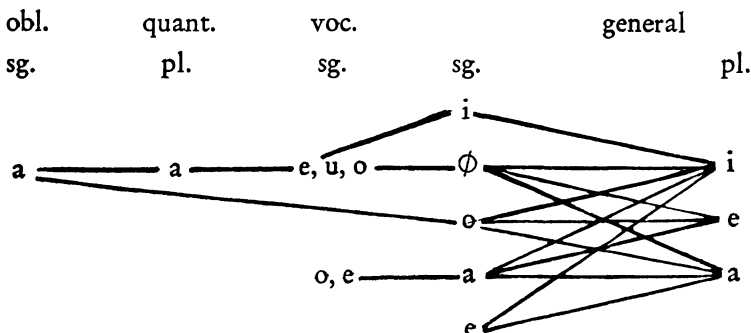
non-quantified forms occurring mainly when no numerical attribute is present. However, the non-quantified plural does occur, though less frequently, with numeral or quantifier, providing contrasts such as the following: *njákolko déna* (quantified) vs. *njákolko dní* (non-quantified) 'a few days.' Nouns denoting persons rarely occur in the quantified plural.

2.1 Case inflection is marginal in modern Bulgarian; most masculine and feminine nouns show contrast in the singular between vocative and general case. In archaic literary style masculine nouns with $-\phi$ or $-o$ in the general case and denoting persons have a further distinction in the general case singular between nominative and oblique.

		<i>pop-</i> 'priest' masc.	<i>majk-</i> 'mother' fem.	<i>sel-</i> 'village' neuter
sg.	Voc.	<i>pópe</i>	<i>májko</i>	<i>sélo</i>
	nom.	<i>póp</i>	<i>májka</i>	
	Gen. obl.	<i>(pópa)</i>		
pl.	non-quant.	<i>popóve</i>	<i>májki</i>	<i>selá</i>
	quant.	<i>pópa</i>		

The gender of the nouns in Bulgarian is determined, as in other Slavic languages, by the syntactic concord required rather than by inflectional form of the noun itself, though there is some correlation between form-class and gender.²

2.2 The following noun endings occur:

² I have operated with the gender distinctions masculine, neuter, and feminine. H. I. ARONSON, in "The Gender System of the Bulgarian Noun," *IJSLP* VIII (1964),

The connecting lines in the diagram above indicate possibility of paradigmatic co-occurrence of endings.³ The basic form classes of Bulgarian nouns are indicated by the combination of their singular and plural endings, and will be referred to here as Φ/i (singular ending Φ , plural ending i), Φ/e , etc.

Except as indicated above (the singular of i/i -nouns, masculine nouns with Φ singular and a/i -nouns), the vocative is identical with the respective general case, singular or plural.

The quantified plural occurs only in masculine nouns with Φ in the singular, the oblique singular only in literary (non-colloquial) style in masculine Φ/i , Φ/e , and o/i nouns.

3.0 Stem modifications and suffixes occurring in conjunction with noun inflection.

3.1 All automatic morphophonemic changes prevalent in Bulgarian apply, including loss of $/j/$ before front vowel or word boundary: e. g. stem *konj-*, singular articulated *kónjət*, sg. *kón*, pl. *koné*. Non-automatic morphophonemic changes widespread elsewhere in Bulgarian inflection and derivation occur also in the noun, including alternation of $/ja/$ (stressed and not followed by syllable with front vowel) with $/e/$ (if either condition is not met), alternation of vowel $/ə e/$, rarely $/o i/$, with zero (e. g. *vjátər*, pl. *vetrové* 'wind,' *pevéč*, pl. *pevčí* 'singer'), J -change $/k, c \rightarrow \check{c}$, $g, z \rightarrow \check{z}$, $x \rightarrow \check{s}/$ (principally before the vocative ending $-e$ in masculine nouns, but sometimes in stems), and I -change $/k \rightarrow c, g \rightarrow z, x \rightarrow s/$ (principally before the plural ending $-i$ in masculine nouns).⁴

3.1.1 Irregular stem modifications. Stem final $/t/$ in *deté* 'child' is replaced by $/c/$ in the plural *decá*. The stem of *dəšterjá* 'daughter' is truncated to *dəšt*— in the vocative *dəšte*. Stem final (j) is lost in the quantified plural of $d(e)nj$ — 'day': sg. *den*, sg. articulated *denjət*, quant. pl. *déna* (alternately *dénja*), pl. *dní*.

3.2 Suffixes. Only stem suffixes which occur non-stably (in conjunction with inflectional endings) are here listed.

3.2.1 $-in-$ This suffix is lost in the non-quantified plural of some masculine Φ/i nouns (mostly indicating ethnic or regional provenience, less frequently occupations) and one Φ/ia noun. It also occurs in con-

88—101, posits within masculine gender the further distinction personal vs. non-personal based on the concord selection of certain pronoun and quantifier forms.

³ One masculine noun, *xristós* 'Christ,' has the singular ending $-os$ (cf. voc. *xristé*).

⁴ The noun on the root *turk-* (cf. *turkínja* 'turkish woman') sg. *túrčin*, pl. *túrci* 'Turk' shows J -change plus suffix $-in$ in the singular, I -change in the plural.

junction with *-(e)c-* in the plural of women's names in *-a* (see 4.0 (*a/i*) below).

<i>bəlgarin, bəlgari</i>	'Bulgar'
<i>gospodín, gospodá</i>	'sir, Mr., gentleman'

3.2.2 *-ov-* Occurs frequently in the non-quantified pl. of many monosyllabic base masculine Φ/e nouns.

<i>grád, gradové</i>	'city'
<i>vól, volóve</i>	'ox'

Also occurs inserted between the base and the suffix *-(e)c-* in the non-quantified plural of some masculine Φ/e and Φ/i nouns showing that suffix in the remaining forms.

<i>vólec, volóvci</i>	'little ox'
<i>ključéc, ključovcé</i>	'key'

It further occurs in conjunction with the suffix *-ov-* in the plural of many masculine nouns of the Φ/i class (affective formations with the stem suffix *-an-* and personal names), of the *o/i* class (kinship terms, personal names, and affective derivatives with the stable suffixes *-č-*, *-lj-*, and *-k-*), and in personal names of the *a/i* and *i/i* classes.

<i>debelán, debelánovci</i>	'fatty'
<i>borís, borísovci</i>	'(persons named) Boris'
<i>andrějčín, andrějčínovci</i>	'(persons named) Andrejčín'
<i>nikóla, nikólovci</i>	'(persons named) Nicholas'
<i>vújčo, vújčovci</i>	'uncle'
<i>kejóřčo, kejóřčovci</i>	'blind man'

After */j/* and before *-(e)c-* as well as sometimes elsewhere in conjunction with *-(e)c-* this suffix has the allomorph *-ev-*.

<i>ilíja, ilíevci</i>	'(persons named) Elias'
<i>geórgi, geórgevci</i>	'(persons named) George'

3.2.3 *-(e)c-* Occurs in the plural of one neuter *e/i* and some masculine *o/i* and Φ/i nouns (see 3.2.2).

<i>telé, telcí</i>	'calf'
<i>vújčo, vújčovci</i>	'uncle'
<i>kúev, kúevci</i>	'(persons surnamed) Kuev'

3.2.4 *-išt-* Occurs in the non-quantified plural of a few masculine Φ/a nouns; namely: *pət, pətišta* 'way, road', *kraj, kraišta* 'end, region,' *sən, səništa* 'dream,' and as an alternate plural form for a few other nouns.

3.2.5 *-j-* Occurs in the non-quantified plural of one Φ/a noun and in the alternate plural of *a/a* and *e/a* nouns.⁵

<i>brát, brátja</i>	'brother'
<i>kəšta, kəštjá (or kəšti)</i>	'house'

3.2.6 *-t-* Occurs in the plural of neuter Φ/a nouns after bases ending in vowel and particularly after the suffix *-e-*.

<i>taksí, taksíta</i>	'taxi'
<i>bižú, bižúta</i>	'jewel'
<i>moré, moréta</i>	'sea'
<i>klané, klanéta</i>	'slaughter'
<i>ágne, ágneta</i>	'lamb'

3.2.7 *-n-* Occurs in the plural of a few neuter Φ/a nouns after the suffix *-e-*.

<i>íme, imená</i>	'name'
-------------------	--------

3.2.8 *-ij-* Occurs in the plural of some neuter *e/a* nouns.

<i>čétene, čétenija</i>	'reading'
-------------------------	-----------

3.2.9 *-ol-* Occurs in conjunction with *-j-* in one (or a few) alternate pejorative plurals; the root undergoes *J*-change before it.

<i>græk, gərčoljá (neutral pl. gərçi)</i>	'Greek'
---	---------

3.2.10 *-or-* (of Rumanian origin) Occurs in conjunction with *-j-* or *-ij-* in a few alternate pejorative plurals.

<i>žená, ženorjá (neutral pl. žení)</i>	'woman, wife'
---	---------------

3.2.11 *-s-* Occurs in the plural of the following nouns after the suffix *-e-*: *čúdo, čudesá* 'wonder,' *nebé (or nebó), nebesá* 'heaven,' *dərvó, dərvesá* 'tree' (the foregoing plural is archaic; more usual is *dərvéta* 'trees' and *dərvá* 'wood').

3.2.12 *-e-* Occurs before *-s-* in the plural of the above nouns (3.2.11) and before *-t-* in the alternate plural of *koleló*, pl. *kolelá* or *koleléta* 'wheel.' Otherwise it occurs as a stable stem suffix in neuter Φ/a nouns showing *-n-* or *-t-* in the plural and as a singular and plural ending suffix.

4.0 Noun classes (established on the basis of co-occurrence of singular and plural endings).

⁵ This suffix has the allomorph *J*-change after velar, cf. *kníga* 'book,' alternate (collective) plural *knížá* 'documents'.

(*i/i*) This small and unproductive class consists of masculine personal names, *dóbrí, jáni*, etc. The vocative takes the ending *-e*, while the plural adds the suffix complex *-ov/ev-* plus *-(e)c-*: *geórgi, geórgevci* '(persons named) George'.⁸

(Φ/i) This class includes masculine and feminine nouns. The masculines are a large and productive category. In the plural *l*-change affects a velar consonant preceding the ending *-i* in many items: *vnúk, vnúci* 'grand-child'.

Here too belong affective nouns with the stem suffix *-an-* and masculine personal names, both of which add the suffix complex *-ov-(e)c-* in the plural, as well as surnames in *-ov/ev-* adding *-(e)c-*, and nouns dropping *-in-*.

<i>debelán, debelánovci</i>	'fatty'
<i>borís, borísovci</i>	'(persons named) Boris'
<i>kúev, kúevci</i>	'(persons with the surname) Kuev'
<i>francúzín, francúzi</i>	'Frenchman'

Masculine Φ/i nouns (as well as other masculine nouns with Φ in the singular) have the vocative ending *-e*, which conditions *J*-change in stem-final /*k g x z c*/. Usually, however, items terminating in these consonants show the alternate ending *-o*, as invariably do those terminating in /*č ž š*/ or the suffix *-in*. After stems ending in /*j*/, we have the ending *-u*.

<i>brát, voc. bráte</i>	'brother'
<i>junák, voc. junáče or junáko</i>	'hero'
<i>prijátel (stem: prijatelj-), prijátelju</i>	'friend'

Masculine Φ/i nouns (as well as other masculine nouns with Φ in the singular) show the quantified plural ending *-a*.

<i>drúm, quant. pl. drúma</i>	'highway'
-------------------------------	-----------

Feminine Φ/i nouns are a relatively limited and unproductive class: *kóst, kósti* 'bone.'

(Φ/e) This class includes only masculine nouns. A very limited (and unproductive) group are masculine stems of this class which show no additional suffix in the plural. In these the plural ending is always stressed: *məž, məžé* 'husband.' More numerous (and productive) are the nouns of this class (overwhelmingly monosyllables) which show the stem suffix *-ov-* in the plural.

<i>grád, gradové</i>	'city'
<i>grób, gróbove</i>	'grave'

⁸ Sławski and Teodorov-Balan state that the vocative of nouns in *-i* is *-e*, while Stojanov states that the vocative form of such nouns is identical with the general case. In colloquial language, since the vocative ending is very rarely stressed, the contrast between *-e* and *-i* endings is neutralized in *i/i* nouns.

Some nouns of this category have the stem suffix $-(e)c-$, in which case $-ov-$ is inserted before $-(e)c-$; the stem suffix is always stressed in the singular, the ending in the plural.

ključec, ključovcé 'key (diminutive)'

The vocative and quantified plural of this category are formed in the same way as masculine Φ/i nouns (see above).

(Φ/a) This class includes masculine and neuter nouns.

The masculine nouns are a very small group.

krák, kraká 'leg'
nómer, nomerá 'number'

One masculine noun of this group adds $-j-$ to the stem in the plural.

brát, brátja 'brother'

A few form alternate plurals in this fashion.

bívol, bívoljá (or *bívoli*) 'buffalo'
cíganin, ciganjá (or *cígani*) 'Gypsy'

A few add $-išt-$ (see above 3.2.4).

pət, pətišta 'way'

Masculine nouns with stems ending in vowels (all recent loans designating persons, and as such a productive category) also fall in this group. These latter add the stem suffix $-t-$ in the plural.

ataše, atašéta 'attaché'

The neuter nouns of this class, on the other hand, are a large and productive group. They include neuters with stems ending in a vowel (recent loans denoting things) and neuters with $-e-$ as a stable stem suffix. The former extend the stem by suffix $-t-$ in the plural, the latter by $-t-$ (productive) or $-n-$ (non-productive).

taksí, taksíta 'taxi'
bižú, bižúta 'jewel'
moré, moréta 'sea'
klané, klanéta 'slaughter'
íme, imená 'name'

(o/i) This class includes masculines and neuters.

The masculines comprise personal names and kinship terms and affective derivations (the latter with the stable stem suffixes $-č-$, $-lj-$, or $-k-$). All or almost all of these add the suffixes $-ov-$ plus $-(e)c-$ in the plural.

samoxválko, samoxválkovci 'boaster'
vújčo, vújčovci 'uncle'

The neuters are a small category, though possibly productive through substantivization of neuter adjective forms.

<i>nasekómo, nasekómi</i>	‘insect’
<i>čelo, čéli</i>	‘cello’

Two nouns of this group undergo *J*-change of stem-final consonant in the plural:

<i>okó, očí</i>	‘eye’
<i>uxó, uší</i>	‘ear’

(*o/e*) This is a very small class, comprising alternate forms to neuter *o/a* nouns; the stems of two add the suffixes *-e-* plus *-n-* in the plural.

<i>rámo, ramené</i> (or <i>ramená</i>)	‘shoulder’
<i>koljáno, kolené</i> (or <i>kolená</i>)	‘knee’
<i>kriló, krilé</i> (or <i>krilá</i>)	‘wing’

(*o/a*) This class, though non-productive, includes a fair number of neuter nouns.

<i>tjáló, telá</i>	‘body’
--------------------	--------

Two nouns of this class add the suffixes *-e-* plus *-s-* in the plural:

<i>čúdo, čudesá</i>	‘wonder’
<i>dərvó, archaic pl. dərvesá</i>	‘tree’

One noun of this class adds the suffixes *-e-t-* in the plural.

<i>koleló, pl. koleléta</i> or <i>kolelá</i>	‘wheel’
--	---------

(*ali*) This class includes masculine and feminine nouns. The feminines are a large and productive category:

<i>májka, májki</i>	‘mother’
---------------------	----------

The masculines are limited to designations for male persons and are a small, unproductive group. *I*-change of stem-final velar consonant takes place before the ending *-i* in these masculines.

<i>vladíka, vladíci</i>	‘bishop’
-------------------------	----------

Men’s names in *-a* belong to this category and show the suffix complex *-ov-(e)c-* in the plural. Women’s names in *-a* show the suffix complex *-in-(e)c-*.

<i>nikóla, nikólevci</i>	‘(persons named) Nicholas’
<i>maríja, maríinci</i>	‘(persons named) Mary’

Nouns of this class have the vocative ending *-o*, except that women’s names with the suffix *-k-* and nouns with the suffix *-ic-* show the vocative ending *-e*, while men’s names in *-a* have the vocative identical with the general case; women’s names in *-a* (except with *-k-*) also now tend to have no separate vocative.

(*a/e*) This class is apparently limited to two, both of which show *I*-change before the ending *-e*.

<i>rəká, rəcə</i>	‘arm’
<i>nogá, nozé</i>	‘leg’

(*a/a*) This class is limited to alternate, collective plurals formed by the addition to the suffix *-j-* to stems also possessing forms of the feminine *a/i* category.

<i>níva, nivjá</i> (alongside <i>níva, nívi</i>)	‘field’
---	---------

(*e/a*) This limited class contains only neuter nouns.

<i>slənce, sləncá</i>	‘sun’
<i>ídvane, ídvanija</i>	‘coming’

Some alternate plurals which add the stem-suffix *-j-* also fall in this class.

<i>moré, morjá</i>	‘sea’ (archaic and poetic; more usual is Φ/a : <i>moré, moréta</i>)
--------------------	---

The class is productive in the case of verbal nouns borrowed from Russian or Church Slavic.

<i>raspisánie, raspisánija</i>	‘schedule’
--------------------------------	------------

(*e/i*) This class comprises the alternate form of one neuter noun.

<i>telé, telcí</i> (or <i>teléta</i>)	‘calf’
--	--------

University of Pittsburgh

ZUM KERN DER GOGOLSCHEN PROBLEMATIK

Jurij Bojko

Es ist offensichtlich für alle, selbst wenn nur ein flüchtiger Eindruck von den Gogolschen Schriften gewonnen wurde, daß N. V. Gogol als ein gebürtiger Ukrainer mit seiner heimatlichen Thematik in die russische Literatur eintrat und farbige Bilder von Vergangenheit und Gegenwart seines Geburtslandes prägte. Es ist bekannt, daß er auf den Seiten seiner Werke eine Reihe unvergeßlicher Gestalten seiner ukrainischen Landsleute schuf. Allgemein weiß man auch, daß Gogol die Mächtigkeit Rußlands mit Begeisterung gerühmt und den russischen Messianismus vertreten hat. Viel weniger aber kennt man seine düsteren Worte im Brief an Smirnova: er wisse nicht, was für eine Seele er habe, eine ukrainische („hochlackaja“) oder eine russische.¹

Wohl erstrebte Gogol, diese beiden Seelen in seiner Brust zu versöhnen, der Weg dahin war aber sehr mühsam, tragisch und wurde zu einer der Ursachen seiner seelischen Katastrophe. Es sei unterstrichen, daß der psychologische Aspekt der Einsicht des Literaturforschers in die Gestalt Gogols wegen der Verslossenheit des Dichters, wegen des Bestehens der krassen Widersprüche in seinen seelischen Enthüllungen viele Schwierigkeiten in sich birgt, die in diesem Beitrag, der bloß das Konspekt einer breiteren Arbeit darstellt, zu skizzieren sind.

Gogol, so scheint uns, konnte bis zu seinem Tode die intimgeistigen Fäden, die sein Unterbewußtsein zum Ukrainertum hingezogen haben, nicht zerreißen.

Die Hauptzüge des Gogolschen Weltempfindens und seiner Weltanschauung wurden in der russischen Literaturwissenschaft mehrmals diskutiert. Und fast immer wurden die ukrainischen Merkmale des geistigen Antlitzes Gogols weit in den Hintergrund gerückt. Manchmal ist es durch eine falsch-patriotische Tendenz verursacht. Außerdem stießen die russischen

---

¹ Der Brief an A. O. Smirnova vom 24. Dez. 1844, N. V. Gogol: *Polnoe sobranie sočinenij* (weiterhin als *P.s.s.* zitiert), Moskva 1952, Bd. XII, S. 418—419.

Slavisten bei den Quellen auf Hindernisse, zumal nur wenige von ihnen mit ukrainischer Sprache, Kultur und Geschichte vertraut waren.

Daneben bestand immer die Gefahr einer Reaktion des russischen Patriotismus, ja sogar der Polizeiorgane, sobald sich jemand in die Erforschung der ukrainischen Elemente in Gogoľs Werken vertiefte.

So soll zum Beispiel P. K u l i ŝ, als er im Jahre 1854 unter dem Pseudonym Nikolaj M. sein Buch „*Opyt biografii Gogolja*“ veröffentlichte, in Anbetracht der Zensur in der Erstpublizierung der Gogoľschen Briefe die sehr saftigen ukrainisch orientierten Ausdrücke entfernt haben; dabei wagte er nicht, das Ausgelassene mit Punkten zu bezeichnen. Dies ist verständlich: kurz davor noch wegen seiner Überzeugung von der Regierung bestraft, konnte er nicht anders handeln, zumal ihm viel daran lag, wenigstens teilweise Angaben über die Verbindung Gogoľs mit der ukrainischen Welt zu publizieren. Die ukrainischen Beziehungen Gogoľs hat V. ŝ e n r o k in „*Materialy dlja biografii Gogolja*“ (4 Bde., Moskau 1893—98) auf der Ebene einer bloßen Beschreibung dargestellt; zu naheliegenden Schlüssen jedoch wagte auch er nicht zu kommen.

Die Intoleranz der russischen Kritik zum Problem des Gogoľschen Ukrainertums an der Schwelle des 20. Jh. betont N. S u m c o v. Er hat den Mut, die These hervorzuheben: „Im Werk von Gogoľ müsse man das ukrainische Hauptelement anerkennen.“²

Das erste entscheidende Herannahen an das uns interessierende Problem war das Buch von I. M a n d e l ŝ t a m „*O charakterě Gogolevskogo stilja*“ (Gefšingfors, 1902), das die Bedeutung des ukrainischen sprachlichen Elementes im gesamten Werk Gogoľs berührte. Aber es ist charakteristisch, daß das Buch Mandelŝtams im konstitutionellen Finnland erschienen war und seine interessanten Beobachtungen lange Zeit keine weitere Bearbeitung und Vertiefung seitens der russischen Gelehrten gefunden haben.

Im Jahre 1902 versuchte O. E f i m e n k o die Frage der Widersprüche im Gogoľschen Werk auf Grund des Zwiespaltes der Dichterpsychik zu erörtern („*Věstnik Evropy*“, 1902, Nr. 7). Das erweckte bei O v s j a n i k o - K u l i k o v s k i j leidenschaftliche polemische Töne, die nicht literaturwissenschaftlicher oder soziologischer, sondern rein politischer Natur waren. Sicherlich hat er aus politischen Rücksichten den haltlosen Begriff einer allrussischen Sprache proklamiert und Gogoľ als den Träger und Schöpfer dieser Sprache bezeichnet.³

Wir beabsichtigen nicht, die Geschichte der Forschung von Gogoľs Ukrainertum zu verfolgen. Sie ist ein gesondertes Problem, das auf seine Beleuchtung wartet. Wir möchten jedoch vermerken, daß die bisherigen verschiedenartigen Studien über Gogoľ gelegentlich auch für unser Thema

---

² *Čar'kovskij Universitetskij Sbornik v pamjat' V. A. Žukovskago i N. V. Gogolja*, Čar'kov 1903, S. 147.

³ D. O v s j a n i k o - K u l i k o v s k i j: *Gogoľ*, SPb. 1909.

den Stoff lieferten. Aber die Versuche, synthetisch an diesen Stoff heranzugehen, sind bis jetzt von keinem bedeutenden Erfolg gekrönt worden. Daß das Hindernis auf diesem Wege des Studiums auch heute noch die politischen Umstände bleiben, demonstriert traurig das Beispiel des Buches von D. M i r o š n i k : *N. V. Gogol. Ego rol' v ukreplenii russko-ukrain-skich jazykovych svjazej* (Char'kov 1959). Der Verfasser spricht leidenschaftlich über „die amerikanischen Imperialisten“ und macht andere ähnliche Abstecher ins Gebiet der Politik. Das beraubt ihn der Möglichkeit, sachlich die Gogolsche Sprache zu studieren.

**
*

Schon in den Kinder- und Jugendjahren Gogols wurzeln die Eigenschaften seiner seelischen Zwiespältigkeit.

Gogol wurde in Soročynci Poltavaer Gouvernament, in einem ethnisch rein ukrainischen Gebiet geboren.

Unter den Vorfahren Gogols finden wir den ukrainischen Schriftsteller aus dem 18. Jh. Vasyľ Tans'kyj, der von einem Zeitgenossen als „berühmter Dichter in der Art . . . des Titus Plautus“ bezeichnet wurde.

Die Kindheit Gogols fiel in jene Jahre, in denen die Ukraine, nachdem sie ihre staatliche Autonomie kurz zuvor eingebüßt hatte, in eine russische Provinz verwandelt, der Zwangsrussifizierung ausgesetzt war. Die Volks-masse blieb von diesen Maßnahmen unberührt, im Adelsstande aber wurde die ukrainische Sprache teilweise vom Russischen verdrängt. In Gogols Familie sprach man in Anwesenheit der Gäste russisch, sonst jedoch ukrainisch. Gogols Vater, Vasilij Afanas'evič (Vasyľ Hohol), versuchte sich zwar in der russischen Poesie, seinen Ruhm jedoch erwarb er als Verfasser ukrainischer Komödien. Er zeigte sich als Meister seiner Heimatsprache, geschickt in den idiomatischen Redewendungen; außerdem sammelte er begeistert den Wortschatz der ukrainischen Volkssprache für ein geplantes Wörterbuch. Die Mutter des genialen Dichters, Marija Ivanovna, machte in ihren russisch geschriebenen Briefen zahlreiche Fehler, welche die phonetischen und morphologischen Merkmale der ukrainischen Sprache wider-spiegeln.⁴ Damit ist zu erklären, daß Gogol in den Kinder- und Jugend-jahren die russische Sprache nur unzureichend beherrschte.⁵ Ein Verwandter

---

⁴ поселаю, матушкы, торгувался, вже, нехто, не захочеть u. v. a. (V. Č a p - l e n k o : *Ukrajinizmy v movi Hoholja*, Augsburg 1948, S. 8.)

⁵ Das beweisen viele offenbare Ukrainismen in seinen Briefen der 1820er Jahre, z. B.: vom Aug. 1822: „Ja teper' *pozyčil* deneg nemnožo“; 11. Dez. 1823: „Vy pišete, čto *ne možno* za mnoju prislat“; vom 30. März 1824: „Ja načinaju dumat', ne slučilo' li *vam kakogo nesčastja*“; vom 19. Okt. 1824: „prošu prislat' mne sinego sukna na mundir, ili zdes' puskaj *kupljat*“; vom März 1825: „ja emu dolžen *za pošite sertuka* . . .“ u. s. w. (N. V. G o g o l' : *P. s. s.* 1940, Bd. X, S. 40, 43, 44, 46, 50, 51). Leider ist diese Ausgabe nicht imstande, getreu und erschöpfend die ukrainischen Besonderheiten der Sprache

von Marija Ivanovna Gogoľ war der ehemalige Justizminister Troščinskij. Gebürtig aus der Ukraine, in jungen Jahren ein armer „Kozačok“, kehrte er nach Ablauf seiner glänzenden Karriere heim in das Dorf Kybynci, schuf hier ein Haustheater, erwies sich als Kunstmäzen, so daß Kybynci sich bald des Ruhms eines ukrainischen „Athens“ erfreute. Die Familie Gogoľ besuchte ihn oft. Hier wurden häufig nicht nur russische, sondern auch ukrainische Theaterstücke aufgeführt, darunter auch die Komödien von V. A. Hohof. Auch wurde hier häufig Ukrainisch gesprochen. Gern hörte der ehemalige Minister das dem Hetman Mazepa zugeschriebene Kosakenlied „Die Möwe“, welches symbolisch das historische Unheil der Ukraine darstellt und ihn zu Tränen rührte. Man kann sich leicht vorstellen, wie sehr die Eindrücke aus Kybynci die sensible Seele des Knaben bewegten.

Die Pracht der ukrainischen Natur, die ästhetisierte Lebensweise des ukrainischen Gutshofes, die historischen Überlieferungen der Familie, die Sehnsucht nach der verlorenen Staatsfreiheit, das ukrainische Dorf, dessen Leid und Freude sich in wunderschönen Liedern widerspiegelten, das war jene Welt, in der das aufnahmefreudige Kind heranwuchs.

Im Hause Gogoľ konnte man oft den russischen Dichter ukrainischer Abstammung V. V. Kapnist treffen, der sich als mutiger ukrainischer Autonomist einen Namen machte.⁶ Auch der bekannte und aktive Autonomist H. A. Poletyka besuchte mehrfach die Familie Gogoľ. Ob Kapnist oder Poletyka den letzten Ausklang des kosakischen Autonomismus in die Familie Gogoľ brachten, wissen wir nicht. Aber ihrer edelmütigen Gestalten sollte sich Gogoľ viel später doch erinnern, als er sich mit der ukrainischen Problematik näher befaßte.

In den Jahren 1818—1820 lernte N. Gogoľ in Poltava; 1821 begann er das Studium im Nižyner Lyzeum. Der Unterricht erfolgte in russischer Sprache. Den Schülern versuchte man russischen Patriotismus einzuimpfen; doch die meisten von ihnen waren Ukrainer, ringsum breitete sich das ukrainische ethnische Meer aus. Der Junge vertiefte unwillkürlich seine Verbindungen mit der Heimat.

Er las die Werke der jungen wiedererwachenden Literatur: „Enejida“ von Kotljarev'skyj, burleske Dichtungen von P. Hulak-Artemov'skyj, die Sammlungen der ukrainischen Volkslieder von Certelev und Maksymovyč. Er liest die Zeitschrift „Věstnik Evropy“, wo die Werke der ukrainischen Dichter und ukrainische ethnographische Materialien erscheinen.⁷

Gemeinsam mit seinen Schulkameraden spielt er die ukrainischen Komödien seines Vaters; er trägt in seinem Merkbuch altertümliche Urkunden,

---

wiederzugeben, weil die Texte nach der gegenwärtigen russischen Rechtschreibung redigiert sind.

⁶ O. Ohloblyn: „Kapnist“ im Buch „Ljudy staroji Ukrajinny“, München 1959; auch G. Sacke: „V. V. Kapnist und seine Ode ‚Na rabstvo‘“, *ZfslPh*, Bd. XVII, H. 2, Leipzig 1941, S. 291—301.

⁷ N. V. Gogofs Brief an seine Eltern vom 22. Januar 1824. *P. s. s.*, Bd. X, S. 45.

alte Kosakendichtung ein und sammelt Lieder, Sprichwörter und das lexikalische Material aus „Enejida“ sowie aus anderen Publikationen seiner Muttersprache. Er beschäftigt sich damit aus freiem Antrieb und mit Freude. Seine Streifzüge über den Markt, seine Begegnungen mit Bauern haben den Zweck, die Kenntnisse der Sprache zu vertiefen.

Aber zugleich empfindet er auch etwas anderes, von der Schule Eingepägtes. Bereits von der Schulbank aus bewundert er die Größe und Macht des Russischen Imperiums. Er beginnt, seine Heimat als eine Provinz zu betrachten. Der Junge ist schwärmerisch und ehrgeizig. Ihm schwebt ein bedeutsamer Wirkungskreis in der Hauptstadt vor. Er träumt von einer unbestimmten juristischen Laufbahn, er möchte ganz Rußland durch seine Taten erschüttern. Er malt sich sogar das Gewand aus, das er in Petersburg tragen und womit er alle in Erstaunen setzen will.

Die ukrainischen Eindrücke und Erlebnisse sind in den Hintergrund geglitten. Eigentlich bleibt nur eine Aufgabe: „den aufgeklärten Würdenträgern, den Wohltätern der Ukraine etwas Beachtenswertes“ (J. B. Troščinskij) zu leisten. Obwohl Gogol seine Berufung zur Beamtenkarriere in sich spürt, scheint es ihm notwendig, sich auch auf einen Triumph in der Literatur vorzubereiten. So entsteht die Dichtung aus dem deutschen Leben *Ganc Kjuhelgarten*.

Zwanzig Jahre alt, versehen mit Empfehlungsschreiben, fährt er nach Petersburg.

Die Hauptstadt empfängt den Träumer düster und kühl. Einige Monate verbringt der junge Provinzler ohne jegliche Arbeit, verbraucht das Zehrgeld. Danach nimmt er einen belanglosen Dienst an mit Funktionen, die ihm trivial und nutzlos scheinen. Wie ungeheuer ist doch der Unterschied zwischen Traum und Wirklichkeit! Gogol publiziert sein Gedicht und wartet mit stockendem Herzen auf die Kritik. Und sie kommt. Die Rezensionen stellen beim Verfasser nicht nur mangelhaftes Russisch, sondern auch geringe Kenntnis des deutschen Lebens fest. Zutiefst gekränkt, nimmt der Autor dem Buchhändler die Auflage ab und verbrennt alles im Kamin.

Auf diese Zeit bezieht sich Gogols verachtungsvoller Brief über die Hauptstadt: „... dumpfe Stille herrscht in Petersburg, kein Geist blitzt im Volk, alle sind Angestellte und Beamte, alle reden über ihre Departements und Kollegien, alles versumpft in der niederträchtigen Arbeit, in ihr zerstört sich ihr Leben.“⁸ Die unerbittliche Wirklichkeit hatte ihn ernüchert. Petersburg wird in seinen Werken für immer die Stadt der Kälte und des Unbehagens bleiben.

Im Gegensatz zum düsteren Petersburg taucht in seinem Gedächtnis die farbenprächtige Heimat samt allen Kindheitserlebnissen auf, wächst seine Nostalgie nach der Ukraine. Die Erinnerungen beunruhigen seine Seele. Er zeigt große Sorge für die Hausangehörigen und schreibt der Mutter

⁸ N. V. Gogol': P. s. s., 1952, Bd. X, S. 139.

wirtschaftliche Ratschläge; ungeduldig wartet er auf „die gesegneten Zeiten, wenn er in die Umarmungen seiner Nächsten zurückkehrt.“⁹ Die Mißgeschicke des Heimatlandes, der Ruin ukrainischer Gutsbesitzer bekümmern ihn und er macht sich Gedanken, wie ihnen zu helfen sei;¹⁰ der Begriff des Allgemeinwohls ist jetzt bei ihm mit der Ukraine verbunden. Petersburg hat keine frische Luft, die Gewächse sind nicht duftig, Winter und Herbst „regieren despotisch“ neun Monate im Jahre.¹¹ Gogol benedicet seinen Freund A. S. Danilevskij, der in den Frühling der Ukraine gefahren ist, und bittet ihn, ihm über den dortigen Frühling zu schreiben.¹² Mißerfolge in Petersburg veranlassen Gogol, an einen Umzug in die Provinz zu denken. „Wenn man schon übersiedeln soll, dann meines Erachtens nur in die Ukraine.“¹³

Von da an beginnt Gogols zwiespältiges Leben. In der rationellen Sphäre fühlt er sich manchmal, in den letzten Lebensjahren aber durchaus als Russe, mit der Absicht, die breiten schöpferischen Aufgaben im Namen des Russischen Reiches zu übernehmen; jedoch im Bereich des unbewußten seelischen Lebens brennt ihm in der Brust immer ein Flämmchen der erhabenen Liebe zur Ukraine. Das Flämmchen verwandelt sich oft in Feuer und droht den Aufbau seines Bewußtseins zu umfassen.

„Gogol,“ sagt Mandel'stam — „hütete immer ein Versteck, in das niemand hineinblicken konnte, wo er als Ukrainer lebte; er fühlte hier freier, ungezwungener, wahrhaftiger — und tiefer künstlerisch gestimmt.“

Manche Memoirenschreiber (A. Danilevskij, N. Prokopovič, T. Paščenko u. a.) erwähnen, daß Gogol, fast immer verschlossener Natur, seine Haltung änderte, wenn er in die Umwelt der starken ukrainischen Kolonie hineingeriet. Diese Kolonie lebte seinem sonderbaren Leben, verbunden durch enge Freundschaft, Sprache und Kultur.

Im Frühling 1829 beginnt Gogol, *Die Abende auf dem Gutshof bei Dikan'ka* zu schreiben. Er konzentriert sich auf seine Jugenderinnerungen aus der Ukraine und versinkt mit seinem ganzen Wesen in die zauberhafte ukrainische Welt. In seinen Briefen an die Mutter bittet er, ihm Beschreibungen altväterlicher Sitten und Gebräuche nach Petersburg zu senden, altukrainische Manuskripte und Bücher aus der Zeit des Hetmanats zu sammeln, Aufzeichnungen irgendeiner kosakisch-aristokratischen Familie ausfindig zu machen. Im Januar 1832 hat Gogol den zweiten Teil der „*Abende*“ zur Zensur gegeben, im Dezember 1834 war seine Sammlung „*Mirgorod*“ von der Zensur zugelassen.

---

⁹ *Ibid.*, S. 186.

¹⁰ *Ibid.*, S. 196.

¹¹ *Ibid.*, S. 180.

¹² *Ibid.*, S. 199.

¹³ *Ibid.*, S. 173.

Oftmals sind die Literaturhistoriker (wie z. B. N. Kotljarevskij, N. Stepanov) geneigt zu behaupten, daß sich mit diesem Zeitpunkt die ukrainischen Interessen in Gogol's Werk erschöpfen; sie sehen 1834—36 als Jahre seines Herangehens an die russische Wirklichkeit. „*Der Revisor*“, „*Die toten Seelen*“, Petersburger Erzählungen werden als seine Hauptwerke angeführt, die ukrainischen indes als eine Vorbereitungsstufe gewertet. Wenn die russische Kritik dem „*Mirgorod*“ als dem angeblichen Anfang des „kritischen Realismus“ bei Gogol in dieser Sammlung hinreichend Beachtung schenkte, so berührt sie „*Die Abende in Dikan'ka*“ nur flüchtig. Sie sind keinesfalls ausreichend erforscht.¹⁴ Bisweilen wurden sie als „glänzende Nippsachen“ (A. Belyj, *Masterstvo Gogolja*, Moskva-Leningrad 1934, S. 27), als Vorgeschichte der Gogol'schen realistischen Dichtung betrachtet. Auch wenn man die Behauptung über den Gogol'schen Realismus nur sehr relativ annehmen kann, obwohl er den Weg der „natural'naja škola“ bahnt, so ruft die Auffassung, daß Gogol seit 1835 im allgemeinen Fahrwasser der russischen literarischen Interessen geschwommen sei, noch mehr Vorbehalt hervor.

Der Leningrader Literaturwissenschaftler P i k s a n o v hat eine chronologische Tabelle der literarischen Tätigkeit Gogol's aufgestellt und darin behauptet, daß die Bearbeitung der ukrainischen Thematik durch Gogol fast ununterbrochen von 1829 bis 1842 andauerte. Im Laufe dieser Jahre, also in der Zeitspanne, in der Gogol seine besten Werke, auch den ersten Teil der „*Toten Seelen*“ schuf, widmete er sich auch ukrainischen Schöpfungen. Außer den 14 Werken des ukrainischen thematischen Kreises, der „*Die Abende*“ und „*Mirgorod*“ umfaßt, wurden von Gogol noch 9 mit der Ukraine verbundene Arbeiten geschrieben.¹⁵ Dies alles veranlaßt uns, die ukrainischen und russischen Teile des Gogol'schen Werkes nicht als zwei verschiedene Abschnitte aufzufassen, sondern als einen untrennbaren Prozeß mit zwei ideell-künstlerischen polaren Gegensätzen.

In die Pläne an seine „*Abende auf dem Gutshof bei Dikan'ka*“ vertieft, schrieb Gogol seiner Mutter: „Meine Dichtung, wenn sie jemals gelingt, wird in der Fremdsprache erscheinen.“¹⁶ I. Ž i t e c k i j meint, daß diese „fremde Sprache“ damals für Gogol das Russische gewesen sei.¹⁷ V. G i p p i u s hält diesen Gedanken für eigenartig und zweifelhaft.¹⁸ Und tatsächlich bleibt Žiteckij's Meinung zu prüfen. Denn wenn Gogol noch in Nižyn

¹⁴ Die erfreuliche Ausnahme machte V. Gippius mit seiner Arbeit: *Večera na chutore bliz Dikan'ki*, *Trudy Otdela novoj russkoj literatury*, I, 1948, S. 9—38.

¹⁵ N. P i k s a n o v : *Ukranskije povesti Gogolja*, Sammlung „O klassikach“, Moskva 1933, S. 66—69.

¹⁶ „Sočinenije moe, esli kogda budet, budet na inostrannom jazyke“ (Gogol: *P. s. s.* Bd. X, S. 150).

¹⁷ I. Ž i t e c k i j : „Gogol' — propovednik i pisatel'“, *Žurnal Ministerstva Narodnago Prosvěščenija*, 1909, Sept., S. 64.

¹⁸ V. G i p p i u s : „Gogol'“, Leningrad 1924, S. 224.

Rußland „Fremdland des eisigen Nordens“¹⁹ genannt hat, warum sollte er nicht Russisch als „fremd“ bezeichnen? Gogol hat in seinen jungen Jahren keine westeuropäische Sprache gut beherrscht, und es wäre sonderbar zu vermuten, daß er deutsch oder französisch hätte schreiben wollen.

Es ergibt sich von selbst die Frage: Warum hat Gogol seine Werke nicht ukrainisch oder wenigstens in beiden Sprachen, Russisch und Ukrainisch, zu schreiben begonnen?

Jeder aus der Ukraine gebürtige Schriftsteller mußte russisch schreiben, wenn er einen breiteren Leserkreis in den oberen Schichten der Gesellschaft erzielen wollte. Ukrainische Schriftsteller waren in den Augen der russischen Behörden von vornherein verdächtig, und jeder talentierte Dichter, der für immer von Ukrainisch auf Russisch überwechselte, fand moralische Unterstützung in Petersburg.

Nur einige Schriftsteller entschlossen sich, den dornigen Weg Kotljarev's'kyjs zu gehen und ihre Kräfte ausschließlich der ukrainischen Literatur zu widmen. In manchen Fällen fanden ihre Werke keine Möglichkeit der Publizierung, und diese Dichter mußten tragisch in Krähwinkel zurückgezogen schweigen.

Manche haben gleichzeitig russisch und ukrainisch zu schreiben versucht (Je. Hrebinka, H. Kvitka, P. Hulak-Artemovs'kyj u. a.); aber die Situation dieser Dichter war schwierig. Sie sind von der russischen Gesellschaft als „kleinrussische“ Provinzler (sogar „Chochly“²⁰) betrachtet worden; ihren russischen Werken gegenüber übte man teils herrschaftliche Nachsicht, teils — Vernachlässigung. Dieser Dienst an zweien Göttern brachte den unfreiwilligen Dienern oftmals seelischen Schmerz und Verzweiflung. So sprach z. B. ein sehr begabter Romantiker, L. Borovykovs'kyj, dessen ukrainische Werke erst dreißig Jahre nach der Niederschrift erschienen und teilweise lahmgelegt wurden, traurig:

„Meine Muse erstarrte in dem kalten unfreundlichen Rußland,²¹ sie hat die Bastschuhe angezogen und wird niemals mehr so singen, wie sie in alten Zeiten gesungen hat.“²²

Belinskij schrieb einmal, daß die frischen Kräfte in der russischen Gesellschaft hervorquellen und nach außen sich anstrengen, aber unter schweren Druck gesetzt, keinen Ausweg findend, nur Verzagtheit, Sehnsucht, Apathie schaffen. Nur in der Literatur allein gibt es, ungeachtet der barbarischen Zensur, noch Leben und Vorwärtsbewegung.²³ Es war wirklich so.

¹⁹ G o g o l: P. s. s., Bd. X, S. 84.

²⁰ Abwertende Bezeichnung der Ukrainer.

²¹ Im Original ist „Rußland“ mit einem unübersetzbaren abwertenden Wort „Kaca-pija“ bezeichnet.

²² A. Š a m r a j: *Do počatku romantizmu. Ukrajinca*, Kyjiv 1929, Nr. 10—11, S. 31.

²³ Aus dem Brief Belinskij's an Gogol vom 3. (15.) Juli 1847 aus Salzbrunn; V. G Belinskij: *Sočinenija v 3-ch tomach*. Moskva 1948, Bd. III.

Nur in der Literatur kam die öffentliche Meinung zum Ausdruck. Dieser Umstand rief bei einigen ukrainischen Patrioten den Gedanken hervor, ausschließlich in russischer Sprache zu schreiben, aber mit dieser Literatur nach und nach das ukrainische Nationalbewußtsein zu fördern. Sehr deutlich fühlte man dieses Bestreben bei N. A. Markevič in seinem Buch „*Malorossijskie melodii*“.²⁴ Hier findet man nicht nur romantische Begeisterung für die Schönheit der ukrainischen Landschaft und für die Freiheitsliebe der Kosaken, sondern auch das Loblied auf die ukrainische Vergangenheit, die alte Hetmanenresidenz Čyhyryn; wenn Markevič über den Untergang der Freiheit seines Landes spricht, klingt in seinen Gedichten Trauer. Die Rußlandgegner — die Hetmanen Mazepa und Polubotok — wurden von ihm teilnahmsvoll erwähnt.

In dieser Richtung wirkte auch V. Kapnist, ein hervorragender russischer Dichter Ende des 18., Anfang des 19. Jh. und aktiver Vertreter der ukrainischen staatlichen Bestrebungen. Sein Werk *Oda na rabstvo* ist ein furchtloser Einspruch gegen die Aufhebung der ukrainischen Autonomie und gegen die Einführung der Leibeigenschaft in seiner Heimat;²⁵ *Na razbitie egyptjan* — der Traum vom zukünftigen Untergang des Russischen Imperiums, sinnbildlich ausgedrückt, *Plenienie Izrailja* — die Nachdichtung des biblischen Motivs der Sehnsucht des unterdrückten Volkes nach Freiheit.²⁶

Ähnlich zeigte sich auch der berühmte Übersetzer der „Ilias“ ins Russische: N. Gnedič. Seine Dichtung *Peruanec k ispancu* ist, obwohl getarnter, so doch leidenschaftlicher Protest gegen die Heimatversklavung durch die Russen, und sein Gedicht *Na grobe materi* ist ein ziemlich unverhohlenes Bekenntnis der Liebe zur Ukraine und ihrem Gegensatz zu dem nördlichen Fremdland.

Der Zeitgenosse F. Vigel äußerte sich feindselig über Kapnist und Gnedič in seinen Erinnerungen: „Auffällig waren auch zwei Ukrainer, die beide ungeachtet . . . der zweihundertjährigen Verbindung ihrer Heimat mit Rußland dieses und die Russen, die Moskowiter, die *Kacapen*, heimlich haßten.“²⁷ Es waren Kapnist und Gnedič. Vasilij Vasiljevič Kapnist heiratete die Schwägerin Deržavins, aber auch diese Heirat konnte ihn nicht an Rußland binden.“ Und über Gnedič: „Es scheint, daß alles ihm eine Pflicht der Dankbarkeit gegenüber Rußland auferlegte, aber er hegte für dieses ein ganz gegenteiliges Gefühl, das viel später in kurzen Gesprächen mit mir oft unwillkürlich ins Licht gerückt wurde.“²⁸

Das Schicksal der drei Dichter war bedauernswert: Zwiespalt, Leiden, die Flucht aus der Gegenwart.

²⁴ N. A. Markevič: *Malorossijskie melodii*, SPb. 1931.

²⁵ O. Ohloblyn: *Ljudy staroj Ukrajiny*, München 1959, S.59—63.

²⁶ V. Kapnist: *Polnoe sobranie sočinenij*, SPb. 1849.

²⁷ Schimpfwort der Polen und Ukrainer für Russen.

²⁸ *Zapiski F. Vigelja*, Moskva, 1891, Bd. III, S. 145—147.

Das Geschick Gogoľs erinnert in mancher Hinsicht an das der obenerwähnten Dichter. Dachte Gogoľ, wenn er der Schriftsteller zum „allgemeinen Nutzen“ sein wollte, immer an Rußland? Unwillkürlich erinnern wir uns seiner Absicht, nach „Troščinskij etwas Beachtenswertes zu schaffen“.

Neben der imposanten Figur Troščinskijs taucht in unserem Bewußtsein auch Kapnist auf, Troščinskijs Freund, dessen Gogoľ sich aus seinen Kinderjahren gut erinnerte. Das Bestreben, der Ukraine mit seiner Feder zu dienen, war ihm nicht fremd. Er mußte jedoch, wie seine drei oben erwähnten Landsleute seine Gefühle dämpfen und sich mit dem Russischen Reich abfinden.

Seine Gemeinsamkeit mit Markevič, Kapnist, Gnedič lag nicht nur darin, daß alle vier aus berühmten kosakischen Geschlechtern stammten und in den späteren Kinderjahren die russische Sprache erlernen mußten. Ihre Gemeinsamkeit ist ideologisch-künstlerischer Natur.

Gogoľ und Kapnist haben analog viel von der Lebenseinstellung H. S. Skovorodas übernommen.²⁹ Sucht man bei Gogoľ die Einflüsse von Deržavins Klassizismus, so wäre es vielleicht zweckmäßiger, erst die Möglichkeiten des Einflusses von Kapnist zu prüfen. Markevič breitete das Bild der ästhetisierten, vollkommen schönen Ukraine aus — eine literarische Erscheinung, die als Parallele zu den „Abenden“ Gogoľs hervortritt. Markevič erstrebte programmatisch schon im Versgefüge seiner Gedichte die Musikalität der ukrainischen Volksmelodien; Gogoľ gelang dieses Komponieren in Prosa intuitiv und ergreifend. Markevičs Begeisterung für die ukrainischen Altertümer wiederholt sich mit derselben Intensität bei Gogoľ. Schließlich könnte in Gogoľs zweite Fassung von „*Taras Bulba*“ ein Nachklang aus der Gnedič'schen Übersetzung der „*Ilias*“ eingeflossen sein.

**

„Gogoľ als Künstler des Wortes, — das ist das Thema historisch-literarischer Forschung, die kaum begonnen ist. Eine Menge von Nebenproblemen sind darin eingeflochten, wie in einem verwickelten Knäuel“ — schrieb im Jahre 1925 V. Vinogradov.³⁰

26 Jahre später resumierte D. Tschizewskij pessimistisch die Erfolge der Gogoľkunde: Die Forscher sind in der Interpretation vieler, sogar wichtiger, Fragen der Gogoľschen Ideologie und des Stils von einer gegenseitigen Annäherung weit entfernt.³¹ Die Zahl der aufgestellten und nicht gelösten Probleme vermehrt sich ständig. Niemand ist imstande, ein Schema der Interpretation darzubieten, das den vielen Vertretern der verschiedenen literaturwissenschaftlichen Richtungen imponiert.

²⁹ I. Žiteckij: „Gogoľ — propovėdnik i pisatel“, *Žurnal Ministerstva narodnago prosvėščenija*, 1909, Sept., S. 40—52.

³⁰ V. Vinogradov: *Gogoľ i naturalnaja škola*, Leningrad 1925, S. 3.

³¹ D. Čiževskij: *Neizvestnyj Gogoľ*, *Novyj Žurnal*, New York 1951, XVII.

Dieses bedauernswerte Bild ist bis jetzt fast unverändert. Wir sind überzeugt, daß ein solches Schema solange nicht gefunden werden kann, wie man nicht genug Aufmerksamkeit den ukrainischen geistes-kulturellen Komponenten in der Formung der ganzen Gogol'schen Laufbahn schenkt. Die von vielen anerkannte Erklärung der Biographie und des Schaffens Gogol's mit Berücksichtigung der ukrainischen Elemente scheint uns ein Anliegen der weiteren Zukunft.

Doch lohnt es schon jetzt, sich jenen Feststellungen zu widmen, die uns vielleicht in einer von uns erforderten Richtung der Bearbeitung des erstrebten vielseitigen Schemas annähern könnten.

Bei der Bestimmung des Gogol'schen Stils spricht man über seine klassizistischen und sentimentalischen Bestandteile. Es gilt die verbreitete und gewissermaßen begründete Meinung, daß Gogol, allmählich sich vom Romantismus entfernend, zum Begründer der „*naturalnaja škola*“ wurde. Die Interpretierung Gogol's als Realisten erwarb in der UdSSR die Bedeutung eines unerschütterlichen Dogmas. Nun kann man aber ohne Umschweife sagen, daß die Verhältnisse der Stilelemente im Schaffen Gogol's eine sehr strittige Frage bilden. Und es ist unmöglich, zu bestimmten positiven Entscheidungen in dieser Hinsicht zu gelangen, ohne die ukrainische Quelle der Eigenart Gogol's zu studieren.

Wir versuchen mit unseren Überlegungen die schon bekannten Betrachtungen auf diesem Gebiet zu ergänzen.

Die Romantik Gogol's wurde von der ukrainischen Dämonologie gesättigt. Es ist textuell bewiesen, daß unser Dichter viele Motive aus dieser Quelle entlehnte: den Verkauf der Seele an den Teufel, das Suchen des Farnkrautes und der vergrabenen Schätze, die Feindschaft zwischen der Stiefmutter Hexe und der Nymphe Ertrunkene, daher auch das Motiv der Macht des Bezauberers der menschlichen Seele.³²

Der unerschöpfliche Born des romantischen Empfindens war für Gogol das ukrainische Lied, sein Reichtum an präromantischen barocken Besonderheiten. Über diesen Volksschatz hat Gogol erstaunlich begeistert und tief sinnig geschrieben. Man kann ihn als einen Forscher des ukrainischen Liedes betrachten, einen Forscher romantischer Schattierung jedoch. Seine Bibliothek in Vasyl'jivka bestand in gewissem Maße aus der Sammlung ukrainischer Lieder. Bis an sein Lebensende waren ihm die heimatlichen Volksmelodien ein ästhetischer Genuß. Viel Zeit widmete er dem Sammeln unbekannter Liedervarianten. Es ist bis jetzt nicht bemerkt worden, daß auch die Texte, die dem Nichteingeweihten uninteressant, dem Inhalt und der Form nach amorph scheinen könnten, seine Aufmerksamkeit fesselten. Diese Neigung zur Forschung stand selbstverständlich in enger Verbindung mit seinem schöpferischen Suchen. Beim Durchlesen seiner

---

³² K. Nevirova: *Motyvy ukraïns'koi demonologii v „Večerach“ ta „Myrhorodi“ Hoholja, Zapysky Ukraïns'koho Naukovoho Tovarystva v Kyjevi*, 1909, Bd. V, S. 27—60.

Notizen finden wir ziemlich markante Liederbeispiele, in denen die Besonderheiten der barocken Poesie, die unerwarteten Komplizierungen der Bilder, die Erlesenheit der Details usw., sich widerspiegeln.³³

Die Behauptung B. M. E j c h e n b a u m s, daß Gogol sich für die „Lautsemantik“ interessierte, läßt sich mit dem Exempel aus den Gogol'schen folkloristischen Notizen bestätigen: „*Za lisom, za pralisom talalaj plešče*“, „*A de tvij muž? Na Donu. A tvij de? Utonuv. Num plakaty, num; num, num, num!*“³⁴ u. a.

Gogol hat subtil die Rhythmik der ukrainischen Lieder gespürt und mit dieser Rhythmik seine Werke erfüllt. Es ist kein Zufall, daß in der „*Schrecklichen Rache*“, in „*Taras Bulba*“ oft eine Melodie mitschwingt. Die Literaturhistoriker haben schon einzelne Lieder und Kosakendumen mit den Gogol'schen Texten verglichen und sogar ein Übereinstimmen der Bilder mit der Satzmelodie festgestellt. Uns wundert die Folgerichtigkeit in der Gruppierung der Laute, die Häufigkeit der Assonanzen. Die Gogol'sche Prosa ist teilweise gereimt, und nur der ständige Wechsel des rhythmischen Maßes hindert daran, den Text als Vers wahrzunehmen.

Vinogradov^{34a} behauptet, daß die Politik der Empfindsamkeit organisch in die künstlerische Methode Gogol's hineingewachsen sei. Wir hegen keine Zweifel, daß diese Sentimentalität den ukrainischen Liedern entstammt; schon im 17. Jh. war ein Teil der ukrainischen Lieder betont sentimental, unter ihnen auch einige ritterlich-kämpferische Lieder. Gogol eignete sich diese Besonderheit an und gab ihr eine literarische Entwicklung.

Der Humor ist einer der auffallenden Züge des ukrainischen Geistes. Volkslieder, Märchen, Legenden, Sprichwörter, Rätsel, selbst die alltägliche Sprache — sie alle sind humorvoll; einmal äußerst derb, einmal fein, immer jedoch geschliffen, scharf wie ein Säbel; stets ruft er Lachen hervor. Der Humor ist die Kehrseite des Tragischen. Die ukrainische Geschichte war leidvoll, das Volk suchte im Humor die Überwindung seines Schmerzes. Der mit Tränen abwechselnde Humor charakterisiert das geistige Antlitz der Ukrainer.

Lachen durch Tränen — so bezeichnete Belinskij die Eigenart des Talenten von Gogol. Gutmütiges Lachen ertönt am Anfang des schöpferischen Weges, beißendes in den späteren Jahren. Walter Scott'sche Manier — Vorwort und Erzählen im Namen eines erdachten Autors, über den man sich in Vermutungen verlieren kann, vorgerückte *couleur locale*, zwanglose Plauderei, derbe Volkssprache, Berücksichtigung von Geschichte und Märchen, ausführliche Darstellung der Details — so sieht dieses Genre aus,

---

³³ *Pamjati V. A. Žukovskago i Gogolja*, Vypusk II, SPb. 1908; die Lieder XIII (S. 133), XLIX (S. 157), LIII (S. 158), LIX (S. 168), LXXX (S. 179).

³⁴ *Ibid.*, S. 261, 355.

^{34a} V. Vinogradov: *Gogol i natural'naja škola*, Leningrad 1925, S. 3.

das, der Meinung Bulgarins und Polevojs nach, schon vor Gogol in der russischen Literatur Platz gewann. Gogol hat sich diesen Typ der Erzählung angeeignet, aber er verlieh ihm erstaunliche Lebhaftigkeit, schmückte ihn mit allen Farben des ukrainischen Humors aus. Er entschloß sich zu dem, wozu nur ein Genie sich entschließen konnte: er verband meisterhaft das Vulgäre mit dem Pathetischen, das Lächerliche mit dem Innig-Lyrischen, das Reale mit dem Phantastischen. Diese mutige Zusammenstellung (aber keine Vermischung) verschiedenartiger Stilströmungen beobachten wir sowohl in der „Mainacht“ als auch in dem „Verschwundenen Brief“ und in der „Nacht vor Weihnachten“. Manchmal tritt das Pathos mit heroischer Lyrik verbunden auf, wie im „Taras Bulba“, und verdrängt den Humor und die Realität des Details, ohne sie jedoch auszulöschen. Es kommt aber auch vor, daß ein ausgelassener Humor oder später gar Sarkasmus die Oberhand gewinnen; in solchem Falle klingen die lyrischen Positionen wie musikalische Kontraste zum Grau des Lebens (Schluß des „Jahrmarkets in Soročincy“, auch Schluß des ersten Teils der „Toten Seelen“).

Burleske und Travestie fanden in der russischen Literatur der zweiten Hälfte des 18. und sogar Anfang des 19. Jh. zahlreiche Vertreter, wie Petrov, Kotel'nickij, Osipov und andere. Aber die Burleske erreichte hier niemals solche volkstümliche kräftige Grelligkeit wie sie die ukrainischen Schriftsteller Kotlarevs'kyj und Hulak-Artemovs'kyj vorweisen.

In der ukrainischen Burleske überrascht eine gegenständliche Wahrnehmbarkeit, Fühlbarkeit der Gestalten. Später wird sich Gogol an diese Eigenart des Stils Kotlarevs'kyjs und Hulak-Artemovs'kyjs halten, er wird sie meisterhaft in der symbolischen Substanziierung der Gestalten Sobakevičs, Manilovs, Chlestakovs und der ganzen Galerie seiner Symbole-Typen entwickeln.

Ukrainischer Vertep — das heißt Volkskrippentheater — beeinflusst wesentlich die Entwicklung des Gogolschen Stils. Die Vertep-Gestalten in ihren bunten Gewändern: singende und tanzende, weinende und lachende, Patrioten-Helden, Einfaltspinsel und Schlauköpfe, Bauern und Kosaken, Juden und Zigeuner, Schlachtschützen und polnische Geistliche, naturalistische Prosa und Heiliges Wunder, die theatralische Wirkung in zwei Stockwerken: auf der Erde und im Himmel, chaotische Komposition, als Widerspiegelung dynamischer Theatralik — all das muß Gogol stark beeindruckt haben.

Es scheint, daß V. R o z a n o v den Vertep nicht kannte. Gerade das ist interessant, daß er die Vertepkomposition in den „Toten Seelen“ entdeckt, ohne den Vertep zu erwähnen.

„Die Gedanken (in den „Toten Seelen“) sind nicht fortgeführt, die Eindrücke sind nicht verbunden; sie stehen alle unbeweglich“ . . . „Das ist ein Mosaik aneinandergestückter Worte“ . . . „Es gibt auf diesem Bild keine lebendigen Gesichter: das sind winzige Wachsgestalten, aber alle schneiden

ihre Grimasse so geschickt, daß wir seit langem naiv annehmen, sie rühren sich wirklich“ . . . „Sie . . . bewegen sich mit Händen und Füßen, aber gar nicht aus eigenem Antrieb; für sie bewegt der Autor die Füße, wendet sich, fragt und antwortet . . .“³⁵

Rufen wir uns die Komposition des *Verteps* ins Gedächtnis. Ihre Anmut liegt eigentlich in dem mosaikartigen Aufbau, in dem unmotivierten und unerwarteten Wechsel der Episoden. Die einzelnen Szenen wechseln einander ab, sie sind schichtweise angeordnet ohne innere Entwicklung der Aktion. Die Technik des *Verteps* besteht darin, daß die Puppen sich nicht von selbst bewegen, sondern vom Leiter bewegt werden. Die Dynamik ist hier mit der Erstarrung zu vereinigen, wie im „*Revisor*“: die stumme Finalszene dieser Komödie ist ein sehr wichtiges Detail, um dessen gelungene Ausführung Gogol sich besonders bemühte.

Bei Gogol fallen Marionettengestalten und Wachssymbolik der Bilder in die Augen. Die Larven-Gestalten, mit einigen krassen Strichen gemalt, sind nicht kompliziert, aber besonders plastisch. Sie würden primitiv scheinen, wären sie nicht von innen vom Feuer des ukrainischen Humors erhellt. Die Masken-Gestalten sind sowohl in dem „*Jahrmarkt in Soročincy*“ wie auch in den „*Toten Seelen*“ nach dem gleichen Prinzip gebaut, aber ihre emotionelle Beschaffenheit ist in jedem Falle verschieden. Die symbolisch vertieften Wachsfiguren der „*Toten Seelen*“ sind ebenfalls mit einigen plastischen Zügen gekennzeichnet; auch sie sind von innen erhellt, aber nicht vom Feuer eines heiteren Lachens, sondern von der erregten Flamme eines grimmigen Humors.

Diese Schilderungsmethode vergleicht V. Brjusov mit der Darstellungsart von Edgar Poe: Zwei betrunkene Seeleute kamen in ein entvölkertes, verpestetes London. Als sie ein Haus betraten, sahen sie eine abstoßende Gesellschaft um einen Fraß versammelt; jeder der Anwesenden war durch einen übertrieben entwickelten Teil des Gesichts markiert. Einer besaß eine übergroße Stirn, die wie eine Krone den Kopf überragte; der andere öffnete ein riesiges Maul von einem Ohre bis zum andern, tief wie ein Abgrund; der dritte war mit einer widersinnig großen dicken und welken Nase geschmückt, die wie ein Rüssel über das Kinn hinabhing . . . Alle Heroen Gogols erinnern an diese Gespenster Edgar Poes. Bei allen ist ein Teil der Seele, ein Zug der Psychik übermäßig entwickelt. „Die Gogolschen Gestalten sind mutige und schreckliche Zerrbilder, die wir nur unter der Hypnose des großen Dichters als eine Widerspiegelung der russischen Wirklichkeit genommen haben.“³⁶

Gogol hat in seinem Notizheft „*Das Sammelsurium*“ aus „*Enejada*“ von Kotlarev'skyj 21 Zitate herausgeschrieben. Von diesen hat er nur 3 als

---

³⁵ V. Rozanov: O Gogole im Buch *Legenda o velikom inkvizitore*, SPb. 1906, S. 260—262.

³⁶ *Gogolevskie dni v Moskve*, Moskva [1909], S. 158.

Epigraphe für den „*Jahrmarkt in Soročincy*“ benutzt. V. G i p p i u s stellt die Frage, wofür er die andern 18 Auszüge notiert habe, und vermutet, daß sie Gogoľ für ein beabsichtigtes Werk dienen sollten.³⁷ Auch Gippius selbst wagt es nicht, an dieser Vermutung festzuhalten, und uns scheint sie besonders zweifelhaft. Jedoch die zahlreichen Auszüge beweisen, daß sie mit irgendeinem schöpferischen Suchen des Autors der „*Abende*“ verbunden sind. Höchst wahrscheinlich, daß sich hier Gogoľs Bestreben zeigt, die literarische Schöpfungsweise Kotl'arevs'kyjs zu untersuchen. Die Augenfälligkeit der Details bei Kotl'arevs'kyj, die betonte Dinglichkeit der Gegenstände, die Fähigkeit des Verfassers der „*Enejida*“, die grellen Züge der Dinge, Erscheinungen und Gesichter zu konzentrieren, — alles das hat Gogoľ gefallen.

Wenn wir von diesem Standpunkt aus die Notizen zu betrachten versuchen, bemerken wir sofort ihre Gleichartigkeit.

**
*

Gogoľ war neben Puškin ein Sprachschöpfer der russischen Literatur. Wenn Puškin in „*Belkins Erzählungen*“ Schlichtheit, Klarheit, Harmonie der Sprache prägte, ihre Knappheit und realistische Färbung schuf, so bildete Gogoľ im Gegenteil verschlungene Spracharabesken, verwickelte Perioden, sprachliche Sprünge, eine üppige Bildlichkeit, gesättigt von Hyperbeln, entwickelte er die semantische Zerrissenheit der Sprache und umgekehrt melodiose Läufe — alles deutet auf die Traditionen des ukrainischen Barocks hin, auf seine Verse, Predigten, Annalen.

N. P e t r o v berichtet, daß es in den Manuskripten Gogoľs, die in der Kiever Geistlichen Akademie aufbewahrt wurden, Auszüge aus den Werken ukrainischer theologischer Schriftsteller des 17.—18. Jh. gab,^{37a} also teilweise aus der Epoche des ukrainischen Barocks. Gogoľ hatte auch die Möglichkeit, ukrainische weltliche Barockliteratur zu studieren (die Beziehungen zu O. Bodjans'kyj, M. Maksymovyč, der Zutritt zur Vatikanischen Bibliothek boten ihm Gelegenheit).

Über die frische Farbigkeit des Gogoľschen Stils, die Trefflichkeit seiner Neologismen ist viel geschrieben worden. Trotzdem hat man kaum bemerkt, daß viele dieser Neologismen nicht Gogoľs eigene Schöpfungen, sondern Lehnübersetzungen aus dem Ukrainischen sind oder auf der Anwendung ukrainischer Suffixe und Präfixe basieren.

Plamja vychvatilos' iz zemi klingt für den Russen eigenartig; gewöhnlich sagt man *vyrvalos'*. Gogoľ aber gebrauchte *vychvatilos'* entsprechend dem ukrainischen *vychopylos'*. *Vodopad sypalsja* (*Das Portrait*) — russisch

³⁷ V. Gippius: „*Večera na chutore bliz Dikan'ki*“ Gogolja, *Trudy Otdela novoj russkoj literatury*, Moskva-Leningrad 1918, I, S. 29—30.

^{37a} D. Čiževskij: *Neizvestnyj Gogoľ*, *Novyj Žurnal*, New York 1951, XVII.

klings es frisch, im Ukrainischen jedoch ist es gewöhnlich, wo die Flüssigkeit nicht nur „fließt“, sondern auch „rinnt, geschüttet wird“. *Morgnut' usom* scheint für den russischen Menschen auch heute ziemlich modern, im Ukrainischen aber ist dieser Ausdruck sehr alt und gebräuchlich. *Prodavščica publikov . . . rasklanivalas' ves' den' bez nadobnosti i pisala nogami soveršennoe podobie svoego lakomogo tovara.*³⁸ *Pisala nogami* ist eine aus dem Ukrainischen entlehnte Sprachneuerung, die sehr bildhaft ist und dem heiteren Inhalt des ganzen Satzes entspricht. Als künstlerischen Gewinn betrachtet man den Ausdruck: *dožd' chlopaet* (ukr. *chlupaje*). Anstatt richtig *sabli zazvučali* schreibt Gogol in der „Schrecklichen Rache“ *sabli zvukenuli* (ukr. *dzvjaknuly*). Es bleibt verständlich und verleiht dem Bild mehr Dynamik; das im Ukrainischen oft gebrauchte verbale Suffix *-nu-* wird im Russischen viel weniger angewandt und verleiht dem ausgewählten Wort etwas Ungewöhnliches, erneuert seine poetische Wirkung.

Die mutige Transponierung der ukrainischen Bildlichkeit in die russische Sprache ist ein bedeutender Verdienst Gogols.

Couleur locale in den „Abenden . . .“ und in „*Mirgorod*“ schuf Gogol mit der bewußten Einführung ukrainischer Wörter ins Russische. Kommen jedoch die Ukrainismen zu oft vor, so erschweren sie dem Leser das Verstehen des Textes. Darum hat Gogol seinen „Abenden“ ein erklärendes Vokabular hinzugefügt. Schlimmer war der Fall, wenn Gogol selbst nicht bemerken konnte, daß er ukrainische Wörter verwandte. In den „Abenden“ findet man viele solcher Ukrainismen, die dem Russen unverständlich waren, in das Gogolsche Vokabular aber nicht eingetragen wurden; ukrainische Wörter dringen unwillkürlich auch in die späteren Werke Gogols ein.

Der Grund ist darin zu suchen, daß Gogol beim Schreiben oft ukrainisch dachte und gleich ins Russische übersetzte. Diese Deutung äußerte Mandel'stam schon im Jahre 1902: „Wer mit der ukrainischen Sprache vertraut ist und gleichzeitig russisches Sprachgefühl besitzt, der empfindet diese in Gedanken durchgeführten Übersetzungen.“ Diese wichtige Feststellung Mandel'stams kann man jetzt breiter begründen, als er es getan hat. Im „*Verhexten Ort*“ finden wir den Ausdruck: „*iz-za lesa torčal kakoj-to šest i vidnelsja proč'-daleko v nebe.*“³⁹ Russisch kann man nicht „*proč'-daleko*“ sagen; es ist ein Unsinn. Das konnte nur als eine wörtliche Übersetzung aus dem Ukrainischen entstehen: *het' daleko*. Das Wort *het'* hat zwei Bedeutungen im Ukrainischen: „weit“ und „weg!“ Gogol übersetzte diese Stelle wahrscheinlich mit Hilfe eines unvollkommenen Wörterbuches, in dem nur eine Bedeutung („weit“) stand, und schuf so den ganz unverständlichen Ausdruck. Solche Fälle finden wir auch in den späteren Werken, z. B.: „*My priveli poëtomu èto, čtoby čitatel' mog sam videt', čto èto*

³⁸ Gogol: *P. s. s.*, Bd. I, S. 124.

³⁹ Gogol: *P. s. s.*, Bd. I, S. 311.

slučilos' soveršenno po neobchodimosti“ („Der Mantel“).⁴⁰ *Poëtomu èto* — das ist erstaunlich. Es ist ebenfalls aus einer wörtlichen Übersetzung entstanden: „*My navely tomu ce, ščob čytač...*“ Nur ein Autor, der in schöpferischer Ekstase im Meer der ukrainischen Sprache versunken war, konnte solch einen „russischen“ Ausdruck bilden.

Auch wenn der Dichter seinen Text von Ukrainismen zu säubern versuchte, ersetzte er zuweilen einen Ukrainismus durch nicht weniger Falsches. Gerade das beobachten wir im Brief von Gogoľ an Pletnev: „*Pošli v Akademiju Chudožestv po chudožnika Zen'kova*“; das unrichtige *po* ist gestrichen und durch das ebenso unrichtige *za* ersetzt. *Pošli po chudožnika* hat die ukrainische Rektion, aber die korrigierte Form ist der russischen und ukrainischen Sprache fremd.

Diese Sprachvermischung ergab die Unklarheiten, die ein falsches Wahrnehmen einzelner Stellen hervorriefen. In einzelnen Fällen kann man auch von einem unästhetischen Eindruck sprechen. Eine verblüffende Hilflosigkeit und Fadheit des „*Ganc Kjučelgarten*“ konstatiert V. Gippius.⁴¹ Die russische Sprache der „*Toten Seelen*“ hinterläßt bei dem Sprachwissenschaftler Budde „einen allgemeinen unangenehmen Eindruck“.⁴² A. Belyj, ein begeisterter Verehrer des sprachlich-poetischen Mutes Gogoľs, spricht gleichzeitig über die Gogoľschen Fehler in der Rektion, unzulässige Partizipien, schreckliche Gerundien, verkehrte Aspekte und Genera, über die „plumpen“ Adverbien.⁴³

Aber weder Gippius noch Budde noch Belyj begriffen hinreichend, daß der Grund für die Eigenart des Gogoľschen Russisch in der ukrainischen Denkweise des Dichters lag.

Dem Russen unverständliche Wörter trifft man auch in den späteren Werken Gogoľs, wie „*Die toten Seelen*“, „*Der Nevskij Prospekt*“, „*Der Mantel*“ usw., wo sie freilich ganz unwillkürlich von Gogoľ angewandt werden. *Chapuga* in den „*Toten Seelen*“ steht anstatt des *vzjatočnik*, *šarpat* statt *dergat*, und das Wort *beschleb'e*, obwohl verständlich, doch seltsam, drang aus der Lexik ukrainischer Dumen des 17. Jhs. ein.

Gogoľ ist sich nicht immer bewußt, daß viele ukrainische Wörter, der Form nach den russischen ähnlich, eine ganz andere Bedeutung haben als im Russischen. Und wo der Dichter sich dessen bewußt ist, vergißt er es leicht im Eifer der schöpferischen Inspiration. Er kann ganz ruhig so schreiben: „*Revisor sygran — a u menja na duše tak smutno*“ (*smutno* — ukrainisch „traurig“, also das, was Gogoľ äußern wollte, aber nicht „unklar“, was dem russischen Sinn des Wortes entspricht). An einer pathetischen Stelle in „*Taras Bulba*“ sagt der Autor *duša zanimalas'* und ver-

⁴⁰ *Sočinenija Gogolja* pod red. V. Kallaša, Bd. V, S. 323.

⁴¹ V. Gippius: *Gogol*. Leningrad 1924, S. 23.

⁴² E. Budde: *Značenie Gogolja v istorii russkago literaturnago jazyka*, *Žurnal Ministerstva narodnago prosvěščenija*. 1902, Juli, S. 22.

⁴³ A. Belyj: *Masterstvo Gogolja*, Moskva-Leningrad 1934, S. 279—281.

dirbt damit den ganzen Eindruck (mit dem Wort *zanimalas'* will er „entflamte“ sagen und sagt statt dessen „sich beschäftigte“).

Die Bedeutung der ukrainischen Suffixe und Präfixe, auch wenn sie äußerlich den russischen ähnlich sind, weicht in sehr vielen Fällen von ihnen ab. Gogoľ benutzt aber nicht nur wortbildende Elemente, die den russischen äußerlich ähneln, sondern greift auch nach solchen, die sich in der Form von ihnen unterscheiden. So entstehen hybride Neubildungen: *naduvatelnaja zemlja* im „*Revisor*“; *priglupovat* (ukr. *prydyrkuvatyj*, russ. *glupovat*) in den „*Toten Seelen*“; etwas besonders Erstaunliches: *millionstvo* und Komisches *Kurjaka* (die beiden in den „*Toten Seelen*“). Gogoľ kopiert auch die ukrainischen idiomatischen Ausdrücke. Z. B. im „*Ganc Kjuchelgarten*“: „*Nazad on nogi obraščat*“ (ukr. *pjatamy nakyvav*). Der Russe freilich wird nicht verstehen, daß das für das „lokale Kolorit“ in der „*Johannisnacht*“ eingefügte *načnet moskalja vezt*⁴⁴ („er wird den Russen fahren beginnen“) im Sinne „er wird zu lügen beginnen“ zu lesen ist. In den späteren Werken vermindert sich zwar die Zahl der ukrainischen Ausdrücke, die syntaktischen ukrainischen Einflüsse jedoch werden bei Gogoľ für immer bleiben. Die mechanische Übertragung der Präpositionen aus einer slavischen Sprache in die andere ist sehr gefährlich, denn es droht die Struktur der Sprache zu zerstören. Gerade diese Gefahr erscheint bei unserem Dichter nicht selten. *Klanjaetsja pered direktorom* (*Die Notizen der Irrsinnigen*) — das bedeutet etwas ganz anderes, als Gogoľ sagen wollte (*klanjaetsja direktoru*), und *čist na svoej sovesti* (russ. *čist sovestju*), das ist eine grobe Mißbildung. Viele zeitgenössische Kritiker empörten sich über diese Sprache. Senkovskij machte boshafte Anspielungen auf Gogoľs Analphabetentum. Jemand sagte, die Gogoľsche Sprache sei nicht russisch, sondern die Gogoľsche. Eine kritische Einstellung zur Gogoľschen Sprache herrschte nicht nur im „reaktionären“ Lager. Puškin schätzte das sprachliche Niveau unseres Autors nicht.^{44a} Sogar Belinskij, der den Verfasser des „*Revisors*“ als genialen Dichter verkündete, stellte bei Gogoľ „Unsicherheiten“ der Sprache fest⁴⁵ und jubelte, daß Gogoľ „endlich in den ‚*Toten Seelen*‘ sich von dem kleinrussischen Element völlig befreite“, was aber mehr dem Wunsche der Kritiker als der Wirklichkeit entsprach. Den Weg Belinskijs gingen auch die anderen: die Kritik versöhnte sich allmählich mit den Ukrainismen und drückte die Augen zu, über sie stolpernd, weil man nichts bemerken wollte. Einem genialen Dichter kann man viel verzeihen. Aus politisch-ideologischem Grunde berührt die Mehrheit der sowjetischen Literatur-

⁴⁴ Gogoľ: *P. s. s.*, Bd. I, S. 138.

^{44a} Puškin erwähnt «неровность и неправильность его слога». *Gogoľ v ruskoj kritike*. Moskva 1953, S. 4.

⁴⁵ V. Belinskij: *Polnoe sobranie sočinenij* pod red. i s primečanijami S. A. Vengerova, Bd. X 1914, S. 428.

wissenschaftler nur ungerne die Frage der Ukrainismen bei Gogol; in den letzten Jahrzehnten stehen sie außerhalb der Erforschung.⁴⁶

Gogol lernte die russische Sprache hartnäckig, sein Lernen bewegte sich jedoch hauptsächlich in der lexikalischen Richtung an Hand von Wörterbüchern. Zu den besonders zugänglichen Wörterbüchern jener Zeit gehörten: „*Slovar' Akademii Rossijskoj . . .*“, 1806—1822, P. S.: „*Obščij cerkovno-slavjano-rossijskij slovar', ili sobranie rečenij kak otečestvennych, tak i inostrannych, v cerkovno-slavjanskom i rossijskom narečijach upotrebljaemych, kakovy sut: nazvanija bogoslovskija, filosofskija, matematičeskija, k estestvennoj istorii prinadležaščija, juridičeskija, voennyja, odnosjaščijasja do trgovli, chudožestv, remesel i proč.*“ SPb. 1832, 2 Bde. Diese Wörterbücher, insbesondere die älteren, wimmelten von Archaismen und widerspiegelten die zeitgenössische russische Sprache nicht. So läßt sich erklären, daß man in den Gogolschen Werken eine Reihe von veralteten Ausdrücken findet. Den Lexika entnahm Gogol hauptsächlich auch die Lokalismen; er selektionierte sie aber unter dem Einfluß des ukrainischen Sprachgefühls. Er wählte oft Wörter, die den ukrainischen ähnlich schienen. Viel von diesem so eigenartig selektionierten Wortschatz wurde von der späteren russischen Literatursprache übernommen. V. Vinogradov betont das Vorhandensein eines umfangreichen Wortschatzes der nationalen russischen Sprache mit ihrer ganzen Vielfältigkeit der professionellen und mundartlichen Erscheinungen in den Werken Gogols.^{46a} Er verschweigt aber völlig, wo und wie Gogol diese Vielfältigkeit erlangte. Ohne Zweifel bemühte sich der Dichter, den Petersburger Dialekt des Mittelstandes zu beherrschen. Dasselbe kann man vom Dialekt des Moskauer Kleinbürgertums sagen. Sonst dienten ihm die Wörterbücher als Hauptquellen. Er fürchtete vor allem ein lexikalisches Durcheinander und widmete dessen Überwindung seine besondere Aufmerksamkeit. Es gibt keine überzeugenden Beweise, daß er sich in den späteren Jahren mit der russischen Grammatik gründlich befaßte.

Wir sind weit davon entfernt, die Bedeutung Gogols in der Entwicklung der russischen Literatursprache herabzusetzen. Sogar mit seinen Nachteilen war Gogol groß. Sein riesiges Talent verhüllte den Mangel an Sprachkenntnis und befähigte ihn, auch mit begrenzten Mitteln Bedeutsames für die Literatursprache zu schaffen. Die Erforschung seiner Ukrainis-

---

⁴⁶ S. z. B. — V. V. Vinogradov: *Jazyk Gogolja i ego značenie v istorii russkogo jazyka*, Akademija Nauk SSR; *Materialy i issledovanija po istorii russkogo jazyka*, Moskva 1953, S. 4—44; Ju. Sorokin: *Slovarnyj sostav „Mertvych Duš“ Gogolja, Gogol Stati i materialy*. Leningrad 1954.

^{46a} V. V. Vinogradov: *Jazyk Gogolja i ego značenie v istorii russkogo jazyka*, Akademija Nauk SSSR. Institut Jazykoznanija. *Materialy i issledovanija po istorii russkogo literaturnogo jazyka*, Bd. III, Moskva 1953, S. 8.

men jedoch wird die wirklichen Verdienste Gogoľs als Sprachschöpfer noch deutlicher zeigen.

**

Die scelische Spaltung und die schöpferische Zweideutigkeit greifen bei Gogoľ ineinander.

In den „*Abenden*“ sieht ihr Verfasser nur die heitere und blühende Ukraine. Aber schon in „*Mirgorod*“ dringt er tiefer, und die gesamte Gestalt des Landes zerteilt sich in seinen Augen: Schönheit, Kraft, Heldentum bleiben mit der alten kosakischen Ukraine verbunden. So ist sie in „*Taras Bulba*“ geschildert. Die zeitgenössische Ukraine, die Provinz des Russischen Reiches, ist voll abscheulicher Banalität und nichtigen Dahinvegetierens. Die Leidenschaften schlafen, die Charaktere sind entkräftet.

Die rührende Idylle der Gutsbesitzer aus der alten Zeit stirbt, gruselige Stille umfaßt die verödete Welt, sie entringt dem Autor einen Angstschrei. Statt Menschenantlitze erscheinen Schweineschnauzen. Der Ukrainer ändert seinen Namen, hängt ihm die russische Endung *-ov* an. — „Es ist eine traurige Welt, meine Herren“, sagt Gogoľ klagend.

„*Mirgorod*“ ist ein neuer Abschnitt der Vertiefung des Gogoľschen nationalen Bewußtseins, der in die Jahre 1832—1834 fällt. Dieser Zustand zeigt sich offensichtlich in den „*Arabesken*“, hauptsächlich im Briefwechsel mit Maksymovyč, in einzelnen Briefen an Pogodin, Dmitriev.

Im Sommer 1832 fährt Gogoľ in die Ukraine und notiert seine Reiseeindrücke:

„Während meiner Fahrt interessierte ich mich für den Himmel, der, je mehr ich mich dem Süden nahte, blauer und blauer wurde. Ich bin des grauen, fast grünen nördlichen Himmels überdrüssig, so wie jener eintönigen und traurigen Kiefern und Tannen, die mir von Petersburg bis Moskau auf den Fersen blieben.“⁴⁷

Und dann angesichts der Ukraine:

„Was fehlte diesem Lande? — Vollkommener prächtiger Sommer! Korn, Früchte, verschiedene Gewächse — ungeheuer viel. Doch die Leute sind arm, die Gutshöfe sind ruiniert.“⁴⁸

Aber der Ukrainer erinnert sich plötzlich, daß er einem Russen schreibt und wechselt rasch den Ton des Briefes.

In den Anfang der 1830er Jahre fallen die Bemühungen der Regierung, die Kiever Universität zu eröffnen. Der Ukrainer Maksymovyč war für den Rektorposten vorgesehen. Auch Gogoľ bot sich eine Perspektive, er sollte Professor der Weltgeschichte werden. Da schreibt er an Maksymovyč:

⁴⁷ Gogoľ: *P. s. s.*, Bd. X, S. 239.

⁴⁸ *Ibid.*, S. 239.

„Dahin, dahin, nach Kiev! Nach dem alten wunderschönen Kiev! Es ist unser, nicht ihrer. Dort oder um es herum geschahen in unseren alten Zeiten die Taten . . . Mir ist Petersburg zuwider.“⁴⁹

„Fährst du also, oder nicht? Hast du dich in dieses dicke Weib Moskau verliebt, wo man außer Sauerkohlsuppe und unflätigen Worten nichts findet?“⁵⁰

Er bezeichnet Rußland mit dem Schimpfwort „*Kacapija*“ und fährt dann fort:

„Wir sind wirklich Dummköpfe, wenn ich es nun gut überlege. Wofür und wem opfern wir alles?“⁵¹

Schließlich wurde Gogol eingeladen, russische Geschichte in Kiev zu lesen. Er ist zutiefst empört: „Zum Teufel! Ich hätte viel besser Botanik oder Pathologie nehmen wollen als russische Geschichte.“⁵² Gerade um diese Zeit faßt er den Entschluß, eine Geschichte der Ukraine zu schreiben. Er fertigt die ersten Entwürfe an und publiziert „*Ein Überblick über das Werden Kleinrußlands*“. Hier charakterisiert er das ukrainische Volk als eine der bedeutendsten Erscheinungen der europäischen Geschichte, als das Volk, das die Einfälle der Horden nach Westeuropa aufgehalten hat. Die Ukraine konnte — seiner Meinung nach — der geographischen Lage wegen ihre Selbständigkeit nicht behalten. In den Skizzen über Mazepa stellt Gogol die nationalen Charaktere der Ukrainer und der Russen einander gegenüber: er nimmt an, daß das russische Volk zum Despotismus neigt, wogegen die Ukrainer im Wesen demokratisch seien.

Es ist bemerkenswert, daß die geschichtsphilosophischen und ästhetischen Ansichten Johann Gottfried Herders auf die ukrainischen Intellektuellen nachhaltiger wirkten als auf die russischen. Gogol schrieb über Herder einfühlend und begeistert.⁵³ In Herderschem Sinne versteht er den nationalen Geist der Poesie, und im Artikel „*Über die kleinrussischen Lieder*“ grenzt er das ukrainische und russische Lied, entsprechend den zwei seelischen Typen, scharf ab.

Die Romantik betonte entschieden eine organische, ererbte Verbindung des Menschen mit der Nation. Das vertiefte die Leiden des Romantikers Gogol: Wie soll man das ideale Geträume — die Ukraine — mit der greifbaren Wirklichkeit — Rußland — in Einklang bringen? Diese Frage wirkt wie ein Alpdruck. Hieraus entspringt das Entsetzen, das die „*Schreckliche Rache*“ und „*Vij*“ erfüllt. Hier tritt die Seelenoffenbarung hervor, die den Leser erschüttert. Katherinas Vater ist nicht nur ein Zauberer, sondern ein

---

⁴⁹ *Ibid.*, S. 288.

⁵⁰ *Ibid.*, S. 301.

⁵¹ *Ibid.*, S. 273.

⁵² *Ibid.*, S. 323.

⁵³ *Sočinenija N. V. Gogolja* pod red. V. V. Kallaša, Bd. III, S. 145—147.

Abtrünniger, der Mörder des eigenen Geschlechtes, der große Sünder, ohne Vergebung in alle Ewigkeit.

Die gespannte Symbolik dieses Werkes begriff zum ersten Male Belyj,^{53a} aber auch er bemerkte nicht, daß der makabre Schrecken der Schlußszene — als die Urahnen den Zauberer ergreifen und an seinen Knochen nagen, die er sich selbst nagt —, daß diese Bilder dem ukrainischen Barock, seiner Dichtung und seiner Graphik sehr nahe stehen. Močulskijs plastischem Ausdruck nach steht Gogoľ mit gesenktem Kopf über seiner Seele, wie am Rande eines gähnenden Abgrundes, in dem ihm selbst unbekanntes entsetzliches Gewürm wühlt.⁵⁴

Der „Vij“ ist auch ein gähnender Abgrund, ein halb willkürliches Bekenntnis, das niemand begreifen soll und vor dem der Autor sich selbst entsetzt. Die Gegenüberstellung der realen und phantastischen Ebene dieser Erzählung — das ist nur eine äußerliche trügerische Hülle, weil die beiden ineinandergewachsen sind. Das Grauen keimt schon im Realen, in der Heimatlosigkeit Chomas, der nicht weiß, wo sich sein Heim befindet; der Schrecken wartet auf Choma Brut mitten in der stockfinsternen Nacht, als er in das Vorwerk des Fräuleins — der Hexe — gerät. Die Symbolik durchdringt Reales und Phantastisches. Das Fräulein — die Hexe — vereinigt in einer Hypostase gleichzeitig den Vampir und eine himmlische Schönheit. Das ist das Schicksal von Gogoľ selbst, eine Verkörperung der Ukraine, die mit ihrem ideellen Wesen heranlockt und des Vaterlandsverrates halber den Tod bringt.

Da soll Choma Brut neben dem verstorbenen Fräulein den Psalter lesen:

„Ein Zittern lief durch seine Glieder: vor ihm lag das schönste Mädchen, das je auf Erden gelebt hatte. Wohl nie noch war in der Form der Gesichtszüge strenge Schönheit so mit Harmonie vereinigt gewesen wie hier. Sie lag da wie eine Lebende; die herrliche, zarte, schnee- und silberweiße Stirn schien auf eine intensive Gedankenarbeit hinzudeuten; die feinen, edlen Brauen, die wie ein nächtliches Dunkel die sonnige Helle des Tages durchbrachen, schwangen sich stolz über den geschlossenen Augen; lange Wimpern senkten sich wie eine Schar spitzer Pfeile auf die vom Feuer heimlicher Wünsche glühenden Wangen; die rubinroten Lippen schienen zu einem Lächeln bereit . . . Und doch hatte er in diesen Zügen etwas Schauerliches entdeckt, das sich tief in seine Seele bohrte. Choma fühlte einen quälenden Schmerz in seinem Herzen; es war, wie wenn mitten im Wirbel ausgelassener Fröhlichkeit und einer sich in begeistertem Tausel drehenden Menge jemand ein Lied über das unterjochte Volk angestimmt hätte. Ihre Rubinlippen schienen sich ihm an das Herz anzusaugen. Plötzlich glaubte er in ihrem Gesicht etwas furchtbar Vertrautes zu erkennen; in von Schrecken erfüllter Stimme schrie er auf: „Es ist die Hexe!“ . . ., wandte die Augen ab, erblaßte

^{53a} A. Belyj: *Masterstvo Gogolja*, Moskva-Leningrad 1934, S. 56—76 u. a.

⁵⁴ K. Močulskij: *Duchovnyj put Gogolja*, Paris 1934, S. 63.

und begann wieder die Gebete herunterzulesen. Es war dieselbe Hexe, die er getötet hatte.“⁵⁵

„Ein Lied über das unterjochte Volk“ ist der Schlüssel für die Enttöhlung der Symbolik der ganzen Erzählung. Es kann sich nur um das ukrainische Volk handeln. In der Schönheit des gestorbenen Mädchens offenbart sich die Holdseligkeit der Lieder und der ganzen ideellen Welt des national unterdrückten Volkes. Es geht bestimmt nicht um die Leibeigenschaft, deren Widerlichkeit Gogol niemals empfand. Über den Aufruhr der Leibeigenen sprach sich der Dichter einmal nebenbei aus. Diese Aufrehrer findet er im Dorf „Ššivaja Spes“ („Verlauste Hochnäsigkeit“). Dieser satirische Zug ist ausdrucksvoll und bedarf keiner Kommentare.

Choma Brut — ein Doppelgänger Gogols — kommt ums Leben, weil das schöne Vaterland sich rächt, das sich ihm mit seinem schrecklichen Gesicht zuwendet, mit seinen Hexen und Zauberern. Die Erzählung wird mit dem düsteren Bild der verödeten Kirche, in der sich der geheime Tod des Seminaristen zutrug, geschlossen.

Gogol fürchtete, daß seine Symbolik entdeckt werden könnte, und wählte für die neue Auflage ein realistisch-humoristisches Ende.

Als Gogol seine literarische Tätigkeit begann, waren die Perspektiven der ukrainischen literarischen Wiedergeburt noch nicht sicher. Im Laufe der 1830er Jahre, zu Anfang der 1840er Jahre verändert sich das Bild wesentlich. Mit großer Begeisterung betont Sreznevskij, daß die Ukrainer nicht einen Dialekt sprechen, sondern eine der reichsten der slavischen Sprachen. H. Kvitka-Osnovjanenko fordert den Redakteur der „*Otečestvennyje Zapiski*“, Kirejevskij, auf, den bibliographischen Überblick der ukrainischen Werke in die Rubrik der ausländischen Literatur, neben der französischen und deutschen, einzufügen. Die romantische Bewegung festigt sich; die eintrachtige Familie der ukrainischen Dichter vermehrt sich: A. Metlyns'kyj, O. Bodjans'kyj, M. Petrenko, Ja. Kucharenko, K. Topolja, M. Kostomarov, P. Kuliš u. a., einige von ihnen zeigen hervorragendes Talent und schöpferische Individualität. Mit Mühe und Not durchbrechen die Bücher der einzelnen Autoren und die Sammlungen die Zensur. Man fertigt Übersetzungen aus Petrarca, Goethe, Schiller, Byron, Mickiewicz an. Gegen Ende der 1830er Jahre erscheint Ševčenko, das Herz der ukrainischen Welt. Danach entsteht in Kiev die Kyrill-Methodianische Bruderschaft. Die Verschwörer glauben an die ukrainische Priorität in der Demokratisierung der Slaven, an die humane Mission des zukünftigen ukrainischen Staates. Die folgenden Verhaftungen und Verbannungen konnten die ukrainische Bewegung nicht mehr aufhalten.

Gogol betrachtete dieses Bild von außen. Sein Gewissen sprach heimlich und unablässig. Schließlich nahm Gogol unseres Erachtens seine Zuflucht

---

⁵⁵ Gogol: P. s. s., Bd. II, S. 199.

zur Hegelschen Rechtfertigung der Wirklichkeit. Und wenn Belinskij nach solcher Denkart die reaktionäre Wirklichkeit des Nikolaischen Regimes rehabilitierte, so tat es Gogol in seinem Bewußtsein der imperialen Existenz Rußlands, die ihn das mächtige Reich als historische Notwendigkeit betrachten ließ. Ganz rationalistisch kultivierte er seinen russischen Patriotismus und zügelte auf diese Weise manchmal die Verwirrung seiner Gefühle. Dann kam die russische Patriotik im lyrischen Gewande, wie zum Beispiel die berühmte Tirade am Ende des ersten Teiles der „Toten Seelen“.

Im Bewußtsein des Dichters folgen die Krisen eine nach der anderen:

Wenn Sie wüßten, was für schreckliche Umwälzungen in mir vorgegangen sind; wenn Sie wüßten, welche Erschütterungen sich meiner unentwegt bemächtigen. Wie stark alles in mir zerrissen ist! O Gott, welche Menge ist von mir verbrannt worden! Wie schwer habe ich gelitten. Aber jetzt hoffe ich, daß alles zur Ruhe kommt und ich wieder tatkräftig wirksam werde. Jetzt habe ich begonnen, die Geschichte unserer einzigen armen Ukraine zu schreiben. Nichts beruhigt so sehr, wie die Geschichte.“ (Brief an M. Maksymovyč vom 9. XI. 1833.)⁵⁶

Die Krisen hörten jedoch nicht auf. 1841 beendet Gogol seine Tragödie aus dem Leben der Zaporoger Kosaken. Es war das geliebte Kind seiner Inspiration. Aber das fertige Manuskript wirft er ins Feuer. Beweggrund dieser Selbstverbrennung ist offensichtlich russischer Patriotismus.

Nach vieljährigem Aufenthalt in Italien eilt Gogol Ende 1841 nach Rußland mit der Absicht, für immer hier zu bleiben. Er schreibt an S. T. Aksakov: „Jetzt bin ich der Ihrige. Moskau ist meine Heimat. Zu Herbstanfang werde ich Sie an meine russische Brust drücken.“⁵⁷

Endlich ist er nach Rußland zurückgekehrt. Und wieder ein Brief an Balabina: „Seit jenem Monat, da ich den Heimatboden betrat, scheint mir, als sei ich in Fremdland geraten.“⁵⁸ Erneut eilt er nach dem sonnigen Italien. Alles dort ruft ihm die patriarchalischen Gutshöfe der ukrainischen Adelligen ins Gedächtnis.⁵⁹ Dem Dichter scheint, er sei in Italien geboren. Er vertieft sich in das Studium „*Autori burleschi italiani*“, die ihn an die ukrainische literarische Strömung „Kotljarevščyna“ erinnern. „In Rom ist es nahe zum Himmel“ — schreibt er.⁶⁰

Die ganze Tiefe seines seelischen Dramas offenbart sich in der „*Konfession des Verfassers*“: „Am allerschwersten fällt das Leben dem, der sich an keinen Raum band . . . Ihm ist es schwerer als den anderen, das Christengesetz auf sich anzuwenden, weil es existiert, um es auf der Erde, aber nicht in der Luft zu verwirklichen.“

⁵⁶ Gogol: *P. s. s.*, Bd. X, S. 284.

⁵⁷ *Ibid.*, Bd. XI, S. 331.

⁵⁸ *Ibid.*, Bd. XII, S. 32.

⁵⁹ *Ibid.*, Bd. XI, S. 95.

⁶⁰ *Ibid.*, Bd. XI, S. 255.

Die Idee des Russischen Reiches hielt Gogol für immer gefangen, doch blieb sie bei ihm blaß, abstrakt, blieb außerhalb der Formen der Verkörperung der Wirklichkeit. Das russische sozial-kulturelle Leben war dem Dichter fremd, als ob er draußen gestanden hätte. Unbewußte Feindseligkeit zum russischen Leben war der Grund, daß er es mit dunklen Farben und negativen Zügen malte. Ganz trefflich spricht darüber der Historiker E f i m e n k o :

„Das Positive in der großrussischen Nation vermied er, könnte man sagen, tendenziös, wäre es nicht so völlig unbewußt geschehen. Seine Moskauer Anbeter-Slavophilen entzückten sich freilich an der Gestalt des Kutschers Selifan, als verkörpere er in sich den großrussischen Volksgeist. Doch es ist . . . eine lächerliche Übertreibung. Weder Kutscher Selifan noch Petruška, weder die Kellner noch die Lakaien oder die Bauern, die die Frage besprechen, ob das Kutschenrad bis Kazan' kommt, — sind Großrussen. Gogol benimmt sich so, als ahne er die Existenz dieser gesunden Elementarkraft nicht.“⁶¹

In dem zweiten Band seiner Werke publizierte S. A. V e n g e r o v einen Artikel unter dem sensationellen Untertitel: „Gogol . . . kannte . . . das russische Volk nicht.“⁶² Das muß man präzisieren: Petersburg war ihm genug bekannt; er nennt die Stadt „charakterlos“ und vergleicht sie mit einer „europäischen Kolonie“; auch die Stadt Moskau kennt er teilweise. Das übrige Rußland versucht er mittels Büchern zu ergründen. Aber diese Kenntnisse reichten nicht aus, um Sittenkenner und realistischer Schriftsteller zu sein. Das russische Leben barg damals viel Negatives, aber sicher besaß es auch Positives; dieses vermochte Gogol nicht zu entdecken. Seine Methode der Larvendarstellung führt zu einer ungeheuerlichen Grimasse.

Der Gogolsche Zerrspiegel, in dem die Wirklichkeit so eigenartig deformiert wurde, vermehrte die Zahl der Feinde des Dichters. „Der Revisor“ hat in breiten Kreisen der Gesellschaft Empörung ausgelöst. Die Feindseligkeit verstärkte sich nach dem Erscheinen des I. Teils der „Toten Seelen“. S. T. A k s a k o v führt die Meinung dieses Lagers an: „Gogol liebt Rußland nicht; sehen Sie, wie schön bei ihm Kleinrußland erscheint und wie Rußland aussieht.“⁶³ Graf F. I. T o l s t o j verkündete in der Gesellschaft, Gogol sei Rußlandfeind und er verdiene, „in Ketten gefesselt nach Sibirien verbannt zu werden.“⁶⁴ Die im Prinzip negative Einstellung Gogols zu den Russen stellte auch der Dichter F. I. T j u t č e v fest.⁶⁵ F. V.

⁶¹ A. E f i m e n k o : *Južnaja Rus'*. SPb. 1905, Bd. II, S. 353.

⁶² S. A. V e n g e r o v : *Pisatel'-graždanin Gogol. Sobranie sočinenij*, SPb. 1913, Bd. II.

⁶³ S. T. A k s a k o v : *Istorija moego znakomstva s Gogolem*, in *Gogol v vospominanijach sovremennikov*, Moskva 1952.

⁶⁴ S. T. A k s a k o v : *Istorija moego znakomstva s Gogolem*, in *Gogol v vospominanijach sovremennikov*, Moskva 1952.

⁶⁵ „Russkaja Starina“, 1888, № 10, S. 124.

Čižov fühlte sich von den „Toten Seelen“ als Russe bis in die Tiefe seines Herzens beleidigt.^{65a} Das Verhalten A. Gercens zu den thematisch russischen Gogol'schen Werken war zwiespältig: Gercen schätzte in Gogol sein schonungsloses Lachen und scheute gleichzeitig die ukrainische Heftigkeit des Künstlers:

„Während Gogol die Ukraine immer weniger berührt und sich dem mittleren Rußland nähert, verschwinden naive und anmutige Gestalten . . . Neben dem Moskauer Himmel verwandelt sich alles in Finsternis, Betrübnis, Feindseligkeit . . . Bei dem Übergang von den Ukrainern und Kosaken zu den Russen läßt Gogol das Volk beiseite.“ Der Meinung Gercens nach, schafft der Dichter ein „pathologisch-anatomisches Studium über den russischen Beamten“, das ist ein „schreckliches Bekenntnis“, das an „die Entlarvung Kotošichins im 17. Jh. gemahnt.“⁶⁶

Unter dem russischen Einfluß hat auch J. Barbey d'Aurevilly sich bemüht, den Beschuldigten zu demaskieren. „Die ‚Toten Seelen‘ sind eine Blamage des ganzen Rußlands einschließlich seiner Landschaften . . . Er (Gogol) hat kein Gesicht, er ist ein Heuchler.“⁶⁷

Aber Gogol hatte auch Freunde, die seine „Toten Seelen“ verteidigten. Das waren alle diejenigen, welche im Dichter ein Genie sahen, von ihm noch viel erwarteten und schon die bloße Tatsache, daß er seinen russischen Patriotismus oft unterstrich und nur russisch schrieb, besonders schätzten. Diese Motive der Ergebenheit für Gogol haben sich die Slavophilen angeeignet. Bei den Familien Aksakov, Chomjakov wählte sich Gogol zu Hause. Sie, die Slavophilen, waren sich seines nationalen Zwiespaltes völlig bewußt. A. Chomjakov erlaubte sich einmal folgende Bemerkung fallen zu lassen: „Gogol liebte Kleinrußland aufrichtiger, nachhaltiger, unbefangener; das ganze Rußland liebte er mehr gewollt.“⁶⁸ Die Slavophilen bemühten sich, Gogol fest in der russischen Welt zu behalten. Dafür schufen sie ihm die Illusion eines kleinen ukrainischen Weltchens innerhalb der großen russischen Welt: für ihren Gogol sollte N. S. Aksakova zauberhaft ukrainische Lieder gesungen haben.

V. Belinskij hielt zu Gogol auch aus nationalen Motiven. Diesen Riesen durfte man nicht ohne Aufsicht lassen; es wäre nicht ausgeschlossen, daß er die Flucht nach Hause ergriffe und der ukrainischen Literatur zu einem ehrenvollen Platz ver helfe. Belinskij verfolgte mit angespannter Aufmerksamkeit die Wiedergeburt der ukrainischen Literatur und sah in ihr eine Staatsgefahr. Er war überzeugt, daß ohne Vernichtung der nationalen Entwicklungsperspektiven des ukrainischen Volkes eine Verwirklichung der russischen Weltmission nicht möglich sei (siehe seinen Artikel über Puškins

---

^{65a} Der Brief Čižovs an N. Gogol vom 4. März 1847; V. Gippius [Red.]: *N. V. Gogol v pis'mach i vospominanijach*, Moskva 1931, S. 242.

⁶⁶ *Gogol v vospominanijach sovremennikov*, 1952, S. 390—391.

⁶⁷ *N. V. Gogol. Materialy i issledovanija*, Moskva-Leningrad 1936, S. 259, 262.

⁶⁸ „*Russkaja Beseda*“, 1860, № 1, S. 15.

„Poltava“^{68a}). In der ukrainischen Sprache hat er „Simplizität der bäuerlichen Sprache und Verstocktheit des Verstandes“ („prostovatość krestjanskojazyka i dubovatość krestjanskogo uma“) festgestellt.⁶⁹

Er hat seine ganze Kraft dafür eingesetzt, die junge ukrainische Literatur niederzuhalten. Er verspottete „Die Hajdamaken“ Ševčenkos, er prophezeite, daß niemand außer dem Verfasser selbst dieses Werk lesen werde, und gab seiner Genugtuung Ausdruck, als er von der Verhaftung und Verbannung Ševčenkos erfuhr.⁷⁰ Belinskij versucht, Kvitka-Osnovjanko mit dem Beispiel Gogoľs zu verführen: „Welchen tiefen Sinn verbirgt die Tatsache, daß Gogoľ, der leidenschaftlich Kleinrußland liebt, doch russisch und nicht kleinrussisch schreibt!“⁷¹ Der russische Kritiker wollte Gogoľ in ein Symbol des Scheiterns der ukrainischen nationalen Bestrebungen verwandeln.

Bei Belinskij existieren aber noch andere sehr wichtige Motive, die ihn an das Werk Gogoľs fesselten. Der Radikalismus des „rasenden Vissarions“ basierte in der letzten Periode seiner kritischen Tätigkeit auf Gogoľs unachtsichtiger Beanstandung der düsteren Wirklichkeit des Nikolaischen Rußlands. Gogoľs scharf negatives Bild dieser Wirklichkeit war Wasser auf Belinskij's Mühle. „Er hat dazu alle Kräfte seines kritischen Geistes angespannt, um irgendwelche anderen mildereren Schlüsse als jene harten, streng beschuldigenden, die aus dem berühmten Roman („Die Toten Seelen“ — J. B.) unmittelbar folgen und gezogen werden, auszuschließen“, erinnerte später P. Annenkov.⁷²

N. Černyševskij vertiefte Belinskij: Er hat behauptet: „Seit langem existierte in der Welt kein Dichter, der so wichtig für sein Volk war, wie Gogoľ für Rußland.“⁷³ In diesen Worten kam die Richtlinie der nächsten Generationen russischer Intelligenz zum Ausdruck. Der ganze negative Hyperbolismus Gogoľs, der seinem unbewußten Abscheu vor Rußland entsprang, kam den russischen Nihilisten zustatten. Černyševskij meint, daß das Werk „Die toten Seelen“ ein objektives Bild der russischen Wirklichkeit darstellt⁷⁴ und den Begriff des „kritischen Realismus“ bei Gogoľ hervorhebt.

Das spielte eine entscheidende Rolle für die russische Literaturwissenschaft, bis die Symbolisten leidenschaftlich den Gogoľschen Realismus ablehnten. Die sowjetische, von der Partei dirigierte Literaturwissenschaft, die den krassen Unterschied zwischen der schwarzen zaristischen Zeit und der

⁶⁹ *Polnoe sobranie sočinenij Belinskogo* pod red. S. A. Vengerova. SPb. 1903, Bd. VI, S. 202.

⁷⁰ V. Belinskij: *Pis'ma*, SPb. 1914, Bd. III, S. 235—236.

⁷¹ *Polnoe sobranie sočinenij V. Belinskogo* pod red. S. Vengerova, Bd. VI, S. 199—202.

⁷² P. Annenkov: *Zamečatelnoe desjatiletie, Vestnik Evropy*, 1880, № 1.

⁷³ N. Černyševskij: *Očerki gogolevskogo perioda ruskoj literatury*, SPb. 1892, S. 11.

⁷⁴ N. Černyševskij, *ibid.*, S. 8.

hell-freudigen kommunistischen sucht, bezeichnet ohne Zweifel die Gogol'schen Bilder als echt realistisch.

Die vorsichtige Erforschung des Gogol'schen Realismus steht jetzt als erstrangige Aufgabe an. Heiter und hell begann die schöpferische Arbeit Gogol's; belastet mit seelischen Leiden und moralischer Folter verklang sie! Dieses Drama enthält viele Elemente — die schwüle Atmosphäre der Nikolaischen Reaktion, den Mißerfolg einer von Gogol selbst erdachten Berufung zum großen Lehrer, den Zweifel an seiner Begabung, eine krankhafte Empfindlichkeit. Aber es ist unmöglich, die seelische Krise des Dichters ohne Rücksicht auf seine ukrainische Herkunft und ukrainische Interessen gebührend zu begreifen.

Viele Rätsel in der Persönlichkeit und Dichtung des bedeutenden russischen Schriftstellers könnten gelöst werden, wenn die Forscher es im Auge behielten, daß Gogol ein Sohn der Ukraine war.

München

METONYMY IN THE POETRY OF PASTERNAK

Ivan Burkin

It has been pointed out that metonymy underlies prose style whereas metaphor is closely associated with poetry,¹ although the latter, depending on the genre and literary school, may display a definite metonymic trend. For instance, metonymy (and especially metonymic periphrasis) abounds in the style of classicism. Puškin's poetry, including the novel in verse, *Evgēnij Onegin*, shows considerable influence of the classical school in matters of style and consequently it is saturated with metonymic tropes.²

Early investigators of Pasternak's poetry long have noticed the structural peculiarities of his poems. Thus A. Ležnev,³ analyzing the unconventional structure of Pasternak's poems, focuses his attention on their atomistic character or what he calls "a decomposition of the perceived objective world into simple elements of sensations." Ležnev also notes that "the poet (Pasternak) is fond of those objects — of setting, of material accessories used in life . . . — the objects which surround him, which he was used to and which penetrate into his metaphors, i. e. objective accompaniments of poetry." However, for Pasternak, argues Ležnev, "it is not the object which is important but the emotional coloring introduced into it by man." Recognizing another important fact, that associations underlie the structure of Pasternak's poems, Ležnev discusses "the whimsical concatenation of these associations: "He (Pasternak) arranges, side by side, elements belonging to different semantic or associative planes."

R. Jakobson's observations are in many respects similar to those of Ležnev but his approach is purely philological. He rightly abstains from psychological terminology and treats the structural aspects of Pasternak's poetry and prose in terms of stylistic devices and composition.⁴

---

¹ R. Jakobson and M. Halle: *Fundamentals of Language*, the Hague, 1956, p. 82.

² V. Žirmunskij: *Voprosy teorii literatury*, the Hague, 1962, p. 66.

³ A. Ležnev: *Sovremenniki*, Moscow, 1927, pp. 40—43.

⁴ R. Jakobson: Randbemerkungen zur Prosa des Dichters Pasternak, *Slavische Rundschau*, VII (1935), pp. 357—73.

Characterizing Pasternak's poetry as a whole, Jakobson remarks: "Pasternaks Gedichte sind ein Reich zu selbständigem Leben erweckter Metonymien." Jakobson broadens the traditional concept of metonymy in analyzing the narrative structure of Pasternak's poems:

„Ebenso fungieren die Bilder der Umgebung in Pasternaks Lyrik als angrenzende Widerspiegelungen, als metonymische Ausdrücke des Dichters Ich... statt der Helden geraten hier öfters die umgebenden Dinge in Aufruhr, die unbeweglichen Umriss der Dächer werden neugierig, die Tür fällt mit stillem Vorwurf ins Schloss, die Freude der Familienversöhnung äussert sich in einer Steigerung der Wärme, des Dienstzeifers und der Ergebenheit der Lampen... Am kennzeichnendsten ist wohl aber für Pasternak die Unterstellung der Tätigkeit statt des Täters oder die Unterstellung des Zustandes, der Äusserung, der Eigenschaft statt deren Besitzers und die entsprechende Absonderung und Vergegenständlichung dieser Abstraktionen.“

Here the concept of metonymy as a poetic trope based on associations by contiguity is applied to syntactic and even discourse levels, to the methods of exposition and narration; in fact, metonymy is treated as a literary mode.⁵

In the following I propose to discuss the use of metonymy in Pasternak's longer poem *Devjat'sot pjatyj god*. It is not a narrative poem in the sense that it relates a connected story. There is no plot and there are no particular heroes. The poem consists of a prologue and six chapters describing some events which took place during the winter of 1905. The events do not represent connected episodes but rather are series of scenes purporting to show the revolutionary mood in Moscow and Petersburg. On the whole, the poem gives the impression of a journalistic account full of expressions normally attributed to prose style. This makes the poem especially interesting for an analysis of its stylistic system, which strikes one as a blend of poetry and prose.

Since metonymy is to be understood in a broader sense, i. e. as a poetic trope and a literary mode, its use in this poem will be analyzed on two levels: first on the lexical level and then on the syntactic level.

I. *Lexical level*. On this level metonymy (and synecdoche) is understood as a trope expressed by single words: nouns, adjectives, verbs, adverbs, etc.

Nouns. Included here are various substitutions traditionally defined under such headings as cause for effect (and vice versa), possession for the possessor (and vice versa), container for the thing contained (and vice versa), abstract for concrete, adjunct for the head word (metonymic relationships), part for the whole, species for genus, substance for the object,

---

⁵ Cf. Rene Wellek & Austin Warren: *Theory of Literature*, New York, 1956, p. 195.

etc. (synecdochic relationships). The following metonymic substitutions are found in the poem:

1) *Abstract for concrete and vice versa:*

Ей предшествует *вечер*
Крушений,
Кружков и героев,
Динамитчиков,
Дагерротипов,
Горенья души

Крепостная Россия
Выходит
С короткой *приструнки*
На *пустырь*

Here the abstract nouns *Krušenij*, *goren'ja* stand for concrete actions: on the other hand, the concrete nouns *večer*, *pristrunki*, *pustyry'* are substitutions for the abstract nouns "eve," "lack of freedom," and "freedom" respectively.

Other examples:

Ударяет *нужда*
Перегарами спертого буйства.
Ошибает
На службе
Стоградусною *нищетою*.

И уродует *страсть*

2) *Container for the contents:*

Ездят *тройки* по трактам
Город вымер и словно оглох

И *город*,
Артачась,
Оголенный,
Без качеств
и каменный, как никогда,
Стал собой без стыда

Траурным маршем
Ряды *колыхавшее имя*
Стал дышать *броненосец*

Хоры стихли вдали

Снится городу

Гулко ухает в фидлерцев
Пушкой
Машков *перулок*

Десять дней, как палат...
Бутырки

Пресня стлалась пластом...
и сдавала
Смирителям
Браунинги на простынях

3) *Species for genus:*

Поднимаются *Саввы*,
И зреют *Викулы* в глуши

Это — народозольцы,
Перовская,
Первое марта,
Нигилисты в поддевках,
Застенки,
Студенты в пенсне

4) *Part for the whole:*

Голоса приближаются

И громадами зарев
Командует море бород

С буксирного моста
Грозя *семистам*

Шибко бились сердца

Шашки.

Бабы платки.

Бакенбарды и морды вогулок

Вымирает *ходок*

И редчает, как зубр, *офицер*

Вон исправника дружеский *кров*

Над полной *голов* мостовой

Обеспамятев,
Бросился сольный
Женский альт

Прыгают
Куртки драгун

Обыватель устал

5) *Adjuncts for their subjects:*

Повесть наших отцов,
Точно повесть
Из века Стюартов,
Отдаленней, чем Пушкин

До времен Порт-Артура

Где столетняя пыль на Диане

Звон у Флора и Лавра

Заваянный тьмой Ломоносов

Летит на Трехгорное солнце

Here the underlined names are the adjuncts for the implied subjects, i. e.: (век) Пушкина, (битва) у Порт-Артура, (картина) Дианы, (церковь) Флора и Лавра, (памятник) Ломоносову, (фабрика) Трехгорное солнце.

Actually, the reverse is possible, too, i. e. the subject (= headword) is used without its necessary adjunct:

Конец полугодья

Here, the otherwise necessary adjunct *ищевное* is implied.

6) *Office for its occupants:*

Усыпит агентуру

Вахты замерли, ахнув

7) *Instrument for its action:*

И Степану Халтуруину
Спать не дает динамит

8) *material for the object:*

В расстоянья версты,
Где столетняя пыль на Диане
И холсты,
Наша дверь.

9) *Nationality for occupation:*

Безнаказанно греку дерзим

Adjectives. These are the so-called transferred adjectives which "shift the epithet from possessor to thing possessed"⁶ or adjectives describing "qualities of which they are the cause, or merely the accompaniment"⁷:

На земле —
Обездушенный калейдоскоп

Пресловутый рассвет

И витаем в мечтах
В нелегальном районе Грузин

Вон исправника дружеский кров

И город,
Артачась,
Оголенный,
Без качеств

Бросая, бессонный околыш

There are several examples in which adjectives are transferred from the adjunct (= noun) where they actually belong to the neighboring head-noun:

В белой рьяности волн

В белую пряность акаций

Мыльный звон пузырей

It is true that some of the underlined adjectives such as *obezdušennyj*, *ogolennyj*, *družeskij*, *bessonnyj* allow another interpretation, i. e. they can be read as metaphoric epithets in which personification is involved.⁸

⁶ *Ibid.*, p. 194.

⁷ S. J. Brown: *The World of Imagery*, London, 1927, p. 154.

⁸ Welles and Warren, p. 194.

The decision as to what choice should be made is a difficult one, although in Pasternak's poetry metonymic associations appear to be predominant and in many instances underlie seemingly metaphoric expressions.

Adjectival adjuncts used without their head words (actually elliptical expressions) must also be considered as metonymic adjectives. The poem has the following examples:

Близость праздничных дней,
Четвертные.

Это в старших

На углу Поварской

Еще толки одни о всеобщей

Часть бегущих отстала

А в машинном возились

к Моховой от Охотного
Двинулась черная сотня

Наша взяла

И прах на Ваганькове
Нем

Here can be added the anaphoric *это* which is used alone and substitutes for things (events) described in the first chapter:

Это было при нас.
Это с нами вошло в поговорку

Это — народовольцы

Это было вчера

Numerals. Books on rhetoric list as a special kind of synecdoche the use of definite numbers instead of the indefinite "many," "several," "much."⁹ The poem has several examples which may be regarded as belonging to this type of metonymic substitution.

Оглянуться лет на сто назад

Тысяч пять сосчитали деревья

---

⁹ L. Arbusov: *Colores Rhetorici* Göttingen, 1903, p. 84.

Верст на тысячу в ширь

И годы проходят
И тысячи, тысячи лет

Десять дней, как палят

Verbs. In most instances, the nominals are used in metonymic substitutions. However, as H. L a u s b e r g¹⁰ shows, there are and there can be verbal metonymies (synecdoches). В. Т о м а š e v s k i j cites the Russian verb *streljat'* as an example of verbal metonymy.¹¹ Originally *streljat'* meant "to shoot with a bow"; later on this verb acquired a general meaning, i. e. "to shoot (with anything)". On the other hand, the verb *palit'* retained its concrete meaning "to shoot with fire arms." Therefore the use of *streljat'* instead of *palit'* represents the metonymic substitution of the abstract for the concrete. In many verbal metaphors associations based on similarity have been obscured by everyday use; in the same way, associations based on contiguity are less transparent in verbs due to the development of synonymity. Yet perceptible beneath synonymity are metonymic relationships, since synonymity is never complete; there is always a slight difference in meaning even between the closest synonyms.

Here are a few examples from the poem which can be interpreted as expressing metonymic substitutions:

1) *Pars pro toto:*

Да стой же, мерзавец!
Достану!

И сразу легчает ему
Все собирались всхрапнуть.

The verb *dostanu* "I will reach you (by a bullet)" is here a sort of euphemism for "I will kill you"; thus 'to reach (by bullet)' is a part of the whole action (of killing). The same type of metonymic substitution is expressed by the verbs *legčat'* 'to feel better physically' which substitutes here for 'to feel better physically and spiritually,' and *vsxrapnut'* 'to snore' (actually a concomitant, accompanying the action of sleeping) for 'to take a nap.'

2) *Abstract for concrete:*

Работают
Поршни гульбы.

¹⁰ H. Lausberg: *Handbuch der literarischen Rhetorik*, München, 1960, p. 298.

¹¹ В. Томашевский: *Stilistika i stixosloženie*, Leningrad, 1959, p. 232.

The generalized verb *rabotat* 'to work' is substituted for the concrete action performed by *поршни* 'pistons.'

3) Concrete for abstract:

Обыватель устал.
Неминуемо будет *праветь*.
Шутят жизнью

The verbs *pravet* 'to go right' and *šutit* 'to joke' are substituted for the more abstract 'to become conservative' and 'to be careless with one's life.'

Adverbs. Adverbial words used as adverbs proper or as prepositions may appear without their adjuncts or objects, which are to be understood from reference to the context. These expressions are similar to the adjectival adjuncts listed above and may be regarded as metonymic. The poem contains these examples:

О чем бы
Ни оралось *внутри*

Сколько отдано елкам!
И хоть бы вот столько взамен.

Metonymic periphrasis. The following examples may be interpreted as metonymic periphrasis:

Повесть наших отцов,
Точно повесть
из века Стюартов

Озверевший *апостол борца*

Ходят гибели ради
Глядеть *пролетарского Граля*

Белый флаг набивают на жердь

As can be seen, metonymy on the lexical level ("transferred adjectives" excluded), for the most part, can be evaluated, in this poem, as reflecting colloquial and prose style in general. This is in line with one of the aspects of Pasternak's poetic method, namely a constant refusal to distinguish between "poetic and non-poetic language"; Pasternak always felt that such a distinction would be artificial and would have a stifling effect on poetry.

II. *Syntactic level.* Here, metonymy embraces a larger context and even extends to the discourse level. In the poem under discussion, syntactic metonymies (and synecdoches) are used to substitute actions for

actors or to present objects as actors. As might be expected, on the syntactic level more than on the lexical metonymic structures penetrate into metaphoric ones and vice versa, i. e. metonymy acquires metaphoric coloring and metaphor has a metonymic shade.¹²

Actions instead of actors. The examples are so numerous that it is impossible to cite all of them in this paper. I will confine myself only to a few illustrative ones:

Барабанную дробь
Заглушают сигналы чугулки.
Гром позорных телег —
Гроыхание первых платформ

Во дворце улеглась суматоха

Шопот жертв и депеш
Участья,
Усыпит агентуру

Забастовка лишь шастает
По мостовым городов.

Но рабочих зажгло
И исполнило жаждою мести
Избиенье толпы

Озлобленье рабочих
Избрало раз'езды мишенью

There are also many examples of subjectless constructions in which only actions are expressed:

Шлют войска,
Ждут эскадр

Выбегают, идут
С галерей к воротам,
Выходят на Троицкий мост

Пропели молитву.
Стали складывать палубу.
Вынесли в море щиты.
За обедом к котлу не садились
И кушали молча.

---

¹² R. Jakobson: *Linguistics and Poetics, Style in Language*, ed. T. A. Sebeok, Cambridge, Mass. 1966, p. 370.

But the most interesting specimens of this type of substitution are the examples in which dialogue, thought, and chant are directly introduced into the narration without mentioning whom they belong to. Thus the actors are totally omitted and must be imagined from the context. For instance:

1) *Chant:*

Шло без шапок:
«Вы жертвою пали
В борьбе роковой»

2) *Dialogue:*

Эхом в ночь:
«Третий курс!
В реактивную, на перевязку!»
«Снегом, снегом, коллега»
— Ну, как?
«Да куда. Чуть жива».

3) *Thought:*

Значит, крышка?
Шабаш?
Это после боев, караулов
Ночью, стужей трескучей,
С винчестером, вшестером?

Понесло дураков!
Это надо ведь выдумать:
В баню!
Переждать бы смекнули.
Добро, коли баня цела

Objects presented as actors. In most cases these are metaphoric structures but on the discourse level they function as syntactic metonymies, because they are induced by contiguity and move “within a single world of discourse.”¹³ Here are some examples:

Предвечернее солнце
Подзовет нас к окну

Выйдут с лампами в ночь...
Фонари корпусов

С декабря воцаряются лампы

Тысяч пять сосчитали деревья

¹³ Wellek and Warren, p. 195.

По лестнице лепится снег

Шагом,
Кланяясь флагом,
На полной голов мостовой
Волочились балконы

Тротуар обезродел.

Especially striking are the examples of catachresis:

И на старое зданье почтамта
Смотрят сумерки,
Краски,
Палитры
И профессора.

Metonymic syntax. Metonymy may even affect the structure of the sentence. In the poem analyzed, the most characteristic examples of metonymic sentence structure are the following:

1) *Elliptical or truncated constructions:*

Ни души.

На Каменноостровском.

Началось, как всегда.

Обнялись.

Подхватили.

Кольты прочь,
Польта на пол,
К шкапам, засуча рукава.

Хорошо б отдышаться!

Их — что туч.

Значит, крышка?

2) *Nominal sentences:*

Теплынь.

Петербургская ночь.

Духота.

Пресловутый рассвет.

Лето.
Май иль июнь.

Тьма.

Замешательство.

Беготня.

Пролеты,
Входы, вешалки, своды.

3) *Passive instead of active:*

Порт-Артур уже сдан...

Сколько отдано елкам!

Шапки смыты с голов.

Где-то долг отдавался последний

Никому не чинится препон

Снято снегом,
Проявлено
Вечностью, разом, взаброс

The passive voice is used even with verbs normally not employed in passive constructions:

О чем бы
Ни оралось внутри

In conclusion, in the poem *Devjat'sot pjatyj god*, metonymy, both on the lexical and syntactic levels plays a very important role. It is clear that metonymy on the syntactic level is a manifestation of a new mode in art and literature (Futurism). On the other hand, as the above examples show, metonymy on the lexical level, with the exception of "transferred adjectives," reflects Pasternak's excessive use of colloquialisms and a prosaic style in general, something which is only indirectly connected with the new literary trend.

Metonymic orientation, as was shown above, is also reflected in the structure of the sentence. It should be noted, however, that, in the poem discussed, the metaphoric structures, too, play their role in the shaping of syntax; this is evident in syntactic parallelisms. But this is a separate subject which goes beyond the scope of this paper.

ДВЕ ВОЗМОЖНЫЕ КАЛЬКИ В ЗАПАДНОСЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Gerald L. Cohen

В польском языке есть два слова, которые не очень ясны с точки зрения семантического развития: *ciekawu* 'любопытный' и *twarz* 'лицо'. В основе *ciekawu* лежит корень *tek-* ~ *iĕk-* 'бежать' и в основе *twarz-* корень *tvor-* 'твор(ить)'. Но какая может быть семантическая связь между понятиями 'любопытный' — 'бежать', 'лицо' — 'творить'?

На это несоответствие в значениях обратил внимание Брюкнер. Он пишет, что прилагательное *ciekawu* является производным от глагола *ciec* и цитирует выражение «*ciekawu zagonu tatarskie*». Однако, он не показывает, каким образом слово *ciekawu* приобрело значение 'любопытный'. Замечания Брюкнера не приведены в словаре Славского. Что касается *twarz*, Брюкнер видит следующее семантическое развитие: 'тварь' (в Библии) > 'род, пол' > 'лицо'. Развитие значения 'род, пол' > 'лицо' представляется не очень правдоподобным, и сам Брюкнер не совсем уверен, почему *twarz* в значении 'лицо' употребляется уже в Библии. Словарь Славского еще не дошел до буквы *t*.

Следует также отметить чешское слово *tvář* (= лицо, щека). В словаре Голуба и Копечного ничего не говорится о семантической связи 'лицо' — 'творить'. В словаре В. Махека дается следующее объяснение: 'создание' > 'пол' (ст. чешск.: *ženská tvář* > 'облик' (*tvářnost*) > 'лицо'.

Слово *ciekawu* может быть калькой, основанной на латинских: *curiosus* (= любопытный) : *currere* (= бежать). Правда, *curiosus* скорее произошло от слова *cura* (= забота), а не от *currere*. Но можно допустить, что польский писатель, желавший выразить понятие 'любопытный', ошибочно счел, что *curiosus* произошло от корня *curr-* (= бежать). Известно, что такие ошибки народно-этимологического характера случаются, напр. чешск. *králik*, основано на ср.-

в.-немецком *küniklin* (< лат. *ciniculus*) и ошибочно связано со словом *künic* (= король).

Что касается слова *twarz* в значении 'лицо', то по-видимому это слово появилось раньше в чешском языке, чем в польском. В пользу этого мнения говорят следующие данные:

1. *Twarz* не употреблялось в польском языке до 1455 г., когда была написана Библия Королевы Зофии; вместо *twarz* употреблялись *oblicze* и *lice*.
2. Чешск. *tvář* употреблялось уже раньше, т. е. до 1455 г., например в книге *Stary Testament Cardy*, Бытие, 1. 2: «а tmy biechu na tvaři propasti».
3. Библия Королевы Зофии основана на чешском оригинале, как ясно из текстов, сопоставляемых в книге С. Урбанчика и В. Кияса¹.

Интересно сопоставить сходство семантического развития в чешском и латинском:

лат. *facere* 'делать'
facies 'образ; лицо'

чешск.: *tvoriti* 'творить'
tvář 'форма'
tvářnost 'облик'
tvář 'лицо; щека'

Можно объяснить это сходство двояко:

1. Латинский язык оказывал влияние на чешский, т. е. *tvoriti* — *tvář* появилось в чешском языке под влиянием латинского *facere* — *facies*.
2. В чешском языке понятие 'лицо' произошло от корня твор- независимо от латинского языка. Семантическое развитие в чешском языке было просто похоже на развитие в латинском.

Трудно решить, какое из этих объяснений правильно. Однако, есть два довода в пользу того, что *tvář* в значении 'лицо' появилось под влиянием лат. *facies* — *facere*.

1. Корень твор- в значении 'лицо' не употребляется ни в русском, ни в староцерковнославянском, ни в южнославянских языках². В этих языках сильного латинского влияния не было. Если *tvář* в значении 'лицо' возникло независимо на славянской почве, то было удивительное совпадение, что это развитие имело место

¹ Stanisław Urbańczyk i Vladimir Kyas, *Biblia Królowej Zofii*, PAN, Wrocław, 1961, стр. V.

² В украинском и белорусском языках слово *твар* в значении 'лицо' вероятно заимствовано из польского.

именно там, где было сильное латинское влияние, а не в других областях славянского мира.

2. Чешская Библия близко следовала латинскому оригиналу, напр. вышеупомянутая цитата из Библии:

a tmy biechu na tvaři propasti
et tenebrae erant super faciem abyssi

Употребление множественного числа *tmy* показывает, как близко чешский переводчик следовал оригиналу. Итак, очень возможно, что он старался придерживаться оригинала посредством кальки *tvář* (: *tvoriti*), основанной на латинском *facies* — *facere*.

Нью-Йорк.

L'ESSENTIEL DE LA TRANSLITÉRATION

Étienne Decaux

Comme le dit au début de son article sur la translitération¹ Mme Meuvret, «il paraîtra inutile, sans doute, au spécialiste de rappeler, une fois de plus, ces problèmes bien connus»². De fait il est difficile d'apporter en ce domaine quelque chose de nouveau qui soit en même temps sensé, à moins que la nouveauté ne consiste en un retour aux sources, une réflexion sur les principes de base de la translitération, rarement exposés avec netteté et au contraire en permanence tournés par ceux-là même qui devraient les défendre.

Aider à un tel examen de conscience est justement le propos de cet article.

*
**

Translitérer un texte originellement donné dans une certaine écriture, c'est le représenter sans modification de son fond orthographique au moyen des signes d'une autre écriture, en pratique celle dont les utilisateurs se servent habituellement³.

La translitération a deux raisons, qui peuvent intervenir dans des proportions diverses. L'une est technique: il s'agit d'éviter les difficultés et les frais entraînés par l'emploi de caractères inhabituels, soit en typographie, soit en dactylographie. L'autre est psychologique: les lecteurs ne sont pas toujours capables de prendre connaissance de ce qui est exprimé

---

¹ Plusieurs, surtout en France, s'étonnent que l'on se «singularise» en respectant l'orthographe adoptée au Congrès de Copenhague de 1925 (cf. la plaquette *Transcription phonétique et translitération*, Oxford, 1926). Il sera effectivement logique d'écrire *translittération* quand l'Académie française, qui ignore le mot, nous aura du moins imposé *allittération* et *oblittération*. Étant donné le peu de souci de ses membres pour l'essence des problèmes graphiques, rien de ce côté n'est impossible.

² Meuvret Colette, *Translittération, transcription*, le point de vue de la bibliothèque, *Revue de l'École nationale des Langues orientales*, I, 1964, p. 111—117.

³ Cependant, dans les éditions de textes vieux-slaves où les morceaux en cyrillique ne sont pas translitérés, ceux qui apparaissent originellement en glagolite sont habituellement par mesure d'unité translitérés en cyrillique, quelle que soit l'écriture habituelle des lecteurs.

dans une écriture étrangère. On pourrait en conclure rapidement que la translittération est l'affaire des non spécialistes et qu'au fond les spécialistes n'ont pas à donner sur elle leur avis. Cela ne correspond pas tout à fait à la vérité, car la première raison est souvent importante et par exemple, pour des raisons économiques, on écrit de plus en plus en lettres latines les mots russes dans des revues ou des listages mécanographiques dont les lecteurs sont russisants. Mais il reste certain que la translittération est d'abord du ressort de ceux qui se servent naturellement de l'écriture-cible ou enseignent à des étudiants dont c'est l'écriture.

*
**

La translittération est une transcription. Mais il faut soigneusement la distinguer entre autres de la transcription phonétique, s'efforçant de reproduire les particularités d'un autre moyen d'expression de la langue, qui est la parole⁴.

La transcription phonétique est par principe imparfaite, l'enregistrement phonographique pouvant seul prétendre à une certaine fidélité acoustique. Sans doute peut-on n'y pas tenir compte des éléments acoustiques sans signification, mais ce glissement vers une notation phonologique ou même structurale⁵ suppose le choix d'un spécialiste de la langue.

La translittération, au contraire, si elle est correcte, laisse inchangée l'information du texte original, et sa régularité ne demande chez celui qui l'exécute aucune connaissance théorique ni pratique de la langue de ce texte; elle est donc à la portée des machines même simples.

La correction de la translittération est liée au respect de plusieurs principes:

1. La translittération est univoque: d'après la forme du texte translittéré, on doit pouvoir reconstituer sans le moindre doute l'orthographe de l'original. — Il n'est pas absolument nécessaire qu'il y ait bi-univocité, autrement dit que l'univocité soit réciproque, que le système n'admette qu'une façon de translittérer un texte, mais il n'y a aucune raison de l'éviter.

2. La translittération concerne l'expression écrite de la langue et ne tient en principe aucun compte de son expression orale, ni même de sa structure théorique (voir n. 5). Cela permet de s'en servir pour exprimer

---

⁴ La conviction de l'auteur que l'écriture est un moyen d'expression de la langue sur le même plan que la parole, et non une image de cette dernière, fait l'objet du début du son article sur la neutralisation paru dans le *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, LXI, 1966, 1, p. 57—58.

⁵ Pour la différence entre les notations structurale, phonologique, phonétique, voir l'article précédemment cité (p. 59), qui rejoint en partie les déductions de R. I. A v a n e - s o v publiées par *Slavia*, XXV, 1956, p. 347—371.

des langues dont on n'a pas sous la main de locuteur, ou même dont il n'existe plus de témoin.

3. Ces deux principes en appellent un troisième: la translittération de textes écrits dans des langues différentes ou à des époques différentes, mais au moyen de la même écriture, se fait par le même système, et les lettres ont chacune une seule translittération quel que soit l'état de langue qu'elles expriment. — Il n'est pas absolument nécessaire que cette unité soit également indépendante de la langue-cible, que par exemple les Français et les Allemands translittèrent de la même façon le cyrillique, mais cela n'a sur le plan scientifique que des avantages, et il n'y a non plus aucune raison de l'éviter.

4. La translittération d'une écriture dans une autre ne doit comprendre que des lettres de cette dernière. Si nous translittérons un mot grec en écriture latine, ce n'est pas pour y remplacer certains caractères par des lettres arabes, ni même y laisser non translittéré un θ ou un ω . Plus encore que la limitation des capacités humaines, c'est la recherche de la simplicité technique, au moment où la composition dactylographique prend une telle extension, qui impose le respect de ce précepte.

*
**

Il semblerait que ces principes dussent recueillir une adhésion unanime, et que seule la forme extérieure de leur application pût faire l'objet de discussion. Or si la translittération, et notamment celle du cyrillique en néo-latin, continue à soulever des polémiques, c'est surtout pour donner aux tenants de tel ou tel système l'occasion de prouver leur manque de logique. Que les décisions prises officiellement çà et là le soient par des gens incompétents, rien à dire, c'est un fait commun; mais si l'on voit les opinions des spécialistes qui les ont provoquées, il y a de quoi pleurer.

Reprenons point par point les caractères exposés d'une bonne translittération et voyons ce que cela donne dans la pratique:

1. La translittération doit être univoque. Quel slaviste écrit différemment dans un texte en écriture latine les lettres russes *и* et *и*? *дом* et *домъ*? Pour imposer dans la *Revue des Études slaves* la distinction de *e* et *э* russes, il a fallu mener un long combat⁶.

2 La translittération est indépendante de la prononciation. Or c'est justement parce qu'ils étaient homophones et que la lettre finale n'y correspondait plus à un son que l'on translittérait également *миръ* et *мирь*

---

⁶ Sur ce point, la rédaction de la *Revue des Études slaves* s'écartait des propositions du *Monde slave* (I, 1924, supplément) qu'elle prétendait respecter.

⁷ Kotula R., *Instrukcja o katalogach alfabetycznych bibliotek naukowych*, Lwów, 1924; je n'ai pas vu ce livre et le cite d'après St. Jodłowski (voir note suivante), p. 746.

en *mir*. Inversement, nombreux sont encore les slavistes qui veulent distinguer e russe après consonne ou non, sous prétexte qu'il est préyodisé dans un cas et non dans l'autre.

3. Le même système de translittération doit s'appliquer à toutes les langues possédant la même écriture. Sur ce point, bien peu ont émis un jugement conséquent. L'idée du caractère international, au moins quant aux langues-sources, de la translittération semble avoir été d'abord lancée dans l'intérêt des bibliothécaires⁷, puis a été reprise par des linguistes⁸. Mais elle n'a pas fait beaucoup de chemin, pour des raisons qui vont du nationalisme à la pédanterie: les uns veulent souligner leur particularisme, les autres ont peur de laisser croire qu'ils l'ignorent. La recommandation de l'ISO de translittérer r ukrainien par g comme r russe, bulgare, serbe, en donnant une forme spéciale à r (ǝ), n'est pratiquement pas respectée. Il faut dire que les recommandations de l'ISO ne sont absolument pas conséquentes, puisque quelques lignes plus bas il est question de translittérer différemment и ukrainien de la même lettre russe, bulgare et serbe⁹. En fait, même Mme Meuvret (note 1), envisageant la question en bibliothécaire, ne pense pas au bibliothécaire moyen. Au Centre universitaire des Langues orientales vivantes¹⁰, qui offre le plus grand éventail de connaissances de langues étrangères, on peut pratiquement toujours savoir grâce à l'un d'eux en quelle langue est écrit un titre à translittérer. Mais dans toute autre bibliothèque ce n'est pas le cas: il n'est pas raisonnable de demander à tous les archivistes de reconnaître le kirghize de l'azerbaïdjanais. Et que dire de la norme selon laquelle on devrait translittérer et par *jə* et *ja* s'ils se trouvent dans un document de 1100 et par *ja* et *iu* s'ils sont de 1101 (à ne pas confondre avec *ia* et *ju*, qui sont et ю)¹¹? En réalité, c'est encore parce qu'ils se croient liés par le phonétisme que les slavistes refusent le plus souvent de faire passer dans la pratique la plurilinguïté de la translittération.

4. La translittération ne doit utiliser que des lettres de l'écriture-cible. Mais beaucoup d'arabisants translittèrent leur 'ain en ε (epsilon) sous prétexte que cette lettre grecque ressemble par sa forme à la lettre arabe (isolée). Et la plupart des slavistes emploient sans se sentir gênés ъ et ѣ

---

⁸ Doroszewski W., O naukową transliterację alfabetu rosyjskiego, *Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, XXIII, 1930, I, p. 1—11; Jodłowski St., Na marginesie najnowszych prac o transliteracji alfabetu grażdżańskiego, *Slavia*, XIII, 1934—1935, p. 746—751.

⁹ La recommandation ISO R 9 de septembre 1954 est donnée et commentée par Francis L. Kent dans le *Bulletin de l'Unesco à l'intention des bibliothèques*, X, 1956, 5—6, p. 135—141.

¹⁰ École nationale des Langues orientales vivantes au moment de l'article de Mme Meuvret, qui en était bibliothécaire.

¹¹ Horodyski B., *Podręcznik paleografii ruskiej*, Kraków, 1951, p. 19.

¹² Et aussi, naturellement, dans la représentation latine du slave commun.

pour la notation des jers du vieux slave. Meillet, suivi par A. vaillant, refusait d'employer ces lettres cyrilliques dans une translittération latine¹², et écrivait à leur place, pour des raisons étymologiques, *ŷ* et *z*. Mais tous deux tiennent pour normal de remplacer dans la même translittération latine des lettres cyrilliques ou glagolitiques par des lettres grecques¹³.

*
**

Beaucoup considèrent qu'en translittération, comme en transcription phonétique, à un élément original doit correspondre une lettre. En fait, ce principe, acceptable mais non nécessaire dans une transcription structurale ou phonologique, est dénué de sens dans une transcription phonétique du fait de la fluidité des sons, et pratiquement inapplicable en translittération, en tout cas dans la translittération du cyrillique en latin. L'écriture néolatine a un nombre limité de lettres, et cette limitation, essentielle pour son internationalité, doit être à tout prix maintenue et même améliorée¹⁴. Or une correspondance bi-univoque (et à plus forte raison une correspondance seulement univoque) entre une écriture au nombre de lettres nettement supérieur et une écriture-cible à nombre de lettres limité suppose qu'un certain nombre des lettres de l'écriture-source soient rendues dans l'écriture-cible par des lettres portant un signe diacritique ou par des groupes de lettres, dont souvent l'un des éléments est réservé à la fonction diacritique.

Dans la pratique, ceux qui se disent partisans de la translittération signe pour signe comptent pour la plupart une lettre diacritée comme un signe unique. Mais cette convention n'ajoute aucune supériorité à leur point de vue. En fait, ces deux systèmes ont droit l'un et l'autre au qualificatif de scientifique, comme aussi leur combinaison, et rien ne justifie les appréciations méprisantes de leurs adversaires respectifs. En les combinant, on allie les avantages de l'un et de l'autre: l'emploi des seules lettres diacritiques¹⁵ ne permet de reproduire la richesse de l'écriture-source qu'au prix de groupes compliqués et d'interprétation souvent délicate; mais les signes diacritiques, outre leurs inconvénients typographiques, sont plus facilement omis à la reproduction par les non-spécialistes. Les partisans des lettres diacritiques ne maintiennent la rigueur de leur exclusive qu'aux dépens de la fidélité de leur transcription; ceux qui au contraire défendent

---

¹³ Par exemple *ŷjyemonŷ* (sic *ŷj-*), *ŷpokrytŷ* (Meillet A., *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, I, Paris, 1902, p. 188); *Maŷei* (*Le slave commun*², Paris, 1934, p. 44); *ŷoma* (Vaillant A., *Grammaire comparée des langues slaves*, I, Paris-Lyon, 1950, § 9, p. 28).

¹⁴ *Revue des Études slaves*, XLVII, 1968, p. 21.

¹⁵ Ne pas confondre *lettre diacritée* «lettre portant un signe diacritique» et *lettre diacritique* «lettre ayant la fonction d'un signe diacritique».

bruyamment, pour rendre ш, ѝ contre sh se gardent d'avouer qu'au mépris de toute logique ils préfèrent, pour я, ja à ä, voire, pour x, ch à x.

En ce qui concerne la translittération latine du cyrillique, au lieu de se perdre en discussions stériles sur la manière de rendre x et ч, on devrait:

— adopter un système (ou plusieurs, par exemple un pour les ouvrages spécialisés et un autre pour le grand public), qui ne présente pas de différences entre les langues à écriture cyrillique, ce qui implique qu'on rassemble avant de l'élaborer une documentation complète sur ce qui existe (par exemple dans les langues cyrilliques non slaves d'URSS), et aussi que l'on soit prêt à translittérer de la même manière non seulement r russe et ukrainien, mais encore ш russe et bulgare, ъ, ъ, я russes et ъ, ъ, vieux-slaves;

— se refuser par exemple à translittérer s, ш, ю comme дз, шч, йу ou jy lorsque les seconds sont possibles ne serait-ce que dans une langue à écriture cyrillique: si l'on continue à employer pour la notation des premiers, comme l'usage s'en est établi (même, on l'a dit, parmi les défenseurs acharnés des signes diacritiques), des digrammes, il faut absolument distinguer les seconds par un signe de séparation (russe, ukrainien — et donc aussi bulgare! — *šuka*, blanc-russien *š'čupak*; macédonien *dzvezda*, russe *nad'zor*); il y a évidemment d'autres possibilités: ю peut par exemple être translittéré en ju, йу en iu, jy en ju¹⁶ et on oppose fort bien r., ukr. et bulg *šuka* à bl.-r. *š'čupak*;

— limiter strictement les signes de la translittération aux 26 lettres de l'alphabet néo-latin, faciles à obtenir dactylographiquement, éventuellement modifiées par un signe diacritique (en usant largement de ceux qui se trouvent sur toutes les machines comme signes de ponctuation: point souscrit et suscrit, barre horizontale suscrite et inscrite, etc.); les ligatures comme *ae*, *oe*¹⁷ s'obtiennent également sans difficulté à la machine; il reste que lettres diacritées et ligatures sont parfois de réalisation typographique délicate, et qu'on aura toujours intérêt à utiliser d'abord des lettres diacritiques; — en tout cas, il faut absolument rejeter les lettres grecques et, pour les mêmes raisons, bannir de la translittération, où on avait voulu les introduire¹⁸, et même de la transcription phonétique, où dans certains pays

---

¹⁶ Le principe suivant lequel une lettre cyrillique devrait conserver sa forme si celle-ci fait partie de l'alphabet latin, et donc j yougoslave se translittérerait par j (Doroszewski W., *O naukową transliterację...*, p. 8), nous prive d'un certain nombre de lettres latines pour la translittération de lettres cyrilliques fréquentes (*i* serait *i* et non *и*) et, poussé à l'extrême, conduit à des bizarreries (*p*, *c*, *y* deviendraient *p*, *c*, *y*). Il peut être recommandable pour *x* et surtout les signes diacritiques.

¹⁷ Voir les *Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Splawiński*, 1963, p. 181—182.

¹⁸ A la Conférence de Copenhague de 1925 (*Transcription phonétique et translittération*, § 29, p. 33).

ils sont bien assis, les caractères de l'Association Phonétique Internationale¹⁹.

*
**

Les exemples ici donnés des principes plus haut énoncés concernent tous la translittération latine de l'écriture cyrillique. C'est en effet celle qui intéresse le plus les slavistes, le besoin de la translittération inverse semblant étranger aux intéressés, qui donnent dans leur écriture originale les mots de nos langues beaucoup plus souvent que nous ne le faisons dans l'autre sens. Mais il est évident que les présentes considérations sont valables pour la translittération de n'importe quelle écriture en n'importe quelle autre.

Paris

École Nationale des Langues Orientales Vivantes

---

¹⁹ L'affirmation de la supériorité des signes homogènes sur les lettres diacritées est antérieure à l'essor de la dactylographie et de la composition dactylographique. N'en déplaise à ceux qui la répètent encore, elle est depuis longtemps une contre-vérité. — Inconséquemment, l'auteur de ces lignes a longtemps recommandé de noter par (i) sans point l'élément structural ou phonologique dont les variantes sont dans plusieurs langues slaves [y] et [i]. Malgré le risque de confusion qui en résulte, il a renoncé en 1969 à cette lettre inhabituelle (l'exemple turc n'est pas un modèle) au profit de i, déjà employé en cette fonction par nombre de slavistes.

MORPHOLOGICAL INTERFERENCE IN RUSSIAN ASPECT DERIVATION

James Ferrell

The present paper will treat two related problems in Russian aspect derivation: 1. the influence of the presence or absence of a derivative on the form of the underlying stem, and 2. the influence of a collateral stem to the base on the form of a derivative from the latter.

In Russian, as in the other Slavic languages, the vast majority of unprefixing verbs are imperfective.¹ Simple verbs can be combined with members of a small set of perfectivizing prefixes and thereby become semantically differentiated (both from the underlying verb and from one another) and aspectually perfective. Through suffixation these new semantically differentiated perfective forms can become sources of new matching imperfectives. Thus an imperfective stem such as /dél-aj-/ *délat'* 'do, make'² can be combined with a number of prefixes, /do—dél-aj-/ *dadélat'* 'finish,' /na—dél-aj-/ *nadélat'* 'ready,' /ob—dél-aj-/ *abdélat'* 'finish, etc.,' and the perfective stems can in turn serve as the bases for the imperfectives /do—dél-ivaj-/ *dadélivat'*, /na—dél-ivaj-/ *nadélivat'*, /ob—dél-ivaj-/ *abdélivat'*, etc. Against this background of these latter aspectually differentiated, but semantically identical forms a prefixed form, whose semantic content differs minimally from that of its unprefixing base, may function as *the perfective* of the latter: e. g., /s—dél-aj-/ *z'délat'* serves as the perfective aspect of /dél-aj-/.

On the other hand, a semantic class of unprefixing imperfective verbs, in addition to forming perfective stems through prefixation, can form an unprefixing perfective stem through substitution of the verbal class morpheme: thus the imperfective verbs /pád-aj-/ *pádat'* 'fall,' /bros-áj-/ *brasát'* 'throw,' /kač-áj-/ *kačát'* 'pump; swing' form their respective perfectives /pad-o-/ *pás't'*, /brós-i-/ *bros'it'*, /kač-nú-/ *kačnúť*. This suf-

¹ Only the verbs suffixed with *-nu-* form a sizeable exception.

² Morphophonemic forms are preceded and followed by fraction bars. Phonemic forms are italicized.

fixally perfectivized type of stem can also be compounded with one or more perfectivizing prefixes, in which case the stem remains perfective while its semantic value undergoes differentiation from that of the unprefixed form: e. g., /vi—brós-i-/ *vibras'it* 'throw out.' However, this should not be understood as precluding the imperfective member of the unprefixed aspect pair from also being compounded with a perfectivizing suffix and thereby becoming both perfective and semantically differentiated: /vi—bros-áj-/ *vibrasat* 'throw out.' Sometimes only one of the underlying aspect stems can be joined with some prefix, sometimes either can. Thus, /kl'ov-á-/ *klivát* 'peck,' which has the unprefixed perfective *kl'ov-nu' klúnut*, can yield, *inter alia*, the following derivatives: *prakl'únutca* (from which in turn comes the imperfective superstructure *prakl'ovivutca*) 'hatch,' *zaklivát* (*zakl'ovivat*) 'peck to death,' and, finally, both *naklúnut* (*nakl'ovivat*) 'begin to peck through' and *naklivát* (*nakl'ovivat*) 'peck down.' On the other hand, of the unprefixed pair /mot-áj- *matát* /mot-nú/ *matnút* 'twist,' 'shake' only the former member is actualized in perfective compounding: e. g., *namatát* (*namátivat*) 'twist onto.'

In the process of aspect derivation, chains of varying complexity and completeness are formed. By *complete chain* I mean that no underlying link or strongly implied form of superstructure is unrealized. The term *strongly implied* is used specifically of the high probability of existence of a derived imperfective aspect from a prefixed perfective, where the latter does not serve as the *perfective* of the uncompounded verb. Thus the pair *matát matnút* represents a complete chain as does the triad *matát namatát namátivat*, and the tetrad *klivát klúnut naklúnut nakl'ovivat*. Again, the pair *délat z'délat*, likewise, forms a chain without a missing member since *z'délat* does not strongly imply a further imperfective superstructure. On the other hand, /polos-nú-/ *palasnút* 'rip' is a perfective without an underlying imperfective base and hence represents a broken chain as does the group /za—sp-nú-/ *zasnút* /za—sip-áj-/ *zasipát* ('fall asleep,' where an unbound /sp-nú-/ *+snút* is missing as a base for the first manifested member.³ Similarly, the group /bel-éj-/ 'whiten' /za—bel-éj- *zab'ilet* 'begin to whiten' forms a broken chain, since an imperfective superstructure /za—bel-ev.áj-/ *+zab'ilivat*⁴ is not attested.

The types of chains described above involve vertical links, building from base to superstructure, with each superstructure forming the base of the next derivational form. In addition to vertical linkings, however,

³ Inceptives prefixed with /za-/ apparently always have as their base a form of the stem which would be imperfective if unprefixed. Hence the /-nu-/ of *+sp-nu-* would be probably identical with the one found, for example in /krép-nu- *kr'epnut* 'grow strong' and would not be that of an unprefixed perfective derivative of /sp-a- *spat* 'sleep.'

⁴ I include the group in the present discussion although realization of derived imperfectives from inceptive compounds with /za-/ is considerably less frequent than their non-realization.

horizontal ones exist. These links are not those of base to superstructure, but between parallel bases or parallel superstructures. Thus, *klivát* is the base to *klúnut*, but the compound derivatives *naklivát* and *naklúnut* in their functional and semantic and, partially, their derivational relationships are parallel. Such horizontal linkings always involve kindred roots in a same position in a derivational chain, cf. the relationship of *naklivát* and *naklúnut* to one another and to their homonymous superstructure *naklovivat*.

There appears to be a correlation between atypicalities in the formal implementation of aspect derivation and the absence of links in the vertical derivational chain or the presence of collateral links. I use the term *atypicality* rather than *irregularity*, since irregularity is generally more dependent on the efficiency of the description than on the code itself. Atypicality is probably not unexpected in a derivational form in the absence of an immediate base. Thus, for example in Russian verb stems in /-á-/ of the type /p'lov-á-/ *plivát* 'spit,' /kov-á-/ *kavát* 'forge' etc. show the following type of derivational chain *plivát*, /p'lov-nu-/ *plúnut* and, with further extension, /ot—p'lov-nu-/ *atplúnut* /ot—p'lov-iva-/ *atplovivat*. Against the background of this well attested norm one finds the broken vertical derivational chain /b'lov-a-/ *blivát* 'vomit,' which forms no unprefixated perfective aspect, but which serves as an indirect base for *viblivnut viblovivat* 'vomit forth.' Here the absence of the second member of the chain is correlated with an atypical treatment of the root form of the third member *viblivnut* as against an expected **viblunut*.

More surprising is a correlation between the form of realization of a lower link with the presence or absence of a higher one. However, instances do occur. Russian verb roots ending in /sk-/ truncate the last consonant before the perfectivizing suffix /-nu-/ whenever the stem in /-nu-/ also serves in its turn as the base of one or more secondary prefixed imperfective superstructures:

/b'losk-a-/ cf. the derivationally ambiguous *bleščiš blisnút* 'shine' cf. *prablisnút prablask'ivat* 'shine through,' /palosk-a-/ *palaskát* 'rinse,' of which no unprefixated perfective is attested in the lexica, but cf. *apalasnút apalask'ivat* 'rinse,' *fspalasnút fspalask'ivat* 'rinse out,' *papalasnút* 'rinse a little,' *spalasnút spalask'ivat* 'rinse,' *vípalasnút vípalask'ivat* 'rinse clear,' *zapasasnút zapalask'ivat* 'splash out,' /p'lósk-a-/ *pliskát plisnút* 'splash' cf. *atplisnút atplosk'ivat* 'flow back,' *daplisnút daplosk'ivat* 'reach in splattering,' *fsp'lisnút fsp'losk'ivat* 'splash up,' *p'ir'iplisnút p'ir'iplosk'ivat* 'splatter through,' *pr'iplisnút pr'iplosk'ivat* 'splash toward,' *rasplisnút raspl'osk'ivat* 'splatter,' *splisnút spl'osk'ivat* 'wash by splashing,' *víplis-*

nut viplosk'ivat 'splash out,' *zaplísnút zaplosk'ivat* 'splatter,' /p'lúsk'-i-/ *plúščit* 'flatten' (there is no unprefixated perfective in /-nu-/,⁵ but cf. *pr'iplúsnut pr'iplúščit'ivat* 'flatten,' *rasplúsnut rasplúščit'ivat* 'knock flat,' *splúsnut splúščit'ivat* 'flatten,' /prísk-aj-/ *prískat prísknut* 'sprinkle' cf. *aprísknut aprísk'ivat* 'besprinkle,' *fprísknut fprísk'ivat* 'inject,' *fsprísknut fsprísk'ivat* 'dampen' *p'ir'iprísknut p'ir'iprísk'ivat* 'sprinkle through,' *sprísknut sprísk'ivat* 'sprinkle,' *vi-prísknut viprísk'ivat* 'empty by sprinkling,' /tísk-aj-/ *tískat tísknut* 'squeeze' cf. *attísknut attísk'ivat* 'print,' *ftísknut ftísk'ivat* 'squeeze into,' *p'ir'itísknut p'ir'itísk'ivat* 'reprint,' *pratísknut pratísk'ivat* 'squeeze through,' *raštísknut raštísk'ivat* 'relax,' *s'tísknut s'tísk'ivat* 'squeeze together,' *vitísknut vitísk'ivat* 'squeeze out,' *zatísknut zatísk'ivat* 'squeeze into.'

There is only one deviant, /tresk-é-/ *tr'íščát tr'esnut* 'crack,' a prefixed /-nu-/ perfective of which, is attested only in *natr'esnut* or *natr'esnut* and limited for the most part to the past passive participle in the sense of 'cracked,' and *tr'esnutca* from /trésk-aj-/ *tr'eskatca* 'crack; bang (against),' show no derived prefixed imperfective (I count these as a single deviant since they appear to involve the same root while the reflex of the /-nu-/ derivative *porskenut* of *porskat* 'laugh' must be excluded as dialectal).

Verb stems ending in /sk-/ maintain their root-final /k/ before the perfectivizing suffix /-nu-/ when no secondary perfective is derived from a prefixed form built on the /-nu-/ stem:

/p'isk-é-/ 'squeak' *p'íščát p'ísknut*, /parsk-áj-/ 'urge on' *parskát parskenút*, /rísk-a-/ 'head into the wind' *rískat rísknut*, /r'isk-ova-/ 'risk' *r'iskovát r'ísknut*.

The correlation of truncation of the root-final velar before the perfectivizing /-nú-/ suffix and the formation of derived prefixed imperfectives from these /-nu-/ forms is very high. The material given here is complete for the category. It is clear that no other correlation, such as between stem accent and the truncation, is as high.

The problem posed by the dialectal *zglanút* 'swallow' is related, but different. The verb is clearly derived at one remove from /glot-áj-/ *glatát* 'swallow' but this imperfective actually yields an unprefixated perfective /glot-nú-/ *glatnút*. Moreover, *glatnút* yields, in turn, a prefixed perfective /ot—glot-nú-/ *adglatnút* 'sip off,' which serves as the base of an imperfective /ot—glát-ivaj-/ *adglát'ivat*. Maintenance of root final

⁵ One might note, in connection with this missing link, that the accentual pattern of the stem *-plúsnut* is a typical for a derivative from a verb of the type *plúščit*.

/t-/ is the norm for perfective derivatives in /-nu-/.⁶ The deviation in the treatment of this morphophoneme in /s—glo-nú-/ is not concomitant with any sharp semantic deviation. A significant difference between *adglatnúť* and *zglanúť* is that while the former serves as a base for a derived imperfective the latter does not, but the coexistence of two semelfactive stems from a single imperfective marks this set off from the group with roots in /sk-/.

Instances of interference by the superstructure are rare and form a marginal phenomenon in the language. On the other hand, interference by collateral forms is widespread and certainly the norm in that group of verbs to which the Ušakov lexicon attributes, explicitly or implicitly, a semelfactive sub-aspect, which might better be termed the perfective sub-aspect of multiple actions versus unmarked perfectivity.⁷ Thus for the perfective sub-aspect pair /ot—brós-i-/ *adbros'it'* /ot—bros-áj-/ *adbrasát'* 'throw off' only one imperfective, *adbrásivat'*, exists and no *adbrášivat'*, which would be the more expected form from *adbros'it'*, is attested. This relationship is also true for sets of aspect compounds of /brós-i-/ and /bros-áj-/ with the prefixes /s— v— vi-/. Similarly, /o—glád-nu-/ *aglinúť* and /o—glád-é-/ *aglidet'* 'look over' have only a common imperfective *aglávivat'*; /na—kat-i-/ *nakatít* and /na—kat-áj-/ *nakatát'* 'roll up' have only *nakátivat'* as also these underlying stems prefixed with /pod— roz— v-;/ /u—kat-nú-/ *ukatnúť* and /u—kat-i-/ *ukatít'* 'roll away' only *ukátivat'*; /nad—kus-i-/ *natkus'it'* and /nad—kus-áj-/ *natkusát'* 'bite into the surface of' only *natkúsivat'* and also these underlying stems prefixed with /ot— pro— vi-;/ /do—lom-i-/ *dalam'it'* and /do—lom-áj-/ *dalamát'* 'break' only *dalámivat'* and also these underlying stems with /nad— pere— pro— roz— vi-;/ /pere—skok-nú-/ *p'ir'iskak-núť* and /pere—skok-i-/ *p'ir'iskák'ivat'*; /na—task-i-/ *nataščít* and /na—task-áj-/ *nataskát'* 'drag up' only *natásk'ivat'*; /ot—xvat-i-/ *atxvatít'* and /ot—xvat-áj-/ *atxvatát'* 'strip off' only *atxvátivat'* and also these underlying stems with /roz-/. In the preceding examples the single realized imperfective is the type we should normally expect from a stem the last root consonant of which is hard before a non-front vowel or a hard consonant or *l* before the suffix *nu-*. (The morphophonemic transcriptions used in the course of this paper have been written to regularize the occurring relationships, e. g., /ot—brós-i-/ rather than the /ot—bros'-i-/ which

⁶ It is preserved when preceded by a vowel or //.

⁷ The reader interested in the problem of the sub-perfective contrast of multiple actions will find an extensive list in Lew R. Micklese n's Harvard thesis, *A Morphological Analysis of the Modern Russian Verb*, Cambridge, 1951, pp. 63—65. The lists forming the basis of this article were compiled mainly from H. H. Biefeldt's *Rückläufiges Wörterbuch der russischen Sprache der Gegenwart*, Berlin, 1965, and its source lexica.

would reflect normal expectation). Instances in which the single imperfective is the one that would be expected from the soft variety of stem appear to be limited to verbs in which the soft stem end in /-áj-/: /vi—kavir'-áj-/ and /vi—kavir'-nú-/ *vikavirnut* 'pick out' with an imperfective *vikavir'ivat* and these same underlying stems with other prefixes; /za—švir'-áj-/ *zašvir'át* and /za—švir'-nú-/ *zašvirnút* 'throw far' with *zašvir'ivat* and these same underlying stems with other prefixes.

The single imperfective form found in connection with these subaspect pairs can also occur when the paired forms differ not in sub-aspect, but in semantic content: thus the two perfectives /do—kat-i-/ *dakat'ít* 'roll,' 'drive' /do—kat-áj-/ *dakatát* 'finish rolling' share only a homonymous imperfective *dakátivat*. The single form of the imperfective, which is found where pairs of perfectives occur, can also appear with the form of the perfective for which it is an atypical derivative when the collateral form is unattested with the particular prefix: e. g., /pod—kus-i-/ *patkus'ít* 'bite from beneath' with the imperfective *patkúšivat* (there being no **patkusát*). However, by way of contrast, the isolated /za—lom-i-/ *zalam'ít* 'make an unreasonable mark-up in price', belongs to a stem which with other prefixes, /do—nad—ot—pere—pro—roz—/, enters into perfective sub-aspect contrasts with /lom-áj-/, and forms a joint imperfective only of the type /-lám-ivaj-/, e. g., *dalam'át* and *dalam'ít* with only *dalámivat* but with this particular prefix allows both *zalamivat* and *zalám'ivat*, though the latter is marked by Ušakov as rare. The semantically well-differentiated verbs *v'irtet* 'turn, twist' and *v'irnút* 'return' can, on being prefixed, serve as the basis of an extensive series of aspect pairs. Thus /v—v'ort-e-/ *v'v'irt'et* and /v—v'ort-nú-/ *v'v'irnút* serve respectively as the marked and unmarked members of a sub-aspect contrast meaning 'screw in' and possess a single common imperfective *v'v'ortivat* which also serves as the imperfective to *v'v'irnút* in the sense of 'interject (a word),' a meaning that *v'v'irtet* does not share. The same type of imperfective is the only one realized for *dav'irt'et* 'screw in fully,' 'spoil by continuous twisting' and *dav'irnút* 'screw in fully', although the form of the imperfective is the one typical for *dav'irnút*, which in addition to being semantically the more restricted is stylistically the marked member of the pair according to the Ušakov lexicon. The isolated perfective *iz'v'irt'et* 'spoil by turning' forms only an imperfective *iz'v'ortivat*, but here one should add that there is a co-existent *iz'v'irnútca* 'dodge', limited to the reflexive. On the other hand, though *nav'irt'et* 'wind on' and *nav'irnút* in the same as well as other meanings form as their only imperfective *nav'ortivat*, *nav'irt'et* in the sense of 'make a quantity of by turning' has as its only imperfective *nav'erčivat*. In *vív'irt'it* 'screw out' and *vív'irnút*, which has this as well as other meanings, a pair in which no aspectual difference is specified by Ušakov, the former has as its imperfective the

formally expected *viv'erčivat'* while the latter has the expected *viv'ortivat'*. In this pair the difference in form is correlated with a difference in stylistic marking and hence tenable.

The examples discussed up to this point have involved directly — or at one remove — perfective stems showing a sub-aspect contrast. Though such a contrast may well have existed earlier between /roz—p'lúsk'-nu-/ *rasplúsnut* and /roz—p'lúsk'-i-/ *rasplúščit* 'knock flat,' they are, like *spl'úsnut* and *spl'úščit* 'flatten', according to Ušakov, simply synonyms. Their only imperfective is one which would be typical for the soft or palatal perfective. The situation with /vi—šnir'-áj-/ *víšnir'it* 'get to know by prowling about' and /vi—šnir'-nú-/ *víšnirnut* 'jump out' is similar in that they form a single imperfective in *víšnir'ivat'*. The unprefixated imperfective /nir'-áj-/ *nir'át* 'dive' forms an unprefixated perfective *nirnúť*. The former can be prefixated only with /iz-/ *iznir'át* 'dive all over,' a perfective from which no imperfective is derived. The latter allows a number of prefixes, e. g., /pod—nir'-nú-/ *padnirnúť* 'dive under' with an imperfective *padnir'ivat'* rather than the more expected **padnir'ivat'*. If these forms represent a break with the general existence of a sub-aspect in pairs where collateral influence is manifested in the formation of an imperfective, the following two show, in addition, a considerable formal difference in the roots as well. The stem /v'ort-nú-/, which, as we have seen, frequently forms sub-aspect pairs with /v'ort-e-/, suffers over part of its occurrences interference from /vorot-i-/ with which it forms no sub-aspect pair: *pav'irnúť* 'change', 'change direction' has a stylistically sub-standard competitor *pavarat'it'*, covering precisely the same semantic areas. According to the Ušakov lexicon, the second stem has only an imperfective *pavaráčivat'* while the former has either *pav'ortivat'* or *pavaráčivat'* for which the lexicon indicates no difference of stylistic level. The second imperfective can be utilized for semantic differentiation: *p'ir'ivarat'it'* has two meanings 'turn upside down', marked as stylistically sub-standard, and 'mix up' and forms an imperfective *p'ir'ivaráčivat'* while *p'ir'iv'irnúť*, in the meaning 'change direction', 'spoil by turning' has only an imperfective *p'ir'iv'ortivat'*, but in the meaning 'turn upside down', which it shares with the foregoing stem, and in that of 'upset (emotionally)' it has optionally either *p'ir'iv'ortivat'* or *p'ir'ivaráčivat'*. As in the preceding example, the imperfective *p'ir'ivaráčivat'* is not shown by the Ušakov lexicon as sharing the stylistically marked status of *p'ir'ivarat'it'*. The group under discussion is instructive because of the complexity of interfering factors, the large number of prefixed sets affected and finally because, though *-v'erčivat'* and *-v'ortivat'* are easy to regularize morphophonemically in respect to the derivational bases upon which they are constructed, the relationship between *-varáčivat'* and *-v'irnúť* tends to defy any attempt at regularization.

Another example, paralleling the above in its apparent arbitrariness, is that between the reflexive verb *p'ir'is'm'ixnúťca* and its imperfective aspect *p'ir'is'm'ejvatca* 'exchanging glances, to laugh at something on the sly.' One could scarcely invent a reasonable morphophonemic base from which to derive both forms. This pair contrasts with the quite normal aspect relationship of the active verb *p'ir'is'm'iját' p'ir'is'm'ejvat'* 'make fun of by imitating or teasing.' There is no unprefixed pair *s'm'ijátca* + *s'm'ixnúťca*. The latter stem is limited to two prefixed forms, the one above and *us'm'ixnúťca*, 'grin,' but here it has an imperfective *us'm'ixátca*, which, though not of the most expected form, is not of a rare type and is easily made morphophonemically predictable.

Conclusion: There appear to be examples of morphological interference by the presence or absence of a derivational superstructure on the derivational base. The phenomenon, however, is rare in Russian. Examples of interference by a collateral derivational form are much more widely attested and in the majority of instances are attributable, as far as the language described by the Ušakov lexicon is concerned, either directly or indirectly to the existence of the perfective sub-aspectual contrast between multiple and unmarked actions. Where one stem would typically form a non-palatalized imperfective and the other a palatalized one, the non-palatalized one, except where one of the underlying stems ends in /-aj-/ preceded by a soft consonant, tends to become dominant and is frequently the only one used. In addition to stems entering into the multiple and unmarked sub-aspect of the perfective, a few other stems with similar form and semantic content also show lateral interference.

University of Michigan

SOME CORRELATIONS IN THE AESTHETICS OF A. A. POTEBNJA AND BENEDETTO CROCE

John Fizer

In scholarship, Alexander A. Potebnja is primarily known as a leading exponent of the psychological trend in Slavic linguistics, as an eminent scholar and researcher in historical syntax, phonetics, semantics, etymology, dialects, and folklore. Very little has been said about his aesthetics, about its influence on various artistic schools in Russia at the end of the nineteenth century, and particularly about the analogies between Potebnja's aesthetic views and those of other aestheticians of the time.

In this short article I intend to draw some parallels between Potebnja and Croce. At the very outset, I want to state that I consider such parallels neither as anticipation nor imitation of one another.¹ Yet these parallels are not coincidental, but were predetermined by the adherence of both scholars to the philosophical and linguistic theories of one and the same scholarship.

I also want to say that in attempting to reveal certain parallels, I do not aim at classifying Potebnja's and Croce's aesthetics as equal in magnitude. While Croce's scholarly prolificness is attested by approximately seventy volumes, a considerable number of which are devoted to aesthetics, Potebnja wrote only five works which, in a more general sense, pertain to aesthetics.² Thus, in terms of quantity of published works Potebnja hardly warrants comparison with Croce, yet in terms of the lucidity of his basic aesthetical notions such a comparison is very appropriate.

One final observation which I want to make is this: although Croce kept changing his aesthetics,³ still his notion of poetic image, his theory

---

¹ In his *History of Literary Criticism* (Yale University Press, 1965), R. Wellek states that "Potebnja anticipates Croce in that a word, and particularly a poetic word, is a multivalent sign, a true symbol" (Vol. IV, p. 278).

² *Ob Dostoevskom*, Xar'kovskija gubernskija vedomosti, 1881, No. 41; *Iz lekcij po teorii slovesnosti*, Xar'kov, 1894; *Iz zapisok po teorii slovesnosti*, Xar'kov, 1905; *Mysl i jazyk*, Xar'kov, 1892 (1st edition SPb. 1862); *Kratkoe ponjatje ob èpose, lirike i drame*, Voprosy teorii i psixologii tvorčestva, I, 1907.

³ One can distinguish four basic changes in Croce's aesthetics: a) the theory of

of internal form in linguistic signs and poetic work, and his differentiation of poetic and prosaic cognition remained the same. In brief, as far as these and a few other questions are concerned, Croce's aesthetics remains stable and coherent.

THE SOURCE OF SIMILARITY

The similarity of some aesthetical propositions of Croce and Potebnja derives from both scholars' adherence to Humboldt and Steinthal's psychophilosophical views on the nature of language and art. Both Potebnja and Croce openly acknowledge their debt to these two scholars, both refer to their works liberally, and both accept Steinthal's elaboration and modification of Humboldt's theory of language as essentially correct.⁴ Potebnja's *Thought and Language* sometimes impresses one as compendium of quotations from these two scholars rather than an original work. Croce, in addition to Humboldt and Steinthal, is also indebted for his aesthetical ideas to Giovanni Batista Vico (*Scienza nuova*), who, interestingly enough, approached language and art in a manner greatly similar to that of Humboldt.

Besides these specific sources both scholars, on the questions presented in this article, share considerably in the over-all philosophy of romanticism, which treated language and poetic art as knowledge of the deepest reality.⁵

LANGUAGE AND ART

Both Croce and Potebnja conceive of language and art as essentially the same, i. e., language and art, in terms of their structures, are identical processes.

"The science of art,—wrote Croce,—and that of language, aesthetic and linguistic, conceived as true science, are not two distinct things, but one thing only. . . . Whoever studies general linguistics, that is to say, philosophical linguistics, studies aesthetic problems and *vice versa*. Philosophy of language and philosophy of art are the same thing."⁶

Potebnja, perhaps in less emphatic terms, expresses this same idea when he observes that "the poetic work is the same type of objectivization of thought as the word."⁷

---

intuition as expression (1909), b) the theory of lyrical intuition (1909), c) the theory of cosmic intuition (1922), d) the theory of literature as distinguished from poetry.

⁴ Croce admired Steinthal for "bringing Humboldt's ideas into coherent order and for clearly differentiating as had never been done before, between linguistic activity and the activity of logical thought." *Aesthetics as Science of Expression and General Linguistics*, London, 1953, p. 331.

⁵ For the concepts of romanticism with which, in my opinion, Potebnja's and Croce's ideas are linked, see René Wellek's *Concepts of Criticism*, New Haven, 1953, and especially the chapter entitled "The Concept of Romanticism in Literary History."

⁶ *Aesthetics*, p. 142.

⁷ A. A. Potebnja : *Iz lekcij po teoriji slovesnosti*, Xar'kov, 1894, p. 134.

Language and poetic art in Croce's and Potebnja's conception are not mere external modes in which cognition manifests itself, they are a specific kind of cognition themselves. A student of Potebnja, A. Gornfeld, observes that "language is not devised for the purpose of easier communication among people; it has emerged because it is a means by which man explains to himself the world of phenomena."⁸

In sum, both language and art are in a permanent state of creativity. Neither of them is a close, completed system, produced once and for all. They exist, so to speak, in a continuous *statu nascendi*. This permanency of creation is motivated, Croce states, by "an internal thirst for knowledge and the struggle to reach an intuition of things."⁹ New impressions, new experiences call for new expressions, new forms of verbalization.¹⁰ Every time a man addresses himself to outer or inner reality, which exists in a continuous flux, he engages in an act of creation. Hence it follows that neither language nor poetic art ever remains the same. Even upon its so-called completion a poem, for example, continues to "originate" whenever it is read anew either by its creator or by a reader. The original creation (*Urschöpfung*) does not proscribe subsequent ones. It is in this connection that both Croce and Potebnja continuously refer to the following ideas of Humboldt: "In essence, language is something permanently disappearing every minute . . . It is not *act (ergon)*, a dead product, but activity (*energeia*), i. e., the process of production itself. Therefore its true definition can only be generic; language is permanently repeated effort (work, *Arbeit*) of the spirit to make the articulated sound an expression of thought. This is the definition not of language, but of any given speech (*des jedesmaligen Sprechens*); but strictly speaking only the sum of such acts of speech (*des Sprechens*) is language. In the unrelated chaos of words and rules, which we ordinarily call language, there is only what we utter."¹¹ This notion of the perpetual creativity of language and art, Croce and Potebnja took from Humboldt¹² and Steinthal.¹³

THE INTERNAL FORM OF LANGUAGE AND VERBAL ART

One of the central notions in Croce's and Potebnja's aesthetics is the notion of internal form. Although they borrowed it from Humboldt, he,

---

⁸ A. Gornfeld: *Iz stati Muki slova*, Voprosy teorii i psixologii tvorčestva, I, 138.

⁹ *Aesthetics*, p. 327.

¹⁰ *Aesthetics*, p. 150.

¹¹ Potebnja: *Mysl' i jazyk*, p. 28; Croce: *Aesthetics*, p. 150.

¹² W. v. Humboldt: *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues*, Berlin, 1880, pp. 54—56. (1st edition 1836.)

¹³ Steinthal: *Grammatik, Logik und Psychologie: ihre Prinzipien und ihr Verständnis zueinander*, Berlin, 1855, p. 231.

too, was not its originator. As a concept it can be traced to the *endon eidos* of Aristotle via Plotinus.¹⁴

What do Croce and Potebnja mean by this notion? Both of them describe it but do not define it. Croce, who refers to this notion as "*forma interna*"¹⁵ or "*forma interiore*,"¹⁶ identifies it with aesthetic imagination. Deductively, then, it is that aspect of language or poetic art which lends itself to ever new interpretation or semantic extension. Interestingly enough, Karl Vossler, a representative of the so-called "idealist philology" who also shares in the validity of this notion, speaks of it as a "creative principle of the speaking mind,"¹⁷ as "an active spiritual principle which is deeply felt but which not always attains its fullest expression."¹⁸ In the language of religion, Vossler contends, it expresses itself as "a conviction or a belief," in science as "understanding," in the expression of feelings, i. e., poetic art, "as a capacity for being moved."¹⁹ Taken universally, in Vossler's description, it is 'a dreamlike fluctuation of the poetic spirit.'²⁰

Potebnja, like Croce and Vossler, is unable to pin down this notion in exact terms. To him the term is synonymous with apperception, assimilation, conception, psychic reaction, and the like.

While both Croce and Potebnja favor the concept of "internal form" and conceive of it almost similarly, they also differ profoundly as to its universality. For Potebnja the internal form of a word or a poem is to be understood, sensed, experienced only and exclusively within the limits of a given nationality. In other words, internal form is an expression of ethnic spirit, of an ethnic view of reality. Two identical words in two different languages differ radically as to internal form. In Potebnja's view "there is not even one single grammatical or logical category applicable to all languages."²¹ I hasten to say that in this respect Potebnja remained faithful to both Humboldt and Steinthal. Humboldt and particularly Steinthal believed that outside nationality there cannot be creation of any sort. Creation on some universal, rational, or logical basis is impossible. "For the creative poet," wrote Hans v. d. Furste, an interpreter of Humboldt, "the first requirement is that he be reared in the spirit and the internal form of his mother tongue. Then his art will be

---

¹⁴ R. Schwinger: *Innere Form, ein Beitrag zur Definition des Begriffs, auf Grund seiner Geschichte von Shaftesbury bis W. von Humboldt*, München, 1935. The first scholar to use the term systematically was Giordano Bruno. See his *De causa, principio et fine*, Jena, 1906, Vol. IV, p. 49 ff.

¹⁵ *Poesia è non poesia*, Bari, 1923, p. 277; *Lecture di poeti e riflessioni sulla poesia e la critica della poesia*, Bari, 1950, p. 123.

¹⁶ *Estetica*, 9th ed., Bari, 1950, p. 365.

¹⁷ Karl Vossler *The Spirit of Language in Civilization* London, 1932, p. 13.

¹⁸ *Ibid.*, p. 208.

¹⁹ *Ibid.*, p. 217.

²⁰ *Ibid.*, p. 207.

²¹ A. A. Potebnja: *Jazyk i narodnost*, Vestnik Evropy, Sept. 1895, p. 11.

on the proper level.”²² Croce, on the other hand, departed radically from their psycho-ethnic theory of language. To him there was no such thing as “ethnic mind” as expressed through the “forma interna.” Humboldt and Steinthal, in his opinion, were genuine romanticists on questions of nationality. In a study on Corneille²³ he wrote: “What is one to think of ‘rationalistic poetry, of the poetry of the intellect’ or ‘of logic,’ or ‘non-lyrical’ poetry? Just this: that it simply does not exist. And of French poetry? Just the same: that it does not exist, because what is poetry in France is, of course, neither intellectualistic nor essentially French, but simply poetry, identical to all other true poetry that blossoms in our earthly gardens. And if today this belated Romantic glorification of nationality, which requires that all art, all thought and everything else should be national, arises again in French nationalists under the guise of anti-romanticism and neoclassicism, that is only a confirmation of the spiritual confusion and mental weakness of those nationalists.”²⁴ For Croce the so-called ethnopsychology (*Völkerpsychologie*), a favored area of interest and research for Steinthal and Potebnja, was simply a “non-existent science.”²⁵

IMAGES

Another point of contiguity between Croce and Potebnja was the problems of artistic imagery. Both of them were convinced that, like language, all creative literature consists in the production of an image. This, then, is its essential function and characteristics. In their treatment of imagery Potebnja and Croce sometimes differ. For Croce an image is either a mental picture of a particular object, or an individual person, or an expression of a mood felt by a poet in a particular situation.²⁶

Potebnja, on the other hand, is not so specific in his definition of an image. On the basis of references he makes to a variety of phenomena,²⁷ it is obvious that for him the term “image” is a generic term. The point on which Croce closely approximates Potebnja is his elaboration of an image as an aesthetic category. An image, according to Croce, is not to be identified with the figures of traditional rhetoric, but it is the whole poem or the whole work conceived as a single picture. Although Potebnja does not speak precisely in these same terms, he does believe that all

²² *W. v. Humboldts Forschungen über Ästhetik*, Giessen, 1912, p. 99.

²³ *Ariosto, Shakespeare e Corneille*, Bari, 1920.

²⁴ *Ibid.*, p. 229. This quotation was borrowed from an excellent study on Croce, *Benedetto Croce, Philosopher of Art and Literary Critic* by Gian N. G. Orsini, Carbondale, 1961, p. 247.

²⁵ *Aesthetics*, p. 403.

²⁶ *Problemi di Estetica*, Bari, 1910, p. 155.

²⁷ An “image” of the child’s notion of money (*Černovye zapiski o L. N. Tolstom i Dostoevskom, Voprosy . . .*, Vol. V., 1914, p. 263); “an image” of a person’s charity (*Iz lekcij po teorii slovesnosti*, p. 58); “an image” of a story in a fable (*Iz lekcij . . .*, p. 137).

individual images which eventually might be stimulated by the integral elements of an artistic work tend to fuse into one single image. They merge into a kind of super-image which, like a mosaic, consists of many individual particles, but which in no way destroys the individual components. Potebnja refers to this psychic process as a "process of the condensation of thought" (*sgušćenie mysli*).²⁸ This super-image, therefore, performs a great reductive function. It provides us with "an opportunity to replace a mass of difficult thoughts by a relatively small psychological quantity."²⁹

Hence it follows that both Potebnja and Croce ascribe to poetic imagery a cognitive function. Through poetic images man acquires consciousness of himself as well as of surrounding reality. Thus, in this sense, art differs from scientific cognition not in results but in devices, not in conclusions but in methods. While science deals with concepts and abstractions, poetry deals with the presentation of concrete images of individual reality.

This is, however, as far as Croce and Potebnja agree on the question of poetic imagery. For Potebnja poetic images, in addition to cognition, have also a cathartic function, while for Croce they become synonymous with intuition, a psychic activity—autonomous of perception and sensation.

One final correlation between Potebnja and Croce is to be found in their approach to literary genres. I will use Orsini's summation of Croce's position on this question:

"Croce's discussion of genres takes three forms: 1. *theoretical*, in which he refutes genres as aesthetic categories; 2. *historical*, in which he appeals to the history of literature and of criticism to prove that they are extrinsic and contingent classifications and not natural divisions of literature; and 3. *practical*, in which he demonstrates by actual criticism what should take the place of criticism by genres."³⁰

In essence, although not so rigidly and categorically, Potebnja also thought of formal classification of art into distinct genres as somewhat fictitious. The external form of art did not appear to Potebnja to be a decisive factor in determining the kind of artistic work. Quoting Humboldt, Potebnja thought of all verbal art as poetic that "conceives reality in its emotional expression (*wie sie äusserlich und innerlich empfunden wird*), not worrying about *why* (*wodurch*) this reality is as it is and even deliberately avoiding this problem."³¹

True, Potebnja spoke about "epos, lyrics and drama"³² but he described these categories only as specific psychological states. Thus epos

---

²⁸ *Iz lekciij po teorii slovesnosti*, p. 97.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Orsini, *op. cit.*, p. 97.

³¹ *Mysl i jazyk*, p. 202.

³² *Kratkoe ponjatje ob épose, lirike i drame*, Voprosy . . . , I.

meant to him calm meditation, objectivity, or alleged lack of other interest toward depicted things and events; lyrics—an emotional preoccupation with the occurring event, particular object or scene; drama—an immediacy between the viewer and a literary event. Thus, what is conventionally held as epic can also be, as in most cases it is, lyrical and dramatic. Croce expresses exactly this same idea when he says that

“a lyric which is not also epic and dramatic will be mere effusion and ‘lyricism,’ not poetry. An epic in which the narrator is distinct from what he narrates will be historical thought and not poetry. A drama which is not generated by emotion will be, according to the case, either a dialogue, or a debate, or a mere counterfeit of real life, i. e., bustle and noise, animated in appearance but not genuinely and inwardly alive.”³³

In this sense, therefore, for Croce and for Potebnja, “every genuine work of art has violated some established genre.”³⁴

In conclusion, I will say that on this point Potebnja’s and Croce’s opinions, measured against the multitude of theories, do not strike one as very novel.³⁵ I will only remark in passing that Potebnja’s and Croce’s rejection of literary genres as formal categories fundamentally ties in with Romantic criticism, which, too, stressed the supposedly immanent psychological qualities of the poetic work rather than its formal qualities.

To sum up: on the questions presented above, Croce and Potebnja share many opinions and conclusions. This similarity of positions is to be traced to their common source, namely Humboldt and Steinthal. All this, however, does not mean that one is a repetition of another. In addition to shades of difference on these same questions, which on several occasions I have tried to point out, Potebnja and Croce differ considerably on many other aesthetic problems and queries. Therefore the aesthetics of the one is not a replica of the aesthetics of the other.

Rutgers—The State University

---

³³ *Nuovi saggi di estetica*, Bari, 1920, p. 322.

³⁴ *Estetica*, 1950, p. 42.

³⁵ I refer the reader to the bibliography on literary genres presented in René Wellek and Austin Warren: *Theory of Literature*, “Bibliography to Chapter Seventeen,” New York, 1949.

JURIJ OLEŠA'S DRAMA ZAGOVOR ČUVSTV

William E. Harkins

The play *Zagovor čuvstv* (A Conspiracy of Feelings), Oleša's own dramatized version of his short novel, *Zavist'* (Envy), was staged early in 1929 by the Vaxtangov Theater; Andrej Popov directed. Like the book which served as its prototype, *Zagovor čuvstv* was popular but received mixed notices from its critics, who attacked the author for displaying the same ideological ambivalence towards the new Soviet order which they had detected earlier in the novel.¹

Unfortunately, the full text of *Zagovor čuvstv* has never been published. Approximately a third of the play is published, however, and from this and other sources it is possible to gain a fairly exact notion of the play.²

If we compare the play with its source, the novel *Zavist'*, we find that in the play the author has sharpened the ideological conflict of the novel and resolved it in a way more acceptable to the Soviet regime. These concessions were presumably necessary to obtain the drama's production, since it was staged in 1929, two years after the novel appeared, in the less liberal time of the First Five-Year Plan. Though Andrej Babičev is much the same vulgarian and anti-intellectual he appears in the novel, certain negative features have been removed or toned down, and there is an attempt to impart an aura of romantic idealism to his activity as commissar of the food trust. In the play he says to a colleague:

---

¹ See S. M., *Čto na afiše? Tridcat' dnei, March 1929*, p. 71; Novickij: *O kul'turnoj zrelosti sovremennogo teatra, Pečat' i revolucija*, Apr. 1929, pp. 104—107; V. Kirpotin: *Proza, dramaturgija i teatr*, Moscow, 1935, pp. 149—168; A. Gurvič: *Tri dramaturga*, Moscow, 1936, pp. 126—162; N. A. Gorčakov: *Istorija sovetskogo teatra*, New York, 1956, pp. 281—283.

² These excerpts were published in *Oktjabr'*, Jan. 1929, pp. 33—50. The criticisms already cited also serve to give some idea of the play, particularly those of Kirpotin and Gurvič. Novickij reproduces a photograph of a scene in Andrej Babičev's apartment. Since writing this article I have had an opportunity to read a typescript of the whole play. It confirms the conclusions I had already reached on the basis of the published excerpts.

"Yes, Šapiro, I dream of heroes. I wish sausage-makers to be heroes. Yes, Šapiro, I demand enthusiasm. You see this can of crabmeat? (Picks up a can from the table.) The people who packed this can were enthusiasts. See how blue it is. A fine, solid can, bright and elegant as a ship's flag. It was made by enthusiasts."

In the play Andrej's niece Valja falls in love not with Volodja Makarov, the Young Communist soccer player whom Andrej has virtually adopted, but with Andrej himself. Volodja is apparently mentioned in the play, but his importance as a character is greatly reduced. It is Andrej himself, rather, who loves Valja, his own niece, and thus he takes over the major role and the heroic qualities from his quasi-adoptive son of the novel. The fact that Andrej himself plays the romantic role in the play does dispel some of the ambiguity with which he is treated in the novel, particularly the sexual ambiguity.³ But not entirely. In the play Valja visits Andrej's apartment and falls asleep in his bed, but he hardly reacts to her visit except to inconvenience himself by staying up overnight reading. Nor does he seem to pay attention to the declaration of love which she later addresses to him. His adoption of Volodja Makarov and of Kavaleroŭ still leaves him open to the charge of sublimated homosexuality, while his career as commissar of the Soviet food trust gives him the same embarrassing symbolic role of nourisher which is basically feminine. Andrej's ambivalent attitude toward his niece and her love for him is one of the dominant motifs of the play. Though without that embarrassing aura of sexual impotence with which the novel invests him, he cannot be said to have become either a completely clear or a completely sympathetic figure in the play.

At first sight it would seem that Andrej's hesitation to accept Valja's love stems from a fear that he is too old for her. While Valja sleeps in his bed, Andrej sits up reading *Othello* in Kavaleroŭ's copy of Shakespeare. To Šapiro he says of the play:

"Do you know who he [Othello] was? Governor-general of the island of Cyprus. Anyway it's a war play, an army anecdote. Iago is an ensign, Cassio a lieutenant, a staff officer, while Desdemona is an army wife."

The reader's first guess is that Andrej fears his own jealousy and wonders whether Valja would not deceive him with a younger man, say, with Kavaleroŭ, who has declared his love for her. But later, when he announces that Kavaleroŭ has just been designated governor-general of Cyprus, we see that he feels no such fear, and that his somewhat insensitive comments on *Othello* reflect rather his ambivalence toward romantic love. This scene of the play as published is subtitled "*Romantika*", and Shakespeare, together with Kavaleroŭ, who has just introduced Andrej

---

³ See my article, *The Theme of Sterility in Olesha's Envy*, *Slavic Review*, XXV:3 (Sept. 1966), pp. 443-457.

to the English playwright, represents romantic love, which for the practical Andrej, the Soviet commissar, is silly and futile. Andrej would prefer to keep a completely materialistic view of love. In the last scene of the published fragments, which depicts Kavalero's dream, Andrej crudely refers to Valja as an "incubator," says that she must go to bed with him to produce a child, and that they will build a "bedroom factory" where thousands of sexual acts will be performed every day.

This last is only the paranoid delirium of Kavalero's distorted dream, inspired by envy of Andrej. But the real Andrej's hesitation and insensitivity to Valja's love for him entitles us to believe in his relative indifference to her. In fact, Oleša is still thoroughly ambivalent toward his hero of socialist progress, as he had been in *Zavist*.⁴ He can hardly sympathize with a sausage-maker who finds sausage-making heroic, nor with a lover who cannot understand romantic love.

Valja, too, is ambivalent: she is caught between the world of emotion, represented by her father, Ivan Babičev, as well as by Kavalero, who loves her, and the world of technology and social progress, represented by Andrej, whom she loves. She is a chemist, yet she cannot bring herself to believe that love is only chemistry. She is touched by Kavalero's poetic nature when he compares her to a tree branch in blossom, rustling in the breeze. Andrej makes no such tender comparisons. But as a chemist and Young Communist, she declares love to be a "feudal sentiment." And knowing that Kavalero suffers from unrequited love for her, she imagines how, in a utopia, he might be consoled by purely technological means:

"Then the professor will seat Kavalero in front of a machine, put a special headpiece on his head, a ray of light of a special chemical composition will flare up, the machine will hum, whir...r...r...r! A minute passes, and Kavalero, thanks to the action of the ray, will get all the emotions which a man whose love is requited enjoys. That's all."

Andrej's colleague Šapiro reminds her that Andrej has not yet declared his love for her, and teases her by suggesting that it is Andrej, not Kavalero, who needs to be charged with machine emotions, in his case with love and not consolation. She tells him not to play the fool, but we see from the exchange that, in spite of her naive faith in technology, Valja is an incurable romantic.

This motif of emotion produced by mechanical means, of human spirit pleased by technology, recalls Huxley's *Brave New World* or Orwell's *1984*. In Oleša's play it largely replaces Ivan Babičev's fantasy of a machine to destroy machines, Ophelia, a fantasy which figures so importantly in the novel. Ophelia is a machine which possesses spiritual qualities: she sings songs and falls in love, though she is also capable of hatred,

---

⁴ Novickij remarks that the stage role of Andrej is especially difficult in view of the author's ambivalent attitude toward him. See *op. cit.*, p. 107.

rebellion and murder. That it is the chemist Valja who conceives of an apparatus for mechanized emotion reminds us of what we may have overlooked in *Zavist'*: that she and Ophelia are in fact sisters, for she is Ivan Babičev's real daughter, while Ophelia is the child of his imaginations. Indeed, Ivan insists that woman is with him in his conspiracy of feelings, that is, that Ophelia and Valja are in fact sisters and that they are with him in his protest against the unfeeling new order of technology. In both the novel and the play Valja ultimately rejects his conspiracy, however, and throws her loyalty in with the partisans of the new socialist order. And in the novel Ophelia too turns against her own inventor and kills him; as woman she too rejects his conspiracy.

The figure of Kavalеров is also changed in the drama. He necessarily loses the central role of narrator he holds in the first part of the novel, but in compensation for this loss Oleša has made him rather more sympathetic. Thus, in two scenes where he insults Andrej Babičev over Valja, he finally breaks down and begs the other's pardon. But this ambivalence, though true to his inner nature, is sentimentalized and inevitably less striking than the figure of the irascible and hopelessly estranged hero of the novel.

The third of the published scenes depicts Kavalеров's dream, in which he fancies that Andrej is assaulting Valja, who appeals to him for protection. Andrej calls on a physician, who appears to declare Kavalеров insane. This expressionistic scene is effective in externalizing Kavalеров's inner conflict and its resolution as drama, without sacrificing any of its subjective character.

Ivan Babičev is also much changed, and his role in the drama is necessarily even more enigmatic than in the novel. It is also more melodramatic. He deliberately urges Kavalеров to kill his brother Andrej, though in the novel he neither replies to nor comments on Kavalеров's declaration that he will kill Andrej.

The public preaching of Ivan's conspiracy of feelings, reported in the novel as exposition, receives a whole scene in the play, again of a rather expressionist character. Here Ivan urges a young lover to murder his rival. Though one must suppose that a good actor would retain certain of the qualities which serve to endear Ivan to us in the novel, and would use such props as his derby and his pillow to do so, still in the play he can hardly be much more than a conventional villain or a figure of melodrama.

Ivan's pillow is a symbol of dreams and sleep, of a lazy and disordered existence, and fits into Kavalеров's own cult of sleep as celebrated in the novel. But the play's references to Othello serve to remind us that it was with a pillow that the Moor smothered Desdemona; thus Ivan's pillow is an ambiguous symbol both of romantic dreams and of death. Ivan's conspiracy of feelings, preached in the name of life, in

fact serves death, and the individualist feelings which he actually values, such as hatred and envy, lead only to self-destruction and death.

Kavalerov intends to kill Andrej. But at the last minute he turns against Ivan instead, killing him with a razor which he has taken from Andrej's apartment. The changed ending is arbitrary but not entirely illogical, for in fact Kavalerov is in conflict. He seeks for a mentor and father, and neither of the two brothers, one of whom represents rationalized progress while the other stands for emotion — the new order or the old — can satisfy his craving entirely. On one hand he craves emotion — love — and deprived of it is ready to feel envy. But on the other, he recognizes that the feeling of envy is ultimately self-suffocating and self-destructive: it cannot win Valja or her love. Pure emotion, lived outside a social order, is anarchy, however "noble" it might seem. No doubt the changed ending helped to make the play more acceptable in 1929 than the novel had been in 1927. And there is no doubt that it accords better with the nature of the stage. The novel can tolerate the muted, unresolved ending which Oleša has given it, but the stage could hardly do so. Still, the effect of this change, like others, is greatly to increase the melodramatic aspect of the play, one largely foreign to the novel, with its greater warmth and intimacy.

Elsewhere Oleša has called attention to the difficulty which a modern dramatist may find in furnishing his heroes with weapons to kill one another or themselves, since guns today are largely outlawed, while swords and daggers have fallen into disuse.⁵ (Had he waited with his play a few years longer, Kavalerov's straight razor, rendered largely obsolete, would also have become implausible.) Of great interest is his speculation that perhaps the modern drama would benefit by the introduction of "logical destruction" (*logičeskoe razrušenie*) rather than literal, physical (*fizičeskoe*) destruction. "A man is reduced to zero rather than to a corpse."⁶ Reduction to zero is indeed the ending given in the novel, in which Kavalerov's revolt ends with the complete failure of his plan to kill Andrej and the horrible prospect of sharing the disgusting Anička with Ivan; here, in fact, he is reduced to zero.⁷ But interesting a dramatic possibility as Oleša's suggestion may have been, he was unable, or lacked the courage, to put it into application in 1929. Nor did his later play *Spisok blagodejanij* (*A List of Assets*, 1931) eschew a melodramatic ending.

**
*

Oleša's two plays, *Zagovor čuvstvu* and *Spisok blagodejanij*, are surely weaker than his fiction. This is curious in view of the fact that he is

---

⁵ Ju. Oleša: *Zametki dramaturga*, *Povesti i rasskazy*, Moscow, 1965, pp. 391—393.

⁶ *Ibid.*, p. 393.

⁷ See Harkins, *op. cit.*, pp. 450—452.

clearly an expressionist writer, and that his expressionist technique was strongly influenced by contemporary Western expressionism: in the West expressionism was undoubtedly a more powerful current in the drama than in fiction.

That Oleša's drama is inferior to the novel on which it is based may also seem strange, for the conflict of old and new, of feeling and technology, represented by the two brothers, is essentially dramatic, and has even produced several quite dramatic scenes in the second part of *Zavist'* in the imaginary confrontations of the brothers. But Oleša's ambivalence, his inability to choose between the two orders, leads him in the novel to tone down this dramatic conflict: the heroic confrontations between Ivan and Andrej in fact occur only in Ivan's imagination, and actual confrontation between the brothers is avoided. This could hardly be the case in the play, or it would fall apart dramatically; Oleša is compelled to bring the two brothers together, and to give Ivan a real if never quite justified motive — envy of his brother (in the novel it is Kavalarov who envies; Ivan's feelings are masked). Hence, in place of the harmless "esthete" of *Zavist'* who seeks for and admires poetic survivals of feeling as gallant protests against the emotionlessness of a new social order, whose conspiracy of feelings is a kind of pathetic gesture or *acte gratuit*, the Ivan of the drama becomes the focus of the feeling of envy itself. But this only emphasizes the play's stylistic inequality, for Ivan, far more than his brother Andrej, is a non-realistic figure: the dramatic confrontation of the brothers breaks up into distinct planes of motivation and action and never becomes real. Hence the wisdom of the novel's avoidance of meetings between the brothers, except in fantasy.

Oleša was ill prepared by his experience with fiction for the writing of drama. His fiction is lyric rather than dramatic: it contains relatively little dialogue, and he shows a special fondness for single speeches which remain unanswered. At almost no point in his novel does dialogue form a structure of give and take, of true exchange. Again, this is not only tolerable but a strength in a novel, in which such unanswered speeches may represent the striking of powerful attitudes, ideological or emotional. Such construction is scarcely possible, however, in a drama. And indeed, in Oleša's plays we find striking individual speeches or tirades, followed by inept or bathetic replies required by the weaving of the dramatic warp and woof. One or two examples will suffice:

Šapiro: ... In the new world there must be no love. Isn't that so, Madame? Chemistry, and technology in general, will make it possible to produce any emotion by technical means. An "Institute of Emotions" will be founded.

Andrej: Who said that?

Šapiro: Shakespeare.

Andrej: Your Shakespeare is a fool.

Or:

K a v a l e r o v : I have nothing to live by. That is quite clear. Everything belongs to you, and I am a beggar in a terrifying new world. Give me Valja, Andrej Petrovič! (Silence) Give me Valja! It's my right to demand that you give her up to me. You don't need her. You're on the pinnacle of success as it is. A n d r e j : You're speaking strangely, Kavalеров . . .

Oleša's strongest stylistic elements find little or no place in his dramas. One is his fresh poetic imagery, which had to be kept in check in a largely realistic play. The other is his use of very short elliptical sentences in narration or description. This, such a striking device in the novel (e. g., the very first sentence of *Zavist'*: "Mornings he sings in the toilet"), loses much of its expressive power in a drama of contemporary life, where short speeches, as typical of colloquial language, are stylistically normal and hardly striking.

In spite of the highly dramatic quality of its conflicts. *Zagovor čuvstvo* never becomes more than a dramatized version of a novel, the changes in which are no more than concessions to the needs of the stage or of official Soviet ideology. That Oleša persisted in the field of dramaturgy was to his credit as an artist. But his persistence was perhaps a factor in his premature and unexpected artistic decline. Still, though his two plays are inferior to his novel and to the best of his stories, they are none the less to be numbered among the most interesting of Soviet dramas. It is to the discredit of the Soviet regime that they have not been restaged or even reprinted, though most of Oleša's fiction has reappeared in recent years.

Columbia University

АРГО СЛОБОЖАНСЬКИХ СЛІПЦІВ («НЕВЛІВ»)

Олекса Горбач

Найранішим записом арготичної лексики на східньоукраїнських землях є стаття етнографа Василя В. Іванова про слобожанських сліпців-лірників «невлів», вміщена в недоступному сьогодні харківському періодику, видаваному Харківським статистичним комітетом, чийм секретарем її автор тоді числився.¹

В стилі етнографічного нарису автор описує побут слобожанських лірників і бандуристів враз із їхньою системою прошакування й поводитарів, описом ліри й бандури та сліпецького репертуару. Серед прошаків розрізняє три категорії: *невлів*-сліпців (вчених лірників і бандуристів), *харбётрусів* (безсилю старців) і звичайних прошаків. Ближче займається лиш невями, що мають свою цехову організацію, зовсім походить на подільсько-лірницьку, описувану К. Викторином-Студинським, В. Боржковським і В. Гнатюком. На жаль, не названо конкретно тих місцевостей під Харковом, яких стосуються ці наведені дані та арготичний словник.

Сліпецьке обчество в повіті охоплювало одну чи й більше волостей; у проводі стояв виборний *атаман*, званий *панотцем*, якого в разі провини (п'яничення, несправедливість) замінювано іншим; він визначував для своїх сліпців *сход(ку)*, розподілював рівномірно терен прошакування кожному, дозволяв постороннім сліпцям одружуватися в своєму районі, розсуджував спори та приймав заяви нових сліпців для представлення сходові членів. Таке приймання новака сполучувалося з *могаричем* для учасни-

---

¹ Іванов В[асилий] В.: Невли, *Статистический листок*, нр. 10 (октябрь), с. 153—56, Харьков 1883.

Автор — відомий харківський етнограф, залишив праці з описом побуту, одягу, страв, звичаїв і пісень Слобожанщини («Обычное право крестьян Харьковской губернии», 1896, «Жизнь и творчество Харьковской губернии», 1898), див. *Енциклопедія українознавства*, ч. II, с. 853, Париж—Нью Йорк 1959.

ків сходу. В науку новак поступав чи то до того ж *панотця* чи до іншого *невлі*, і тривала вона від трьох місяців до трьох років, впродовж яких навчався музики (гри на бандурі чи лірі), пісень і сліпецької мови, при чому ходив прошакувати й усе зібране віддавав учителеві. Сліпці ходили з проводирем, звичайно найнятим (за 4—12 карбованців у рік) хлопцем-сиротою, який арготичними виразами інформував свого *панотця*, яку жертву дали за спів, а теж попереджав про рови й їх ширину на стежці, коли треба було перескакувати, спираючися на костур (*кургуз, паноче! — на весь плиг*). Такими ж словами обманювала сліпців і сільська дівтора, заставляючи їх скакати з костуром, і за це вони лялялися в арготичних фразах (теж обсценних: *перебой матери лыха псулякою мультца; бо псуляка «репіс», а лых певне «вовк»*), значення яких не подано (*на канды кацавуры, на шабары, на паборы, на дальни каджели — мабуть, «на каторгу, в далекі тюрми»*).

Для музиколога цікавою буде приведена слобожанська термінологія деталей ліри й бандури, до речі, не включена ні в Грінченків *Словник* (*рынка* «головна струна, сперта на високій кобилці», — тоді як *басок* і *полбасок* обабіч на конику, — оточена *кливитурою* з *кливощами*; *лубок* «верхня дека ліри», *накольник* «ручка ліри напроти корби»; *зятъок* «стовпець понижче кобилки, за який зачеплена *рынка*»; *живиця* «камфолія»; *коряк* «вижолоблене дно бандури»; *григ* «палочка, на яку зачеплено струни бандури»).

Свою розповідь автор пересипує фразами в арго тих же сліпців, уживаному серед своїх та в розмові з проводирем. Наприкінці додано до статті й невпорядкований словничок з понад 190 прошацькими арготизмами. Автор підкреслює, що назвав лиш «найуживаніші» арготизми, що з якогось погляду сліпцеві потрібні (назви дій, їжі, предметів подачі). Від кого та в яких обставинах цей матеріал зібрано, автор не подає.

Хоч нарис Іванова і приводився серед матеріалів для бібліографії арго у східних слов'ян,² то з самого арготичного словника всього В. В. Стратен³ використовує яких 16 виразів; причиною тут була, ймовірно, недоступність харківського видання.

Одним з недоліків запису Іванова є його мішаний російсько-український правопис при передаванні голосних *и* — *і* (літерами

² Напр. Лихачев Д. С.: Черты первобытного примитивизма воровской речи, *Язык и мышление*, кн. 3—4, с. 47—100, Москва-Ленинград 1935.

³ Стратен В. В.: Арго и арготизмы, *Труды Комиссии по русскому языку*, т. I, с. 111—47, Ленинград 1931.

рос. азбуки *ы, и, і* при одночасному зберіганні й засад рос. правопису); подібно — не при всіх виразах подано їх наголос та значення. Прикладом видимої непослідовності може послужити написання наростка *-ник* (*качагурнык* «начальник», *хвильник* «10 копійок»). Авторів правопис залишаємо без змін, на українське ж перекладаємо лиш подавані ним російські значення арготизмів. Про граматичну систему сліпецького арго автор каже лиш коротко, що «изменение этих слов обыкновенное хохлацкое» (с. 155).

Зібраний Івановим арготичний матеріал цікавий зокрема виразами, нестрічаними деінде. Саме ж арго виявляє виразне пов'язання з чернігівським прошацьким⁴ та подільським лірницьким⁵ у нас з одної сторони та з прошацько-ремісницькими білоруськими,⁶ прошацькими й крамарсько-ремісницькими російсь-

---

⁴ Арго прошаків Чернігівської губернії 1890-их рр. подає П. Тиханов: Черниговские старцы (псалки и криптоглоссон), *Труды Черниговской архивной комиссии за 1899—1900 гг.*, в. II, с. 65—158, Чернигов 1901, — що записи арго й пісень лірницьких проводив на прощі в Чернігові, м. ін., від прошаків і лірників з місцевостей: Киенка, с. 6 верст від Чернігова (від Єфима Штупуна — до 190 виразів), с. Карловка Чернігів. пов. (від *любкі* Пилипа Гаврилова Колесника — ок. 60 виразів) і с. Романовка під Почепом (від сліпого кобзаря Семена Віткова — ок. 120 виразів), при чому лиш яких 70 виразів з Киенки не має поданих відповідників з Карловки й Романовки. Майже всі слобожанські сліпецькі арготизми мають відповідників серед чернігівських, деколи зі зміненним значенням.

⁵ Про арго лірників див. наша розвідка «Арго українських лірників», *Наукові записки УВУ*, ч. 1, с. 7—44, Мюнхен 1957. — Його записи проводили — К. Викторин [Студинський]: Дідівська (жебрацька) мова, *Зоря*, р. VII, чч. 13—14, с. 237—39, Львів 1886 (ок. 260 виразів з с. Красівка коло Тернополя); К. Студинський: Лірники, студія, *Зоря*, Львів 1894, ч. 11 (с. 257—61), 12 (с. 284—86), 14 (с. 324—26), 15 (с. 345), 16 (с. 365—66), 17 (с. 385—87), 18 (с. 403—04, 425—26) — з новим матеріалом з с. Германів коло Львова, ок. 345 арготизмів; Боржковський В.: Лірники, *Киевская старина*, т. 26 (с. 653—708), Київ 1889 (ок. 465 виразів з околиці Браїлова, Могилева, Вінниці й Шаргороду); Гнатюк В.: Лірники, *Етнографічний збірник*, т. 2 (с. 1—73), Львів 1896 (ок. 520 виразів з Жизномира коло Бучача); Ревуцький Д. — Виноградський Ю. — Пащенко Т. — Сенгалевич Ф.: Кобзарі й лірники, *Етнографічний вісник*, в. 3 (с. 63—75), Київ 1927 (28 виразів з Києва, Полтави й Чернігова). — Около 30 прошацьких арготизмів з південно-українського містечка «Незнамов» вживає в повісті «*Рыжик*» Свирский А. И., Москва-Ленинград 1928.

⁶ Сцепуро Ф.: Русско-нищенский словарь, составленный из разговора нищих Слуцкого уезда Минской губ. местечка Семежова, *Записки АН*, т. 37, с. 188—97, СПб. 1881 і *Сборник ОРЯС*, т. 21, с. 23—32, 1881 (ок. 735 арг.); Романов Е. Р.: Очерк быта нищих Могилевской губернии и их условный язык (любецкий лемент). *Этнографическое обозрение*, 1890; ч. 4 (ок. 750 арг.); він же: Катрушицкий лемезень, условный язык дрибинских шаповалов, *Сборник ОРЯС*, т. 71, 3, СПб 1901 (понад 750 арг.).

кими⁷ та врешті з арго польських мандрівних крамарів релігійними образами⁸ з другої сторони.

Основний засіб арготичного словника це звичайно змінені щодо форми (засекречувальними складами й перекрученнями) та щодо значення (метафорними переосмисленнями) вирази розмовної мови.

---

7 Тиханов П. Н.: *Брянские старцы, тайный язык нищих, этнологический очерк*, Брянск 1895 (ок. 145 арґ.); література про арго офенів доволі обширна: 1) *Сравнительный словарь всех языков и наречий*, т. 1—4, СПб. 1787—91 (ок. 200 «суздальських» арґ.), 2) *Труды Общества любителей росс. словесности*, т. 20, Москва 1820, і т. 21, Москва 1828, 3) Срезнев[ский] И. И.: *Афинский язык в России, Отечественные записки*, Москва 1839, 4) Тихонравов К.: *Офени, Владимирские губернские ведомости*, р. 1847, ч. 6, 5) Пискарев А. И.: *Офенские слова, употребляемые в разговорах рязанского простонародья, Рязанские губернские ведомости*, р. 1847, ч. 51, 6) Боричевский И.: *Искусственный офенский язык, Журнал Министерства народного просвещения*, р. 1850, ч. 65, 7) *Офены Владимирской губернии, Журнал Министерства внутренних дел*, р. 1854, ч. 9, 8) Тихонравов К.: *Офени Владимирской губернии, Владимирский сборник, Материалы для статистики, этнографии, истории и археологии Владимирской губ.*, Москва 1857, 9) Гарелин Я. П.: *Суздала, офени или ходебичики, Вестник Русского географического общества*, т. II, ч. 19, *Исследования и материалы*, Москва 1857 (понад 350 арґ.), 10) Diefenbach L.: *Die ofenische Sprache, Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slavischen Sprachen*, hrsg. von A. Kuhn und A. Schleicher, Bd. IV, S. 328—41, Berlin 1865 (ок. 535 арґ. з праць ч. 3, 4, 8, 9), 11) Трохимовский Н.: *Офени, Русский вестник*, р. 1886, ч. 3, с. 559—93, 12) Добров А.: *Офени Вязниковского уезда, Сын отечества*, р. 1868, ч. 32 і 52, 13) Максимов С. В.: *Тюремный словарь и искусственные байковые, ламанские и кантожные языки, Сибирь и каторга*, т. 4, *Приложения*, с. 183—219, СПб. 1871 (166 офен. арґ.); 14) Голышев И. А.: *Офени, торгаши Владимирской губернии и их искусственный язык, Труды Владимирской губ. статистической комиссии*, т. X, Москва 1874, 15) він же: *Словарь офенского искусственного языка, Владимирские губернские ведомости*, р. 1873, ч. 45—48, 1874, ч. 33—34 (ок. 800 арґ.) та в ж. *Живописное обозрение*, ч. 6, 13, 15, Москва 1874 16) Кайдалов А.: *О предках прасолов и офеней*, СПб. 1876, 17) *Наши офени, Санктпетербургские ведомости*, р. 1878, ч. 99, 18) Голышев И. А.: *Проводы офеней в дорогу из дому для торговли и разговор их на своем искусственном языке, Ежегодник Владимирской губернской статистической комиссии*, т. 3, с. 227—32, 1880, 19) Студинський К.: *Лірики, Зоря*, Львів 1894 (понад 350 офен. арґ. за ч. 9), 20) Шейн П. В.: *К вопросу об условных языках, Известия ОРЯС*, т. IV, 1, с. 277—90, СПб. 1899 (188 офен. арґ. з рукопису 1880-их рр.); Смирнов И.: *Мелкие торговцы г. Кашина Тверской губ. и их условный язык, Известия ОРЯС*, т. VII, 3, с. 89—114, 1902 (ок. 340 арґ.); Виноградов Н. Н.: *Жгонский язык, условный язык Приветлужья Костромской губ., Известия ОРЯС* т. 23, 1, с. 89—105, 1918 (ок. 170 арґ.); Добровольский В. Н.: *О дорожбужских мещанах и их кубрейском или кубрацком языке, Известия ОРЯС*, т. II, 2, с. 320—52, 1897 (ок. 250 арґ.); він же: *Некоторые данные условного языка калужских рабочих, Известия ОРЯС*, т. IV, 4, с. 1386—1410, 1899 (ок. 240 арґ. глинотопів, 215 та 170 арґ. кравців); Усов Н.: *Язык приугорских портных, Известия*

Серед засекречувальних приростків відмічуємо в сліпечко-му аргі знані з лірницького й прощацького: *бі-* (*бивон*, *-а*, *-о* «він, вона, воно»; *бікуды* «куди»; *біцый* «цей»; *біякій* «який»), *ку-* (*кудень* «день»; *кудица* «качка», утка [= *ку-утиця*]), *см-* (*сморовый* «великий, здоровенний»; *смород* «місто, город»), *ш-*, *шкр-* (*шанше* «дальше»; *по-шатырный* «господар квартири»; *шовго* «давно [= довго]»; *шорница* «горниця»; *шулица* «вулиця»; *шкред* «старик [= дід]» — черніг. *шмед*) та інфікс *-н⁹* (*пандзюриты* «падати»; *синдюгаты* «сидіти»; *ханжувати* «побиратися [= ходити]» — одночасно з арготичними наростками

ОРЯС, т. III, 1, с. 247—50, 1898 (ок. 130 арг. з Калужчини); Чернышев В. И.: Список слов поргновского языка, *там таки*, с. 251—62 (ок. 330 арг.); Котков С. И.: Условный язык орловских шорников, *Материали и исследование по русс. диалектологии*, т. 3, с. 233—53, М.-Л. 1949 (ок. 450 арг.). Про найновіші дослідження аргі російських професійних груп див. Бондалетов В. Д.: Цыганизмы в составе условных языков, *Язык и общество*, Саратов 1967, с. 235—43, він же: Заимствования из германских языков в лексике русских условно-профессиональных аргі, *там таки*, с. 226—34. Годі однак прийняти авторову думку про існування спільного лексичного фонду східнослов'янських аргі вже в 14—15 вв., див. він же: Украинские аргі в их отношении к аргі других восточнославянских народов, *XIII Республиканська діалектологічна нарада, Тези доповідей, Київ, квітень 1969 р.*, Київ 1969, с. 21—23. Таке датування слід пересунути на два сторіччя пізніш, себто на час, коли засвідчені арготизми і з польського терену. Поширеність офенських лексем не тільки на Україні й Білорусі, але й у Польщі тлумачиться мандрівністю у професії офень, до того ж виниклої не скоріше 16—17 ст.

⁸ Budziszewska W.: *Żargon ochweśnicki*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Wydział I, Nr. 26, Łódź 1957 (ок. 720 арг.).

⁹ Його появу в українському (й білоруському) аргі ми тлумачили гіперстичною вимовою частини південно-польських мовців, у мові яких польські носові голосні без носового резонансу (див. *Наукові записки УВУ*, ч. 1, с. 21, 1957). — Можливий тут однак і вплив мови циганів України, що увібрала низку польонізмів з носовим голосним (скрізь *-эн-*, крім *голумбо* «голуб», себто ще перед 16 в.): *блэндынэс* «блукати», поль. *blądzić*, *брэнчя* «обруч», поль. *obręcz*, *вэнгло* «ріг, кут», поль. *węgieł*, *вэнда* «вудка», поль. *wędka*, *вэндло* «вузол», поль. *węzeł*, *вэнцы* «вуса», поль. *wąsy*, *глэмбо* «глибокий», поль. *głęboki*, *гэнсто* «густий», поль. *gęsty*, *дэмбо* «дуб», поль. *dańb*, *клэмко* «клубок», поль. *kłębek*, *крэнгло* «круглий», поль. *okrągły* *крэнто* «крутий», поль. *kręty*, *крэнцо* «кучерявий», поль. *kręcony*, «кручений», *крэнцынэс* «крутити», поль. *kręcić*, *лэнго* «луг», поль. *łąg*, *мэндро* «хитрий», поль. *mańdry*, *мэнчинэс* «мучити», поль. *męczyć*, *мэнька* «мука», поль. *męka* *плэнтынэс* «плутати», поль. *plątać*, *пэнта* «пута», поль. *pęto*, *свэнто* «святий», поль. *święty*, *свэнко* «свято», поль. *święto*, *свіяткі*, *скэмпарі* «скупий», поль. *skarpy*, *сэндосындо* «суд», поль. *sąd*, *тысінцо* «тисяча», поль. *tyśiąc*, *-се*. У висліді носовий інфікс уведено і в неетимологічних позиціях: *длуго//длэнго* «довгий», поль. *długi*, *жамба* «жаба», поль. *żaba*, *цунгля* «віжки, поводи», поль. *cugle*, нім. *Zügel*, *янгрусты* «агрест». Всі приклади взяті з кн. Сергійевский М. В. — Баранников А. П.: *Цыганско-русский словарь*, Москва 1938.

-урити, -угати). В записах Іванова ця форма арготичного словотвору заступлена вбого — може й тому, що сам записувач не звернувши на неї належної уваги. В наших і сусідських слов'янських професійних арго це широко стосований засіб.

Вже куди більше наведено калямбурно здеформованих виразів: *вихор* «двір» (але пор. і циган. *кхэр* «дім, двір»), *до-бытлягы* «зібрати [=до-бути]», *говредати* «говорити», *дветных* «дві копійки», *древус* «кавун [=гарбуз]», *уеперит/и/* «взяти [=перти? беру?]», *зикрб* «вікно» (черніг. *зекрб*, *якрб* «тс» — вираз, зведений з укр. *зиркати*, пор. *зікратий* «білоокий [кінь]», Грінченко, Словник, то з циган. *дыкхэ* «глядіти»), *вид-кложиты* «відчинити», *за-кложити* «зачинити» (може, з якогось *ку-ложити*, себто *за-/від-ложити засув* в оперті й на новогрець. *klidhí* «ключ»), *кóтер* «поводатар» (може, з *костур* в оперті й на новогр. *kutávi* «щени, дитина»), *изъ-іверзати* «мерзнути [=змерзати]», *лабзей* «господар», *лабзійка* «голова» (пор. черніг. *головáзда*, *гáда* «тс» й черніг. *лббэз*, *-уз* «хлопець, парубок»), *матлан* «тютюн» (черніг. *матлйх*, *-áха*), *матлійка* «люлька» (мабуть, перекручення з діалектного *табáк* «тютюн» та *бакун* «самосадний тютюн») та, може *мáтланка* «посіпання за волосся» як якесь жартівливе окреслення, *нахтыты* «знайти», *неносо* «нічого собі», *тахтытыца* «лазити [=тягтися]», *трéпель* «хлопець», *трипельый* «молодий [=дебелий]», *пихтыра* «піч» (адідеоване до *пихтіти*, може, у зв'язку з черніг. *пихтур*, *пэхтур* «мішок» почерез якесь значення «ковальський міх?»), *за-хватраты* «спрятати [=за-ховати]».

Численніша й група «відепітетних» та метафорних переосмислень, при чому переважають ті перші, утворені від дієслів та імен, що визначають характеристичну вжиткову прикмету називаного предмету: *боковень* «бокова сумка», *вислюка* «яблуко», *вислючка* «грушка» (черніг. *вісля*, *-люк* «яблуко», *вислюга* «сіно», *вислюта́* «солома»), *джурка* «миска» (пор. (д)жур(д)жа) «затирка з муки»), *карабка* «чарка» (черніг. *корáбка* «ложка»), *кисяёв* «піп» (рос. арг. *косей* «тс», себто ніби «з косами, з довгим волоссям»), *котох* «млинець» (від *котіти*, качати), *лустай* «горіхи, соняшникове насіння» (від *лускати*, *лузати*), *обумни* «чоботи» (черніг. *обуток*, *-тки* «тс»), *запльишень* «торба за плечима», *скрутнык* «млин», *сливуха* «молоко» (пор. рос. *сливки* «масло»), *солинык* «нагрудна торбина прошака» (ніби лиш «на сіль»), *трухá* «мука, борошно» (від *тёрти*), *хвидёрка* «нога» (черніг. *ходыла*, *хбдня* «тс», мабуть, під впливом новогр. *podhári* «нога»), *хрустень* «карбованець» (як і нове сх.-укр. аргот. *хруст* «тс», адідеоване до *хрустіти*, мабуть, з чесь. арг. *hrst* «100 гульденів», до-

слівно «жменя»), *ряха* «молодиця» (пор. рос. *неряха* «неохайний, -на», хоч, може, і під впливом циган. *раклі* «дівчина нециганка»).

З обласно-діалектних чи спеціально-термінологічних виразів взято: *бырха* «вівця» (*бёрка* — від вигуку на овець *бирр!*; черніг. *мерхлюдка* «тс», може, й під впливом карпатського *маржіна*, *мáрга* «товар», що з угор. *marha* «тс»), *болтень* «борщ» (черніг. *бóтэнь*, -тень «тс» — до *ботвіна* «бурякове листя»), *хирмаш* «базар» (черніг. *кёрмаш* «ярмарок», наддністр. *к'ёрмаш* «торг у храмово свято» з поль. *kiermasz*, нім. *Kirchmesse* «храмове свято»), *манатка* «сорочка» (черніг. *манáтка* «тс», звичайно «хустина; лихий одяг», степове *манійска* «сорочка»).

Порівняно високий відсоток творять у записі сліпецького арго позичення.

Майже третину поданого лексичного матеріялу займають у тому н о в о г р е ц ь к і позичення. Воно й зрозуміле, як зважити, що Слобожанщина й географічно найближча до приозівських грецьких кольоній, з мови яких ці грецизми — може, за посередництвом якогось крамарського арго — прийшли. Майже всі ті позичення зустрічаються в арго чернігівських прошаків та подільських лірників.

антимосы «сметана» (черніг. *ахтімун*, *антіо́х* «млинець»; з нгр. *artimí* «масна їжа»)

бенеты «курити» (лірн. *бэ́нити*, *ба́нити* «тс»; з нгр. *svéno*, *svíno* «гашу, стираю, гасну», може, в оперті на зах.-укр. арг. *бо́мко* «недокурок», що з поль. *bałk* «жук»)

вольты «хотіти» (лірн. *во́йти*, *во́лити* «тс»; з нгр. *vúloме* «хочу» в оперті й на укр. *во́лити*)

гальмо «молоко» (черніг. *гальво́*, лірн. *га́ймо*, *галімо*, *альмо* «тс»; з нгр. *ghála* «тс»)

гану́ска «сіль» (черніг. *га́ласть*, -усть «тс»; з нгр. *aláti*, *álas* «тс»)

гарю́тка «рука» (черніг. *хі́рка*, лірн. *хе́ру́та*, *рута́вка* «тс»; з нгр. *xégi* «тс»)

гомаляс «чай, цукор», *гомалясник* «пряник» (черніг. *амелья́с*, *мерья́с* «мед»; з нгр. *méli* «тс» в оперті на *мелья́са* — народне «солодкий вивар з цукрового буряка»)

ёры́й «старий», *яру́ха* «господиня» (лірн. *йо́рий* «старий»; з нгр. *jéros* «старик»)

качагурнык «начальник», *микры́й качагурнык* «старшина, писар, поліцейський [=малий начальник]», *сморовы́й качагурнык* «пристав, справник [=великий начальник]», *качагурня* «начальницьке місце» і, мабуть, сюди належать: *кацавуры*, *каджели* «тюрма?» (лірн. *накаторськый* «соцький», *накачы́тель* «на-

чальник»; з нгр. ekató(n) «сто», ekatostarjá «сотня» чи й циган. **гаджэ** «не циган»)

карнавка «курка» (черніг. *варна́тка*, *-а́шка* «тс», *варна́х* «півень»); з нгр. órnítha «курка», orníthi «курча»)

киматы «спати», **кимать** «ніч» (лірн. *кімати* «спати», *кіміть* «ніч»); з нгр. kimùme, kimòme «сплю»)

кирха «свиня» (черніг. *скéрха*, *-рка* «тс»; з нгр. híros чи ghurùna, *-ni* «свиня»)

кигарачка «курка» (лірн. *кіта*, *-о* «яйце»; може, з нгр. kitázo «сідаю на сідало» чи з kítome «лежу», пор. наддністр. *пóкладок* «яйце, на якому несеться курка»)

коврій «пан», **коврійка** «пані», **коврыня** «панич» (черніг. *ковре́й*, лірн. *киврі́й*, *гаврі́й* «пан»; з нгр. kír «пан», kírios «пан, господар, батько», kírá «пані»; пор. і осман.-кримське *кары* «дружина, жінка», Радлов, Опыт II, 168)

крево́ха «дівка», **гыря́ня** «дівчина» (черніг. *коры́га*, лірн. *ка-ррі́га*, *караво́на* «дівчина»; з нгр. korásjon, kógi «дівчина»)

кресло «сало» (черніг. *крéсо* «тс», лірн. *крісо́* «м'ясо»; з нгр. kréas «м'ясо»)

лыкус «лисиця» (черніг. *лын*, *лигу*, *лыкус*, *лыкус* «вовк»; з нгр. líkos «тс» чи й alerù «лис»)

люсьй «гарний» (рос. арґ. *ла́сьй* «малий, гарний»; з нгр. lússó «розкіш», пишність» чи й циган. *лаше́*, *лахчо́* «гарний, добрий»)

махлій «ніж», **махлышница** «топір», **махлышник** «розбійник» **махлятина** «воловина» (черніг. *ма́хир*, *-ор*, *махлыч* «ніж», лірн. *махлычник* «різник, косар, різак»; з нгр.махèri «ніж, кинджал»)

микрйй «малий» (лірн. *ме́крйй*, *махйй* «тс»; з нгр. mikrós «тс»)

оксем «ліс» (черніг. *во́ксим*, лірн. *о́ксим*, *вошут* «тс»; з нгр. oksijá «бук» та циган. *вэи* «ліс»)

о́хвыста «ікона», **охвест удичь** «дай, Боже» (черніг. *о́хвис*, *ахвэс*, лірн. *охвіс*, *фез* «Бог»; з нгр. o theós «тс»)

охмурень «огірок» (черніг. *лахму́р* «тс»; з нгр. anghùri «тс»)

посо «багато» (черніг. *посо* «тс»; з нгр. róson «скільки»)

псалыты «співати» (черніг. *пса́лыть* «тс»; з нгр. psálló «співаю»)

псалка «риба» (черніг. *пса́лыга*, лірн. *пса́лка* «тс»; з нгр. psáti «тс»)

псуляка «penis» (черніг., лірн. *псул* «тс»; з нгр. psolí «тс»)

у-пулаты «купити», **пропулаты** «продати» **пропульныця** «продавальниця» (черніг. *пуля́ть*, *апў́лыть* «купити», *пропуля́ть* «продавати»; з нгр. pulò «продаю»)

сысариси (*батузень*) «4 копійки» (черніг. *тэса́рь*, *тэсу́р*, *тйеса́р*, лірн. *ціса́ра*, *сіса́ра* «чотири»; з нгр. tésseri «4», tessára «чвірка»)

стекляты «ставити», за-стекляты «заставити, казати», устекляты «встати» (лірн. *стекля́ти, сля́кати* «чекати»; з нгр. *stéko, stékomе* «стою, залишаюся, помагаю, стаю»)

супéха, соній «хліб», *супéрка* «булка» (черніг. *сума́к*, лірн. *сума́к, сунéта* «хліб»; з нгр. *psomáki* «булка», *psomí* «хліб»)

сыпяга «свита» (черніг. *сепля́га, сьпья́га* «сіряк», *сьпья́га* «свитка», лірн. *сипя́га(а)* «свитка, сіряк»; з нгр. *psofáki* «овеча шкірка, кожух»)

трояшиты «їсти» (лірн. *трóйти* «тс», черніг. *трóймáн, трéйман* «рот», *тримáн* «зуб»; з нгр. *trógho* «їм, з'їдаю, обідаю, гризу»)

улипаты «глядіти», *нэвли* «сліпці прошаки», (черніг. *улéпатъ* «глядіти», *поулéпай* «поглянь», *улéнко, -нок* «око», *любóк калéпный* «прошак», лірн. *ка́ліпний* «сліпий»; з нгр. *vléro* «бачу», *u vlérondas* «той, що не бачить» в дальшому оперте на укр. *гли́пати* «зиркати»)

фератка, квератка «ложка» (мабуть, з нгр. *xuljári* «тс», *xuljaráki* «ложечка»)

хвыдья́ «дитина, хлопчик» (лірн. *хведня́* «дитина»; з нгр. *redhí* «дитина; офіціант»)

явлыд «віл» (черніг. *евлю́т, -луд* «тс», *евлю́д(к)а, -лудка* «корова», *евлудэ́ня, евлудéнок* «теля», лірн. *явлы́д, гавлы́д* «віл», (*г)авлы́да* «корова»; з нгр. (*а*)*jeládhа* «тс»)

яшпур «бублик», *яшпурка* «булка» (черніг. *шпурэ́нь* «бублик», *ашпурка* «пшенична булка», *лашпурка* «білий хліб», лірн. *яшпурка* «булка»; з нгр. *áspros* «білий», себто первісно тут «білий хліб»).

Куди менше вже число позичень з циганської мови:

ардыха, ардя «горілка» (черніг. *арты́ха, гáрдia*, лірн. (*г*)*арты́ха, герты́ха* «тс»; з ц. *тхáрдзимол* «тс», дослівно «палене вино», калька нім. *Branntwein* «горілка»)

кóнто «хто, що, щось» (з ц. *кон* «хто», змішаного з укр. *кто, що* чи й рос. *что то* «щось»)

кревляты, за-кревляты «заробляти (піснею, грою)», *за-крьваты* «отримувати (як подачу)», (з ц. *кэрэ* «працювати, робити»)

крьм «пшоно» (з ц. *кхурмі* «каша, просо, пшоно»)

лабаты «грати (на лірі), лаяти, гавкати», *лабальница* «ліра, бандура» (з ц. *дилáба//*-бэ «співати»)

пянджик «5 копійок» (черніг. *пя́ндж(а)* «5», *панджа́ри* п'ятачок»; з ц. *панч, -ндж* «5»)

хабри «гроші» (черніг. *хабуры*, лірн. *хобні, хóмні, ховбі* «тс»; з ц. *gálbeni* «золото», *galbun* «жовтий», що з румун. *gálben* «жовтий; дукат, золотий»)

хляты «йти», *похліем* «підемо» (з ц. *пхирэ* «ходити, мандрувати»; пор. рос. арг. *хрятъ* «тікати», *прихрятъ* «приїхати»)

яврята «яйця» (черніг. *еврѡ* «яйце»; з ц. *ярѡ*, *ярнѡ* «тс»).

Тоді як циганські позичення могли попасти й безпосередньо з мови приозівсько-лівобережних циган (Ол. Баранников збирав матеріал для словника від циган Мелітополя, Маріюполя, Слов'янського, Ізюма, Валуйок, Білгороду, Миргороду, Полтави тощо), то позичення з угорського були занесені в слобожанське аргі з мови мандрівних крамарів та ремісників, родом із Лемківщини та Східної Словащини; їх небагато:

волот(ыха) «кінь, кобила» (черніг. *вѡлот* «тс»; з уг. *ló*, множ. *lovak*, здрібноло *lovakcska* «кінь, коні, коник»; дехто волить вбачати тут новогрець. *álogho(n)* «кінь»)

єрыты «їхати» (лірн. *ярдувати*, *гар-* «тс», черніг. *ершакі* «колеса» з уг. *járni* «йти; їхати», *jártam* «я йшов; я їхав»)

корх «піп» (лірн. *корх* «тс»; мабуть, з *korholni* «ганити, сварити», *korholás* «догана», хоч можливе тут і нім. *Chorherr* «монах августинець; титул священника по деяких монастирях»)

хазá «хата, дім», *похáзный* «хазяїн», *похáзна* «господиня» (черніг. *хáза*, лірн. *хазá* «хата»; з уг. *ház* «хата»).

Мабуть, почерез мову іддіш проникло й декілька виразів з німецького аргі («ротвельш»):

кирить «пити» (черніг. *кірыть* «тс»), *кірний* «п'яний», лірн. *кєрити*, *кірити* «пити»; мабуть, з гебрей. *šikōr* «п'яний», жид. *šikir*, *šikiren* «п'яничити», з припуском *ši-* як ніби засекречувальної приставки)

кльматы «красти» (лірн. *клімати* «тс»; мабуть, з нім. аргот. *klemsen* «красти зі скарбонок у церкві»; пор. і новогр. *klévo* «краду»)

кобзати «бити» (лірн. *кѡпсати*, черніг. *бѡксать* «тс», *пѡбѡксай* «побий», *раскопсáник*, *-áньшик* «розбійник»; з нім. арг. *kobsen*, *kiebesen*, «відрубувати голову», *Kabas* «голова», первісно «капуста»)

лазмій «людина» (черніг. *лошкѣт* «селянин», рос. офен. *лох* «тс», поль. аргот. *włoch* «господар», *blycho* «селянин; хам»; мабуть, з нім. аргот. *Blag* «людина, мужчина»)

настрыжник «штани» (черніг. *настыгі*, *-ыжники*, лірн. *настї(ги)*, *-їжники* «тс», *стиз*, *стил*, *стига* «задниця»; з нім. *Steiß*, давніш *Steuß* «зад, купер (у птахів)», раніш і «жерло гармати»).

Почерез білоруське аргі занесено два вирази литовської мови:

дикаты «давати», *вдикаты*, *вдичити* «дати» (черніг. *дэчить* «тс», *удикай* «дай»; з лит. *dúoklė* «данина», давнє білор.-укр.

дякло «рід податку в Вел. литовському князівстві», — хоч виводять наш арготизм і з циган. дэ(с) «дати»)

дуляс «вогонь», дулясник «сірничок», дулясытца «горіти» (черніг. дулис, дўл(ес) «вогонь», лірн. дўляс «вогонь; паливо», дўлити «палити, гріти, світити»; мабуть, із лит. dūlėti «жевріти, тліти», dūlis «імла; чир, губка, трут, корняга (підкурювати бджіл)» чи латиш. dūlis «рід льонту»).

Почерез подільське лірницьке арго позичено з румунського:

трухно «погано, гидко» (лірн. трбняшний «хворий», трўніти «боліти», трўнька «тиф», тругнячка «холера»; мабуть, з рум. troáhnă «простуда; нежить»).

Позиченнями з тюркських мов безпосередніми а чи за посередництвом російських арго слід уважати:

батузка «копійка», (зютно) батузень «(дві) копійки» (черніг. батуга, -тыга «копійка», рос. абас «давній перський і грузинський гріш вартости 20 копійок»; з персь. 'abbāsi «перська срібна монета» за ім'ям шаха Аббаса I (1586—1628)

делька «вода», делюжник «колодязь» (черніг. дельгá, лірн. дéлька, дéйка «вода», дильмá «ріка», дéйниця «криниця», дéлюшник «пором»; з волзько-татар. назви Волги Idyl)

кльога «церква» (черніг. клюсá, лірн. кльоса, одесь. аргот. кльюка «тс», осман. kilise, крим.-татар. kelisa «тс» з новогр. ekklijsá «тс»).

Посередництво російських арго слід приймати при можливих кількох позиченнях з угро-фінських мов:

куба «старуха» (черніг. кўба «бабуся», — пор. марійське кува́ «старуха», в оперті й на укр. ба́ба),

скиретно «три» (черніг. кирья́, ке- «три»; може, з вогульського quiret «три»).

При цілій низці виразів годі встановити якусь етимологію, бо або надто перекручена їх фонетична форма й віддалене якое значення або бракує сьогодні згоданих тут посередніх ланок — якихсь незасвідчених арготичних систем. Ідеться про такі неясного походження вирази:

буртайка «палиця» (черніг. брўдки, брунькі́, лірн. обруткы «дрова», обрутók «патик», обрутя́ч «пліт», обрўтниця «дривітня»; литов. brūklūs «палиця»? чи рум. brad «ялиця; ялицева галузка?»);

бухлó «пшоно», вахлáй «млинець з гороху» (черніг. бухлéй «квас», лірн. бухийй «біб», бухиййика «квасоля»; угор. borsó «горох»? чи рум. bossiu «грубий; валило, простак»?);

гавур «індик» (може, переосмислене *коврій* «пан»?);

гургуз «рівчак?» остережний вигук сліпцеві, щоб перескакував, спершися на костур (осман. *хурду* «отвір, діра»? Радлов, Опыт II, 1734);

зютно «два, дві» (пор. рос. аргот. офен. *здю*, Брянщина *здю*, Калужчина (з)дюръ, *здюй*, *сдю* «два»; циган. *ду(й)*, новогр. *dhió*, чи самоєдське *side, siti* «два?»);

кальма «шинок» (лірн. *каня* «тс»; пор. осман. *konak* «великий дім, палац, гостинниця», звідки рум. *copás* «корчма, заїзд»; одесь. злодій. *шалман* «злодійська кнайпа, бордель», з волзько-татар. *salma* «будова»);

катух «лисиця» (з покутсько-гуцуль. *котюга*, угор. *kutyá* «собака?»);

косуся «кабан» (пор. дит. *кўця* «свиня» від приманки до свиней: *куцью-куцью?*);

лукта «каша» (черніг. *лэкуше*, лірн. *лэкуша, лікуша* «тс»; *каша* з засекачувальною приставкою *ле-*?);

можно «сліпець» (лірн. *лебій* «дід», *липко* «вивчений лірник з титулом майстра»? — що з осман. *celebi* «пан», учений, титул голови ордену дервішів», може, почерез болгар. *челебія* «пан»);

махтатца «молитися» (з якогось *мотатися?* чи угор. *imádkozni* «молитися?»);

мулы/ц/ца «соіре?» (пор. львів. арг. *шмўляти* «тс»)

парутыты «сердитися» (лірн. *порўтник* «бідак», *пошўтка* «лихо»; порів. польське злодій. з Холмщини *рогута* «сором», що, може, з рос. *с-пóргить* «зіпсувати»);

рохтай «пиріг» (пор. новогр. *rufjá* «лик, ковток», *rufixtá* «проковтуючи»);

скудно «страшно» (поль. аргот. *szkut* «страх», черніг. *схудатъся* «боятися»; пор. новогр. *skúzo* «кричу, верещу»);

харбэтрус «слабий старець, старуха» (пор. лірн. *захарбэля*, *-бáник* «сумка, торба», *захарбўт* «клунок», що, може, почерез румун. *zahareá* «харчі» з осман.-араб. *zahire* «тс», пор. і давнє поль. *zachar(i)a* «тс» — і укр. *трусіти*);

хвильник «10 копійок», *семи-хвильник* «20 копійок», *трах-вирка* «копійка» (черніг. *трохвілка* «копійка», *двухфїлечный*, «двогривенний»; мабуть, з угор. *fillér* «сотик, гріш, філлер», що з нім. *Vierer* «четвертак»);

чухно «свиня» (може, з гуцуль.-буков. дитячого *цьоня* «свиня», що з приманки *кцьо-кцьо*; але пор. і угор. *disznó*, чувашське *сыс-на* «свиня»).

Слобожанське сліпецьке арго зникло, ймовірно, враз із цеховою організацією його носіїв, подібно як це сталося з лірницьким арго — на початку 20 ст. Крім даних Іванова, інших записів цього слобожанського арго не маємо. Окремі ж його вирази живі й досі в міському сленгу Харкова, Донецька тощо; запис Іванова це отже їх раніша документація. Аналіза слобожанських сліпецьких лексем доводить, що сліпецьке арго тут було лиш своєрідним варіантом прощацько-лірницького подільсько-чернігівського; деякими ж елементами воно було пов'язане й зі сусідніми російськими арготичними системами.

17 кобзарських арготизмів з с. Дергачі, 20 км на пн.-зах. від Харкова, з 1890—1900-их рр. називає Г. Хоткевич (Воспоминания о моих встречах со слепыми, Твори, т. I, с. 455—56, Київ 1966): *альмо* «молоко», *бармус/бармат* кожух (укр. *бараниця* «т. с.», рос. *бáрма*, *б(а)ра́ма* «великокняжа нагрудно-нараменна прикраса»), *дэ́льга* «вода», *дэ́льгута* «река», *калип* «слепой» (*невлип/неулип* В. В. Іванова, с. 463), *кантыть* «говорить», *исканты* «скажи» (до укр. *казати* й рум. *сінта* «співати»), *клюса* «церковь», *крим* «грех» (нгр. *kríma* «т. с.»), *крэ́мус* «сахар» (з якогось **кремеляс?*), *лебийска мова*, *по-лебийському* «арго кобзарів» (з осман. *çelebi* «пан, учений; титул голови ордену дервішів»), *ман* «я» (пн.-тюрк., крим.-тат. *mān* «я»), *микрый* «мальтий», *милас/мелас* «мед», *тэрыга* «земля», *тэрыжына* «картофелина» (нім. арг. *Terich* «країна, земля», *Dirach* «дорога, район прошакування», з гебр. *dārākh* «дорога»), *хаза* «изба», *хвэсь* «Бог» (нгр. *theós* «т. с.»).

Франкфурт над Майном

SOME OBSERVATIONS ON THE NEOLOGISMS OF IGOR' SEVERJANIN AND MAJAKOVSKIJ

Assya Humesky

A neologism is a word created *ad hoc* by a speaker or writer to designate some concept. The sources of neologisms are in all normal circumstances the philological and morphological patterns of his or another's language or a combination of both as, for example, in calques or loan words. A neologism may or may not be repeated by its creator or by other speakers, and it may or may not become part of the fabric of the standard language. It is a neologism only in its creation and it progressively loses its novelty and special coloring with repeated use.

Neologisms serve two purposes that are at once different and related. A new word can be brought into being to describe something previously unknown or not singled out for appellation as, for instance, in the new critical terminologies, or they can serve to re-name something for which a term already exists. Neologisms of the first type can be found everywhere in the world of science, of technology and the humanities, from *kapron* through *ostranenie*. Examples of the second are found in slang, student jargon, family terminology (words invented by children or the reshaping of words by parents for use in intercourse with children).

Poetic language uses both types. Historically it has exploited the second type of coinage, but examples of the former can also be found. Though there may be certain poetic forms that have required neologisms as part of their structure (e. g., certain popular forms with the substitution of nonsense words for taboo words), the standard poetic forms of modern Europe do not accord them such a central function. This in no way is meant to negate their importance, but to set them in a class with sound patternings and vocabulary choice rather than meter or rime.

At various times in the history of Russian poetry neologisms have flourished with particular abundance, each of these literary epochs being marked by favorite types of word formations. For example, noun and adjective composita were popular in the seventeenth century and again at the turn of the nineteenth; deverbative nouns and denominative verbs

prefixed with *o-* were favorite with the Romantics.¹ Each school also had its own preferences for lexical material utilized in the formations of new words. Some schools have favored Church Slavic roots with their solemn connotation as proper to an ornate, "high" style. Others have regarded this as linguistic snobbery and deliberately selected popular or sub-standard linguistic material in coining their neologisms. There have, in addition, always been individual poets who belonged to no particular school and have followed their own bent in achieving "more picturesque" speech by coining new words to suit their particular tastes and moods.

The problems posed by the question of what motivates the types of neologisms shown by the individual poet are complex. A number of factors surely play a role: the fashions of the period, the fashions of the school to which the poet belongs, the psychological make up and the cultural background of each poet. The present paper does not hope to arrive at universal answers to these complex questions, but will seek briefly to study the methods of two poet contemporaries in the hope that such a study may be illuminating in some respect.

The Russian literary scene at the turn of the century was in a turmoil of new ideas. Poets were breaking away from the accepted conventions, and experimentation on a massive scale was in vogue. Severjanin and later Majakovskij, newcomers to Russian poetry, found word coinage already a fashionable device among various groups and schools. Both poets experimented with language each in his own fashion.²

For a time Majakovskij was fascinated by Severjanin's poetry. According to Benedikt L i v š i c,³ Majakovskij would walk around murmuring to himself lines from Severjanin such as these:

С тех пор как все мужчины умерли,
Утеха женщины война.
Мучительны весной сумерки.
Когда призывишь и — одна!

«Прोцвет Амазонии», *Златолира*

---

¹ A particular type of neologism—or rather an entire new system—is presented by the so-called *zaum'* (or "trans-sense" language) invented by the Russian Futurists. It was not based on existing Russian morphemes but did for the most part utilize Russian phonemes.

² Majakovskij coined over two thousand neologisms, Severjanin at least as many. Cf. G. Vinokur, *Majakovskij—novator jazyka*, Moskva, 1940, and my book *Majakovskij and His Neologisms*, Rausen Publishers, New York, 1964. Severjanin's neologisms were analyzed by Brandt and others in a collection of essays *Kritika o tvorčestve Igorja Severjanina*, Moskva, 1910, and by Gornfeld in his book *Novye slovečki i starje slova*, Peterburg, 1922. On the literary practices of the Russian Futurists, including word coinage, see the article by Dmitrij Tschizewskij, "O počzii russkogo futurizma," *Novyj žurnal*, LXXIII (1963), pp. 132—169. See also the extensive bibliography on the subject in my book mentioned above.

³ Benedikt L i v š i c, *Polutoraglazjy strelec*, Leningrad, 1933.

Lilja Brik⁴ recalls that Majakovskij loved to repeat Severjanin's poem *Vse po-staromu*:

Всё по-старому... — сказала нежно:
Всё по-старому... —
Но смотрел я в очи безнадежно —
Всё по-старому...
Улыбалась, мягко целовала
Всё по-старому...
Но чего-то всё недоставало —
Всё по-старому!..

«Всё по-старому», *Громокипящий кубок*

This was at the peak of Severjanin's popularity, when Fedor Sologub wrote a preface to his *Gromokipjaščij kubok* and Brusov hailed him as the rising star on the Russian literary horizon. The Moscow Futurists accepted Severjanin as one of their own. He published several poems in their magazines and even went with them on a recitation tour. In Kerč, however, Severjanin had a bitter quarrel with Majakovskij, severed all ties with the Cubo-Futurists, and from that point he and Majakovskij were avowed enemies.

Majakovskij, aware of Severjanin's popularity, was openly jealous of him. In one of his articles Majakovskij wrote: «публика на лекциях (Северянина — А. Н.) особенная, мужчины котируются на редкость: прямо дамская кофейная комната...»⁵ He ridiculed Severjanin's appearance, likening the latter's face to a liquer glass:

А из сигарного дыма ликёрною рюмкой
вытягивалось пропитое лицо Северянина.

«Облако в штанах»

Of course, it was more than jealousy which prompted Majakovskij to attack Severjanin. For him Severjanin had become an embodiment of everything stylistically and aesthetically unacceptable in poetry:

А Северянин в эти разливы струн и флейтин
влез преysкурантом вин.

«Бей белых и зеленых»

Majakovskij felt that Severjanin's poetry carried no message, that it was out of tune with the times. Calling Severjanin a «маркитантка русской поэзии» Majakovskij thundered:

Как вы смеее называться поэтом
и, серенький, чирикать, как перепел!
Сегодня надо кастетом
кроиться миру в черепе!

«Облако в штанах»

⁴ Lilja Brik, "Majakovskij i čužie stixi," *Znamja*, 3, 1940.

⁵ V. Majakovskij, "Poëzovečer Igorja Severjanina," *Sobranie sočinenij*, Vol. I, Moskva, 1948, p. 382.

“Severjanin reciprocated the hostility and, breaking his rule for refinement in linguistic expression, spoke of Majakovskij in rude and vulgar terms:

В господском смысле он, конечно, хам
Кошунник, шут и пресненский апащ

and further

Историков по нём тоскуют плётки
Пройтись по всем стихозопотрохам.

«Маяковский», *Медальоны*

These mutual insults reveal some basic differences in the two poets' literary credo, in their aesthetics, ethics and even in their political standing. As we shall see these differences are also discernable in their neologisms.

Poetry for Severjanin, as for Balmont, was *volšebstvo* but without any mystical overtones. The magic power of poetic art allowed Severjanin to imagine himself a king while living in virtual poverty.⁶ In the beautiful world of fantasy the poet owned a twelve-storied palace with a princess in each story, took trips to the moon, conversed with fairies and “nymfaries.” Poetry also was enchanting in another way: it was an intuitive creation which established an invisible but powerful link between the poet and his audience. When Severjanin spoke of his power over his “ministréssy” the metaphor illustrated a very real situation.⁷ Above all, poetry satisfied Severjanin's craving for aesthetic and musical refinement. The role of a civic poet, a teacher and a leader was foreign to him. He pictured himself as a court jester hidden behind the “string fence of his lyre,” or a genius soaring high above the crowds.

Thematically and stylistically Severjanin's neologisms reveal his tastes and his literary position. They are marked by figurativeness, melodiousness, and frequent utilization of foreign morphemes which lend them an exotic air. His favorite topics come up in the whole series of neologistic variations:

luna (moon): *lun'* (moon-ness), *lunit* (to moon), *olunit* (to be-moon), *lunja* (moonning), *olunennyj* (be-mooned), *lunitsja* (to moon), *izlunennyj* (be-mooned), *lunjaščijsja* (moonning), *lunnee* (moon-ier)

vesna (spring): *vesen'* (spring-ness), *vesenet* (to spring), *vesenitsja* (to spring), *vesenevyj* (spring-y), *ovesenennyj* (be-springed), *zavesenjas'* (turning spring-like), *vesenjaščijsja* (springing)

solovej (nightingale): *solov'istyj*, *solovejčatyj* (nightingale-ish), *poëzo-*

⁶ Cf. Livšic's testimony: “Nužna byla poistine bezuderžnaja fantazija, čtoby živja v takoj truščebe, voobražat sebja vladel'cem vozdušnyx ‘ozerzamkov’ i ‘šale’.” Livšic, *op. cit.*, p. 195.

⁷ According to Livšic Severjanin's room was always filled with bouquets of flowers which his lady-admirers sent him; he even appointed special reception hours to accomodate all those who desired to see him (Livšic, *op. cit.*, pp. 195—96).

solovej (poetry nightingale—about himself), *solov'itsja* (to nightingale), *osolov'it* (to be-nightingale)

lilija (lily): *lil'čatyj* (lily-ish), *olilien* (be-lilied), *lilie-batistovyj* (lily-batiste—an adjective)

čary (magic): *čarun'ja* (enchantress), *čarnyj*, *čarovyj*, *čarujnyj* (magic—adjectives), *očaren* (enchanted)

greza (dream): *grezovyj* (dreamy), *ogreziť* (to be-dream), *greznost* (dreaminess), *bezgrez'e* (dreamlessness), *grezér-ka* (dreamer, masc. and fem.), *grezovo* (dreamily)

deva (maiden): *devij* (maiden—adj.), *odeviťsja* (to become a/like a maiden), *devno* (maiden-like), *devo-ženščina* (maiden-woman).

Among his epithets there are many compound colorisms such as *aloguby* (red-lips), *beloroza* (white-rose), *zlatolira* (gold-lyre); synaesthetic neologisms such as *mórja vlažno-sol'nyj zapax* (the mist-salty smell of the sea), *xoxot žemčuzžno-puncovyj* (the red-pearl laughter); oxymorons like *noči plamno-ledjanye* (the fire-icy nights), *v blestkoj tme* (in the sparkling darkness). Many neologisms are metaphors, cf. *fetrotort* (felt-torte, about a hat), *glaza izumrudjat voprosy* (the eyes emerald questions), *cilindry solncevejut* (the top hats sun), and similes, cf. *lisoprofil* (fox-profile), *tvoi lošadii glaza* (your horse-eyes), *šmelit-pčelit violončel* (the cello is bumble-beeing), etc.

Severjanin half-sang his verses to tunes from Ambroise Thomas, obviously sharing the feeling of the Symbolists that poetry and music were almost synonymous. Many of Severjanin's neologisms appear as striking cords in the overall sound texture of his verse, cf. *Olunen lunno-strujnyj Nil* (the moon-waved Nile is be-mooned; l-n-u) *vesen'sja vesennjaja vesen'* (spring the spring spring-ness; ve-s-n'), or in his rare example of *semi-zaun' Korične-gletčerno kričit lučistoe v kačalke alčuščej Molčan'e čaxloe, vlača volčat* (The glittering and pining Silence in the avid swing cries brown-glacier-like dragging the wolf cubs; k-r-č-l-v).⁸ Preoccupation with sound effects which would contribute to the "creation of a legend" shows in neologisms with foreign morphemes or native linguistic material with a "foreign" sound, cf. *intima* (title of a poem), *éol*, *éolit* (Aeolus-ness, to Aeolus), *rezervérka* (a stand-offish woman; notice the foreign-sounding hard *v* before *e*), or *grezérka* (dreamer; note the same "foreign" suffix and the sound similarity to the French borrowing *grizetka*). On the whole it may be said that Severjanin's "sophisticated" neologisms owe their "sophistication" to both their derivational structure and the roots and suffixes employed.

⁸ This line sounds like an imitation of Baľmont's "Čeln tomleń'ja": *Večer. Vzmor'e. Vzdoxi vetra. I Veličavij vozglas voln. I Blizko burja. V bereg b'etsja I čuždyj čaram černyj čeln . . . .*

Although a city dweller and primarily an urban poet Severjanin was sensitive to the beauties of nature. He loved to fish and to take walks through the woods or stroll along the sea shore. It is mostly in his nature lyrics that we find neologisms based on conversational and folk speech models, cf. *platoček-slezovik* (cf. *dožd—doždevik*), *povsjudnyj* (from *povsjudu*, cf. *tamošnjij, zdešnjij*), *molotočit* ('to hammer,' cf. *pila—pilit*), *sudaryšnja* (analogy to *baryšnja*), etc. Neologisms in this category, modeled on colloquial speech both structurally and semantically, lent Severjanin's poetry an air of informality, democratized it, as it were, led it out into the street, cf. *Na ulicu specii kuxon' . . .*, *Pora populjarit izyski, utončitsja vkusam naroda* (Into the street, delicatessen of kitchens . . ., It's time to popularize refinement, time for popular tastes to become refined). The use of the "language of the street" was advocated by the Futurists, but in Severjanin's practice it sounded more like the language of the city middle class promenading on the boulevard, while Majakovskij's vulgarisms originated in the back alleys or slums. Whereas the stylistic function of Severjanin's "refined" neologisms was primarily to embellish figuratively and euphonicly his verse, Majakovskij's neologisms of the colloquial style often carried an ideological message and were ironical or even satirical in tone, cf. *otstalost li evrop'ja? peredovitost rossijan?* (is it Europe' backwardness or the advancedness of the Russians?; note the possessive suffix *-ij* added to an inanimate object with the resulting derisive connotation), or *na vysmork—I èto tjažkoe velič'e soldatu russkomu na vysmork* (This heavy majesty is for the Russian soldier just for blowing his nose; analogy of this construction can be found in such expressions as *na vynos, na vypusk*).

Majakovskij's literary tastes are well known and need not be reviewed here. His neologisms were stylistically polemical and ideologically "loaded." Majakovskij liked to apply military terminology to poetry, cf. *stranicy-objomy* (the cartridge-clip pages), *bukvy-puli* (bullet-letters), *rifma—bočka. Bočka s dinamitom. Stročka—fitil. Stročka dodymit, vzryvaetsja stročka,—i gorod na vozdux strofoj letit*. We could say, realizing that this may sound trite, that Majakovskij loaded his *stranicy-objomy* with neologisms. A great number of them were aesthetically "unpoetical," rough and downright vulgar, cf. *zadolicaja policija* (fanny-faced police), *kapital, ego prepoxabie* (his super-obscenity the capital; cf. *prepodobie*).⁹ The derisive tone was heightened through neologisms utilizing expressive affixes, cf. *vašim štatışkam brosaem vyzov* (addressed to the U. S. A.), *ujutčik* (bourgeois idea of comfort), *v razyzyskannoj žaketke* (in a super-refined jacket). The targets of Majakovskij's anger and derision were varied: the political enemies of the USSR (cf. *fašistskij znak na baryn'ke*

⁹ On the subject of vulgarisms in Majakovskij and in other Soviet poets see Andrej and Tatjana F e s e n k o, *Russkij jazyk pri sovetax*, New York, 1955, pp. 77—99.

mussolimitsja—a Fascist sign mussolinis on the lady), the “bourgeois spirit” still remaining in the Soviet citizens (cf. *marksist-pivnik*, a Marxist beer-nik), the poetic conservatists and super-liberals (cf. *čto vyščes’ v ètix bolonoč’ix lirikax?*—what can you find in these lapdog lyricists?—or *ne častušit veselo poprošu Doronina*—I’ll ask Doronin [a third rate “Proletarian” poet] not to ditty merrily). On the other hand he employed “positively-charged” neologisms when speaking of subjects dear to his heart, cf. *dovoľno majatsja, maem razmajtsja*—enough suffering, un-suffer yourselves by means of May (word play: *maj*—May, *majatsja*—to suffer, *razmajatsja*—to unsuffer), *buđ aërokerylym*—be plane-winged (glorification of technology typical for most Futurists). One finds many neologisms in Majakovskij’s poetry which deal with physical appearances of people (often repulsive, beast-like), streets, buildings, material objects of all kinds, neologisms applied to animals (usually affectionate, diminutives) and neologisms expressing Majakovskij’s love for loud and harsh sounds, huge sizes, dynamic motion, i. e. the whole gamut of his personal and poetic likes and dislikes.

Majakovskij’s use of stylistically “low” lexical material was accompanied by his choice of structural models typical for colloquial spoken Russian. Thus, he coined many collective nouns of the *hab’e*-type, cf. *ljude* (from *ljudi*), *verbljude* (camels), *mašin’e* (machines), pluralized nouns with the colloquial *-a* ending, cf. *cirkulja* (pair of compasses), formed semelfactive verbs of the *-nu*-type, e. g. *ornut* (from *orat*; there are eight such neologisms in Majakovskij as opposed to Severjanin’s one). Majakovskij employed foreign morphemes exclusively in his technological and military neologisms, so that by contrast with Severjanin, Majakovskij appears much more puristic in his linguistic innovations.

A look at the modes of formation of neologisms employed by the two poets reveals many similarities but also many differences. The great majority of neologisms created by both poets are nouns (about one third of the total number), then come the adjectives followed by verbs, participles, gerunds and adverbs. Most of the new nouns are compounds usually with figurative meaning. Both poets used the method of reduction or truncation of the stem, changed gender, number and desinences of nouns, employed the method of suffixation attaching suffixes to roots which either had had no previous suffixed forms or had been used with different suffixes. Unlike Severjanin, Majakovskij coined a great number of noun appositions and made a wide use of expressive diminutive and augmentative suffixes. Severjanin, on the other hand, coined many more nouns with an abstract meaning (reduced forms, the *-ost* and *-ie* suffixed nouns). Among the adjectives Majakovskij’s favorite type was the possessive, while Severjanin preferred the composita, and both employed suffixation, usually resorting to the replacement of the existing suffixes by different ones; both formed the comparative degree of relative ad-

jectives and used relative adjectives predicatively. In the verb category the differences are perhaps most striking. Majakovskij's new verbs as a rule are dynamic—hence the predominance of transitive verbs, many of them verbs of motion, frequent utilization of expressive *raz-*, *pro-*, *iz-* prefixes. Severjanin's verbs are mostly intransitive and reflexive denoting condition, state, form, color. Severjanin in his verbs "dematerialized" reality—hence his predilection toward metaphorical *o-* prefixed verbs, direct denominal formations such as *izumrudit*, *žemčuzit*, etc. Most of Majakovskij's verbs are metonymical in their etymology and application and are variations of existing verbs (change of affixes, aspect) rather than direct denominal derivations. The participle neologisms in both poets are for the most part past passive forms derived directly from nouns and employed as epithets. Unlike the adjectives, participle neologisms are seldom compound in both poets. Gerunds are usually metonymical and like the participles are direct nominal derivations with no parallels among the verb neologisms. Adverbs are the least numerous and are produced mostly from the relative adjectives via suffixation. On the whole, both poets agree in their practice of coining new forms primarily by means of affixation, i. e. attaching affixes to new stems. The next most popular method is word composition (especially among nouns and adjectives), followed by change of affixes, change of aspect, number and gender, reduction or truncation, transformation of one part of speech into another, such as substantivation.

To sum up our observations on the word-coining activity of the two poets, we may say that on the aesthetic and stylistic level their neologisms have practically nothing in common, Majakovskij's neologisms being stylistically "low" and often deliberately unaesthetic, while Severjanin's are euphonic and stylistically "refined." Likewise the "content" of their neologisms, dictated by the demands of the different poetic and ideological attitude of the two poets, is dissimilar and often diametrically opposed. Against this background of dissimilarities one should note certain common features such as: 1. a general lowering of poetic vocabulary to the level of conversational Russian which shows up in lexically and structurally colloquial types of formations; 2. the introduction of technical and political vocabulary as well as urbanisms (all reflected in thematically close neologisms); 3. the use of some traditionally poetic structural types such as noun and adjective composita (cf. *pesenka-vesenka* in Severjanin and *pesnja-molnija* in Majakovskij), zero ending feminine nominal formation (cf. *son'* in Severjanin, *ržav'* in Majakovskij), denominal verbs formed by means of affixation (cf. *ošedevrit* to masterpiece—in Severjanin; *ozakatiť* to sunset—in Majakovskij).

Our analysis of the neologisms of the two poets disclosed a number of similar types:

o- and ob- prefixed verbs and participles

Severjanin	Majakovskij
<i>oznoit</i> (to heat; cf. <i>oteplit</i>)	<i>oznoennyj</i> (heated; cf. <i>oteplennyj</i>)
<i>oblesennyj</i> (wooded; cf. <i>obvetrennyj</i>)	<i>oblesočkana</i> (groved)

o-prefixed verbs and participles in Severjanin, same root but other prefixes in Majakovskij

Severjanin	Majakovskij
<i>oslezen</i> (be-teared; cf. <i>ozelenen</i>)	<i>naslezennye</i> (teared-up; cf. <i>nakapannye</i>)
<i>onežit</i> (to caress; cf. <i>olaskat</i>)	<i>zanežen</i> (lulled; cf. <i>zalaskan</i>)
<i>obriľjantennyj</i> (be-gemmed; cf. <i>okružennyj</i>)	<i>razbrillantennyj</i> (over-gemmed; cf. <i>razukrašennyj, raspomažennyj</i>)

Compound verbs

Severjanin	Majakovskij
<i>vodopleščet</i> (watersplashes; cf. <i>rukopleščet</i>)	<i>ognepleščet</i> (firesplashes)

Root nouns from verbs

Severjanin	Majakovskij
<i>vydvig</i> (pushing-out; cf. <i>vykrik</i>)	<i>vymax</i> (dashing-out; cf. <i>vyxod</i>)

Reflexive verbs made into direct transitive

Severjanin	Majakovskij
<i>sniť</i> (to dream)	<i>prisniť</i> (to dream up)

Non-directional verbs made into directional

Severjanin	Majakovskij
<i>majač</i> ... <i>ko snu</i> (loom ... to sleep)	<i>majač na jug</i> (loom south)

Cf. also the following:

Severjanin	Majakovskij
<i>fokstrotjaščij</i> (fox-trotting)	<i>fokstrotit</i> (to fox-trott)
<i>izdymlen</i> (smoked up)	<i>izdymiťsja</i> (to smoke out)
<i>razveerennaja</i> (fanned-out)	<i>razveeriťsja</i> (to fan out)
<i>raspoju</i> (I'll sing out)	<i>razdokažu</i> (I'll prove out)
<i>plamnyj</i> (fiery)	<i>plameniťsja</i> (to flame)
<i>uzor'e</i> (patterning)	<i>uzorno</i> (pattern-like)
<i>beľjubovje</i> (lovelessness)	<i>beľjub'e</i> (lovelessness)

Finally, here is the list of neologisms which are absolutely identical in both poets: *ognistyj* (fiery), *moln'itsja* (to lightning), *poètov* (possessive from "poet"), *fevralij* (possessive from "February"), *star* (oldness), *lunitsja* (to moon), *moret* (to sea), *zvjak* (ringling), *son'* (sleepiness), *zalditsja* (to ice up), *raskrylitsja* (to wing out). It should be pointed out that in all the instances of similarity and coincidence Severjanin's neologisms antedate those of Majakovskij.

A closer look at the similar and identical neologisms reveals a significant fact: they all are derived from traditional poetic vocabulary—the moon, the sea, the sunset, dreams, etc. And almost all of them are metaphoric, "myth-creating" images. One finds similar neologisms in the poetry of Žukovskij (*ožemčužit*), Jazykov (*vetrokrylyj*), Puškin (*molnijnyj*), Baľmont (*ognistyj*, *molnijnyj*),¹⁰ *zanežit*, *ldistyj*), Esenin (*zven'*), Xlebnikov (*zlatonežnaja*, *ognistyj*).

Thus, coincidences in creation of neologisms may in part be explained by the literary vogue of the time, but in part by the continuity of established literary tradition, of which a given poet may or may not even be aware.

University of Michigan

---

¹⁰ U. U š a k o v's *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*, II (Moskva 1938) lists this word as "bookish" and "rare," thus removing it from the category of neologisms.

ДО ПИТАННЯ НАГОЛОСУ В УКРАЇНСЬКИХ ПАТРОНІМІЧНИХ ПРІЗВИЩАХ

Яків Гурський

Дослідженню української антропонімії останнім часом надається все більшої уваги. Чимало питань, зв'язаних з походженням та історією різних типів прізвищ, словотворчою їх будовою та географічним поширенням, більш-менш з'ясовано. Однак мало вивчене ще або й зовсім залишилося поза увагою дослідників питання наголосу в прізвищах.

У цій статті робиться спроба простежити основні акцентологічні типи серед сучасних українських патронімічних прізвищ. Матеріалом до статті були приклади з неопублікованої докторської дисертації автора,¹ доповнені його рукописними записами 1957—1967 рр. та даними з «Української Радянської Енциклопедії», тт. I—XVII (АН УРСР, Київ, 1960—1965).

Щодо наголосу українські патронімічні прізвища можна поділити на дві головні групи:

а) Прізвища, що мають, як правило, кінцевий наголос. Сюди належать прізвища з наростками *-ук(-'ук)*, *-чук*, *-ак(-'ак)*, *-чак* та наголошеним *-ин*. Наголос у них завжди на наростку в називному відмінку, а в непрямих відмінках на закінченні: *Костюк*, *Костюка́*, *Костюко́ві*; *Борщак*, *Борщакá*, *Борщакóві*; *Кузьмін*, *Кузьміна́*, *Кузьмінóві*. Винятки з наголосом на передостанньому складі, що часом зустрічаються в західньоукраїнських говірках (*Годовáнюк*, *Пелéцáк*), імовірно зумовлені впливом польської мови.²

¹ Jacob P. Hursky, *The Patronymic Surnames in Ukrainian* (University of Pennsylvania, 1957).

² Див. Ю. К. Редько, *Сучасні українські прізвища*, Київ, 1966, ст. 154; його ж, *Основні словотворчі типи сучасних українських прізвищ у порівнянні з іншими слов'янськими*, «Філологічний збірник», Вид-во АН УРСР, Київ, 1958, ст. 119.

б) Прізвища, що мають наголос постійно на основі. Сюди належать прізвища з наростками *-ат* (-'ат), *-ович/-евич/-ич*, *-ишин*, *-ів/-ов/-ев*,³ ненаголошеним *-ин*, *-енк(о)*.

Прізвища з наростком *-ат* (-'ат) (< **-ent*) у сучасній українській мові зустрічаються рідко і мають наголос завжди на наростку: *Хронов'ят*, *Хронов'ята*, *Хронов'ятіві*; *Королев'ят*, *Королев'ята*, *Королев'ятіві*. Відхилення в непрямих відмінках становить двоскладове *Щур'ат* Тр (з діалектним отвердінням *р*: пор. *щур'я*, наз. мн. *щур'ята*), *Щуратá*, *Щуратіві*.⁴ Прізвища з цим же наростком типу іменників середнього роду на *-(ен)'а* (< **-(en)ent*), що раніше мали наголос на наростковому *-а* (*Петрен'я*, *Наумен'я*), перейшли в розряд основ на *-'а* і тепер частіше наголошуються на передостанньому складі: *Кривч'еня* УРЕ VII 371, *Вер'єскля*, *Глуш'еня*, *Зуб'еня*, *Круп'еня*, *Кубір'я*, *Куч'єря*, *Люб'єня*, *Хитр'єня*, *Шеш'єня*, але *Чевельчá*.⁵

Прізвища з наростками *-ович/-евич/-ич*, *-ишин* завжди мають сталий наголос на складі перед наростковими *-ич*, *-ин*: *Максим'ович*, *Павлус'евич*, *Антон'ич*, *Карп'ишин*.⁶

Прізвища на *-ів/-ов/-ев* переважно зберігають наголос родового відмінка однини того слова, від якого постали. Серед них можна виділити такі акцентологічні типи (тут і далі виділення

---

³ Українській мові властиві тільки прізвища з наростком *-ів*, у якому звук [і] в непрямих відмінках чергується з [о], [е]: *Гн'атів*, род. *Гн'атова* (від *Гнат*); *Л'єсів*, род. *Л'єсева* (від *Лєсь*). Проте багато носіїв прізвищ цього типу з української території, що входила до складу Росії, зберігають етимологічне *о*, *е* в формі називного відмінка з причини фіксації саме такої форми прізвищ у документах, виписуваних російською мовою. Тому прізвища на *-ов/-ев* не виключно російські, а можуть бути також українські, і при розмежуванні їх, як правильно зауважує Ю. К. Редько в цит. праці *Сучасні українські прізвища* (ст. 92), «Треба вважати їх російськими, якщо їх носії росіяни, і українськими, якщо їх носії — українці».

⁴ Перенесення наголосу на флексію тут викликане, очевидно, тим, що прізвище *Щур'ат* двоскладове. На заході України, де прізвища на *-ат* знаходимо, двоскладові іменники — особові назви чоловічого роду з кінцевим наголосом у наз. відмінку одн. мають тенденцію зберігати цей кінцевий наголос і в непрямих відмінках: *Назар*, *Назарá*, *Назаріві*; *Тарас*, *Тарасá*, *Тарасіві* (Див. Ф. Т. Жилко, *Нариси з діалектології української мови*, Вид. 2-е, Київ, 1966, ст. 107).

⁵ Див. Л. Л. Гумецька, *Ономастичний формант -ят- в українській мові*, «Слов'янське мовознавство», IV, Київ, 1962, ст. 31; її ж, *З приводу особової назви гостята в новгородській берестяній грамоті № 9*, «Територіальні діалекти і власні назви», АН УРСР, Київ, ст. 245; Ю. К. Редько, *Сучасні українські прізвища*, ст. 114.

⁶ Одинокий виняток становить прізвище *Милорáдович*, УРЕ IX 131. Наголос на третьому складі від кінця тут, очевидно, пояснюється тим, що за походженням це прізвище не українське, а сербське.

акцентологічних типів основане виключно на зібраному нами матеріалі):

1. Дў-бів	(від дуб, род. дў-ба)
Бой-ків	(бой-ко, бой-ка)
Зай-ців	(за-ець, зай-ця)
2. По-нів	(пін, по-на)
Пет-рów	(Пет-рó, Пет-рá)
Ор-лów	(о-рél, ор-лá)
3. Ї-го-рів	(Ї-гор, Ї-го-ря)
Ю-реч-ків	(Ю-реч-ко, Ю-реч-ка)
4. Се-мé-нів	(Се-мéн, Се-мé-на)
О-лэк-сів	(О-лэк-са, О-лэк-си)
Да-нй-лів	(Да-нй-ло, Да-нй-ла)
І-вán-ців	(І-вán-цьо, І-вán-ця; І-вá-нець, І-вán-ця)
Мор-дów-цев	(мор-дóв-вець, мор-дów-ця)
5. Ко-ва-лів	(ко-вáль, ко-ва-лjá)
6. Пá-сiч-ни-ків	(пá-сiч-ник, пá-сiч-ни-ка)
7. І-вá-си-ків	(І-вá-сик, І-вá-си-ка)
8. Ко-но-вá-лів	(ко-но-вáл, ко-но-вá-ла)
Ти-мо-фiй-їв	(Ти-мо-фiй, Ти-мо-фiй-я)
Ка-те-рiй-нів	(Ка-те-рiй-на, Ка-те-рiй-ни)
Хо-ро-шiй-лів	(хо-ро-шiй-ло, хо-ро-шiй-ла)
9. Чо-бо-та-рів	(чо-бо-тáр, чо-бо-та-рjá)
10. [Не-нá-вид-ни-ків] ⁷	(не-нá-вид-ник, не-нá-вид-ни-ка)
11. Кра-ше-нiн-нi-ков	(кра-ше-нiн-ник, кра-ше-нiн-ни-ка)
12. Чер-во-но-лá-пов	(чер-во-но-лáп, чер-во-но-лá-па)
[Пан-те-лей-мó-нів]	(Пан-те-лей-мóн, Пан-те-лей-мó-на)

Співвідносність наголосу часто порушується в прізвищах другого і рідше п'ятого типів, а особливо в тих, що утворені від двоскладових імен чоловічого роду на -о або -а та від зменшених імен з демінутивним наростком -к(о): Дяків Лв Тр (від дяк, род. дякá), Пóнів Тр І-Ф (пiн, пoпá), Ткáчів І-Ф (ткач, ткачá), Шéв-ців Тр І-Ф (швець, шевцjá), Крáвців Лв (кравець, кравцjá), Грiнн-ків Тр (Гринькó, Гринькá), Грiцьків Тр (Грицькó, Грицькá), Дмiтрів І-Ф (Дмитрó, Дмитрá), Кúзьмів Тр (Кузьмá, Кузьмi), Луцьків І-Ф (Луцькó, Луцькá), Мiськів Рв (Миськó, Миськá), Пáвлів Тр (Павлó, Павлá), Сéньків Тр (Сенькó, Сенькá), Фéдьків Лв (Федькó, Федькá), Хáрків Вл (Харкó, Харкá), Барáнів І-Ф

⁷ Приклади в квадратних дужках значать, що теоретично такі типи прізвищ можливі, але в зібраному матеріалі вони не зафіксовані.

(баран, баранá), Васілів Вл (Васіль, Василя́), Кабанів Лв (кабан, кабанá).

Прізвища з ненаголошеним наростком *-ин* зберігають наголос відповідних власних імен та загальних назв. Разом з прізвищами на наголошене *-ин* вони виділяються приблизно такими ж акцентологічними типами, як і прізвища на *-ів/-ов/-ев*:

1. <i>Га́-син</i>	(від <i>Га́-ся</i> , род. <i>Га́-сі</i>)
2. <i>Шуль-гін</i>	(<i>шуль-га́, шуль-гій</i>)
3. <i>Йо́-си-фін</i>	(<i>Йо́-си-фа, Йо́-си-фи</i>)
4. <i>Ма-рій-чин</i>	(<i>Ма-рій-ка, Ма-рій-ки</i>)
5. <i>Ве-ре-дін</i>	(<i>ве-ре-да́, ве-ре-ді́</i>)
8. <i>І-ва-сіо́-тин</i>	(<i>І-ва-сіо́-та, І-ва-сіо́-ти</i>)
9. [<i>Ско-во-ро-дін</i>]	(<i>ско-во-ро-да́, ско-во-ро-ді́</i>) ⁸

Вагання в наголосі тут буває лише в прізвищах другого і третього типів. Так, наприклад, Ю. К. Редько в праці «Сучасні українські прізвища» (ст. 93, 63) подає подвійний наголос у прізвищах *Ку́зьмін* (від *Кузьма́*), *Хо́мін* (*Хома́*), а також *Ве́рбин*, *Смо́лин*, *Мельні́чин* замість сподіваних *Верби́н* (*верба́*), *Смоли́н* (*смола́*), *Мельни́чин* (*мельни́ця*). Наголос на передостанньому складі цих прізвищ, як і подібні приклади порушення наголосу в прізвищах на *-ів*, зумовлений, очевидно, впливом західноукраїнських говірок, де прізвища на *-ів*, *-ин* найпоширеніші⁹ і де система наголосу часто відбиває особливості давньої вимови або ж порушена впливом польської мови.¹⁰ А втім про прізвища цього типу немає можливості докладно говорити, бо в «Українській Радянській Енциклопедії», що була використана з

⁸ Із 12 акцентологічних типів, відмічених для прізвищ з наростком *-ів/-ов/-ев*, в проаналізованих прізвищах на *-ин* чч. 6—7 і 10—12 не зустрілися, а ч. 9 дається в дужках як можливе.

⁹ Пор. Ю. К. Редько, *Географія основних типів українських прізвищ*, «Питання ономастики», Київ, 1965, ст. 81—82; його ж, *Сучасні українські прізвища*, ст. 207—208.

¹⁰ На давніший кореневий наголос в українській мові та на його більше збереження в західноукраїнських говірках указує, наприклад, Митрополит Іларіон (Див. Митрополит Іларіон, *Український літературний наголос*, Вінніпег, 1952, ст. 32), а Я. О. Пура і М. І. Дорошенко з цього приводу пишуть: «У південнозахідному діалекті наголос в іменах на відміну від літературної мови часто падає на перший склад (на зразок польської мови): «А́дам», «Бо́гдан», «Хо́ма», Ю́рко та ін. (Я. О. Пура, М. І. Дорошенко, *Подолання діалектного наголосу*, «Українська мова і література в школі», 3, Київ, 1965, ст. 56). На розмовний варіант імен типу *Антось*, *Василь*, *Васько*, *Грицько*, *Іван* (замість літературних *Антос́ь*, *Васи́ль*, *Васько́б*, *Грицько́б*, *Іва́н*) вказує і П. П. Чучка. (Див. П. П. Чучка, *Особові імена в усному мовленні*, «Українське усне літературне мовлення», Київ, 1967, ст. 183).

метою дослідження акцентологічних типів, властивих східній частині України, вони пишуться традиційно за законами російської мови з наростками *-ов/-ев*, *-ін*, і часто важко визначити українську національність носія прізвища. Питання прізвищ цього типу взагалі стає все ускладненішим, бо сучасні підручники української мови не дають чітких правил як їх вимовляти і писати. Обговорюючи український правопис, І. В. Глинський, наприклад, ще в 1963 році писав, що «обидва післявоєнні правописи та всі шкільні граматики чомусь неохоче говорять або й зовсім обминають прізвища на *-ів* та *-ин*, хоча розмову про їхніх тезок — присвійні прикметники з цими суфіксами не обминають. І тому багато хто з учнів ще й сьогодні б'ється над тим, як писати і відмінювати такі прізвища, як *Ковалів*, *Яцків* і їм подібні. Б'ються, на жаль, не лише учні. У Києві за останні роки вийшло в світ два видання творів Якова Щоголева — і в обох прізвище поета пишеться по-різному: то *Щоголів*, то *Щоголев*. У подібному становищі опинилися й українські прізвища — присвійні прикметники з суфіксом *-ин*. Газети й журнали пишуть їх, як хто хоче».¹¹

Прізвища з наростком *-енк(о)*, що вважаються найтипівішими для українців, відзначаються найбільшою неусталеністю свого наголосу. В одних бо із них наголос падає на наростковий голосний *-е-*, в інших — на переднаростковий склад, причому всі дотеперішні спроби встановити якісь правила його розмежування натрапляли на труднощі, бо в практиці існує багато відхилень.

Найповажнішою спробою з'ясувати це питання треба вважати статтю В. Сімовича «*Як наголошувати наші прізвища на -енко?*» («Нові дні», 11, Львів, 1943, ст. 12—13), де автор пробував зв'язати наголос у прізвищах з кількістю складів слів, від яких вони утворилися. З багатьма думками автора сьогодні не можна погодитися (наприклад, щодо самого походження прізвищ на *-енк(о)* та наголошення багатьох із них, що ледве чи вживається в народній мові серед селянської і маломістечкової людности так, як це подає автор), але є в нього і слушні зауваження, що не викликають застережень (наприклад, зауваження про залежність наголосу прізвищ від деяких наростків у відповідних іменах та загальних назвах).

В. Сімович уважав, що прізвища від односкладових і двоскладових слів мають наголос на передостанньому складі (*Горбénко* — від *горб*, *Кушнірénко* — *кушнір*, *Писарénко* — *пісар*,

¹¹ І. В. Глинський, *Про походження і написання власних імен*, «Українська мова і література в школі», 8, Київ, 1963, ст. 76–77. Див. ще його ж, *Морока з цими прізвищами...* («Літературна Україна», ч. 53 (2647), Київ, 4 липня 1969, ст. 3), де знаходимо це ж саме зауваження автора.

Чаплéнко — ча́пля), а прізвища від слів, що мають більше, ніж два склади, зберігають, ніби, наголос тих первісних слів (Підко́венко — підко́ва, Веретéненко — веретéно, Опанáсенко — Опанáс). Виняток становлять лише прізвища від слів з наростком -ил(о), -ик або -ник (наголос у них завжди на передостанньому складі: Копилéнко — ко́пילו,¹² Михайли́ченко — Миха́йлик, Різни́ченко — рі́зник) та прізвища від слів, поширених здрібнілими наростками -к(о), -к(а), -ок, -ец', -ц(е) (тут наголос переважно на третьому складі від кінця: Лéвченко — Левко́, здрібніле від Лев; Фéщенко — Фéська, Фéся; Зубче́нко — зубе́ць, зуб; Барі́льченко — барі́льце, барі́ло¹³). Якщо ж дехто наголошує Лі́сенко (замість Лисéнко від лис або лі́сий), Юхи́менко (замість Юхимéнко від Юхі́м), то тут може бути новіше переміщення наголосу під впливом інших прізвищ з наголосом на третьому від кінця складі.

Думка В. Сімовича щодо наголошення прізвищ від односкладових слів в основному не викликає заперечень. Наголос тут чи не найбільше зі всіх прізвищ на -енк(о) відповідає давньому наголосу імен малих звірят і дітей на -'а (< -*ent), що дало -ен-, пор. Котéнко — котя́, Бичéнко — бича́.¹⁴ Однак, не одне лише Лі́сенко має наголос на третьому складі від кінця. На Харківщині, наприклад, наголошують тільки Чі́нченко (від чинч = чини); на Полтавщині — Вла́сенко (Влас), Ста́сенко (Стась, здрібніле від Стах, Остáн); на Чернігівщині — Фу́рсенко (Фурс = Фірс); на Київщині — Во́вченко (вовк), пор. Педоръ Вовчинко (в описі Винницького замку 1552 року, «Архивъ Юго-Западной Россіи», ч. VII, т. 1, К., 1886, ст. 607), де -и- замість сподіваного -е- пояснюється його ненаголошеною позицією.¹⁵

Не натрапляє, загально, на якісь значні протиріччя і міркування В. Сімовича про наголошення прізвищ від слів, що мають більше, ніж два склади. Але і тут потрібні деякі спростування

¹² В. Сімович подає, очевидно, говіркову форму цього слова, бо в літературній мові має бути *копил*, род. одн. *копилá*.

¹³ Як винятки, В. Сімович помилково (імовірно, за «Українським правописом» І. Зілінського) подає: *Гринчéнко*, *Тимчéнко*, *Зинчéнко*, *Грищéнко*, *Гнатчéнко*, *Журчéнко* (ст. 12).

¹⁴ Щодо компонента -ен- у наростку -енк(о) див. Jacob P. Hurksy, *The Origin of Patronymic Surnames in Ukrainian*, „The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.“, VIII, 1—2 (25—26), New York, 1960, ст. 174—178.

¹⁵ Про вимову ненаголошеного звука [e] в українській мові див. Ю. Шерех, *Нарис сучасної української літературної мови*, Мюнхен, 1951, ст. 365—366; його ж, *Головні правила українського правопису*, [Новий Ульм], 1946, ст. 6; Ф. Т. Жилко, *Нариси з діалектології української мови*, Вид. 2-е, Київ, 1966, ст. 53.

та уточнення. Так, не можна погодитися з твердженням автора, що прізвища від слів на *-ило* завжди мають наголос на передостанньому складі. На Чернігівщині і Сумщині, наприклад, наголошують навпаки: *Гаврі́ленко* (*Гаврі́ло*, род. одн. *Гаврі́ла*), *Дані́ленко* (*Дані́ло*, *Дані́ла*). Крім того, не в усіх п'ятискладових прізвищах, як це твердить В. Сімович, наголос падає на третій склад від кінця і збігається з наголосом слів, від яких вони утворилися. Наприклад, на Полтавщині, Чернігівщині і Сумщині ніхто не скаже *Золота́ренко* (*золота́р*, *золотаря́*), *Ничипо́ренко* (*Ничипі́р*, *Ничипора́*), *Палама́ренко* (*палама́р*, *паламаря́*), а тільки *Золотаре́нко*, *Ничипоре́нко*, *Паламаре́нко*. Так само на Харківщині наголошують лише *Онуфрі́енко* (*Ону́фрій*, *Ону́фрія́*); на Полтавщині — *Оникі́енко* (*Оні́кій*, *Оні́кія*), *Онопрі́енко* (*Оно́прій*, *Оно́прія́*); а на Київщині — *Городове́нко* (*горо́довий*, *горо́дового*). Усі ці приклади, як і ті, що на них покликається В. Сімович, свідчать, що прізвища зберігають наголос переважно не називного, а родового відмінка слів, від яких вони походять. На це вказують і прізвища від слів, що мають меншу кількість складів, наприклад: *Дяче́нко* Пл (*дяк*, *дяка́*), *Шпаче́нко* Пл Хрк (*шпак*, *шпакá*), *Василе́нко* Дп Пл (*Васи́ль*, *Васи́ля́*). Винятки ж типу *Ничипоре́нко*, *Онуфрі́енко* або *Оникі́енко*, *Онопрі́енко*, правдоподібно, зумовлені двома паралельними тенденціями: з одного боку, наголошувати наросток *-енк(о)* (за аналогією до прізвищ від слів з рухомим наголосом або до прізвищ з наголошеним наростком взагалі), з другого, — наголошувати серединний склад прізвища.¹⁶ Вплив цих двох тенденцій простежується і в прізвищах від двоскладових слів, що закінчуються на приголосний і мають сталий наголос на першому складі: *Бондаре́нко* Зп Кв Пл (*бо́ндар*), *Голубе́нко* Пл (*го́луб*), *Дороше́нко* Пл Чрг (*До́рош*, *Йосипе́нко* Чрг (*Йо́сип*), *Кононе́нко* Чрг Пл (*Ко́нін*), *Кухаре́нко* Зп (*ку́хар*), *Кучере́нко* Пл (*ку́чер*), *Лазаре́нко* Пл (*Ла́зар*), *Лебеде́нко* Чрг Хрк (*ле́бідь*), *Лимаре́нко* Пл Хрк (*ли́мар*), *Мазуре́нко* Пл (*ма́зур*), *Нестере́нко* Пл См Чрг (*Не́стір*), *Осипе́нко* Зп (*О́сип*), *Педоре́нко* Пл (*Пе́дір* = *Фе́дір*), *Пимоне́нко* Кв (*Пі́мін*), *Писаре́нко* Зп Пл Вн (*пі́сар*), *Сидоре́нко* Зп Пл (*Сі́дір*), *Симоне́нко* Пл Хрк (*Сі́мон*), *Стороже́нко* Кв (*сто́рож*), *Титаре́нко* Кв Мк Пл (*ти́тар*), *Федоре́нко* Зп Пл (*Фе́дір*), *Холоде́нко* Пл (*хо́лод*), *Яроше́нко* Пл (*Ярош*).

¹⁶ Пор. твердження В. Г. Скляренка про існування такої тенденції в українській мові в акцентуації багатоскладових (у тому числі трискладових) похідних іменників першої відміни (Див. В. Г. Скляренко, *Наголошування іменників першої відміни*, «Українська мова і література в школі», 5, Київ, 1966, ст. 24—25).

Щождо інших прізвищ від двоскладових слів, твердження В. Сімовича видається досить узагальненим і непереконливим, бо дуже часто наголос у них зустрічається на переднарістковому складі. Як правило, це буває:

а) у прізвищах від слів, що закінчуються на приголосний і мають сталий наголос на останньому складі: Авра́менко Зп (Авра́м), Анто́ненко Чрг (Анти́н), Ара́пенко Пл (ара́п), Арте́менко Зп (Арте́м), Архі́пенко Пл Чрг (Архі́п), Бори́сенко Пл (Бори́с), Бурмі́стенко Кв (бурмі́ст), Гапо́ненко Хрк (Гапо́н), Гуді́менко Пл (гуді́м), Даві́денко См (Даві́д), Демі́денко Зп (Демі́д), Дені́сенко Кв См (Дені́с), Єфі́менко Дон (Єфі́м = Юхі́м), Єфре́менко Чрг (Єфре́м = Охрі́м), Заха́ренко Пл (Заха́р), Іва́сенко Пл (Іва́сь), Ігна́тенко Чрг (Ігна́т), Кондра́тенко Пл (Кіндра́т), Корні́енко Зп Пл (Корні́й), Лаврі́ненко Чрг (Лаврі́н), Лебе́ненко Чрг (Лебе́н), Лук'я́ненко Чрг (Лук'я́н), Макси́менко См (Максі́м), Марти́ненко Пл См (Марти́н), Мар'я́ненко Чрг (Мар'я́н), Матві́енко Чрг (Матві́й), Мирóненко См (Миро́н), Мойсе́енко Хрк (Мойсе́й), Наза́ренко Пл См (Наза́р), Нау́менко Зп Пл Чрг (Нау́м), Овра́менко Пл (Овра́м), Оста́ненко Кв (Оста́н), Охрі́менко Пл (Охрі́м), Пана́сенко Кв Чрг (Пана́с), Панфі́ленко Чрг (Панфі́л = Памфі́л), Пархо́менко Дп Зп См Чрг (Пархі́м), Пили́пенко Пл Хрк (Пили́п), Пота́пенко См Пл (Пота́п), Сви́риденко См (Сви́рид), Сизо́ненко Чрг (Сизо́н), Тара́сенко Пл См (Тара́с), Тригу́бенко Зп Мк Пл (тригу́б), Трохи́менко См (Трохи́м), Усти́менко Зп (Усти́м), Фило́ненко Зп См (Фило́н), Черка́сенко Зп (черка́с), Юхі́менко Пл (Юхі́м), Які́менко Пл (Які́м);

б) у прізвищах від слів на голосний з наголосом на першому складі: Ве́кленко Пл (Ве́кла), Дбе́ленко Хрк (дбе́ля), Ду́ленко См (ду́ля; Ду́ля, здрібніле від Явдо́ха), Ду́менко См (ду́ма), Ївже́нко Пл (Ївга), Кі́пенко Дон (кі́па), Ку́ксенко Дон (ку́кса), Ла́пенко Кв Пл (ла́па), Лю́бенко Зп (Лю́ба), Ма́сленко Пл (ма́сло), Мі́ненко См (Мі́на), Мо́тренко Хрк (Мо́тря), На́стенко См (На́стя), Са́венко Пл (Са́ва), Са́ленко Хрк (са́ло), Си́ленко Пл См (Си́ла), Хи́менко Пл (Хи́ма), Хри́стенко Пл (Хри́стя), Ши́ленко См (ши́ло);

в) у прізвищах, утворених від прикметників з наголосом на першому складі: Бі́ленко Пл (бі́лий), Ббе́сенко Кв Пл (ббе́сий), Кбе́сенко Пл (кбе́сий), Ла́сенко Пл (ла́сий), Ча́ленко Пл См (ча́лий).

Часті випадки відхилення від цього правила зумовлені різними причинами. Так, наголос на нарістковому -е- в прізвищах від слів з основою на -а́н (Іване́нко См Чрг замість Іва́ненко — від Іва́н, Рома́ненко Зп замість Рома́ненко — Рома́н, Степа́ненко Пл замість Степа́ненко — Степа́н) міг постати за аналогією до подібних прізвищ від слів, в яких наголос при відмінюванні пере-

міщався на закінчення (Бараненко Чрг — баран, род. барана; Личманенко Жт — личман, личманя; Тараненко Пл — таран, тараня; Чабаненко Пл — чабан, чабаня). В інших випадках порушення даної закономірності могло бути завдяки тенденції до уодноманітнення місця наголосу і закріплення його на наростку -енк(о) (Бабенко Кв Пл — баба, Чапленко Пл — чапля; Жовтенко Кв — жовтий, Чорненко Пл — чорний). Та найчастіше відхилення бувають внаслідок впливу російської мови, в якій є тенденція ставити наголос у прізвищах на -енк(о) на передостанньому складі.¹⁷ Цей вплив повсюдний, а особливо засвідчується він у великих містах та індустриальних центрах, де відбувається дедалі більше змішування населення.

Виходячи з вищесказаного, прізвища з наростком -енк(о) можна звести до таких акцентологічних типів:

1. Злен-ко	(від злий, род. злѳ-го)
3. Лї-сен-ко	(лис, лї-са; лї-сий, лї-со-го)
Ча-лен-ко	(ча-лий, ча-ло-го)
Їв-жен-ко	(Їв-га, Їв-ги)
Ка-щен-ко	(Кась-ка, Кась-ки; каш-ка, каш-ки)
Бой-чен-ко	(бой-ко, бой-ка)
Тї-щен-ко	(Тїш-кѳ, Тїш-ка)
Єм-чен-ко	(є-мець, єм-ця)
Кра-в-чен-ко	(кра-вѳць, крав-ця)
4. Дї-ден-ко	(дїд, дї-да)
Тка-чен-ко	(ткач, тка-ча)
Чор-нен-ко	(чѳр-ний, чѳр-но-го)
Ру-ден-ко	(ру-дїй, ру-дѳ-го)
Буль-бен-ко	(бўль-ба, бўль-би)
Хо-мен-ко	(Хо-ма, Хо-мї)
Пав-лен-ко	(Пав-лѳ, Пав-ла)
Ор-лен-ко	(о-рѳл, ор-ла)
7. Та-ра-сен-ко	(Та-рас, Та-ра-са)
Гар-ка-вен-ко	(гар-ка-вий, гар-ка-во-го)
Я-ре-мен-ко	(Я-ре-ма, Я-ре-ми)
На-тал-чен-ко	(На-тал-ка, На-тал-ки)
Те-ре-щен-ко	(Те-рѳш-ко, Те-рѳш-ка)
Ва-сїль-чен-ко	(Ва-сїль-ко, Ва-сїль-ка;

¹⁷ Пор. зауваження А. В. Суперанської: «Русский язык „обходится“ с этими фамилиями по своему „усмотрению“, не всегда следуя законам украинского языка. В русском преобладает ударение на предпоследнем слоге: Горбенко, Демѳенко, Довженко, Доценко, Клименко, Косѳенко...» (А. В. Суперанская, Ударение в собственных именах в современном русском языке, Москва, 1966, ст. 158).

	<i>Го-лѡв-чен-ко</i>	<i>Ва-си-лѣць, Ва-силь-ця́;</i>
	<i>Го-лѡб-чен-ко</i>	<i>Ва-си-лѡ́к, Ва-силь-ка́)</i>
	<i>8. До-ро-ше́н-ко</i>	<i>(го-лов-ко́, го-лов-ка́)</i>
	<i>І-ва-не́н-ко</i>	<i>(го-лу-бе́ць, го-луб-ця́)</i>
	<i>Ва-си-ле́н-ко</i>	<i>(До́-рош, До́-ро-ша)</i>
	<i>Гур-то-ве́н-ко</i>	<i>(І-ва́н, І-ва́-на)</i>
	<i>Ло-бо-де́н-ко</i>	<i>(Ва-си́ль, Ва-си-ля́)</i>
	<i>Пет-ри-че́н-ко</i>	<i>(гур-то-ви́й, гур-то-во́-го)</i>
	<i>Но-ви-че́н-ко</i>	<i>(ло-бо-да́, ло-бо-ди́)</i>
	<i>Мель-ни-че́н-ко</i>	<i>(Пе́т-рик, Пе́т-ри-ка)</i>
	<i>Різ-ни-че́н-ко</i>	<i>(но-ви́к, но-ви-ка́)</i>
	<i>Жу-рав-ле́н-ко</i>	<i>(ме́ль-ник, ме́ль-ни-ка)</i>
	<i>11. О-па-на́-сен-ко</i>	<i>(різ-ни́к, різ-ни-ка́)</i>
	<i>Ку-че-ря́-вен-ко</i>	<i>(жу-ра-ве́ль, жу-рав-ля́)</i>
	<i>О-до-кі-єн-ко</i>	<i>(О-па-на́с, О-па-на́-са)</i>
	<i>Ве-ре-мі́й-чен-ко</i>	<i>(ку-че-ря́-ви́й, ку-че-ря́-во-го)</i>
	<i>Ко-ло-мі́й-чен-ко</i>	<i>(О-до-кі-я, О-до-кі-ї)</i>
	<i>Ве-ре-те́н-чен-ко</i>	<i>(Ве-ре-мі́й-ко, Ве-ре-мі́й-ка;</i>
	<i>12. Пе-ре-пе-ле́н-ко</i>	<i>Ве-ре-мі-єць, Ве-ре-мі́й-ця)</i>
	<i>Ни-чи-по-ре́н-ко</i>	<i>(ко-ло-мі́-єць, ко-ло-мі́й-ця)</i>
	<i>Зо-ло-та-ре́н-ко</i>	<i>(ве-ре-те́н-це, ве-ре-те́н-ця)</i>
	<i>Ми-хай-ли-че́н-ко</i>	<i>(пе́-ре-пел, пе́-ре-пе-ла)</i>
	<i>Па-січ-ни-че́н-ко</i>	<i>(Ни-чі́-пір, Ни-чі́-по-ра)</i>
	<i>Мі-рош-ни-че́н-ко</i>	<i>(зо-ло-та́р, зо-ло-та-ря́)</i>
	<i>Ко-ліс-ни-че́н-ко</i>	<i>(Ми-ха́й-лик, Ми-ха́й-ли-ка)</i>
	<i>15. Ря-бо-ко-бі́-лен-ко</i>	<i>(па-січ-ник, па-січ-ни-ка)</i>
	<i>Не-у-ми-ва́й-чен-ко</i>	<i>(мі-рош-ник, мі-рош-ни-ка)</i>
		<i>(ко-ліс-ни́к, ко-ліс-ни-ка́)</i>
		<i>(ря-бо-ко-бі́-ла, ря-бо-ко-бі́-ли)</i>
		<i>(не-у-ми-ва́й-ко, не-у-ми-ва́й-ка)</i>

За підрахунками Ю. К. Редька, «прізвищ на *-енко* з наголосом на суфіксі вдвоє більше, ніж прізвищ з наголосом на корені. Крім того, чимало прізвищ має подвійний наголос. Ці факти, — пише далі автор, — дають . . . достатню підставу для того, щоб наголос на суфіксі вважати нормативним для в с і х (підкреслення наше — Я. Г.) прізвищ на *-енко*».¹⁸ До цього Ю. К. Редько додає, що він висуває цю пропозицію як дискусійну.

Немає сумніву, що встановлення вичерпних правил наголошування прізвищ буде можливе, як про це пише і сам автор, тільки

¹⁸ Ю. К. Редько, *Вимова і правопис прізвищ*, «Українська мова і література в школі», 2, Київ, 1964, ст. 28; його ж, *Відмінювання, правопис і наголос українських прізвищ*, «Про культуру мови», Київ, 1964, ст. 208 [Та сама стаття, тільки з видозміненою назвою].

після зібрання повного матеріалу з усіх областей України та опрацювання його у вигляді Словника сучасних українських прізвищ. Та поки такий словник побачить світ, є серйозні підстави не погоджуватися з пропозицією Ю. К. Редька. Поперше, статистичні дані, що на них він покликається, очевидно, включають численні приклади, що суперечать закономірному розвитку наголосу в прізвищах на *-енк(о)*.¹⁹ Надавати перевагу таким даним і брати їх в основу, на нашу думку, не можна: треба зважати на традицію, зв'язану з наголошуванням прізвищ.

Подруге, як видно з прикладів 3, 7, 11 і 15 типів наголошення, прийняття пропозицій Ю. К. Редька означало б надмірне і неоправдане спрощення проблеми наголосу в прізвищах на *-енк(о)*.

Потрете, розглянуті акцентологічні типи виразно свідчать про те, що наголос переважної частини прізвищ на *-енк(о)* збігається з наголосом родового відмінка слів, від яких ці прізвища утворені. Саме цю закономірність, гадаємо, треба брати до уваги насамперед, бо якщо відхилень тут і багато, то вони своєю чергою мають характер певної закономірності, що її можна вважати сучасною нормою. Так, прізвища від слів з наголошеним наростком *-к(о)*, *-ок* або *-ець* мають завжди наголос на переднаростковому складі (*Тищенко, Васильченко, Кравченко*; виняток: *Шевченко*). Прізвища ж від слів з ненаголошеним наростком *-ик* або *-ник* завжди мають наголос на наростку *-енк(о)* (*Петриченко, Мельниченко*). Такий же наголос у прізвищах від двоскладових імен і загальних назв, що закінчуються на приголосний і мають наголос на першому складі (*Дорошенко*); у прізвищах від трискладових імен і загальних назв, що закінчуються на приголосний і мають наголос на першому або другому складі (*Перепеленко, Ничипоренко*); та в більшості прізвищ, утворених від односкладових слів (*Діденко*). Одинокі відхилення (від наголосу родового відмінка вихідних слів), що в ньому трудно знайти якусь закономірність, спостерігається в прізвищах, утворених від двоскладових прикметників з наголосом на корені (*Чорненко — чорний*) та від двоскладових імен і загальних назв, що закінчуються на голосний і мають накореневий наголос (*Бульбенко — бұлба*). Питання наголосу в прізвищах цього типу, як і в прізвищах, що походять від односкладових слів і за традицією наголошуються на переднаростковому складі (*Вовченко*), потре-

---

¹⁹ Маються на увазі такі прізвища з не властивим їм наголосом на наростку, як: *Кравченко, Левченко* (від слів на *-ець, -ко*), *Борисенко, Гавриленко, Гаркавенко, Денисенко, Олександренко* і ін. (від слів з наголошеним коренем). Пор. відповідні приклади у праці: Ю. К. Р е д ь к о, *Сучасні українські прізвища*, ст. 35, 121, 122.

бує спеціального вивчення на матеріалі з усієї території України і тому тут не може бути висвітлене докладніше.

У м о в н і   с к о р о ч е н н я

Вл	—	Волинська область
Вн	—	Винницька область
Дон	—	Донецька область
Дп	—	Дніпропетровська область
Жт	—	Житомирська область
Зп	—	Запорізька область
Кв	—	Київська область
Лв	—	Львівська область
Мк	—	Миколаївська область
Пл	—	Полтавська область
Рв	—	Ровенська область
См	—	Сумська область
І-Ф	—	Івано-Франківська область
Тр	—	Тернопільська область
Хрк	—	Харківська область
Чрг	—	Чернігівська область

Syracuse University.

З ПРОБЛЕМ ВОКАТИВА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Наталія Іщук-Пазуняк

Сприйняття звертання в формі вокатива вагалось впродовж віків між поняттям вставного незалежного слова чи вислову, окремого вокативного речення, абож своєрідного члена речення, зв'язаного з іншими його компонентами граматичним зв'язком. Так, ще школа стоїків вважала звертання за окреме речення.¹ За Дельбрюком зветання тільки на початку речення може вважатися за вокативне речення, а коли ця форма зустрічається в середині чи в кінці речення, треба її трактувати, як вставне слово, що не може узгоджуватись з дієсловом.² За незалежну одиницю, не інтегровану з членами речення, вважав вокативну форму Ф. Міклошич.³

Протилежний погляд щодо граматичної ролі вокатива в реченні має Потєбня, що вважає його за своєрідний *casus rectus* в противагу до інших непрямих відмінків. Обидва відмінки — номінатив і вокатив — мають означену ролю в реченні і стоять не назовні, а в середині його; при цьому Потєбня зв'яже вокатив як підмет з другою особою дієслова.⁴ Подібний погляд висловлює Керн, вважаючи, що так, як у розповідному реченні дійсного способу в ролі підмета виступає номінатив, так само в реченні наказового способу ролю підмета грає вокатив; при цьому номінатив є підметом уяви, тоді коли вокатив є підметом

---

¹ H. Steintal, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen u. Römern*, I. Берлін, 1863, с. 295.

² B. Delbrück, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*, III. Страсбург, 1893, с. 394, 188: „Der Voc. bildet kein Glied des Satzes, sondern wird ihm als ein stets eine gewisse Selbstständigkeit behaltender Teil an- oder eingefügt. Die Stoiker haben also so Unrecht nicht, wenn sie ihn als Satz bezeichneten.“

³ F. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, 4, Відень, 1876, с. 369.

⁴ А. Потєбня, *Из записок по русской грамматике*, 1—2, Харків, 1888, с. 157.

вияву волі.⁵ Цей же погляд підтримує П а в л ь.⁶ Натомість Т и м ч е н к о з одного боку відрізняє звернення як незалежну апелятивну форму, з другого — визначає різновиди конструкцій, в яких звертання можна вважати за члени речення: так з дієсловом звертання має роль підмета (напр., «Розвивайся, старий дубе, завтра мороз буде»), а з іменником — роль атрибутивну чи апозитивну.⁷ Тут однак дослідник розглядав радше функцію вокатива, а не граматичний зв'язок, до чого ми ще повернемося.

У новіших дослідах, як напр. в «Синтаксисі» К у л и к а, зустрічаємо позитивне твердження про граматичний зв'язок вокатива в реченні; автор вказує на узгодження присудка із звертанням у числі (як у М. Рильського: «Ростіть, будови, гомоніть, мости, Старому тліть, новому процвісти»), а також у роді (Леся Українка: «Ой, палка ти була, моя пісне»); в звертанні в вигляді підрядного речення (у Лесі Українки: «Вставай, хто живий, в кого думка повстала») теж є узгодження в числі.⁸

Протилежне становище займає Ш е в е л ь о в, який вважає, що звертання формально не зв'язане з реченням. Розглядаючи вже згадані в нас погляди Потєбні про зв'язок вокатива з присудком у другій особі, він висуває свої контраргументи: а) підмет в наказовому реченні може бути виражений другою особою займенника, хоча це й не вважається нормативним; вокативна форма іменника тоді вже не може грати ролі підмета, хоча речення й залишається наказовим, напр. «перестаньте ви, вітри», де *ви* — підмет. б) Вокатив може виступати з присудком і в першій особі множини наказового способу, напр., у Грабовського: «Ходім же, брати!» в) Присудок буває виражений також інфінітивом, напр., у О. Олесь: «Гей, стрільці, як слід влучати і назад не йти! Вартові, вночі не спати, пильно стерегти!»⁹ Дехто, як, напр., Ка дом ц е в а, воліє залишити відкритим питання про синтаксичні зв'язки звертання в реченні: «Якщо буде встановлено, що звертання у спонукальних реченнях виражають відношення незалежності, як синтаксичні відношення суб'єкта дії, їх можна кваліфікувати як підмети речень...» Л. Ка дом ц е в а погоджується в цьому питанні з поглядом Івана К у ч е р е н

⁵ F. Kern, Die deutsche Satzlehre, Берлін, 1888, с. 78–79.

⁶ H. Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte, Галле, 1898, с. 116.

⁷ С. Тимченко, Вокатив в українській мові (монографія), Українська Академія Наук, Збірник іст.-філол. відділу, ч. 45, Київ, 1926, с. 16.

⁸ Б. М. Кулик, Курс сучасної української літературної мови, II, Синтаксис, Київ, 1965, с. 167.

⁹ G. Y. Shevelov, The Syntax of Modern Literary Ukrainian, Гара, 1963, с. 289.

ка, думку якого подаємо за дослідницею вокативних форм у Шевченка, а саме: специфіка суб'єкта, вираженого вокативом, розкривається в самій думці, вираженій реченням; zarazom він є сприймачем констатації цього факту пізнання.¹⁰ Натомість становище, зближене до Шевельова, в цьому питанні займає Івченко, який уважає, що форма звертання граматично не зв'язана з членами речення, тож і сама не є членом речення. Однак смислово звертання тісно зв'язане з цілістю речення, отже, згідно з Івченком, якщо взяти до уваги, що форми граматичного зв'язку — узгодження, керування і прилягання — не є єдиними формами синтаксичного зв'язку і що звертання має специфічну функцію в реченні, то його можна розглядати як своєрідний коначний член речення, хоча й не можна його поставити в один ряд із головними і другорядними членами речення.¹¹

Беручи до уваги різновиди положення вокативних форм у реченні та смислові функції, надані їм мовцем, прихилиємося радше до думки про вокатив як своєрідний член речення, зв'язаний подекуди — залежно від місця і ролі в контексті — з реченням синтаксично.

Живучість окремих форм звертання в вокативі засвідчена впродовж усієї історії української мови.¹²

Тут звернемо увагу на явище, доволі рідке, *вживання форм вокатива в ролі номінатива*. В українських думах і народних піснях 16—18 ст. є багато випадків вживання форм вокатива замість номінатива. Ця риса зустрічається також у давніших пам'ятках, як в Іпатіївському літописному списку, що могло було виступати і в оригіналі літопису з 12 ст.: «*ох тотъ мя вороже погуби*»,¹³ чи то в Києво-Печерському Патерику з 13 ст.: «*Антоний же и Феодосіе, призвавше всю братію и въпросиста грек глаголюще*», або: «*сій убо преподобный отецъ нашъ Исакіе, еше ему сущу в мирьстѣм житіи, богатъ бѣ купецъ . . .*»¹⁴ Подібні форми з'являються і в Пересопницькій Євангелії 16 ст.: *Левію* замість

¹⁰ Л. О. Кадомцева, Із спостережень над граматичними і стилістичними функціями звертань у поезії Т. Шевченка. Київ, 1963, с. 6; І. К. Кучеренко, Категорія відмінка в сучасній українській мові. Львів, 1961, с. 17—38.

¹¹ М. П. Івченко, Сучасна українська літературна мова, Київ, 1962, с. 528.

¹² Пор.: N. Ishchuk-Pazuniak, *The Vocative Case in Ukrainian* (a Dissertation), University of Pennsylvania, 1956.

¹³ А. Соболевский, Исследования по русской грамматике, т. VI, с. 198. (цитую за Є. Тимченком, *op. cit.*, с. 16).

¹⁴ О. І. Вілецький, Хрестоматія давньої української літератури, Київ, 1952, с. 54, 63.

Левий,¹⁶ а також в «Пересторозі»: «А в том ему помогли два сенаторе, то есть православные вѣры еще старые обрѣтающимися, помѣненный князь Острозский, воевода киевский Василие». ¹⁶ В подібних ситуаціях зустрічаються вокативні форми в трактатах Й. Галятовського і А. Радивиловського з 17 ст.; у Радивиловського: «Назвали ж його Йсусе Христе, Сотворителю й Спасителю, нас усіх грішних Одкупителю».¹⁷ Подібно, однак значно частіше з'являються такі форми в думах 16 і 17 ст. В одній давній народній пісні виступає форма: «Ой, виходить стара не не, її рука в тісті»,¹⁸ де вокативна форма не не виступає замість ном. не ня. Багато форм є в думах: «Ой тоді то припало йому з правої руки чотири полковники, первий полковниче Максим Олианський, другий полковниче Мартине Полтавський, а третій полковниче Іван Богуне, а четвертий Матвій Бороховичу;¹⁹ «Над Бугом рікою там стояв Іване Богуне Каленицький Обителю Комлицький»;²⁰ «Тоді то не могли знати, що наш пан гетьман Хмельницький Батю Зинов Богдану Чигиринський у городі Чигрині задумав вже й загадав»;²¹ «От тогди то Івану Потоцький кролю полский листи читає»;²² «От тогди то Хвилоне Корсунський полковниче на доброго коня сїдав» (там таки, с. 414); «Там крикне, покликне Хвилоне, Корсунський полковниче козаків на Черкень-долину» (там таки, с. 413); «Да пане Іване обмурував двір...» (там таки, с. 338); «Як прийхав си не з пугі із дороги, вклонився матусі низенько у ноги». (там таки, с. 286); «Сивий голубочку, сидить на дубочку...»;²³ «К и ш к о С а м і й л о Алкан Пашу Трапезонськое дитя молодое на руки брал»;²⁴ «Се мене Скалозубе гетьмане до галери ближче приступає» (там таки, с. 234); «Ато мане Матяш старенький тоє зачуває» (там таки, с. 235); «Не уміл Сірченко

¹⁵ П. Житецький, Нарис літературної історії української мови XVII ст., Львів, 1941, с. 27.

¹⁶ О. Білецький, *op. cit.*, с. 134.

¹⁷ Е. Тимченко, *op. cit.*, с. 14.

¹⁸ М. Терґаковець, Beziehungen der ukrainischen historischen Lieder resp. „Dumen“ zum südslavischen Volksepos, JA, XXIX, Берлін, (1907), с. 233.

¹⁹ В. Антонович и М. Драгоманов, Исторические песни малорусского народа, ч. II, Київ, 1874, с. 6.

²⁰ А. Метлинский, Народные южнорусские песни, Київ, 1854, с. 407.

²¹ Антонович и Драгоманов, *op. cit.*, с. 99.

²² Метлинский, *op. cit.*, с. 394.

²³ Б. Гринченко, Этнографические материалы, т. III (Песни), Чернігів, 1899, с. 174.

²⁴ Пор.: М. Терґаковець, с. 234, цитовано за П. Житецьким, Мисли о народных малорусских думах.

Петре меж Турки-яничари вбгати, мог ему Голуб Волошин с плеч головку сняти» (там таки); «Між тими панами красний паничу, пане Іване»,²⁵ «Плаче-ридає молодий козаче по своїй дівчині»;²⁶ «Будять тебе аж трое гостей, що перший гостьо, ясен місяцю, а другий гостьо — красне сонечко, а третій гостьо — дрібен дощ и ку» (там таки). Тимченко визначає в своїй студії і синтаксичну роль цих вокативних форм, ужитих замість номінативних: а) роль підмета: «Між тими панами красний паничу пане Іване»; б) роль прикладки: «От тогди то припало йому з правої руки чотири полковники: первий полковниче Максим Олшанський, а другий полковниче Мартине Полтавський»; в) роль іменної частини складеного присуда: «Що перший гостьо — ясен місяцю» і т. д.

Тимченко залишає однак відкритим питання джерела цих вокативних форм в українській мові і не каже, чи вони того самого походження, що сербські й російські (див. далі). Ягіч пояснював ці українські форми метричними потребами, зіставляючи їх з аналогічними формами в сербському епосі, хоча й вказував на незалежну паралельну появу цих форм в українській мові. Ягіч пояснював появу цих форм також морфологічно, мотивуючи їх тенденціями індоєвропейського мовного розвитку: коли в свідомості мовця затратився номінативний суфікс, тоді вокатив міг виступити замість номінатива.²⁷ Міклошич припускає можливість уживання інших, не вокативних форм для метричних цілей, натомість вокатив, на його думку, заступає номінативну форму там, де він є підметом речення. На доказ він наводить приклади з народної словесности із збірки Максимовича: «Якже мені не журигися, коли підо мною буланний коню ірже і становитьсся»; «Ой, кряче, кряче чорненський ворон да на глибокій долині, ой, плаче, плаче молодий козаче по нещасливій годині...»; «Від того й сього од іного чого Боже нам поможе».²⁸

Потебня розглядає це питання детальніше, вказуючи на факт, що і в українських і в сербських текстах вживаються подекуди й інші граматичні форми, щоб додати зайвий склад заради метрики, наприклад, генітив замість номінатива: «Первий дунка сребренника». Потебня опонує також поширенню Ягічевої інтерпретації на ті форми в українських думках, де число складів не відіграє ролі (протилежно до того, як це є в сербських

²⁵ Метлинский, *op. cit.*, с. 338.

²⁶ Тимченко, *op. cit.*, с. 16.

²⁷ V. Jagić, *Beiträge zur slavischen Syntax*, Відень, 1892, с. 32.

²⁸ F. Miklosich, *op. cit.*, с. 370.

юнацьких піснях); щобільше, число складів часто не змінється через уживання вокатива. Потебня припускає, що це вживання вокатива з'явилося в українській мові під впливом того, що виконавець пісні або думи в своїй уяві звертався до відсутнього персонажа свого твору, неначе до присутнього. Потебня пригадує подібні звороти в Гомерових піснях, де такі вокативні форми вживаються при згадці героїв — Менелая, Патрокла, Ахілла в «Іліяді» чи Евмея в «Одіссей». В Гомерових піснях це зв'язане з почуттям прихильності до героїв чи співчуття до них, а також з оживленим зображенням їх.²⁹ Такого роду вокативні форми виступають в українських текстах головне в особових іменниках і лише зрідка в загальних іменниках, як «*один ко н ю, як голуб сивенький, другий ко н ю, як ворон чорненський*». Здебільшого це імена власні чи апелюючи чоловічого роду. В цьому типі вживання вокатив зв'язаний з третьою особою, бо присудок, що слідує за вокативом, є в третій особі, в той час, коли нормально він зв'язаний з другою особою.

Розв'язки питання про появу таких форм можна б шукати також, розглядаючи це явище в окремих слов'янських мовах. У російській мові окремі вокативні форми затрачувались віддавна, ще з 12 ст.³⁰ Тому форми, що наподіблюють вокатив, трудно приймати як свідомо вжиті вокативні форми на місці сподіваних номінативних. Такі форми, як «*вдале Варламе*», з 12 ст. чи «*Петре*» з 14 ст. Кузнецов пояснює морфологічно, уніфікацією номінатива і вокатива в розмовній мові.³¹ Колосов натомість пояснює це явище фонетично, головне вокалізацією редукованих голосних в староросійських текстах *ъ>е* (*богатире*) чи *ъ>о* (*Варламо>Варламе*, за аналогією до *богатире*).³² Шахматов, а також Ягіч погоджуються також, що вирази типу *Варламе*, *Савке*, *останке* — це по суті не вокативні форми в ролі номінатива, а перетворення чи деформація самих номінативних форм.³³ Промовляє за це також та обставина, що характер текстів, де виступають ці форми, такий, що в них не могли б ті форми мисли-

²⁹ Потебня, *op. cit.*, с. 94, з посиланням на В. Laudeneaux Gildersleeve, *Syntax of Classical Greek*, с. 9, із писань Демостена, Лізія, Платона.

³⁰ П. С. Кузнецов, *Историческая грамматика русского языка*, Москва, 1953, с. 122; також О. Шахматов і А. Кримський, *Нариси історії української мови*, Збірник ІФВ УАН, ч. 12, Київ, 1924, с. 101—102.

³¹ Кузнецов, *op. cit.*, с. 122.

³² М. Колосов, *Обзор звуковых и формальных особенностей народного русского языка*, Варшава, 1878, с. 2—3.

³³ А. Шахматов, *Beiträge zur russischen Grammatik*, ІА, VII (1884) с. 59—61; В. Ягіч, *Критические заметки по истории русского языка*, Петербург, 1890, с. 105. (Сб. ОРЯС, т. 46).

тися як вокативні, бо не було для цього відповідних психологічних основ. Натомість фактом є, що в протигагу до російської мови в українській мові вокативні форми вживалися в спеціальній функції. Тому важко було б припустити спільну генезу подібних зовні явищ в цих двох мовах.

Форми вокатива замість номінатива в сербській мові викликали також різnorodну інтерпретацію. Ягіч вважає, що ці форми з'явилися головне з метричних причин,³⁴ тоді як Міклошич зауважує, що метричну функцію виконали б і інші форми, натомість ці вокативні форми виступають як підмети.³⁵ Згідно з думкою Потєбні, треба і в сербських піснях брати під увагу емоційний елемент експресивності.³⁶

З новіших сербських дослідників згадує про цю форму Степановіч,³⁷ а Мілка Івіч заступає думку, що таке вживання вокатива зв'язане з його властивістю самостійного відмінка так само, як і номінатива: «*Једно бјеше Вукашине краљу ишњим бјеше Беане сердаре*».³⁸ Обговорення цього питання зустрічаємо і в інших; так Розова, розглядаючи ці форми в юнацьких сербських піснях, вказує на експресивність, характеристичну для епічної творчості, а водночас на потреби поетичного ритму.³⁹ Пояснення Івіч і Розової перегукуються з давніми інтерпретаціями цього явища в Потєбні. Вони сприйнятніші й для нас, тому що беруть до уваги і сербську метричну систему, і психологічну настанову мовця чи співця.

Повертаючися до аналогічних форм в українській мові, треба прийняти для пояснення їх генези психологічний момент експресії рецитатора та погодитися з думкою Потєбні, який вважає, що емоційна наснага чи темпераментність яскраво виявилася в українській народній словесності, як і в літературній творчості, так як і в сербів і хорватів. З наведених попередньо прикладів бачимо, що більшість випадків такого уживання вокатива виступає в думках 16 і 17 ст., себто в часи бурхливих подій в історії української нації. Думи й історичні пісні дають вираз

³⁴ V. Jagić, Primetke k naši sintaksi, за Тимченком, с. 13.

³⁵ Miklosich, op. cit., с. 370.

³⁶ Потєбня, op. cit., с. 94.

³⁷ М. Степановић, Граматика српскохрватског језика, Цетине, 1962, с. 355.

³⁸ М. Ивић, О проблему падежне системе у вези са савременим схватањима у лингвистичкој науци, *Јужнословенски Филолог*, 20 (1953—54), с. 195 і далі.

³⁹ З. Г. Розова, Взаимодействие именительного и звательного падежей в сербохорватском языке, *Слов'янске мовознавство*, 4, Київ, 1962, с. 75—79.

цій динаміці як духові часу. Як відомо, в українському епосі рецитатор чи автор-творець, описуючи драматичні події й зображуючи героїв, є душевно зв'язаний з ними, тож спосіб його розповіді відіграє тут особливу роль. Весь український епос має ліричний характер. З огляду на історичну дійсність прихильна настанова співця до козака — оборонця волі — була цілком оправдана. Вокатив своїм характером ближчий до дії й руху як номінатив, він начебто прискіпує дію, тому то в психіці співця ця форма могла виринати спонтанно; адже для нього процес подій був важливішим, ніж їхній стан. Щодо погляду деяких авторів, як Тершаківця, що такі вокативні форми могли бути перенесені на Запоріжжя сербськими емігрантами,⁴⁰ можна лише ствердити, що навіть, якщо й так, вони не прийнялися б в українському епосі, коли б не було до того передумов у самій українській мові.

Іншого характеру є аналогічні щодо форми появи в сучасній польській розмовній мові. Звернув на це увагу ще 1908 р. Магєра.⁴¹ З сучасних польських дослідників цьому питанню присвятив студію Залеський, а також Заремба. Залеський зв'язує ці появи географічно насамперед із західною, а то й східною Галичиною. В зібраному матеріалі виступають у формах вокатива замість номінатива імена власні чоловічого роду, а також апелювати й демінутивні форми. Хоча таке вживання засвідчене ще в пам'ятках 16 і 17 ст., а також на початку 19 ст. (напр., у А. Фредра), — поширилися ці форми аж у 20 ст. в розмовній мові та в радіомовленні, також у написах на могилах. Автор досліджує впливу емоційності на генезу цих форм; він зв'язує їх також із загальною тенденцією всіх індоєвропейських мов до синкретизму відмінків. Однак, коли він наводить такі форми в польських мовців з околиць Львова, припускає пояснення їх впливом українського мовного довікля, де ненаголошене о зближене вимовою до звуку у, звідти то Jasiu, Kaziu, wujciu, замість Jasio, Kazio, wujcio. Ця вимова могла б поширитися і на дальші райони на захід.⁴² Можна припустити, що в цих польських формах пріоритет матиме саме фонетичне wyjaśnienie. Погляду про вплив української вимови дотримувався

⁴⁰ Teršakovec, op. cit., s. 271.

⁴¹ J. Magiera, Przesuwanie się końcówek przypadkowych (Mianownik i wołacz imion chrzestnych zdrobniałych), *Język Polski*, VIII (1908), s. 69—71.

⁴² J. Zaleski, Wołacz w funkcji mianownika w imionach męskich i rzeczownikach pospolitych, *Język Polski*, XXXIX, (1959), s. 32; A. Zaręba, O wołacz w funkcji mianownika w dialektach polskich, там таки, с. 25.

і Т. Лер-Сплавінський; подібні ж форми в Великопольщі він пояснював діалектною вимовою звука о, як *uo*.⁴³

Вживання вокативних форм замість номінативних виступає також подекуди і в чеській мові, про що подає в своїй граматиці Ян Гебауер.⁴⁴

Щоб висвітлити живучість і різnorodність вокативних форм в українській народній, не лише книжній, мові, скористаємося з приступних нам давніших і новіших матеріалів, звертаючи увагу передусім на відхилення від нормативних вокативних форм. Приймаємо тут класифікацію за історичними іменними основами. Ідучи за поділом на три основні діалектні групи — північну, південно-східню і південно-західню, можна визначити такі особливості:⁴⁵ нормативному закінченню вокатива іменників чоловічого роду о-пнів в однині на -с відповідає в північних діалектах переважно закінчення -е; але в іменниках о-пнів, що кінчаються в номінативі на т, то, д, н, р, ро, ло, но, ко та в демінутивах з елементом к, може виступати і закінчення -у: *свату, тату, діду, Богдану, Сахну, вітру, Петру, Самійлу, братіку, конику, голубку*. В північних діалектах виступають тут часом в вокативі і скорочені форми: *Максі, Іва, Стенá, Дені*.

В південно-східніх діалектах вимова закінчення вокатива -е часто звужена до -и: «*Ны, чоловічи, не йди*», «*Посунься, брати, нхай чоловік за столом сяди*». Паралельно вживаються також форми з незвуженим е в закінченні: *козаче, хлопче, чоловіче, Борисе, Денисе*. Звужене е в закінченні виступає також у Таврії: «*Ви, сусіди, нічого не чули*», (замість — *сусіде*). Часто зберігається закінчення вокатива на -у, при чому ще Ми-

⁴³ Zaleski, там таки.

⁴⁴ J. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého*, III, 1, Прага, 1896, с. 24; є згадка, що часом „Misto nom. byvá vok., změnou syntaktické“: напр., в діалекті моравським: „Jak je ti (jak ti říkáš)? bývá odpověď: Jane, Jozefe, Marýno, Rozágo“.

⁴⁵ Діалектні форми, подані в цій статті, вибрані з праць: *Етнографічний Збірник*, т. 1—5, Львів, 1895—1898 рр.; Я. Рудницький, *Нарис української діалектології*, Авгсбург, 1946 р.; Ф. Т. Жилко, *Нариси з діалектології української мови*, Київ, 1966 р.; зокрема для південно-східніх говірок із збірок статей: *Середньо-наддніпрянські говори*, Київ, 1960 (стаття П. С. Лисенка, Деякі морфологічні особливості говірок правобережних районів Черкащини); *Полтавсько-київський діалект — основа української національної мови*, Київ, 1954; для південно-західніх: І. Верхратський, *Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів*, Записки НТШ, т. XXVII—XXX, Львів, 1899; J. Janów, *Gwara małoruska Moszkowiec i Siwki Naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych*, Львів, 1922; І. Франко, *Студії над українськими піснями*, Записки НТШ, т. 75, 1907, кн. I, с. 14—84; І. Панькевич, *Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей*, Прага, 1938.

х а л ь ч у к зауважив, що на Правобережжі поширеніше закінчення *-е*, а на Лівобережжі *-у* в тих же словах: *Мельнику, сину, товаришу, мужу*. У деяких районах виступають також і номінативні форми замість вокативних, напр., у Житомирщині.⁴⁶ Особливо в районах, близьких до російської мовної території, як у південній Вороніжчині.

В південно-західніх діалектах знову зустрічаємо звужену вимову кінцевого ненаголошеного *-е* в вокативній формі, напр., з Поділля: «*Ну, що ти скажеш, хлопчи*», *Павли(е), пани(е) наш брати(е), Лазари(е)*, «*Сину Оликсею, мій ружовий квіти*», *Суси(е) Христи(е), Суси Крижований, Святий Васильи(е)*. Подібні форми має й наддністрянська говірка: *наймити(е), пани(е), коти(е), брати(е), Петри(е), лиси(е), цигани(е), хлопчи(е)*; також у карпатських говорах: *Михайли(е), Адами(е), люціферри(е), Йсифи(е), Христи(е), русини(е), жиди(е), дячи(е), попи(е)*. Для покутських, а головне для гуцульських говорів характеристичні скорочені форми вокативів: *бре* (від *брате*, на Покутті); *Семé, Онú, Дми, Гри, Іва́, Тана́* (від *Атанасе*), *Ште* (від *Стефане*), *хло* (*хлоп(ч)е*), *бра* (*брате*) — на Гуцульщині.

Закінчення вокатива на *-у* в іменниках чоловічого роду твердої основи звичайно збереглося: з Поділля: «*Дайте мені, д ь і д у, вугню*»; з Волині: «*чо ви, д я т ь к у, плачити*»; з Покуття: *дедику, читалнику, пташку*; з Наддністрянщини: *міху, ходаку, попелюху, жомляроньку, явороньку, дощукку, когутуку, Михасеньку*; в карпатських говірках: «*Ой, Іванку, білий квітку, чи є тобі пара в світку*», «*Ой, не ходи, попунечьку, за молодичьками*», «*мій любий няньку*» (в значенні — 'батьку'), *газдику, кумочку, стрийку*. В гуцульських говірках виступає тут також пересунення наголосу в вокативі на закінчення: з суфіксом *-ик*: *Петрикú, Михайликú*; в іменах власних з наголосом у номінативі на кінцевому складі в вокативі наголос не пересувається: ном. *Миколайкó*, вок. *Миколайкú*, ном. *Семенкó*, вок. *Семенкú*, ном. *Іванкó* вок. *Іванкú*, ном. *Василькó*, вок. *Василькú*. Чоловічі іменники *-іо-пнів*, закінчені на м'який приголосний або на *-тьо, -ньо*, зберігають закінчення *-у* в вокативі: *зетю, Мігалою, Василю, Андрію, няню//неню* (від *няньо* 'батько'), *батю*. Тут бувають відхилення; виступає закінчення *-е* під впливом твердих *о-пнів*: *зяте, муже, пне, дне*.

Іменники з наростком *-ець* мають форму вокатива на *-е* також і в діалектах: *молодче, хлопче*; на Поділлі: «*о ч и Микитию*»

⁴⁶ Л. П. Бова (Ковальчук), Говірки південної Житомирщини і їх відношення до полтавсько-київського діалекту, *Полт.-київськ. діалект — основа укр. нац. мови*, Київ, 1954, с. 109.

(замість *отче* від *отець*); в карпатських діалектах: «*дякую ти, пане черче*» (від *чернець*). Часом однак виступає і тут закінчення *-у*: *злочинцю, зайцю*. Іменники, закінчені на історично паляталізовані приголосні, шелесні та *-ар, -ир*, що мають у вокативі закінчення *-у*, зберігають ці форми переважно і в діалектах: напр., *Добошу, Дорошу*, але й *Дороше, багачу, ткачу, мужу*, але й *муже* (за аналогією до *Боже, друже*; подібно, як *коне*, замість *коню*). Іменники на *-ар, -ир* мають у вокативі подекуди тверде *р*, напр., у наддністрянських говірках: *цару, цісару, упиру, пастиру*, або й *пастире, командире*.

Закінчення вокатива чоловічих *и*-пнів первісно на *-у*: *сину, меду* має в живій мові паралельні форми на *-е*, під впливом *о*-пнів; зустрічаємо їх у різних говірках, напр., у карпатських: «*Я ти, син е, дам*», що виступає там частіше, ніж *сину*. В іменниках *і*-пнів чоловічого роду, що під впливом *іо* і *о*-пнів прийняли форми вокатива на *-у* і *-е* — *гостю і госте, вогню і вогне, лебедю*, — немає інших закінчень у діалектних формах. Подібно є і з чоловічими консонантними пнями (*п*-пні): *каменю і камене, дню і дне*, пор. народний вираз *дню-холодню*.

Вокативні форми іменників жіночого роду *а*-пнів зберігають звичайно закінчення *-о*, так у нормативних, як і в діалектних формах: *сестро, руто, бабо, красо, свахо, дівчино, дитино, Орино, Ганно, голівонько, білозіронько* і т. д. Однак особливістю є форма на *-у*, що виступає поряд з *-о*, в північних говірках Підляшшя, Полісся та Волині: *доньку, жінку, дівку, донечку, доненьку, маму, бабу, Марусеньку, тютку*; появу цих форм можна пояснити фонетично, як вияв тенденції до звуженої вимови ненаголошеного *о*, напр., *Мар'ю*, «*косу моя, косу, дівоча розкошу*». Жіночі іменники *іа*-пнів мають певні різновиди закінчень. Супроти нормативного закінчення вокатива на *-е* іменників, що закінчуються на *-'а, -ія* та мішаної групи з шелесним перед *-а*, як: *земле, Маріє, душе*, — виступають у говірках форми на *-о*, при чому, починаючи ще від 17 ст.; так у А. Радивиловського: *Маріо, п'яницю*; у М. Шашкевича: *рожо*; в народній поезії: *надійо, душо, Марійо, компанійо, земльо*; ці форми зустрічаються і в ранніх граматиках. У Наддністрянщині: *газдиньо, паньо*, поряд *газдине, пане* (від ном. *газдиня, паня*); також у карпатських говірках: *Маріо, диньо, душо, дольо*; вони не зустрічаються в південно-східних говорах. Пояснюємо ці форми радше впливом твердих жіночих *а*-пнів, а не впливом сусідніх польських форм, тому що часто виступають вони в околицях, віддалених від польських територій. Позначився цей вплив і на чоловічих іменах власних, колишніх *іо*-пнів, напр.: *Гріньо, Миканьо, Федьо, Кольо, Воло-*

дбо, хоча це закінчення власне йде від утворень іменників чоловічого роду з основами на 'а': *Федя, Коля, Володя*.⁴⁷

В південно-західніх говірках виявляється подекуди також тенденція опускати кінцевий склад, напр.: *Вірк, Ганунь, Марусь*, також *Микол, Іван*.⁴⁸ В жіночих пестливих та здрибнених іменах власних та апелюючих з м'якою основою вокатив закінчується на -у: *доню, матусю, Галю, Марусю* також і в діалектах; пояснюється це аналогією до чоловічих іменних пнів з вокативом на -у, як *коню, краю, гостю, каменю*. Поряд виступають однак у народних піснях, а також у літературі, форми на -е: *Марусе, бабусе, матусе*. З другого боку, виступає також форма *зорю* поряд з нормативною *зоре*.

В північній говірці на Холмщині виступають і тут скорочені форми: *Марись, Ганунь, мамусь, дівусь, гостпось*.

Чоловічі іменники а-пнів мають так, як і жіночі, вокатив на -о, напр., *воєводо*. В діалектах виступають тут у власних іменах часто скорочення: в гуцульських, покутських та подекуди поліських говірках: *Микб, Никб*. Іменник з давнім чоловічим і-пнем *суддя* має вокативну форму таку, як жіночі м'які іменники: *судде*, як *душе*. Також жіночі і-пні і й-пні та давні і-пні мають форми вокатива на -е за аналогією до іа-пнів: *косте, путе, пам'яте, милосте, любове, крове, господине*. Ці форми живуть в діалектах, з тим, що слова, як *смерть, радість* мають у вокативі подекуди форми: *смерти, радости*, також *кости, гуси* в наддністрянській говірці, що може бути виявом звуженої вимови кінцевого -е, однак може бути й давньою формою вокатива жіночих і-пнів на -і, напр.: «*Смерті, муя паньі, дай мі сьі воспувідати*».

З цих нечисленних прикладів видно, що діалектні відхилення від літературної норми виявляють подекуди давні спільнослов'янські форми, напр., *смерти, гуси, радости*, може також *муже, коне*, а подекуди синкретизацію поодиноких пнів: напр., *сине, меде, абож зорьо, Марійо, душо*.

У різних околицях України вживаються часом форми номінатива замість вокатива; це зазначають і давніші і сучасні діалектологи, напр., Лисенко в статті з 1960 р.⁴⁹ зазначає, що в Черкащині часто трапляються також форми називного відмінка: «*Иди, В а с я, сюди*», «*Чого ти сидиши, х л о п ч и к*». В карпатських говірках відзначено, напр., номінативну форму звертання *май-стир*. Занепад вокативних форм відмічається в Житомирщині,⁵⁰

⁴⁷ Ф. Т. Жилко, *op. cit.*, с. 81.

⁴⁸ там таки.

⁴⁹ П. С. Лисенко, *op. cit.*, с. 28.

⁵⁰ Л. П. Бова (Ковальчук), *op. cit.*, с. 109.

а Жилко стверджує, що «клична форма в багатьох говорах української мови помітно зникає, напр., в степових говірках»; однак додає, що «у окремих рядах слів, особливо вузько побутових, клична форма стійко зберігається».⁵¹ Припускаємо, що загальнені твердження про підупадання чи зник вокативних форм можна почасти пояснити загальною тенденцією радянської мовної політики зменшувати значення поодиноких типово українських мовних явищ з метою уподібнити українську мову до російської.⁵² З другого боку, російський елемент має нагоду проникати в українське мовне середовище і спричинятися до вживання форм, не властивих українській мові. Прикладом такого вживання є саме вислів з Черкащини: *Чого ти сидиш, хлопчик*», або ж вживання російських здрібнелих форм в іменах власних, як *Вася, Коля*, що, природно, і в ролі звертання вживаються радше в «заморожених» формах. Це потверджується таким уживанням і інших чужомовних позик; напр., у карпатських говірках слова *майстр, дохтор* подекуди так виступають не без польського впливу і в ролі звертання. Тому схилиємося радше до твердження про спорадичне паралельне вживання форм номінатива замість вокатива, а не про все виразнішу тенденцію до знику вокатива в живій українській мові.

University of Pennsylvania.

---

⁵¹ Ф. Т. Жилко, *op. cit.*, с. 81.

⁵² Ishchuk-Pazuniak, *op. cit.*, с. 140—142.

УКРАЇНЬКА РОДИНА В ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

Володимир Янів

I

Соціологічна¹ проблема родини в літературному творі² цікава в однаковій мірі з погляду наукового, що й літературознавчо-критичного, що, безперечно, заохочує до досліджу.

Один з-поміж новіших,³ доволі поширених,⁴ підручників соціопсихології виразно відзначає при переліку метод досліджу аналізу літературного твору, як «багатообіцяючий підхід соціопсихологічної методики», стверджуючи, як то часто «притягається приклади „красного” письменства для роз'яснення того чи іншого соціопсихічного стану». Знову ж один із найвідоміших сучасних німецьких психологів, П. Лерш, що заслужився також в ділянці психосоціальних дослідів, практично таки покликається в своїй підсумовувальній студії про «людину, як соціальну істоту»⁵ на приклади з відомого роману Т. Манна про «занепад однієї родини».⁶ Навіть доволі критичний англійський літературознавець Р. Гоггарт, піддавши насамперед під сумнів доволі поширене твердження, мовляв, «ніхто в суті не збаг-

---

¹ Літературний твір може бути предметом наукового досліджу не тільки соціології, але й інших соціальних наук, отже — історії, права, економії, а зокрема філософії. Див. Richard Hoggart: *Literatur und Gesellschaft*, збірник *Führer durch die Sozialwissenschaften* (німецький переклад з англійського *A Guide to the Social Sciences*, London 1966), Nymphenburger Verlagsbuchhadlung, München 1969, с. 216. Соціологічний аспект підкреслений як той, що цікавить автора студії.

² Може бути також — у літературній творчості якогось конкретного автора (не тільки в одному літературному творі), або ще ширше — в літературній творчості даної доби чи якогось середовища.

³ Перше видання підручника з 1953 р.

⁴ W. Beck: *Grundzüge der Sozialpsychologie*, Verlag J. A. Barth, München 1960³ і звідти цитуємо. Пор. с. 145 у розділі *Die Literaturanalyse*.

⁵ Philipp Lersch: *Der Mensch als soziales Wesen*. J. A. Barth, München 1965.²

⁶ Th. Mann: *Die Buddenbrooks*, 1901.

не істоти суспільства, не знаючи літератури», стверджує: «Було б нерозважно заперечувати корисність літератури, як документарного матеріалу, чи недоцінювати її вартість»; а дещо далі підкреслює ще виразніше: «Без повного використання літературного матеріалу залишиться науковий дослід суспільства сліпим для повноти життя спільноти... Добра література відтворює життя, його питому вагу й структуру».⁷

Це зовсім зрозуміло: якщо одною з основних метод соціо-психосоціального дослідження називають обсервацію,⁸ а основним критерієм доброї обсервації засаду доброї «об'єктивізації» спостережаних феноменів, то саме чи не найкраще таку об'єктивність запевнює відповідне, достатньо високе число спостережачів і спостережаних фактів. Отже сумлінне використання літературних творів безконечно збільшує таку кількість і спостережачів і спостережаних фактів, поширюючи одночасно простір та часово поле досвіду: коли найсумлінніший дослідник з природи речі обмежений при обсервації до часу, в якому живе, і до простору, в якому працює, тоді порівняння обсервації тисяч письменників різних країн та різних століть подає просто не обмежені можливості.

Зрештою, мабуть, саме в такому «масовому» підході до дослідження є відповідь на згадані сумніви щодо повної й беззастережної вартості аналізу твору для соціологічного дослідження. Бек домагається обережного підходу при використуванні літературного матеріалу і думає, що треба щойно випрацювати критерії до такого обережного підходу, зокрема, що треба знайти критерії для ствердження, наскільки віродостойними є конкретні літературні твори як соціопсихологічний матеріал. Знову ж Гоггарт побоюється, що й досі не можна докладно визначити, в який спосіб література може роз'яснити соціологічні проблеми. Нам однак видається, що відповідь лежить у статистичній методі використання обсерваційного матеріалу літературних творів: літературний твір не повинен (або не повинен виключно) бути ілюстрацією для викладу соціолога чи сугестією для розвитку його міркувань, але систематичним поширенням його обсервації. А що обсервація належить до сфери індукційної методи, то вартість узагальнення залежить від кількості обсервацій, в даному випадку — від кількості проаналізованих під певним кутом літературних творів. Згідність констатацій упо-

⁷ Див. примітка 1; цитоване місце на с. 216—217.

⁸ Цитований твір В. Бека (див. примітка 3, с. 139 і далі). Подібно Z. B a r b u : Sozialpsychologie в цитованому збірнику *Führer durch die Sozialwissenschaften*, с. 105.

важнює до висновків чи викривання певних соціологічних «зако- номірностей». Ідеалом кожної індукційної науки є дослідити в сі феномени наміченої ділянки, а що це рідко коли дається досягнути, то цей «ідеал» досліду вказує тільки, наскільки обережним треба бути при узагальненнях і наскільки сумлінно треба збирати такі дані не як принагідну «ілюстрацію», але як доказовий матеріал, зведений у статистичних таблицях, в яких може перестав жити сам літературний твір, але де він діє як одна з цеглин загальної будівлі.

Повертаючи від теоретично-методологічних міркувань до конкретного випадку родини, можемо сказати, що визначний талановитий літературний твір, який змальовує життя якоїсь родини (у певному конкретному місці та часі), може бути доброю ілюстрацією для тверджень якогось соціолога, що досліджує родину як соціально форму життя, — але ж таке використання твору має з методологічного погляду порівняно малу вартість. Якщо однак дослідник (чи робочий колектив гурта дослідників) завдасть собі трudu, щоб проаналізувати всі літературні твори даної території й конкретної доби, що стосуються родини (напр., всі твори письменників Галичини чи Придніпрянщини від приєднання Галичини до Австрії чи від зруйнування Січі до першої світової війни), і як порівняє статистично поодинокі елементи, які в сумі складаються на постання й розвиток родини, то вартість цього матеріалу буде неоціненна.⁹

Вище вже згадано, що повне застосування індукційної методи з вимогою проаналізувати всі літературні твори є дуже трудне (а якщо йдеться про студії над українською родиною в творах українських письменників — в еміграційних умовах майже неможливе). В даній ситуації приходиться в початковій стадії досліду перевести селекцію, вибираючи спеціально репрезентатив-

---

⁹ Така статистична метода досліду української родини на підставі аналізу літературних творів присвічувала мені, коли я писав студії «Українська родина в поетичній творчості Шевченка» (З *НТШ*, т. 176, с. 148—186) й «Українська родина в ранніх повістях І. Франка» (З *НТШ*, т. 184, с. 103—134) та коли учасники керованого мною семінара соціальної психології при Делегатурі УВУ у Франції опрацювали ту саму тему, проаналізувавши творчість А. Свидницького (О. Штуль-Жданович), М. Вовчка (А. Жуковський), Б. Грінченка (Л. Вітошинська), О. Кобилянської (А. Самофал) та В. Стефаника (В. Косик). При аналізах завжди присвічувала ціл' взаємно порівнювати поодинокі висновки, що могло б стати підставою для пізнішого статистичного зведення. О. Штуль згодом опрацював ще проблему української родини на підставі аналізу творчості І. Котляревського. Звичайно, кількість проаналізованих досі творів ще не уповажнює до остаточної висновків.

них письменників для розгляду їх творчості. При тому можна старатися про часову тяглість,¹⁰ але можна також старатися про підбір таких письменників, які служили б персоніфікацією свого часу чи прикладом певного стилю доби. Так напр., Я. Ярема, маючи аналогічне завдання схарактеризувати духовність українця, вийшов від чотирьох постатей: І. Вишенського (чернець з Галичини, бл. 1550—1620 рр.), Г. Сковороди (козацького роду з Полтавщини, 1722—94 рр.), М. Гоголя (поміщик з Полтавщини, 1809—52 рр.) й Т. Шевченка (кріпак з Київщини, 1814—61 рр.). Подібно й М. Шлемкевич в характеристиці «загубленої української людини»¹¹ вернувся до питання «сковородянської», «гоголівської» та «шевченківської» людини. Таку селекцію застосували й ми, і її продовжується теж при соціологічних дослідках української родини. В черзі аналіз,⁹ творчості І. Котляревського, Т. Шевченка, А. Свидницького, М. Вовчка, І. Франка, Б. Грінченка, О. Кобилянської, В. Стефаника значення аналізу писань В. Симоненка (селянсько-колгоспного роду з Полтавщини, зформованого в київському інтелектуальному середовищі, 1935—63) важливе зокрема, і то і з погляду часової «тягlosti»,¹² і «репрезентативності». При «репрезентативності» хочемо покищо відзначити не так, чи і наскільки В. Симоненко став справді персоніфікацією своєї доби та її бажань,¹³ але факт його народження й формування в умовах вповні нової дійсності — советського режиму. Звичайно, немаловажним при тому є те, що саме Симоненко — більше ніж будь-хто інший з-поміж його ровесників — став прапором для однодумців, а І. Кошелівець своїм вступом до посмертно виданої на еміграції збірки¹⁴ дає багатомовну назву: «У хороший Шевченків слід ступаючи...»

---

¹⁰ Якщо проілюструвати ту часову «тяглість» датами народин письменників, якими займався соціопсихологічний семінар (див. примітка 9), то ми мали б : 1814 — Шевченко, 1834 — Свидницький та М. Вовчок, 1856 — Франко, 1863 — Грінченко та Кобилянська, 1871 — Стефаник. Звичайно, при продовжуванні досліді треба доповнити їх студіями про новіших письменників; з цього погляду Симоненко (*1935) дуже важливий для такого доповнення аналіз.

¹¹ М. Шлемкевич: *Загублена українська людина*, серія «Життя і мислі», в-во «Ключі», Нью-Йорк 1954.

¹² Звичайно, з погляду «тягlosti» ще й далі бракує аналіз письменників, народжених поміж 1871 та 1935 р.

¹³ Це взагалі ще неможливе ствердити сьогодні, а буде можливе щойно з певної історичної перспективи.

¹⁴ В. Симоненко: *Берег чекає*, Вибір і коментарі І. Кошелівця, «Пролог», [Мюнхен], 1965, с. 223; вступна стаття І. Кошелівця «У хороший Шевченків слід ступаючи...», с. 7—60.

Проблема родини в протиставленні марксіівсько-ленінської доктрини та комуністичної практики до традиційно-християнського світогляду, характеристичного для західної культури й соціального ладу, має ширше значення. Це не дарма не тільки в соціальной доктрині католицької Церкви родина є «духовою та моральною, юридичною та господарською єдністю»¹⁵ і в висліді¹⁶ «першою та істотною клітиною спільноти» та «осередком соціального ладу» і тому «святою». Тому й «пасторальна конституція» 2-го Ватиканського собору в розділі про родину виходить від «первісної гідности та від упривілейованої вартости й від священного стану подружжя».¹⁷ Але майже тими самими словами характеризують ролю родини модерні світські соціологи. Для Лерша¹⁸ родина це «праклітина соціального життя» із своєю специфічною атмосферою — «родинним кліматом», це «найважливіша й найпервісніша форма людської спільноти», чи «підставова група», яка «має найглибший вплив на людину, як на соціальну істоту». І так само майже одночасна праця Д. Барлея,¹⁹ родина для нього це «фундамент (наріжний камінь) суспільної структури», з «незвичайно сукупною соціальною структурою й багатством форм» і з такою вивершеною формою, що вона видавалася настільки фундаментальною та незмінною, що «було б справді недоречно ставити її безконечну стабільність під сумнів».²⁰

Саме ця функція родини як основної клітини суспільства стала причиною наступу советського режиму на родину, щоб розхитати структуру «буржуазної спільноти», але про це — для повної об'єктивности — таки найкраще на підставі чужого дослід-

---

¹⁵ Цитата з творів та виступів Пія XII, див. A. F. Utz — J. F. Gröner: *Soziale Summe Pius XII*, Paulus Verlag, Freiburg-Schweiz, 1956,² Abschnitt 2696 (Aus der Ansprache: Soziale Wohnungspolitik — с. 1339).

¹⁶ Дальші цитати з творів Пія XII на підставі моєї статті *Соціальна проблематика у творчості папи Пія XII* у збірнику УВУ Папи Пій XII. *Нариси з життя і творчости*, Мюнхен 1956, с. 96—133 (зокрема: розділ III, «Родина — перша й істотна клітина спільноти»).

¹⁷ *Gaudium et Spes*, Roma 1966, 47, 3.

¹⁸ Ph. Lersch: *Der Mensch als soziales Wesen*, München 1965,² с. 117, 207, 24, 49.

¹⁹ Delbert Barley: *Grundzüge und Probleme der Soziologie. Eine Einführung in das Verständnis des menschlichen Zusammenlebens*, Darmstadt 1968.³ 1-е видання книжки П. Лерша з'явилося 1964 р., 2-е — 1965 р., а Барлея: 1-е — 1962 р., 2-е — 1966 р., 3-е — 1968 р.

²⁰ Там таки, с. 143, 136, 131. Автор відзначає, що це якраз у зв'язку з тою виїнярковою стабільністю родини не досліджувано науково цієї соціальной форми життя. Поважніші дослідження розпочалися шойно приблизно півсторіччя тому. В зв'язку з тим стає зрозумілим, що й українська соціологія тільки мало уваги присвятила проблематиці родини.

ника. Барлей вірно вказує, що про «ключову позицію родини в кожній схемі соціальної контролі»²¹ можна найкраще судити на підставі «радикальних спроб модерних тоталітарних держав, які намагаються знищити тривання традиційної структури родини, і її, як контролюючу [радше: формуючу — В. Я.] силу для майбутніх генерацій, або підважити або заступити державною контролею, чи взагалі зреформувати її форму за новими плянами. Всі революціонери інстинктивно пізнали, що родина є взагалі найконсервативнішою установою, а тривкі соціальні переміни не є можливі без зміни традиційної форми родини». Продовжуючи, Барлей додає, що в ССРСР там найважче боротися з релігією, де затрималася ще традиційна форма родини в найчистішому вигляді.

На іншому місці,²² відзначаючи роль родинної атмосфери та любови при вихованні дітей (цієї родинної атмосфери не зможе заступити клімат офіційних виховних установ), Барлей вважає це ствердження таким самозрозумілим, що не варто було б про нього говорити, якби не те, що в «різних частинах комуністичного світу зроблено свідому спробу виключити родинну любов як виховний елемент. Хай навіть з усіма застереженнями, то проте можна наперед сказати, що ці спроби, якщо вони будуть довший час повторювані, закінчатся або катастрофою людства або порівняно скорим підмінуванням суспільних форм». Саме на таке більшовики свідомо в своїх спробах розкладу родини рахували. Щоправда з описаного початкового ставлення виник такий хаос у ССРСР, що керівні чинники мусіли завернути з дороги розкладу, але проте вони й надалі утримують державні виховні інституції, які мали б заступати родинну атмосферу тепла й любови.

Накреслена проблематика ясно вказує, наскільки для вивчення форм української родини важлива аналіза сучасного стану в УРСР і отже наскільки важлива аналіза творчості українського радянського письменника, що народився й виріс в умовах советської дійсності. Це тим більше, що питання родини для укра-

---

²¹ Там таки, с. 138. Якщо пов'язати, за Барлеєм, збереження релігійних традицій із утриманням традиційної родинної форми, то з цього погляду варто пригадати ствердження Н. Струве, що «присутність Церкви щораз менше відчутна в ССРСР, як іти з південного заходу (отже з української території! — В. Я.) на північний схід». На підставі цього можна б, за Барлеєм, здогадуватися, що в Україні й родина рідше утрималася в своїх традиційних формах, бодай у більшій мірі, ніж в Росії (погляд Струве за статтею А. Жуковського: *Сучасний стан релігії й Церкви під совами, зокрема в ССРСР* у збірнику: *Релігія в житті українського народу*, З НТШ т. 181, с. 39—64, зокрема примітка 51, с. 55).

²² Там таки, с. 136—137; а далі про хаос, що виникає із знищення родини, та про зміни советської політики (с. 143—144).

їнця має одно з першорядних значень з погляду його національної психічної структури. Якщо зважити, що українець із своєї природи «кордоцентричний», отже виразно почуттєва людина,²³ то треба пам'ятати, що саме родина є природним місцем вияву почувань, як це влучно характеризує Барлей,²⁴ підкреслюючи, що «родина є прибіжищем почуттєвої впевнености, яка стоїть у протиставленні до зимної безособовости світу, де панують тільки другорядні, конвенційні контакти».

Факт наголошеної (й загально ствердженої) української почуттєвості призвів навіть одного з українських дослідників — Б. Цимбалістого — у зв'язку із специфічним «кліматом» родинного життя, заснованого на почуваннях, до погляду, що дослід української духовости повинен починатися від аналізу українського родинного життя.²⁵

Можливе ствердження у творчості Симоненка тих самих почуттєвих елементів у стосунку до родини й родинного життя, які були для українців характеристичні у попередніх письменників, мало б значення не тільки з погляду затримання форм родинного життя, але й для ствердження певної постійности наших національних духових рис, тим більше що родина не тільки відображує в собі наявні тенденції чи звичаї, але вона й формує людину в напрямі утримання наявних звичаїв. Утримання здорової родини це водночас запорука утримання традиції. Для Лерша родина, як праклітина соціального життя, є місцем, де «передаються з генерації в генерацію звички, настанови, вартості та ви-

---

²³ «Кордоцентричність» українця дуже підкреслює О. Кульчицький у всіх своїх етнопсихологічних працях. Вийшовши від своєї загальної статті *Річ про характерології українського народу*, *Енциклопедія українознавства*, Мюнхен—Нью-Йорк, 1949—52, с. 708—18 (яка мала радше диференціальний характер і відмічувала різниці в психіці поодиноких племен чи соціальних верств, як це вони витворювалися в висліді історичних, соціальних та економічних умов життя), він прийшов у короткому підсумку «Світовідчуження українця» до синтетичного наголошення почувань у нашому житті, див. збірник *Українська душа*, в-во «Ключі», Нью-Йорк 1956; зрештою всі студії цього збірника відзначають ту саму рису української духовости — емоційність. Голоси дослідників про українську почуттєвість зібрані подрібно в моїй статті *Релігійність українця з етнопсихологічного погляду*, *З НТШ*, т. 181, с. 179—203, зокрема с. 187—189).

²⁴ С. 159. На іншому місці Барлей (с. 136) ще раз повертається до цього питання, стверджуючи, що це саме в родині заспокоюються підставові почуттєві потреби одиниці. Річ у тому, що «модерні досліді ясно виявили, що вже найменша дитина має невідхильні емоціональні потреби, а злегковаження їх загрожус душевному й психічному здоров'ю — ба навіть іноді й життю дитини».

²⁵ Б. Цимбалістий: *Родина і душа народу*, збірник *Українська душа*, с. 26—43.

значені цілі».²⁶ Для нього саме подружжя й родина мають свій тривкий зміст понад доволі нормальну «зміну ситуацій та нагод».

В цей спосіб була б приблизно вичерпана — в теоретичній площині — наукова проблематика аналізу творчості письменника під конкретним аспектом соціологічного дослідження родини; алеж ми вже сказали, що є ще й чисто літературознавчий аспект такого соціологічного дослідження.

Літературний твір це не соціологічна студія, і для його художньої вартості було б фатальним, якщо б автор забажав у ньому викласти свої соціальні погляди чи подати ілюстрацію для соціологічного підручника. А проте справжній, великий літературний твір, відображаючи життя чи передаючи ідеї доби чи ідеали самого автора, стає таки ілюстративним матеріалом і для наукового твору. Готуючи доповідь на Шевченкові роковини²⁷ і простудіювавши докладно весь матеріал, я дійшов до переконання, що цитатами з «Кобзаря» можна б дуже істотно документувати модерний підручник соціології, хоча в даному випадку вже й сумніву бути не може, що Шевченко подібного наміру не мав. Це є проблема «багатопляновості» твору чи творчості, яка свідчить про справжній талант поета. І справді, пишучи майже рівночасно студію про «Українську родину в поетичній творчості Шевченка» (як і низку дальших студій про «Українську духовність в поетичній візії Шевченка»²⁸), я ствердив таке багатство обсервацій, занотованих спонтанно (наче «на маргінесі»), що сама студія є не тільки соціологічним причинком до вивчення української родини, але й літературознавчим причинком про «багатопляновість» творчості Т. Шевченка, що може зайвий раз правити доказом геніяльності Кобзаря. Подібна «багатопляновість» виявилася й при аналізі Франкової творчості, при чому багатство матеріялу було того роду, що студію, задуману спершу як аналізу творчості Франка-прозаїка, довелося обмежити до проаналізування тільки 4 перших ранніх повістей Франка. Сама соціологічна аналіза привела до літературознавчого екскурсу про стилі, без розуміння яких була б неможливою інтерпретація; цей екскурс

²⁶ Ph. Lersch: *Der Mensch als soziales Wesen*, München 1965,² с. 117, і згодом 39. Барбу. говорячи про «соціалізацію дитини», каже, що саме родинне довкілля має дитині «защепити звички поведінки», Z. Barbu: *Sozialpsychologie*, збірник *Führer durch die Sozialwissenschaften*, с. 175.

²⁷ Ідеться про сторіччя смерті, 1961 р. Доповідь була читана на загальній академії в Парижі, 11. 3. 1961 і згодом надрукована в щоденнику «Свобода» під наголовком «Шевченко вчора та сьогодні» у ч. від 29-го, 30-го та 31-го березня 1961.

²⁸ З НТШ т. 169 (Збірник на пошану З. Кузели), с. 506—538, Париж—Нью-Йорк—Мюнхен—Торонто—Сідней, 1962.

став знову вихідним пунктом до оцінки мистецької вартости творів.

Подібна критично-літературознавча проблематика насунулася відразу при читанні творів Симоненка, при чому найхарактеристичнішим вийшло порівняння його поезій із посмертно зібраними й виданими його етюдами.²⁹ Саме ця невеличка збірочка з 13 нарисів передумана під конкретним аспектом — української родини на ширшому тлі української духовости — дала ключ для розуміння «багатопляновости» таланту письменника. Коли при оцінюванні віршових творів молодого поета ми більше були б схильні признати рацію стриманій і радше обережній характеристиці одного з-поміж його однодумців-друзів,³⁰ тоді якраз «Вино з троянд» могло переконати, що В. Симоненко перебував у постійному розвитку, і саме «Вино з троянд» вказує на величину втрати, вчиненої його нежданою трагічною смертю. І вийшов парадокс: навіть як українець-патріот промовив В. Симоненко найсильніше й найпереконливіше не як бард-пророк у своїх полум'яних і загально визнаних ліриках-закликах, але як ніжний лірик у своїй поезії в прозі: бо цей «м'який» ліризм виявляє дивну силу як безсмертний вияв української душі, що перетривала сторіччя лихоліть, не зрезигнувавши ні з однієї з-поміж притаманних нам властивостей, не зрезигнувавши насамперед із того могутнього почуття, з якого випливає атмосфера української родини. Якщо зважити, який деструктивний наступ ішов на цю родину в останні десятиріччя безрадісного змеханізованого колгоспного життя, то справді дивуватися треба цьому свідченню великого земляка, що виростав весь час під безпосереднім нищівним впливом такого вистудійованого й організованого наступу. Алеж у цій відпорності української духовости, мабуть, і відповідь на те тривожне питання, яке ставили собі найбільші укра-

---

²⁹ В. Симоненко: *Вино з троянд*, Львів 1965, с. 60.

³⁰ В цитованому виданні В. Симоненко: *Берег чекає* упорядник І. Кошелівець поруч із творами письменника вмістив теж кілька аналітично-критичних відгуків про В. Симоненка та віршів його друзів і послідовників. В одному з нарисів читаємо таку, на нашу думку, дуже вірну оцінку: «Колись історики літератури, може, й не назвуть Василя Симоненка найталановитішим поетом свого покоління. Але ми знаємо, що серед нас не було й немає поета більшої громадської мужности, більшої рішучости, більшої безкомпромісности, ніж Василь Симоненко» (с. 192). І далі: «Цим своїм суворим реалізмом, громадською мужністю й категоричною безкомпромісністю Василь Симоненко справив велике враження на всіх, хто мав щастя його слухати, впливав на таланти, може, й сильніші за нього чисто художньо, але не усталені й не цілком зформовані суспільно, здатні йти на легковажні компроміси, на втрату віри, вагання і зриви»... (с. 193).

їнські мислителі, насамперед українські історіософи та соціологи, в чому саме сила нашого минулого? Чи не найяскравіше, хоч може й перенаголошено, поставив те питання о. Атанасій Великий, ЧСВВ, на конференції в Рокка ді Папа, ствердивши:

Українська історіографія назагал керується концепцією політики, тобто влади і сили в розгляді минулого українського народу, а український нарід ставиться до цього елементу з суверенною вищністю та витримує історичну тисячолітню пробу; українська історіографія шукає в українському минулому економічної канви, а український народ ставиться до майна з гуманним презирством. У висліді: український історик виходить з аналізу минулого песимістом, а український народ черпає з історії свій життєвий оптимізм.³¹

Розвиваючи цю думку, о. А. Великий протиставить ідеалові політичній чи економічній сили ідеал української «слави», тобто нашої «калокагатії», справедливості й правди, і ставить перед силою нашу ніжність, яка впливає з глибини почувань.

І потвердженням цього оптимізму є і постать В. Симоненка, і в його самому мужньому вислові, і в його цілій творчості у призмі аналізу, що тільки підтверджує поетову віру:

Народ мій е! Народ мій буде!
Ніхто не перекреслить мій народ!
Пощезнуть всі перевертні й приبلуди
І орди завойовників-заброд!
Ви, байстрюки катів осатанілих,
Не забувайте, виродки, ніде:
Народ мій е! В його волячих жилах
Козацька кров пульсує і гуде!

І це завдячує народ насамперед українській родині і своєму ставленню до неї.

II.

В першій, теоретичній, частині студії, що стала водночас і експозицією ближчої аналізу Симоненкових творів з соціологічного аспекту української родини, зроблено розрізнення поміж його віршовими ліриками та поезією в прозі, при чому виразно наголошено, що проблема родини виразніше виступає в мініатюрних етюдах збірки «Вино з троянд».

Якщо ж проте і його віршова спадщина не байдужа для характеристики українського родинного життя, то в даному випадку

---

³¹ о. А. Великий, ЧСВВ: *Релігія й Церква — основні рушії української історії* (с. 9), збірник *Релігія в житті українського народу*, З НТШ, т. 181, с. 3—38.

йдеться радше про своєрідний загальний настрій, про атмосферу родинного життя. Алеж із цим обмеженням треба зараз таки сказати, що цей настрій дуже й дуже виразний, і вже з нього можна вичитати, наскільки родина для українця свята.

Для Симоненка на перший плян висувається образ матері, і літературний критик І. Кошелівець, не збираючися подавати соціологічної аналізи, виразно (й вірно) каже:

Йї [гобто матері] у Симоненковій поезії віддано стільки щирої уваги, скільки в нашій літературі не траплялося вже либонь від Шевченка. Щодо форми — це квінтесенція поетичної простоти, наче з умисним униканням оригінального слова чи метафори... Мати [конкретно поетова і як узагальнений образ] присутня у Симоненковій поезії скрізь [...], зокрема ж у творах соціального звучання... Перелік поезій, у яких трапляється мотив матері, становив би чималий список.³²

Не будемо давати і ми в короткій студії вичерпного переліку всіх місць, все ж хочемо усистематизувати ті вислови, що виразно вказували б на осередне місце матері в українській родині.

Насамперед, коли поет хоче сказати щось про свої почування, про ніжні порухи душі, він дуже часто в'яже їх із картиною матері; мати виступає тут ніби на маргінесі, принагідно, але виступаючи при найрізномордніших нагодах, засвідчує свою постійну присутність у почуваннях сина.

Відנותуючи найсильніші враження, Симоненко відзначає, що для нього «найпрекрасніша матір щаслива», а зараз поруч говорить, що «найсолодші кохані вуста» (117). Як щастя матері радує, так мусить турбувати «скорбота матері, і сльози немовляти» (70), як теж «сирітські й вдовині сльози» (118). Ця всюди-присутність матері каже поетові надхненно благословити її у щасті й у муці:

Скільки б не судилося страждати,
Всеодно благословлю завжди
День, коли мене родила мати
Для життя, для щастя, для біди.

День, коли мої маленькі губи
Вперше груди мамині найшли,
День, що мене вперше приголубив
Ласкою проміння із імлі (96).

---

³² В. Симоненко: *Берег чекань*, в-во «Пролог», [Мюнхен] 1965, вступ І. Кошелівця: *У хороший Шевченків слід ступаючи...* с. 7—60; цитати із с. 38—39.

Цитати з поезій Симоненка подаємо в основному за збіркою *Берег чекань*, називаючи кожночасно в дужках сторінки. Інші цитати з Симоненка кожночасно відповідно відмічені.

У цих словах стільки чуття й ніжності, що вже з них виразно випливає віддання поетове для найдорожчої особи. Мати як ласка, як добро, як опіка це водночас мати як щедрість, як це виразно видно з рядків:

І ми народжені од щедрости любови,
Нас годувала щедрість матерів (127).

Картина щедрости веде нас від індивідуальної матері-людини до «великої матері» — матері-землі, про що й сам Симоненко з притиском каже:

Благословенна щедрість! Все від неї,
Від щедрости думок, сердець і рук.
Краса сповита матір'ю-землею
Від щедрости страждань її і мук.

Коли риси матері зливаються з землею, тоді часто також образ матері пов'язується з Україною, і в одній із своїх найніжніших патріотичних лірик Симоненко звертається до України просто:

Маю я святе, синівське право
З матір'ю побуть на самоті (146),

щоб знову на іншому місці попросити Україну, щоб вона взяла «у материнські руки» його «маленьке гнівне „Я”» (213).

Поруч з тими короткими, але дуже багатомовними натяками на всюдиприсутність матері Симоненко дає й більше випрацьовані образи; напр., соціальна нужда українського колгоспника узмістовлюється в нього в уживанні жорен у «переддень космічної доби». Але ж центральним образом в картині важкої праці при жорнах є «жіночі ніжні материнські руки», які «при тьмяному мигтінні каганця... тягли за ручку камінь без кінця». І хоч ця картина узагальнена, ми відчуваємо, що йдеться тут не про кого іншого, а про поетову ж маму, коли він свою поезію закінчує словами: «Цілую руки, що крутили жорна» (63—64).

Маючи шану для своєї мами, Симоненко шанує й чужу маму, а зокрема якщо така мати має перенести біль Ніоби, як от «баба Онися»; вона втратила своїх трьох синів і з болю посивіла доглядаючи внуків, що їм довелося виростати без батьків, чи згодом мусіла вона самотньою стрічати в опустілій хаті старість (65).

І тому з матерями співає Симоненко колісанки, коли «материнська добра ласка» заглядає до колісаної дитини враз із чарівною казкою про те, що діється у світі поза шибкою затишної хатки (96). І мати знає, що колись у житті зустрінуться в дорозі тривоги; знає, що її юнак шукатиме в мавок чорнобривих «ніж-

ности й любови» (як і ті ждатимуть найкращих почувань від нього), але вона знає водночас:

Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину...
Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати!

І тому вона обіцяє синові, що за ним будуть завжди мандрувати материнські очі (96), і завжди в тривожний час прилине до сина лист, де важать не поодинокі слова, але тепло:

Слів таких і треба небагато,
Та вони, як весняні пісні,
Принесли в гуртожиток в кімнату
Теплі-теплі спогади мені! (81)

При наших цитатах воно дуже цінне, що поетичні визнання Симоненка можна доповнити деякими його виступами. І так ми маємо коротке його інтерв'ю для Українського радіо після появи першої збірки *Тиша і грім*, де, м. ін., одне цікаве місце, що в ньому знову пов'язані земля, батьківщина й рідна мати:

Найбільше люблю землю, людей, поезію і... село Бієвці на Полтавщині, де мама подарувала мені життя (28).

Даючи це інтерв'ю, міг поет ще сказати: «Ненавиджу смерть», але майже вже в рік опісля довелося писати інше — яке ж трагічне! — визнання; в його листі до Президії Спілки письменників України читаємо:

Звертаюся до Вас в трагічну хвилину життя. Можливо завтра мене вже не буде. Звісно, література перенесе цю майже безболісну дня неї втрату. Але ж я не можу піти з життя, не подбавши про долю сім'ї, особливо матері. Мама моя працювала в колгоспі 27 років, але, не зважаючи на це, змушена вдовольнитися ролю «утриманки». Перший день моєї смерті може стати першим днем її жебрацького животіння. Від усього серця прошу Вас не допустити того і, коли це можливе, виділити їй з коштів Літфонду бодай мінімальну суму, котра гарантувала б її від голодної смерті (195).

Лист, що ще заторкував справу авторських прав, застережених за дружиною, сином та мамою, був писаний таки справді напередодні смерті — 12. XII. 1963 р. В таких моментах не пишуть зайвих фраз. А сам тон цього трагічного листа повністю згідний з усім тим, що Симоненко сказав у віршах; це виїнятковий доказ автентичності почувань у цих віршах, і тим самим доказ їх вартости як соціологічного матеріалу.

Поруч із центральною постаттю матері в українській родині другим основним чинником є те, що родина засновується на любові, а ідеал любови є завжди присутній в українській літературі. У Симоненка любов у родині сплітається ще з ролею матері, як у поемі *Одинокa матір* (142—143). Поема починається тим, що неodrжена сімнадцятилітня дівчина остається вдовою, бо її судженого, що ще й «не зустрів її» (характеристичний вислів для дібрання якнайменше вульгарного окреслення інтимної «зустрічі»!), розстрілюють. Гаряча любов молодих накреслена коротко, але й виразно:

Отерпли зорі строгі,
Страждання опустилось на лице,
І краєв темінь
Передсмертний стогін,
Безпомічний і гострий,
Мов ланцет.
Його вже не було.
А ненависть стожала
Мечами помсти рвалася у світ,
Бо поруч з ним
Прострелені лежали
Твоя любов,
Твоїх сімнадцять літ.

По роках даремного чекання (й самоопановування), коли над «розстріляним коханням безглуздо реготали солов'ї», дівчина почала дитину й привела її. Автор не каже, чи це було із хвилиної слабости, чи для забуття, чи просто, може, — для виповнення життєвої пустки, щоб на дитину перелити всі духові прикмети дорогої істоти, — щоб виплекати нового героя (цю думку насуває факт, що дівчина не одружувалася). Звичайно, строгі звичаєві закони прилюдної опінії напевно засудять дівчину, але в її обороні стає поет, бо дівчина жертва умов, і тому вона для Симоненка є «Мадонною нашого часу».

Без сумніву, це дуже своєрідний випадок, але в поета, як і про матір, порозсипувані і про любов місця, що свідчать про ту атмосферу, яка оточує українську молодь.

Питання любови пов'язується з ідеалом материнства ще й у іншій поемі, — вже більше індивідуалізовано. Автор в любовному ідеалізованні вибраної дівчини хотів у ній вбачати щось незвичайне, при чому в його бажаннях було, м. ін., бачити її чистою («волочив я тебе в ореолі безгрішности»), але врешті став убачати найвищу вартість кохання в материнстві:

І сьогодні вклоняється серце моє
Тій земній, соромливій, жагучій жіночості,
Що красою життя — материнством — стає.³³

Визнання — важливе для розуміння ролі родини в Україні, як її бачить і сучасне покоління.

В цій атмосфері любов це щось «вічне», і тому дуже «немодерне»; це просте, і в своїй простоті іноді й наївне, але правдиве, щире, характеристичне для всього довкілля. І тому з Симоненком у кількох віршах можна пройти таку «нецікаву», алеж таку преглибоку й до глибин зворушуну дорогу юнака. Життя досі однотонне й сіре, поки в людину не ввійде оця несподівана вибрана:

Сам я сонний ходив землею,
Але ти, як весняний грім,
Стала совістю, і душею,
І щасливим нещастям моїм (84).

Звичайно, віднайдення себе не є легким, — адже ж ідеться про безконечно багато: про щастя цілого життя — і тому поет не раз зустрине і байдужість, якої лякається (85), а іноді боїться слів, щоб не почувти можливого «Ні!» (86).

Ця непевність дуже добре відображена в початку поезії:

Я тобі галянтно не вклонюся,
Комплімента зроду не зліплю,
Тільки в очі ніжні задивлюся
В них свою тривогу утоплю. (Поезії, 126)

І серед тих хвилювань і сумнівів залишається, як щось найгарніше — тривкість кохання:

Для кохання в нас часу мало,
Для мовчання — у нас віки.
Все віддав би, що жить осталось,
За гарячий дотик руки.

Влийся сонцем у щирю мову,
У думок моїх течію —
Ї люблю твої губи, і брови,
І поставу, і вроду твою.

³³ Посмертна збірка поезій з вибором творів із попередньо виданих збірок вийшла 1966 р. також у Києві — В. Симоненко: *Поезії, в-во «Молодь»*, с. 206. Там чимало поезій, яких немає в мюнхенській збірці *Берег чекань*, м. ін., і таких, що стосуються нашої проблеми; цитоване місце взяте звідти із с. 118; при дальших цитатах з київської збірки в дужках подано *Поезії* і сторінки.

Ображайся на мене, як хочеш,
І презирством убий мене —
Все одно я люблю твої очі
І волосся твоє сумне. (87)

І серед усіх несупокіїв і сумнівів, бажається у тузі таки відповіді, таки певности; це бажання — у гарній метафорі зупинюваного потягу:

Та не вірять я не маю змоги,
Обіймає сумніви огонь,
І червоним ліхтарем тривоги
Зупиняю потяга твого.

І стою на березі чекання:
Що ти мені з гуркоту кричиш?
Станеш ти біля мого благання,
Чи до інших станцій просвистиш? (132)

А водночас у непевності й тривозі очікування бажаної чи можливої подруги бажалося б стати для неї променем і щастям:

Щоб ніколи сльоза на вії
Не світилася, мов роса,
Хай же щастям завжди ясніє
Некриклива твоя краса. (88).

Щастя молодих найкраще може запевнити спільнота почувань в спільноті переживання, коли із сподівання родиться певність:

Я із надій будую човен,
І вже немов би наяву
З тобою, ніжний, срібномоулен
По морю радості пливу.

І гомонять навколо хвилі,
З бортів човна змивають мох,
І ми з тобою вже не в силі
Буть нещасливими удвох (Поезії, 43).

Проте для повної любови таки найважливіше — згідність поглядів, зваженість на спільне життя, і на спільне терпіння; адже ж Симоненко мусів знати, що скорше чи пізніше його стріне невідомий удар:

Твоя краса цвіте в моїх очах,
Але скажи: чи ти зі мною поруч
Пройдеш безтрепетно по схрещених мечач? (119).

Серед такого настрою, ціла країна стає повною «замріяних дівчат», що ходять до криниць (163), а дівчата юнакам замість

вина дарують пісні (Поезії, 23), знову ж в Україну вкладає поет іноді риси вибраної дівчини; і, напр., такий вступ може зовсім підвести, до кого це й про кого це:

Чорні від страждання мої ночі,
Білі від скорботи мої дні
Впали у твої свавільні очі,
Жадібні, глибокі і чудні.

Я тебе не хочу обминути,
Я тебе не смію обійти.
Дай мені губами зачерпнути
Ніжної твоєї доброти (133).

Щойно дальші рядки вияснюють, до кого це звернення, коли говориться, як то наші предки знищили «диких орд незліченні навали»,

«щоб несла ти гордо і зухвало
Груди недоторкані свої».

А кінчиться цей вірш знову зворотом порівняння з мамою, коли для Симоненка Україна є «мамою його радощів і мук».

В змаганні до любови й щастя раз-у-раз виступає момент здоров'я, чистоти. Очі дівочі можуть бути бажаннями «грішні», але основне, що вони «неціловані» (Поезії, 126).

І зовсім подібно на іншому місці, коли поет тішиться, що дівчина «ще не хилила ні до кого лобик свій упертий і смішний». І він ще й підкреслює:

Ти ще не торкалася губами
Вічних і прозорих тасмиць.
Чистота твоя тремтить вогнями
У червонім клетоті зірниць (Поезії, 148).

І тому для вибраної навіть мрія має бути біла й мусить прийти чиста, хоч ішла «крізь пилюку, по багнюці» (Поезії, 45).

Третій елемент родини, відзначений у поезії Симоненка, це зв'язок роду, персоніфікований у дідові, хоч сам образ діда узагальнений. До образу діда Симоненко вернеться ще раз в етюдах, і там він стане таки його ж дідом. У поезії *Дід умер* (68—69) дід радше символ тяглости роду. Смерть діда насамперед наводить Симоненка на філософічні рефлексії про істоту життя й про вічність. Болючий жаль за дорогою втраченою істотою уможливорює віру, що це ж неможливо, щоб людина «уся вмирала», щоб по ній залишався тільки спогад про «хорошу людину». А коли знову родиться скептицизм, тоді Симоненко зрезигновано, але й упевнено кінчить:

Я не вірю,
що дід із могили воскресне,
але вірю,
що ні —
він увесь не умре.
Його думи нехитрі
додумують внуки,
і з очей ще віки плоненітимуть в них
його пристрасть і гнів,
його радощі й муки,
що, вмираючи,
він передав для живих.

І якщо порівнювати Симоненка з Шевченком, то і тут виразний перегук із Кобзарем, що в епілозі до «Гайдамаків» визнає, як то він слухаючи малою дитиною оповідання діда про Титаря плакав:

і ніхто не бачив,
що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її унукам тепер розказав.

Дуже індивідуалізована, і тому жива, розповідь Шевченка та більше раціоналізоване, стримане роздумування Симоненка мають в основі однаковий зміст. Обидві цитати також виразно вказують і на ролі родини в утриманні традиції і в тому підтверджують теоретичні цитовані погляди дослідників-соціологів та вияснюють, як це так в Україні відроджується раз-у-раз ідея давнини, навіть у час повного здавлення свободи думки.

До проблеми передавання традиції Симоненко в віршах повертається ще двічі, але ще більше неособисто; тому ці місця радше стосуються його думки про спільноту; проте і тут завжди в нього виразне бажання зв'язку з мертвими, живими, але й ненародженими, коли він каже, — тим разом до «ненароджених»:

Ми думаєм про вас. В погожі літні ночі,
В морозні ранки і вечірній час,
І в свята гомінкі, і в дні робочі
Ми думаємо, правнуки, про вас. (74).

Ця думка про правнуків стає джерелом сили й витривалості, і «тому наші руки не в'януть біля плуга і станка», і тому й у сучасного покоління є «неспокій творчий», що його із «вічністю една».

І зовсім подібна проблема «спадкування», чи тягlosti покоління приходять ще вдруге на іншому місці:

Ми в світ прийшли успадкувати славу,
Діла, і думи, й чесні мозолі,
Батьків велику полум'яну справу,
Що захистила правду на землі. (Поезії, 24).

І четвертий елемент родинного життя, може, ще більше по-верхово заторкнений, але не менше важливий, — а при узглядненні факту, що йдеться про Україну під советською займанщиною, — може, найхарактеристичніший. Ідеться про власну хату, як синонім української родини. Бажання родинної власності добре відоме в минулому, але тим цікавіше в сучасному.

Україна для поета це — пагорби,

де стоять в обновах білих, в чистому вбранні
Рідні хати, білі хати з хмелем при вікні (163).

Це знову немов Шевченкове «неначе писанка село», де «цвітуть сади і біліють хати». Але коли вже в цій картині виразна любов до рідної хати, то значення хати відмічене куди сильніше в підкресленому ставленні до свого власного клаптика поля, коли серед тисячі ланів таки найкращий «мій».

Коли б я міг забуть убоге рідне поле,
За шмат цієї землі мені б усе дали...
До того ж і стерня ніколи ніг не коле
Тим, хто взува холуйські постолі.

Та мушу я іти на рідне поле босим,
І мучити себе й ледачого серпа,
І падати з утоми на покоси,
І спать, обнявши власного снопа.

Бо нива це — моя! Тут я почну зажинок,
Бо кращий урожай не жде ніде,
Бо тисяча доріг, мільйон вузьких стежинок
Мене на ниву батьківську веде (148).

Беззаперечно, є в цьому вірші і глибока алегорія — батьківщини, але є й виразний індивідуалістичний момент, характеристичний для українця взагалі, але характеристичний і для української родини. І тут знову бачимо, наскільки сильно впливає родинна атмосфера батьківського дому й хутора на збереження традиції, коли маємо таке сильне прив'язання до рідного клаптика ниви, що його не знищили десятиліття терору, в умовах колгоспного життя.

Зрештою та сама проблема виступає ще раз у поемі *Злодій* (151—152), коли нібито малограмотного дядька карають за те, що він свій урожай із своєї-несвоєї ниви вкрав, бо

важко йому із домашніми мріями,
Ераз осягнуть парадокси доби.

В сумі, основна аналіза підтверджує коротке ствердження експозиції, що вже в Симоненковій поезії видно велике його прив'язання до родини, персоніфікованої насамперед осередньою постаттю матері, але теж із характеристичною постаттю діда, що має вирішне завдання передавати традицію й живий зв'язок поміж поколіннями. В утриманні родинної традиції співдіють і мертві предмети, що впродовж сторіч набирають своєрідного одухотворення: рідна хата, рідний лан, рідне обійстя, чи власний хутір, що всі свідчать про глибоке прив'язання до свого власного — виплеканого, вимріяного, викоханого. Для зформованої на таких засновках індивідуалістичної вдачі основне значення при доборі життєвого партнера має любов, яка перетворює людину, але яка для повної гармонії вимагає згідності основних життєвих ідеалів.

Все те йде по лінії відомих раніше стверджень, все те виразно зарисоване, але остаточно тільки зарисоване, і на підставі цього висновки робити важко. Аналіза більше нас переконує про атмосферу, як про деталі.

III.

З 13 Симоненкових поетичних мініатюр у прозі, зібраних у посмертному томуку *Вино з троянд*,³⁴ 11 безпосередньо пов'язаних з проблемою родини (одна дальша включає також натяк на любов молодих людей).³⁵ Вже сам цей факт багатомовний для досліджуваної проблеми. І коли Шевченкова поезія в численних ліричних думках була безперечно прямим продовженням народної любовної пісні, що нею дзвеніла вся Україна, — коли Симоненко і в цьому випадку йде за Шевченком у своїх поезіях, тоді з цього погляду мініатюри є не лиш послідовним вивершенням його поетичної творчості, але вони стають цінним документом поетового світогляду, його життєвої постави.

Проаналізуймо поодинокі елементи, що стосуються питання родини, як це вони виявилися в Симоненкових мініатюрах. Звичайно, треба почати від основи, — від почуття, що веде до

³⁴ Пор. примітку 29. При цитатах подано в дужках сторінки; якщо попри те цитуються місця з попередніх збірок, то в дужках зазначено й назву збірки.

³⁵ В. Симоненко: *Вино з троянд*, Львів 1965, *Психологічний поєдинок* (с. 40—43); тільки в шаржу *Неймовірне інтерв'ю* (там таки, с. 29—31) немає місць, що стосувалися б досліджуваної нами проблеми.

закладення родини. Нам насамперед важливе питання ролі кохання в молодих людей, наскільки відчувається його потребу і наскільки закладення родини залежить від почуття.

Неждане відчуття потреби любови це ніби друге народження на світ. В той час у молодій дівчини:

На сірих великих очах раптом заіскрилася блискуча вогка поволока, конопляні пасма волосся чомусь поніжнішали й прищулилися до лобика, а тіло стало таким легким і слухняним, що вона й сама дивувалася, як це вітер не вхопить її на свої легкі лапаті крила і не понесе кудись далеко-далеко. Дівчина була об тій порі, коли кожного манить щось загадкове, незбагненне й таємниче. Вона ще не знала, що та загадковість і таємниця — поруч, що то звичайна потреба юности кохати й бути коханою. Вона тільки знала, що прагне чогось дуже гарного... (55).

І цей самий настрій гарної молоді дівчини в нещасливого кульгавого горбаня, що й очей не сміє звести на вродливих дівчат, але не завидує нікому: Навпаки, він:

дарував розкішні букети нареченим, і всі шанували його, а йому ж хотілося випити хоч краплю кохання (4).

Бувають дні, які самі накликають до зближення, навіть незнайомих. Це тоді як

гроза обмила втому не лише з вродливої природи — я майже фізично відчував, як у грудях забрунькувала радість. Якась безпричинна і вже зовсім нестатечна радість. Я сів на лавку в скверку і усміхався деревам, сонцю, пошматованим хмарам і перехожим... Потім поруч зі мною сіла дівчина. Вона, теж радіючи всім єством, жадібно впивала очима красу надвечір'я. На її безпроглядно темних бровах втомлено присіли невидимі клаптики вологи, і від того брови стали трішечки сивуватими і неймовірно красивими (32).

Такий настрій сам запрошує до розмови, до зближення. Це бажання відзиви — навіть у незнайомих — зокрема сильне у самотніх, чи тих, що не знайшли зацікавлення в житті чи праці. Коли молода й жива дівчина скучає на праці, на якій не може виявити своїх здібностей, вона покидає бюро, не зважаючи на добрі умови, і кокетливо відповідає галлягному сусідові в автобусі (59). Тужить за чимсь незвичайним і гардеробниця при танцзалі, яку день-у-день дратують «нудні й невиразні» гості, що «приймалися монотонно шліфувати паркет, залицятися до таких самих нудних і невиразних дівчат або збиватися табунцями і страшенно безглуздо натякати Бог зна що й для чого». Вона гостро й іронічно відповідала на графаретні залицяння, болячися водно-

час, що і їй самій колись «доведеться марнувати свої вечори в отакому танцзалі, і помирати від нудотних та порожніх розмов, і вислухувати комісовані компліменти» (44, 46), поки не відкрила в принагідному гостеві справжньої людини, інтелігентної і цікавої:

І вони йдуть, а місто спить, а сніг валить і валить, і ліхтарі від снігу такі чудні й казкові, що Ліні здається, ніби ступила вона на іншу планету. І скільки загадок і несподіванок чекають її в цьому дивному, незнайомому, білому, рідному місті? (48).

Іноді приходять той бажаний відзвук в інших більш умотивовано, як от на тому «бенкеті на току», на який запросила сільських робітників «агрономша» з міста, що приїхала на інспекцію й зуміла заїмпонувати знанням і резолютністю. І в тому випадку настрої цілої природи зливається з настроєм зближених людей та в висліді:

У небі вже проростали перші зорі, а в душах крізь кірку настрожености проштрикували перші пагони довір'я. І капосні цвіркуни підгледіли те проростання й розплескали про це всьому полю, а коники не повірили їм і зпросоння виплигували на тік, щоб на власні очі пересвідчитися в тому (54).

Але не завжди та «відповідь» на бажання зустрічі приходять так скоро. Студентка, що чотири роки симпатизувала з товаришем Славою, дізнається про його любов щойно при виїзді з рідного міста, і то в дивовижний спосіб: перед виїздом, вже на пероні вона отримала від нього «сірий пакет» з проханням: «Прочитасш, коли поїзд у даль загуркоче»... В самому пакеті був конверт із написом «Розкривати лише в тому разі, якщо кохаєш», а в конверті щойно було визнання «Я кохаю тебе до божевілля» із твердою обіцянкою, що вірно буде ждати весь рік до приїзду (а що дівчину і радує і нервує, бо вона на ці слова ждала чотири роки — «тисячу чотиреста шістдесят один день»!) (36—39).

Цей нарис дуже характеристичний для «тону» всієї книжечки, бо в ньому поруч із виразним бажанням «резонансу» неменша і соромливість, і страх перед розчаруванням, і стриманість у словах, яка впливає і з ніжності, і з почуття певної чистоти, яка для розгляду проблеми має першорядне значення. Бо чистота пробиває з цілої збірки на кожному кроці.

Стан у дівчини, що пробуджується до життя, є «непорочний» (55), а гарна дівчина може викликати подив, захоплення, і навіть хіть, але проте —

ніхто не насмілювався торкнутися її, мов боявся осквернити дотиком красу (3).

Гардеробниця Ліна не помиляється щодо свого несподіваного знайомства, бо

він так і не посмів узяти її під руку, і попрощався біля під'їзду, не прохаючи, як інші, постояти з ним «хоч хвилиночку». Тому в Ліні могли бути згодом «фіолетові квіти» в її снах (48).

А «наївне дівчисько» при зустрічі з незнайомим з автобуса пам'ятає, що «мама страждатиме від її нерозважного вчинку» (59), але саме те вбереже її від усяких небезпек.

При такій загальній поставі статевої чистоти родиться повір'я, що від вульгарних слів навіть поле засмічується: «Від матюків же бур'ян росте!» (51). І це твердження гості-агрономші з міста, яке вона «вчитала у книжках», потверджує палко й «здоровань Данило», хоч він «лінивий на слова», нагадуючи науку батька, що, мовляв, «земля любить усе чисте — і зерно, і слово, і совість». Таке повір'я мусить мати вплив на поставу людей.

Ніжність і чистота постійно переплітаються з собою, а це виражене символічно й у самій назві збірки *Вино з троянд*, про яке горбань Андрій запевнював, що пелюстки рож надають йому ніжності, і коли він згодом коштував його з королею Ольгою, зближувала їх саме ніжність «в заплетеній хмелем і диким виноградом альтанці» (6).

Для непознаки глибока ніжність почувань іноді ховається за іронією, за гостроту вислову, за гру слів, що має закрити самі почування. Ониська палко кохає Віктора, але ненавидить його самопевність та хвалькуватість. І коли він своє залицяння виявляє нахабним твердженням, що отримає позитивну відповідь, тоді Ониська боронить своєї гідності колочими словами, які ранили її саму:

«Приходь, гарбузи вродили добрі» — мов крізь щідилку, пропускала слова, тамуючи за білизною зубів і образу, і біль, і надію (9).

І іноді Ониська просто «глумилася над своєю мукою», запрошуючи: «Хоч підводою приїжджай! — одного [гарбуза] тобі мало, бери цілий віз і годуй ними свою пиху!» А коли Віктор відходив, Ониська «ридала над вишиванням».

При ніжності почувань і при стриманості, що випливала з бажання затримати чистоту, іноді визволювальним моментом для почувань є знову таки природа, що, як ми бачили, вже нераз мала зближувальну силу. Несмілива розмова кінчилася в грозу:

Тягуче закашлявся грім, і об листя запорощали великі, мов бурб'яхи, краплі. З хмар виринули двоє. Вони трималися за руки і бігли прямо під клен. Зупинилися захехекані і мокрі, — щасливі, що знайшли густу крону (15).

До речі, недомовленість слів, що випливала з ніжності, несміливості чи бажання не вражати, але яка при продовженому скриванні почувань перемінювалася в різкість, дуже добре передані в одній з поезій Симоненка; її ми не цитували саме тому вище, що вона дуже добре доповнює хід думок отут:

Говорю я з тобою мовчки,
Тиша хмарою проплива,
І вовтузиться думка, мов квочка,
В намаганні родить слова.

Тиша важчає. Терпнуть губи,
Тиша репне навпіл ось-ось.
Припаду я шалено й грубо
До безумства твоїх волось.

Упаде розідрана маска,
І сполохана вгледити ти,
Скільки в тиші чаїлося ласки,
Скільки в грубості — теплоти!.. (Поезії, 119)

Зрештою, ця постійна недомовленість, яка добре відображує дуже тонко схоплені ситуації, впливає на мистецьку вивершеність мініатур, що іноді наче обриваються на тих недомовлених словах і залишають можливість різних розв'язок. Так напр., у *Вині з троянд*, коли все таки ще може залишитися деякий сумнів, чи Ольга вийде за Андрія чи ні; ще більше залишає сумніву мініатюра *Кукурікали півні на рушниках*, коли так і не знати, чи в Ониськи переможе її щира любов до хвалькуватого Віктора, чи досада, що в нього таки постійно на першому пляні думка про самого себе. Цей егоцентризм спихає його любов на дальший плян, коли він у рішальній хвилині турбується відмовою Ониськи, що, мовляв «ти мене осорочиш на все село» (13), і то саме тоді, як вона вже ось-ось рішалася на згоду. У відповідь впав тільки докір, що був і відмовою: «Який ти, Вікторе! — не слова, а сльози текли з її вуст». А втім, ціла мініатюра ще й тим дуже цікава, що в ній гарно відтворено, як переплітається в людини свідоме й несвідоме: самозакоханість і любов у Віктора, любов і відчуття власної дівочої гідності в Ониськи. Тому в цьому п'ятисторінковому оповіданні не брак драматичності. Зрештою, вже в цьому оповіданні виразно зарисована проблема особистої вартості партнерів, ціна якої мусить вище стояти від самої любови, і яка гармонійно має доповнювати любов. Це питання в подібній формі поставлене також у *Чорній підкові*, хоч у шляхетнішій формі. Тут ідеться про те, що юнак хоче свою вибрану «ощасливлувати», що її вражає; вона йому докоряє: «Ти не хотів бути щасливим зі

мною, ти просто хотів ошчасливлувати мене» (15). Це призводить її до сліз, і вона дорікає: «Я теж хочу бодай одну людину зробити щасливою»; після такого визнання вона тікає. Іншими словами, тут видно виразно «співгру», яка може давати задоволення, коли обидві сторони є в ній в однаковій мірі заангажовані й зацікавлені, тут — «в ошчасливлуванні себе».

Бажання співучасті у самій любові поширюється на бажання співзаінтересувань у житті. Конструктора Гната дратує те, що його «Лі» не розуміє його «прокурених ночей», його мрій та його плянів. Коли він напружено працює, вона байдуже спить, а коли він радісно їй хоче розказати про свої розв'язки, вона сердита, що перервав їй відпочинок. Звичайно, гармонія у тому подружжі може вернутися тільки тоді, якщо «Лі проснеться», і якщо Гнат не заваджатиме їй спати, при чому ту пораду дає для Лі не хто інший, а її власний батько (19).

Проблема вартости подруг найвиразніше поставлена таки у вступній мініятурі *Вино з троянд*, коли зарисовано, як Ольгу мучать залицяння, що випливають із подиву для її краси.

Мені багато кажуть, що я гарна, і тому мене люблять. Гадають, мені приємно від того. А хіба я винна, що я гарна? Хіба моя врода це я? . . . . . Що та краса? Вітри видублять шкіру, дощі змиють рум'янець . . . Ну, скажи, Андрію, коли висушить мене праця та негода, чи буду любою для того, що спокусився красою? (7).

Тому вона свідомо до поганого Андрія каже, що він «дуже гарний хлопець», а коли він здивовано пробує вияснити, що, мовляв, вона хотіла сказати, що він «непогана людина», вона виразно підкреслює, що для неї особиста вартість Андрія з його мрійливістю та вигадками вище стоїть від краси.

Звичайно, при такому розумінні зближення, коли щастя може залежати виключно від самих молодих, батьки при виборі пари дискретно усуваються в сторону. Амбітний Віктор, хоч і певний любови Ониськи, іде до її матері сватати доньку, щоб це раз не наразитися «на гарбуза», але тоді мама рішуче заявляє:

Хіба, Вікторе, тепер про це з батьками торгуються? В Ониськи своя голова на в'язах, — і, ніби підкреслюючи свою непричетність до того, що діється в хаті, повільно видибала на подвір'я (12).

При чистоті й глибині почувань, при бажанні гармонії в подружжі, автоматично бажається тривкості подружнього з'єднання, ба що більше — вічності любови. Гардеробниця Ліна, не зважаючи на своє бажання людського контакту, залишається в зустрічі з хлопцями обережною, бо

вона зроду-віку і не подумає виходити заміж, бо тепер тільки й чути, що про розлучення, а путніх хлопців дуже мало (47).

Бригадир, якому заїмпонувала агрономша-інспекторка з міста, пожартував, що, мовляв, він «оддав би жінку сусідові, і до агрономші підсилався б». На це присутні голосно засміялися, бо

все село знало, що бригадир любив свою Олену шалено й несамо-вито. Колись посмів її вдарити, -- вона забрала руденьких близнят та майнула до матері. Він благав її вернутися, став навколішки, але марно. Тоді Омелько ліг під ворітьми й сказав, що не встане і рісочки в рот не візьме, доки Олена не простить йому. — «А не простиш, то вмру! Тільки перед смертю собі кулака відрубую». — Він лежав колодою два дні і дві ночі, — добре що літо було, — а третього дня сипонув дощ. Змилювалася тоді Олена й забрала його в хату (51—52).

При такій життєвій поставі мусить бути також і взаємне до-вір'я, і коли хтось у відповідь на жарт бригадира відповів, що, мовляв, «скаже тітці» (про його залицяння до агрономші), він та-ки зразу ж самопевно сказав:

Ну, вона не така дурна, як ти, і понімає, де в жарт, а де до діла.

Питання «вічності» любови поставлене на зовсім античний лад в оповіданні, кошмарному в своїм zaloженні, але роз'яснено-му соковитою мальовничістю персонажів, наче витятих з украї-нського гротеску для контрасту до трагізму подій. Коли за ні-мецької окупації за вбивство трьох німецьких вояків мали бути покарані батьки партизанів, зголосився добровільно на смерть старезний дід, мовляв, всі його сини у партизанах. На відповід-не питання, чи в нього є ще хтось дома, поінформував він, що бу-ла жінка, та давно вмерла. Тоді трапилось:

«А щоб тобі язик не відсох!» — висунулася з юрби сива жіноча постать, хіба на яке століття молодша від Опанаса. «Живою мене до могили кладе, та ще й прилюдно. Не втечеш ти від мене, ірде, і на той світ» (21).

Тоді дід признався до баби, а баба підтвердила, що дід прав-ду сказав, що їхні соколята справді всі в лісі гніздяться. Тоді їх повісили, але село було врятоване від помсти.

Опанас Кроква зроду не мав дітей, а баба Оріся, що поєдналася з ним вірвовкою, ніколи не була його дружиною. Кажуть, у юності вони дуже кохалися і хотіли побратись, але батьки не дозволили. Видали Орісю за багатшого. — Може, це правда, а може, людська фантазія творить нову легенду про велику любов, яка вже на смерт-ному одрі зачала життя (22).

До самої картини нічого докидати не треба. Але вона дуже вкладається в ідеал української людини, і її пластичне поставлення одним з-поміж наймолодших українських авторів — це свідчення невмиручості ідеалу, що ніколи «не старіється».

Мавши ясно накреслену роль любови, що наче впливає з природи та зливається із природою, з чого можна повністю відчувати її значення при закладанні подружжя, маючи зразки вивершування любови в шуканні повної гармонії з партнером, щоб дійти до ідеалу «вічної любови» — поза смерть, ми хочемо точніше знати про співвідношення дітей та батьків вже в самій родині.

Як у поезіях, так і в картинах є декілька дуже теплих місць, присвячених матері, яка, може, не виходить такою осередньою постаттю, як у віршах, але все таки виразно помітна її присутність у родині.

Це до матері йде за посередництвом Віктор, коли сам вагається висловити свої почування Онисьці (12); до мами йде жінка, що почувається скривдженою, разом з дітьми (52); мама турбується майбутнім дитини й підтримує батька, що саме підшукав добре місце для дещо легкодушної доні, і вона радить:

«Робота чиста, і люди там гарні» (56).

До речі, це мати підготувала дочку до звання, будучи сама друкаркою (57). Мати теж страждає від нерозважних поступків молодої дочки (58).

Слова матері звучать у вухах гардеробниці Ліни (48), яка рахується з її опінією, хоч і сама намагається бути повністю собою.

Каліка Андрій після смерті матері шукав розради в природі: принадився до квітів, і квіти ушляхетнювали його.

В його садибі не росла ніяка городина, лише виноград, яблуні, вишні і квіти, квіти. І могила матері з ранньої провесни аж до бабиного літа квітувала, мов клумба (4).

Не зважаючи на те, що мати є чуттєвим осередком родини, повним ніжності та виrozumіння, вона вмє сказати й терпке слово, якщо воно потрібне до виховання, до спрямування на правильну дорогу. Як син нерозважно вражає свого улюбленого діда, мати не вагається кинути йому гіркий докір:

Не пащекуй, Іване!.. Тільки на язик і проворний (26).

Як бачимо «всюдиприсутність» мами як доброго духа чи постійного опікуна родини, хоч і небагатословно, але замаркована виразно.

Менше місць про батька, але всетаки вони є, і то подані в формі, що кажуть радше здогадуватися про своєрідний розподіл роль у родині, де в основному панує гармонія, без виразної переваги матері. Ониська у своїх любовних клопотах із Віктором по раду йде до батька, що залишався, не зважаючи на літа, переживання й досвід, — молодим (10). Маломовний Данило покликається на авторитетну думку батька в сумніві, чи мала рацію агрономша, що мовляв погані слова не тільки вражають вуха, але й занечищують землю (53). І це батько клопочеться про відповідну працю для наївної дівчини, що навчалася фаху в матері (56).

Конструктор Яким Іванович не вагався вказати своїй егоїстці доні, для її ж таки добра, що вона повинна більше уваги присвячувати чоловікові й мати більше виrozumіння для його праці (19), а як вона висловила свою турботу, що її чоловік залишив помешкання, почула в відповідь: «Коли люблять, не носять своїх слів до посередників». Іншими словами: присутність батька також вповні виразна.

Може, тих місць і небагато, але вони не залишають ніяких сумнівів щодо атмосфери. Безперечно, ці місця ідеалізовані (у Симоненка немає недобрих батьків, ні матерів! В нього і тесть має тільки позитивні прикмети, а дід — це велетень духа!), але й ідеалізування постатей має свою вартість при накреслюванні життєвих ідеалів, як це вони уявляються поколінню, чи за якими воно тужить.

Ціла одна мініатюра присвячена дідові, і вона повна тепла, що знову тільки підтверджує традиційне ставлення до діда в українській родині. Дід у Симоненка персоніфікація досвіду, розважності, традиції, але й доброти. Він все знає, все розуміє, все вибачає.

Я часто ображав і кривдив діда своєю нетямучістю та дитячим егоїзмом. Але дід великодушно пробачав мені, як уміють пробачати великі люди. А дід був великим і простотою своєю і тим, що не каючив од життя більше, ніж заслужив (25).

Він вибачив внукові навіть тоді, коли внук був уже юнаком і таки справді нерозважним словом скривдив діда напередодні його смерті, відмовившись виручити діда в праці. А леж, внук, побачивши свою помилку, щиро вибачився перед дідом, що вже тоді передбачав свою смерть.

Дума про діда зветься це оповідання; наприкінці є там патетичне, але своєю патетичністю сильне та гарне місце:

Я нікого так не люблю, як дідів. Це жива мудрість, неписана історія нашого народу. На своїх зігнутих плечах несуть вони стільки краси і ніжності, що може їм позаздрити будь-хто (27).

А на іншому місці Симоненко ще з'ясовує дуже пластично, як то дід вчить його любови до рідної землі:

Ми йдемо через сінокіс, і темніє над нами небо, і дзвенить земля на тисячу ладів, і я слухаю. Слухаю небо, і слухаю землю, і слухаю дідову мову. І в серце моє вливається якась незрима сила що на віки-вічні прив'яже мене до цієї землі, до співучої тихої мови (24).

Інтимність цього місця справляє своєю виїнярковою щирістю, що цей Симоненків дід куди більше «персоналізований», ніж дід із поезій; а в українській літературі це один з кращих малюнків патріярха роду. З соціопсихологічного погляду це цікавий причинок до визначення дуже почесного місця для діда в українській родині як живого посередника між поколіннями і як гаранта вічності традицій. До речі, треба пригадати, що саме з образом діда в Симоненка найвиразніше сполучений ідеал пов'язаности з землею (українського «антеїзму»).

*

Детальна аналіза творчости Симоненка підтверджує спостереження, висловлені у вступі, і підкреслює незмінну виїняткову ролю родини як духового осередку життя в Україні. Найосновніше підкреслене значення любови для закладення родини. Але коли любов це — основне тло, тоді поруч поставлене питання вартости; і тільки від вартости партнерів залежне щастя подружжя, а зокрема його тривкість. Проблема вічности любови поставлена просто на романтичний лад. Можна цьому дивуватися, а з погляду чисто мистецького навіть критикувати «немодерність» письменника. Але більше дивувати мусить така постава письменника в позитивному розумінні серед дійсности «соцреалізму». Саме в романтизмі може бути в Симоненка опозиція проти трафаретности розв'язок режимного стилю, чи навіть бунт проти нього. Звичайно, можна запитатися, чому опозиція пішла виразно саме в напрямі романтизму (хоч, правда, зустрічаються зразки гротеску, характеристичного для українського барокко, — з-поміж яких націкавіший той, що його вжито як засобу для зрівноваження кошмарности самої описуваної події, при чому саме звернення до гротеску рятує опис від солодкавости «кічу»). Симоненкове *Вино з троянд* ставить проблему, наскільки евентуально романтизм, як літературний стиль і як духова постава — характеристичний для української духовости (але це окрема тема). Поза всяким сумнівом є те, що Симоненкове розуміння родини — традиційне, і то до такої міри, що це мусить дивувати і на тлі советської дійсности, яка не зуміла за 50 років викоренити з української

душі найсвятіших ідеалів, але й на тлі подій, які проходять у світі. Не належить до наукового дослідження розв'язувати питання, чи й наскільки саме українцям доведеться спричинитися до переможення кризи, яку обсервують соціологи у цілому світі саме на відтинку родини. Але науковий дослід мусить ствердити, що вся Симоненкова творчість це один пеан на честь української родини, де відображена наша м'яка й ніжна душа, що зуміла залишитися незмінною впродовж тисячоліть, не зважаючи на історичну долю, повну кошмарних жорстокостей та брутальности. З цього погляду Симоненкове свідчення це не тільки пам'ятник для самого поета, це також джерело виправданого оптимізму.

Що ж до літературно-критичної аналізи творчости Симоненка, то саме висновки зі збірки *Вино з троянд* вказують, наскільки сам письменник був у рості: в нього чимало цінного для соціології родини; порівняння й висновки, зроблені на підставі його творів, що свідчать про «багатопляновість» таланту, говорять водночас і про те, що Симоненко, який не ввійшов у поезію завершеною індивідуальністю, мав усі дані для дозрівання й удосконалення. Тим трагічніша його передчасна смерть. Але тим загальніше мусить бути визнання його творчої індивідуальности.

Мюнхен

VOWEL/ZERO ALTERNATIONS IN THE NOMINAL SYSTEM OF CONTEMPORARY STANDARD UKRAINIAN

Wasyl Jaszczun

1. The morphophonemic vocalic alternations in contemporary standard Ukrainian are the results of the phonemic developments of the Ukrainian language and of the historical process known as "analogical levellings." Some alternations are found in the nominal and verbal systems, the other alternations occur only in one of them. Some are represented very productively in certain forms of the parts of speech, but with little or no productivity in other forms. In some forms they are consistent, in others they display a greater or smaller degree of inconsistency. It is the purpose of this paper to analyze the vowel/zero alternation in regards to its distribution in substantives, adjectives, pronouns and numerals with the implication of its relationship to the consonantal environment, and to indicate the hierarchy of its productivity and consistency.¹

2. *The alternation o/#.*

2.1. This alternation is highly productive in polysyllabic fem. subst. with the nom. sg. ending *-a*, #ending in the gen. pl., and the final stem consonant *k* preceded by one or two consonants.² (A cluster of three consonants before *k* is found in the noun *horstka* 'handful; small number.')

The alternating *o* appears between *k* and the preceding consonant. Using a symbol C for that consonant, we obtain two formulas for the alternation *o/#* in the above group of substantives: (1) COK gen. pl. form/CK all other forms; (2) CCOK gen. pl. form/CCK all other forms.

Formula (1) represents about twelve hundred substantives. A great majority of them are derivative formations that include a large number

¹ The main sources used for the analysis were: H. Holoskevych: *Pravopysnyj slovnyk* (8th ed.; New York, 1955); C. H. Andrusyshen: *Ukrainian-English Dictionary* (Saskatoon, 1955); Z. Kuzelja and J. Rudnyckyj: *Ukrajins'ko-nimec'kyj slovnyk* (Leipzig, 1934); consulted was: J. Šerex (G. Shevefov): *Narys sučasnoji ukrajins'koji literaturnoji movy* (Munich, 1951).

² *k* usually serves as a suffix or as a suffixal component. In the first case, it can be preceded by one or two consonants, in the second case, by one consonant only.

of diminutives.³ The table below shows which of the hard voiced and voiceless C of formula (1) are found before the final stem consonant *k*.⁴

C	⁺ <i>b</i>	⁺ <i>p</i>	⁺ <i>v</i>	⁺ <i>f</i>	⁺ <i>d</i>	⁺ <i>t</i>	⁻ <i>dz</i>	⁺ <i>c</i>	⁺ <i>ž</i>	⁺ <i>š</i>	⁻ <i>dž</i>	⁺ <i>č</i>	⁺ <i>z</i>	⁺ <i>s</i>	[*] <i>čš</i>	⁻ <i>g</i>	⁻ <i>k</i>	⁻ <i>h</i>	⁻ <i>x</i>	⁺ <i>l</i>	⁺ <i>m</i>	⁺ <i>n</i>	⁺ <i>r</i>	K
---	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	------------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	------------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	------------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	---

As one can see, C does not include *dz*, *dž*, *g*, *k*, *h* and *x*. In two substantives *šč* before the alternating *o* simplifies to *š* before *k*: *doščOk/doška* 'board,' *zmórsčOk/zmórska* 'wrinkle.' From the 'soft' voiced and voiceless consonants only *l*, *n*, very rarely *d*, *c* and *z*, and the palatal *j* are represented by C. Examples of formula (1) are: *rýbOk/rýbka* 'fish' (dim.), *klepOk/klépka* 'staff-wood,' *domívOk/domívka* 'house,' *karáfOk/karáfka* 'carafe,' *hrjadOk/hrjádka* 'bed,' *žátOk/žátka* 'reaping-machine,' *dorižOk/dorižka* 'road, way' (dim.), *ptašOk/ptáška* 'bird' (dim.), *pljašečOk/pljášěčka* 'bottle' (dim.), *mottúzOk/motúžka* 'string,' *póholosOk/póholoska* 'rumor,' *víjalOk/víjalka* 'winnowing-machine,' *rámOk/rámka* 'frame' (dim.), *borozénOk/borozénka* 'furrow' (dim.), *dirOk/dírka* 'hole' (dim.), *burúlOk/burúlka* 'icicle,' *berizonOk/berizonka* 'birch' (dim.), *rédOk/rédka* 'radish,' *kycOk/kýcka* 'cat' (dim.), *kúzOk/kúžka* 'insect' (dim.), *čajOk/čajka* 'peewit; gull.' Here belong also isolated diminutives of "common gender" such as, *syrítka* 'orphan,' and a masc. noun *bátjuška*.

Formula (2) covers about seventy substantives. All of them are derivatives, and most of them are derived from noun or verbal stems. This formula is restricted to the following consonant clusters represented by CC: *st*, *nt*, *rt*, *nd* and *zd*; e. g., *artýstOk/artýstka* 'actress,' *dyletántOk/dyletántka* 'woman-dilettante,' *čvértOk/čvértka* 'a quarter-litre bottle,' *irljándOk/irljándka* 'Irishwoman,' *pójizdOk/pójizdka* 'journey.'

The alternation *o/#* in substantives covered by both formulas is consistent. A deviation (which seems to be the only one) is found in the noun *laskalask* 'grace.'

2.2. The alternation *o/#* takes place in some fem. subst. (with nom. sg. ending *-a*) whose stem in most instances ends in two consonants, the final being other than *k*. Most of these substantives have non-derivative stems. They are: *búkOv/búkev* 'letter,' *vidóm/vidma* 'witch,' *drátOv/drátva* 'shoe-thread,' *dróxOv/dróxva* 'bustard,' *ihOr/ihrá* 'play, game,' *kítOv/kitvá* 'anchor, kedge,' *korohOv/korohvá* 'banner,' *krýxOt/krýxta* 'crumb,' *krókOv/krókva* 'rafter,' *lýmOv/lýmva* 'rope,' *páxOv/paxvá* 'arm-pit,' *pidošOv/pidóšva* 'sole,' *píxOv/píxva* 'vagina,' *pláxOt/pláxta* 'kind of skirt,' *súkOn/súknja* 'dress.' Here belong also pluralia tantum: *sakOv/sakvý* 'saddle bag' and *nóčOv/nóčvy* 'trough, wash-tub.' Nouns with stems in three consonants are: *cerkOv/cérkva* 'church,' *ískOr/ískra* 'sparkle.' One noun has the stem in four consonants: *vérstOv* (or *verst*)/*verstvá* 'verst = 3500 feet.'

³ Besides those listed in the dictionaries, one can form, particularly from the stems with the suffix *k*, more diminutives with the suffixes *-ěk-a*, *-en'k-a*, and especially with the suffix *-očk-a*; e. g., *nebížečka* 'dead woman,' *nížen'ka* 'foot, leg,' *valizočka* 'suitcase.'

⁴ + and — above the letters indicate whether or not the consonants occur before *k*.

In several nouns of this group the alternation *o/#* is optional: *vidóZov* or *vidózv/vidózva* 'proclamation,' *názov* or *nazv/názva* 'name,' *rýnov* or *rynv/rýnva* 'drain/rain pipe.' In the noun *ščóhla* 'mast' *o* can be inserted between the two final consonants (*ščóhOl*) or the ending *-iv* after these two consonants can be used instead (*ščóhliv*). The nouns *kúxnja* 'kitchen' and *sósna* 'pine-tree' can have alternating *o* (i. e., *kúxOn* and *sósOn*), or *e* (i. e., *kúxEn* and *sósEn*).

The alternation *o/#* in all the substantives above is unproductive and shows a certain degree of inconsistency: cf. *kítov/kitvá*, but *žertv/žértva* 'sacrifice'; *pláxOt/pláxta*, but *šaxt/šáxta* 'mine, pit'; *lýnov/lýnva*, but *rynv* (or *rýnov*)/*rýnva*; *ščóhOl* (or *ščóhliv*)/*ščóhla*, but *kahl/kahlá* 'oven-mouth'; *názov* (or *nazv*)/*názva*, etc.

2.3. The alternation *o/#* is very productive in polysyllabic masc. subst. with a #ending in the nom. sg. and with the final stem consonant *k* preceded by one, or two consonants. (A cluster of three consonants before *k* is found in the noun *napérstOk* 'thimble'/*napérstka*.) Alternating *o* appears between *k* and the preceding consonant in the nom. sg. of animate substantives, and nom.-acc. sg. of inanimate nouns. Formulas for the alternation would be: (1) COK nom. sg. form/CK all other forms; (2) CCOK nom. sg. form/CCK all other forms. Consonants represented by C of formula (1) coincide with those represented by C of formula (1) for fem. subst. (2.1.), except that the consonant *f* is not found in masc. subst. Examples include: *nahróbOk* 'tombstone'/*nahróbka*, *polúkipOk* 'rick'/*polúkipka*, *zaholóvOk* 'title'/*zaholóvku*, *sadOk* 'garden, orchard'/*sadká*, *hurtOk* 'circle'/*hurtká*, *pljácOk* 'loaf'/*pljácka*, *lancjužOk* 'chain' (dim.)/*lancjužká*, *zátyšOk* 'quiet place'/*zátyšku*, *žučOk* 'beetle' (dim.)/*žučká*, *zvjazOk* 'connection'/*zvjazkú*, *pisOk* 'sand'/*piskú*, *provúlOk* 'by-street'/*provúllka*, *dimOk* 'house' (dim.)/*dimká*, *dzvinOk* 'bell' (dim.)/*dzvinká*, *ohirOk* 'cucumber'/*ohirká*, *sverščOk* 'cricket'/*sverščká*, *bálOk* 'beam'/*bálka*, *pen'Ok* 'stump' (dim.)/*pen'ká*, *pidkýdOk* 'foundling'/*pidkýdka*, *holopúčOk* 'fig. greenhorn'/*holopúč'ka*, *buz'Ok* 'stork'/*buz'ká*, *ókrájOk* 'edge, brink'/*ókrájka*. Formula (1) covers about 570 substantives. A great majority of them are derived from noun or verbal stems, the first being overwhelming. Formula (2) represents about eighteen substantives. It includes the following clusters represented by CC: *st*, *zd*, *vt*; e. g., *nárostOk* 'suffix'/*nárostka*, *nedóuzdOk* 'halter'/*nedóuzdka*, *žoutOk* 'yolk'/*žoutká*.

The alternation *o/#* in substantives represented by both formulas is consistent.

2.4. The alternation *o/#* is unproductive in about fifteen masc. subst. with a #ending in the nom. sg. and with a final stem consonant other than *k* preceded by one consonant. All forms are polysyllabic, except *sOn* 'dream'/*snu(a)*, and almost all have non-derivative stems. Examples: *búbOn* 'tambourine'/*búbna*, *vixOt* 'truss'/*víxtja*, (*v*)*ohOn* 'fire'/(*v*)*ohnjú*, *vúzOl* 'knot'/*vuzlá*, *kíhOt* 'claw'/*kíhtja*, *kípOt* 'soot'/*kíptju*, *klápOt* 'shred

rag'/kláptja, kúxOl 'mug, jug'/kúxlja, líkOl 'elbow'/líktja, níhOl 'nail'/níhtja, pýpOl 'pip'/pýptja, pózOv 'lawsuit'/pózvu, posOl 'ambassador'/poslá, svékOr 'father-in-law'/svékra, cúkOr 'sugar'/cúkeru. The noun búsOl 'stork'/búsla is more frequently used with the alternation *e/#*, i. e., búsEl/búslja (or búsEl/búsla). In the compound substantives *velýkden* 'Easter' and *peredén*'⁵ 'eve' *o* is inserted between *k* and *d*, *d* and *d* respectively in all other forms, i. e., *velýkOdnja*, *velýkOdnevi*, etc., *peredOdnja*, *peredOdnevi*, etc.

The optional use of the alternation *o/#* and *e/#* in the noun *búsOl*, as well as some other examples, in which in the same consonantal environment now alternating *o*, now *e*, now no vowel is used, indicate a lack of consistency in the alternation; cf. *posOl/poslá*, but *zámysEl* 'project, intention'/*zámyslu*; *vúzOl/vuzlá*, but *žezl* 'rod; warder'/*žezlá*; *svékOr/svékra*, but *akr* 'acre'/*ákra*, etc.

2.5. Some productivity is shown by the alternation *o/#* in about sixty polysyllabic neut. substantives with an *-o* ending in the nom. sg., #ending in the gen. pl., and with the final stem consonant *k* preceded by one consonant only. All substantives of this group are derived from noun stems, and most of them are diminutive formations. Alternating *o* appears between the final consonants of the stem in the gen. pl. form. Formula COK gen. pl. form/CK all other forms covers all forms, but involves more limitation with regard to the consonantal environment than the corresponding formulas for fem. and masc. substantives. Only *ž*, *š*, *č*, *t*, *l*, *r* and *n*' represented by *C* are found before *k* and *o*; e. g., *lížOk/lížko* 'bed,' (*v*)*úšOk/(v)úško* 'ear; leg' (dim.), *lížečOk/lížečko* 'bed' (dim.), *kurčátOk/kurčátko* 'chicken,' *krisélOk/krisélko* 'chair' (dim.), *vidérOk/vidérko* 'pail' (dim.), *serdén'Ok/serdén'ko* 'darling.'

The alternation *o/#* in this group of substantives is consistent.

2.6. Unproductive and inconsistent is the *o/#* alternation in several polysyllabic neut. subst. with the nom. sg. ending *-o* and the final stem consonants *n* and *m*. All of them have non-derivative stems. Here belong: *víkOn/viknó* 'window,' *súkOn/suknó* 'cloth,' *povísOm* (or *povísEm*)/*povísomo* 'a handful of scutched hemp,' *pásOm* (or *pásEm*)/*pásomo* 'strand; yarn,' *stéhOn* (or *stéhEn*)/*stehno* 'thigh, femur,' *bábOn* (or *báhniv*)/*bahnó* 'swamp.'

2.7. Formula (1) for fem. and masc. subst., with some limitation, stands for about forty polysyllabic pluralia tantum (ending in *-y* in the nom. case, except for *jasélka* 'crib, manger'), mostly derivatives from verbal and noun stems. The limitation includes some consonants not found before the final stem consonant *k* in these substantives, i. e., *f*, *c*, *z*, *m*, *d* and *z*'. Examples: *pómynOk/pómynky* 'funeral repast,' *hrabél'Ok/hrabél'ký* 'rake' (dim.), *pidtjážOk/pidtjážky* 'suspenders.'

The alternation is consistent.

⁵ *peredóden*' is also used.

2.8. The *o* of the second component of the gen. pl. form of the compound numerals *dvox sOt*, *tr'ox sOt*, etc., alternates with # in all other forms, e. g., *dvísti* 'two hundred,' *trýsta* 'three hundred,' etc.

3. The alternation *e*/#.

3.1. This alternation is very productive in polysyllabic masc. subst. in *-ec'* (*-jec'*).⁶ The overwhelming majority of them are derivatives from noun, verbal, adjectival or participial stems. The alternating *e* appears between the final stem consonant *-c'* and the preceding consonant in the nom. sg. of animate substantives, and in the nom.-acc. sg. of inanimate nouns. Two formulas represent them: (1) CEC' nom. sg. form/CC' all other forms; (2) CCEC' nom. sg. form/CCC' all other forms. About 610 substantives are represented by formula (1), and about twenty substantives are covered by formula (2). The consonants for which C stands before E in formula (1) are: *b*, *p*, *v*, *d*, *t*, *ž*, *z*, *s*, *l*, *m*, *n*, *r*, *j*. C before C' stands for the same consonants, except that *z*, *s*, *l* and *n* become palatalized. Examples: *brebĚc'* 'rower, oarsman'/*hrebčjá*, *kupĚc'* 'merchant'/*kupčjá*, *vydavĚc'* 'publisher'/*vydavčjá*, *jidĚc'* 'eater'/*jidčjá*, *vynuvtĚc'* 'culprit'/*vynuvtčja*, *peremóžĚc'* 'winner'/*peremóžčja*, *abxázĚc'* 'Abkhazian'/*abxázčja*, *litopýsĚc'* 'chronicler'/*litopýščja*, *dobrovólĚc'* 'volunteer'/*dobrovólčja*, *čužozémĚc'* 'foreigner'/*čužozémčja*, *hamanĚc'* 'purse'/*hamancjá*, *výborĚc'* 'voter'/*výborčja*, *bojĚc'* 'fighter, warrior'/*bijčjá*. The consonant clusters represented by CC in formula (2) are: *nd*, *rn*, *rž*, *rd*, *zd*, *ng*; e. g., *isljándĚc'* 'Icelander'/*islándčja*, *hornĚc'* 'pot'/*hornčjá*, *samodéržĚc'* 'autocrat'/*samodéržčja*, *lombárdĚc'* 'Lombard'/*lombárdčja*, *jizdĚc'* 'rider'/*jizdčjá*, *lotrínĚc'* 'Lothringian'/*lotrínčja*.

In several substantives *e* is retained: *báhréc'* 'purple'/*báhrēcjá*, *hostéc'* 'rheumatism'/*hostecjá* (or *hiscjá*), (*i*)*hréc'* 'apoplexy'/*ihrecjá*, *mokréc'* 'm-landers'/*mokrecjá*, *mudréc'* 'sage'/*mudrecjá*, *mertvéc'* 'the dead'/*mertvecjá*. In a few monosyllabic substantives the *e* of the nom. sg. is dropped before *c* in all other forms, but instead, an *e* appears between the first two consonants to form the initial syllable: *žnĚc'* 'reaper'/*žEncjá*, *žrĚc'* 'hist. priest'/*žErcjá*, *mrĚc'* 'the dead'/*mErcjá*, *švĚc'* 'shoe-maker'/*šEvcjá*.

3.11. The alternation *e*/# in substantives in *-ec'*, on one hand, is morphologically determined (as it is in other substantives discussed), on the other hand, it is strongly supported by the distribution of consonant clusters. Usually, if the cluster is permissible, the *e* alternates with #, and if it is impermissible, the *e* is retained. From this point of view, one can say, this alternation is consistent.

3.2. The alternation *e*/# is represented by a fairly large number of substantives in *-en'* (about 120), by a relatively small group in *-el'* (about thirty-five), *-er* (about twenty) and *-el* (about fifteen), and in a very limited number of nouns in *-en* (six), *-et* (three) and *-es* (two).

3.21. A considerable degree of productivity of the alternation *e/#* is displayed in substantives in *-en*. With the exception of two monosyllabic forms (i. e., *den* 'day' and *pen* 'stump'), they are polysyllabic, and most of them have derivative noun, verbal or adjectival stems. The alternating *e* and the consonant *n* can have one or two preceding consonants. (A cluster of three consonants is found only before *e* in the noun *pérstEn* 'ring'/*pérsnja*.) Formulas representing this group of substantives are: (1) CEN' nom. sg. form/CN' all other forms; (2) CCEN' nom. sg. form/CCN' all other forms. C before E in formula (1) stands for *b, p, d, t, v, z, s, ž, č* and *r*. C before N' stands for the same consonants, except that *z, s* become palatalized. Examples are: *molébEn* 'church service'/*molébnja*, *lýpEn* 'July'/*lýpnja*, *búdEn* 'week-day'/*búdnja*, *kvítEn* 'April'/*kvítinja*, *rivEn* 'level'/*rívinja*, *vjázEn* 'prisoner'/*vjázinja*, *véresEn* 'September'/*véresnja*, *léžEn* 'idler'/*léžnja*, *síčEn* 'January'/*síčinja*, *dúrEn* 'fool'/*dúrnja*. *e* is retained in the nouns *ólen* 'deer'/*ólenja*, *tjulén* 'seal, sea-calf, sea-dog'/*tjulénja*, *jásen* 'ash-tree'/*jásenja* (or *jásen/jásena*, 3.25.). CC before E in formula (2) stand for *st, rt, rž, rš, rv, rd, vd, vt, žd* and *zd*. Seven of them are retained in CCN', and *t, d* of the clusters *st, žd* and *zd* are dropped. Examples: *prýxvostEn* 'hanger-on'/*prýxvosnja*, *perévortEn* 'wer(e)wolf'/*perévortnja*, *stéržEn* 'pivot'/*stéržnja*, *šéršEn* 'hornet'/*šéršnja*, *červEn* 'June'/*červnja*, *námordEn* 'muzzle'/*námordnja*, *pívdEn* 'south'/*pívdnja*, *žóvtEn* 'October'/*žóvtinja*, *týždEn* 'week'/*týžnja*, *pídborózdEn* 'skylark'/*pídboróznja*.

The alternation represented by both formulas is quite consistent.

3.22. Substantives in *-el* displaying *e/#* alternation are polysyllabic, and they usually have non-derivative stems. The alternation is unproductive. The following single or two consonants are found before *e*: *b, p, d, t, v, f, s, c, s, g, k, h; mb, mp, nd, nz*. Before the final stem consonant *-l* the same consonants occur, except that *s, z* and *c* become palatalized. Examples include: *korabÉl* 'ship'/*korabljá*, *nípeL* 'nipple'/*níplja*, *strúdeL* 'swirl'/*strúdlja*, *búteL* 'large bottle'/*bútlja*, *žuravÉl* 'crane'/*žuravljá*, *grýfeL* 'slate-pencil'/*grýflja*, *búseL* 'stork'/*búslja* (also *búseL/búsla* and *búsoL/búsla*), *šnýceL* 'veal-steak'/*šnýclja*, *dýšeL* 'shaft'/*dýšlja*, *mágeL* 'roller'/*máglja*, *níkeL* 'nickel'/*níklja*, *strúheL* 'plane'/*strúhlja*; *hémbeL* 'plane'/*hémblja*, *štémpEL* 'stamp'/*štémplja*, *róndeL* 'stewpan'/*róndlja*, *pénzeL* 'paint-brush'/*pénzlja*.

This alternation is inconsistent. On one hand, *e* alternates with *#* in substantives such as, *strúdel*, *bútel*, *štémpel*, *mágel*, etc.; on the other hand, it is retained in the same consonantal environment in substantives such as, *púdel* 'poodle'/*púdelja* (or *púdlja*), *kíteL* 'milit. jacker'/*kítelja* (or *kítlja*), *rúmpel* 'tiller'/*rúmpelja*, *flígeL* 'wing; outhouse'/*flígelja*, etc.

3.23. The alternation *e/#* in substantives in *-er* is unproductive. They are polysyllabic, and most of them have non-derivative stems. Single

6 That is, in affectionate nouns and denominal nouns denoting persons.

consonants *b*, *p*, *t* and *f* and consonant clusters *st*, *jst* and *nd* are found before the alternating *e* and the final *r*; e. g., *bobĚr* 'beaver'/*bobrá*, *věpĚr* 'wild boar'/*věpra*, *vítĚr* 'wind'/*víttru*, *kůjĚr* 'trunk'/*kůjfra*, *magístĚr* 'master'/*magístra*, *májstĚr* 'master, expert'/*májstra*, *cylíndĚr* 'cylinder'/*cylíndra*.

There is much inconsistency in the occurrence of the alternating *e* in this group; cf. *magístĚr*/*magístra*, *ministĚr*/*ministrá*, but *místĚr* 'Mister'/*místĚra*, *filístĚr* 'Philistine'/*filístĚra* (or *filístĚra*); *osĚtĚr* 'sturgeon,' but *metr* 'metre,' *litĚr* 'litre,' etc.

3.24. Substantives in *-el* involving *e/#* alternation are polysyllabic. About half of them have verbal derivative stems, and half are non-derivatives. Before *e* and *l* occur: *t*, *ž*, *z*, *s*, *r*. One consonant cluster, *rd*, is found in the noun *svěrdĚl* 'drill'/*svěrdla*. Examples: *kotĚl* 'boiler'/*kotlá* (or *kitlá*), *výžĚl* 'trackhound'/*výžla*, *kozĚl* 'hegoat'/*kozlá*, *osĚl* 'donkey'/*oslá*, *orĚl* 'eagle'/*orlá*.

No inconsistency in the alternation is found in this group.

3.25. The alternation *e/#* in substantives in *-en*, *-et* and *-es* is unproductive. All of them are polysyllabic, except *pes*, and they usually have non-derivative stems. The following single consonants precede alternating *e* and the final stem consonants respectively: *r*, *ž*, *s*, *v*; *b*, *c*, *č*; *p*, *v*; e. g., *hórĚn* (or *hórno*) 'furnace; hearth'/*hórna*, *rožĚn* 'pike; horn'/*rožná*, *xosĚn* 'use'/*xisnú*, *čóvĚn* 'boat'/*čóvná*; *xrebĚt* 'spine; ridge'/*xrebtá*, *ócĚt* 'vinegar'/*óctu*, *póčĚt* 'suite'/ *póctu*; *pĚs* 'dog'/*psa*, *ovĚs* 'oats'/*vivosá*.

In four substantives *e* occurs in the same consonantal environment, but in two of them it alternates with *#*, and in two it is retained: *tĚrĚn* 'blackthorn'/*tĚrnu*, *dĚrĚn* 'turf'/*dĚrnu*; *terĚn* 'terrain'/*terĚnu*, *derĚn* 'dogberry'/*derĚnú*. In the last two substantives retention of the *e* and different stress denote meaning different from that of the first two substantives.

In general, the alternation in this type of substantives is quite consistent.

3.3. The alternation *e/#* takes place in polysyllabic fem. subst. in *-nja*, *-na*, *-lja*, *-la*, *-cja*, *-ma*, *-ra* (with a *#* ending in the gen. pl.). Alternating *e* appears in the gen. pl. form before the final stem consonant. This consonant and the *e* can be preceded by one or two consonants.

3.31. Fairly productive is the alternation *e/#* in substantives in *-nja*. Most of them are derived from noun or verbal stems, the first being in the majority. The alternation can be represented by two formulas: (1) CEN' gen. pl. form/CN' all other forms; (2) CCEN' gen. pl. form/CCN' all other forms. C before E in formula (1) stands for *v*, *p*, *d*, *t*, *z*, *s*, *j*, *l*, *r*, *x*, *č*, *š*, and C before N' covers the same consonants, except that *z*, *s* and *l* become palatalized; e. g., *katívĚn*/*katívnja* 'torture chamber,' *stúpĚn*/*stúpnja* 'foot,' *brédĚn*/*brédnja* 'idle talk,' *ljútĚn*/*ljútnja* 'lute,' *kúzĚn*/*kúznja* 'smithy,' *písĚn*/*písnja* 'song,' *olíjĚn*/*olíjnja* 'oil-mill,' *jidálĚn*/*jidálnja*, *drukárĚn*/*drukárnja* 'printing-house,' *bréxĚn*/*brexnjá* 'lie,' *bú-*

ločEn'/búločnja 'bakery,' *výšĚn'/výšnja* 'cherry(-tree).' Formula (1) represents about a hundred substantives. CC before E and N' in formula (2) stand for *rx* and *vb* found in the nouns *dóvbEn'/dóvbnja* 'beater' and *po-
vérxEn'/povérxnja* 'surface.'

The alternation represented by both formulas is consistent.

3.32. Formula CEN gen. pl. form/CN all other forms represents a productive and consistent *e/#* alternation in fem. subst. in *-na*, a group smaller in number than that in *-nja*. With the exception of the first two examples, all substantives are derivative formations from noun stems. C before E and N stands for *z*, *s* and *v*. Examples are: *bórozEn/borozná* 'furrow,' *vésEn/vesná* 'spring,' *popívEn/popívna* 'priest's daughter.'

3.33. In about fifteen substantives in *-lja* the alternation *e/#* is represented by formula CEL' gen. pl. form/CL' all other forms. The alternation is unproductive. About 60% of the substantives of this group have non-derivative stems. C before E and L' stands for *v*, *f*, *b*, *p*, *m* and *x*; e. g., *budívEl/budívlja* 'edifice,' *túfEl/túflja* 'shoe,' *hrébEl/hréblja* 'dam,' *k(r)ápEl/k(r)áplja* 'drop,' *zemĚl/zemljá* 'earth,' *káxEl/káxlja* 'glazed tile.' Here belong also pluralia tantum such as, *hrabĚl* (or *hrablív)/hrablí* 'rake,' *váfEl/váfli* 'waffle' and others.

The alternation in this group appears to be relatively consistent.

3.34. The number of substantives in *-la*, *-cja*, *-ma* and *-ra* with the alternation *e/#* is very limited. They have non-derivative stems. The alternation is unproductive, but quite consistent. Here belong *mítEl/mitlá* 'broom,' *ovĚc'/vivcjá* 'sheep,' *kúčEm/kúčma* 'fur cap,' *makítEr/makíttra* 'large pot,' and several more.

3.4. The alternation *e/#* occurs in about a hundred polysyllabic neut. subst.⁷ with the nom. sg. ending *-o* or *-e* and a # ending in the gen. pl. form. According to their final stem consonants, they are distributed as follows: *-c-e* (about fifty), *-l-o* (about twenty-four), *-n-o* (about seventeen), *-r-o* (about eight) and *-m-o* (three). The alternating *e* appears in the gen. pl. form before the final stem consonant usually preceded by one consonant.

3.41. About 92% of the substantives in *-c-e* containing the alternation *e/#* are diminutives. The alternation is quite productive and consistent. In formula CEC' gen. pl. form/CC(C') all other forms, consonants represented by C before E are hard, except *j*. C before C stands for *v*, *t*, *s*, *m*, *n*, *r*, *l* and *j*, and C before C' includes all the above consonants + *s'* and *n'*; e. g., *derevĚc'/derevcé* 'tree' (dim.), *kopýtĚc'/kopýtcé* 'hoof' (dim.), *kolisĚc'/koliscé* 'wheel' (dim.), *pysemĚc'/pysemcé* 'letter' (dim.), *vikónEc'/vikónce* 'window' (dim.), *vidérEc'/vidérce* 'pail' (dim.), *dzérkalEc'/dzérkalce* 'mirror' (dim.), *jajĚc'/jajcé* 'egg.' The nouns *vesélce* 'oar' (dim.) and *sónce* 'sun' admit also the ending *-iv* (*vesélciv*, *sónciv*) instead of alternating *e* (*vesélEc'*, *sónEc'*).

⁷ Monosyllabic are *sklo* 'glass,' and *dno* 'bottom.'

3.42. In the substantives in *-l-o*, of which about 82% are non-derivatives, C of formula CEL gen. pl. form/CL all other forms represents the following consonants before E and L: *b, p, d, t, r, s*; e. g., *zhrébEl/zhréblo* 'curry-comb,' *dúpEl/dupló* 'hollow,' *povýdEl/povýdlo* 'fruit paste,' *týtEl/týtlo* 'title of abbr.,' *bérEl/bérlo* 'sceptre,' *vésEl/vesló* 'oar.' A cluster *sk* is found in the noun *skEl/sklo* 'glass.'

3.43. C of formula CEN gen. pl. form/CN all other forms in the substantives in *-n-o*, of which about 65% have non-derivative stems, represents the following consonants before *e* and *n*: *z, s, d, t, h, l, r, j*; e. g., *blézEn/bléznó* 'defect in the cloth,' *krósEn/krósno* 'weaver's loom,' *dEn/dno* 'bottom,' *polótEn/polotno* 'linen,' *stéhEn* (or *stéhOn*, 2.6.)/*stehno* 'thigh,' *batožýlEn/batožýlno* 'whip-handle,' *zérEn/zérno* 'grain,' *klějEn/klejno* 'brand.'

3.44. All substantives in *-r-o* with the alternation *e/#* are non-derivatives. C of formula CER gen. pl. form/CR all other forms represents *b, d, t*; e. g. *rébEr/rebro* 'rib,' *vidEr/vidró* 'pail,' *xút(E)r/xútro* 'fur.' Two consonant clusters, *st* and *zd*, occur before final *r*: *ljústEr/ljústro* 'mirror,' *nízdrEr* (or *nízdriv*)/*nízdro* 'nostril.'

3.45. The alternating *e* appears in the following substantives in *-m-o*: *pýsEm/pys'mó* 'letter,' *járEm/jarmó* 'yoke,' *pásEm* (or *pásOm*, 2.6.)/*pásmo* 'strand.'

3.46. The alternation *e/#* in the substantives under 3.42., 3.43., 3.44. and 3.45. is unproductive and involves a considerable degree of inconsistency; cf. *bérEl/bérlo*, but *hyrl* (or *hýrliv*)/*hýrlo* 'outfall,' *batožýlEn/batožýlno*, but *púžaln/púžalno* 'whip-handle,' *vidEr/vidró*, but *nadr/nádro* 'bosom,' etc.

3.47. The alternation *e/#* is unproductive, but quite consistent, in some pluralia tantum; e. g. *drivÉc/drivcjá* 'fire-wood,' *húsEl/húsla* 'psaltery,' *žórEn/žórna* 'millstone.'

3.5. The alternating *e* is found unproductively in the nom. sg. of the following short adjectives: *výnEn* 'owing'/*výnna, výnne*; *hódEn* 'am, are, is able'/*hódna, hódne*; *HospódEn* 'Lord's'/*Hospódnja, Hospódnje*; *dývEn* 'odd; wonderful'/*dývna, dývne*; *zhódEn* 'agree'/*zhódna, zhódne*; *ladĚn* 'ready, prepared'/*ladná, lадné*; *pévEn* 'sure'/*pévna, pévne*; *póvEn* 'full, total'/*póvna, póvne*; *povýnEn* 'should, must'/ *povýnna, povýnne*; *jásEn* 'clear'/*jásna, jáсне*. This alternation is consistent. It is phonologically determined. The alternating *e* is inserted between the consonants *bn, dn, sn*, etc., because these clusters are impermissible at the end of a word.

3.6. Only a few pronouns display the alternation *e/#*. They are: *kóžEn* 'everybody'/*kóžna, kóžne*; *žádEn* 'none, no one'/*žádna, žádne*; *ves* (or *vves*, *uvves*) 'all, the whole'/*vsja* (or *usjá*), *vse* (or *usé*), *usi* (or *usí*), *vs'óhó, vsijéji*, etc.; *mEné* 'of me,' *mEní* 'to me,' *mEné* 'me,' (*pry*) *mEní/mnóju*.

4. The alternation *i/#*.

4.1. This alternation occurs in the numeral *visl'm* 'eight.' Vowel *i* of the second syllable of the nom.(-acc.) form alternates with # in all other forms (*vos'mý* or *vis'móx*, etc.).

5. *The alternation y/#.*

5.1. This alternation is found in the numeral *odŸn* 'one.' The alternating *y* appears in the nom.(-acc.) case of the masc. form: *odŸn/odná, odné* (or *odno*), *odnóhó, odnijéji*, etc.

6. Common features of vowel/zero alternations in the nominal system of contemporary standard Ukrainian are: (1) The alternating vowels appear between the final and preceding consonants of the stem in the forms with a # ending. (2) The alternations are much more productive and, in general, more consistent in derivative formations (2.1., 2.3., 2.5., 2.7., 3.1., 3.21., 3.31., 3.32., 3.41.) than in non-derivative forms (2.2., 2.4., 2.6., 3.25., 3.33., 3.34., 3.42.—3.45., 3.47.). (3) In the environment of two consonants at the end of the stem, the alternations are more productive than in the environment of three or more consonants in that position. (4) All alternations are morphologically determined, except for the alternation *e/#* in short adjectives in *-en*, in which it is determined by phonology. (5) No alternation carries a grammatical meaning, because such meaning is expressed by the endings; the alternations discussed only strengthen the opposition of cases, numbers and cases, genders, genders and cases, or genders, numbers and cases.

Differences involved in the vowel/zero alternations consist mainly in the existence of different quantities of forms with these alternations as a result of their productivity or unproductivity.

University of Pittsburgh

ZUR BETONUNG DER RUSSISCHEN VERBEN AUF *-it*

Valentin Kiparsky

G. Y. Shevelov hat mehrere Thesen meines Buches über den russischen Akzent¹ akzeptiert, darunter auch meine Vermutung, daß die sogenannte Wechselbetonung der Verben der 4. Leskienschen Klasse (Тип учу́: учишь, von mir mit W bezeichnet) in den meisten Fällen spät ist.² Es war mir nämlich gelungen, bei 118 von den 151 heute so betonten russischen Verben Formen zu finden, die die frühere Existenz einer Endbetonung (Тип говорю́ : говори́ть : говоришь, von mir mit E bezeichnet) erwiesen. Auch meine Erklärung, daß die Entstehung des Typs W von den Verben der 3. Leskienschen Klasse ausging, ist von Shevelov akzeptiert worden³. Dagegen ist er, ebenso wie die meisten anderen Rezensenten meines Buches, etwas skeptisch in bezug auf meine Vermutung, daß es sich dabei um eine späte russische Erscheinung handele. Er glaubt, die Anfänge des Typs W in der 4. Klasse bereits in der gemeinslavischen Zeit suchen zu können⁴. Gewisse nordrussische Dialekte, bei denen auch heute noch der Typ E häufiger ist, als in der Schriftsprache, haben nach Shevelov erst nach dem 16. Jh., unter dem Druck der besonders seit dem 17. Jh. im Russischen auftretenden zentripetalen Kräfte nachgegeben und z. T. den Typ W akzeptiert. Shevelov wirft sogar die Frage auf, ob nicht der Typ W bereits viel früher das Nordrussische erreicht hatte, dann analogisch zum Typ E umgebildet und schließlich (im 17. Jh.) vom Süden her wiedereingeführt worden sei.⁵

Seit der Erscheinung meines „Wortakzentes“ sind noch nicht fünf Jahre verflossen, es ist mir aber bereits gelungen, das dort zusammengetragene Material zu erweitern. Zunächst möchte ich die von mir daselbst, S. 300—315, abgedruckte Liste der 151 russischen Verben auf *-ить*, die heute ganz

¹ Kiparsky Valentin: *Der Wortakzent der russischen Schriftsprache*, Heidelberg 1962.

² Shevelov George Y.: *Speaking of Russian Stress*, Word 19, 1963, S. 77—78; *A Prehistory of Slavic*, Heidelberg 1964, S. 553.

³ a. a. O.

⁴ „at the time of the general metatony“, *Prehistory*, 554.

⁵ Word 19, 1963, S. 78—79, Fußnote 18; *Prehistory*, S. 554, Fußnote 24.

oder teilweise dem Typ W angehören, um die folgenden ergänzen, die mir seinerzeit einfach entgangen sind, nämlich:

(при)винчу́ : (при)винти́ть : (при)винтишь́ '(fest)schrauben'.

Einen Beleg gibt A. V. Isačenko, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim*, II, S. 61, Bratislava 1960.

помещу́ : поместить́ : поместишь́ 'placieren, unterbringen'.

Isacenko, a. a. O., erwähnt den Typ W als umgangssprachliche Variante, R. I. Avanesov u. S. I. Ožegov, (*Russkoe literaturnoe udarenie i proiznošenie*, Moskau 1955) warnen davor. Mir persönlich ist besonders das Reflexivum поместится́ 'es wird schon hineinpassen' ganz geläufig.

дружу́ : дружить́ : дружишь́ 'befreundet sein'

D. N. Ušakov, (*Tolkovuj slovar' russkogo jazyka*, I, Moskau 1935) kennt nur den Typ E; *Slovar' sovremennogo literaturnogo jazyka*, III, (Moskau 1954) erwähnt den Typ W als "vulgär", Avanesov und Ožegov betrachten ihn jedoch schon als „zulässig“. Daß er bereits in die Schriftsprache eingedrungen ist, beweist das folgende Zitat aus Vladimir Lifšic (Krokodil No. 18, S. 6, vom 30. 6. 1962):

„А Франция?

— Там с нами дружит де Голль.

— Позволь, он же враг наш упрямый.”

одолжу́ : одолжить́ : одолжишь́ 'leihen; zu Dank verpflichten'.

Avanesov und Ožegov warnen vor dem Typ W, den ich häufig gehört habe.

Die von mir 1962 errechnete Zahl 151 muß also zu 155 geändert werden und die Tatsache, daß der Typ W bei den russischen Verben auf -ить produktiv ist, erfährt eine weitere Bestätigung.

Außerdem liegt es mir natürlich sehr daran, nachzuweisen, daß möglichst viele Verben, die jetzt dem Typ W angehören, noch in historischer Zeit den Typ E aufgewiesen hatten. Dies war mir bei 118 Verben gelungen, bei den folgenden 33 aber nicht:

бродить, водить, гасить, давить, дразнить, ?дрочить, колотить, копить, кормить, купить, -кусить, лепить, лечить, ломить, лупить, молить, молотить, мочить, носить, платить, проглотить, поглотить, просить, рубить, -скакотить, служить, ступить, судить, тужить, хвалить, хватить, -цепиться, шутить.

Von diesen 33 Verben liegen bei vier (давить, молить, молотить, служить) Participia Praesentis Activi mit einer dem Typ E entsprechenden Betonung vor, was Shevelov für eine wichtige Hilfe bei der Bestimmung des ursprünglichen Betonungstyps eines Verbs erachtet⁶. Es bleiben

⁶ "One can only subscribe to Kiparsky's view that in many verbs participles and gerunds preserve the older stress . . . , and that they can be helpful if one wants to establish the original accentual type of a verb" (Word 19, 1963, 79).

also streng genommen nur noch 29 Verben vom Betonungstyp W, bei denen die ehemalige Existenz des Typs E nicht direkt nachweisbar ist.

Ich lasse hier beiseite die interessante Form *просѣмъ* 1. Pl. Indik. ‚wir bitten‘, die Olexa Horbatsch in einem russisch-kirchenslavischen Missale des 14.—15. Jhs. belegt, die er aber einerseits als „hyperkorrekte Betonungsweise irgendeines Serben“, anderseits als „Einfluß des Imperativs *просѣмъ*“ betrachtet⁷. Unter diesen Umständen ist sie, so gern ich sie auch herangezogen hätte, kaum beweiskräftig. Viel neues Material bringt aber der interessante Artikel des jungen sowjetrussischen Forschers Kolesov, dem es schon früher gelungen war auf Grund reicher Belegsammlungen völlig neue Tatsachen der russischen Lautgeschichte zu entdecken⁸. Kolesov behandelt das Akzentuationssystem einer Handschrift der Nikonchronik des 16. Jh., die mir unzugänglich war, und glaubt darin ein ganz besonderes System zu erkennen: es äußere sich vor allem in der Vermeidung betonter Endvokale und in der Bevorzugung der Pänultimabetonung, wobei auslautende *ъ* und *ь* mitgezählt werden. Endbetonung komme also nur auf den Ausgängen *-амъ*, *-ахъ*, *-ѣхъ*, *-овъ*, *-итъ*, *-ятъ*, *-еть*, *-ать*, *-ють*, *-уть* vor. Kolesov vermutet, daß nach Abfall der *-ъ* und *-ь* die Vokale der vorhergehenden Silben gedehnt wurden und den Akzent auf sich zogen. Es ergeben sich Paradigmata wie z. B.:

	Sg.		Pl.
Nom.		звѣзда	звѣзды
Gen.	гѣры	звѣзды	
Dat.	гѣрѣ	звѣздѣ	горамъ
Akk.	гѣру	звѣзду	гѣры
Instr.	гѣрѣю		горами
Lok.	гѣрѣ	звѣздѣ	горамъ

Es ist nur zu bedauern, daß Kolesov keine vollständigen Paradigmen anführt und sich auch sonst häufig mit Auslassungspunkten und „usw.“ (и нек. др., и мн. под., и под., и т. д.) begnügt, statt sämtliche Belege anzuführen oder wenigstens eine genaue Statistik zu geben, denn er gibt selbst zu, daß in dem von ihm untersuchten Denkmal auch endbetonte Formen vorkommen, z. B. *сестра*, *жену*, *на горѣ* u. a. Vermutlich sind diese letzteren dennoch in der Minderzahl. Am beweiskräftigsten von seinen Belegen sind natürlich Fälle, wo bei ursprünglich zirkumflektierten oder neoakutierten Vollautformen dennoch die Pänultima betont wird: *сторѣна*, *голѣва*, *голѣвъ*, *сторѣну*, *голѣвы*, *горѣда*, *корѣля*, *корѣлю*,

⁷ Исидорѣв Служебник, слов'янскѣй рукопис ч. 14 Ватиканскѣй библіотеки (Bohoslovĭa, XXV—XXVIII volum., Romae 1964), S. 74.

⁸ В. В. Колесов: Об одной древнерусской диалектной системе ударения, Вестник Ленинградского университета, 8, 1965, S. 116—128; vgl. auch V. Kiparsky: *Russische historische Grammatik, I*, Heidelberg 1963, S. 101.

городу, в городѣ, волости. Es scheint jedoch, daß die Betonung einer Antepänultima nicht so streng vermieden wird, wie diejenige eines auslautenden Vokals. So verteilt sie sich z. B. beim Participium Praeteriti Passivi der Verben der 3. Klasse mit dem Infinitiv auf *-at'* meistens nach der von Shevelov erkannten Regel⁹: bei fester Wurzelbetonung bleibt sie auf der Wurzel — съдѣланъ, пожалованъ, запечатаны, осѣдланъ, bei suffixaler Betonung bleibt sie, abweichend vom heutigen Russisch, auf dem Suffix: вѣнчанъ, дарованъ, испытани, поругана, поимани, одѣани. Bei den *a/#* Stämmen, wo nach Shevelovs Regel ursprünglich das Suffix betont war, im heutigen Russisch jedoch (mit ganz wenigen Ausnahmen) die ihm vorausgehende Silbe betont wird, schwankt in Kolesovs Denkmal der Akzent: связанъ, связана, писано, валъ сыпанъ, приказаны vertreten den alten, омѣзанъ, исписан den heutigen, russischen Zustand. Hieraus kann man schließen, daß die Akzentuierung dieses Denkmals archaischer ist, als diejenige des heutigen Russisch, daß also der ihm zugrunde liegende Dialekt nicht nur innoviert hat, wie man nach der Vermeidung der Oxytona schließen könnte, sondern auch Altes bewahrt.

Kolesov führt aus seinem Material auch eine Anzahl Indikativformen von Verben der 4. Klasse an, deren Betonung von der heutigen abweicht. Er hebt hervor, daß die meisten den Vokal des Ausgangs (also die Pänultima, wenn man die auslautenden *-ъ, -ь* mitzählt) betonen, und zwar nicht nur bei Verben mit heutigem (родить, творить, стыдяться, хотять, велиши) oder älterem E (учиши, держить), sondern auch bei solchen mit Stammbetonung (von mir mit S bezeichnet), wie видить, грабятъ, ударить, кручинится, мовить, медлиши, мучать, мыслить, противится, поставить, ѣздиши, хочёши, und bei solchen mit heutigem W.¹⁰ Diese letzteren bieten natürlich ein ganz besonderes Interesse, weil Kolesov allem Anschein nach glaubt, das W sei bei ihnen alt und ursprünglich, obgleich er andererseits учить und держатъ, die heute W haben, ohne Kommentar zu den endbetonten („с исконным ударением на флексии“) zählt.

Sehr wichtig ist es aber, daß Kolesov in dem von ihm untersuchten Denkmal auch Abweichungen „in umgekehrter Richtung“ findet, wie: говорить, погрѣшить, извѣститъ, казнить, поработить, возвратится, устрашиши, посрамятся, запрѣтитъ, просвѣтится. Kolesov gibt auch hier leider keine genaue Statistik, ja er widerspricht sich selbst auf S. 121, indem er zuerst behauptet, diese Abweichungen seien „ebenso häufig wie die früher erwähnten“ („столь же часты отклонения в другую сторону“), einige Zeilen weiter jedoch sagt, sie seien seltener („отклонения такого рода реже, чем отклонения первого типа“).

⁹ Die Wechselwirkung von zwei Akzentuierungstypen der Partizipien Praeteriti Passivi von Verben der 3. Klasse mit Infinitiv auf *-at'* in den slavischen Sprachen, Die Welt der Slaven, VII, 1962, S. 359—371.

¹⁰ Es sei gleich betont, daß Kolesov, a. a. O. S. 120—121, хочёши ohne Kommentare unter den stammbetonten anführt.

Eine unbestreitbare Tatsache ist jedoch, daß sämtliche Arten der Abweichungen von der heutigen schriftsprachlichen Betonung ihrerseits „Abweichungen“ zeigen, die also mit dieser letzteren übereinstimmen, wie *вѣдѣтъ, грабѣтъ, мѡлвѣтъ, мѹчатся, мѣслиши, протѣвится, постѣвить, хѡщѣши* und anderseits *говѡрѣтъ, возвратимся* usw. Wiederum fehlt jedoch eine genaue Statistik, so daß man nur raten kann, was Regel und was Ausnahme ist.

Ich kehre nun zu den von Kolesov aufgezählten Belegen für die Verben mit *W* zurück. Es sind die folgenden:

А	В
възвѡдитъ	възводѣтъ
провѡдимъ	приводѣтъ
обгѡнитъ	отгонѣтъ
	гонѣтъ
	погубѣши
погубѣтъ	погубѣтъ
	губѣтъ
влѡжиши	положимъ
полѡжимъ	приложимъся
	възложѣтъ
	сложѣтся
	любѣтъ
помѡлится	молѣтъ
мѡлимъ	молимъ ¹¹
мѹчится	
мѹчатся	мучѣтъ
	мучѣтся
носѣтъ	носѣтъ
принѡсятъ	приносѣтъ
	получѣши
	получѣтъ
	получѣтъ
	пустѣшъ
	отпустѣтъ
	ускочѣтъ
слѹжатъ	служѣтъ
хвалѣтъ	хвалѣтъ
исхѡдитъ	ходѣтъ
	отходѣтъ

¹¹ Eine Form *молимся* ‚wir beten‘ belegt auch O. Horbatsch a. a. O., siehe S. 74.

ХОДЯТЬ
ДОХОДЯТЬ

УХОДИТЬ
ХОДИМЪ
ВОСХОДЯТЬ

Wiederum folgen auf Kolesovs Verzeichnis verschiedene Abkürzungen mit der Bedeutung ‚usw.‘, ‚u. dgl.‘, ‚u. a. m.‘, so daß man nicht sicher sein kann, ob diese letzte Gruppe (die Verba mit W) wirklich die zahlreichste ist, wie es auf Grund der bei Kolesov abgedruckten Belege gefolgert werden könnte. Kolesov sagt es zwar nicht expressis verbis, scheint es aber ohne weiteres anzunehmen, daß die „ursprüngliche“ oder „richtige“ Betonung diejenige mit der heutigen schriftsprachlichen übereinstimmende der Spalte A sei, während diejenige der Spalte B die „dialektisch abweichende“ seines Denkmals darstelle. Da er sämtliche Belege nebeneinander zitiert, kann man allerdings nicht sicher sein, ob er es wirklich so gemeint habe, oder einfach unschlüssig war.

Ich möchte nun die Vermutung aussprechen, daß es angesichts der von Kolesov angeführten zahlreichen „Abweichungen in umgekehrter Richtung“ (vom Тип говорИТЬ, каЗНИТЬ, siehe oben S. 227) sehr wohl möglich wäre, daß gerade die Spalte B die ursprüngliche Betonung darstellt, daß also auch solche Verben, die heute W haben, in dem von Kolesov untersuchten Denkmal „dialektisch-archaisch“ noch ein E bewahrt hatten. In diesem Falle (also beim Тип моЛИМЪ, ноСИТЬ, хваЛЯТЬ) brauchte ja die in dem besagten Dialekt mit Vorliebe auf die Pänultima (wobei ein abgefallenes -Ъ, -Ь mitgezählt wird) fallende Betonung gar nicht geändert zu werden. Im Gegenteil, Formen wie моЛИМЪ, ноСИТЬ, хваЛЯТЬ müßten vom Standpunkte des besagten Dialekts als „unregelmäßig“ betrachtet werden und wären am ehesten als die Anpassung dieses Dialektes an die moskowitzische Norm des 16.—17. Jhs. zu werten. Wenn Shevelovs obige Annahme (vgl. S. 000) richtig ist, und der Тип W wirklich das Nordrussische sehr früh erreicht hatte, dann analogisch zum Тип E umgebildet worden war und erst im 17. Jh. wiedereingeführt wurde, könnten allerdings моЛИМЪ, ноСИМЪ, хваЛЯТЬ gerade das älteste Stadium und моЛИМЪ, ноСИМЪ, хваЛЯТЬ das nächste repräsentieren, was mir aber weniger wahrscheinlich vorkommt, weil dann recht wenig Zeit für die Rückkehr zum Тип W übrig bliebe.

Unter der mir am wahrscheinlichsten vorkommenden Voraussetzung, daß Kolesovs Material nicht nur Innovationen, sondern auch archaische Züge aufweist, liefert es einige Belege für die ehemalige Existenz von Тип E bei solchen Verben, die heute W haben und bei denen ein E entweder überhaupt nicht nachgewiesen werden konnte (воДИТЬ, ноСИТЬ, -скоЧИТЬ, хваЛИТЬ) oder nur in einem Part. Praes. Act. belegt war (моЛИТЬ, служИТЬ). Ganz besonders wichtig ist der Beleg ноСИТЬ, weil seitdem Chr.

S. S t a n g seine vorsichtige diesbezügliche Hypothese formuliert hatte¹², die meisten Forscher gerade den russischen Тип ношú : но́сишь als sicheren Reflex eines urslavischen zu betrachten anfangen.

Die von mir im *Wortakzent der russischen Schriftsprache* erwähnten Zahlen — 151 Verben mit W, von denen 118 früher sicher E hatten — müssen also auf Grund des oben behandelten Materials zu 155 bzw. 126 geändert werden. Der von mir damals auf rund 78 % errechnete Anteil der mit Sicherheit in historischer Zeit vom E zum W übergegangenen russischen Verben auf -ить erhöht sich somit auf rund 81 %.

Ich möchte hier die Hoffnung aussprechen, daß bei weiterer Erforschung von immer noch in russischen Archiven schlummernden akzentuierten Denkmälern des 15.—17. Jh. dieser Prozentsatz noch erhöht werden könnte.

Helsinki

---

¹² "I believe... that it is probable that retraction from an inner circumflex has taken place"; "I consider it a reasonable hypothesis that the assumed retraction is due to the fact that *i* was originally circumflex" (*Slavonic Accentuation*, Oslo 1957, S. 44 und 109).

VASYL' STEFANYK: A STUDY OF HIS ARTISTIC METHOD

Valentina Kompaniec Barsom

There is no longer any question of Vasyl' Stefanyk's (1871—1936) greatness as a short-story writer and his place among the giants of Ukrainian literature is undisputed. Yet Stefanyk is a lonely and often misunderstood genius who, because of his bold innovations in the art of short-story writing and the sharp break with the traditional approach to literature of his predecessors as well as contemporaries, stands noticeably and somewhat defiantly apart from the main stream of Ukrainian literature at the turn of the century. During Stefanyk's lifetime his unique talent, which commanded immediate acclaim and recognition, was never extensively analyzed in its aesthetic aspect, and was interpreted mostly from the ideological angle. Since Stefanyk's death the bulk of scholarship on his works was done in the Soviet Union. However, the study of Soviet critics, confined by the rigid artistic principles of Socialist Realism, is again overwhelmingly one-sided. They overemphasize Stefanyk's role as a social protester against the existing order, and interpret his work in the light of its social significance as a vehement indictment of the political and economic conditions that kept the Ukrainian peasantry in a state of physical poverty and moral resignation. Needless to say, this kind of criticism falls short of being a thorough, comprehensive study of this remarkable artist.

The purpose of this paper is to pay a modest homage to Stefanyk the artist by discussing his artistic method, concentrating mainly on its implicit and subjective quality and the structural technique that evolves from it.

A close scrutiny of Vasyl' Stefanyk's correspondence reveals an interesting paradox. Acclaimed as a first-rate master in the genre of the short story by such luminaries of literature as Ivan Franko, who called him the greatest Ukrainian artist since Ševčenko, Maksim Gor'kij, Lesja Ukrajinka, Olha Kobyljans'ka and Myxajlo Kocjubyns'kyj, who referred to him as his favorite author, Stefanyk never enjoyed wide popularity with the average Ukrainian reader. Seeking to find the cause

for his failure to reach the public, he put the blame on the subject matter and the language of his stories.

Stefanyk felt that his subject matter, which is mostly concerned with the anguished, painful aspects of human existence, lacks an appeal for the average reader. He expressed this idea in the following statement made in a letter to his admirer and critic V. Dorošenko: "You know that I am the poet who has the fewest readers among the Ukrainian public, with the exception of you and a few other people. I am very well aware of the fact that no one wants to place his fingers on the bleeding heart when it is bursting; at that time everyone runs away and calls the priest to absolve the dying."¹

The language that Stefanyk accused of limiting his popular appeal was a rather peculiar dialect characteristic of the Bukovyna region of Ukraine, the so-called Pokuttja dialect. In retrospect he repeatedly deplored his usage of it, finding it both cumbersome and ugly. This dissatisfaction with the language of his works finally reached such a point that Stefanyk asked several people to change it, to bring it closer to literary Ukrainian, thus making it comprehensible to the wider public.²

Only with qualifications is one prepared to accept Stefanyk's denouncement of his language as a hindrance to his popularity. It is true that the language of his stories would present some difficulties to the reader of the Eastern Ukraine. However, it is by no means incomprehensible. Once the reader overcomes some of the more difficult peculiarities of the dialect, he is able to appreciate its striking vividness and poetic quality, and see in it an artistic asset of great value. Thus one cannot agree with Stefanyk's rejection of his language as "ugly," and it is indeed fortunate that his plans to "Ukrainianize" "the cumbersome jargon," as he called it, was never realized. While the Pokuttja dialect may have had some adverse effect on Stefanyk's popular appeal, one cannot help but feel that in this case he exaggerated its detrimental aspect, and completely overlooked its importance to the artistic form of his works.

By putting the blame for his lack of popularity on the subject matter of his work Stefanyk comes much closer to the heart of the problem. Yet here again some qualifications are in order. The subject matter of Stefanyk's stories, which deal mainly with the plight of the lowly peasant, presents nothing new in Ukrainian literature. One has only to remember the grievous lot of the Ukrainian peasant as described in the works of Kvitka-Osnovjanenko, Panas Myrnyj, Marko Vovčok and many others. The subject matter of their peasant stories is basically the same as that of Stefanyk's works, yet it has not prevented them from enjoying

---

¹ Vasyľ Stefanyk: *Tvory*, (Kyjiv, 1964), p. 472. This and the following quotations taken from Stefanyk have been translated by me.

² See *ibid.*, Letter to V. Simovyč, p. 462; and, Letter to S. Lyzanivs'kyj, p. 473.

wide popularity. Actually, the theme of suffering and social injustice among the peasant class of Ukrainian people is central in Ukrainian literature, and by adopting it in his works Stefanyk stayed well within its traditional mainstream. His deviation from the norm lies in the unique, strikingly unconventional treatment of the theme, i. e., in his revolutionary artistic method.

In the past the theme of the suffering peasantry has been usually treated in a sentimental manner, in which the peasants were depicted enveloped in the thick haze of idealization. The peasant heroes of Kvitka-Osnovjanenko and Marko Vovčok, for instance, emerged as noble souls who bore their poverty and suffering with dignity and were always morally victorious in spite of overwhelming physical odds. Stefanyk, on the other hand, rejecting this conventional and popular treatment of the theme by his Ukrainian predecessors, tackles it with an unprecedented boldness and directness that shows certain influences of Western European literary schools. He makes the tragedy of the peasant more apparent by stripping him of all idealization, showing him in all his human weaknesses, often morally crushed and always helpless against the brutal reality of existence. Through Stefanyk's extremely fine artistic depiction of reality, the tragedy and drama of village life appears before us in its nakedness as, one by one, his characters confront us with the anguish of their existence and infect us with their despair.

Stefanyk's greatness as a writer rests mainly on a rare combination and a perfect balance of an unerring aesthetic sense and a passionately humanitarian nature. Yet he was often misunderstood and blamed for lacking either one or the other of these qualities. Some critics reproached him for his pessimism and his overwhelmingly negative depiction of the Ukrainian peasantry, and found his ideology both faulty and harmful.³ They felt that in his brutally frank portrayal of the seamy side of village life Stefanyk was tarnishing the moral image of the Ukrainian peasant. These critics failed to perceive in his work the desperate plea of a loving and compassionate heart for justice and humaneness in a society where poverty has robbed the people of a sensibility and dignity inherent to them. Their misunderstanding of Stefanyk's moral stand stemmed from their inability to appreciate his sophisticated artistic method of implicit rather than explicit character. Stefanyk felt that his duty as an artist is to unfold the human predicament without solving the problem or expounding its causes. The implications, however, are there, and it is up to the reader to draw his own conclusions.

The most obvious characteristic of Stefanyk's implicit artistic method is the absence of the obtrusive authorial commentary, i. e., the effacement of the figure of the author in his works. Stefanyk is the first Ukrainian

---

³ For the latest example of this type of criticism see the article by Ostap Hrycaj: *Vasil' Stefanyk, Svitla i tini*, Samostijna Ukrajina, Vol. IV, No. 7, pp. 6—11.

short-story writer to use the artistic technique of the putative author with such exquisite finesse. His correspondence, which, in effect, could be considered a creative laboratory where many first drafts of his stories and his pronouncements on literature appear, indicates that he developed this particular technique through hard work and discipline, and that he considered it to be the essence of his art. When the editor, O. Makovej, puzzled by the conspicuous absence of the conventional interpretative authorial commentary in Stefanyk's stories, made the observation that they appear rough and artistically unfinished, at the same time implying that the writer's talent was nothing more but a good power of observation, Stefanyk, hurt to the quick, came to the defense of his aesthetic principles with vehemence. In his answer to Makovej, which contains what could be considered as his artistic credo, Stefanyk writes: "It may be that the material is raw. But I will not accept any more of your innuendoes. My stories with their structure do not impair aesthetics and art."⁴ With a note of bitter irony the young writer continues his defense with a concrete example from his story "Coming from Town" (*Z mista jdučy*):

"It is possible that art will be displeased to hear three peasant voices which echo through the fields and create a story? Is the voice of the author, or the description of those mouths necessary here? . . . And so I think that the aesthetic rounding out⁵ exists so that the reader quickly skips over it, or so that the moldy brain is spared some work. . . . If we were to insist on an original and powerful literature, we must write impersonally naked sketches of peasant life. . . . I'll tell you sincerely just one more thing, that if anyone were to read my sketches he would feel aesthetic satisfaction. And I will write hundreds of such stories, I will write tales as well, but I will never offer them to the public rounded out. If it has to swallow them, let it feel that they scratch and tickle."⁶

The above literary manifesto, written when Stefanyk was twenty-six years old, only a year after his first stories were published, attests to his early maturity as an artist, and to the strength of his aesthetic convictions.

Some critics have already pointed out that the absence of authorial editorializing in Stefanyk's works brings him artistically close to Čexov.⁷ There is, indeed, an affinity between these two short-story writers in the implicit quality of their work, i. e., in their effective technique of the "invisible" author. However, it must be specified that they achieve their purpose by approaching it from two diametrically opposite artistic

---

⁴ Stefanyk: *Tvory*, p. 401.

⁵ "*Estetyčne zaokruhlenja*" is a term Stefanyk uses to designate the author's interpretative commentary; it is not to be confused with the artistic polish or finish of the work of art.

⁶ Stefanyk: *Tvory*, pp. 401—402.

⁷ See the introduction by V. Lesyn, Stefanyk: *Tvory*, p. 26.

premises: extreme objectivity on one hand, and extreme subjectivity on the other.

Čexov was an advocate of extreme artistic objectivity and believed that the role of an author should be that of an aloof and impartial recorder of truth. In one of his letters to A. Suvorin he expressed this concept. "The job of the writer is to depict only who, how, and under what circumstances people have spoken or thought. The artist should not be a judge of his characters or what they say, but only an objective observer."⁸ To Čexov subjectivity in art and the emotionalism that evolves from it was a mark of a clumsy writer lacking in craftsmanship and he repeatedly denounced it, at the same time preaching emotional restraint and artistic objectivity. In his art Čexov always strove to remain a cold and aloof observer.

Quite paradoxically Stefanyk was able to attain the desired objective of the implicit quality in his work, and to efface the figure of an obtrusive author by means of extreme subjectivity, taking the approach that Čexov considered artistically inexpedient. He achieved the obliteration of the authorial "I" not by restraint from intrusion into the narrative and the artistic position of an objective observer, but actually by merging with the character of his stories, by identifying completely with them. Stefanyk revealed his extremely subjective approach to the art of writing in his description of the work on "The Incendiary" (*Palič*) written for his future wife, O. Hamorak. "Right now I am struggling with a village proletarian, with an incendiary, an anarchist. I am writing about him, or rather about myself. For one can place all his torments and despair on somebody else's shoulders, so that he could carry them among the people, so that he could gape with them at the world like with a huge wound."⁹ The intensity of Stefanyk's emotional involvement in his creative process, the almost demonic abandon with which he wrote, can be seen in the following excerpt from his letter to V. Dorošenko: "Every trifle that I write borders on insanity, and I fear no one on earth more than I fear myself when I am creating. You could understand that I am not writing for the public, rather I am writing in order to come closer to death. And when you write that I am sitting on a treasure, it is quite true, and that treasure is enchanted and I am redeeming it and falling into devil's hands."¹⁰ It is quite obvious from the above quotations that Stefanyk's intense subjective involvement in his creative process is far removed from Čexov's cold objectivity and aloofness, and this basic difference can be seen in the emotional fibre of their work. One could compare Čexov's stories, urbane, sometimes laced with gentle humor, irony and compassion, to a melancholy sigh of regret over human folly, isolation and lack

---

⁸ Sidonie K. Lederer, trans., *The Selected Letters of Anton Chekhov*, ed. Lillian Hellman (New York, 1955), p. 54.

⁹ Stefanyk: *Tvory*, p. 446.

of sensibility, while Stefanyk's intense, deeply lyrical sketches are like angry, uncontrollable cries of despair and anguish over human suffering and misery, tragic in their futility.

Stefanyk's extremely subjective approach to art has, of course, its limitations as well as advantages. Above all his artistic scope is limited to the depiction of an extremely narrow social group of people, the Pokutťa peasants, with whom he could fully identify. This also makes him deviate occasionally from his sound artistic principle of the putative author. A good example of this particular artistic inconsistency on the part of Stefanyk is his story "*The Incendiary*". It is quite evident that the author's sympathy lies with his hero, the old hired worker Fedir, whose portrait is drawn lovingly and extremely artistically through the devices of interior monologue and dialogue. The negative character of the story, the rich peasant Kuročka, on the other hand, is characterized mainly by means of authorial commentary in which Stefanyk's antagonism is apparent, and emerges as nothing more than a conventional villain lacking in depth and conviction as a character. Not being able to identify with his villain, Stefanyk lacked the impartial artistic approach that is characteristic of objectivity. The obtrusive authorial voice weakens the artistic impact of the story, a fact which did not escape the perceptive critical eye of Stefanyk himself, who considered this particular story a failure.

One of the most significant attributes of Stefanyk's implicit and subjective artistic approach, that which actually constitutes his distinctive quality as an artist, is the structure of his stories. Stefanyk is a master of the short story of setting or atmosphere, in which, once established, the mood is maintained as a dominant characteristic, while action and characterization remain in the background. In his stories the setting, the hopelessly impoverished environment of the Pokutťa peasants, is viewed as a kind of social causation, an unseen impersonal force over which the simple peasant has absolutely no control and which rules his life with a heavy and dispassionate hand. Thus, the single effect of Stefanyk's stories is the atmosphere of gloom and despair that evolves from the conflict, with its predetermined tragic outcome, between this brutal, dominating force, and the insignificant, helpless human being. Stefanyk's artistic approach of the putative author, which rules out lengthy descriptions and interpretative authorial commentary, makes him rely quite heavily on the structural device of monologue and dialogue in order to depict this conflict and to achieve the desired effect of atmosphere. This basically dramatic approach to structure, with its elimination of the intermediary between the characters of the stories and the reader, and a rather narrow point of view that it entails, creates a strong bond of

---

¹⁰ *Ibid.*, p. 472.

intimacy between the reader and the characters of Stefanyk's stories. This bond is further intensified by the overpowering presence of his lyrical "I," that stems from his identification with the characters.

The sparse, rather laconic authorial commentary that interlaces the monologues and dialogues of Stefanyk's stories becomes an integral part of the dramatic quality of structure and, skillfully manipulated by the sure hand of the master, strengthens the single effect of atmosphere. It plays a vital role of setting and intensification of the prevailing mood of the stories, which is usually that of gloom and despair. Stefanyk's favorite and a consistently effective device for conveying atmosphere is symbolic and metaphoric use of nature. One finds a good illustration of authorial commentary in this particular function in an exquisite little sketch "Bidding Farewell" (*Vyvodyly z sela*). The emotional tone of gloom is set in the opening paragraph:

"In the west the red cloud hung petrified. The evening glow enveloped it in its white strands of light, and the cloud looked like the bloody head of some saint. From behind this head broke through the rays of the sun."¹¹

The atmosphere of gloom is sustained as the image of the bloody head is superimposed on the young recruit walking with his bare, shaven head under the red glow of the sunset. The final description of the cold, metallic, starry autumnal sky that hangs over the lamenting, grief-stricken mother of the recruit, emphasizes the indifference and coldness of the surrounding world to human suffering. With this final image the story dissolves into atmosphere of tragic futility and gloom.

Stefanyk's achievement as a great writer lies in his ability to move the reader emotionally as well as to stimulate him intellectually. The emotional impact of his works is achieved through the lyricism that reflects the subjective aspect of his artistic method, while his implicit approach to art forces the reader to be intellectually creative, to examine the evidence, to define the problem and to pass his own judgement. The artistic perfection of the form that integrates the above aspects into one effective whole is, indeed, a triumph that puts Stefanyk among the outstanding short-story writers of the world.

University of Pittsburgh

---

¹¹ *Ibid.*, p. 35.

ПРОБЛЕМА СЛОВ'ЯНСЬКОГО КОНСОНАНТИЗМУ

Пантелеймон Ковалів

Слов'янська фонологія має цілий ряд проблем у галузі приголосних фонем. Так, велярні фонем *k, g, x*, що спочатку вживалися тільки перед голосними заднього ряду *ъ, у, о*, пізніше, на ґрунті життя окремих слов'янських мов, стали вживатись і в позиції перед голосними переднього ряду, тобто в певних умовах паляталізувалися. В наслідок цього групи *ky, gy, xu* мінялись у *ki, gi, xi*. Таким чином, постійно тверді приголосні фонем *k, g, x* втрачали свою початкову властивість. Як каже Срезневський, «вследствие необходимости смягчать согласные перед гласными тонкими буквы *k, g, x* потеряли свойство оставаться постоянно твердыми: *ы* после них стало невозможно».¹

Розвиток цих фонем структурно йшов у парі з розвитком голосних *i, y, e*. В сучасній українській мові, в наслідок злиття *i* та *ы* в одній середній фонемі *и*, давні тверді приголосні фонем *k, g, x* в групах *ки, ги, хи* зберігають середню артикуляцію: *такий, гинути, тихий*. Але в позиції перед *i* (з *о, е*) в нових закритих складах та в наз. множ. прикметників вони нібито мають передню артикуляцію: *гість, кість, тонкі, дороги, тихі*.² Насправді ж в українській мові немає м'яких приголосних фонем *k, g, x*: їх гадана «м'якість» перед *i* у випадках *кіт, загін, хід* тощо залежить від наступного *i*, тобто пристосована до нього (власний тон *i*) і не має відповідної твердості. Це тільки варіанти фонем, а не окремі фонемі.³

Зважаючи на факт злиття *i* та *ы* в середній голосний *и*, треба думати, що давні тверді велярні фонем *k, g, x* в українській

¹ И. Срезневский: *Мысли об истории русского языка*, Москва, 1959, с. 39.

² М. Грунський і П. Ковальов: *Нариси з історії української мови*, Львів, 1941, с. 78.

³ Ю. Шерех: *Нарис сучасної української літературної мови*, Мюнхен, 1951, с. 377.

мові ніколи не мали передньої артикуляції, тобто з давньої задньої артикуляції вони перейшли в середню: *ky, gy, xy* > *ки, ги, хи*.⁴

В російській мові постійно тверді фонemi *k, g, x* в групах *ky, gy, xy* пішли іншим шляхом розвитку. Це пояснюється тим, що давні голосні фонemi *i* та *ы* не злились в одну фонему, а зберігають своє первісне фонематичне розрізнення. Крім того, в російській мові не відбувся процес диспаляталізації фонemi *e*. В силу цих фонетичних умов російська мова в певних фонетичних оточеннях втратила задню артикуляцію фонем *k, g, x*, яка пересунулася вперед.⁵ Через це тепер в російській мові після *k, g, x* не вживається *ы*, а тільки *и*. Інакше кажучи, давні групи *ky, gy, xy* з задньою артикуляцією змінилися в сучасні російські *ки, ги, хи* з передньою артикуляцією (тобто з власним тоном наступного *и*). Ця передня артикуляція спостерігається і перед *e* (давальн. і місц. одн.: *руке, ноге, мухе*).

У зв'язку з цим постало питання про фонематичне значення *k, g, x* в цій позиції. На цьому ґрунті існують розходження в поглядах російських учених: одні вважають «пом'якшені» *k', g', x'* за фонemi, другі вважають їх лише варіантами твердих *k, g, x*. Ці розходження випливають з різного розуміння принципу розрізнення твердих і м'яких фонем. Ті вчені, що дотримуються принципу розрізнення твердих і м'яких фонем за їх парністю, тобто коли кожна тверда фонема в тій самій позиції може бути м'якою (*мот — м'от, нос — н'ос, лот — л'от*), вважають, що «пом'якшені» *k', g', x'* не можуть бути окремими фонемами, бо не мають відповідної твердої пари. Інакше кажучи, *k, g, x* виступають тільки в позиції перед голосними заднього ряду (*a, o, y*), а *k', g', x'* — тільки перед голосними переднього ряду (*i, e*). Тому «пом'якшені» звуки *k', g', x'* вони вважають варіантами відповідних твердих.⁶

Друга група вчених дотримується погляду, що й «пом'якшені» звуки *k', g', x'* виступають як окремі фонemi, хоч і не зовсім відповідають принципів парности.⁷ Головним доказом наявності в системі фонем м'яких *k', g', x'*, напр., Л. Щербачева бере той факт,

⁴ М. Пешак: *Розвиток спільнослов'янських сполук k, g, x з ы на українському ґрунті*, Дослідження з української мови, АН УРСР, Київ, 1958.

⁵ П. Черных: *Очерк исторической грамматики русского языка*, Москва, 1954, с. 140.

⁶ В. Иванов: *Краткий очерк исторической фонетики русского языка*, Москва, 1959, с. 113.

⁷ Л. Щербачева: *Избранные работы по русскому языку*, Москва, 1957, с. 172—73.

що чергування $k-k'$, $g-g'$, $x-x'$ «в цілому ряду випадків морфологізовані («грамматикалізовані»), входя в систему согласных при склонении и спряжении: рука — *рукъэ*, нога — *ногъэ*, блоха — *блохъэ*, как вода — *водъэ*». А. Гвоздьов підпирає цей погляд ще й запозиченими словами з k' , g' , x' : *Кяхта*, *Гюго*, *Кювье* та ін.⁸

В дійсності в усіх цих випадках треба відрізнити «м'якість» саму по собі від «м'якості», що грає ролі у відрізненні значень. Тільки ця остання м'якість має фонематичне значення. Виникає питання: чи мають фонематичне значення приголосні звуки k' , g' , x' ? Ні, не мають, бо їх м'якість не грає ролі для розрізнення значення. Цілковито відповідним у науці є принцип парності: парністю ми відрізняємо звичайну м'якість від фонематичної м'якості. А цієї парності немає в російській мові.

Сказане про російську мову в принципі стосується й до білоруської мови, а також польської і сербо-лужицьких мов. А взагалі можна твердити, що всі слов'янські мови пережили процес зміни $ky, gy, xy > ki, gi, xi$ (за винятком в деяких мовах xy), утворивши таким чином «пом'якшені» варіанти твердих фонем k, g, x .

Альвеолярні фонемі $\check{c}, \check{z}, \check{z}$, що виникли на праслов'янському ґрунті в наслідок першої паліталізації, перейшли такими в усі слов'янські мови, хоч може з деякими змінами, переживши процес диспаліталізації. Але в деяких університетських курсах російської мови запроваджено як окремі фонемі довгі м'які звуки $чи$, вірніше, двозвуки $ш', ж'$, ($ш'ш'$, $ж'ж'$): $ш'ш'ука$ (ортогр. *щука*), $иш'и'у$ (ортогр. *ищу*), $вож'ж'и$ (ортогр. *вожжи*) і т. д.⁹

Ми не бачимо ніяких наукових підстав запроваджувати ще й довгі приголосні фонемі.¹⁰ В російській мові, як і в українській, довгих фонем немає: не слід плутати суто ортоепічні моменти з граматично-етимологічними. Власне, вимова довгих $ш', ж'$

⁸ А. Гвоздьов: *Современный русский литературный язык*, изд. третье, Москва, 1967, с. 16.

⁹ В. Иванов: *Краткий очерк*, с. 115.

¹⁰ Так само безпідставно О. Синявський і О. Курило запроваджують довгі фонемі в українську мову. Напр., «наш шум» і «на шум» — нібито в першому випадку фонема $ш$ довга, в другому — коротка. Справді ж у першому випадку дві фонемі $ш$, у другому — одна. Звукові явища Sandhi не можуть бути підставою для встановлення фонем. Див. О. Синявський: *Спроба звукової характеристики літературної української мови*, Наукові записки харківської науково-дослідчої кафедри мовознавства, 1929, т. II. Див. також О. Курило: *До поняття фонемі*, Збірник секції граматики української мови, Київ, 1930, ч. I. Див. критику цих двох поглядів у В. Сімовича, *Записки НТШ*, 1937, т. 1955 та *Slavia*, 1937, XIV.

(ш'ш', ж'ж') не відповідає граматичній системі російської мови, на що слушно вказав Л. Щербача.¹¹ Ми не можемо вважати окремими фонемами довгі ш', ж', бо етимологічно вони становлять собою сполучення двох окремих фонем, що в вимові шляхом асиміляції перетворюються на дві однакові фонем (ш'ш' < ш'ч' < сч; ск або ст. і ж'ж' < зж < зг або зд). Очевидно, на цій підставі й автори російської академічної граматики (АН ССРСР, 1952, 1960) не вважають їх окремими фонемами.

Лябіяльні фонем *b*, *p*, *m* та лябіяльно-дентальна фонема *v* зберігаються здавна в усіх слов'янських мовах. Пізніше, вже на ґрунті життя окремих слов'янських мов, з'явилась фонема *f*. Всі ці фонем з природи були твердими і такими залишаються далі: позиція їх перед наступними голосними переднього ряду не впливає на них навіть у тих мовах (напр., російська, польська), де зберігається йотація наступних голосних.¹² В цій позиції вони тільки паляталізуються, але не стають палятальними, пристосовуючи свою артикуляцію до артикуляції наступних м'яких голосних, справляючи враження наче подвійної артикуляції: ця подвійність артикуляції полягає в тому, що одна є артикуляцією лябіяльних і лябіяльно-дентальних приголосних, а друга — артикуляцією наступного голосного переднього ряду. Це явище — того ж самого ряду, що й у випадках *k'*, *g'*, *x'*. Тому не дивно, що дехто з учених (В. Иванов, с. 25) констатує, що «в спільно-східнослов'янській мові не було м'яких губних; отже, не було співвідношень типу *p-p'*, *b-b'*, *m-m'*, *v-v'*. А звідси твердження, що паляталізовані звуки *b'*, *p'*, *m'*, *v'* на праслов'янському ґрунті не були окремими фонемами, а лише варіантами відповідних твердих фонем.

Втрата паляталізованості лябіяльними і лябіяльно-дентальними фонемами, в наслідок занепаду наступного голосного *ь*, охоплює всі східнослов'янські¹³ та інші слов'янські мови (крім польської). Але в українській мові цей процес особливо поширився ще й у наслідок переміщення артикуляції з передньої і задньої (*i*, *ьi*) в середню позицію, що спричинило диспаляталізацію всіх приголосних.

¹¹ *Избранные работы*, с. 171—172.

¹² О. Шахматов думав, що в цій позиції вони були півм'якими. Інакше думав А. Мее: «Голосні переднього ряду, не робили прямого впливу на губну артикуляцію, і незалежно від того, чи збереглася йотація голосних переднього ряду, як в російській і польській, чи вона була усунена, як в сербській, губні залишилися без змін».

¹³ Пор. Л. Щербача: *Избранные работы*, с. 175.

В російській мові, згідно з вченням Шахматова,¹⁴ праслов'янські «півм'які» фонем *b*, *p*, *m*, *v* (пізніше *f*) розвинулись в м'які. На цій підставі в сучасних університетських курсах російської мови ці фонем зараховуються до категорії парних фонем: *б* — *б'*, *п* — *п'*, *м* — *м'*, *в* — *в'*, *ф* — *ф'*: *губа* — *губ'а дьма* — *дьм'а*, *жива* — *жив'а*, *графа* — *граф'а*, *спать* — *сп'ат*.¹⁵ В усіх цих прикладах враження палятальности справляє ота додаткова артикуляція, тобто артикуляція йотованого елемента, що його має наступна голосна, яка графічно позначається літерою *я*. Цих приголосних не можна вважати окремими фонемами. Тут основну фонематичну ролю грає йотація наступної голосної *ја* (*я*), яка впливає на зміну значення слова (*губа* — *губја*, *жива* — *живја*).

Російські вчені мають великі труднощі з цією групою приголосних, бо їх критерії твердості-м'якості не мають міцних наукових підстав, як це ствердив ще Щербачев,¹⁶ а пізніше Аванесов.¹⁷ В дійсності розвиток категорії твердості-м'якості в російській мові не торкнувся цієї групи фонем.

Так само і в білоруській мові: в усіх випадках *b*, *p*, *v*, *m*, *f* тільки паляталізуються (як і в рос. і укр. мовах), набуваючи додаткової артикуляції наступної голосної фонемі. Своя ж власна артикуляція тверда, на що не вказав Т. Ломтев, ототожнивши поняття «паляталізованости» і «палятальности».¹⁸

В усіх інших слов'янських мовах (крім польської) фонем *b*, *p*, *v*, *m*, *f* розвивались шляхом втрати паляталізації перед голосними переднього ряду *e*, *i*, згідно з загальною втратою паляталізації в цих умовах усіма приголосними фонемами. Це стосується південнослов'янських мов: болгарської, словінської, сербської, хорватської.¹⁹ Із західнослов'янських мов окреме місце займає польська мова, де фонем *b*, *p*, *m*, *v*, *f* перед голосними переднього ряду розвинули, за твердженням Селіщевача, «пол-

---

¹⁴ А. Шахматов: *Очерк древнейшего периода истории русского языка*, Петроград, 1916, с. 125 і далі.

¹⁵ Див. А. Гвоздев, с. 16.

¹⁶ *Избранные работы*, с. 174.

¹⁷ Р. Аванесов: *Фонетика современного русского литературного языка*, Москва, 1956, с. 135. Хоч він все ж схильний припускати в російській мові існування категорії твердості-м'якості в цій групі фонем (с. 170). З ним погоджується й П. Зволінський: *Stosunek fonemi u do i w historii języków słowiańskich, Z polskich studiów slawistycznych*, Варшава, 1958, с. 55.

¹⁸ Т. Ломтев: *Грамматика белорусского языка*, Москва, 1956, с. 44.

¹⁹ Див. А. Шахматов: *Очерк*, 60; Н. Кондрашов: *Славянские языки*, Москва, 1956, с. 174, 180.

ную м'якість»,²⁰ хоч по суті й польська мова мало чим відходить від російської мови, маючи таку ж саму подвійну артикуляцію *b, p, m, v, f* (пор. *wiek, pies, pamięć*). Тому не дивно, що в кінцевому закритому складі Селищев (с. 334) примушений був ствердити втрату м'якості цих приголосних «почти во всех польских говорах».

Вкінці можна ствердити, що майже в усіх слов'янських мовах фонема *b, p, m, v, f* в наслідок занепаду голосного *ъ* диспаліяталізувалися цілком в кінці слова і складу, а в середині слова перед голосними переднього ряду в одних мовах (укр., болг., серб., хорват., словін., чеськ., словацьк., сербо-луж.) вони диспаліяталізувалися, в других (рос., білор., поль. та полаб.) вони зберігають свою давню паліяталізованість. Але ні в одній слов'янській мові ця група фонем не розвинула собі м'якої пари: їх основна артикуляція лябіяльна і лябіяльно-дентальна. У випадках збереження ними в певних фонетичних умовах паліяталізованого характеру ця додаткова артикуляція належить наступному голосному переднього ряду і на характер основної артикуляції не впливає, бо ці дві артикуляції відокремлені одна від одної, на що виразно вказав для польської мови В. Дорошевський.²¹

Brooklyn, N. Y.

²⁰ А. Селищев: *Славянское языкознание*, I. Москва, 1941, с. 333.

²¹ W. Doroszewski: *Podstawy gramatyki polskiej*, Варшава, 1952, с. 46.

KOPITAR'S SLAVIC VERSION OF THE GREEK DIALECTS THEME

Rado L. Lencek

One of the most appealing classicist motifs of the Slavic Awakening was the search for a model in antiquity for the evolution of Slavic literary dialects into one common all-Slavic language. The genesis of the classical Greek *koiné* from a number of written dialects was adduced as an example for the growth of contemporary, genetically related and literarily developed dialects toward an amalgamated literary standard. A philosophy dating from the Age of Enlightenment sanctioned this model: all that is good must follow a natural course of evolution, must grow "organically," that is, without outside interference. The pattern of *Greek dialects*, co-existing in one literature,¹ was almost tailored for this philosophy; in the interpretation of those who introduced it into Slavic Philology, it became an alternative to the model of Dante's *Toscano*.²

---

1 Classical Philology corroborates this view. A description of this stage of evolution of the Greek is given in A. Meillet's *Aperçu* . . ., as follows: "Les formes sous lesquelles apparaît le grec sont multiples. Dès le début de la tradition, chaque région, chaque cité a son parler propre et c'est ce parler local qui, presque partout, est écrit dans les actes officiels ou privés; chaque genre littéraire a sa langue particulière, et presque chaque auteur traite cette langue d'une manière spéciale. Il y a, au moins à l'époque la plus ancienne, au VIe et au Ve siècle av. J.-C., presque autant de grecs que de textes. Ces formes diverses . . . se groupent en un petit nombre de familles qu'on nomme *dialectes* . . ." (*Aperçu*, 77) . . . "On distingue quatre groupes dialectaux qui représentent autant de poussées d'envahissement: l'ionien-attique, l'arcado-cypriote, l'éolien, le groupe occidentale." (*Aperçu*, 83) . . . "Chaque grande groupe dialectal a tendu à se créer sa langue littéraire propre; certaines cités ont leur langue littéraire à elles . . ." (*Aperçu*, 120).

2 The model of *Dante's Toscano* or *volgare illustre* stands in Slavic Linguistic Romanticism for a prototype of a common literary language created simply by the elevation of one single dialect above a number of literary dialects. The idea originated among the South Slavs in contact with the Italian world. G. Voltinggi (1803) and F. M. Appendini (1808) introduced it in the beginning of the nineteenth century. The former proposed that a "national council of Slavic scholars" choose one Slavic dialect and declare it *una generalis docta lingua*. A similar proposal, associated with the model of Dante's literary Italian, was also made by Samuel B. Lindé (1807).

It is true that the comparison of contemporary languages with classical Greek was quite common in Europe all through the eighteenth century. In Germany one particular aspect of old Greek assumed a programmatic value: many grammarians went beyond a simple pointing to the similarities between the two languages; in their interpretation it became a model for the creation of a German standard. It was from Germany, then, that the Greek dialects theme, patterned as a model, passed to the Slavs. But Slavic Philology shaped it to its own needs and gave it its own interpretation. While it was originally adopted as an essentially integrationist concept, it served as a catalyst which speeded up the process of differentiation of Slavic literary standards. It is this *Slavic version of the Greek dialects theme* which interests us here.

1.0 The most elaborate and, of course, the best-known version of the Greek dialects theme in Slavic Philology is the one on which Jan Kollár built his *Slovanská vzájemnost* design in 1837. It is embedded in the famous "Greek chapter" of his essay on Slavic reciprocities (*Kollár 1837*). Much less known is the formulation of the same theme which eleven years earlier Pavel Jozef Šafárik gave in the sixth chapter of his *History of Slavic Language and Literature* (*Šafárik 1826*). Both had a powerful influence on the ideology of the generation of educated Slavs maturing during the decade prior to 1848. While both shared the same basic assumption that there is a fundamental resemblance in the relation of dialects to literary language between ancient Greek and contemporary Slavic, they differed strikingly in their application of the accepted premise and its projection into the future. Kollár's Russian-Serbian-Polish-Czech quadrilingual scheme, patterned on the Aeolic-Doric-Ionic-Attic model of the Greek *koiné*, was in its own time, of course, unrealistic; it came too late to be able to stop the individualization of Slavic literary languages already in progress. Šafárik's *Geschichte* seemed to be much more realistic in this respect, for its time. While it affirmed the romantic vision of an eventual unification of all Slavic dialects at some time in the future, it did not advance any immediate integrationist plan. Moreover, this vision itself, markedly stressed in the Introduction, fades away to almost nothing in the rest of the book, when the factual account of the "recent awakening and cultural vitality" of individual Slavic peoples begins.

The first and the least known formulation of the Greek dialects theme should be credited to the Slovene Jernej Kopitar. His influence on Šafárik and Kollár—on the former to the degree of complete textual parallelism, on the latter more indirect—has never been denied although all discussion of this influence has been shunned.³ The purpose of this paper is

---

³ Cf. Murko, "Kollárova vzájemnost slovanská," 212; Petrovskij, *Pervye gody*, 266—269; Wollman, *Slovanství*, 138. Unfortunately, no one dealt with this

to examine Kopitar's share in the evolution of the Greek dialects theme in Slavic Philology.

2.0 The constituent motifs of Kopitar's Slavic version of the Greek dialects theme, already formulated in his *Grammatik* of 1808, are as follows:⁴

1. The vernacular which St. Cyril—a Greek—introduced in Slavic liturgy in the ninth century had all the prerequisites for becoming an all-Slavic literary language, in the same way as later the Toscano became Italian, the dialect of l'île de France—French, and Upper Saxonian—German. Later, however, the Slavic dialects followed a development patterned on Ancient Greek, a multiform, dialectal type literary language, evolving toward diversity rather than toward uniformity. Italian, French and German have today only spoken dialects and superimposed monolithic literary languages. The Slavic literary dialects, on the other hand, are only written vernaculars.

2. From the time of Alexander the Great the Greek dialects under the garb of a single alphabet were amalgamated into one literary language. The future might have the same evolution in store for Slavic dialects, if—and only if—they would agree upon the unification of their alphabets and graphic systems hitherto employed.

3. Of the two alphabets used by the Slavs, the Graeco-Slavic Cyrillic is by far better than the Latin; it was created according to the "spirit of the alphabet," calling for a specific simple notation for each specific sound. On the other hand, the Latin alphabet, uniting the Slavs with Europe, might be more advantageous, provided that its confusing graphic system would become normalized and unified. There is a pressing need for the adoption of a uniform graphic system for all Western Slavs, or at least for all South Slavs while it is still possible to reprint all their existing literature.

4. The Slavic literary community is anxiously waiting for a new Latin Cyril who would create a new Latino-Slavic alphabet. With the addition of a minimal number of new simple symbols for specifically Slavic sounds this alphabet would become a most integral and rational writing system. Only then would the necessary precondition for the evolution of an all-Slavic literary language be created. Then

---

influence in any detail. Masaryk, in his analysis of Kollár's concepts, for some reason explicitly refused to discuss this problem. Cf. "Slovanské studie," *Naše doba*, 824.

⁴ The Greek dialects theme appears in the following works of Kopitar: *Grammatik*, pp. XVI, XIX, XX—XXVIII, 15, 159, 203—205;—"Slavin, Recension," *Annalen der Literatur und Kunst*, I (1809), II (1810) (= *Kl. Schr.*, 16—34);—"Patriotische Phantasien eines Slaven," *Vaterländische Blätter*, III (1810) (= *Kl. Schr.*, 68—69);—"Slavische Völkerkunde," *Annalen für Literatur und Kunst*, III (1811) (= *Kl. Schr.*, 120—134);—"Beiträge zur Übersicht der serbischen Literatur in dem österreichischen Kaiserstaate," *Vaterländische Blätter*, IV (1812) (= *Kl. Schr.*, 135);—"Wallachische Literatur," *Annalen für Literatur und Kunst*, IV (1812) (= *Kl. Schr.*, 187—188);—"Blick auf die Slavischen Mundarten, ihre Literatur und die Hilfsmittel, sie zu studieren," *Wiener allgemeine Literaturzeitung*, I (1913), 27./30. April 1813, No. 34—35 (in Czech: *Prvotiny pěkných umění*, Suppl. to *Cysařské královské Wjdecké Nowiny*, 1813, No. 22: 83—86, No. 23: 89—90);—"Slavische Philologie," *Wiener allgemeine Literaturzeitung*, II (1814), III (1815) (= *Kl. Schr.*, 277—278, 297);—"Italienische Dialektologie," *Wiener allgemeine Literaturzeitung*, III (1815) (= *Kl. Schr.*, 307—308).—For later time see also *Kopitarja Spisov II. del*, Vol. I, 187, 192, 406; Vol. II, 289, 316.

would all Slavic dialects and their literatures coexist as the Greek literary dialects did for centuries. The making of an all-Slavic literary language should never be a matter of arbitrary decree; it should result from an evolution, following a gradual course of nature.

2.1 It is interesting that Kopitar's Slavic version as outlined in the previous paragraphs emerged during the years of the Napoleonic Wars, and was developed in the propitious atmosphere of Baron Žiga Zois' residence in Ljubljana. The fact is that its basic design appears already in the *Grammatik* of 1808, for which we know it was for the most part written before Kopitar's departure from Ljubljana. It would be tempting to suggest that Kopitar's Slavic version was simply a product of a lucky tie between Zoisian eighteenth-century Italian Humanism and the ideology of the Slavic linguistic revival. No material arguments could be offered to support such a supposition, however. The least we can safely suggest as to its origin is that it came out of the same little world whose intensified language loyalty, bred in centuries-long resistance to outside pressures, produced Popowitsch, Kumerdej, Japelj and their utopian all-Slavic linguistic projects.

The Greek dialects theme continued to dominate Kopitar's ideology during the entire early period of his publicistic activity in Vienna (1808—1818); it recurred in his writing of this time with such an intensity that we have to take it for the central thread of Kopitar's Slavism and even of his later Austro-Slavism. It reached its highest point during 1810—1812, when the creation of the Illyrian Provinces led Kopitar to believe that the moment had come for at least a partial realization of his linguistic project. The new political frame presented him with an unprecedented opportunity for the unification of the graphic systems of the South Slavic literary dialects. His reaction to the moves of the French authorities was immediate and realistic. He is ready with his proposal at once:

“Il ne faudroit que le même alphabet, pour rapprocher encore plus les dialectes, de manière qu'à la fin ils devoient se perdre dans un seul, comme cela est arrivé aux dialectes de l'ancien Grec, par l'ascendant que le dialecte d'Athènes avoit gagné sur les autres.”⁵

In a letter to Baron Zois in Ljubljana, alluding to a suggestion by the French authorities that the “Illyrian-Dalmatian” dialect⁶ be introduced as a common South Slavic official language, he again stands firmly against any *Fiat* and for language diversity:

“Entweder soll jeder Slawenzweig seinen jetzigen Dialekt cultivieren, wie einst die Griechen, oder soll überall eine Kanzel des Literalawischen existieren: die lebenden sind einmal alle gut oder keiner.”⁷

⁵ From a letter to Zois, 26 Oct. 1809; cf. *Zoisova koresp.* II, 114.

⁶ Illyrian-Dalmatian is Appendini's Ragusan dialect of “Illyrian.”

⁷ 25 Apr. 1810; cf. *Zoisova koresp.* II, 153.

In his correspondence with Joseph Dobrovský in Prague we read again and again the plea to his "Meister" to give the Latin half of the Slavs a new revised alphabet which would combine "Western elegance with Cyrillic simplicity" (= for each sound a symbol, and each symbol for one sound only)⁸. . . "Omnes et Styri et Carnioli, et non dubito, etiam Croatae, et Dalmatae, expectant te Cyrillum."⁹

And again in a letter to G. M. Appendini in Dubrovnik Kopitar reiterates his position on the equality of the Slavic languages:

"Je ne suis nullement de l'avis de Mr. Voltiggi, qui veut une Crusque¹⁰ pour nos dialectes. Imitons plutôt les Grecs, qui écrivaient dans tous les dialectes, tant que la situation politique l'exigeait; avec le règne d'Alexandre la chose se faisait d'elle même. Le même cas attend nos dialectes et comme nous ne savons aucunement au quel d'entre eux la suprématie doit échoir un jour, cultivons les tous autant que nous pouvons."¹¹

2.2 As a postulate, Kopitar's Slavic version is based on the assumption that, while Slavic and Greek, as dialect-type languages¹² which are destined to evolve toward an ultimate amalgamation, resemble each other, Slavic literary dialects do not as yet have the common spelling system which warranted the integration of the Greek dialects. A first step toward any "bringing together" of Slavic written dialects was therefore a standardization of their graphic systems which would bring to the fore all the

---

⁸ 8 Aug. 1810; cf. *Istočniki I*, 160.

⁹ 27 Sept. 1811; cf. *Istočniki I*, 219.

¹⁰ *Crusque* refers to the *Vocabolario degli Accademici della Crusca* (1612), the first dictionary of Tuscan Italian. The *Accademia della Crusca* of Florentine writers published it to help preserve good usage of the Tuscan dialect in literature and to help promote its standardization. This was the first dictionary of a model language, and itself became the model for dictionaries of the modern European languages. During the centuries this dictionary became a repository for a petrified literary language far from the spoken dialects. At the turn of the eighteenth century the writers of Italy turned against its norms in favor of local dialects. "Crusca" became a symbol of an imposed standard over "organic" living dialects.

¹¹ 28 Jun. 1812; cf. *Nagy*, 111.

¹² To K o p i t a r "dialect-type language" is a language whose dialects have a written tradition: "The Slavic languages are dialects to each other in the same way as the dialects in Italy and Germany; their only difference is that those are only spoken . . . while the Slavic dialects . . . are also written." (*Grammatik*, p. XVI.)—In 1811 Kopitar speaks of six Slavic main dialects, viz. Russian, Polish, Lausatian, Bohemian, Slovene (with Croatian), Serbian, and of a number of sub-dialects; by sub-dialects he understood—we assume—ethnic dialects without literature. Cf. his note in the manuscript of the J. L e v y č - k y j's *Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache* (Peremyšl, 1834), referring to the author's complaint that B. S. Linde in his *Słownik języka polskiego*, Warsaw, 1807—1814) does not consider Ukrainian: "Natürlich, weil er keine Literatur bisher hatte. Aliud est esse in natura rerum, aliud esse in litteris. Sic nec serbicae meminit, nec bulgaricae. Linde nonnisi lexica consoluit, ex libri librum fecit." Cf. *Kopitarja Spisov II. del*, Vol. II, 303.—See also note 14.

closeness of the Slavic dialects and facilitate leveling their differences.¹³ Two prerequisites were insisted upon by Kopitar: 1. the recognition of all the existing literary dialects,¹⁴ and 2. the promotion of unity not by decree but by evolution. Both principles are essential in Kopitar's postulate. By accepting the analogy with Ancient Greek, however, the ultimate goal, i.e. an all-Slavic *Schriftsprache*, is bound to remain in "the gradual but certain course of Nature,"¹⁵ in other words, in the remote future. In the meantime, a single spelling system could create ideal conditions for a universal Slavic intellectual community in which "the products of the talents of one tribe would be shared by all... as once in Olympia..."¹⁶ Neither Kopitar nor those who after him entertained the Greek dialects theme, could see the inner contradiction which their brilliant scheme contained in its very prerequisites.

It is obvious that the emphasis on the organic growth of languages which we have in Kopitar's Slavic version cannot be detached from the heritage of the eighteenth century; on the other hand, the insistence on the recognition of all Slavic literary dialects cannot be abstracted from the romantic idealization of national languages. The application of the Greek dialects pattern to the Slavic languages combines both; indeed, only a combination of both could produce a programmatic assessment of the historical lines of forces acting in the evolution of Slavic languages.

An appealing feature of Kopitar's Slavic version is the motif of "the first Slavic alphabet from Greece." St. Cyril, a Greek native, adopted "Greek" letters to Slavic sounds, and with the Greek "spirit of the alphabet" created a model system with a single letter for every significant sound.

---

¹³ Cf. *Grammatik*, pp. XXV—XXVIII.

¹⁴ It is hardly fair to claim that Kopitar wished to promote "regional separatism," to have all the dialects become literary, and to promote some sort of Slavic provincial literatures. By the dialect (*Mundart*) Kopitar did not understand "way of speaking" or "regional dialect," but an idiom of a *Slawenzweig*, i.e. something like an *ethnical* dialect; the regional dialects he called *Volksdialekte*. Only *Volksdialekte* produce "idiotica." See his letter to Zois of 25 Apr. 1810 (*Zoisova koresp. II*, 153. Cf. also *Kl. Schr.*, 297). To assert that Kopitar in "dreaming about the golden differences of the Greek tribes as an ideal for Slavs" did not realize "the necessities of a new time which was creating large nations such as the Italian, French, English, German" (*Istočniki I*, p. XXI), shows little understanding of the historical reality which produced the pluralism of Slavic literary languages. Kopitar explicitly makes clear what he does not understand by a literary dialect: in a letter to V. Hanka (23. Feb. 1819): "Etiam de dialectis somnias. Aliud est continuare linguam introductam in libris, aliud incipere. Quis defendit villarum omnium singulas dialectos?" Cf. *Istočniki II*, 29.—Compare also Petrovskij's opinion: "Voobščee mnenie o sklonnosti Kopitarja k dialektam sižno preuveličeno." Cf. *Pervye gody*, 740.—See also note 12.

¹⁵ Cf. *Grammatik*, 205.

¹⁶ Cf. *Grammatik*, 204.

In this chain of associations, except for the linking with the Greek dialects theme, Kopitar produced no ideas which can be termed original.¹⁷ He is original, however, in building the cult and expectation of a new Latin Cyril who should come to deliver the Latin half on Slavs from graphic confusion. It is mentioned above that time and again he appealed to Dobrovský to become "Cyrillus alter Slavorum."¹⁸ Much less known, however, is that at least once he applied this mission to himself: "If they should take *me* for Cyril?" he writes to Baron Zois from Vienna in a moment when he groundlessly supposed it possible that the French government would take him as an advisor in linguistic matters of the Illyrian Provinces.¹⁹

It might sound paradoxical to claim that Kopitar's Slavic version was based on a realistic evaluation of the circumstances in Slavic lands and of the evolutionary tendencies of their written dialects. But, judging from the point of view of later evolution of the Slavic literary languages, Kopitar was a realist. He was aware of the cleavages in the Slavic "Nation," imposed by cultural and political divisions and partitions in the past.²⁰ He may have professed the idea of an all-Slavic written language to be used "from the Adriatic to the White Sea,"²¹ but his planning was far from any utopian aspiration to create such a *Schriftsprache*; what his Slavic version in fact proposes is not only a postponement of the creation of such a language into the distant future, but a cultivation of the existing written dialects. We may wonder from where this down-to-earth pragmatism stems in Kopitar—whether it reflects his highly developed "l'esprit de clocher," or an amplified sense of loyalty to his native language,²² or simply the rationalism of the Enlightenment. One

---

¹⁷ Most of these "motifs" are from A. L. Schlözer's work. In his *Grammar Kopitar* adduces this authority very often. Cf. *Grammatik*, pp. III, IV, XIII, XIV, XVIII, XXI, etc.

¹⁸ Cf. *Istočniki I*, 201. Cf. also: R. L. Lencek, "Dobrovský and South Slavic Literary Languages," *Czechoslovakia Past and Present*. Ed. M. Rechcigl. Vol. 2: *Essays on the Arts and Sciences* (The Hague, 1969), 1044—1059.

¹⁹ 24 Oct. 1809; cf. *Zoisova koresp. II*, 110.—In 1812 Kopitar still hoped for some sort of responsible position in the government of the Illyrian Provinces. His letter to Appendini of 28 Jan. 1812 gives us a very interesting insight into his understanding of the South Slavic linguistic problems: "Bref, si l'on me ferait directeur des études des Slavistes, je proposerais en premier lieu une orthographe égale pour tous nos dialectes moyennant un alphabet latino-cyrillique; 2-do, j'insisterais à ce que chaque dialecte eût sa grammaire et son dictionnaire, parfait tant que possible; 3-tio, que toutes les chansons du peuples fussent fidèlement recueillis. Au reste je laisserais chacun faire ce qu'il voudrait, ces trois points une fois accomplis." Cf. *Nagy*, 110—111. For Kopitar's concept of dialect see notes 12 and 14.

²⁰ Cf. *Grammatik*, pp. XXVII—XXVIII.

²¹ Cf. *Kl. Schr.*, 278.

²² Cf. *Istočniki I*, p. XXI.

thing is certain: a quarter of a century later it received the full endorsement of history.

There is another element to Kopitar's realism: his firm resistance to every proposal to achieve an amalgamated Slavic language by mechanical mixing of dialects. This view is explicitly stated not only in his rejection of Voltiggi's proposal for the formation of "an all-Slavic learned language,"²³ but in general whenever the question of an arbitrary outside intervention in the evolution of languages appears.²⁴ A distant echo of these views still reverberates in the first charter of Serbo-Croatian of 1850.²⁵

3.0 Juxtaposition and comparison of languages with ancient Latin and Greek was common in Europe long before the eighteenth century; it became a most fashionable feature of the Age of Enlightenment with its Humanistic and Hellenistic undercurrents. A simple comparison "Slavic like Greek," even if it can be traced back to the beginnings of "Baroque Slavism,"²⁶ cannot be abstracted from the cultural background which the Western Slavs shared with the West.

The Greek dialects theme, on the other hand, introduces an element which goes far beyond a simple comparison. The analogy with the Greek dialects was proposed to support a design for the evolution of the Slavic languages. As such, Kopitar's version differs essentially from every previous comparison of Slavic with classical Greek. Moreover, it differs even from the only other programmatic formulation of the Greek dialects theme which appeared somewhat earlier in German Philology.

In the history of the German literary language a simple comparison, *German like Greek*, was employed already by the greatest German seventeenth-century Grammarian, J. G. Schottelius. Klopstock, Lessing and Wieland used it to weigh the intrinsic aesthetic and stylistic qualities of German and Greek. Ignaz Weitenauer in 1764 was probably the first to formulate the following inference: whereas the Greeks accepted all their dialects as justified variants of their literary language, the speakers of the German dialects should reach agreement on the essential elements of

---

²³ Cf. *Grammatik*, 204; *Istočniki I*, 163; see also note 2.

²⁴ See, e. g., his letters to Dobrovský in *Istočniki I*, pp. 86, 139, 163, 430, 439, 442, 445. Cf. also Kopitar's sarcasm on Slaveno-Serbian "Makkaronizmus"; *Kopitarja Spisov II. del*, Vol. I, pp. 11, 25, 116, 318.

²⁵ "I tako smo (:1) Jednoglasice priznali, da ne valja miješajući narječja graditi novo, kojega u narodu nema, nego da je bolje od narodnijeh narječja izabrati jedno, da bude književni jezik;" Cf. Karadžić, *Skupljeni spisi*, III, 299.

²⁶ A genealogy of the idea of some kind of resemblance between the Slavic languages and the ancient Greek may be traced as far back as to Jan Blahosla v's *Grammatika česká* of 1571. Cf. *Brtaň*, 99.

the language to be codified in the common standard.²⁷ To promote High German to an all-German *Schriftsprache*, one specific phase of the integrational process in ancient Greece was referred to as a model for an integration of German dialects. Such a typical eulogy of High German was written in 1779 by Friedrich Gedike; he compared Upper, Low, and High German with Doric, Ionic, and Attic of old Greece, and, of course, found a close resemblance between High German and Attic, the richest, the most euphonic and the most elegant Greek dialect, which supplanted its older brethren and finally became the only one used in Greek literature.²⁸

After Gedike, Johann Christoph Adelung in 1782 used the same argument and gave a formulation of this model which we here designate as the German version of the Greek dialects theme:²⁹

“...The experience of all times teaches us that in every country of a considerable size one dialect always prevails, and this is the dialect of the most flourishing and the most cultivated province. Different dialects can have equal rights only, when their provinces are equal not only in the degree but also in the age of their culture. This seemed to be the case in Greece at the time when the *three main dialects* had equal dignity and equal reputation. As soon as Athens surpassed markedly its competitors in culture, its dialect also became prevailing and the others were forgotten. Besides, it is extremely important in a thousand cases for a large realm, divided in several dialects, to have a universal dialect which is equally understandable in all provinces...”

Adelung's formulation some thirty years later still resounds in the lectures of German historian Heinrich Luden in Jena, and dominates the ideology of his journal *Nemesis*, both of which presumably also molded young Jan Kollár during his stay in Germany.³⁰

It is clear that when German Philology applied the Greek theme to German dialects it was more interested in that stage of evolution of Old Greek which began after the supremacy of the Attic dialect was established in the fifth century B. C. When Kopitar devised his Slavic version, the focus of his attention was on the stage before the attainment of supremacy by the Attic dialect. These are clearly two different periods in the evolution of Ancient Greek. As the former may be called the integrational phase of *koiné*, the latter represents its coexistential phase. One might contend that Kopitar and after him Šafárik and Kollár as well, saw in the coexistential aspect of the ancient Greek a better model for the implementation of the classical ideal of dialect equality and their “organic” growth. On the other hand, one might also argue that this alternative was dictated by a consciousness of all the difference between

---

²⁷ Cf. *Blackall*, 11, 317, 361, 425; 144.

²⁸ Cf. *Gedanken*, 20.

²⁹ Cf. *Lehrgebäude*, 86—87.

³⁰ Cf. *Jakubec*, 778; *Murko*, *Einflüsse*, 197—198.

the German and the Slavic world of their time. In fact, it would seem that Kopitar understood quite well that the Slavic lands lacked most of the circumstances which promoted the evolution of standard German. He might not yet have understood that the standardization of a language is an essentially urban phenomenon, but he was certainly aware of the lack of a native intelligentsia in the Slavic lands. He might not yet have comprehended that the social stratification of the majority of Slavic peoples was not favorable for the evolution of a common standard, but he realized what an obstacle the absence of political unity was, the lack of a central administration, and in particular of a common civilization.³¹ He could not help but realize that his design had to be different from the German solution. The history of the Greek *koiné* of the pre-imperial time seemed to offer an alternative model for a projected Slavic evolution, antithetical to the German solution.

4.0 The "Patriotic Fantasies of a Slav,"³² which helped to popularize Kopitar's interpretation of the Greek dialects theme and his ideas about the urgency of graphic standardization, received on publication a favorable reaction from Dobrovský.³³ It was Dobrovský who advised his young correspondent to make a few corrections in his paper, to add some data from Adelung, Appendini, Schlözer, and to publish it once again. The revised text then appeared in 1813 under the title: "A Survey of Slavic Dialects, Their Literature and the Sources from Which They Can be Studied."³⁴ In both editions the passages referring to the Greek theme remained unaltered. They contain the main ingredients of Kopitar's Slavic version: a proposal for a uniform graphic system, a demand for coexistence, and a stress on evolution.

On the whole it was this article of Kopitar's which gave Šafárik the idea and the initiative for compiling his *Geschichte der slawischen Sprache*.³⁵ Immediately after its publication (1813) it appeared in J. Jungmann's translation in Hromadko's *Videnské Noviny* with the title: "O slovanských nářečích a prostředcích jim se naučiti."³⁶ This has probably been the only work of Kopitar's published in Czech translation, and it was published anonymously. There are good reasons to believe that it was also the first stimulus to the young Kollár's speculation about the Greek

---

³¹ Cf. *Grammatik*, p. XIX.—Of course, Kopitar was far from realizing that the Greek unity was a consequence of intense intertribal communications, that the Greek civilization was a product of their cities, and that Greek dialects were not limited to the speakers of large rural territories as the Slavic were. Cf. Meillet, *Aperçu*, 259—270.

³² See note 4.

³³ See the letter to Kopitar of 7 Aug. 1810; cf. *Istočniki I*, 156—157.

³⁴ See note 4.

³⁵ Cf. Petrovskij, *Pervye gody*, 744.

³⁶ See note 4. Cf. *Zelený*, 78—79.

dialects theme still in his Bratislava years, as has been quite recently suggested by J. L u d v í k o v s k ý.³⁷

On the other hand, the ideas constituting Kopitar's Slavic version distinctly influenced the ideology of Slavic Linguistic Romanticism primarily through the widely spread net of his personal contacts. At one time or another Kopitar corresponded with almost all contemporary Slavic grammarians, lexicographers and language codifiers in the Monarchy. Time and again the Greek dialects theme appears in these letters as his strongest argument in favor of a Slavic literary pluralism. In fact, this theme represents one of the most constant facets of Kopitar's linguistic ideology. Thirty years after he presented it for the first time in his *Grammatik*, we find it repeated as vividly and vigorously as during his most active early Vienna years. In the wake of the appearance of Kollár's *Über die literarische Wechselseitigkeit*, Kopitar in 1838 once again formulated his position. In a series of letters to I. Kristijanović, the last grammarian of the Kajkavian literary dialect,³⁸ he most clearly stated:

"I am thoroughly convinced that every dialect should possess and exercise its whole right, as though it were the only one in its family. So much the better if they all, once fully developed and strong, one day suddenly converge."³⁹

Much more powerful was the impact of Kopitar's ideas on Vuk Stefa-
nović K a r a d ž i ć, his pupil and protégé in Vienna, whom history credits with the creation of modern Serbo-Croatian. Vuk's concept of Serbian and, later on, of the Serbo-Croatian standard agreed upon by the representatives of Croats and Serbs, was essentially shaped on the "democratic" principles which underlie the Kopitar-Šafárik Slavic versions of the Greek pattern. The Vienna agreement of 1850⁴⁰ codified as the basis of the literary language one common variety of Serbian and Croatian štokavian dialect, the so-called jekavian, with the following provision: If anyone should not want to write in this variety of štokavian, he might use "one of the remaining two dialects (i. e. ekavian or ikavian), whichever he prefers, as long as he does not mix them or construct a language which does not exist."⁴¹ The statement with which six years earlier Vuk already pro-

³⁷ Cf. *Ludvíkovský*, 107.

³⁸ Cf. *Šojat*, 63—114.

³⁹ Letter of 4 May 1838; cf. *Kukuljević-Sakc.*, 96.—Cf. also what K o p i t a r wrote in an other letter (12 Sept. 1838): "... jeder cultiviert sich mittels seiner Muttersprache, wie bei den alten Griechen; und wessen Sprache die besten Werke liefert, wird auch jetzt noch unter nahverwandten Mundarten mit der Zeit vielleicht die Büchersprache mehrerer Zweige: nur geht's da nicht nach der Majorität, wie Schaffarik glaubt, sondern entweder nach dem Werth der Literatur, wie in Florenz und Athen, oder nach der Macht, wie in Rom, Frankreich, Russland etc. Das alles geht aber uns Lebende nichts an, wir sollen jeder nur fleissig seyn und das übrige Gott überlassen." *Ibid.*, 101.

⁴⁰ Cf. K a r a d ž i ć, *Skupljeni spisi*, III, 299—301.

⁴¹ *Ibid.*, p. 300.

gnosticated the integration of the South Slavic literary dialects sounds as if it were taken directly from Kopitar's *Grammatik*:

"... and we shall leave it to time and circumstances; either they shall bring us together within our dialects or we shall write equally in all. The ancient Greeks in the golden age of their literature also wrote in diverse dialects which differed much more than ours do."⁴²

The integrational strains of modern Serbo-Croatian, which we are still witnessing today, seem to be the effect of the only practical attempt at an implementation of a Slavic version of the Greek dialects theme in the history of Slavic literary languages.

BIBLIOGRAPHY

- Adelung, J. Ch., *Umständliches Lehrgebäude der Deutschen Sprache*. Leipzig, 1782. — Cited as *Lehrgebäude*.
- Blackall, E. A., *The Emergence of German as a Literary Language: 1700—1775*. Cambridge (Eng.), 1959.—Cited as *Blackall*.
- Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar (1808—1828)*, ed. V. Jagić (= *Istočniki dlja istorii slavjanskoj filologii*, 1). Berlin, 1885. (= *Pis'ma Dobrovskogo i Kopitara v povremennom porjadke*, Sbornik ORJASIAN, 39; St. Petersburg, 1885).—Cited as *Istočniki I*.
- Brtáň, R., *Barokový slavizmus. Porovnávacia štúdia z dejín slovenskej slovesnosti*. Lipt. Sv. Mikuláš, 1939.—Cited as *Brtáň*.
- Gedike, F., *Gedanken über Purismus und Sprachbereicherung*. Berlin, 1779.
- Jagić, V., *Istorija slavjanskoj filologii* (= *Enciklopedija slavjanskoj filologii*, 1). St. Petersburg, 1910.
- Jakobson, R., "The Kernel of Comparative Slavic Literature," *Harvard Slavic Studies*, I. Cambridge (Mass.), 1953; 1—71.
- Jakubec, J., "Jan Kollár v Jeně," *Osvěta*, 23 (Prague, 1893).—Cited as *Jakubec*.
- Karadžić, V. S., *Skupljeni gramatički i polemički spisi, I—III*. Belgrade, 1894—1896. —Cited as *Karadžić, Skupljeni spisi*.
- Kollár, J., *Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation*. Pesth, 1837.—Cited as *Kollár 1837*.
- *Rozpravy o slovanské vzájemnosti*, ed. M. Weingart (= *Knihovna Slovanského Ústavu v Praze*, 1). Prague, 1929.
- Kopitar, J., *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach, 1808.—Cited as *Grammatik*.
- *Kleinere Schriften sprachwissenschaftlichen, geschichtlichen, ethnographischen und rechtshistorischen Inhalts*. Vol. I. Ed. F. Miklosich. Vienna, 1857.—Cited as *Kl. Schr.*
- *Spisov II. del. Srednja doba. Doba sodelovanja v „Jahrbücher der Literatur“ 1818—1834*. 2 Vols. Ed. R. Nahtigal. SAZU, Ljubljana, 1944—45.—Cited as *Kopitarja Spisov II. del*.
- Kukuljević-Sakcinski, I., "Prinesci za povjest književnosti hrvatske," *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, 12:51—118 (Zagreb, 1875).—Cited as *Kukuljević-Sakc.*

⁴² *Ibid.*, pp. 186—187.

- L u d v í k o v s k ý, J., "Slovanský humanismus obrozenský (Kollárova anticko-křesťanská syntéza)," in: *Slovanství v českém národním životě*. Ed. J. Macůrek. Brno, 1947; 93—119.
- M a s a r y k, T. G. "Slovanské studie. Jana Kollára Slovánská vzájemnost," *Naše doba*, Revue pro vědu, umění a život sociální, I (Prague, 1894).
- M e i l l e t, A., *Aperçu d'une histoire de la langue Grecque* (= *Études et commentaires*, 55). 7th ed. Paris, 1965.
- M u r k o, M., "Kollárova vzájemnost slovánská," in: *Jan Kollár, 1793—1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce "Slávy dcery,"* ed. F. Pastřnek. Vienna, 1893; 201—232.
- *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der slavischen Romantik: I. Die böhmische Romantik*. Graz, 1897.—Cited as *Murko, Einflüsse*.
- N a g y, J. D., "Nekoliko pisama B. Kopitara F. M. Appendiniju (1811—1827)," *Gradja za povijest književnosti hrvatske*, 9:99—124 (Zagreb, 1920).—Cited as *Nagy*.
- P e t r o v s k i j, N., *Pervye gody dejatelnosti V. Kopitarja* (= *Učenyje zapiski imp. Kazanskogo universiteta*, 73). Kazan', 1906.—Cited as *Pervye gody*.
- Š a f á r i k, P. J., *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Buda, 1826.—Cited as *Šafárik 1826*.
- Š o j a t, O., "Život i rad Ignaca Kristijanovića," *Rad Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, Odjel za filologiju*, 11. Zagreb, 1962; 63—114.—Cited as *Šojat*.
- W e i n g a r t, M., *Slovanská vzájemnost. Úvahy o jejích základech a osudech* (= *Sbírka přednášek a rozprav extense university Komenského v Bratislavě*, 2). Bratislava, 1926.
- W o l l m a n, F., *Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů* (= *Spisy filosofické fakulty v Brně*, 52). Prague, 1958.
- Z e l e n ý, V., *Život Josefa Jungmanna*. Prague, 1873—74.—Cited as *Zelený*.
- Zoisova korespondenca, 1808—1809*, ed. F. Kidrič (= *Korespondence pomembnih Slovencev*, 1). AZU, Ljubljana, 1939.—Cited as *Zoisova koresp. I*.
- Zoisova korespondenca, 1809—1810*, ed. F. Kidrič (= *Korespondence pomembnih Slovencev*, 2). AZU, Ljubljana, 1941.—Cited as *Zoisova koresp. II*.

Columbia University

SLAVE Q̂BOLŮ «ALLÉE COUVERTE, GALERIE»
ET «PUITS, CITERNE»

Jacques Lépissier

Le mot, qui est plus ou moins directement le grec ἔμβολος, semble avoir été ignoré de toute une partie du domaine slave: il n'a pas laissé de trace en polonais ni en tchèque, et les exemples du domaine russe pourraient bien n'être que des slavonismes. Il est relativement bien connu à date ancienne, dans ses deux acceptions et sous des formes diverses qui dénoncent l'emprunt; et au sens de «puits, citerne» il se continue dans le polabe *wûmbâl* «source», le serbo-croate *ûbao, ûbla* et le bulgare вѣбел (avec des variantes dialectales). Il n'y aurait guère de problème si les étymologistes, abusés peut-être par l'interprétation trop vague de Sreznevskij par улица (et Vasmer *Gang, Gasse*), ne refusaient d'y voir deux acceptions d'un même mot et n'allaient chercher au sens de «puits» une impossible étymologie indo-européenne.

Reprenons d'abord les exemples:

1°) au sens, à préciser, de «passage», Sreznevskij donne sous la forme оуболъ, interprété par улица: на черномъ великомъ уболъ et конецъ же Рускаго убола (*Skazanie d'Antoine de Novgorod*); interprété par приделъ церковный: сътворихъ гробъ добръ въ деснѣмъ оуболъ (*Sinajskij Paterik*; édition récente par V. S. Golyšenko et V. F. Dubrovina; l'exemple cité est f. 64v, l. 9, grec εἰς τὸν δέξιον ἔμβολον); — sous la forme амболъ = ход, улица, ἔμβολος: по амболу къ коневому торгу идучи (*Skazanie d'Antoine de Novgorod*); — sous la forme емволъ, avec la même interprétation que pour амболъ: вшедъ въ единъ оуголъ емвола; на лѣвѣи странѣ емвола на торгоу; шедъ въ емволы соуция подъ мостомъ иподромія (*Vie d'Andrej Jurodivyj*) et срѣте въ емволѣ дѣтищъ стража (dans une Ménéa du XVIe siècle). Le sens exact, qui est celui du grec ἔμβολος, est donné par la variante имъпол- chez Hamartole, édition d'Istrin, p. 339, l. 12: създавъ... двѣ имъполи, рекше оулицы покровенѣ (имъполи chez Sreznevskij qui pose d'après двѣ un féminin имъпола). Ce sens de ἔμβολος, «por-

tique» chez Du Cange, est indirectement confirmé par d'autres équivalences dans la traduction d'Hamartole: по всѣм срътемъ покровенымъ (563, 24), на покровенѣмъ поути оу ризнаго трѣгоу (565, 10). *Qbolū* n'est donc pas n'importe quel passage ou n'importe quelle rue, c'est le passage couvert, la galerie, aussi bien à l'intérieur d'une église qu'en ville autour d'une place, et tous les exemples cités se ramènent sans peine à ce sens fondamental.

2°) Le sens de «puits, citerne» est au moins aussi ancien, puisqu'il ressort de deux exemples du *Sinajskij Paterik*, donnés par Sreznevskij (= колодезь) оуболь рынаше et низвъѣсивъше юго въ оуболь, абиѣ скоро вода изиде, qui sont respectivement φρέαρ ὄρυξεν (f. 57, 1. 11) et ἐχάλασεν αὐτήν εἰς τὸ φρέαρ (f. 57, 1. 20). En polabe on a *wāmbāl*, interprété par «source» dans le Български Етимологичен Речник, fasc. 3, p. 200; en bulgare, c'est вѣбел «source, puits» avec des variantes вѣмбел et вѣбел, et le dérivé вѣблъов (voir ibidem) en serbo-croate *ŭbao* est donné par Vuk Karadžić comme dialectal (Monténégro) et désignant un puits dont on tire de l'eau avec un sac de cuir, et Daničić l'emploie dans sa traduction de l'Ancien Testament, Lévitique XI, 36, pour rendre λάκκος, latin *cisterna*, donc plutôt «réservoir, citerne» que «puits».

Dans le premier sens, le rapprochement avec ἔμβολος, ἔμβολον, s'impose évidemment, mais les choses sont sans doute moins simples qu'il ne ressort de l'explication de Vasmer (III, 169) par un moyen-grec *ἔμβολος. Certes le grec vulgaire a connu un passage de *e* à *o* (encore faudrait-il en établir la date), mais on peut penser aussi à un traitement slave. Le *e* initial du grec n'était pas jodisé comme le *e* slave, et dans les emprunts il peut être rendu par *o* à l'initiale syllabique dans des mots comme геона ou Виѡлеомъ; il ne devait pas en être autrement pour l'initiale absolue: Miklosich signale dans le Psautier de Bologne une variante Оѡиоплѣни à l'usuel Сѡ-, Кѡ-, et il n'est pas sûr que олѣи doive être expliqué par le latin *oleum* plutôt que par le grec ἔλαιον. Vasmer, qui refuse pour олѣи un hypothétique *ἔλαιον pouvait peut-être donc faire l'économie de *ἔμβολος. Mais est-ce bien directement au grec que le mot a été emprunté? Sous la forme savante емволъ, de toute évidence: le mot slave n'est qu'une simple transposition; de même имѣполд'Hamartole doit rendre une graphie ἱμπολοι [avec la variante μπ à μβ, cf. τρεῖμπουλον dans le Du Cange grec sous ἔμβολοι, et une altération de l'initiale qu'on retrouve dans le latin, cf. Du Cange latin sous *embolus*]. Mais in n'est pas évident qu'il en soit de même pour *qbolū* et амболъ, qui pourraient bien être des emprunts plus anciens au latin. Le mot grec en effet a connu une grande extension dans le monde gréco-latin: il est chez Vitruve dans un sens technique (voir Gaffiot), et il est amplement cité par le Du Cange latin. Or амболъ, inexplicable par le grec, fait

penser à une altération latine d'après *ambulare*. Si l'on admet, avec A. Vaillan t (*Mélanges Ivšić*, 1963, p. 390—392) que *ulica*, anciennement «passage, couloir», remonte au latin *aula*, lui-même emprunté au grec αὐλή, que «les Slaves, pour la construction de leurs maisons et l'organisation de leurs agglomérations, ont eu beaucoup à apprendre de la culture gréco-romaine», que «ils ont emprunté au latin leur nom de l'«angle», du «coin», *koṭū*, et sans doute aussi *oḡŭlŭ*, ne convient-il pas d'ajouter à la série *oḡbolŭ* «passage couvert, galerie», si proche de *ulica*! *Oḡbolŭ* serait l'emprunt ancien, populaire; амболъ serait une réadaptation postérieure, mi-savante mi-populaire; seuls емволъ, et имъпол-, plus récents, remonteraient directement au grec.

Au sens de «puits, citerne», le mot a gêné les étymologistes, puisque Vasmer y voit un autre mot que *oḡbolŭ* «galerie», et pose après Miklosich un slave commun *oḡblŭ*, en rejetant le rapprochement avec le grec que Mladenov avait envisagé. Quant au Български Етимологичен Речник il pose *oḡbelŭ* et développe une étymologie indo-européenne déjà suggérée par Mladenov: arm. *amb*, *amp*, génitif *amboj*, *amboj* «nuage», grec (pélagique) ὄμβρος «pluie», latin *imber* «pluie, eau, liquide», avestique *awrəm* «nuage», vieil indien *abhrám* «temps sombre, nuage de pluie», *ámbhah*, *ámbu* «eau», i-e. **ombh-*, **mbh-*. Il n'envisage la possibilité d'un emprunt au grec que pour le rejeter «pour de sérieuses raisons phonétiques et sémantiques», qui se retrouveraient aussi dans le polabe *wúmbál*.

C'est oublier que la forme ancienne est оуболъ dans le *Sinajskij Paterik*; et puis tous les rapprochements indo-européens complaisamment énumérés indiquent nettement que la racine invoquée désigne l'eau qui tombe, l'eau du ciel, l'eau des nuages (voir Ernout-Meillet). Et il faut toute la bonne volonté de l'étymologiste convaincu, empêtré dans ses racines indo-européennes, pour passer de l'avestique *awrəm* «nuage» à slave *oḡbelŭ «puits». Les slaves ne devaient pas connaître la technique du puits: ils connaissent la source qui coule, *istočnikŭ*, la source qui bouillonne, *izvorŭ*; et c'est un mot germanique qui désigne vraiment le puits, *kladędzi*, avec *studinici* qui doit n'en être que le calque. Et dans les langues méridionales c'est un emprunt turc, *bunar*. *Oḡbolŭ* doit être aussi un emprunt, et c'est le même mot qui désigne la galerie couverte, l'*embolus* de la civilisation gréco-romaine. Les objections d'ordre sémantique et phonétique qui égarent les étymologistes sont véritablement fragiles, voire illusoire.

Il y loin, certes, à première vue entre la «rue» et le «puits», mais de la «galerie couverte» au canal d'alimentation d'une citerne, et de proche en proche à la «citerne» et au «puits», le passage est-il si difficile? Serait-il plus difficile que de «nuage, pluie» à «puits»? Le sens de «puits» ou même de «citerne» ne semble pas attesté par le grec ni le bas latin, mais cette acception ne saurait être exclue pour un postverbal ἔμβολος «ce qui se

jette ou s'enfonce dans» (Bailly), et qui pourrait logiquement s'appliquer à une galerie horizontale aussi bien qu'à une galerie verticale (ne fût-ce que dialectalement). D'autre part le sens de «canal souterrain» est nettement indiqué par Du Cange, et notamment dans des composés: *συρέμβολος, συριγξοέμβουλον: Canalis subterraneus, in speciem ἐμβόλου, seu porticus arcuata qua aqua in castella ducitur, quae res inventa maxime in usum obsessorum . . . ; ξηρέμβολος eadem notione . . . quasi siccus canalis subterraneus . . .* Ajoutons encore, d'après un exemple de Miklosich, que *кладѡсъ* «puits» rend *διώρυξ, canalis*, dans une traduction de l'Exode. Donc, même si l'ἔμβολος n'était pas un puits dans le domaine où il a été emprunté, on peut assez facilement accepter qu'il ait pris approximativement ce sens en slave.

Quant aux prétendues difficultés phonétiques, elles se résument au problème de la voyelle de la deuxième syllabe en serbo-croate et en bulgare. Le polabe *wûmbâl* en effet répond parfaitement à *ǫbolŭ* avec le même traitement initial que dans *wumberak* < **ǫbor-* (cf. Vasmer sous *уборок*), et la présence du mot en polabe est une preuve de l'ancienneté de l'emprunt. Pour le serbo-croate et le bulgare le vocalisme de la deuxième syllabe est secondaire, et n'a rien qui doive surprendre; l'emprunt ancien *ǫbolŭ* a pu facilement s'altérer, ou même avoir une variante *ǫbĭlŭ* ou *ǫblŭ*, peut-être même en liaison avec le domaine d'origine, gréco-romain, où la voyelle centrale inaccentuée s'amuïssait: *emb(o)lum*, ce qui une fois encore nous ramène au latin plutôt qu'au grec. Et pour le bulgare on peut admettre avec le *Български Етимологичен Речник* l'influence de *стубел*.

Il est temps de redescendre des nuages sur terre, de ne plus séparer les deux acceptions de *ǫbolŭ* et de renoncer au jeu facile des racines indo-européennes pour un mot de la vie quotidienne emprunté par les Slaves sans doute lors de leur premier contact avec la civilisation méditerranéenne.

École pratique des Hautes Études
Paris

SUBSTANTIVAL GENDER VARIANCES IN SERBOCROATIAN AND RUSSIAN

Ephraim M. Levin

0.0. The present article attempts to classify certain substantive pairs in standard Serbocroatian and Russian, the members of which are identical in root and related or identical in meaning but differ in gender. The corpus of 462 pairs is based primarily on S. R i s t i ć and J. K a n g r g a's *Rečnik srpskohrvatskog i nemačkog jezika* (Belgrade, 1928) and augmented by examples from M. D r v o d e l i ć's *Hrvatskosrpsko-engleski rječnik* (Zagreb, 1961) and I. T o l s t o j's *Serbsko-xorvatsko-russkij slovar'* (Moscow, 1957).

0.1. Most substantive pairs in the two languages are of the same gender. For example, Serbocroatian: Masculine — *sto* 'table,' *nos* 'nose,' *dan* 'day,' *crv* 'worm,' *učitelj* 'teacher'; Feminine — *knjiga* 'book,' *nedelja* 'week,' *kost* 'bone,' *krv* 'blood,' *književnost* 'literature'; Neuter — *uho* 'ear,' *nebo* 'sky,' *more* 'sea,' *polje* 'field,' *ime* 'name,' *vreme* 'time' as compared with the Russian words of the same gender and meaning: Masculine — *stol*, *nos*, *den'*, *červ*, *učitel'*; Feminine — *kniga*, *nedelja*, *kost*, *krrov'*, *knjižnost*; Neuter — *uxo*, *nebo*, *more*, *pole*, *imja*, *vremja*.

0.2. The article constitutes only a preliminary discussion of the question of gender variances, and many closely related problems, treatment of which would be necessary for a thorough study in depth, are omitted. Thus, for example, declension type and derivational suffixes are alluded to but not treated extensively, except where the latter (as well as diminutive suffixes) may be the factor that causes gender variance.

The article deals exclusively with standard forms, and historical and dialectal references are either omitted altogether or else only occasionally and briefly referred to. In this connection, it should be remembered that there are numerous differences between Serbian and Croatian as well as between standard Serbocroatian and Serbocroatian dialects and between standard Russian and Russian dialects. In addition, there are instances of

words that may be of more than one gender, within the framework of the standard language; these are so indicated in the lists.

Finally, differences in root shapes are not taken into account. For example, *dlan* ~ *ladon* 'palm,' *grkljan* ~ *gortan* 'throat' are listed as matching pairs, with no attempt at accounting for the obvious differences in root shape, etymologically interesting though they may be.

0.3. The corpus has been arranged with SCr as the point of reference: 217 masculine, 223 feminine, and 22 neuter, together with their Russian counterparts. The lists are presented in the appendix as follows:

Serbocroatian		Russian
1. Masculine	~	1.1. Feminine in <i>-i-</i> 1.2. Feminine in <i>-(')a</i> 1.3. Neuter
2. Feminine	~	2.1. Masculine 2.2. Masculine 2.3. Neuter
2.1. in <i>-(')a</i>		
2.2. in <i>-i-</i>		
3. Neuter	~	3.1. Masculine 3.2. Feminine

0.4. Unless otherwise indicated, SCr words are listed in Serbian form. Both Serbian and Russian lists are presented in transliteration.

1.0. List 1 contains SCr masculine substantives which correspond to Russian feminine (third or *-i-* stems, and second or *-(')a* declension) or neuters.

1.1. Serbian masculine ~ Russian feminines in *-i-*: 71 (+ 5 suffixed). Most (50) of the roots in this group are native, while 21 are loan roots. Of the native roots, three are of the original masculine *-i-*stem declension,¹ which in Russian joined the feminine *-i-*stems but in Serbian, presumably after hardening of stem-final consonants, joined the regular masculine declension: *bol* ~ *bol* 'pain' (with changed meaning, cf. OCS: 'sick man'), *grkljan* ~ *gortan* 'throat' and *pečat* ~ *pečat* 'signet, seal.'

The word *stepen* ~ *stepen* 'degree,' originally of the masculine *-n-*stem declension similar to the *-i-*stem type, joined the feminine *-i-*stems in Russian but, by analogy perhaps with words like *grkljan*, joined the regular masculine declension in SCr.

The remainder of the native group are original feminine *-i-*stems which remained feminine in Russian but which, presumably after hardening of most consonants, joined the masculine declension in SCr. E. g., *miš* ~ *myš* 'mouse,' *potpis* ~ *podpis* 'signature,' *sleđ* ~ *seld* 'herring.'

¹ H. G. Lunt, *Old Church Slavonic Grammar* (The Hague, 1955), p. 60, paragraph 4.403.

It should be remembered that most original *-i*-stems remained feminine in SCr even after hardening, e. g., *smrt* ~ *smert* 'death,' *zapoved* ~ *zapoved* 'commandment' (cf. also words which, after hardening, joined the feminine *-(^o)a* declension, e. g., *crkva* ~ *cerkov*' 'church,' *mrkva* ~ *morkov*' 'carrot,' presenting no gender contrast to, but only a declension-type difference from, the Russian counterparts).

Stem-final /l/ in borrowed words is often perceived as soft in Russian, and words ending in it consequently may join the *-i*-stem declension, but it is usually hard in SCr, and the words ending in it are thus masculine, e. g., *akvarel* ~ *akvarel* 'aquarelle,' *flanel* ~ *flanel* 'flannel.' Some have soft /l/ in SCr too but are nonetheless masculine, e. g., *cilj* ~ *cel* 'goal,' *detalj* ~ *detal* 'detail,' *emalj* ~ *emal* 'enamel.'

Five word pairs are of different gender, but the difference is obscured by derivational suffixes, e. g., *danak* ~ *dan*' 'tribute'; 'tax', *moljac* ~ *mol* 'moth.'

1.2. Serbian masculines ~ Russian feminines in *-(^o)a*: 52 (+ 25 suffixed).²

Sixteen are native roots, e. g., *os* ~ *osa* 'wasp,' *osnov* ~ *osnova* 'base,' *teg* ~ *tjaga* 'draft, traction.' The remaining 36 are of more or less recent borrowed origin, e. g., *citata* ~ *citata* 'quotation,' *kablogram* ~ *kablogramma* 'cablegram,' *puder* ~ *puhra* 'powder.' No phonological or morphological unifying principle seems ascertainable to explain the gender differences, and indeed the number of possible variants in the gender of the Serbian substantive serves to obscure the issue even further. The suggestion has been made that the source language of the borrowing of one and the same word by Serbian and Russian may have been a determining factor (French, German, or Italian) and this would require further study.

Twenty-five pairs are differentiated not only by gender but also by the presence in one or the other language of a derivational suffix, e. g., *datum* ~ *data* 'date,' *fes* ~ *feska* 'fez,' *monopol* ~ *monopolija* 'monopoly,' *slanik* ~ *solonka* 'salt-cellar.'

1.3. Serbian masculine ~ Russian neuters: 41 (+ 23 suffixed).

Only five substantives in this group are of native roots: *oblak* ~ *oblako* 'cloud,' *pakao* ~ *peklo* 'hell,' *plamen* ~ *plamja* 'flame,' *strmen* ~ *stremja*

² The following substantive pairs, all referring to human beings, are typical of a large group of words that are masculine in both languages but belong to two different declension types in Serbocroatian—the masculine and the *-(^o)a* declensions, the Croatian preferring the masculine declension and the Serbian, the *-(^o)a* type. With a very small number of exceptions (e. g., *ded/deda* 'grandfather'), most of these words are borrowings, e. g.: *akrobat/akrobata* ~ *akrobat* 'acrobat,' *kalif/kalifa* ~ *kalif* 'caliph.' Since this is an open and productive category and, above all, since gender is not an issue, these words have not been included in the count. On the other hand, for the eight words listed in 2.12 of the Appendix, e. g., *bilet/bileta* ~ *bilet* 'ticket,' *koverat/koverta* ~ *konvert* 'envelope,' gender variance is an issue and they have been included in the count.

'stirrup,' and *zname* ~ *znamja* 'sign, symbol ~ banner.' Of these, *plamen*, originally of the masculine consonant (-n-) declension has remained masculine in SCr but has joined the neuter -en- group (Nominative in -'a) in Russian. The words *strmen* and *znamen* have joined the regular masculine declension in SCr, though *strmen* has a variant *strme/strmena* which is neuter.

Of the remaining 36, all loan words, the Russian forms end in vowels and Russian has taken them over as indeclinable neuters,³ whereas Serbian has accepted them as declinable masculines, e. g., *alibi* ~ *alibi* 'alibi,' *depo* ~ *depo* 'depot,' *faksmil* ~ *faksimile* 'facsimile,' *kliše* ~ *kliše* 'cliché,' *pot-puri* ~ *popurri* 'pot-pourri,' *revi* ~ *revju* 'revue, review,' *taksi* ~ *taksi* 'taxi.' Again, the language of origin may have been a factor.

Of the 23 pairs, where suffixation plays a role, all are deverbative, and four of the Serbian words have the suffix -aj, whereas the rest are prefixed or non-prefixed verb roots. All have neuter Russian counterparts with the deverbative substantival suffix /-n'-ij-/, except for *dokazatel-stvo* 'proof' /-#/estv-/. Potentially, of course, the Serbian words may also have counterparts with the parallel suffix /-n'-j-/ giving rise to neuter substantives, but the preferred form seems to be the masculine as listed. Examples: -aj: *položaj* ~ *položenie* 'position,' *predupredaj* ~ *predupreždenie* 'warning,' *razmišljaj* ~ *razmyšlenie* 'meditation,' *snošaj* ~ *snošenje* 'relation(s),' *odraz* ~ *otraženie* 'reflection; repulse,' *potres* ~ *potrjasenie* 'shock,' *razor* ~ *razorenje* 'destruction.'

2.0. List 2 contains SCr feminine substantives which correspond to Russian masculines and marginally to Russian neuters.

2.1. Serbian feminines in -(')a ~ Russian masculines: 168 (+ 17 suffixed).

Twenty-seven of the words in this group are native (or else very old borrowings), e. g., *glista* ~ *glist* 'worm,' *grba* ~ *gorb* 'hump,' *kerma* ~ *korm* 'fodder,' *navika* ~ *navyk* 'habit,' *prismotra* ~ *prismotr* 'care, supervision,' *razmena* ~ *razmen* 'exchange,' *užina* 'day-time snack' ~ *užin* 'supper.' The remaining 141 are loan words, e. g., *adresa* ~ *adres* 'address,' *garaža* ~ *garaž* 'garage,' *hipnoza* ~ *gipnoz* 'hypnosis,' *parada* ~ *parad* 'parade.'

In three words, the shape of the borrowed stem (with or without a terminal consonant) may have been the determining factor: *aroma* ~ *aromat* 'aroma,' *dolama* ~ *doloman* 'dolman,' *klima* ~ *klimat* 'climate' (cf. the SCr adjective *klimatski* 'climatic' with the /t/). Similarly, the suffix borrowed along with the borrowed root in the 19 additional words also determines the gender, e. g., *cigura* ~ *cikorij* 'chicory,' *difterija* ~ *difterit* 'diphtheria,' *elipsa* ~ *ellips* 'ellipse.' In both the suffixed and the non-suffixed sets, the language from which the word was borrowed may have

³ Akademija Nauk SSSR, Institut jazykoznanija, *Grammatika ruskogo jazyka*, I (Moscow, 1960), p. 179, par. 249.

been the determining factor. Other examples of the suffixed forms are: *centa* ~ *centner* 'hundredweight,' and a small number of words with native roots: *situ* ~ *sitnik* 'rush, reed,' *zeba* ~ *zjablik* 'finch,' *predrasuda* ~ *predrassudo*k 'prejudice.'

2.2. Serbian feminines in *-i-* ~ Russian masculines: 10 (+ 2 suffixed).

This is a marginal group, two of the SCr words having masculine variants — *glad* ~ *golod* 'hunger' and *zver* ~ *zver'* 'beast,'⁴ and two being loan words — *kuraž* ~ *kuraž* 'courage' and *furaž* ~ *furaž* 'forage.' Two suffixed forms are *mlad* ~ *molodnjak* (coll.) 'younger animals' and *spast* ~ *spad* 'slump, abatement.'

2.3. Serbian feminines ~ Russian neuters: 7 (+ 18 suffixed).

This is a marginal group, four of the words being borrowings: *aviza* ~ *avizo* 'letter of advice,' *domina* ~ *domino* 'dominoes,' *kila* ~ *kilo* 'kilogram,' and *pikolo* ~ *pikkolo* 'piccolo' (all four have gender variants). The others include *jabuka* 'apple(-tree)' ~ *jabloko* 'apple' and *tesla* ~ *teslo* 'adze.'

Examples of the suffixed forms: *redina* 'fine linen' ~ *rjadno* 'homespun cloth,' *čut* ~ *čutě* 'scent, feeling,' *steka* ~ *stečenie* 'confluence,' *sumnja* ~ *somnienie* 'doubt.' Sixteen of the Russian substantives are deverbative neuters in /-n'-ij-/ whose Serbian counterparts could also have substantives in /-n'-j-/, at least in theory.

3.0. List 3 contains SCr neuter substantives which correspond to Russian masculines and feminines. This group contains very few samples and is completely marginal.

3.1. Serbian neuters ~ Russian masculines: 8 (+ 9 suffixed).

Of the eight words in this group one is a loan word — *minare* ~ *minaret* 'minaret' in which the shape of the borrowed stem — with or without terminal /t/ may well have been the determining factor. The Serbian was probably based on French pronunciation and the word was then apparently incorporated into the neuter *-et-* declensional pattern (cf. *dugme/dugmeta* 'button').

The word *ud* 'limb' is masculine in both SCr and in Russian, but the SCr has a neuter variant which may also mean 'a piece of smoked meat.' The word *veče/večera* ~ *večer* 'evening' also appears in masculine or feminine form in the singular, *večer/večera* or *večeri* and cannot be neuter in the plural.⁵

4 A. Meillet and A. Vaillant, *Grammaire de la langue serbo-croate* (Paris, 1952), p. 94.

5 M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik* (Belgrade, 1964), pp. 228, 246.

A sizable group of neuters in *-et-* denoting young living beings, particularly animals, corresponds to Russian masculines with the singulative suffix *-(^o)on-#/ok-*. The plurals of the Russian counterparts preserve the older suffix *-(^o)at-*. Examples: *bivolče/bivolčata* ~ *bujvolenok/bujvoljata* 'young buffalo,' *gušče/guščeta* ~ *gusenok/gusjata* 'gosling,' *prasel/praseta* ~ *porosenok/porosjata* 'young pig.'

3.2. Serbian neuters ~ Russian feminines: 2 (+ 3 suffixed + 3 mixed).

The two words of this marginal group are *klešta* ~ *klešči* 'pincers' and *osje* ~ *ost* 'awn.' In the case of Russian *klešči*, the gender difference is really obscured, for the word is synchronically *plurale tantum* where gender distinction is neutralized. The same is true of *nosila* 'stretcher' ~ *nosilki*, one of the three suffixed forms. The remaining two are *pride* ~ *pridača* '(in) addition' and *suvo* ~ *suša* 'continent' (SCr *suša* corresponds to Russian *suš* 'drought').

Three SCr neuters correspond to Russian neuters (*-i-* stem types in the plurals), but the SCr plurals are feminine: *oko/oči* 'eye,' *uxo/uši* 'ear,' and *pleće/pleći* 'shoulder.'

Syracuse University

LIST OF ABBREVIATIONS (IN APPENDIX)

Cr.	= Croatian	I.	= indeclinable	pl.	= plural
D.	= Drvodelić	ling.	= linguistic	prov.	= provincial
dial.	= dialectal	M	= masculine	Sg	= singular
F	= feminine	N	= neuter	T.	= Tolstoj
G	= genitive	obs.	= obsolescent	vern.	= vernacular

APPENDIX

1.1. MASCULINE ~ FEMININE IN *-i-*

akvarel
azur (Cr. also *lazur*)
bez kind of fine-woven linen
bol (also F)
flanel
Brisel
cilj
detalj
duel
emalj

akvarel aquarelle
lazur azure
bjaz coarse calico
bol pain, suffering
flanel flannel
Brjussel Brussels
cel aim
detalj detail
duel duel
emal enamel

<i>dlan</i>	<i>ladon'</i> palm of hand
<i>drob</i> viscera	<i>drob'</i> bird shot; fraction
<i>filigran</i>	<i>filigran'</i> filigree (also M in stem-final hard <i>n</i>)
<i>gar</i> soot	<i>gar'</i> burning, candlesnuff (<i>nagar</i>)
<i>gat</i> dam, embankment	<i>gat</i> log-road in swamp
<i>grozd</i>	<i>grozd'</i> grape cluster (pl also masc)
<i>gnus</i> nausea, loathing	<i>gnus'</i> (vern.) something loathsome (<i>gnus</i>)
<i>golen</i> (also F)	<i>golen'</i> shin
<i>grkljan</i>	<i>gortan'</i> throat, larynx
<i>hotel</i>	<i>otel'</i> hotel
<i>jar</i> heat, passion; spring crop (<i>jara</i>)	<i>jar'</i> 1. (vern.) spring crop; fury 2. verdigris, patina
<i>jav</i> news; reality (<i>java</i>)	<i>jav'</i> reality
<i>juht</i> (<i>juhta</i>)	<i>juft</i> Russian leather
<i>kadril</i>	<i>kadril'</i> quadrille
<i>kerevet</i>	<i>krovat</i> bed
<i>karusel</i>	<i>karusel'</i> merry-go-round
<i>letopis</i>	<i>letopis'</i> chronicle
<i>Marselj</i>	<i>Marsel</i> Marseilles
<i>maz</i> mortar, shoe polish, grease	<i>maz'</i> ointment, shoe polish, grease
<i>miš</i>	<i>mys'</i> mouse
<i>med</i> (also F) (obs.)	<i>med'</i> copper
<i>mrest</i> (also F)	<i>nerest'</i> spawning
<i>napis</i> = <i>natpis</i> sign, epitaph	<i>nadpis'</i> superscription
<i>nasip</i>	<i>nasyp'</i> embankment
<i>nit</i> (also F)*	<i>nit</i> thread
<i>opis</i> description	<i>opis'</i> inventory
<i>os</i> (<i>osa</i>)	<i>os'</i> axis, axle
<i>osip</i> rash; debris	<i>osyp'</i> geol. debris (<i>syp'</i> rash)
<i>ozim</i>	<i>ozim'</i> winter crop
<i>pasulj</i>	<i>fasol</i> beans
<i>pedal</i>	<i>pedal</i> pedal
<i>pečal</i> (Cr.)	<i>pečal</i> grief
<i>pečat</i>	<i>pečat</i> seal, signet
<i>pelen</i>	<i>polyn'</i> wormwood, absinthe (dial.: M)
<i>potpis</i>	<i>podpis'</i> signature
<i>prepis</i> fair copy; transfer	<i>perepis'</i> census
<i>prorez</i> cut, opening section	<i>prorez'</i> cut, opening
<i>raspis</i> notice, circular	<i>rospis'</i> painting
<i>rat</i>	<i>rat</i> (obs.) war
<i>ris</i>	<i>rys'</i> lynx (dial.: M)
<i>rukopis</i>	<i>rukopis'</i> manuscript
<i>raskoš</i> (also F)	<i>roskoš'</i> luxury
<i>sen</i> (<i>sena</i> in Cr.)	<i>sen'</i> shadow
<i>sip</i> rubble, scree	<i>syp'</i> rash
<i>sled</i>	<i>sel'd'</i> herring
<i>stepen</i>	<i>stepen'</i> degree, stair
<i>stupanj</i>	<i>stupen'</i> step, stage
<i>skrb</i> (F in Cr.)	<i>skorb'</i> sorrow, grief
<i>skoropis</i>	<i>skoropis'</i> cursive (medieval)
<i>svcz</i> joint, seam (<i>sveza</i>)	<i>svjaz'</i> connection
<i>tuš</i>	<i>tuš'</i> India ink

* Meillet, p. 94, par. 98.

Sibir (*Sibirija* in Cr.)
šal
šinjel
šrapnel (also —a, F)
veo (*velo*, N in Cr.)
vez embroidery

vis
vonj (also *vonja*, F)
zapis legacy; record
živopis

Sibir' Siberia
šal shawl
šinjel overcoat
šrapnel shrapnel
vual' veil
vjaz' ligature (ling.) (vern. & prov.:
knitting)
vys' elevation, height
von' odor
zapis' notes, record
živopis' painting

1.11. SUFFIXED

danak
doseg
lanjac (Cr.)
moljac
mutež turbid liquid

dan' tribute; tax
dosjagaemost attainability; range
lan' (fallow) deer; doe
mol moth
mut lees

1.2. MASCULINE ~ FEMININE IN -(*)a

aksiom
amalgam
amber
atak
Arktik
Antarktiki
bacil
bezdna (also *bezdana* F)
bon check, invoice
bor
brest elm
citat
drem slumber, doze
emblem
eksem
epigram
fiber
gitar
gorila
grč
hrizantem (also *hrizantema*)
Hag
jablan poplar; winter apple
kablogram
kvartir (prov. in T)
kartel
kotlet
kukuruz
molekil (*molekul*)
mozaik
muf
osa (or *osa*)

aksioma axiom
amalgama amalgam
ambra amber
ataka attack
Arktika Arctic
Antarktika Antarctic
bacilla bacillus
bezdna abyss
bona check; paper-money
bura borax
beresta birchbark
citata quotation
drema drowsiness
emblema emblem
ekzema eczema
epigramma epigram
fibra fiber
gitarra guitar
gorilla gorilla
korči (Sg -a) writhing, spasm
xrizantema chrysanthemum
Gaaga The Hague
jablonja apple-tree
kablogramma cablegram
kvartira apartment; quarters
kartel (M or F) cartel
kotleta cutlet, chop
kukuruzna maize
molekula molecule
mozaika mosaic
musta muff; coupling
osa wasp

<i>osnov</i> (or <i>osnova</i>)	<i>osnova</i> base, basis
<i>pazuh</i> arm-pit (or <i>pazuho</i> , N)	<i>pazuha</i> 1. coll. bosom; 2. sinus
<i>par</i>	<i>para</i> pair
<i>pik</i>	<i>piki</i> (-a Sg prov.) spades (in cards)
<i>porod</i> birth, children	<i>poroda</i> race, breed (obs. origin)
<i>poprug</i> (or <i>potpruga</i>)	<i>podpruga</i> saddle-girth
<i>Prag</i>	<i>Praga</i> Prague
<i>program</i>	<i>programma</i> program
<i>puder</i>	<i>pudra</i> powder
<i>ram</i>	<i>rama</i> frame
<i>sekund</i> (or <i>sekunda</i>)	<i>sekunda</i> second
<i>sistem</i> (or <i>sistema</i>)	<i>sistema</i> system
<i>strv</i>	<i>sterva</i> carcass, carrion (obs.)
<i>studij</i> (or <i>studio</i>) (<i>studija</i> = study, scientific work, investigation, monograph)	<i>studija</i> studio
<i>teg</i>	<i>tjaga</i> draft, traction
<i>telegram</i>	<i>telegramma</i> telegram
<i>torped</i> (or <i>torpedo</i> M)	<i>torpeda</i> torpedo
<i>trahom</i> (or <i>trahoma</i>)	<i>traxoma</i> trachoma
<i>vag</i> (<i>vaga</i> = scales)	<i>vaga</i> lever
<i>višanj</i> wild cherry (or <i>višnja</i> = cherry)	<i>višnja</i> cherry

1.21. MASCULINE ~ FEMININE IN -(*)a. SUFFIXED.

<i>auditorijum</i> (<i>auditorij</i> in D.)	<i>auditorija</i> lecture-hall; audience
<i>barbun</i>	<i>barbulka</i> red-beard (a fish)
<i>datum</i>	<i>data</i> date
<i>etažer</i>	<i>etažerka</i> book-stand
<i>fes</i>	<i>feska</i> fez
<i>galimatijas</i>	<i>galimatja</i> balderdash, confusion
<i>Island</i>	<i>Islandija</i> Iceland
<i>Japan</i>	<i>Japonija</i> Japan
<i>kov</i> metal; forging	<i>kovka</i> forging; shoeing
<i>kup</i>	<i>kuplja</i> purchase
<i>kolegijum</i> (Cr. <i>kolegij</i>) class, college, board	<i>kollegija</i> board
<i>konzervatorijum</i>	<i>konservatorija</i> conservatory
<i>liljan</i>	<i>lilija</i> lily
<i>monopol</i>	<i>monopolija</i> monopoly
<i>Novi Zeland</i>	<i>Novaja Zelandija</i> New Zealand
<i>povez</i>	<i>povjazka</i> bandage
<i>predah</i> (<i>predušak</i>)	<i>peredyška</i> respite, breathing space
<i>prekov</i>	<i>perekovka</i> reshoeing
<i>salvet</i>	<i>saljetka</i> napkin
<i>seminar</i>	<i>seminarija</i> seminary
<i>slanik</i>	<i>solonka</i> salt-cellar
<i>sret</i> (<i>sretaj</i>)	<i>vstreča</i> meeting
<i>trapez</i> (<i>trpeza</i> = <i>trapeza</i> meal)	<i>trapecija</i> trapezium, trapeze
<i>ustup</i> (<i>ustupak</i>)	<i>ustupka</i> concession; abatement
<i>zasip</i>	<i>zasyпка</i> laying in a supply of grain

1.3. MASCULINE ~ NEUTER

<i>alibi</i>	<i>alibi</i> (I.) alibi
<i>aloj</i> (or <i>aloja</i> F, <i>aloje</i> N)	<i>aloe</i> (I.) aloë
<i>alpak</i>	<i>alpaka</i> (<i>alpaga</i>) alpaca

<i>atelje</i>	<i>atele</i> (I.) atelier
<i>barok</i>	<i>barokko</i> (I.) baroque
<i>biro</i>	<i>bjuro</i> (I.) office, bureau
<i>defile</i> (N in T.)	<i>defile</i> (I.) defile
<i>depo</i>	<i>depo</i> (I.) depot
<i>dinamo</i>	<i>dinamo</i> (I.) dynamo
<i>domino</i>	<i>domino</i> (I.) domino (mask, costume)
<i>faksimil</i>	<i>faksimile</i> (I.) facsimile
<i>fjasko</i>	<i>fiasco</i> (I.) fiasco
<i>indig</i> (or <i>indigo</i> , M)	<i>indigo</i> (I.) indigo
<i>intervju</i>	<i>interv'ju</i> (I.) interview
<i>kabare</i>	<i>kabare</i> (I.) cabaret
<i>kakao</i>	<i>kakao</i> (I.) cocoa
<i>kakadu</i>	<i>kakadu</i> (I.) cockatoo
<i>kominike</i>	<i>kommjunike</i> (I.) communique
<i>kliše</i>	<i>kliše</i> (I.) cliché
<i>oblak</i>	<i>oblako</i> cloud
<i>pakao</i>	<i>peklo</i> hell
<i>pal(e)to</i> (prov. in T.)	<i>palto</i> (I.) overcoat
<i>pijanino</i>	<i>pianino</i> (I.) upright piano
<i>piket</i>	<i>pike</i> (I.) pique
<i>plamen</i>	<i>plamja</i> flame (obs.: <i>plamen'</i> , M)
<i>plato</i>	<i>plato</i> (I.) plateau
<i>portmone</i>	<i>portmone</i> (I.) purse
<i>porto</i>	<i>porto</i> (I.) postage
<i>potpuri</i>	<i>popurri</i> (I.) pot-pourri
<i>radio</i>	<i>radio</i> (I.) radio
<i>revi</i> (or <i>revija</i> , F)	<i>revju</i> (I.) revue, review
<i>rezime</i>	<i>rezjume</i> (I.) resume
<i>saldo</i>	<i>saldo</i> (I.) balance (bookkeeping)
<i>solo</i>	<i>solo</i> (I.) solo
<i>strmen</i> (or <i>streme</i> , N)	<i>stremja</i> stirrup
<i>taksi</i>	<i>taksi</i> (I.) taxi
<i>triko</i>	<i>trikot</i> (I.) tricot
<i>trio</i>	<i>trio</i> (I.) trio
<i>veto</i>	<i>veto</i> (I.) veto
<i>znamen</i> sign, symbol, omen	<i>znamja</i> banner
<i>žiro</i>	<i>žiro</i> (I.) endorsement

1.31. MASCULINE ~ NEUTER. SUFFIXED.

<i>blagoslov</i>	<i>blagoslovenie</i> blessing
<i>blek</i> (or <i>bleka</i>)	<i>blejanie</i> bleating
<i>dokaz</i>	<i>dokazatel'stvo</i> proof
<i>ispit</i>	<i>ispytanie</i> test, trial
<i>napad</i>	<i>napadenie</i> attack
<i>nauk</i>	<i>naučenie</i> teaching
<i>odraz</i>	<i>otraženie</i> reflection; repulse
<i>opad</i>	<i>opadanie</i> subsidence, falling off
<i>poraz</i>	<i>poraženie</i> defeat; hit
<i>položaj</i>	<i>položenie</i> position
<i>porod</i> (<i>porodaj</i>)	<i>roždenie</i> (<i>rody</i>) childbirth
<i>posluš</i>	<i>poslušanie</i> obedience; <i>slušanie</i> hearing (<i>poslux</i> court witness in early Rus')

potres
prebir
predupređaj
prezir
prilog
razdvoj
razmišljaj
razor
snošaj
splet
spas

potrjasenie shock
perebiranie sorting out
predupreždenie warning
prezrenie scorn
priloženie appendix; apposition
razdvoenie bifurcation
razmyslenie meditation
razorenje destruction
snošenje relation(s)
spletienie interweaving; plexus
spasenie rescue

2.1. FEMININE IN -(')a ~ MASCULINE

adresa
aktiva (aktiv = active membership of
political party)

anabioza
analiza
anegdota
anoda
anonsa
antika
apoteoza
arbitraža
arijergarda
aroma
arterioskleroza
aspida
baklja
banana
bandaža
banka
banknota
baraka
barijera
baroka
bista
blindaža
Budim-pešta
cimenta
cirkul (F pl)
čokolada
deviza motto; foreign exchange
debata
dividenda (dividend, math.)
dijagnoza
dolama
drenaža
ekstaza
elektroda
elektroliza
elipsa
epizoda

adres address
aktiv (fin.) assets
anabioz anabiosis
analiz analysis
anekdot anecdote
anod anode
anons announcement, poster
antik antique
apofeoz apotheosis
arbitraž arbitration
ar'ergard rear-guard
aromat aroma
arterioskleroz arteriosclerosis
aspid asp
fakel torch
banan banana
bandaž bandage
bank bank
banknot (or banknota F) bank-note
barak barrack
bar'er barrier
parik wig
bjust bust
blindaž dugout, shelter
Budapešt Budapest
cement cement
cirkul compass
šokolad chocolate
deviz motto (deviza F = foreign exchange)
debaty (G —ov) debate
dividend dividend (fin. and math.)
diagnoz diagnosis
doloman dolman
drenaž drainage
ekstaz ecstasy
elektrod electrode
elektroliz electrolysis
ellips ellipse
epizod episode

<i>epoleta</i>	<i>épolet</i> epaulet
<i>eskorta</i>	<i>éskort</i> escort
<i>etapa</i>	<i>étap</i> stage
<i>etida</i>	<i>étjud</i> etude, study
<i>etiketa</i> label; etiquette	<i>étiket</i> etiquette (<i>étiketka</i> = label)
<i>ešarpa</i>	<i>šarf</i> scarf
<i>fenjer</i>	<i>fonar'</i> lantern
<i>faklja</i>	<i>fakel</i> torch
<i>fasada</i>	<i>fasad</i> facade
<i>filijala</i>	<i>filial</i> branch (office), subsidiary
<i>fregata</i>	<i>fregat</i> frigate
<i>friza</i> (or <i>fris</i> M)	<i>friz</i> frieze
<i>funta</i>	<i>funt</i> pound
<i>futrola</i>	<i>futljar</i> case
<i>finansije</i>	<i>finansy</i> (G — <i>ov</i>) finances
<i>gaza</i>	<i>gaz</i> gauze, gossamer
<i>ganglija</i>	<i>ganglij</i> ganglion
<i>garaža</i>	<i>garaž</i> garage
<i>garderoba</i>	<i>garderob</i> , cloakroom, wardrobe
<i>gesta</i> (D.) (<i>gest</i> in T.)	<i>žest</i> gesture
<i>georgina</i>	<i>georgin</i> dahlia
<i>glista</i> (also <i>glist</i> , M)	<i>glist</i> worm, helminth
<i>graja</i>	<i>graj</i> (prov., F) croaking, clamor
<i>grba</i>	<i>gorb</i> hump
<i>himna</i>	<i>gimn</i> hymn
<i>hipnoza</i>	<i>gipnoz</i> hypnosis
<i>jesetra</i>	<i>osëtr</i> sturgeon
<i>juta</i>	<i>džut</i> jute
<i>kabotaža</i>	<i>kabotaž</i> cabotage
<i>kapsla</i>	<i>kapsul</i> percussion-cap
<i>kartonaža</i>	<i>kartonaž</i> article made of cardboard
<i>katoda</i>	<i>katod</i> cathode
<i>kafa</i>	<i>kofe</i> (I.) coffee
<i>kilometraž</i>	<i>kilometraž</i> kilometrage
<i>klasa</i>	<i>klass</i> class
<i>klima</i> (adj. <i>klimatski</i>)	<i>klimat</i> climate
<i>knuta</i>	<i>knut</i> whip
<i>konzorcija</i> (— <i>i</i> in D.)	<i>konsorcium</i> consortium
<i>kontura</i>	<i>kontur</i> contour
<i>konfuzija</i> embarrassment, confusion	<i>konfuz</i> embarrassment
<i>konzerva</i>	<i>konservy</i> (G — <i>ov</i>) canned food
<i>korveta</i> (obs.)	<i>korvet</i> corvette
<i>kraba</i>	<i>krab</i> crab
<i>krma</i>	<i>korm</i> fodder (dial. — <i>a</i> F)
<i>kupola</i>	<i>kupol</i> cupola
<i>limuzina</i>	<i>limuzin</i> limousine
<i>limunada</i>	<i>limonad</i> lemonada
<i>litra</i>	<i>litr</i> liter
<i>luča</i> ray, beam (<i>luč</i> M = torch) (<i>luč</i> F in D.)	<i>luč</i> ray, beam (<i>lučina</i> = splinter)
<i>marmelada</i>	<i>marmelad</i> marmalade
<i>mandarina</i>	<i>mandarin</i> tangerine
<i>maršruta</i>	<i>maršrut</i> route
<i>masaža</i>	<i>massaž</i> massage

<i>metraža</i>	<i>metraž</i> metric area; footage
<i>montaža</i>	<i>montaž</i> assembling; montage
<i>navika</i>	<i>navyk</i> habit
<i>ni(j)ansa</i>	<i>njuans</i> nuance
<i>nula</i>	<i>nul</i> (or <i>nol</i>) zero
<i>Odra</i>	<i>Oder</i> Oder
<i>(samo)obmana</i>	<i>(samo)obman</i> (self-)deceit
<i>para</i>	<i>par</i> steam
<i>perla</i>	<i>perl</i> pearl
<i>parada</i>	<i>parad</i> parade
<i>parola</i>	<i>parol</i> password
<i>pasiva</i>	<i>passiv</i> (bookkeeping) debits
<i>patrola</i>	<i>patrul</i> patrol
<i>pašteta</i>	<i>paštet</i> pie, pate
<i>perika</i>	<i>parik</i> wig
<i>piškota</i>	<i>biskvit</i> a spongy cake; biscuit; hard tack
<i>pilotaža</i>	<i>pilotaž</i> pilotage
<i>plaža</i>	<i>pljaž</i> beach
<i>plantaža</i>	<i>plantacija</i> plantation
<i>potaša</i>	<i>potaš</i> potash
<i>potpala</i> kindling	<i>podpal</i> slightly burned spot
<i>pomije</i>	<i>pomoi</i> slops
<i>prask(v)a</i>	<i>persik</i> peach
<i>presa</i>	<i>press</i> (oil-)press
<i>prismotra</i>	<i>prismotr</i> care, supervision
<i>prognoza</i>	<i>prognoz</i> prognosis
<i>proteza</i>	<i>protez</i> prosthetic appliance
<i>prosveta</i> education, enlightenment	<i>prosvet</i> clear space, gap
<i>provala</i> eruption, invasion	<i>proval</i> collapse, failure
<i>provara</i> scalded milk, cottage cheese	<i>provar</i> act of melting metal
<i>prokola</i> piece, cut	<i>prokol</i> puncture
<i>psihoza</i>	<i>psixoz</i> psychosis
<i>pudla</i> (<i>pudl</i> , M in D.)	<i>pudel</i> poodle
<i>rasveta</i> (<i>rasvit</i> dawn)	<i>rassvet</i> illumination
<i>razmena</i>	<i>razmen</i> exchange
<i>razmera</i>	<i>razmer</i> dimensions
<i>rezerva</i>	<i>rezerv</i> reserve
<i>reportaža</i>	<i>reportaž</i> reportage
<i>Rajna</i>	<i>Rejn</i> Rhine
<i>rika</i> (also <i>rik</i>)	<i>ryk</i> roar
<i>rolna</i>	<i>rulon</i> rouleau
<i>romansa</i>	<i>romans</i> song
<i>sabotaža</i>	<i>sabotaž</i> sabotage
<i>sala</i>	<i>zal</i> (also <i>zala</i>) hall
<i>salata</i>	<i>salat</i> lettuce, salad
<i>seansa</i>	<i>seans</i> seance
<i>sekanta</i>	<i>sekans</i> secant
<i>sezona</i>	<i>sezon</i> season
<i>silueta</i>	<i>siluèt</i> silhouette
<i>sinteza</i>	<i>sintez</i> synthesis
<i>smotra</i>	<i>smotr</i> review
<i>sonda</i>	<i>zond</i> probe (med., geol., meteor.)
<i>sorta</i>	<i>sort</i> sort
<i>supa</i>	<i>sup</i> soup

<i>tabela</i>	<i>tabel</i> (M & obs. F) table
<i>sfinga</i> (also <i>sfinks</i>)	<i>sfinks</i> sphynx
<i>tambura</i>	<i>tambur</i> kind of stringed instrument
<i>tarifa</i>	<i>tarif</i> tariff
<i>titula</i>	<i>titul</i> title
<i>tonaža</i>	<i>tonaž</i> tonnage
<i>topola</i> white poplar	<i>topol</i> poplar
<i>torta</i>	<i>tort</i> cake
<i>traverza</i>	<i>travers</i> traverse
<i>trikotaža</i>	<i>trikotaž</i> knitted fabric
<i>tuberkuloza</i>	<i>tuberkulöz</i> tuberculosis
<i>užina</i> day-time snack	<i>užin</i> supper
<i>uzvrata</i> (also <i>uzvrat</i> in D.)	<i>vozvrat</i> return
<i>uvala</i> valley	<i>uval</i> height with sloping sides
<i>špijunaža</i>	<i>špionaž</i> espionage
<i>šifra</i>	<i>šifr</i> cipher, code
<i>škota</i>	<i>škot</i> sheet
<i>šljaka</i>	<i>šlak</i> slag
<i>štampa</i>	<i>štamp</i> punch, stamp
<i>vetrogonja</i> (M & F)	<i>vetrogon</i> frivolous person
<i>vizita</i>	<i>vizit</i> visit
<i>žirafa</i>	<i>žiraf</i> giraffe

2.11. FEMININE IN *-a* ~ MASCULINE. SUFFIXED.

<i>amajlija</i>	<i>amulet</i> amulet
<i>brazletna</i>	<i>braslet</i> bracelet
<i>centa</i>	<i>centner</i> hundred-weight
<i>cigura</i>	<i>cikorij</i> chicory
<i>difterija</i>	<i>difterit</i> diphtheria
<i>ekipa</i> (<i>ekipaž</i> = <i>ekipaž</i> equipage, carriage)	<i>ekipaž</i> crew
<i>geneza</i>	<i>genesis</i> genesis, origins
<i>konfekcija</i>	<i>konfekcion</i> establishment selling ready-made clothes
<i>pištola</i> (<i>pištolj</i> M T.)	<i>pistolet</i> pistol
<i>predrasuda</i>	<i>predrassudok</i> prejudice
<i>sepsa</i>	<i>sepsis</i> sepsis
<i>sintaksa</i>	<i>sintaksis</i> syntax
<i>sis</i> breast, nipple	<i>sosok</i> nipple
<i>sita</i>	<i>sitnik</i> rush, reed (dial. <i>sit</i> , <i>sita</i> , <i>sit</i>)
<i>skepsa</i>	<i>skepsis</i> scepticism
<i>teza</i>	<i>tezis</i> thesis
<i>zeba</i>	<i>zjablik</i> finch

2.12. MASCULINE IN $\emptyset$ OR FEMININE IN *-a* ~ MASCULINE.

<i>bilet</i> (or <i>bileta</i>)	<i>bilet</i> ticket
<i>blanket</i> (or <i>blanketa</i>)	<i>blank</i> blank form
<i>dažd</i> (obs. in T.) (or <i>dažda</i>)	<i>dožd</i> rain
<i>grip</i> (or <i>gripa</i>)	<i>gripp</i> grip
<i>koverat</i> (or <i>koverta</i>)	<i>konvert</i> envelope
<i>krem</i> (or <i>krema</i>)	<i>krem</i> cream
<i>papagaj</i> (<i>papiga</i> in D.)	<i>popugaj</i> parrot
<i>tis</i> (or <i>tisa</i>)	<i>tis</i> yew

2.2. FEMININE IN *-i-* ~ MASCULINE.

<i>glad</i> (also M)	<i>golod</i> hunger
<i>kuraž</i>	<i>keuraž</i> courage
<i>furaž</i>	<i>furaž</i> forage
<i>narav</i>	<i>nrav</i> character, disposition
<i>niz</i> lowland	<i>niz</i> bottom (<i>nizina</i> = lowland)
<i>narast</i> mounting	<i>narost</i> growth
<i>pomisao</i>	<i>pomysel</i> thought, design
<i>sablazan</i>	<i>soblazn</i> temptation
<i>umisao</i>	<i>umysel</i> intention
<i>zver</i> (also M)	<i>zver'</i> beast

2.21. FEMININE IN *-i-* ~ MASCULINE. SUFFIXED.

<i>mlad</i>	<i>molodnjak</i> coll. younger animals
<i>spast</i> (<i>propast</i> F)	<i>spad</i> slump; abatement (<i>propast</i>)

2.3. FEMININE ~ NEUTER.

<i>aviza</i> (<i>avizo</i> , M in D.)	<i>avizo</i> (I.) letter of advice; advice boat (also M)
<i>domina</i>	<i>domino</i> dominoes (I. N)
<i>duplja</i>	<i>duplo</i> hollow (in tooth, tree)
<i>jabuka</i> apple, apple tree (poet. N)	<i>jabloko</i> apple
<i>kila</i> (also <i>kilo</i> N)	<i>kilo</i> (I. N) kilogram
<i>pikolo</i> (also N in T.)	<i>pikkolo</i> piccolo (I.)
<i>tesla</i>	<i>teslo</i> adze

2.31. FEMININE ~ NEUTER. SUFFIXED.

<i>naslada</i>	<i>naslaždenie</i> delight
<i>čut</i>	<i>čuťe</i> scent, flair, feeling
<i>obnova</i>	<i>obnovlenie</i> renovation (<i>obnova</i> = new acquisition)
<i>poprava</i>	<i>popravlenie</i> correction
<i>popuna</i>	<i>popolnenie</i> replenishment, reinforcement
<i>poruka</i>	<i>poručenie</i> mission, errand
<i>posledica</i>	<i>posledstvo</i> consequence
<i>posveta</i>	<i>posvjašćenie</i> dedication
<i>poseta</i>	<i>posešćenie</i> visit
<i>potvrda</i>	<i>potverždenie</i> confirmation
<i>pretstava</i>	<i>predstavlenie</i> presentation
<i>raspoznaja</i>	<i>raspoznavanje</i> recognition
<i>redina</i> fine linen	<i>rjadno</i> thick, homespun cloth
<i>samovolja</i>	<i>samovolie</i> selfwill (but <i>volja</i>)
<i>skitnja</i>	<i>skitanie</i> wandering
<i>steka</i> (<i>sticaj</i>)	<i>stećenie</i> confluence
<i>sumnja</i>	<i>sonnenie</i> doubt
<i>upotreba</i>	<i>upotreblenie</i> use

3.1. NEUTER ~ MASCULINE.

<i>inje</i>	<i>inej</i> hoar-frost
<i>minare</i> (G <i>minareta</i>)	<i>minaret</i> minaret
<i>ostrvo</i>	<i>ostrov</i> island

podne
stablo tree trunk
ud (or *udo*)
veče (Sing. only) (& *večer*: M or F)
žezlo

polden' noon
stebel stem, stalk
ud limb
večer evening
žezl scepter, rod, baton

3.2. NEUTER ~ FEMININE.

klešta (also *klešte* F)
osje

klešči (Old Russian F) pincers
ost awn

3.3. NEUTER IN *-et-* (*-čet-*) ~ MASCULINE WITH SUFFIX *-(')on#/ok-*

bivolče
đavolče
gušče
jagnje
kozle
prase
tele
unuče
vranče

bujvolenok young buffalo
đjavolenok little devil
gusenok gosling
jagnenok lamb
kozlenok kid
porosenok piglet
telenok calf
vnučonok little grandchild
voronenok little raven, crow

3.4. MIXED. NEUTER ~ FEMININE. SUFFIXED.

pride
suvo (*suša*=Russ. *zasuxa*, *suš'* drought)
nosila
oko
pleće
who

pridača (in) addition
suša continent
nosilki (G Pl *-okē*) stretcher
oko eye (obs.)
plečo shoulder
uxo ear

ONOMATOPOETIC AND "VERBAL" INTERJECTIONS IN RUSSIAN

Jerry L. Liston

Russian "verbal interjections" still pose some interesting problems of linguistic interpretation.¹ One problem concerns their word-class affiliation (verb or interjection); another concerns their "grammatical meaning." Many of them, such as *xlop*, *trax*, *bax*, *šmyg*, *bulytx*, *šast'*, occur freely both as interjections and as verbs in normal sentence frames.² Others, such as *pyg*, *xvat'*, *skok*, *dërg*, seem restricted to the latter, "predicative function," and most grammarians have thus considered the class as a whole to be a special, uninflected verb form sharing only "homonymy" with cognates occurring as interjections. Thus, in *On t r a x ego po golove* 'He whacked him on the head,' the V. I. is said to replace *traxnul* and, like the latter, to denote a "sudden, perfective action in the past"; but in *Razdalsja vystrel: t r a x!* 'A shot rang out: bang!' the semelfactive *traxnul* cannot replace the uninflected form, which is considered here an "agrammatical" interjection.³ True, V. I.'s frequently share onomatopoeic meaning with O. I. correlates and have much greater "expressiveness"

---

¹ This article derives from research underlying the author's Ph. D dissertation entitled "Russian Primary Interjections" (Columbia University), under the supervision of Professor George Y. Shevelov, for whose guidance and inspiration as a teacher and linguist the author expresses his deepest gratitude. The author is grateful for the opportunity to have made linguistic observations in Moscow, USSR, while a participant in the Summer Exchange of Language Teachers (1964).

² "As an interjection" means here occurring alone under an autonomous intonation contour; "as a verb" means concatenated directly after a noun-phrase subject or coordinate verb and optionally before an object or complement within an intonation contour. A contour is assumed to be a stretch of uninterrupted speech with one prominent accent (on the last phonemic-phrase-stressed syllable if there is no marked "logical" stress on a preterminal item) and with following pause. The abbreviation "O. I." will designate an onomatopoeic interjection; "V. I.," verbal interjection; "E. I.," exclamative interjection; "I. I.," incitive interjection. Russian forms will be transliterated or transcribed; "' " = word stress or sentence stress; " " " or " " " = emphatic stress.

³ On "predicateness" and "transitivity" as distinctive features of the verbal interjection, see A. A. P o t e b n j a, *Iz zapisok po russkoj grammatike IV*, Leningrad 1941, p. 188 and his citations, p. 187. On the past perfective meaning of the V. I., see especially

than semelfactive equivalents. But the inability of the V. I. to "express emotions," its high degree of grammatical and lexical meaning and its predicative syntactic function have made it, in the minds of most scholars, diametrically opposed to the interjection and "close to" or part of the verbal system.⁴

A. V. Isačenko has shown recently, however, that grammatical tense and person are indicated, not by the V. I. form itself, but by its linguistic context, and that its verbal meaning is closer to that of the "dramatic" imperative ([voz'mi da] traxni) or to a non-past construction (kak traxnet) than to the preterit traxnul.⁵ While acknowledging its predicative function, Isačenko asserts that the V. I. is an objective interjection,

---

A. A. Šaxmatov, *Sintaksis russkogo jazyka*, The Hague, 1963 (Reprint of the 2nd Edit., edited by E. S. Istrina, Leningrad, 1941), pp. 206; 472; 475; 488; similar views are in V. V. Vinogradov, *Russkij jazyk*, Moscow-Leningrad 1947, pp. 758—9; A. N. Gvozdev, *Sovremennij russkij literaturnij jazyk I*, Moscow 1958, pp. 318; 400—1; V. V. Vinogradov, et al., *Grammatika russkogo jazyka I*, Moscow 1960 (Ac. Gr.), pp. 489; 676—7; N. Ju. Švedova, *Očerki po sintaksisu russkoj razgovornoj reči*, Moscow 1960, pp. 264—68; A. A. Reformatskij, "Glagolnye formy tipa xlop," *Izvestija Akad. Nauk SSSR, Otd. Literaturny i Jazyka*, 22. 1 (1963), pp. 127—9; E. N. Prokopenič, "Glagol'no-meždometnye formy v russkom literaturnom jazyke XIX veka," *Voprosy jazykoznanija* 1 (1965), pp. 76—77; cf. A. M. Peškovskij's "ultra-instantaneous aspect" expressed in V. I. forms by "zero affix," *Russkij sintaksis v naučnom osveščanii*, M—L, 1938 (6th Ed.), pp. 199—200 and A. I. Germanovič, "Meždometie kak čast' reči," *Russkij jazyk v škole* 2 (1941), p. 28; cf. also, S. K. Karcevskij, "Introduction à l'étude de l'interjection," *Cahiers de Saussure* I, (1941), p. 66. "Onomatopoeic interjections" are explicitly excluded from A. Germanovič's book *Meždometija russkogo jazyka* (Kiev, 1966, p. 156).

⁴ Note, for example, Potebnja's statement that V. I.'s refer to instantaneous, unexpected events, such as flashes of light, sudden sounds, mechanical movements (*op. cit.*, p. 189); Karcevskij's statement that they refer to "un act ultra-rapide, variété particulière et expressive de l'aspect perfectif momentané;" (*op. cit.*, p. 66). Potebnja tried to separate V. I.'s semantically from cognate semelfactive verbs as designating actions "not fully subjugated to the consciousness" and as constituting "real words, not formed words [not integrated into the grammar?]" (p. 189); Šaxmatov thought V. I.'s indicated, not the process of the action but a "soedinennyj s affektom otdelnyj moment dejstvija" (*op. cit.*, p. 508). Traditional scholars, defining the interjection as that which "expresses emotions," have engaged in the subjective activity of trying to gauge the ratio of "emotive" to "intellectual" meaning in V. I.'s: "lower" than in interjections, but "higher" than in cognate verbs in -nu- (e. g. N. Ju. Švedova, *op. cit.*, pp. 264—5). Those who classify V. I.'s on the "borderline" between the verb and the interjection include V. V. Vinogradov, pp. 758—9 and B. O. Unbegaun, *Russian Grammar*, Oxford, 1957, p. 245.

⁵ A. V. Isačenko, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlennii s slovackim, Morfologija*, II, Bratislava, 1960, pp. 507ff. The V. I. replaces the historic (non-actual) present tense as often as the overt preterit: On *podošël* k nemu i *trax* ego po golove or On *podxodit* k nemu i *trax* ego po golove (= 'udarjaet' or better, 'kak traxnet') (p. 510); it can also refer to future tense (Unbegaun, *op. cit.*, p. 245) or to the imperative mood: Ty k nemu *podojdi* szadi i *trax* ego po golove! 'Go up to him from behind and whack him on the head' (Isačenko, 1960, p. 510; cf. A. V. Isačenko, "Binarnost', privativnye oppozicii i grammatičeskie značeniya," *Voprosy jazykoznanija* 2 (1963), p.

or "vocal gesture," transposed into a declarative sentence frame, and that, as a member of the "affective function" of the language, it is entirely lacking in verbal grammatical concepts, including aspect and mood, as well as person and tense.⁶ The syntactic shift O. I. → V. I., though not described in detail by Isačenko, can be supported (see below); but the relegation of the "inherent" verbal category of aspect to the *context* of even an uninflected verbal substitute, raises serious questions.⁷ Moreover, *a priori* pronouncements about the "gestural" and "affective" nature of *xlop*-type onomatopes are not sufficient basis for assigning the set of V. I.'s to the interjection, rather than to the verb word-class (though factual evidence supports this hypothesis, as will be shown below).

In this paper a restricted number of O. I. — V. I. pairs will be examined within a controlled set of syntactic structures in which they are admitted and with reference to the linguistic subsystem which the interjection constitutes in the Russian language.⁸ This limited analysis will show that such "homonymous" uninflected forms do, indeed, constitute a single structural unit, i. e. the interjection, and it will also reveal their capacity for expressing certain grammatical concepts shared with Russian verbs.

I shall use the term "interjection" in reference to the class of independent Russian root-morphemes whose members undergo reduplicative mor-

---

48); the form can combine with any "person": Ja/ty/on trax ego po golove (A. V. Isačenko, *Die russische Sprache der Gegenwart: Teil I, Formenlehre*, Halle, 1962, p. 321) and, we might add, with either "number": Oni trax ego... Further, contrary to the assertion by A. Reformat'skij, *op. cit.*, the V. I. does not belong to the (morphological) tense paradigm of the verb: there exist no inflected forms of the type +*xlop*- $\emptyset$, +*xlop*-l-a, +*xlop*-l-o, +*xlop*-l-i; or any corresponding infinitive (+*xlot'* or +*xlosti*) (as was recognized already by Potebnja, *op. cit.*, p. 189).

⁶ The problem of aspect will be touched on briefly in this paper; that of mood will not. According to *Grammatičeskij stroj*... pp. 507; 512, V. I.'s are shifted exclamatory sentences, sharing a common origin with the imperative; such "zvukovye žesty" are used, for example, when a speaker, seeing objects falling into water, depicts these events each time by uttering *Bul'tyxi!* 'Plop.' The lack of explicit reference to an addressee in these forms account for their assignment by Isačenko to the "affective function" (in contrast to the imperative, which belongs to the "appellative function"). But most assertions lack this "second person" reference, and this criterion is not sufficient for considering them wholly "emotive."

⁷ On aspect as inherent in Russian verbs, see Isačenko (1960, p. 127) and E. Stankiewicz, "The Interdependence of Paradigmatic and Derivational Patterns, *Word* 18 (1962), p. 13. Isačenko's assertion is that the V. I. assumes its aspectual meaning "tol'ko na fone i v protivopostavlenii s finitnymi glagol'nymi formami" (*op. cit.*, 1960, p. 512). Note, however, that even when *trax* replaces the imperfective (historical present) *udarjaet* (see fn 5) it retains its meaning of a "sharp noise or swift movement conceived as unitary, indivisible action of minimal duration." *op. cit.*, 1960, p. 507; 1962, p. 319).

⁸ Facts gathered in interviews with two middle-aged Russians (post-WWII emigres) compose the main source of data for this study; observations recorded in Moscow, USSR, during the summer of 1964 (fn 1) and in conversations with approximately 10 other informants in New York City were also utilized.

phological expansion in a regular manner⁹ and which have the following syntactic properties. They can occur as an independent sentence with an intonation contour, either as a complete utterance (Example 1 below), or as a sort of discourse "satellite" beside a normal sentence (Example 2). They can appear embedded in the structure or contour of a normal sentence, either in narrative (3)¹⁰ or in special citative constructions (syntactic and morphological) (4)¹¹. Examples are:

- 1a *Ōj!*   1b *Nă!*   1c *Trăx!*
 2a *Ōj!* Ból'no!   2b *Nă!* Voz'mě   2c *Trăx!* On udaril ego po úxu.
 3a *Ōj* (kak) bol'no!   Ja t'fŭ na èto!   3b *Nă* tebe!
 3c (A) on *trăx* ego po golove.
 4a Ona *ăx* i prosnúlas'. Vaši *axi* i *oxi* mne nadoéli; *óx-at'*/*óx-nut'* 'to exclaim "ox" expressing pain, sorrow, etc.' (Ušakov)
 4b On — *no, no,* — a lošad' ni s mesta (Šachmatov, *op. cit.*, p. 508); *nú-k-ať* / *po-nú-k-ať* 'to say "nu" several times; to hurry someone up rudely' (Ušakov).
 4c Vdrug vse slyšat — *bŭm!* (Karcevskij, *op. cit.*, p. 63) *trăx-ať* / *trăx-nut'* 'to make a sharp, strong noise [as associated with] the falling or striking of objects or with explosions, etc.' (Ušakov).

As sentences with separate contours, interjections are "indexical symbols" (shifters) bearing an existential relationship either with a real event (E) or with a narrated event (Eⁿ) (Examples 1 and 2 above).¹² As independent utterances (1), they can only occur in conjunction with a real event,

⁹ Including drawing, clipping and reduplication; e. g. O!: (drawled) /ô:/:; (clipped) /ôx/; (reduplicates) /ohó (-hó) (-hó)/; /óx (-xo-xó) (-xo-xó) (-xo-xó)/; Na! (reduplicate) /ná (-ná) (-ná)/; Trăx (-trăx) (-trăx); tararăx.

¹⁰ N. Ju. Švedova, *op. cit.* fn 3, recognizes type 3a *Ōj* (kak) bol'no (pp. 251-7) but not 3c; she discusses only O. I.'s (with separate contours and co-occurring with, not replacing a verb) under the term "verbal interjection" (pp. 264—8).

¹¹ Animal "quotes," frequent in child language, are ignored here. (cf. *Mjau-mjau!* : : Koška delaet: 'mjau-mjau' : : 'Mjau-k-ať' 'To meow' and compare linguistic terms such as *okanje, ikanje*). Response-sentence substitutes, e. g. *Da, Net*, pose special problems, and are also ignored.

¹² On deictic signs in this sense see R. Jakobson, "Shifters, Verbal Categories and the Russian Verb," (Cambridge, Mass., 1957), pp. 2—6; U. Weinreich, "On The Semantic Structure of Language" in *Universals of Language*, J. Greenberg edit., Cambridge, Mass., 1963, para. 2. 2. 2, pp. 123—6. Deictic sub-classes include: non-dialog interjections (*Trax!*) (the performer marked as not identical with either participant in the speech act); incitives (*Na! Ts!*) (marking the addressee as performer; the uttering of the sign = a stimulus for the performance of the event); exclamatives (*Oj! U!*) (unmarked). Prevailing canonical shapes link non-dialog interjections with the mass of Russian ("third person") roots (CVC), exclamatives and incitives with deictic roots (V, CV, VC). (On Russian root shapes see George Y. Shevelov, "The Structure of the Root in Modern Russian," *Slavic and East European Journal* 15. 2. (1957), pp. 106—124.) Cutting across these categories is an expressive (emphatic) opposition between neutral and drawled, neutral and clipped, neutral and reduplicated interjections. The assumption by

and even then are often followed by a normal sentence.¹³ The set of sentences which are spontaneously offered by an informant as a narration of an event appropriate to an interjection presented in isolation to him will be termed here the set of "cosentences" of the given interjection.¹⁴ Because of the indexical aspect of their meaning, interjection sentences will be considered "event-deictic" and semantically "depictive."¹⁵

The first item below is an O. I.-cosentence sequence. The second is a V. I. in a syntactic matrix identical to the structure of the cosentence in the first example.¹⁶

(5) *Träx!* On udaril ego po golové.

(6) On *träx* ego po golove.

The semantic function of the uninflected forms in the two syntactic settings is identical — that of adding an "expressive modality" of suddenness and unexpectedness to the meaning of the predicate. The uninflected forms in the two examples coincide exactly in both segmental and suprasegmental shape.¹⁷ On the plane of expression they differ only in that the V. I. lacks an autonomous contour and replaces (does not co-occur with) the underlying verb of the frame, *udaril*.

Within the cosentence frame it is necessary to distinguish two, rather than one "syntactic paradigm";¹⁸ namely,

(7) On *udaril* ego po golové (NP_{nom} + V_{fin} + NP).

(8) (A) on (. . .) *träx* ego po golove (NP_{nom} + V_{sbfin} + NP).

---

previous scholars that V. I.'s have "greater lexical meaning" than O. I.'s, E. I.'s, and I. I.'s has resulted, in this author's opinion, from a confusion between reference and "type of reference." "Objective" and "subjective" interjections represent different sets of events but in the same (event-deictic) way.

¹³ S. K a r c e v s k i j, *op. cit.*, pp. 64; 68, disallowed O. I. sentences as not able to function as a "unit of exchange" in a dialog, but, rare as they seem in usual conversation, such sentences are quite frequent in certain styles of discourse (cf. fn 6).

¹⁴ Cf. in this context G. V. D a g u r o v, "Osobnosti upotreblenija meždometija v reči," *Russkij jazyk v škole* 6 (1958), p. 12.

¹⁵ By the "depictive" function is meant the "direct" similarity between components of the event and the shape of the sign vehicle—qualitative or acoustic parallelism ["sound symbolism"] and quantitative ["time symbolism"]. Interjections (grouped as a grammatical class) are unique among onomatopes in their event-deictic aspect.

¹⁶ This analysis is undertaken in the hope of avoiding the disadvantages, apparent in some traditional analyses, of appealing only to literary examples, comparing any given O. I. + cosentence with another given V. I. in a syntactic matrix perhaps entirely different from the structure of cited cosentences.

¹⁷ Cf. fn 4 above: Š v e d o v a, *op. cit.*, esp. pp. 266 and 268; P e š k o v s k i j, *op. cit.*, 4th ed., 1934, pp. 180—1. See, however, footnote 20 below.

¹⁸ *Udaril* is called the "underlying verb" because it belongs to the "neutral" syntactic paradigm and because it was found in the cosentence gloss given by the informants for *Träx!*, as was *upal* for *Bux!*, *probežal* for *Šmyg!*, etc. "Subfinite" (sbfin) is a cover term, introduced below, for the imperative and infinitive forms in Russian which can, but usually do not, occur as "V" in a finite-verb frame (as opposed to the non-finite participles and gerunds). On this concept of the "syntactic paradigm" see D. S. W o r t h,

In the first paradigm (7) the various inflected alternants of "V" occur in the frame without occasioning any changes in its syntactic structure and expressing just those grammatical concepts associated with the various inflectional morphemes which appear. In the second paradigm (8), in contrast, the members of "V" are not inflectable, and they are keyed to contextual elements which change the syntactic structure of the matrix.¹⁹ It is striking that these "subfinite" verb forms share emphatic stress (high pitch, strong force, and "clippiness" (short duration) with the O. I. in (5),²⁰ and that they also possess the semantic component 'instantaneousness' in common with the same deictic sentence.

The "predicative" capacity of the V. I. is weaker than has been supposed. First, it occurs in a sub-set of frames admitting finite verbs of concrete motion which allow these verbs to be deleted easily while their meanings remain implied by the frame itself.²¹ Second, the O. I. with its intonation contour, can function as a predicate just as easily as the V. I.:

(9) On *trǎx!* (i) *udaril ego po golové.*

When conjoined with a preceding O. I., the cosentence will permit only a verb of the type *udaril*, excluding even *traxnul*. Thus, the occurrence of a V. I. precludes the appearance of a neighboring O. I. and vice versa, making the two uninflected forms mutually exclusive in syntactic distribution.²² In view of their formal and semantic similarity, it is clear that they belong to the same functional unit with a special syntactic function. We shall tentatively conclude, therefore, that the two patterns (5 and 6) are variants of a single construction with a "depictive" function in discourse of combining the denotation of the event by the cosentence with the "direct" representation by the event-deictic interjection. A simple re-

---

"The Role of Transformations in the Definition of Syntagmas in Russian and Other Slavic Languages," *American Contributions to the Fifth International Congress of Slavists (Sofia)*, (The Hague, 1963), pp. 361—383.

¹⁹ Alternants of V in (7) *udarjaet, udarjal, budet udarjat; udarit, udavil* etc.; in (8) just (*voz'mi da traxni, trax, kak traxnet*, plus contextual cues (see fn 24 below).

²⁰ This is contradicted by A. Reformat'skij, *op. cit.*, p. 128, who claims that the "intonation" of *xlop* and *xlopnul* is identical in "On ego *xlop (xlopnul) po pleču.*" The evidence of my informants is unambiguous, however, and confirmed independently in both Soviet and non-Soviet speakers. *On traxnul ego po golove* has been spoken consistently with normal sentence stress on *golové* while in the same structure with *trǎx* the latter was pronounced with a vowel considerably shorter than the same vowel in *traxnul* and with the clipped features enumerated; however, one speaker optionally used "logical stress" on *traxnul*, making it similar in suprasegmental shape to the uninflected form.

²¹ As indicated by A. Šaxmatov, *op. cit.*, p. 489, with regard to *On za nim; On v gorod; On ego po uxu; Ona ego za volosy*; he says these, like the V. I., designate a "perfective action in the past."

²² In such a sequence SiS; thus, *Trax! On udaril . . .* but not *+Trax! On trax / traxni / traxnul*, and *Bux! On upal . . .* but not *+Bux! On bux . . .*; *Smyg! . . . probežal . . .* but not *+Smyg! . . . šmyg . . .*, etc.

presentation of this construction would be first a conjoining of O. I. with cosentence and then the embedding of the O. I. into the latter by a V. I. transformation.²³

(T-1) (optional; conjoining the deictic and narrative utterances)

$$\begin{array}{l} \text{Si} \\ \text{S} \end{array} \left. \vphantom{\begin{array}{l} \text{Si} \\ \text{S} \end{array}} \right\} \rightarrow \text{Si} + \text{S} \quad \begin{array}{l} \text{(O. I. + cosentence)} \\ \text{(Structure (5))} \end{array}$$

$$\text{S} \rightarrow \text{NP} + \text{VP}$$

$$\text{VP} \rightarrow \text{V} + \text{NP}$$

(T-2) (optional; inserting Si into S after the subject NP without deleting the contour of Si)

$$\text{Si} + \text{NP} + \text{V} + \text{NP} \rightarrow \text{NP} + \text{Si} + \text{V} + \text{NP} \text{ (Structure (9))}$$

(T-3) (Optional; inserting Si into S after the subject NP and deleting both V and the contour of S)

$$\text{Si} + \text{NP} + \text{V} + \text{NP} \rightarrow \text{NP} + \text{Si} + \text{NP} \text{ (VI.; = Structure (6))}$$

(where Si is synonymous with V)²⁴

T-3, the V. I. transformation, is limited, applying only to those SiS strings in which the underlying verb is "synonymous" with the O. I. concerned (i. e. would be volunteered by a native speaker as a "gloss" of the given interjection). This pertains to the sequences cited by Švedova in which the "verbal interjections" (O. I.'s in the sense of this study) lose their concrete meaning and designate just the instantaneousness of the action.²⁵ Thus the transformation applies in

Bűx! On upal na zėmlju → (A) On bűx na zemlju (= 'fell')

Šmỳg! On probežal mĩmo → (A) on šmỳg mimo (= 'zoomed')

but not in

Čerez čas — trax! — polučaetsja telegramma → (Ušakov)

+Telegramma *trax* + 'The telegram whacked' (≠ 'received')

*Govoritsja — život. Potom — xlop! Čelovek umer.*²⁶ → (Academy Dictionary, 1961)

+Čelovek *xlop.* + 'The man whammed' (≠ 'died')

²³ This derivation, in which relevant phrase-structure rules are introduced after a generalized transformation, has been revised since this article was written in line with revisions in transformational theory prompted primarily by N. Ch r o m s k y's *Aspects of the Theory of Syntax* (Cambridge, Mass., 1965).

²⁴ By "synonymous" is meant that the underlying verb replaced is found in a sentence gloss of the given O. I. (See below). The most frequent V. I. matrix includes elements such as an initial *a* (*da*), *i*, *i vdrug* and/or a coordinate verb (phrase) preceding the interjection, e. g. On *razmaxnulsja i trax* ego po golove; On *poskolznulsja i bultyx* v vodu; On *razbežalsja i bux* v vodu; On *sxvatil kamen' i bux* ego v vodu.

²⁵ *Op. cit.*, p. 265. More accurately, this involves not "loss of meaning," but contextual neutralization of lexical distinctions. The V. I. matrix, by definition, is an "onomatopoeically concrete" frame: structures such as (5) and (6) can thus be used as substitution frames for discovering selectional sub-classes of onomatopes based on restrictions on

“Verbal interjections” thus belong morphologically, synparadigmatically and semantically to the word-class (subsystem) ‘interjection’. They are interjection sentences embedded in a narrative matrix identical to the cosentence of the given O. I. when the latter occurs as a syntactic isolate.²⁷ This V. I. transformation inserts the O. I. sentence into a frame requiring a verb of concrete motion “synonymous” with given members of this interjection subclass. The resulting transform is equivalent, as a “depictive construction,” to the sequence “O. I. + cosentence.” The latter has greater scope, encompassing cosentences which do not admit the V. I. transformation.

These data indicate that the ‘instantaneousness’ *Aktionsart* within the perfective aspect is expressed in the Russian interjection subsystem, including those elements of it which function frequently as verb substitutes in narrative sentences. It appears that this category of instantaneousness is an “onomatopoetic” feature, its expression correlated with the clipped shape of the interjection associated with it. It also appears necessary, in the light of these data, to re-examine the relation between the emotive and appellative “functions” of language.²⁸

The University of Texas at Austin

---

their co-occurrence. E. g. *Trax!* ‘whack, crack, bang’ : : *Šmyg!* ‘zoom, whoosh’; cf. +On *šmyg* ego po golove; +*Šmyg!* On udaril ego . . . ; +On *trax* mimo; +*Trax!* On probežal mimo (Cf. fn 15 above).

²⁶ This variant of the “depictive construction” uses only the quantitative aspect of the symbolic forms, i. e. the suddenness of the receipt of the telegram, or of the man’s dying, not a direct representation of it. (See footnotes 4, 12 and 15 above.)

²⁷ The traditional alternative to this interpretation assumes a unique morphological class of V. I.’s, requiring the positing of a derivational source for the members of this class and the dismissal of cognate O. I.’s as “homonyms.” But if homonyms are “different words (i. e. different designata) with the same form,” we must heed O. A x m a n o v a ’s warning against the uncritical judging of pairs as homonymous, as when morphological or syntactic information distinguishes proposed members; e. g. *laj* (noun and imperative of *lajat*); *sudit’ kogo* and *sudit’ o kom / čem*. (*Očerki po obščej i ruskoj leksikologii*, Moscow 1957, pp. 104ff., esp. 111 and fn. 14.) The traditionally assumed derivation of V. I.’s from verbs (e. g. *trax* from *trax-at’/-nut’*; *xvat’* from *xvatit’*) leaves many questions unanswered (V. I.’s such as *šast* without an “underlying verb” and exclamatives such as *ox* interpretable as “verbal interjections” [as derivatives of *ox-at’/-nut’*]). Our assumption of a V. I. transformation affecting O. I.’s accounts simply for the uninflectedness of the verb-substitute as well as for its semiotic peculiarities without recourse to explanations about special types of “derivation” and “homonymy.” Moreover, this conception of V. I.’s as a functional (form-class), rather than a morphological (word-class) entity.

²⁸ See footnote 12. The interjection is not exclusively “emotive,” but includes “expressive” features superimposed on “appellative” (deictic) and cognitive (conventional, cross-linguistically diverse) categories, as well as “motivated” (crosslinguistically parallel) elements.

GOGOL'S UKRAINIAN INTERESTS: A REAPPRAISAL

George S. N. Luckyj

All the histories of literature tell us that Gogol was a Russian writer of Ukrainian origin. It might perhaps be better to say that Gogol was Ukrainian by birth but Russian by conviction. The two statements, then, would bring out the contrast between his origin on the one hand and his upbringing and intellectual convictions on the other. The tension between the Ukrainian sub-culture and Russian culture in Gogol's life has been acknowledged by many students of his works. At one end of this spectrum is the Russian view (Ovsjaniko-Kulikovskij¹) affirming Gogol's position as a "Little Russian on an all-Russian foundation," and at the other end—the Ukrainian view (Malanjuk²) deploring Gogol's Little Russianness. Yet, although much has been written by those holding the middle ground, the nature of this tension in Gogol's artistic development has not been explored. To do this properly requires a study of Gogol's early life and of his later relation with his native Ukraine, in addition to his "Ukrainian" works. This is beyond the scope of the present article, which deals solely with Gogol's interest in Ukrainian folklore and history. The emphasis throughout is not on the details of Gogol's indebtedness to these two sources but on the effect which these interests had on his development as an artist.

It is not difficult to see why, after the failure of his long poem *Ganc Kjuxelgarten*, Gogol turned to Ukrainian themes. As he himself acknowledged, he was, to some extent, merely seizing upon the popularity which Ukrainian topics enjoyed at that time in Russian literature. One could say even that he wanted to cash in on it, using to advantage his knowledge of the Ukraine, which was considerable. He asked his mother to supply him only with details which he then skilfully used as literary

---

¹ D. N. Ovsjaniko-Kulikovskij: *Gogol—obščeruss na malorusskoj osnove*, in *Gogol: Sobranie sočinenij*, I, St. Petersburg, 1909.

² Je. Malanjuk: *Hohol—Gogol, Knyha sposterežen'*, Toronto, 1962.

material. From his notebook "*Kniga vsjakoј vsjačiny*" we can see that he assiduously collected Ukrainian material. There is no doubt, however, that once the choice was made, Gogol's involvement in his subject matter became very close and that it evoked a creative response at the deepest level.

Several studies have been devoted to Gogol's first collection of Ukrainian stories, *Evenings on the Farm Near Dikan'ka*. Among the most perceptive are the ones by Pavlo F y l y p o v y č³ and Vasilij G i p p i u s⁴. They deal not only with the rather obvious Ukrainian influences but try to assess these influences in relation to Gogol's creative development. Without the Ukrainian folksongs and *vertep* and without Hulak-Artemov-s'kyj and Kotljarevs'kyj the *Evenings* would have been inconceivable. In one sense they are simply an extension of Ukrainian literature. Yet at the same time this Ukrainian material is infused by Gogol with themes of universal portent, with the kind of significance which Ukrainian literature had by and large lacked. In the *Evenings* Gogol develops those preoccupations which were to remain with him for the rest of his life. They are: the intrusion of evil forces (devil) into human life, the impotence of man before his fate, his vulnerability to woman, who inevitably brings about his destruction, and finally, his own immeasurable vanity and stupidity. True, all these themes are handled with a great deal of humor and fantasy and remain in a major key. Nevertheless, Gogol's view of life in these first stories is not so different from his later works, not even from *Dead Souls*. The common view of the *Evenings* as gay, rollicking Ukrainian stories, unconnected with his later, serious works requires urgent revision. The Ukrainian world of the *Evenings*, and later of *Mirgorod*, is not always a happy one. The spirit of gloom, foreboding and decay haunts it on almost every page. What is comic and lusty may in a trice turn sad or ridiculous. At times Gogol is tempted to poke fun at Ukrainian folklore just as later, in "*Taras Bulba*," he will occasionally puncture the vain-glorious Cossacks.

What are the components of Ukrainian life in these tales? It is gay and boisterous like the fair at Soročynci itself, rich in colorful characters, teeming with adventures and set in luxuriant, breathtaking scenery. Gogol's descriptions are often borrowed wholesale from Ukrainian folklore, yet they are so cleverly woven into the texture of his prose that the reader remains unconscious of the borrowings. The peasants and the Cossacks alike show a tremendous capacity to enjoy life and to infect the reader with their gaiety. Humor, often modelled on Ukrainian *vertep*, is evoked

---

³ P. Fylypovyč: *Ukrajins'ka styxija v tvorčosti Hoholja*, (Reprint) Slavistica, No. 13. Winnipeg, 1952.

⁴ V. V. Gippius: *Večera na xutore bliz Dikan'ki Gogolja*, Trudy Otdela novoj ruskoj literatury, I, Moscow—Leningrad, 1948.

by our response to stock situations and caricatures which are nevertheless very funny. Yet over all this there hangs an air of tragedy and sorrow. Evil forces in the shape of devils, sorcerers and demons wrestle with men and rob them of their dreams. Tranquillity and idyll are constantly interrupted by some kind of witchcraft. True, the supernatural powers, destructive as they are, can be mollified or outwitted by man and the devils often assume genial, human characteristics. Yet, ultimately, the tension between man and his environment is resolved by merciless fate, very rarely in favor of man.

There is one important difference between Gogol's Ukrainian and his later St. Petersburg stories. The former are set in the Ukrainian countryside. The soul-destroying city has not yet made its appearance. In "*Christmas Eve*" Vakula the blacksmith, on his flying visit to St. Petersburg, betrays the first signs of an ominous fascination with the glitter of city lights. Although he accomplishes the purpose of his mission and gets the tsarina's slippers for his bride, he is not very happy as an accidental member of the Zaporozhian delegation. Both he and the Zaporozhians are out of place in St. Petersburg and, having gained some favors from Russia, are happy to be heading back to the Ukraine. There Gogol recaptures moments of peace and tranquility in evoking the beauty of the Ukrainian night, the groves and meadows of the familiar countryside and the "lovely Dnieper in tranquil weather."

Such moments attest the depth of Gogol's roots. Yet at the same time the *Evenings* show his attempt to free himself from this bondage, sweet and comforting as it was. Gogol understood that Ukrainian themes imposed severe limitations on his art. They allowed no room for the portrayal of the middle class, to which Gogol himself belonged. It was not the life of peasants and Cossacks which Gogol wanted to explore. His interest was that of a novelist and a novelist must deal with his own milieu. And the world of the gentry and of the city clerks was Russian or Russified to an extent that made it little different from Russian.

The second part of the *Evenings on the Farm Near Dikan'ka* came out in March, 1832. Apart from the Ukrainian stories in the same manner as those in part I it contained "*Ivan Fedorovič Špon'ka and His Aunt*"—a first attempt to break away from Ukrainian themes. For although Špon'ka is a Ukrainian landowner from the district of Hadjač, he is a universal type with hardly any Ukrainian characteristics. Gogol, who identified the Ukrainians with the lower classes only, now turned his attention to the Russified Ukrainian gentry like himself. In fact, Špon'ka is in more ways than one Gogol himself—eccentric, bashful and terribly afraid of women.

Although the *Evenings* received a mixed reception from the critics, the book was popular with readers. Puškin praised it extravagantly for its

“real gaiety.” The Ukrainians liked it immensely and Gogol complained in a letter to Pogodin that many Ukrainian landowners could not procure a copy from the booksellers in Moscow or St. Petersburg.⁵

In the summer of 1832, still flushed with the success of his book, Gogol decided to visit Vasylivka in order to bring back to St. Petersburg his two sisters, for whom he had secured scholarships at the Patriotic Institute. The visit proved to be an anticlimax to his expectations. Perhaps the immediate reason was the indigestion Gogol suffered from the rich Ukrainian food. “The cursed abundance of the Ukraine tempts me without a stop” he wrote to Pogodin.⁶ In any case he did not feel well physically. In a letter to Dmitriev he spoke of a deeper malaise which his Ukrainian sojourn evoked.

What is there that this country lacks? Rich, wonderful summer! Crops, fruit, plenty of everything that grows! But the people are poor, properties are in ruins, landowners in arrears with taxes. All because of lack of communications. It made the inhabitants sleepy and lazy. The landowners themselves realize now that they cannot substantially increase their income by growing crops and distilling spirits. They begin to understand that the time has come to start manufactures and factories, but there is no capital; the happy thought slumbers and then dies while they are chasing hares in order to forget their worries.⁷

The only relaxation Gogol found was in nature. “The whole of August was lovely,” he wrote in another letter to Dmitriev, “the beginning of September is like summer. I am fully satisfied. Perhaps there is no one else in the world as I am now—so much in love, to the point of ecstasy, with nature.”⁸

Moments of ecstasy were lost in a mood of surfeit and restlessness. Returning early in October to St. Petersburg Gogol was eager to see his literary friends again and go back to writing. There was still some doubt in his mind as to whether literature was his main interest, for during the next two years he was sorely tempted to forsake it for history and scholarship. As far as his writing was concerned Ukrainian and non-Ukrainian themes were still to be found side by side. While he was working on the “*Vladimir of the Third Degree*,” “*The Portrait*” and “*The Nose*” he was also writing “*How Ivan Ivanovič Quarreled with Ivan Nikiforovič*” and “*Old-World Landowners*.”

It was Gogol’s interest in history that compelled him once more to turn to the Ukraine. In December, 1832, he entered into correspondence with the Ukrainian scholar Myxajlo Maksymovyč, who became his close friend. In his first letter to Maksymovyč Gogol already showed an interest

---

⁵ N. V. Gogol: *Polnoe sobranie sočinenij*, Moscow, 1940—52, X, p. 237.

⁶ *Ibid.*, p. 240.

⁷ *Ibid.*, p. 239.

⁸ *Ibid.*, p. 242.

which was to become a consuming passion during the next two years: Ukrainian folklore and history. He offered to help Maksymovyč with his second collection of Ukrainian folksongs and sent his greetings to Bodjans'kyj, a Ukrainian student of history who at that time was living in Maksymovyč's house. By the summer of 1833 Gogoľ was thoroughly tired of Russia. Several factors contributed to this unhappiness in St. Petersburg. He decided to change his living quarters, was unable to write much and, above all, he became attracted to the project of writing a history of the Ukraine. All this led to a violent reaction against Russia and on July 2 he wrote to Maksymovyč advising him "to chuck the country of the *kacaps* [Ukrainian derogatory name for the Russians] and move to the land of the Hetmans. I myself am thinking of doing just that and want to get out of here next year. What fools we are, when you come to think of it. For whom and for what are we sacrificing everything? Let's go!"⁹ Although ostensibly the aim of going to Kiev was to "gather all kinds of materials" for historical studies, Gogoľ's opposition of Ukraine to Russia reflected more than a passing mood. It was a sign of what Gogoľ himself recognized as his *dvoedušie* (divided soul).

For the time being Gogoľ's Ukrainian interests took the upper hand. He even persuaded himself that his new mission was to reveal to the world the truth about Ukrainian history. "Just now," he wrote to Maksymovyč on November 9, "I began writing the history of our beloved, poor Ukraine. Nothing calms one so much as history. My thoughts begin to flow more quietly and harmoniously. I think that I shall write it and that I shall tell much of what has not been said before."¹⁰ In the same letter Gogoľ betrayed an unusual excitement at the thought of studying Ukrainian folksongs. "How I would wish to be with you now and look at them [collections of folksongs] together, in the light of a flickering candle, surrounded by walls lined with books covered by dust, and read them with the eagerness of a Jew counting his money. My joy! My life! My songs! How much I love you! What use are all the dry chronicles through which I am now burrowing in comparison with these ringing, living chronicles!"¹¹

At the end of 1833 Gogoľ's preoccupation with the Ukraine was given further stimulus. Under Maksymovyč's influence he decided to try to obtain an appointment to the department of history at Kiev University. For this purpose Gogoľ enrolled the assistance of Puškin and Count Uvarov, the Minister of Education. In the end, all Gogoľ's efforts were unsuccessful, but for several months he lived in a state of anticipation and excitement. His desire to gain new prestige as a scholar merged with the feeling of local Ukrainian patriotism aroused in him by historical studies.

---

⁹ *Ibid.*, p. 273.

¹⁰ *Ibid.*, p. 284

¹¹ *Ibid.*

"There, there, to Kiev!" he wrote to Maksymovyč, "to the ancient and beautiful Kiev! It is ours, not theirs, isn't it so? There and around it the events of our antiquity took place."¹² Carried away by enthusiasm Gogol confided to Puškin some of his grandiose plans he intended to fulfill in Kiev. "I get enraptured beforehand, when I start imagining how my work will get into full swing in Kiev. There I shall drag out from beneath many works, not all of which I yet read to you. There I shall finish the history of the Ukraine and of the South of Russia and shall write a universal history, which, unfortunately, does not yet exist in its proper form in Russia or in Europe."¹³

Never had Gogol been so strongly drawn to the Ukraine as he then was. Although he was primarily spurred by intellectual and scholarly interests he looked forward to a life in Kiev which would be so much more congenial than in St. Petersburg. Yet even during the moments of strongest attraction he remained critical of what he considered the idleness and outright laziness of his countrymen. Often he blamed his own weak will and inability to get down to work on his Ukrainian heritage. Although throughout his life Gogol openly acknowledged his Ukrainian origin and his letters abound with references to the Ukraine as his country, he was never very proud of it. True, it had a glorious history and beautiful songs, but its way of life was too somnolent and idyllic.

At that time, in particular, Gogol was in love not so much with the contemporary, but with the ancient Cossack Ukraine. His work on the history of the Ukraine showed little progress, but he was determined to continue with it. In January and February, 1834, he published long "announcements about the publication of the history of the Little Russian Cossacks" in *Severnaja pčela* and *Moskovskij telegraf*, a sure sign that he hoped to complete his work. In response to his announcement Gogol received many offers of assistance. Sreznevskij wrote to him on February 16th, 1834, that he was very glad to hear "that the same writer who so pleasantly and so artfully entertained many of his readers with poetic tales of the Ukraine, wishes to offer to the Ukrainians an important work which, actually, relates our historical literature."¹⁴ Perhaps one of the reasons why eventually the history remained unwritten was the fact that Gogol became intensely disappointed with some primary sources such as the chronicles. "I have grown cool to our chronicles," he complained in a letter to Sreznevskij, on March 6th, "in vain trying to find in them what I wanted to find. Nowhere is anything mentioned about the time which should have been richest in events . . . That is why every sound of a folk-

---

¹² *Ibid.*, p. 288.

¹³ *Ibid.*, p. 290.

¹⁴ *N. V. Gogol v perepiske s I. I. Sreznevskim v 1834—35 gg.*, *Russkaja starina*, 1892, III, 754.

song tells me in livelier fashion about the past than our dull and short chronicles . . .”¹⁵ The only history of the Cossacks for which Gogol expressed unqualified praise was the *Istorija Rusov*. Perhaps it was his secret hope to emulate it. The hope remained unfulfilled and only a fragment of Gogol’s Ukrainian historical project came to be written. It was published in April, 1834, under the title “*Vzgljad na sostavlenie Malorossii*” (A View of the Composition of Little Russia).

The *View* is more of a poetic characterization of the Ukrainian Cossacks than a history. However, Gogol’s historical research is clearly evident. He adheres to the common view that the Cossack community was formed out of many elements for the defense of the country, later known as the Ukraine, against the Mongols. He also stresses the protection which South Russia received from the Lithuanians and puts the beginning of the Cossack movement rather earlier than most later historians, at the beginning of the fourteenth century. As to question of the links of the Cossack Ukraine with the past Gogol takes a middle position. On the one hand, he argues, “the greater part of this [Cossack] society consisted of the original, native inhabitants of Southern Russia,”¹⁶ on the other hand he admits that there was a strong admixture of other peoples and races. It is interesting that Gogol attempts to explain Ukrainian character through this historical bi-culturalism. “And so there arose a people,” he concludes, “which in religion and geography belonged to Europe, but in its ways of life, customs and dress was entirely Asiatic, in which two contrary parts of the world strangely clashed. These two multiplex elements were: European prudence and Asiatic carelessness, great activity and extreme idleness and languor, a striving towards development and improvement and yet mixed with the desire to scorn all achievement.”¹⁷

Gogol was also an active collector of Ukrainian folksongs. His ultimate ambition might have been to publish a separate collection. Writing to Maksymovyč on March 12th, 1834, Gogol was adamant that “without fail, we must publish the songs in Kiev. By uniting our forces we shall put an edition such as nobody has done before.”¹⁸ These plans, like those for the history, came to nothing. Nevertheless, Gogol continued to transcribe hundreds of folksongs from published and unpublished sources. Apart from Maksymovyč’s first collection he used the one by Wacław z O l e s k a (*Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*, Lwów, 1833), Lukaševyč and Dołęga-Chodakowski.¹⁹ His views Gogol expressed in an article “*O malo-*

¹⁵ N. V. Gogol: *Polnoe sobranie sočinenij*, X, pp. 298—99.

¹⁶ *Ibid.*, VIII, p. 47.

¹⁷ *Ibid.*, p. 49.

¹⁸ *Ibid.*, X, p. 302.

¹⁹ S. A. Krasinikov: *Istočniki sobranija ukrainskix pesen N. V. Gogolja*, in V. V. Gippius (ed.) *N. V. Gogol: Materialy i issledovanija*, Moscow—Leningrad, II.

rossijskix pesnjax" (On Little Russian Songs) written in 1833. Here again he offered a subjective interpretation in a Romantic vein. Ukrainian songs were to him a "living history" of the people. "They are permeated . . . by the wide freedom of Cossack life . . . Here we can see the power and the joy with which a Cossack forsakes the quietude and safety of home life in order to escape to the poetry of battle . . ." ²⁰

Ukrainian folksongs had a profound influence on some of Gogol's works. Not only the *Evenings* but also later works like "*Taras Bulba*" owe much to the folksongs. It has been suggested that the structure of the latter novel shows the great influence of the *dumy*.

In July, 1834, Gogol was appointed professor in the department of history at St. Petersburg University. This meant the collapse of his Kiev plans. Although disappointed at not being able to go to the Ukraine Gogol applied himself vigorously to his new profession, which turned out to be of very brief duration. "Although my heart desperately longs for the Ukraine," he wrote to Maksymovyč on August 14th, "I must submit. I submitted myself with resignation, knowing that on my side I did everything possible." ²¹ Gogol's literary work continued unabated. Early in 1835 there appeared the collection of short stories *Mirgorod*, in which all four stories deal with the Ukraine.

One of them, "*Vij*," has strong links with the *Evenings*. Despite Gogol's own explanatory footnote at the beginning of the story assuring the reader that the chief of the gnomes, Vij, is an authentic figure of Ukrainian folklore, no such assumption is tenable. Although many details of the story are authentic and have been borrowed from folklore sources, the main figure as well as the main idea of the story come from Gogol's imagination. The story is a supreme example of the free and extremely skilful creative adaptation of folklore to literary art. Under the guise of horror, witchcraft and suspense we discover the central themes of Gogol's art: the destructiveness of physical love, the spuriousness of social life and the power of evil over men. "*Vij*" is Gogol's Ukrainian masterpiece; in it the folktale form conveys ideally a universal theme. Such a use of folklore did not develop in Ukrainian literature until much later. In this sense Gogol is a precursor of Lesja Ukrajinka and Myxajlo Kocjubyns'kyj.

"*Vij*" was probably the last of the stories in *Mirgorod* to be written. Yet it is closest to the spirit of the *Evenings*. The collection was published in two parts simultaneously. The first part contained "*The Old World Landowners*" and "*Taras Bulba*"; the second—"The Tale How Ivan Ivanovič Quarreled with Ivan Nikiforovič" and "*Vij*." It is impossible to establish the order in which the first three stories were written, which in

---

²⁰ N. V. G o g o l : *Polnoe sobranie sočinenij*, VIII, p. 91.

²¹ *Ibid.*, X, p. 337.

any case may be immaterial. What is important for our purposes is to gauge Gogol's different sentiments towards the Ukraine. In "Vij" Gogol's detachment from it is much greater. In the "*Tale How Ivan Ivanovič Quarrelled with Ivan Nikiforovič*" his criticism of the Ukraine is the sharpest. There is simply nothing attractive about the town of Myrhorod in which the story is set. Its people are the worst kind of *pošljaki*, its life is completely stagnant, its courts farcical and its only beauty spot in the very centre of the town—a puddle. The two leading characters, Ivan Ivanovič and Ivan Nikiforovič, who quarrel over nothing, personify the pettyness and laziness of Gogol's countrymen, who are here mercilessly exposed by him. The exposure is scathing and uncompromising.

On the other hand, "*The Old World Landowners*" is Gogol's fond farewell to the tranquil life of the Ukrainian gentry depicted here in idyllic tones. True, the idyll is not complete; a patina of decay and disintegration hangs over the entire existence of Afanasij Ivanovič and Pušxerija Ivanovna. The tale has autobiographical overtones not only in the fact that the hero and heroine might have been modelled on Gogol's own grandparents, but also because in places there are clear guilt feelings arising out of the author's exchanging the good life of the Ukraine for St. Petersburg.

Instead of a multi-volume history of the Ukraine Gogol wrote a historical tale, "*Taras Bulba*." The *Mirgorod* version of it was finally expanded into a full-length novel in 1842. In some details "*Taras Bulba*" has links with Gogol's earliest attempts at historical fiction, "*The Terrible Vengeance*" and "*Hetman*." However, the main stimulus for it came from Gogol's historical researches. Among the most influential sources were *Istorija Rusov*, *Zaporožskaja starina*, Beauplan's description of the Ukraine, which came out in Russian translation in 1832, and last but not least, folksongs. It has also been pointed out that some descriptions were borrowed by Gogol from Narežnyj and Markevič's *Ukrainskie melodii*.

In a way, "*Taras Bulba*" is what so many of Gogol's contemporaries longed for—a Ukrainian novel à la Walter Scott. The brilliance of the romantic heroes caught up in battles on the wide Ukrainian steppes is magnificent. Yet behind it lies a deeper and darker layer of Gogol's search for identity. In depicting the Cossacks and their way of life he recalls the origins of his own family. Is there not an attempt to rehabilitate the "traitor" forefather, Colonel Ostap Hohol, who ignominiously surrendered a fortress to the Poles? Perhaps *Bulba* is Gogol's way of atonement.²² Subconsciously, Gogol pays a debt to his family and his happy

---

²² Cf. Leon Stilmann: *Nikolaj Gogol and Ostap Hohol*, Orbis Scriptus: Dmitriij Tschizewskij zum 70. Geburtsstag, Munich, 1966.

²³ Helen Muchnic: *An Introduction to Russian Literature*, New York, 1964, p. 91.

youth spent in the Ukraine. But unfortunately this evocation of innocence, beauty and ideal Cossack virtues cannot last. In spite of being a heroic prose poem, the book shows signs of disenchantment and deception. It could be read as a huge spoof on history,²³ and not on Ukrainian history alone. After all, what is left of all the glorious deeds and noble exploits? Only memories and these, for Gogol, in contrast to Ševčenko, bore no guarantee of Ukrainian independence in the present or the future. It never occurred to Gogol that these memories could stimulate a new growth—modern Ukrainian literature. On the contrary, one might say that Gogol's past was Ukrainian but that his present was Russian. However difficult the break with the past was, it had to be made eventually so that he could live in the present.

The next time Gogol was moved to return in his thoughts to the Ukraine was from abroad in the summer of 1839. After the death in Rome of young Count Veľgorskij, with whom Gogol formed a very close friendship, Gogol left Rome and travelled to Vienna. There, according to some of Gogol's biographers, he underwent a very serious spiritual crisis which changed the entire course of his life.²⁴

It was from Vienna that Gogol wrote to Ševyrev on August 25th, 1839: "Before me there appears and passes in a poetic formation the history of the Cossacks, and I would be a great fool if I don't make anything out of it. Whether it was from the Little Russian songs which are now in my hands or whether my heart has itself clairvoyantly received the past, I feel in me much that is so rare these days. God speed!"²⁵ We know that for some time before coming to Vienna Gogol was steeped in the reading of Ukrainian folksongs from which he did not part on his travels. Now, a major new idea emerged in his mind—that of writing a play based on the history of Zaporozhian Cossacks. Throughout the year Gogol worked on the play and in November or December 1839 Gogol told Aksakov that "in his head he composed a tragedy from the history of Zaporozhe, in which everything to the last detail is ready, even the costumes of the characters; that this is his old and favorite child, that he considers that this play will be one of his better works, and that two months will give him enough time to write it down on paper."²⁶ On his visit to Moscow, sometime in the spring of 1840, Gogol told Ščepkin that he had given this play the strange title "Shaven moustache" (*Vybrityj us*).²⁷ In a later letter to Pogodin, written from Rome on October 17th, 1840, Gogol remarked that the subject of the play "unfolded before me in such grandeur

---

²⁴ V. Setchkaev: *Gogol*, New York, 1965, p. 62.

²⁵ N. V. Gogol: *Polnoe sobranie sočinenij*, XI, p. 241.

²⁶ S. T. Aksakov: *Istoriija moego znakomstva s Gogolem*, Moscow, 1960, pp. 27—28.

²⁷ P. Kuliš: *Zapiski o žizni Gogolja*, St. Petersburg, 1856, I, p. 252.

that my whole being felt a sweet tremor. Having forgotten everything, I settled myself in the world which I had not visited for a long time and at that very minute I sat down to work . . ." ²⁸ V. Panov, who accompanied Gogol on his return journey from Moscow to Rome testified that Gogol read to him several scenes from the play and that one comic character was an accomplished creation.²⁹ The next news of the tragedy was brief and tragic. In September, 1841, in Frankfurt, Gogol read the play to Žukovskij and when the latter did not like it, Gogol burned the manuscript.

All that has been preserved are some drafts for this play. They are too scanty to be able to reconstruct the main idea, the plot, or the characters of the play. There are obvious similarities with "*Taras Bulba*" (its strong anti-Polish tone) and also with *Hetman*.³⁰ Of interest is Gogol's draft note on the general atmosphere of the play entitled "how to compose this drama" (*kak nužno sozdat etu dramu*). In part, it reads:

... array it in moonlight, silvery shimmer and sumptuous exhalation of the south. Flood it with the gleaming cascade of bright sunrays and let it be full of unendurable brilliance. Illuminate it all with the past evoked from bygone centuries, the times full of antiquity, envelop it with revelry, Cossack dances and all the expanse of freedom.³¹

The mood of poetic exaltation was Gogol's valediction to the Ukraine and his own past. It is natural that at the time of severe inner crisis Gogol should have looked with nostalgia to the Ukraine and tried to express her spirit in a work of art. What he could not leave to posterity in the play he left in the second, expanded version of "*Taras Bulba*" on which he worked at the same time. That version shows Gogol's firmer grasp of historical sources, greater attention to detail and a clearer messianic tendency. Yet, inevitably, the return to Ukrainian themes proved unsuccessful. Gogol's bonds with the Ukraine were severed and he could never reestablish them. As far as his creative development was concerned the source of nourishment which he drew from the Ukraine dried up and he was pursuing a new, religious quest. This led him away from his country, to foreign lands, to restless wanderings and a solitary spiritual search.

Gogol's interest in Ukrainian folklore and history was an integral part of his artistic development. Both played their part not only at the beginning of his career, but up to 1842, that is right up to the publication of *Dead Souls*. If it is remembered that after 1842 Gogol's creative powers

---

²⁸ N. V. Gogol: *Polnoe sobranie sočinenij*, XI, p. 314.

²⁹ *Ibid.*, p. 440.

³⁰ Ju. Oksmán: *Sožžennaja tragedija Gogolja iz prošlogo Zaporož'ja*, Atenei, III, Leningrad, 1926.

³¹ N. V. Gogol: *Polnoe sobranie sočinenij*, V, p. 199.

suddenly and irrevocably declined, it is clear that throughout his best years he remained in his work close to the Ukraine, closer than is usually admitted. His "Ukrainian" works are therefore neither *juvenilia* nor unimportant productions. They weigh less only in comparison with his masterpieces. The intensity of Ukrainian ties diminished as Gogol's roots in the Ukraine weakened. But this weakening was a sign of inevitable growth and of Gogol's realization that he must explore the soul of man without the context of history. If he wanted to become a great artist he had no choice but to write about modern man as he saw him. Although historical ties remained strong and Gogol kept returning to Ukrainian themes, his task in the end was to see the human being unadorned by a folk costume.

University of Toronto

THE SEMANTIC FIELDS 'LOVING,' 'LIKING,' 'FRIENDSHIP' IN NINETEENTH CENTURY LITERARY WHITE RUSSIAN

Arnold B. McMillin

A study of the vocabulary of the White Russian literary language as it existed in the 19th c. reveals, not unexpectedly, a relative paucity of words to express all but the simplest abstract conceptions, together with a rich variety of synonyms and different forms for those concepts that were within the grasp of the common people. The literary language was to a very large degree based on the popular or *narodny* language of which Jan Čačot wrote:

'Mowa dialektu Krewieckiego (*sic*) jest wewnątrznie i zewnątrznie bardzo niedoskonalona, chociaż włościanie nasi niezmiernie lubią rozmawiać... S tém wszystkiém jak pojęć i wyobrażeń mają bardzo mało, taka (*sic*) i wyrazów wielki niedostatek. Włościanin nasz nie zna wyrazów: uczucie, pojęcie, ludzkość, dobroczynność, gościnność, wdzięczność; on powie: *czuju* (a to samo znaczy i *słyszę*), *rozumieju*, *dobry czatawiek*, *treba biednemu dać*, *treba hościa częstować*, *dziakuj*, i każde pojęcie swoje nie rzeczownikiem, ale słowem najpospolicijéj tłómaczy.'¹

His point is illustrated by the semantic fields under discussion here where we find 24 different verbs as against 6 abstract nouns, whose occurrence is also much less frequent than that of the verbs.

The variety of forms was due to the fact that as yet there had been no normalisation of the language; not until *Naša Niva* and later was there any attempt to standardize grammar, spelling and vocabulary: writers simply tended to write in their own dialect, and when, for example, Abuchovič was criticised by Bahuševič for his use of language he simply replied:

---

¹ Jan Č a č o t (Czczot), *Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny, z dołączeniem pierwotwornych w mowie sławiano-krewieckiej*, Wilna, 1844, introduction.

'U havorcey jošë ružnica
Miž majeju i Tvajej:
Majej — puščy Ptyč hranica,
Ty — Panarski salaviej...'²

Almost all the writers whose names are known to us were familiar with either Russian, Polish or both (many of them also wrote in one or other of these languages) so that in the absence of precedents and norms considerable use was made of loanwords and calques. The verbs found in the 19th c. literary texts are particularly profuse in variant forms thanks to interchange of prefixes; a number of the forms are not recorded in any of the dictionaries and glossaries that it has been possible to consult.

The words of the semantic fields 'Loving,' 'Liking,' 'Friendship' are typical of the abstract vocabulary as a whole and, it is hoped, can give an indication of some of the features of 19th c. vocabulary in general, and of its use by specific writers and in specific texts. The vocabulary has been considered in its relationship to Russian, Ukrainian and Polish. Hence 'all' in the text means that the word referred to is common to White Russian, Russian, Ukrainian and Polish. The article is based on a study of all the 19th c. books, poems and articles available by autumn 1966.

TO LOVE, LIKE

KACHAĆ, LUBIĆ. Of these, the two main verbs meaning 'to love,' *kachać* appears much less frequently than *lubić*, and the authors that use it, CZ, D-M, AH, also use *lubić*. The latter is also used by BAR, RR, JL, BA, AA, and is found in PS, ROM, EN45, EN90, PRPP, ŠIT, DA, VVV, HP, as well as two P religious publications in the WR vernacular, KROT, EL, which shows that the Poles who produced the work considered *lubić* to be the more characteristic WR word. The typically P use of *lubić* meaning 'to like' is also found in the 19th c.: CZ, D-M, BA, EL, SSBB, HP.

D-M uses *lubić* to translate P *kochać* (PT, 1, 233), and altogether he uses the latter word only 10 times compared with 41 instances of the

---

² Alherd Abuchovič, *Papery*, 10, *Litaraturnae Apraŭdanne*, as quoted in V. V. Barys'enka, ed. *Belaruskija pismenniki druhoj palovy XIX stahoddzja*, Minsk, 1956, p. 272. In the same chapter he goes on, 'ja kladu ŭ litaraturu svoj pryrodny dyjalekt belaruskaj movy, dajučy najlepšaje z jaho. U kancy nevjadoma jašče, katory dyjalekt belaruskij peramoža. U Francyi — špjarša dyjalekt pravincyi Langue d'Oc meŭ peravahu ŭ francuzskaj litaratury, a paz'nej Langue d'Oui — cjaperašnjaja francuščyna. Heta treba pamjatac' i našym litarataram i purytanizmam ne zabaŭljacca!'

former.³ Of the dictionaries and glossaries, however, neither Nos, BN,⁴ nor any of the dial. ones except Kas have *lubić*. WR-R, on the other hand, gives it. *Kachać* (*kochać*) is recorded much more widely: Nos, BN, WR-R, Dob, Kas, Ras, AP, Hr, Karl; Da describes it as a P word used in the Smolensk and other Western territories. Thus, although *lubić*, unlike *kachać*, does not appear in several early WR texts (ChB, BK, for example) and although it is not recorded in Nos or BN, it nevertheless finds wider usage in the 19th c. than its synonym *kachać*. *D-M* reflected the general tendency.

KACHACCA, 'to love each other,' *D-M*(2), *AJ*, is recorded in this sense in WR, U, P dictionaries. Cf. the meaning 'to enjoy oneself' and 'to be so gracious as to' in KPS where the word is listed as a P-ism.

ZALUBIĆ, 'to begin to love,' *SCH*, is not characteristic of WR. Da, Hr(coll.), KarlD. In U usually occurs with a neg. corresponding to R *ne vzlubit*.

ZLUBIĆ, 'to fall in love,' *D-M*(1). Nos gives only *zľubovać*; WR-R only *refl.*; Hr gives 'to take a fancy to.'

PALUBIĆ, 'to take a fancy to,' not referring to a person, *D-M*(1), is a characteristically P meaning. *D-M* also uses the word more frequently (7 times) in the sense 'to fall in love' and *AA* has simply 'to love'⁵: the latter meanings are characteristic of MWR, R, U.

UZLUBIĆ, 'to like,' *RS*, Nos, Da, Srez (all with the prefix *vz-*). MR only in neg.: 'to take a dislike to.'

RAZLUBIĆ, 'to cease loving,' *AH*, WR-R, ANR, Hr, is a modern word not found before the 19th c.: probably a R-ism in WR and U.

ZAKACHACCA, 'to fall in love,' *D-M*(1), WR, U, P.

UKACHACCA, 'to fall in love,' *SIT*, is a much rarer word: KBAN (1: Stavien), Karl.

LUBA, 'it is nice,' *BA*, *PS*, *BSV*, *HIJK*, 'all.' Not recorded in Nos.

MILAVAC, 'to love,' *D-M*(3), *AH*, *AJ*, *KROT*, *EL*, a ComS root with various shades of meaning. It is difficult to know the stress and thus distinguish *milavać* and *milavác*. Nos, KPS, ANR(arch.), Karl, have this meaning: it is an old P-ism in this sense, now arch. in WR, R, P. Da, Hr, WR-R, have the force of 'to show love' and 'to caress.' *Ta* has *milwvać*

---

⁵ *Dzed moj sardečna jaho paljubiš, a sv. pamjaci babka maja cjarpeć jaho ne mahla, ...*

³ This and all subsequent examples of frequency of usage in *D-M* are taken from Šćapan H r a b ě y k a ů, *Slovník novy Dunina-Marcinkeviča*. For more information on this useful but as yet unpublished work see *Polymja*, 1965, 10, 167—75.

⁴ One should remember that Nos is basically a differential dictionary, which explains the omission of many of the words that coincide with the Russian. BN differs from Nos relatively rarely and seems to have been based on the earlier work.

(sic) in place of *šanovać* in the meaning 'to respect,' ANR (arch.). Cf. *pa-milavać* 'to caress,' BA, all ESL.

MILAVACCA, 'to be affectionate,' D-M(1) ('*Dušoj milavališ byccam halubočki*'), 'all.' Also appears in D-M as 'to love' with unusual construction: '*U čystace. dzetki, velmi milavalaš / Da šveta ů řečcy zaššedy kupalaš.*'

UMILAVAC, 'to love,' AJ ('*Umilujcež svoë rodnaja, pakin'cja ůšë modnaja*'), Nos, BN, Karl: a P-ism.

NARAVICCA (imp.), 'to be pleasing,' D-M(1), is a popular pleo-
phonic variant of R *nравitsja*, found widely in WR dialects but not recorded in any of the glossaries.

SPADABACCA (imp.), 'to be pleasing,' D-M(8), SP, KK, BA, BB (translated from U), GAR, is the literary word, also found in the early period, WR, U, P. Da refers to it as an U-ism in West R dialects.

SPADABAĆ, 'to like, love,' D-M(5), BA, is common to WR, U and West R dialects, but only *refl.* form is found in early WR documents and in P.

UPADABAĆ, 'to love,' D-M(2), AJ, WR, U, P.

ŽALEĆ, 'to care for, love,' EL(3): a R dial. meaning, Dob, Vol, Jak, unexpected in a booklet of P origin.⁶

LOVE

The same roots are found in the nouns for 'love' as in the verbs.

KACHAÑNE, 'love,' D-M(2), KROT, CZ, WR, U, P. CZ has stress marked on first syllable. A misprint? D-M also has pl. meaning 'expressions of love and friendship' ('*to kachan'nja, pry čarcy, vjali da dnja bela*').

LUBOŮ, 'love,' D-M(1—his last work, 1866), AJ, AA, MWR, R, U, North Eastern WR dialects (Dob, Kas). Not in Nos, although found in the early period (Kr, Zb, StK). Not used by any writer of the first half of the century: cf. *kachañne*.

MILAŠĆ, 'love, affection,' BA, D-M(2); they also use the word in the sense of 'favour' or 'kindness' (*panskaja milašć, carska milašć*) as do many other writers. BA, AH, have penult. stress *milošći* in gen., thus following the P pattern.⁷ In the meaning 'love' the word is given by Srez, Kr, Hr, as well as BN, but not by Nos or WR-R. The usual WR

⁶ It is not rare for a word used in an unusual or alien way to be used by the same writer in another place in a meaning more characteristic either of WR or of WR 19th c. writers: *žaleć* appears in EL and elsewhere as 'to pity.' Another example of this phenomenon is *milašć*.

⁷ This tendency, especially noticeable in BA, is not necessarily straightforward polonisation: it is generally found in fem. rhymes, e. g. with *zlošći, hošći*.

meaning being 'mercy, favour,' it seems to be a P-ism in the sense of 'love' (Bul, Isk), but Lob calls it a dialectalism in *BA* (he does not mention *D-M*), and Vajt places it in the Maladžečna region.

UPADABAÑÑE, 'love,' *KROT*, Nos, KarłD. The usual U, P meaning is 'inclination.'

UMILAVAÑÑE, 'love,' *AJ*, is a P-ism.

SWEETHEART

KACHANKA, *D-M*(1), *BA*, *AH*, *SIT*, lit. and pop. WR, U, P. Da: only used in R stories about U or P life. Šat, Jan: 'lover.'

UKACHANY, *D-M*(1), a P-ism not characteristic of WR. KBAN (1: Nikanovič), U (*ukochanyj*), P.

ULUBLONY, *AA*, a hybrid form. WR, like P, has no epenthetic 'l' in this word. Cf. U *ul'ublennyj*.

LUBY, *AR*, *ŠP*, *JL*, *BA*, belongs to the considerable group of words that though characteristic of lit. as well as pop. WR and U are stylistically limited in R and P; R (pop. and poet.), P (poet.).

LUBA, *CZ*, *JL*, is the fem. form of *luby*, Da, Karł, KBAN (1: Krapiva). Nos, *lubka* (masc. or fem.); MWR, *lubaja* (*luba* is equivalent of MR *lubo*). BN, Hr give meaning 'love.'

HALUB'EC, *D-M*(1), not recorded in this meaning. Cf. WR, R, U suffix *-čik*. Perhaps *D-M* created this form purely for the rhyme: *halubca / maladca*.

ZAHLADUCHA (*sic*), *D-M*(1), Nos (*zabl'aducha*: 'a handsome well proportioned woman').

PARALESKA, *JL* (*Špjašy . . . čas nabnašy, pabačyš dzjavuchu / Svaju paralesku i ljubn*). Not recorded. Cf. U *perelesnyc'a*; R (arch.) *prelestnica*, 'seductress.'

N'ABOHA, *D-M*(1), WR-R (dial.), Hr. As a term of affection (cf. P 'a poor, unhappy woman') characteristic of U and South WR dialects. Usually used in the voc. case.

FRIENDSHIP

Typically of the general pattern there are few words for 'friendship,' 'friendly,' 'to make friends,' but considerably more for 'friend.'

DRUŽBA, *AR*, *D-M*(6), 'all'; *D-M* also uses it to mean 'best man at a wedding'—a characteristically U, P usage.

BRATSTVA, *KK*, R, U; WR (Nos, WR-R) has only 'brotherhood, society,' a meaning characteristic of R, U also. In the given sense MWR word is *braterstva*, a form shared by U and P, but not R.

PRYJAŽŃ, VOŠ, *AA*. Not recognised in WR-R, appears 26 times in KBAN, and thus seems to have entered the lit. language. Nos, though not giving the word itself, gives *prijažńicca* thus indicating that the word

is not merely bookish. An OR word, found also in many early WR documents (Kr, Krap, Zak, Zb et al.), it is known also to U, P. Bul refers to it as a R-ism in VOŠ, although it is difficult to see why.

ZAŽYLAŚĆ, AA, 'friendly terms,' is a P-ism.

FRIENDLY

BRATNI, AJ(2), JL(2), BA, in sense of 'brotherly, friendly,' recorded WR-R, Karl, but not Nos or any of the WR dial. dictionaries. R meaning, shared with U, is 'of a brother,' with *bratskij* in the meaning here.

PABRATYMČY, AJ (*pabratymčaho paëta*), is a P-ism. See, however, the noun *pabračim*.

TO MAKE FRIENDS

D-M uses three different words in this meaning (once each).⁸

PABRATACCA, 'all.'

ZBRATACCA, WR-R (coll.), P only; also found in KS (a translation from P). Possibly an old P-ism.

ZDRUŽYCCA, a purely ESl word (WR-R, Da, Hr, Kas). D-M also has this root with prefix *a-*: *adružycca*, in the sense 'to get married,' U, Ras; AP gives the latter form as 'to become engaged,' and MG as 'to have sexual intercourse.'

FRIEND

The words for 'Friend' are characterised by variety of form rather than frequency of occurrence. *Pryjac'el'* is used by 9 different authors, *druh* and *brac'ec* by 5, after which most of our examples are either unique occurrences or else confined to one author or work.

DRUH, D-M(5), JL, FT, AJ, ROM, 'all,' has been found in WR documents from the earliest times.

DRUŽKA, D-M(3), is not recorded in the dictionaries in the sense of 'friend (masc.);' Nos, Dob, Karl, however, all give 'friend (fem.)' among their meanings. Otherwise BN, WR-R, Kas, Bir, Šat, Da (Op: Kur, Psk), Hr give 'friend of bride or bridegroom at wedding.' Dob also has 'wife.'

DRUŽOK, D-M(1), not characteristic of WR; R, U, KBAN (but nearly all Kolas).

DRUŽYNA, ROM, Dob, Hr only. Originally a collective noun it was used by Skaryna and in KS in the OR sense of 'friends.' BN, BP, Dob, Hr give 'wife'; BN, Kas 'friend of bride at wedding.'

⁸ The preponderance of examples from the works of D-M is not only explained by the relatively great volume of his works in WR, but also by the nature of the semantic fields under consideration: as he was chief representative of the sentimentalist school it is not surprising that his works abound in words for 'love' and 'friendship.' Had the semantic fields been those of 'grief' and 'injustice,' for example, later writers like BA and JL would, no doubt, have been better represented.

PRYJAC'EL, *D-M*(6), *KK*, *BA*, *T*, *RS*, *DA*, 'all,' but whilst R, P have penult. stress, MWR (BN, WR-R; Vas mistakenly gives penult.), U have stress on first syllable. (Slov has penult. and SCr a new first syllable stress.) This is unusual in that when WR stress differs from R it usually falls on the penult., i. e. coincides with P. It is unfortunately difficult to establish the stress in the majority of 19th c. texts, since most of them are either in syllabic verse or prose, but *D-M* (in *Travica brat-s'astryca*) and *T* have the R, P stress. In addition *AJ* (*PT*, 1.385) has this stress marked in the text, although the same word appearing earlier (1.154) had no stress marked. Since the dialectal dictionaries do not give this word conclusions about the stress are difficult.

S'ABAR. The word meaning 'friend' most typical of WR appears but rarely in the 19th c., and then only in anonymous works, *UPN*(2), *RS*(2); in *PS* it has the form *sabar*, but the hard *s*— may be due to a misprint. An old ComS word known also to Lith, its etymology is uncertain;⁹ it originally meant 'a member of a group or a body of some kind,' and although known in the period of ComESl it occurs particularly frequently in WR documents of the 15th c. and 16th c. It still exists in some R dialects¹⁰ and some U ones,¹¹ as well as WR, although not always in its original meaning.¹² One should note also that the word takes various forms: in addition to the basic *s'aber*, *s'abar* there is *s'abra* (Kas, Da [Western, Psk, Nvrs], GK), *s'ab'or* (Dob), *s'abro* (Hr), *sebrà* (GK), *sébr* (Nos [rare]), *s'abr* (Nos, Da [Rjaz etc.]), *šab'or*, *šabra* (Da [Ornb, Sib]). With time the word changed its meaning in WR from 'member of a group' to 'friend'; in the former meaning the word was replaced by *člen* and by the 19th c. the old meaning had been lost. It was revived, however, along with many other old WR words, in the 1920s, and in the dictionaries of this period *člen* and *s'abar* are synonyms; the 'new' meaning of 'friend,' however, was too well established, and by about 1935 the situation was the same as it had been in the 19th c.¹³ *S'abar* (or *s'abra*) is recorded in all the important WR dictionaries (Nos, BN, WR-R, Kas, Šat).

TAVARYŠ, *AA*, 'all'; WR-R has *tavaryšč*, but BN, R-WR, KBAN all have *tavuryš* as in U, P. This is a curious russification in WR-R since in general it has many fewer R-isms than the earlier R-WR.

⁹ A. A. Potebnja, 'Etimologičeskije zametki,' *Russkij filologičeskij vestnik*, V, p. 138; A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Cracow, 1927, p. 487, Vas, II, p. 599.

¹⁰ Da, IV, p. 383.

¹¹ V. N. Vasilenko, *Opyt tolkovogo slovarja narodnoj tehničeskoj terminologii po Poltavskoj gubernii*, Kharkov, 1902, p. 53. See also Lys.

¹² For example: Bir, Lys: 'rival'; Dob: 'a healthy child'; GK: 'a society, union.'

¹³ I. K. Hermanovič, *Narmalizacyja leksiki belaruskaj litaraturnaj movy* Ź 20—30 *hb. XX sth.*, k. d., Mińsk, 1963.

BRAT, ComS, widely used in 19th c. as in early period (Kr p. 74) and now.

BRAĆIK, *D-M(1)*, *JL*, *BA*, *ESl*.

BRAĆEC, *D-M(1)*, *AH*, *BA*, *EN45*, *EN90*, *HD*, *RS*, the most widely used diminutive of *brat* is considered by Nos to be a R-ism, and is not recorded in WR-R. KBAN has several 20th c. examples of the word, however.

BRATKA, *D-M(35)*, *AH*, *FT*, Nos, BN, WR-R; corresponds to R *bratok*, U *bratko*, P *bratek*.

BRATAČKA, *D-M(1)*, Nos, WR-R only.

BRATOČAK, *D-M(3)*, not recorded in the dictionaries. Cf. Dob *brátiček*, KarlD *bratuszek*.

BRAĆATAK, *DA*, not recorded. Cf. P (dial.) *braciaszek*.¹⁴

PABRAĆIM, *ROM*, *ESl*, P (arch.: *pobratym* (≤ U) preferred). Nos gives specifically 'secret friend'; Dob, GK, Da (Psk) give 'lover.' Da (East.) 'cousin.'

PABRATYM'EC, *BA*, *AJ*, U (rare), P (*pobratyniec* preferred).

BLIŽŃI, 'neighbour,' 'brother,' *DM(2)*, *KK*, *AJ*, *ROM*, common to R, U, P. Of the WR dictionaries BN, R-WR, KBAN give the word; Nos, WR-R do not. Word used in this sense in 17th c. and earlier WR documents (BK, Zb).¹⁵

ACQUAINTANCE

ZNAKOMY, *SSBB*, R, U. A R-ism in a highly russianised document.

ZNAJOMY, *D-M(2)*, *AA*, *GAR*, *BSV*, WR, U, P, but not R. Also found in the early period (BK, Zb, KNR).

In conclusion one can make several general observations. Many early 19th c. writers like RR regarded WR as a local variant or dialect of P, whilst later in the century the Tsarist authorities, advised by Potebnja and, later, Šachmatov and Sobolevskij, insisted that WR was not a separate linguistic entity but merely 'the way of speech of the inhabitants of the North-West region' (of Russia). In the semantic fields 'Loving,' 'Liking,' 'Friendship,' P-isms and R-isms appear with roughly equal frequency, although the former are, naturally, dominant in the early part of the century when many of the main writers (*BAR*, *CZ*, *D-M*) were Polonised White Russians. Although texts and works coming from these writers and from Western White Russia or Poland tend to contain more P-isms (*D-M*

¹⁵ See also: StK, p. 147.

¹⁴ KarlD has the following note: 'Powieściopisarze nasi (zdaje się że pierwszy Lam) wkładają w usta Litwina ten wyraz. Jako żywo (*sic*) na Litwie nie jest on używany.'

is an exception), there are also cases where the opposite occurs; *žalec* in *EL*, for example. *AJ*'s translation of *PT*, too, although containing numerous P-isms and, for the most part, remaining close to the original, not infrequently strays towards lit. R. Another point that might be made is that when words are borrowed from P (e. g. *pabratym'ec*) it is not always the most common form that is taken: sometimes it is an old or relatively rare one. All the writers of the 19th c. used R-isms and P-isms to a greater or lesser degree: *D-M* and *BA* were the most restrained in that the majority of their borrowings were motivated by linguistic necessity or stylistic desirability.

The unsettled state of the WR lit. vocabulary in the 19th c. can perhaps be most simply illustrated by the fact that of the words considered in this article over one third are not recorded in any of the major WR dictionaries (Nos, BN, WR-R).

University of London

ABBREVIATIONS

19th c. Authors and Anonymous Texts

- AA* = Alherd Abuchovič
AH = Adam Hurynovič
AJ = Aleksandr Jel'ski
AR = Arcimoŭski
BA = Francišak Bahuševič
BAR = Jan Barščevski
BB = *Pro bahactvo da b'ednosť. P'ereklad s ukrajinskaho*, Geneva, 1881.
BSV = *Bjaseda staraho voľnika z novymi pra ichnae dzelo*, Mogilev, 1861.
CZ = Jan Čačot (Czczot)
DA = *Dziadz'ka Anton abo hutarka ab usim čysta, što balič, a čamu balič nie viedajem*, Vilna, 1892.
D-M = V. I. Dunin-Marcinkevič (Dunin-Marcinkiewicz)
EL = *Elementarz dla dobrych dzietok katolikou (sic)*, Warsaw, 1862.
EN45 = *Eneida Navyvarat, Majak*, XXIII, 1845.
EN90 = *Eneida Navyvarat, Smolenskij Vestnik*, 10—11, 1890.
FT = Fieliks Tapčevski
GAR = Garš'in, *Signal*, anonymously translated into WR, M, 1891.
HD = *Hutarka Danily sa Šcĵapanam, Russkaja Starina*, XVII, SPb, March 1886, 674—8.
HP = *Hutarka Paŭljuka, Vilenskij Vestnik*, 173, 8, 8, 1898.
HUK = *Hutarka ŭ karčmie, Polymja*, 1956, 2, pp. 144—52.
JL = Janka Lučy na (Ivan Lucyjanovič Niesluchoŭski)

- KK = Kastus' Kalinoŭski
 KROT = *Krótkie zebranie nauki chrześciańskiej dla (sic) wieśniakow mowiących językiem polsko-ruskim wyznania rzymsko-katolicznego (sic)*, 1835.
 PL = *Panskaja Laska*.
 PRPP = *Predśmertnyj rozhovor Pustelnika Petra*, Kiev, undated.
 PS = *Pozdravitel'noe stichotvorenje so dnëm angela*, Majak, IX, XVII, 1843, 34—7.
 ROM = Je. R. Romanov, *Belorusskij Sbornik*, v. 1, Kiev, 1885.
 RR = Radvan Rypinski
 RS = F. F. Blus, 'Reč starovojsa dlja narodnogo čtenija,' Mogilevskie Gubernskie Vedomosti, 1862, No. 51, 60, 61.
 SCH = *Schod*.
 ŠIT = A. D. Šunkievič, *Šciapan i Taciana*, Minskij Listok, 7th March, 1889.
 SSBB = *Skazka ne skazka, byl nie byl, ale tak byvaic'*, from *Rasskazy na belorusskom narečii*, Vilna, 1863.
 ŠP = P. M. Špileŭski
 T = *Taras na Parnaše*: basic (Minsk, 1945) text used by I. Bas, 'Drukavanyja i rukapisnyja varyjanty pačmy *Taras na Parnasie*,' *Belaruskaja Litaratura*, III, 1960, q. v.
 Ta = *Taras na Parnase*. Rukapisny spis. Cëtraľnaja bilblijatëka AN. LitSSR, fond VBF-927. (I. Bas *op. cit.*, see above.)
 UPN = *U panov nikto bez sprosu*, recorded I. I. Nosovič, *Zapiski Imp. Rus. Geogr. Obšč.*, V, 76—9.
 VOŠ = *Vos' cjaper jaki lud staŭ*, recorded 1848.
 VVV = *Vot vidzice vy, dzeci, jakie cjaper ljudi na svece* in Radimič, *Milostivy Osip*, Vitebsk, 1896.

Dictionaries, Glossaries and Pre-19th c. Texts

- ANR = *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, AN SSSR, M-L, 1948—65.
 AP = A. Polevoj, *O jazyke naselenija Novozybkovskogo uezda Gomel'skoj gubernii*, Minsk, 1926.
 Bir = N. V. Biryła, *Havorki Čyrvonaslabodskaha rajona Babrujskaj voblasti*, k. d., Minsk, 1953.
 BK = *Biblejskija knihi s XVI v.*, MS in S-Š (see BR, III, 2, 34).
 BN = M. Bajkoŭ, S. Nekraševič, *Belarуска-rasijskij sloŭnik*, Minsk, 1926.
 BP = D. G. Bulgakovskij, *Pinčuki*, *Zapiski Imp. Rus. Geogr. Obšč.*, 13, 3, SPb, 1890: glossary on pp. 193—200.
 BR = Je. F. Karaskij, *Belorusy*.

- Bul = M. H. Bulachaŭ, *Razviccė belaruskaj litaraturnaj movy ŭ XIX—XX sth. va ŭzaemaadnosinach z inšymi slavjanskimi movami*, Minsk, 1958.
- ChB = *Chronika Bielskaha*, MS in S-Š (early 17th c.: see BR, III, 2, 86).
- Da = Vladimir DaI, *Tolkovyj slovar' živogo velikoruskogo jazyka*, 4th edition, SPb, 1912.
- Dob = V. N. Dobrovolskij, *Smolenskij oblastnoj slovar'*, Smolensk, 1914.
- GK = G. Kulikovskij, *Slovar' oblastnogo oloneckogo narečija*, SPb, 1898.
- Hr = Borys Hrinčenko, *Slovar' ukrajins'koji movy*, Kiev, 1907.
- Isk = L. Iskra, *Svaeasablivas'ci belaruskaj movy ŭ paraŭnan'ni da susednich slavjanskich movau*, Paris, 1951.
- Jak = Je. I. Jakušin, *Materialy dlja slovarja narodnogo jazyka v Jaroslavskoj gubernii*, Jaroslavl, 1896.
- Jan = F. Jankoŭski, *Dyjalektny sloŭnik*, 2 vols., Minsk, 1959—1960.
- Karł = Jan Karłowicz, *Słownik języka polskiego*, Warsaw, 1900.
- KarłD = Jan Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, Cracow, 1900.
- Kas = M. I. Kasparovič, *Biellaruska-rasijski sloŭničak*, Vitebsk, 1925.
- KBAN = Card index for new dictionary of MWR now under preparation in Instytut Movaznaŭstva AN BSSR.
- KNR = *Knih rožaju*. MS in Cent. Lib. AN LitSSR.
- KPS = Je. F. Karskij, *Zapadno-russkie perevody psaltyri v XV—XVII vv.*, Warsaw, 1896.
- Kr = V. F. Krivčik, *Slovarnyj sostav belorusskich perevodnych povestej vtoroj poloviny XVI veka*, k. d., M, 1952.
- Krap = P. F. Krapivin, *Slovarnyj sostav 'Otpisov' Filona Kmity Černobylskogo*, k. d., Minsk, 1954.
- KS = *Kroinika Sloviačov (Strykoŭskaha)*, MS in S-Š (see BR, III, 2, 90).
- Lob = M. P. Loban, 'Tlumačalny sloŭnik belaruskaj movy,' *Belaruskaja Mova*, Minsk, 1965, pp. 5—12.
- Lys = P. S. Lysenko, *Slovyk dialektnoji leksyky seredn'oho i schidnogo Polissja*, Kiev, 1961.
- MG = M. K. Gerasimov, *Slovar' uezdnogo čerepoveckogo govora*, Sbornik ORJaS, AN, 87, 3, SPb, 1910, 20—98.
- Nos = I. I. Nosovič, *Slovar' belorusskogo narečija*, SPb, 1870.
- Op = *Opyt oblastnogo velikoruskogo slovarja*, SPb, 1852.
- Ras = P. A. Rastorgujev, *Seversko-belorusskij govor*, L, 1927: glossary pp. 139—54.

- R-WR = *Russko-belorusskij slovar'*, M, 1953.
 Srez = I. I. Sreznjevskij, *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka*, SPb, 1893.
 StK = C. S. Stang, *Die westrussische Kanzleisprache des Großfürstentums Litauen*, Oslo, 1935.
 Šat = M. B. Šaternik, *Krajovy slovník Červenščyny*, Minsk, 1929.
 Vajt = N. Vajtovič, *Da pytanja ab farmiravanni nacyjanaľnaj litaraturnaj belaruskaj movy. Ab suadnosinach litaraturnaj movy i dyjalektaŭ*, Minsk, 1958.
 Vas = Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1953—8.
 Vol = V. Volockij, *Slovar' rošovskich govorov*, Sbornik ORJaS, AN, 72, 3, SPb, 1903, pp. 19—115.
 WR-R = *Belorussko-russkij slovar'*, M, 1962.
 Zak = M. M. Zakařan, *Slovarnyj sostav statuta Velikogo Knjažestva Litovskogo 1588*, k. d., M, 1955.
 Zb = *Zbornik No. 107*, MS in Cent. Lib. AN LitSSR.

Miscellaneous

- AN = Akademija Nauk (Navuk)
 ES1 = East Slavonic
 ComS = Common Slavonic
 imp. = impersonal
 k. d. = kandidatskaja dissertacija (kandydackaja dysertacyja)
 L = Leningrad
 Lith = Lithuanian
 M = Moscow
 MR = Modern Russian
 MWR = Modern White Russian
 OR = Old Russian
 P = Polish
 P-ism = Polonism
 PT = *Pan Tadeusz* (Translated by D-M 1859, AJ 1892)
 R = Russian
 R-ism = Russianism
 S-Š = Saltykov-Ščedrin library, L.
 SCr = Serbo-Croatian
 Slov = Slovene
 SPb = St. Petersburg
 U = Ukrainian
 U-ism = Ukrainianism
 WR = White Russian

KAJKAVIAN KOINE

Thomas F. Magner

Kajkavian is the name used to designate a group of Serbo-Croatian dialects spoken in northwestern Croatia. The use of the variant forms, *kaj/čal/što*, to label dialect groups provides only a rough discriminating device but one which, because of the high frequency of usage of this pronoun, would be most noticeable to the speaker of one Serbo-Croatian dialect attending the speech of a speaker from another dialect area. Standard Serbo-Croatian is based on a štokavian dialect so that čakavian and kajkavian dialects now have currency only within their respective regions, the coastal region for čakavian, northwestern Croatia for kajkavian. For štokavian speakers čakavian speech and songs conjure up post-card like pictures of the Adriatic Sea and summer vacations, while kajkavian speech and songs suggest happy-go-lucky country bumpkins; when a Zagreb theater group staged Shaw's *Pygmalion* and faced the problem of representing in Serbo-Croatian the Cockney speech of Liza Doolittle, it did not require much pondering to decide for kajkavian. For speakers of čakavian and kajkavian the official štokavian is associated with school and its attendant problems (e. g., mastering the Vukovian accentuation, trying to remember when to use *ije*, when *je* in those forms which historically had *jat* [thus, Croatian *lijepo* 'good,' *ljepše* 'better'];¹ štokavian also means officialdom and social mobility and thus the ability to speak and write štokavian Croatian is a necessity for čakavian and kajkavian speakers who wish to be other than farmers or manual laborers. The dialects appear in written form only in poetry, in song lyrics, or in humorous texts; for example, the *Zagorski kolendar*, an annual publication

---

¹ The kajkavian dialects are ekavian, as is Serbian štokavian in that their reflex of *jat* is *e*, thus *lepo*, *lepše*. The Slovenian language is also kajkavian ekavian (it uses *kaj*, has the *e* reflex, e. g. *lepo*); in this paper kajkavian will refer to the *kaj* dialects of Croatia, while Croatian will be used to designate the Croatian variant of the official Serbo-Croatian; Croatian then is štokovian ijekavian (e. g. *lijepo*, *ljepše*).

devoted to the kajkavian region of Zagorje (north of Zagreb), has all its articles in štokavian and only the poetry selections in kajkavian.²

The kajkavian dialects are spoken in a relatively small area; it is possible to drive the length of the area, say from the city of Karlovac in the south to the Hungarian border in the north in a few hours. Very roughly, the kajkavian region is in and around the triangle formed by the cities of Karlovac and Sisak in the south and Čakovec (up to the Hungarian border) in the north. Cities and towns which are completely inside the kajkavian region are Čakovec (population in 1961—9,647), Koprivnica (11,799), Krapina (less than 5,000), Križevci (6,498), Varaždin (26,239), and, anomaly of anomalies, Zagreb (427,319), the official locus of canonical (štokavian) Croatian. Karlovac (39,803) and Sisak (26,466) are on the southern boundary of the kajkavian area and are meeting-places for diverse dialects, including kajkavian. The kajkavian area north from Zagreb to Čakovec is one of the most densely populated regions in Yugoslavia with more than a hundred persons for every square kilometer as compared to the average for Yugoslavia of 66.

Whether the kajkavian dialects should be classified as Slovenian or Serbo-Croatian is a problem which agitated earlier scholars.³ Vuk Karadžić viewed kajkavian as a transitional dialect between Slovenian and Serbian (*jezik kao prijelaz iz Kranjskoga u Srpski*) and he considered kajkavian speakers to be Slovenes.⁴ In the first map of Serbo-Croatian dialects, that of Belić's in 1905, the kajkavian dialects are not shown; Belić explained his omission thus: "The kajkavian dialect represents a mixed speech, a Slovenian-Serbian, at the base of which is a Slovenian dialect."⁵ Later, in his encyclopedia article of 1929, Belić worked out a classification rationale for including kajkavian dialects in the Serbo-Croatian language.⁶ Leskien, in his notable work on Serbo-Croatian, does not treat kajkavian in his discussion of Serbo-Croatian dialects but refers to it elsewhere as "eine Übergangs- oder Zwischenform zwischen Serbo-kroatisch und Slowenisch."⁷ In his famous lecture, *Jezik Hrvata kajkavaca*, the late Stjepan Ivšić gives a survey of the controversy and

---

² The 1966 number has one article in "half-kajkavian" and "half-štokavian"; it is a copy of a talk given at a school reunion in Varaždin (pages 229—236).

³ See Mate Hraste: *Kajkavski dijalekt*, Enciklopedija Jugoslavije 4:508.

⁴ Cited from Milan Rešetar: *Der štokavische Dialekt*, Schriften der Balkan-Kommission VIII (Vienna, 1907), 3.

⁵ *Ibid.*, p. 7.

⁶ A. Belić: *Kajkavski dijalekt*, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka 2 (Zagreb, 1929), p. 226.

⁷ A. Leskien: *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache* (Heidelberg, 1914), pp. xxii—xxiii.

then reaches the conclusion, prefigured in the title, that kajkavian speakers are really Croats.⁸ To the observer unaffected by Slovenian, Croatian or Serbian national feelings there would seem to be no question that historically and even until recent times the kajkavian dialects were linguistically closer to the neighboring Slovenian dialects (which, *inter alia*, do not have the category of dual) than to the neighboring Croatian štokavian dialects. As an illustration of the difficulties met in classifying kajkavian a folktale in Samobor kajkavian is given below along with parallel texts in Croatian and Slovenian.⁹

<i>Croatian</i>	<i>Kajkavian</i>	<i>Slovenian</i>
Bio je (jedan) car, kóji je ímao jédnu kćer, još málu, a ta njégova kći se (je) úvijek ígrala s (jédnim) dječákom, sínom jédnoga seljáka, kóji je ímao (svóju) kúćicu nédaleko od cárevoga dvóra. Jedámput u ígri mu véli mála cáreva kći da kad búde (óna) vélika da će bíti njégova žena. Kásnije, kad su óbadvoje odrásli, razíšli su se: cáreva kći je íšla u véće škole, a sin seljákov je óstao kóđ kuće pomáhati ócu u gospodárstvu. Kad je već dorástao za ženídbu, póstao je jáko túroban	Bil je jen car, koj je imál jednú kćer, još málu, a ta négva kći se je navék ígrála z jedném děčecom, sínom od jednéga seláka, kóji je imál svóju hížicu nedálko od cárevega dvóra. Jempút vu ígri mu velí mála cáreva kći, da kad bu oná vélika, da bu oná négva žená. Kěšnije, kad su obodvá odrásli, rezíšli su se: cáreva kći je íšla vu véće škole, a sin selakóv je ostál dóma pomagát ocú vu gospodárstvu. Kad je već dorásel za ženídbu, postál je jáko túroban	Biw je (en) césar, ki je iméw éno hčer, še málo, in ta njegóva hči se je védno ígrála z (énim) děčkom, sínom nékega kméta, ki je iméw svójo hížico nedáleč od cárskega dvóra. Énkrat pri ígri mu réče mála cesárjeva hči, ko bo (óna) velíka, bo njegóva žena. Kasnéje, ko sta obá odrásla, sta se razšlá: cesárjeva hči je šla u víšje šóle, a kmétov sin je ostáw domá, da pomága očétu pri gospodárstvu. Ko je (že) dorásew za ženítew, je postáw zeló otóžen

⁸ *Letopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1934/35* (Zagreb, 1936), sv. 48, pp. 47—88.

⁹ Milan Lang: *Samobor*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena knj. xix, sv. 1 (Zagreb, 1914), p. 39. The accent markings in this text, as well as those in the Slovenian and Croatian renditions, simply indicate the place of stress accents; a consideration of the role of vowel quantity, tone, and stress in these three sample texts would require an elaborate analysis. The forms in parentheses in the Croatian and Slovenian texts indicate cognate words but ones which would not ordinarily appear in the given context.

i žalostan i ništa nije	i žalosten, i nič ni	in žalosten, nič ni
htio rádití što god mu je	štel délat, kaj god mu je	hótew délat kar mu je
ótac rékao, négo je sámó	otéc rékel, neg je sámó	óče rékew, ámpak je le
hódao zámišljeno náokolo.	pohajál zamišljeno ókolo. ¹⁰	zamišljeno pohájew ókró. ¹¹

The Slovenia-Croatian border is a historical and political fact with linguistic consequences, the major one being that Slovenian dialects are now interacting with and being influenced by standard Slovenian (a similar dialect) while the kajkavian dialects interact with each other, generating a more generalized form of kajkavian, and in addition are subject to the canonical Croatian of the school and public life. In the lecture mentioned above Ivšić felt called upon to explain why it was necessary for him to make some eighty excursions into the kajkavian area to gather material.

A person who does not know how these dialect investigations are carried out might think that my study of the kajkavian dialects would be very easy in Zagreb, since kajkavian speakers come here from all regions. But it must be said that there has now developed a kajkavian *spoken koine*, which kajkavian speakers use when they are outside of their own group and are speaking with others; in this koine they refrain from using those special dialect characteristics which would cause others to make fun of them.¹²

It was typical of that time that Ivšić would ignore this "kajkavian spoken koine" and instead seek out the maximally differentiated dialects of the hinterlands;¹³ it is typical of our time that the opposite would be true,

---

¹⁰ Translation: "There was an emperor who had one daughter, still small, and this daughter of his always played with a boy, the son of a peasant who had a little house not far from the emperor's castle. Once, while playing, the little daughter of the emperor told [lit. 'says'] him [the son] that, when she would be big, she would be his wife. Later, when they had both grown up, they separated: the daughter of the emperor went off to advanced schools and the peasant's son stayed at home to help his father in farming. When he had already grown to marriageable age, he became very melancholy and sad, and didn't want to do anything, no matter what his father said, but just walked around pensively."

One should keep in mind that the lexical material in folktales and animal tales is actually very limited and usually belongs to the common vocabulary of a number of related languages, e. g. *sin, mala, dvor*. A rather different lexical picture would be presented if texts were taken from various dialects or related languages on a theme such as "My first airplane ride" or "An exciting meeting of the Workers' Council."

¹¹ I have departed from official Slovenian orthography in using the letter *w* in the forms *Bjw, imew, ostaw, dorasew, ženitew, postaw, hotew, rekew, pobajaw*, all of which, except *ženitew*, require the letter *l* in the standard spelling, e. g. *Bil, imel, ostal*, etc.; the regular spelling for *ženitew* is *ženitev*. The sound represented by my *w* and the official *l* is [ɥ]; to be even more precise, one could indicate the schwa vowel in some of the forms, thus, *iməw, dorasəw, ženitəw, hotəw, rekəw*.

¹² *Op. cit.*, p. 62, n. 15.

¹³ Yugoslav dialectologists still seek out the peasant informant who has been "unspoiled" by outside influences and whose speech is felt to represent the local dialect in its purest stage. Much of this "back to nature" advice is given in M. H r a s t e 's article, *Metodologija ispitivanja naših dijalekata*, *Jezik*, 3—4: 71—81 (Zagreb, 1959—1960).

that is, a regional form of kajkavian serving as common currency for the whole area would have special appeal for us. The process of generalizing in dialects can be seen if we consider the dialect of Bednja which is indeed *sui generis* in that its vocalism makes it distinctive from other kajkavian dialects; in my recent investigations in the kajkavian area speakers of kajkavian outside of Bednja would inform me that the dialect of Bednja was unintelligible to them. Here are a few sentences from that dialect.

Bednja kajkavian

Jánput su sa madvéd, lesíco i zójec
pegyeđíli z jánim gespedaorém,
do mu bóuju cíeli díen krumpíer
skaopóli zo lyenjéc mádo. Yení su
sa med syébu degevyeríli, do bóuju
mad stéprum zo večárju pejéli,
a tok dúge noj bou mad ped jánim
dríevem v hlódu.¹⁴

Croatian

Jedámput su se médvjed, lísica i zec
pogóđili s jédnim gospodárom,
da će mu čítav dan krúmpír
iskopávati za lónac méda. Óni su
se među sóbom dogovóрили, da će
med ístom za večeru pójesti,
a táko dúgo néka búde med pod jédnim
drívetom u hládu.

But even the Bednja dialect, the most exotic flower of kajkavian dialects, is changing; according to J e d v a j, "In recent times (since World War I) the ever increasing travel to jobs and positions in other regions (along with school and reading) is having an influence on the speech and pronunciation of young people. While formerly the people of Bednja used the general kajkavian dialect only before strangers, so that they might make themselves better understood, today even without that need young people are even using the štokavian dialect." There is a tendency, Jedvaj continues, for Bednja speakers to substitute [presumably in their native dialect] štokavian vowels and to use the štokavian accentuation.¹⁵ Earlier L a n g had pointed out a similar development in the Samobor kajkavian dialect with changes occurring because of the increased contact of the people, particularly the men, with štokavian speakers. "There are many," laments Lang, "who do not speak well either Samobor kajkavian or štokavian,"¹⁶ an observation of the type which is no doubt frequently made in situations where dialects interact.

What Ivšić called the "kajkavian spoken koine" (*kajkavska govorna koine*) and Jedvaj the "general kajkavian dialect" (*opći kajkavski govor*)

¹⁴ Josip J e d v a j : *Bednjanski govor*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 1, p. 327 (Zagreb, 1956). The accent marks both in the Bednja text and the Croatian one simply indicate place of stress; vowel quantity is not shown in either. Jedvaj's own system of accentuation is quite complex, as is indeed the accentual situation in the Bednja dialect.

Translation: "Once a bear, a fox and a rabbit made an agreement with a farmer to dig potatoes for a whole day (in exchange) for a pot of honey. Among themselves they agreed that they would eat the honey only at the evening meal, and for this long time the honey should be (put) under a tree in the shade."

¹⁵ *Ibid.*, p. 282.

¹⁶ *Zbornik*, knj. xvi, sv. 1, pp. 70—71.

is an entirely expected development in a region whose residents have in modern times been affected by a variety of economic and social forces, all encouraging greater mobility within the region and out from the region. Compulsory education now brings the children in from farms and isolated hamlets to small towns for the primary school and then to larger towns for the secondary school; for example, the village of Komor, which has some 150 houses, sends its children to the elementary school in Začretje, some two miles away; so also do the parents in the 17 other villages around Začretje; those children who then wish to go on to secondary school will have to travel every day to Krapina, which is itself not a large place (population under 5,000), but which draws students to its *gimnazija* from many places such as Začretje; the next move for the youngster from Komor who had successfully completed his studies in Začretje and Krapina would be to the university or to a specialized school in Zagreb.¹⁷ The dialect-mixing process goes on all through these years; in the first grade of the elementary school the teachers allow the children to speak their village kajkavian so that they might achieve a feeling of security in their new situation; instruction in other grades is all carried on in štokavian, while the language of recreation time is the kajkavian "mix" distilled from the contributing dialects. Women in the kajkavian region still have contacts outside their villages through the periodic treks to neighboring market-towns, but it is really the children and the men who are engaged in almost daily travel. Young men have always acquired experience in štokavian areas through army service but today, in addition to the temporary uprooting caused by the army stint, many men of the kajkavian region, young and old, leave for short or long periods for work in the large cities (notably Zagreb) or in the countries of western Europe (Yugoslavia has some 250,000 nationals working outside the country); the other men in the region travel each day by foot, bus or train to nearby factories, since it is only by such work that they can acquire the much desired social security rights.¹⁸ Communication within the region has been greatly improved by the construction of a network of roads, including an excellent one leading to the tiny kajkavian town of Kumrovec, the putative birthplace of Yugoslavia's President Tito.

---

¹⁷ Začretje is about 30 miles north of Zagreb, while Krapina is about 6 miles north of Začretje.

¹⁸ Many observations in Werner F. Leopold's article, *Decline of German Dialects* (Word, Vol. 15, No. 1, April 1959), are relevant to the situation in the kajkavian region. One observation (pp. 135—6) would apply rather well to kajkavian workers returning home on the Zagorec, the train servicing Zagorje: "Commuter speech is now an important ingredient of the language. There is, to be sure, a tendency for the workers to fall back into dialect as they approach home, as if subconsciously they desired to distinguish between workaday speech and the relaxed home speech. It was reported several times that conversations on commuter trains would begin in the colloquial standard of the shop, but revert progressively to dialect as the travelers approached their homes."

What is surprising is the fact that kajkavian dialects have managed to survive in the cities of the kajkavian area. Zagreb, the second largest city in Yugoslavia (it has more residents than the whole republic of Montenegro), still maintains its ancestral kajkavian dialect among segments of its population; this dialect has considerable prestige vis-à-vis the country kajkavian dialects, sufficient to induce changes in the latter.¹⁹ Zagreb kajkavian is in fact representative of kajkavian koine in that, *mutatis mutandis*, its main characteristics are those which obtain throughout the whole kajkavian region. The Zagreb dialect may be distinctive in that the only significant feature of its prosodic system is stress accent and in that vowel length plays no phonemic role; however, given the collisions of accentual systems which now take place over the entire kajkavian area when speakers attempt a general type of kajkavian or kajkavian koine, it seems that the Zagreb situation (stress, no phonemic vowel length) is but the next step in the development of kajkavian koine. Here are a few sentences in Zagreb kajkavian taken from a tape-recorded conversation between two of its speakers; M is a language teacher and B is the editor of a specialized journal.²⁰

Zagreb kajkavian

M—Čuj, Bránko, kaj si čul
da se Hémingvej vúbil?
B—Je, to smo ti mi lóvci
pregrúntali.
M—Je? Kak je to bílo?
B—On se móral vúbiti jer
slúčajno se vúbiti ni mógel. Jer,
ak je ímal duplónku, ónda
ju je móral na tri déla
rastávit kad ju je čístil,
ínače bi z nóžnim pálcem
móral potégnuti i odzóra
v cev glédati. To ni mógel.
A da je ímal karábín,
ónda bi móral zatvaráč
otpréti, ne.

Croatian

M—Čuj, Branko, jési li čuo
da se Hémingway úbio?
B—Pa da, to smo ti mi lóvci
pretrésli.
M—Da? Káko je to bílo
B—On se mórao úbiti jer
slúčajno se úbiti níje mógao, Jer,
ako je ímao dúplonku, ónda
ju je mórao rástaviti na tri
djéla kad ju je čístio,
ínače bi s nóžnim pálcem
mórao potégnuti i glédati
odózgo u cíjev. To níje mógao.
A da je ímao karábín,
ónda bi mórao otvóriti
zatvárač, zar ne?

¹⁹ Antun Šojat in his unpublished dissertation (*Kajkavski govori u Turopolju*, Univ. of Zagreb, 1964) reports (p. 169) that the 3rd person plural ending of present tense verbs *-jo*, as in *pletejo* 'they knit,' has emerged and spread in the Turopolje (south of Zagreb) dialects under the influence of the Zagreb kajkavian *-ju*, as in *pleteju*, *govoriju* (Croatian *pletu*, *govore*); he also notes (p. 233) the breakdown of tone-quantity systems in villages near Zagreb under the influence of Zagreb's stress system.

²⁰ Thomas F. M a g n e r, *A Zagreb Kajkavian Dialect*, Penn State Studies No. 18 (1966), p. 100. The accent marks in the Zagreb kajkavian indicate place of stress, the

M—A si čul da mu se i táta
tak strélil?
B—Je, je. Tak se déla tradíciija.
Amerikánci úvek délažu
tradíciiju na krívom méstu.

M—A jési li čuo da mu se i táta
táko ustrijélio?
B—Jésam, jésam. Táko se stvára tradíciija
Amerikánci úvijek stváražu
tradíciiju na krívom mjéstu.

As has been shown in the preceding pages, the kajkavian region has a profusion of distinctive dialects, each identified with a particular locale, and it also has a kajkavian koine, a generalized form of kajkavian effective throughout the entire region. There is, in addition, a linguistic symbiosis of kajkavian (local dialects and koine) with the official štokavian Croatian. Kajkavian has an adstratum and superstratum of Croatian; Croatian has a substratum and adstratum of kajkavian. The results of this situation will be quite significant since already there is developing a Croatianized kajkavian and kajkavianized Croatian. For example, a kajkavian speaker from Krapina whom I recently (1966) recorded used, in the space of a few sentences, these verb forms: *bil*, *interesiral*, both kajkavian forms; *prenio*, a štokavian form; *iznjeo*, a contamination of kajkavian *iznel* and štokavian *iznio* (fem. *iznijela*). Kajkavian features are reflected in Zagreb Croatian, e. g. *č* and *dž* for canonical *č* and *ć*, *đ* and *dž*; kajkavian devoicing has invaded even the halls of the University of Zagreb and one can hear it in the speech of the most eminent authorities on the Croatian (Serbo-Croatian) language, e. g. *zapat* for *zapad* 'west.'

The Pennsylvania State University

---

only phonemic element of Zagreb kajkavian accentuation; the marks on the Croatian text also indicate stress, though a complete accentuation according to the canonical system would also require indications of tone and vowel length.

Translation: "M—Listen, Branko, have you heard that Hemingway killed himself? B—Well, we hunters discussed it thoroughly. M—Did you? How was it? B—He must have committed suicide. It couldn't have been an accident. Because, if he had a double-barreled gun, he would have had to take it apart in three pieces to clean it, otherwise he would have had to pull the trigger with his big toe and look into the muzzle from above. He couldn't do that. And if he had a carbine, then he would have to open the breech, wouldn't he? M—Did you hear that his father killed himself in the same way? B—Yes, yes. That's the way tradition is made. Americans always make tradition in the wrong way [on a wrong spot]."

A NOTE ON
O PISMENEXŤ ČRĚNORIZŤCA XRABRA

Robert Mathiesen

Which Church Slavonic alphabet, the glagolitic or the cyrillic, did Cyril invent? Many nineteenth-century slavists turned to the text *O pismenexť črěnorizťca xrabra* for an answer to this question, and each, as a rule, found support in it for whichever answer he thought best. Finally, in 1895, Vatroslav Jagić pointed out that the passages cited in proof of each opinion were in fact either ambiguous or—in all probability—later interpolations in the text. And this is quite correct: a number of passages fit the glagolitic alphabet more closely than the cyrillic, and one passage, possibly an interpolation, fits the cyrillic alphabet more closely than the glagolitic, but no passage refers to the one or the other alphabet without any ambiguity whatsoever.¹

Curiously enough, one passage of the text which might have been cited in favor of the glagolitic alphabet seems never to have received a satisfactory exegesis in the literature of the question.² This is all the more curious because it is, in my opinion, the least ambiguous of all the passages which might be cited in favor of either alphabet. It is this passage which is the subject of the present note.

The passage in question is the following:

druzii že g[lagol]lęť. počto estť 38. pismenť stvorilť, a možetť se i menšimť togo pisati, jakože i gręci, 24. pišęť. i ne vędęť koli-

---

¹ I. V. Jagić, *Razsuždenija južnoslavjanskoj i russkoj stariny o cerkovno-slavjanskom jazykě*, Imp. Akademija nauk, Otdělenie russkago jazyka i slovesnosti, *Izslědovanija po russkomu jazyku*, I (1885—1895), 287—1023, esp. 315—317. This view was reaffirmed in V. Jagić, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, 2nd ed. (Berlin, 1913), p. 129. See also P. A. Lavrov's review of the first edition of the *Entstehungsgeschichte* in *Izvěstija Otdělenija russkago jazyka i slovesnosti Imp. Akademii nauk*, VI (1901): 1, 242—324, esp. 288—289, and Valerij Pogorělov's reaction to Lavrov's comments, *Zamětka po povodu skazanija Xrabra o pis'menax*, *ibidem*, VI (1901): 4, 340—345.

² This passage is mentioned in passing in Pogorělov's *Zamětka* cited above, p. 344, and unsatisfactorily interpreted in R. Abicht, *Das Alphabet Chrabrs*, *Archiv für slavische Philologie*, XXXI (1910), 210—217, esp. 215—216.

сѣмъ рѣсѣтъ грѣци. естъ бо убо, 24. писменѣ, ꙗко не нарѣчѣтъ сѣ тѣми книгы. ꙗко приложѣли сѣтъ двогласныхъ, 11. и въ чѣсменехъ же, 3: 6-е. и 9 десѣтное. и 9 сѣбноје. и сѣбираѣтъ сѣ ихъ, 38. тѣмъ же по тому под[o]бно и въ тѣзде образѣ створи с[вѣ]тъи Кирилѣ, 38. писменѣ.³

In other words, it was said that Cyril did not need to create 38 letters, since one can write with fewer, as do the Greeks with 24. The author of *O pismenexъ* refutes this by observing that Cyril did not depart from the Greek model in creating 38 letters, but rather followed it (*po tomu pod[o]bno i vъ tъzde obrazъ stvori s[vę]tyi Kirilъ, 38. pismenъ.*), for the Greeks too write with 38 letters: 24 letters proper, 11 diphthongs and 3 numerical signs (*staŭ* for 6, *kóppa* for 90 and *sampî* for 900).⁴

This refutation is convincing only if the number of all proper letters, diphthongs and numerical signs in the alphabet created by Cyril also totals 38.⁵ If this were not the case, then the opponents of Cyril's alphabet could turn the argument in *O pismenexъ* upon the head of its author

---

³ Ten independent manuscripts of what is assumed to be the oldest version of *O pismenexъ črъnorizъca xrabra* are known; they are all listed (with bibliography) in Kuev, *Dva novi prepisa na Xrabrovoto sčinenie*, *Bolgarska akademija na naukite, Ot-delenie za istoričeski i pedagogičeski nauki, Izvestija na Institut za istorija*, X (1962), 225—244. The oldest of these manuscripts is dated 1348; the passage given is transliterated from this text (as published in Jagić's *Razsuždenija* already cited, p. 298) with omission of accents, breathings and *titla* over numerals, and with expansion of abbreviated words. Seven of the remaining nine witnesses were available to me in good editions (the works by Kuev and by Jagić just mentioned, O. M. Bodjanskiĭ, *O drevněšem svidětelstvě, čto cerkovno-knižnyj jazyk est slavjano-bulgarskij*, *Žurnal Ministerstva narodnago prosvěščeniĭa, čast XXXVIII* (1843), pp. 130—168, and Jordan Ivanov, *Bolgarski starini iz Makedonija*, 1st ed. (Sofia, 1908), pp. 75—81, and 2nd ed. (Sofia, 1931), pp. 440—446; the two other witnesses were available to me only in the variant readings given to the texts in Kuev's article. None of these witnesses, nor any of the later redactions published in Jagić's *Razsuždenija*, give any variant readings which need to be considered here, except perhaps that one witness has *pismeněx* for the form *čsmenex* of the manuscript of 1348 (Kuev, p. 234, variant no. 67).

⁴ Compare the account given farther on in *O pismenexъ* of the creation of the Greek alphabet in seven stages: 16 letters, 3 letters, 2 letters, 3 letters, 5 diphthongs, 6 diphthongs, and 3 numerical signs; in all, 24 letters, 11 diphthongs and 3 numerical signs. Note, incidentally, that the "11 diphthongs" of the text, presumably Greek *ai, au, ei, eu, oi, ou, ēu, ui, āi, ēi* and *ōi*, were at that time diphthongs only in spelling, not in pronunciation (/e, av, i, ev, ü, u, iv, ü, a, i and o/), and all but three of them might be more accurately called *digraphs*.

⁵ Nikolaj Durnovo, *Mysli i predpoloženija o proisxoždenii staroslavjanskogo jazyka i slavjanskix alfavitov*, *Byzantinoslavica*, I (1929), 48—85, esp. 70, points out that the 38 Church Slavonic letters of *O pismenexъ* ought to be taken as including both letters proper and diphthongs, since the 38 Greek letters include diphthongs. Since he has the glagolitic alphabet in view, he does not consider the possibility that the 38 Church Slavonic letters ought to be taken as including special Church Slavonic numerical signs as well. Likewise Rajko Nahtigal, *Doneski k vprašanju o postanku glagolice*, *Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani, Razprave*, I (1923), 135—178, esp. 148—149.

and invalidate his claim that Cyril followed the Greek model in creating his alphabet. For example, if Cyril's alphabet had a total of 38 proper letters and diphthongs, and also 3 numerical signs, then its opponents could say: even as the author of *O pismenexъ* added all three types of Greek graphs to get a total of 38, so must he add all three types of Church Slavonic graphs—and then this total will be 41, which proves rather that Cyril did not follow the Greek model, and leaves the charge against him unanswered. Consequently, if this argument was made with as much skill as the other arguments in *O pismenexъ* (and the fact that the argument attacks the statement that the Greeks use 24 letters, which, though technically true, can easily be controverted, rather than the statement that one can write Church Slavonic with fewer than 38 letters, which is more troublesome to controvert, may be taken as evidence of this skill here), then the total number of all proper letters, diphthongs and numerical signs in the alphabet attributed to Cyril was in fact 38.

If this is so, then the alphabet attributed in *O pismenexъ* to Cyril could not have been the cyrillic alphabet, for that contains *at least 2 (and probably 3) numerical signs*, 1 diphthong (*u*) and 24 proper letters, all borrowed from the Greek alphabet (and all 24 Greek proper letters must be included, either as Church Slavonic proper letters or as Church Slavonic numerical signs), and at least 13 proper letters and diphthongs created for specifically Church Slavonic sounds (*b, ž, c, č, š, v, y, v, è, ju, q, e, ja*—and perhaps also *dz* and *št*); a total of at least 40, probably 41, and perhaps as many as 43 proper letters, diphthongs and numerical signs.⁶

The alphabet described in *O pismenexъ* could have been the glagolitic alphabet; there are a number of plausible reconstructions of an original glagolitic alphabet containing a total of 38 proper letters and diphthongs (and, of course, no special numerical signs).⁷

Consequently, one can assert either that the alphabet attributed in *O pismenexъ* to Cyril was the glagolitic alphabet or that, contrary to his practice in the rest of the text, the author of *O pismenexъ* presented a clumsy and unsuccessful refutation of the charge brought against Cyril's

---

⁶ In the earliest cyrillic the numerical signs for 6 and 90 were distinct from the letters *dz* and *č*; it is not clear whether or not the earliest cyrillic numerical sign for 900 was distinct from the letter *q* (the use of *c* as the sign for 900 seems to be later). See A. X. Vostokov, *Grammatika cerkovno-slovenskago jazyka izložennaja po drevnejšim onago pis'mennym pamjatnikam*, Učenyja zapiski Vtorogo otdělenija Imp. Akademii nauk, VII (1863): 2, pp. 8—9, or Paul Diels, *Altkirchenslavische Grammatik*, 2nd ed. (Heidelberg, 1963), pp. 22—23, 25, and 49: Anm. 48 (bibliography).

⁷ See, for example, the reconstruction (of 36 letters and 2 diphthongs (digraphs) not included in the alphabet proper) given in Nikolaus S. Trubetzkoy, *Altkirchenslavische Grammatik: Schrift-, Laut- und Formensystem*, ed. Rudolf Jagoditsch, Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der österreichischen Akademie der Wissenschaft, Vol. 228 (1954): 4, pp. 15—37.

alphabet in this passage. We can not be absolutely certain that the second alternative is not the case, and so the judgement of V. Jagić still remains correct. It seems to me, however, that the second alternative is not at all probable, and therefore that the passage under discussion is a relatively unambiguous piece of evidence that Cyril invented the glagolitic alphabet.

Brown University

AUS DER WORTGEOGRAPHIE DER UKRAINISCHEN UMGANGSSPRACHE

Hanna Nakonetschna

Die Bezeichnungen für den „(Stiefel)Absatz“

I. UMGANGSSPRACHE

Da die geographischen Verhältnisse mit dem Dasein der ukrainischen Sprache eng verbunden sind, so ergibt es sich, daß in den Gebieten, die innerhalb der letzten 50 Jahre drei- bzw. viermal ihren Besitzer gewechselt haben, sichtliche Spuren dieses wechselvollen Schicksals in ihrer Verkehrs- bzw. Umgangssprache aufzufinden sind. Dies betrifft insbesondere Wolhynien und das benachbarte Podolien. Es sind Übergangslandschaften der westlichen und der östlichen Umgangssprache, hier stoßen zwei Kulturwellen von Ost und West zusammen. Es sind Gebiete, wo der Sprachgebrauch noch selbst schwankt, wo die Grenzen zwischen „Polonismen“ (solche Worte, wie *kravátka*, *kamizélka*, *kapelúx*, *plášč*, *kómyn* usw. werden heute nicht mehr als Polonismen empfunden) und Russizismen fließend ist, und wo ein Stadium eingetreten ist, in welchem es fraglich ist, ob der frühere Ausdruck schon als veraltet gelten muß, oder ob umgekehrt, der jüngere noch nicht ganz eingebürgert ist und daher als nicht bodenständig empfunden wird.

Die Angaben meiner Gewährsmänner verraten auch ihre soziale Stufe, bzw. die Umwelt, in der sie aufgewachsen sind. Wenn z. B. für die Krawatte die Bezeichnung *strička* angegeben wird, so kann mit Sicherheit angenommen werden, daß der ursprüngliche Träger der *strička*, die zum gestickten Bauernhemd gehört, den russ. *hálstux* und die poln. *kravátka* ukrainisieren möchte. Ein solcher Purist ist sicherlich in einer bäuerlichen Umwelt aufgewachsen. Nicht so naiver Art sind die Patrioten, die an Stelle einer *kravátka* lieber eine *vjázanka* tragen würden, die dem deutschen Wort „Binder“ entspricht. In solchen Fällen widersprechen sich die Gewährsmänner, sie geben aber nichtdestoweniger den wahren Zustand wider. Wo bei mir Zweifel an der Zuverlässigkeit entstanden, habe ich von den Angaben keinen Gebrauch gemacht.

Der vorliegende Aufsatz erhebt keinen Anspruch auf Vollständigkeit der Fälle und des Materials, was damit entschuldigt werden muß, daß die

angestellten Befragungen außerhalb des untersuchten Gebietes und vorwiegend auf schriftlichem Wege entstanden. Es war meine Absicht im Spiegel der ukrainischen Umgangssprache aufzuzeigen, wie sich zwei Kulturwellen auf ukrainischem Boden begegnen und den Kampf miteinander austragen.

II. BEGRENZUNG DES STOFFES

Nachdem versucht worden ist, die lexikalische Verschiedenheit der ukrainischen Umgangssprache abzugrenzen, muß nun auch die Begrenzung des Stoffes vorgenommen werden. Da wir die lexikalischen Unterschiede für das ganze ukrainische Sprachgebiet zusammenfassend behandeln wollen, haben wir uns auf die Ausdrücke der Hauswirtschaft und der Bekleidung beschränkt, da sie die Hauptmasse der geographisch verschiedenen Bezeichnungen ausmachen. Gerade auf diesem Gebiet kann die einheitliche Schriftsprache am wenigsten einwirken. Die Gegenstände des Haushalts und der materiellen Lebensbedürfnisse werden meistens in der Form der herrschenden Sprache übernommen und weisen am ehesten Spuren der zivilisatorischen Abhängigkeit auf. Wenn z. B. das russ. *zagotovítel* mit ukr. *zahotivnýk* und russ. *zagotóvščik* „Beschaffer“ (z. *óbuvi* „Zunahmacher“) mit dem gleichen *zahotóvščyk*, mit dem Suffix *-ščyk*, das der ukrainischen Sprache nicht eigen ist, wiedergegeben wird, so illustriert dies am besten die Vereinheitlichung der sowjetischen Produktionsterminologie.

Die Erhebungen erfolgten auf Grund eines Fragebogens, der durch folgende Belehrung eingeleitet wurde: „Ich bitte um gefällige genaue Angabe, wie in Ihrer Gegend (in Ihrer Stadt) die ukrainische Intelligenz die unten aufgeführten Gegenstände im täglichen Leben benennt oder benannt hat. Die entsprechenden Worte bitte ich zu unterstreichen. Insofern Ihnen andere, hier nicht aufgeführte Ausdrücke und Bezeichnungen für eine und dieselbe Sache bekannt sind, bitte ich sie aufzuschreiben und anzugeben, in welcher Gegend, in welcher Sphäre und bei welcher Generation sie vorkommen. Wenn die Sprache der älteren Generation sich von der der jüngeren unterscheidet, bitte ich beide Formen anzugeben. Hat irgendein hier aufgeführtes Wort bei Ihnen eine andere Bedeutung, so bitte ich dies genau zu erläutern. Ich bitte möglichst objektiv zu sein und keine reinen ukrainischen Wörter und Formen anzuführen, wenn Sie sie in Wirklichkeit im täglichen Gebrauch nicht anwenden. Ich bitte ukrainisch zu schreiben und möglichst die Akzente zu vermerken. Der Zweck der Sammlung dieses Materials dient der Erforschung der geographischen Verbreitung mancher Wörter für ein und dieselbe Sache in der Sprache der gebildeten Ukrainer, der Etymologie dieser Wörter und ihres Ursprungs (kulturelle Einflüsse usw.).“

An erster Stelle steht im Fragebogen das deutsche Stichwort, dann folgen die ukrainischen Entsprechungen, beginnend mit den west-, dann

den ostukrainischen und endend mit den karpatoukrainischen Bezeichnungen.

Die Zahl der gefragten Wörter betrug anfangs 150, die ich später auf 100 reduzierte, da die Befragten nicht sorgfältig genug mit der Beantwortung verfahren sind. Die größte Schwierigkeit bei der Einholung der Auskünfte bereitete die Tatsache, daß ich mich betreffs der Großukraine auf die Emigranten verlassen mußte, und die entsprechenden Gewährsmänner ausfindig zu machen oft mit großen Schwierigkeiten und entsprechendem Zeitverlust verbunden war. Die Beantwortung der Fragebögen erfolgte in allen Fällen, auch in bezug auf Galizien, Bukowina und die Karpatoukraine, schriftlich, mündlich nur insoweit ich mit den betreffenden Personen zusammengekommen bin. In den meisten Fällen war die Wahl meiner Gewährsmänner durch zufällige Umstände bedingt, daher weist die wortgeographische Karte keine gleichmäßige Verteilung der Orte auf, deren Sprachgebrauch festgestellt wurde, namentlich betrifft dies die Ostgrenze des ukrainischen Territorium. Die Auskunftgeber sind in den Orten zu Hause, für deren Gebrauch sie Zeugnis ablegten. Ich habe mit der Verschickung der Fragebögen, in der Zahl von 350 Stück, im Jahre 1934 begonnen und habe bis zum Anfang des Krieges im ganzen 90 Beantwortungen erhalten, die sich auf 90 Orte erstreckten. Mit Bedauern muß ich hier feststellen, daß ich oftmals auf Unverständnis gestoßen bin und vielfach mit Vorwürfen überschüttet wurde, daß ich die ukrainische Sprache kompromittieren wolle, ich wurde sogar eines nationalen Verrats bezichtigt. Inzwischen sind mehrere Jahre vergangen, und der Zweite Weltkrieg brachte eine neue Verschiebung sowohl der politischen als auch der sprachlichen Grenzen. Dies berücksichtigend, habe ich das bisher gesammelte Material mit Hilfe der neuen Emigranten aus der Sowjetunion überprüft und festgestellt, daß der Sprachzustand mit einigen wenigen Ausnahmen — was das hier untersuchte Material anbetrifft — der gleiche geblieben ist.

Bei der Stoffsammlung habe ich nicht nur die mündlichen Überlieferungen bzw. die mittels der Fragebögen eingeholten Auskünfte berücksichtigt, sondern auch die literarischen Erzeugnisse der Emigranten aus den Nachkriegsjahren. Die Begrenzung des gesammelten Materials auf ein bestimmtes Gebiet läßt natürlich nur in einem beschränkten Maße zu, dem Leben dieser Worte zu folgen. Andererseits kann die Emigrantsprache kein Abbild des tatsächlichen Zustandes im Lande bieten, umso mehr, als eine Verbindung mit der Heimat überhaupt nicht besteht. Was mir an älteren literarischen Texten zugänglich war, habe ich zu Vergleichszwecken ausgewertet und bei dem entsprechenden untersuchten Wort angeführt. Die neuesten literarischen Erzeugnisse, wie überhaupt sämtliche Publikationen in der Ukraine, stehen unter der Kontrolle der russifizierenden Sprachredakteure, was häufig zu Protesten der Autoren führt. Die Sprache dieser Werke als authentisch zu betrachten, würde ein schiefes Bild von dem wirklichen Wortgebrauch der Verfasser abgeben.

Für den Schuhabsatz lassen sich auf dem ukrainischen Sprachgebiet die folgenden Bezeichnungen nachweisen:

1. *óbcás, óbčás*
2. *zakablúk(a), kablúk*
3. *pidbír, pidbór*
4. *zápjatok*
5. *kórok* — für hohe Damenabsätze.

Die Akzentstelle *óbcás, óbčás* ist schwankend. Die Betonung der ersten Silbe findet man fast nur in den Gegenden, die unmittelbar mit dem polnischen Sprachgebiet in Berührung kommen, z. B. bei den Ukrainern in Krakau, Peremyšl, sowie in Orten, wo der deutsche Spracheinfluß deutlich zu merken ist bzw. war, wie z. B. in Czernowitz. Die beiden Lautformen *óbcás* und *óbčás*, von denen die erste häufiger auftritt, begegnen in Galizien, Bukowina und teilweise in Pidlaššja, Wolhynien und Podolien. Wie die Karte Nr. 1 zeigt, deckt sich die Verbreitung dieses Wortes mit der politischen Grenze von 1772.

Óbcás ist in folgenden Ortschaften belegt worden: Galizien: Krakau (hier auch *óbcas*), wo eine ziemlich zahlreiche Kolonie lebt, Neu-Sandez — die äußerste Grenze des ukrainischen Sprachgebietes im Westen, Peremyšl, Sambir, Boryslav, Stanyslaviv (Ivano-Frankivs'k), Kolomyja, Sniatyn, Kosiv, Žabje, Uhniv (mit schwankendem Akzent), Mylatyn Staryj, Lemberg, Peremyšľany, Kozova, Česnyky bei Rohatyn, Polivci bei Čortkiv, Tovmač, Terebovľa, Ternopiľ, Zbaraž und Zoločiv, wo es einmal mit dem Akzent auf der ersten Silbe belegt wurde. Bukowina: Czernowitz, wo beide Akzente auftreten, und Vikno. Pidlaššja: Zabolotťa. Horodenščyna. Bereste. Wolhynien: Lučk, Rivne, Klevaň, T'utkovyči, Rešuc'k, Sarny, Ovruč. Podolien: Kamjanec' Podiľs'kyj (hier vorwiegend auf dem Lande und bei Männerstiefeln), Senkivci, Mohyliv, wo es als vorherrschend notiert wird, Vinnyc'a, wo es vor *kabluk* zurückweicht, Tuľčyn. Chersonščyna: Anan'jiv. Bessarabien: Šago, und hier wird es vorwiegend angewendet. Dieser Terminus wurde noch in Kiew und Charkiv bezeugt. Karpatoukraine: Vyžnyj Orlyk, eine Ortschaft dicht an der polnischen Grenze, im Lemkengebiet. Hier wurde einmal die Form *óbces* angegeben. Die Lautgestalt *óbčás* wird in den Gegenden bezeugt, die dem polnischen Spracheinfluß nicht direkt ausgesetzt sind, und wohl durch volksetymologische Anpassung an *čas*.¹ Es sind die Orte: Cebliv, Krs. Sokal (Galizien), Ovruč (Wolhynien), Nemyriv (Podolien).

¹ Die ukrainische Sprache besitzt keine Lautverbindung *cas* und lehnt sie als nicht organisch ab.

Die einzelnen Inseln, die *óbcás* in dem geschlossenen *kablúk*-Gebiet bildet, wie in Kiew und Charkiv, Akkerman, haben ihren Ursprung in dem Bestreben der Ukrainer von dem russ. *kablúk* abzurücken und sich zu diesem Zwecke gerne der westukrainischen Termini bedienten. Nach dem Ersten Weltkriege, so bestätigen meine GM, war der Gebrauch von *óbcás* häufiger als derjenige von *kablúk*. Ungefähr seit 1929 wird *óbcás*, laut Angabe derselben GM, infolge der Kampagne für die Bereinigung der ukrainischen Sprache von Fremdwörtern, aus der Literatur und dem Sprachgebrauch wieder verdrängt. Wenn nun dieser Ausdruck heute noch in der Literatur erscheint (vgl. I. B a h r j a n y j, *Sad Hetsymans'kyj*, 181: „*sadjačy obcasamy v brudy*“), so möchte ich es als eine Konzession an die Westukrainer auffassen, die in der Emigration in größerer Zahl vertreten sind, als Ostukrainer. Denn ein paar Seiten weiter verwendet der ostukrainische Verfasser sein heimatliches *zakablúk* (daselbst, 189).

Die Etymologie des Wortes *óbcás* bedarf keiner weiteren Erläuterung. Es ist eine polnische Entlehnung (*obcas*) aus dt. *Absatz* in einer entstellten Form (Brückner, EW 369).

2. *Kablúk*. Die Verbreitung dieses Wortes deckt sich genau mit den Grenzen des ehemaligen russischen Reiches bis 1917. Es wird nur von der Intelligenz und der Stadtbevölkerung bevorzugt, denn das Landvolk kennt diese Bezeichnung für den Absatz nicht. Auch bei Hrinčenko ist es nicht aufgeführt. Der Ausdruck wurde mir aus den folgenden Ortschaften bezeugt: Zabolotťa und Bereste in H o r o d e n š č y n a, wo es von allen vorkommenden Bezeichnung am häufigsten gebraucht wird. W o l h y n i e n ganz, außer Kuraš, gebraucht ihn, auch Kamjaneć Podiľs'kyj, Senkivc'i, Vinnyč'a, dann C h e r s o n š č y n a, weiter Čerkasy, Chvastiv, Kiew, Verchn'o-Dniprovs'k, C h a r k i v š č y n a außer Izjum, Poltava, Pyr'atyn, die ganze Č e r n i h i v š č y n a, Ryľs'k, Süd-Taurien, Rostiv, Katerynodar und Nastasivka am Tamań, wobei zu bemerken ist, daß die Häufigkeit des Gebrauchs im Vergleich zu den Nebenbezeichnungen verschieden ist. In der K a r p a t o u k r a i n e wurde dieser Terminus nur einmal in Chust bezeugt und seine Anwendung wird nur in einzelnen Fällen von den russophilen Elementen vorgezogen, sonst ist *kablúk* in diesen Gegenden gar nicht bekannt.

Etymologie: Nach Preobraženskij EW 279 ist *kablúk* eine türkische Entlehnung. Nach der mündlichen Auskunft des Turkologen Prof. Dr. H. J. Kißling, München, handelt es sich hier um ein Kompositum aus arab. *k'ab* „Knöchel am Fuß“ + Abstrakta-Endung *-luk*, die auch als Konkretum im Sinne eines Instruments, das mit dem Stammwort in Zusammenhang steht, angewandt wird, z. B. *göz* „Auge“, *gözlük* „Brille“. So auch *k'ab* „Knöchel am Fuß“, *kabluk* dort angebrachtes Ding = Absatz. Dagegen Vasmer EW 496 neigt zu der Erklärung: Präfix *ka-* und *oblökъ* zu *lökъ* „Krümmung“.

3. *Zakablúk(a)*. Parallel mit der *kablúk*-Grenze läuft auch die Grenze des *zakablúk(a)*. Diese Bezeichnung, obgleich dem *kablúk* gleichbedeutend, wird als rein ukrainisch empfunden und gewöhnlich von der national bewußteren Intelligenz angewandt bzw. von derjenigen, die in irgendeiner Verbindung mit dem Volk steht. Dieses Wort ist volkstümlich und ist sowohl bei Hrinčenko I, 581, Piskunov 81, als auch bei Zelechov'skyj I, 247 — doch hier als „Absatz“ und als „Hakenstück des Stiefels“ — belegt. (Bei Daľ I, 1452 *zakablučje* „hartes Leder unter dem Stiefelhaken“). In der Bedeutung „Hakenstück des Stiefels“ ist es mir aus Süd-Taurien, Tulčyn und Mohyliv (hier als *zakablúka*) bestätigt worden, wo — außer Taurien — die gebräuchlichere Bezeichnung für den Absatz *óbcás, občas* ist, weil eben *zakablúk(a)* hier eine andere Bedeutung hat.

Die Grenzen des *zakablúk* in der Bedeutung „Stiefelabsatz“ verlaufen mehr in der mittleren Zone der Zentral-Ukraine. In der Cholmščyna tritt es allein herrschend auf. (Nach Angabe des GM aus Cholm werden im ganzen Cholmerland dieselben Bezeichnungen angewandt.) In Galizien wurde *zakablúk* für Kozova, Uhniv und Peremyšl angegeben, auch in Chust, doch dürfte es sich in diesen Fällen um eingewanderte Ostukrainer handeln und sie bilden nur Ausnahmen. Andererseits ist dieser Terminus als rein ukrainisch sanktioniert worden und dringt immer mehr in die Kreise der westukrainischen Intelligenz ein, aber dann wirkt er zu literarisch und geziert. In Wolhynien geben Luc'k, Rivne (und hier von vier GM nur einer!), Klevań, Rešuc'k, Sarny den Gebrauch dieser Bezeichnung zu, in Podolien: Vinnyc'a und Nemyriv. Die Kyjivščyna, außer Hostomeľ, hat sie bestätigt, in Kiew sogar als eine sehr geläufige Bezeichnung, dann Pryluka, Pyr'atyn, Haďač, Nižyn, Hluchiv, Charkiv, Izjum und Kryvyj Rih.

Zakablúk bedeutet nicht nur „Stiefelabsatz“, sondern auch eine „Krümmung“. *Chata zakablukom* erklärt Hrinčenko I, 581 als ein „Haus in der Form des (kyrillischen) Buchstaben Г = G [ukr. H] erbaut“. Neben dem Nomen *zakablúk* gibt es im Ukrainischen noch ein Verbum *zakablúčyty, zakablúčuvaty* „in einen Bogen umbiegen, eine Krümmung machen“ (Žel. I, 247, Hrinč. I, 581 [nach Žel.]), das zu abg. *lqkъ* mit der Partikel *ka-* (vgl. Brückner EW, 211) + Pröp. *za-* in Verbindung gebracht werden könnte. Da andererseits *zakablúk* und *zápjatok* (vgl. weiter s. 5) in manchen Gegenden das „Fersenstück“ bedeuten, in anderen wiederum den „Absatz“, so erscheint es verlockend in *zakablúk* eine Kreuzung zu sehen zwischen *za-pjatok* und *-kablúk*.

Zakablúk in der Bedeutung „Stiefelabsatz“, weit verbreitet und gebräuchlich in der Ukraine, ist aus den neuesten sowjetischen Wörterbüchern verschwunden. Es figuriert noch in „*Słownik ukraińsko-polski*“, Instytut Polsko-Radziecki, Warszawa 1957. Für „Absatz“ werden nur *kablúk* und *pidbor* angeführt.

4. *Pidbór, pidbír*. Ein Kompositum, das zur Wurzel abg. *berǫ* gehört. Ukr. *pidbyraty* bedeutet „aufnehmen, anpassen, aussuchen“. Die Bedeutungsentwicklung zu „Absatz“ kann dadurch erklärt werden, daß der Absatz aus kleinen passenden Lederflecken zusammengenagelt und an das Fersenstück angebracht wird (vgl. Dař III, 412; Žel. II, 638). Diese Bezeichnung, gewöhnlich für den Absatz am Männerstiefel, läuft parallel mit *kablúk* und *zakablúk* und dürfte als ukrainisch gelten. Sie wird aber in einigen Gegenden als Russizismus empfunden, so in Kiew und Nemyriv. In den vorhandenen russischen Wörterbüchern ist das Wort nicht aufgeführt, dagegen bei Hrinčenko II, 163, Želechovs'kyj II, 638 vermerkt. (Allerdings notiert das neueste russisch-ukrainische Wörterbuch der ANU [1948] bereits s. v. *podbor* als dritte Nebenbedeutung: ukr. *pidbor*,² *kabluk*.)

Pidbór ist mir aus folgenden Gegenden belegt worden: Luc'k-Land, Rivne (hier als *podbor*), Kuraš, Ovruč, Krasyliv, Senkivc'i, Nemyriv, Anańjiv, Odessa, Akkerman, Šago, Süd-Taurien, Kryvyj Rih, Katerynoslav (Dnipropetrovs'k), Verchn'o-Dniprovs'k, Kiew, Hostomel, aus der ganzen Poltavščyna, Hluchiv, Ryls'k, aus der Charkivščyna, Rostiv, Katerynodar und Din'ska Kubań. Der GM aus Taurien erklärt *pidbór* als „*obcas zi skurlatkiv*“ (Absatz aus Lederflecken).

5. *Zápjatok*. Bei der Betrachtung der Karte Nr. 1 fällt auf, daß *zápjatok* in einem geschlossenen Gebiet und am äußersten Rande des ukrainischen Sprachgebietes im Westen auftritt. Es ist für die ganze Karpatoukraine belegt worden und für das Lemkengebiet in Sviržova Rus'ka, Krs. Jaslo, wo es mit der aus dem Polnischen übernommenen Betonung auf der vorletzten Silbe auftritt. Man kann hier kaum von einer slovakischen bzw. tschechischen Beeinflussung sprechen (č. *podpatek*, slovak. *opetok*, *podpetok*), da dieses Wort in der ganzen Ukraine, allerdings nur in der Bedeutung „Fersenstück am Schuh“ bekannt ist. So auch bei Hrinč. I, 623. Eine parallele Erscheinung ist in Mohyliv, Tuľčyn und Süd-Taurien zu beobachten, wo *zakablúk* nur das „Fersenstück“ bedeutet, wogegen auf dem übrigen ostukrainischen Gebiet *zakablúk* nur den „Absatz“ bezeichnet, während man für das „Fersenstück“ dort *zápjatok* gebraucht. Meines Erachtens ist *zápjatok* als die ursprünglichere Form für die Bezeichnung des Absatzes anzusetzen. Es mußte im Osten dem aus dem Türkischen entlehnten *kablúk* (*zakablúk*) weichen und hat sich nur in der Karpatoukraine, dieser, jeglichem kulturellen Fortschritt nur schwer zugänglichen Gegend, noch bis heute konserviert. Im „Deutsch-ruthenischen Handwörterbuch“ von Emil Partyckyj, Lemberg 1867, werden unter „Absatz“ *pidpjatok* und *zapjatok* genannt; beide Termini wurden, meiner Erinnerung nach, von der älteren Generation in der Gegend von Peremyšl gebraucht.

² Literarischer Beleg: „*pidboramy žinočych čerevykiv ledve ne do kolin*“, S. P a n a s, *V atljantijs'komu tumani*. „*Ukrajins'ki Visti*“, Nr. 92/453, Neu-Ulm, 1950.

Die Etymologie des Wortes, das von abg. *pęta* „Ferse“ mit der Präp. *za-* „hinter“ abgeleitet ist, ist so offenkundig, daß sie kaum erwähnt zu werden braucht.

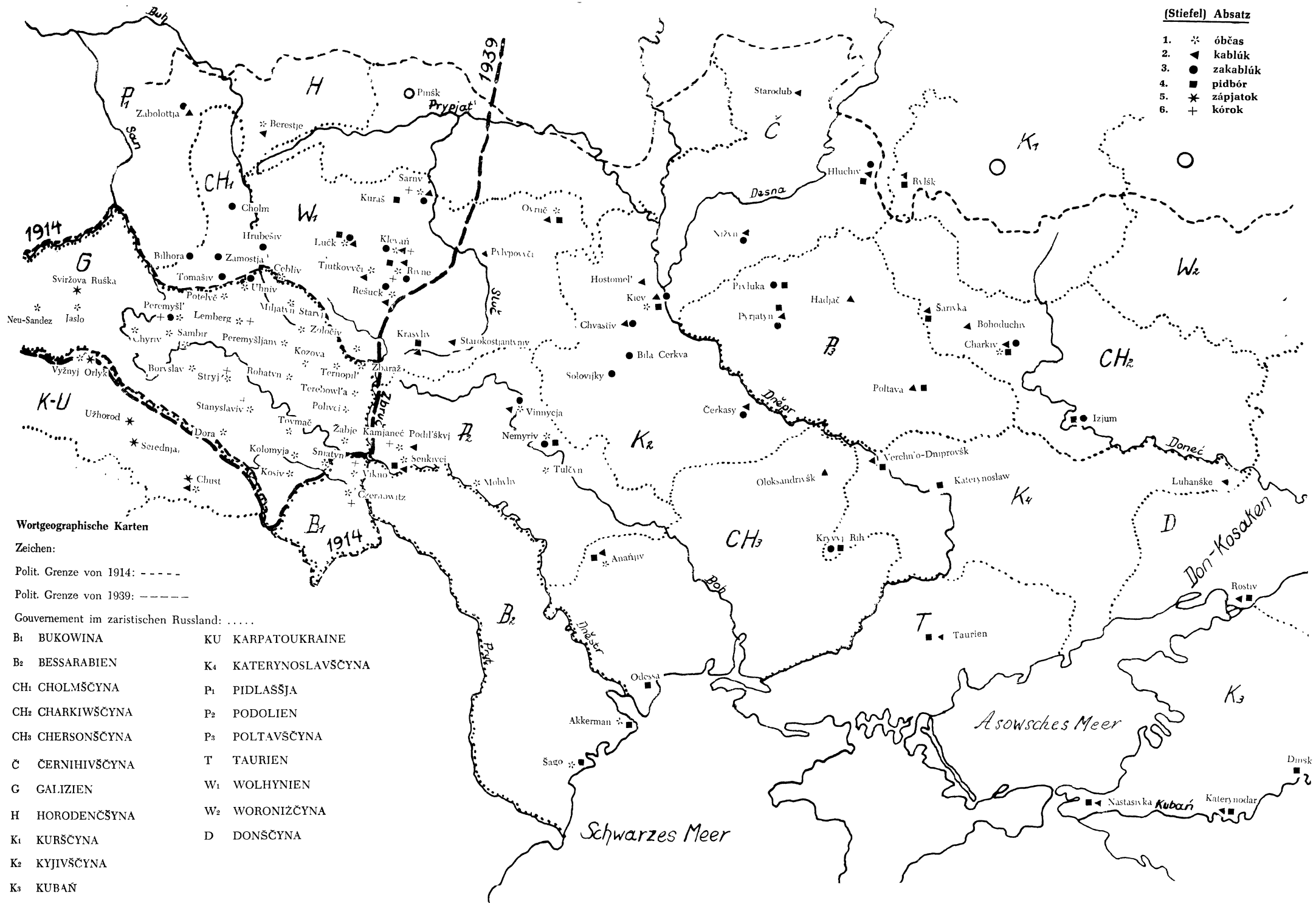
6. *Korok*. Der hohe Frauenschuhabsatz wird neben dem allgemein gebräuchlichen *óbcás* auch *kórok* genannt. Die Verbreitung dieses Wortes läßt sich deutlich umgrenzen. Es tritt hauptsächlich dort auf, wo die polnische Bevölkerung stärker vertreten ist. Seine Grenze bildet der Zbruč- und Sluč-Flußlauf. Meine GM aus Galizien haben dem Frauenabsatz zu wenig Aufmerksamkeit geschenkt und nicht immer bestätigt, ich möchte aber aus meiner eigenen Erfahrung den Gebrauch von *kórok* für ganz Galizien als verbindlich anerkennen und die wenigen Lücken schließen. Die Bukowina hat ihn bestätigt. In Wolhynien wird er in Rivne, Klevań und Sarny bezeugt. Aus Kamjanec' Podil's'kyj wird gemeldet, *kórok* gelte nur bei den Frauenschuhen auf dem Lande. Ein GM aus Kiew führt ihn ebenfalls auf, doch scheint dieses Wort dort nicht einheimisch zu sein.

Kórok ist eine Entlehnung aus dem nhd. *Kork*, das über poln. *korek* zu den Ukrainern kam (Linde II, 445: ab 1764—84 im „Monitor Warszawski“ belegt). (Im Nhd. ist *Kork* durch ndl. Vermittlung aus span. *corcho* „Korkholz“, „Propf“ übernommen. Vgl. auch Kluge EW 7, 257; Berneker EW, 570.)

München

(Stiefel) Absatz

- 1. * óčas
- 2. ◄ kablúk
- 3. ● zakablúk
- 4. ■ pidbór
- 5. * zápjatok
- 6. + kórok

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Петро Одарченко

1. Листування Л. Українки довгий час було невідоме ні читачам, ні дослідникам. М. Драй-Хмара у своїй монографічній праці про Лесю Українку, написаній 1924 р. і надрукованій 1926 р., писав:

«Досі ми не мали біографії Лесі Українки. Та й тепер за браком матеріалу писати її передчасно. Листи письменниці й до цього часу перебувають у приватних осіб, родичів або знайомих її, і використати їх немає можливости. Частина їх уже пропала. Маємо на оці листи Лесі Українки до Л. М. Старицької-Черняхівської, в яких було багато пояснень до окремих творів письменниці».¹

Дослідник життя й творчости Л. Українки Б. Якубський також із сумом стверджував, що «багато і біографічних матеріалів (листування), і рукописів безнадійно загинуло».² В 1920-х рр. з'явилися в друку деякі листи Л. Українки до батька і матері О. П. Косач (Олени Пчілки),³ до І. Франка,⁴ до М. Коцюбинського,⁵ до Н. Кибальчич,⁶ до Ф. Петруненка⁷ та уривки листів до М. Комарової-Сидоренко.⁸

---

¹ М. Драй-Хмара: *Леся Українка. Життя й творчість*. Київ, 1926, с. 5.

² Б. Якубський: *Творчий шлях Лесі Українки*. (Вступна стаття в книзі Леся Українка: *Твори*, т. I. За загальною редакцією Б. Якубського, Київ, 1927, с. IX).

³ «Червоний Шлях», 1923, ч. 4—5, 6—7, 8.

⁴ «Червоний Шлях», 1927, ч. I.

⁵ «Україна», 1924, кн. 1—2.

⁶ «Літературно-Науковий Вісник», 1925, кн. 10.

⁷ Альманах «Вперед», Глухів, 1928.

⁸ А. Музичка процитував чималі уривки листів Л. Українки до М. Комарової-Сидоренко у своїй книзі *Леся Українка. Її життя, громадська діяльність і поетична творчість*, ДВУ, 1925. Автографи цих листів не збереглися.

В 1930-х рр. були опубліковані деякі листи Л. Українки до брата Михайла.⁹ Крім того у Львові вийшла цінна книжка В. Сімовича, в якій опубліковано листування Л. Українки з Й. Маковесем.¹⁰

В 1940-х рр. опубліковано цікаві листи Лесі Українки до Ф. Колесси,¹¹ до Л. М. Драгоманової,¹² до І. Франка,¹³ до матері¹⁴ і до О. Кобилянської.¹⁵

Окремі уривки листів Л. Українки до М. Драгоманова вміщено в книзі Лазаревського,¹⁶ а також у статті Коваля про рукописну спадщину Л. Українки.¹⁷

В 1950-их рр. опубліковано деякі листи Л. Українки до В. Гнатюка,¹⁸ до В. Поссе,¹⁹ до К. Панкевич.²⁰

Завідувач Відділу Рукописів Інституту Української Мови і Літератури Академії Наук УРСР Федір Коваль у своїй доповіді на науковій сесії Відділу суспільних наук АН УРСР 22 лютого 1941 р., присвячений 70-ій річниці з дня народження Л. Українки (надрукованій у 1946 р.), писав:

«Листування Лесі Українки майже невідоме. На сьогодні можна нарахувати в друкованій літературі лише 36 листів і то в окремих випадкових публікаціях, розкиданих по різних, навіть мало відомих виданнях. В Інституті мови і літератури зібрано зараз 248 листів Лесі Українки, з них 233 ще не опубліковані». ²¹

Далі Ф. Коваль слушно зазначає потребу наукового дослідження всієї рукописної спадщини Л. Українки і науково-академічного видання творів письменниці.²²

Отже, здавалося цілком натуральним і логічним, що Академія Наук повинна насамперед видати листи Л. Українки. І от

---

⁹ «Радянське літературознавство», 1933, 2—3.

¹⁰ В. Сімович: *Листування Л. Українки з Й. Маковесем*, Львів, 1938.

¹¹ Збірник *Леся Українка*, Львів, 1946.

¹² *Леся Українка: Неопубліковані твори*, Львів, 1947.

¹³ «Радянське літературознавство», 1948, ч. 9.

¹⁴ Там таки.

¹⁵ *Хрестоматія критичних матеріалів* під ред. С. Шаховського, т. III, Київ, 1949.

¹⁶ Гліб Лазаревський: *Молодість Лесі Українки*. Біографічне оповідання, Вінніпег, 1943.

¹⁷ Федір Коваль: *Рукописна спадщина Лесі Українки*, «Наукові Записки» АН УРСР. Інститут мови і літератури. Київ, 1946.

¹⁸ М. Возняк: *Першодруки Лесі Українки*, «Літературно-критичний збірник», вип. I, Львів, 1951.

¹⁹ «Вісник АН УРСР», 1954, ч. 6.

²⁰ Збірник *Леся Українка. Про літературу*, Київ, 1955.

²¹ Ф. Коваль, цит. праця. с. 66.

²² Там таки, с. 75.

дійсно перша збірка вибраних листів Л. Українки вийшла в світ 1950 р. Але — зла іронія долі! — ця збірка вийшла не в оригіналі і не в виданні Української Академії Наук. Вона вийшла в Москві с к о р о ч е н о в російському перекладі з пропущками, навіть не позначеними крапками.²³

У примітках до розділу «Письма» цього тритомного видання зазначено, що в літературній спадщині Л. Українки збереглося близько 1 500 листів і що ці листи дають багатий додатковий матеріал для вивчення життя й творчості їх автора. Із цієї багатой спадщини в третьому томі видання творів Л. Українки в російському перекладі надруковано 104 листи. У примітках зазначено, що, відбираючи матеріал для цього видання, «редакція керувалася важливістю тем... і відмовилася від публікації листів, що мають вузько побутовий або інтимний характер».²⁴

Далі зазначено в примітці до листів, що найповніше подано у цьому виданні листи, в яких Л. Українка «висловлює свої літературні погляди». Але справді цього критерію у відборі листів для друкування в цьому виданні редакція не додержувалася. Найважливіші листи, в яких Л. Українка висловила свої погляди на літературу, на завдання своєї поетичної творчості, тут не надруковані. Немає тут найважливіших для дослідження творчості Л. Українки її листів до М. Драгоманова, немає й багатьох інших листів, в яких Леся Українка розкривала свої творчі задуми. Скорочене і тенденційно препароване видання листів у перекладі на російську мову відповідало вимогам тогочасної суворой цензури. Ось кілька прикладів фальшування і препарування листів Л. Українки у московському виданні 1950 р. В листі до брата М. П. Косача (26-28 листопада 1889 р.) Леся подає перелік тих творів світової літератури, які потрібно перекласти з чужих мов для збагачення української літератури. У тому списку читаємо таке місце: «Словацький — вірші і „Мазепа”».²⁵ В російському перекладі цього листа читаємо: «Словацкого — стихи».²⁶ Назва твору Словацького «Мазепа» пропущена.

В листі Л. Українки до матері (25. XI. 1904) читаємо таке місце: «досадно, щоб і такий, хоч не український, та все ж сприяючий і, поки що, єдиний можливий орган зовсім уплив з наших рук».²⁷ Це місце перекладено так: «и обидно выпустить из рук

²³ Л. Українка: *Собрание сочинений в трех томах*, перевод с украинского. Москва, 1950, т. 3, с. 145—387.

²⁴ Там таки, с. 370.

²⁵ Леся Українка: *Твори в п'яти томах*, т. V. Листи, Київ, 1956, с. 24.

²⁶ Леся Українка: *Собрание сочинений*, т. 3, с. 156.

²⁷ Л. Українка: *Твори*, т. 5, с. 497.

такої благосклонний к нам и пока единственно приемлемый орган».²⁸ Слова «хоч не український» пропущено і на місці пропуску крапок не поставлено.

В листі Л. Українки до матері (10. IX. 1907) читаємо такі рядки: «Чи ти, мамочко, не знаєш адреси Олеся (vulgo Кандиби)? Мені б хотілося щось йому написати, та не знаю куди».²⁹ Це речення зовсім викинуте в російському виданні.³⁰

Вже ці кілька прикладів «скорочених» тенденційних перекладів свідчать, що редакція цього видання не додержувалася тих принципів і критеріїв, які вона проголосила. Дух часу, дух сталінської доби відбився на цьому виданні листів Л. Українки, так само як і на перекладі поетичних творів, надрукованих у цьому виданні. Найяскравішим прикладом фальшування і перекручення можна вважати переклад відомої строфи з поеми «Роберт Брюс»:

«Коли ти боронитимеш волю
Й самостійність народу твого,
Ми повік шанувать тебе будем
І любити, як друга свого».

У перекладі Г. Шенгелі це місце звучить так:

«Если ты защищать будешь волю
И единство родимой страны,
Мы повек уважать тебя будем,
Как отца дорогого сыны».

Замість «самостійности» — «единство», а замість «друга» — «дорогой отец». Так перекручено ідейний зміст твору Л. Українки.³¹

У 1950-х рр. опубліковано також, крім згаданих вище, цінні збірки листів до І. Франка,³² до О. Кобилянської,³ до родини Драгоманових у Софії,³⁴ а в 1960 р. опубліковано збірки листів до Є. І. Драгоманової, до О. П. Косач (матері), до Г. Хоткевича, до О. Луцького, до М. Павлика та до М. Грушевського.³⁵

²⁸ Л. Українка: *Собрание сочинений*, т. 3, с. 300.

²⁹ Л. Українка: *Твори*, т. 5, с. 533.

³⁰ Л. Українка: *Собрание сочинений*, т. 3, с. 332.

³¹ П. О.: *Новий російський переклад Лесі Українки*. «Літературно-Науковий Збірник» І, Нью-Йорк, 1952, с. 271—275.

³² Л. Українка: *Публікації. Статті. Дослідження*, т. I. Київ, 1954, с. 37—73.

³³ Там таки, с. 74—194.

³⁴ Л. Українка: *Публікації. Статті. Дослідження*, т. II, Київ, 1956, с. 152—230.

³⁵ Л. Українка: *Публікації. Статті. Дослідження*, т. III, Київ, 1960, с. 9—112.

Завершенням наукового видання листів Лесі Українки в 1950-х рр. був п'ятий том творів Л. Українки.³⁶ У цьому томі опубліковано 465 листів Л. Українки. Це перше поважне видання, здійснене за редакцією О. І. Білецького, М. С. Грудницької та А. О. Іщук. Цінність цього видання полягає насамперед у тому, що тут опубліковано вперше за автографами багато невідомих листів Л. Українки. Деякі листи надруковано за копіями або за першодруками. Зокрема в примітках зазначено, що деякі листи надруковано тут за машинописною копією О. Косач-Кривинюк (листи чч. 122, 123, 125). Тут же згадано, що значна частина рукописної спадщини Л. Українки передана до Академії Наук сестрою Л. Українки О. П. Косач-Кривинюк.³⁷

У «Вступних зауваженнях» сказано, що це найповніше видання «далеко не повне». Це теж видання лише вибраних листів. Редакція мала у своєму розпорядженні 700 виявлених та зібраних листів. Отже 235 листів Л. Українки не ввійшли в цей том. Який же критерій був покладений в основу вибору листів для публікації? На це питання у «вступних зауваженнях» є така відповідь:

«При виборі листів і упорядкуванні тома редактори і упорядники керувалися тим, щоб показати Лесю Українку у всій її багатогранності, як видатного письменника, великого майстра слова, передового громадсько-політичного діяча, критика і публіциста, як чулого товариша і відданого друга, як уважну дочку, ніжну сестру, шановну дружину, вольову, мужню людину, яка, перемагаючи тяжку хворобу, що не раз приковувала її до ліжка, наполегливо працювала, аж поки смерть не вирвала пера з холодючих рук. Відсівались здебільшого листи, які повторюють уже сказане в інших листах або такі, що містять суто клінічний опис хвороби.»³⁸

Редактори цього видання слушно зазначають, що виявлені 700 листів Л. Українки не вичерпують усієї епістолярної спадщини письменниці, що вела дуже широке листування, часом пишучи по десять листів на день. Л. Українка листувалася з українськими письменниками того часу: Франко, Павлик, Драгоманов, Олена Пчілка, Старицький, Старицька-Черняхівська, Кобилянська, Стефаник, Маковей, Кибальчич, Грінченко, Коцюбинський, Кримський, Гнатюк, Колесса, Грушевський, члени її родини — такий далеко неповний перелік її адресатів.

На жаль, і в цьому виданні відчувається сувора цензура, хоч і значно легша, ніж цензура першого російського видання Леси-

³⁶ Л. Українка: *Твори*, в п'яти томах, т. V. Листи 1881—1913, Київ, 1956, 863 с.

³⁷ Там таки, с. 676.

³⁸ Там таки, с. 675.

них листів. В листі до М. П. Драгоманова (17. III. 1891) після речення «До „Народа” наші люди відносились якось дуже скептично, бо думали, що всі його ідеї походять від Франка та Павлика і на них же кінчаються» далі Л. Українка пише таке:

«До того ж „Народ” відвертав від себе наших людей тим, що мало змагався з кацапами, а дуже багато з народовцями (а симпатії українців були таки найбільше на народовській стороні). До того ж нас прикро вражав його сварливий тон, — я й тепер думаю, що він собі шкодить отим нестримливим тоном, потім оті вічні переклади з Толстого та Успенського сприкрилися нам дедалі, — та й справді: чи тільки ж світа що в вікні? Передрук статті з газети „День” (справді досить дурної та бундючної) теж не сподобався нам дуже»³⁹

У 5 томі творів (ст. 46) це місце пропущено, але на місці пропуску стоять крапки...

В рецензії на 5-ий том творів Л. Українки Костянтин Кухалашвілі, даючи загальну прихильну оцінку цього видання, критикує редакторів і упорядників, бо вони не завжди дотримувалися своїх декларованих принципів. Рецензент стверджує, що деякі важливі листи (лист Лесі Українки до сестри Ольги від 11. IX. 1901 р., лист до матері від 24. I. 1907 р. та інші) не надруковані в 5-му томі. Натомість на сторінці 121 вміщено лист до батька, «який не містить нічого, крім грошових розрахунків».⁴⁰

Проте Кухалашвілі даремно висловлює жаль, що в 5-му томі не надруковано важливого листа Л. Українки до брата Михайла, в якому молода поетеса «висловлює ряд цікавих думок про необхідність перекладів на українську мову кращих творів світової літератури». Цей лист надрукований під датою 26-28 листопада 1889 року, тоді як Кухалашвілі шукав його під датою 26-28 листопада 1890 року.

В 1960-х рр. вперше з'явилися в друку деякі невідомі до того часу листи, зокрема листи до відомого українського композитора і автора «Історії України» М. Аркаса⁴¹ і до В. Гнатюка.⁴²

Уривки листів Л. Українки друкувалися також у тематичному збірнику «*Леся Українка. Про літературу*», — але тенденційна односторонність вибору цитат із листів Л. Українки знецінює цей збірник. Наприклад, з листа до Драгоманова цитується ви-

³⁹ О. П. Косач-Кривинюк: *Хронологія життя і творчості Лесі Українки*, (машинопис), с. 133—138. Без скорочення цей лист надруковано в книзі: Л. Українка: *Твори в десяти томах*, т. 9, Київ, 1965, с. 62.

⁴⁰ К. Кухалашвілі: *Листи Лесі Українки*, «Вітчизна», 1956, ч. 9, с. 183.

⁴¹ «Літературна Україна», 5. IV. 1963.

⁴² «Вітчизна», 1964, ч. 11, с. 176.

словлення Л. Українки, що стосується до творчості Е. Золя, а погляд Л. Українки на твори Толстого пропускається.⁴³

Л. Українка в цьому листі пише про Л. Толстого так:

«За цес ж я не люблю й Толстого, та ще й за його містицизм. Я ж, як нарошине, читала більш усього його остатні твори, в котрих, окрім чортів та ангелів, нічого не видко, або само тільки страхіття, як наприклад, „Смерть Івана Ільича“. „Власть тьмы“ мені теж зовсім не подобається, отже я й просила прислати її не для того, щоб я так уже кохалась у Толстому, а для того, щоб побачить, як може вийти така крайня кацапщина у французькому перекладі».⁴⁴

У недавно виданому збірнику *Леся Українка. Про мистецтво* (Київ, 1966, с. 298) листи Л. Українки або уривки з листів, в яких висловлені думки й погляди письменниці на мистецтво, не використані достатньою мірою. Зате статті тут краще й повніше використані, ніж у збірнику *Леся Українка. Про літературу*.

1965 р. вийшло в світ видання творів Лесі Українки в 10 томах. Листи Л. Українки надруковані в 9 і 10 тт.⁴⁵ В нове видання не ввійшло приблизно 130 листів, що були надруковані в 5 томі — в 1956 р. Зате в новому виданні надруковано 60 нових листів (зокрема листи до М. Грушевського, Б. Грінченка, М. Аркаса, Г. Хоткевича, О. Луцького, уривки листів до Л. М. Старицької-Черняхівської, а також деякі недруковані раніше листи до матері О. П. Косач та до сестри О. П. Косач-Кривинюк). Загальна кількість листів у цьому виданні — 395. Із 130 надрукованих у 5-му томі (1956) і не вміщених у новому виданні (1965) більшість — це коротенькі листи або листи, що торкаються лише господарських справ, лікування тощо. Проте деякі листи можливо пропущені в новому виданні з інших міркувань.

В одному з таких ненадрукованих у новому виданні листів (16. IV. 1884) тринадцятилітня Леся пише своїй матері: «Наші паски були дуже гарні».⁴⁶ А в другому листі чотирнадцятилітня Леся пише бабусі (10. X. 1885): «Іконку я ношу при собі завше».⁴⁷ У змістовному листі до сестри О. П. Косач (19. III. 1891) є таке місце:

«Івана Грозного представляли італіянці по-італіянськи..., повідитись по-кацапськи вони не вміли, один тільки Іван Грозний то таки був похожий на кацапа».⁴⁸

⁴³ Л. Українка: *Про літературу*, Київ, 1955, с. 42.

⁴⁴ Л. Українка: *Твори*, т. V, с. 10.

⁴⁵ Л. Українка: *Твори в десяти томах*, Київ, 1965, т. 9, 536 с.; т. 10, 500 с.

⁴⁶ Л. Українка: *Твори*, т. 5, 1956, с. 7.

⁴⁷ Там таки, с. 7.

⁴⁸ Там таки, с. 48.

В листі до М. П. Косач (кінець березня 1891) читаємо такі рядки:

«...кацапська партія досить велика... Щодо Січі, то її велика заслуга (по-моєму), що вона не боїться кацапів».⁴⁹

В листі до М. Павлика (19. III. 1895) Леся пише:

«чому галицькі соціал-демократи мають стояти конче від польською фірмою. І як це мириться з „державністю” Будзиновського, з українською самостійністю».⁵⁰

Нічим не умотивувана також відсутність цікавого листа Л. Українки до Ф. Колесси (27. XII. 1908), в якому мова про записування українських дум.⁵¹

2. На підставі уже опублікованих листів можна досліджувати різні важливі проблеми творчого шляху Л. Українки. Особливо цінні листи Л. Українки до матері О. П. Косач (Олени Пчілки), до сестри О. П. Косач, до брата М. Косача, до дядька М. П. Драгоманова, до М. Павлика, до О. Кобилянської, до І. Франка та інших.

У цих листах розкривається велика роль матері у вихованні своєї доньки, в розвитку літературного хисту її. Лектура Л. Українки, її літературна освіта, праця над перекладами з чужих мов, її творчі задуми, генеза окремих її творів (зокрема «Лісової Пісні»), погляди на літературу, на сучасні літературні течії, на громадське життя — все це дуже докладно і яскраво висвітлено в листах Л. Українки до рідних. А в листах Л. Українки до її вчителя і друга — дядька Драгоманова ми знаходимо багатющий матеріал, що свідчить про виключну роль М. Драгоманова в ознайомленні Лесі Українки з західноєвропейською літературою, у вивченні чужих мов, в розвитку її політичного світогляду, у виробленні її поглядів на завдання літератури. Із цих же листів ми довідуємося, як під впливом Драгоманова Л. Українка захопилася фолкльором, як за порадою і під керівництвом свого дядька вона виконувала його доручення і збирала фолкльорні матеріали. Листування Л. Українки з Драгомановим дає багатий матеріал для характеристики тогочасної політичної боротьби між українцями та для з'ясування участі у цій боротьбі Драгоманова і Л. Українки. У багатьох листах Л. Українки до Драгоманова є надзвичайно цінний матеріал для харак-

---

⁴⁹ Там таки, с. 49.

⁵⁰ Там таки, с. 170.

⁵¹ Там таки, с. 559—560.

теристики тогочасної української молоді. Листи Лесі засвідчують глибоку пошану і щирю любов Лесі до дядька.⁵²

В листах Л. Українки до Франка висловлено глибоку пошану до нього і жаль, що йому доводиться марнувати дорогоцінний час на різну «чорну» роботу. Леся розуміла трагедію поета, що не має часу на творчу роботу. З листів до Франка довідуємося про погляди Лесі на записи народніх пісень, про творчі пляни, про ті умови, в яких створила Л. Українка свою поему «Одержима» тощо.

Ще більше цінних відомостей про творчі задуми Л. Українки маємо в листах поетеси до Кобилянської. Особливо велике значення для з'ясування задуму Лесиної драми «Камінний Господар» має один з останніх листів Л. Українки до О. Кобилянської (З. V. 1913). У цих же листах знаходимо високу оцінку творів Кобилянської та В. Стефаника, полеміку з С. Єфремовим, а також багато цінного біографічного матеріалу.

Листи Л. Українки становлять одне з найголовніших джерел дослідження її світогляду. Тенденційні твердження деяких літературознавців про захоплення Л. Українки «Капіталом» К. Маркса, сама Леся спростовує у листі до сестри Ольги Петрівни (30. VIII. 1897):

«...от тільки половину Kapital'a „проштудировала“ („читати“ його не можна), і, знаєш, чим далі читаю, тим більше розчаровуюсь: я не бачу тієї „строгой системи“, про яку говорять фанатики сеї книжки, бачу багато фактів, чимало дотепних гіпотез і ще більше просто дотепів, але багато застається для мене темного, невиясненого, недоговореного і в науковій теорії і в практичних виводах з неї. Ні, видно, се *Novum Evangelium* все таки потребує більше безпосередньої віри, ніж її у мене есть».⁵³

Листи Л. Українки дають багато оцінок фактів російської та інших слов'янських літератур.

21 березня 1908 р. Леся писала матері:

«Читала «Шиповник», «Землю», «Знание», «Жизнь» і «содержание оных» здебільша «не одобрила». Да, оскудение... Удручає в російській літературі не стільки порнографія, скільки сумбурність і думки й фантазії, безпорадність в рішенні навіть елементарних психологічних проблем».⁵⁴

⁵² П. Одарченко: *Леся Українка і М. П. Драгоманів*. Вступна стаття до кн.: *Леся Українка: Твори*, т. 3, Нью-Йорк, 1954, с. 9—52.

⁵³ Л. Українка: *Твори*, т. 5, с. 197.

⁵⁴ Там таки, с. 542.

А ще раніше Леся писала М. Драгоманову (17. III. 1891):

«Віда, що більшість нашої української громади сидить на самій нужденній російській пресі, а через те не бачить як слід світа ні того, що в кінці, ні того що поза вікном. Як побачила тут у Відні російські газети, то мені за них «вчуже стыдно» стало, а надто було жаль бідної російської публіки, що мусить такі ліберально-поступові газети читати, як, наприклад, «Новости». Та вже тепер поміж нашою молодю громадкою почалось таке «западничество», що багато хто береться до французької, німецької, англійської та італійської мови, аби могли читати чужу літературу. Се мене дуже тішить, а то ще недавно мені приходилося з тими самими людьми, що тепер учать чужі мови, змагатися за те, чи варто учитись чужій мові при такій чудовій літературі як російська».⁵⁵

Образ палкої патріотки, безкомпромісової мужньої людини — це той образ нашої поетеси, що ми його виразно бачимо і в її поезії і в її листах. Коли Л. Українці сказали, що вона може переїхати до Галичини і працювати там з умовою не брати участі в політичній діяльності, то вона дуже гаряче зареагувала на це. В листі до М. Павлика (10. IV. 1903) Леся пише:

«Невже так, що в Галичині я мала б ще «тихше» жити, ніж на Україні? Коли так, то се страшна жертва душі... скинутися «всякої політики» в літературі і в моїх зносинах з метрополією ніяк не можу, бо не тільки переконання, але темперамент мій того не дозволяє, а ще не дозволяє, знаєте що? — дядьків заповіт. ... Дядько хотів, щоб і моя праця і моя думка росли і жили, щоб я ні літератури, ні політики не скидалась, щоб я шукала свого шляху, була б не епігоном його, а духовною дитиною... Ні, друже, спитавши по щирості своєї душі, я не можу обіцяти, що буду жити на вільнішій землі тихше, ніж жила на зовсім поневоленій... і поки я не скинуся спогаду про абсолютно невільну Україну, я не можу, не сила моя скинутися того, чого досі не скинулась при гірших умовах».⁵⁶

Окрема важлива тема, що чекає на свого дослідника, це стиль, мова, мистецькі засоби листів Лесі Українки. Цієї сторони побіжно торкається одна з сучасних дослідниць творчості Л. Українки Анфіса Ряппо. Цілком слушно вона зазначає, що в тих листах, де Леся описує місцевості, де вона перебувала, відчувається спостережливість художника,

«який нічого не перебільшує, але й не минає жодної цікавої деталі. Її жанрово-побутові зарисовки життя в Криму, в Болгарії, берлінські враження, ескізи подорожі по Італії, Єгипту, опис італійських народних свят, — все це сповнене художньої краси, неперевершеної простоти і високого смаку. Кілька штрихів худож-

⁵⁵ Там таки, с. 46.

⁵⁶ Там таки, с. 463.

ниці, — і перед нами постає картина Єгипту: «От уже золотий та щирозолотий. На горизонті золоті піски без краю, а попри залізницю, понад водою, золота пшениця хвилюю-хвилюю і наче тече в пустиню як золоте море». Жанр нарисів-листів Лесі Українки визначається адресатами: листи до молодших сестер — це чудові малюнки, листи до дядька сповнені пристрасних ідейно-політичних шукань, листи до сестри Ольги — глибокі психологічні сторінки».⁵⁷

3. Дуже важливим доповненням до вже виданих листів Лесі Українки буде велика праця О. П. Косач-Кривинюк *Хронологія життя й творчості Л. Українки*, що саме тепер готується до друку і в недалекому майбутньому вийде в світ у виданні Української Вільної Академії Наук у США.

В «Хронології» буде надруковано понад 400 листів, з них можливо близько ста листів уперше. Серед цих останніх будуть такі, що через цензурні умови не можуть бути надруковані в Києві.

Наприклад, у листі до матері (9. III. 1890) Леся пише: «нам, українцям не щастить доля ніколи в тій Московщині». У цьому ж листі є такі рядки: «А в самому кінці хор утяв «Србија слободна» (мелодія «Ще не вмерла Україна»). Дивно було чути сю мелодію в концерті! Ми з кнакною⁵⁸ руки одбили плескаючи» (103—105 с. рукопису).

В «Хронології» є дуже цікавий досі невідомий лист Л. Українки, написаний 11. I. 1895 р. у Софії — «Лист на Україну до товаришів» (с. 354—356).

Дуже цінний лист Л. Українки до Драгоманова з 10. IX. 1894 р. також ще ніде не друкований:

«Любий дядьку! Сподіваюсь, що Ви не гніваєтеся на мене, що я не написала Вам осібного поздоровлення на день Ваших роковин. Все одно — ніяким стилем не скажеш того, як я Вас люблю і як палко бажаю Вам всього доброго, то вже краще і не квапитись писати тій lettres de style» (ст. 325—326).

Свою прихильність і велику пошану до Драгоманова Л. Українка висловила також у листі, написаному 22. VIII. 1894 р. у Владаї коло Софії і адресованому М. П. Драгоманову і Л. М. Драгомановій («Хронологія», с. 317—318). У цьому листі є такі рядки:

«... на Україні живуть не самі вороги Ваші, а я і раніше знала, що там більше є прихильних до Вас людей (поміж молоддю), ніж ворожих... Щождо мене, то я хочу бути Вашою ученицею і заслужити собі право зватись так».

⁵⁷ А. Ряппо: *Образ Лесі Українки в її листуванні*, Збірник, «Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження», т. I. Київ, 1954, с. 334.

⁵⁸ Жартівлива назва молодих людей, причетних до літератури, вживана в родині Косачів.

Серед недрукованих листів, що вміщені в «Хронології» особливо важливі й цікаві листи Л. Українки до М. В. Кривинюка. В одному з цих листів (13. XI. 1902) Леся Українка розповідає про свій плян написати науково-популярний нарис історії України, що доповнював би написану вже брошуру на ту саму тему.

Чи цей нарис Леся Українка написала, невідомо. В примітці до цього листа О. П. Косач-Кривинюк пише: «1903 року написано... агітаційно-історичн(у) брошур(у) про відносини України до Москви. (Не знаю, чи написана зовсім і чи надрукована)». («Хронологія», 958 с.). Більш ніяких даних про цю «брошуру» Л. Українки немає.

Для з'ясування історичних поглядів Л. Українки має велике значення її лист до Кривинюка, написаний з Сан-Ремо 13. XI. 1902 р. («Хронологія», с. 840—842):

«...Тепер про зміст. З приміток на кресах Ви побачите, з чим я не гожуся. Найменше я вдоволена з уступу про історію відносин прилученої України з Москвою... мало виразно, голословно, а подекуди і зовсім некритично. Коли б згода авторів, то чи не краще б нам так поділити працю, що автори ще скоротили б сей уступ (в найзагальніших рисах тільки згадавши найрізчі провини Москви), а я б його розширила і зробила б головною основою своєї праці (як се вже й роблю тепер), зате я менше вдавалась би в оцінку сучасності і менше давала б практичних порад в кінці. Таким способом обидві роботи доповняли б одна другу (та можна б старатись, щоб вони і читачам в руки доставались поряд). Я думаю краще вияснити роль, тенденції і долю черні і історію відносин до Москви, прослідити історію панщини в зв'язку з займанщиною і слободами (на се зовсім не звернено уваги в сьому скрипті і вже ліпше було вияснено в брошурах Подолинського). Хотілось би фактично доказати (цитатами з автентичних джерел, що зовсім можливо), як сама Москва прищепляла, з великим трудом, правдами і неправдами, віру в те, ніби все зле робиться без відома царя, та обіцянками замилювала очі, тут же свідомо збираючись не додержати їх. Хотілось би викрити всю ту деморалізацію, що вносила вона в наш народ, показати перехід від думки старосвітських пісень: «Ой, брешеш, брешеш, превражай Москалю, се ж ти хочеш обманити» до настрою післяпанщинних пісень, що дякували «Царю Олександрю», — та при тім доказати, що старосвітська пісня і тепер має більше рації, коли б її прикласти до обіцянок «сердечного попеченія». — Маю замір скористати з усіх вільнолюбивих традицій, які ще можна тепер знайти в нашій етнографії (в тім мені стають у великій пригоді праці Драгоманова), та доказати, що політика царів була завжди одиаскова по духу від Алекс[ія] Мих[айловича] до Ник[олая] II і що чим виразніша була індивідуальність царя, свідомість його і самостійність супроти «панів» і всяких «злих порадників» (чим більше він «все знав»), тим гірше діставалось від нього Україні, бо тоді він сам напускав на неї всяку галич (прикладі Петро I, Катерина II, Ник[олай] I). — З історичних моментів спинює найбільше на ролі запорожців в шведській війні і взагалі у відносинах з чорною укрпа-

інською] з одного боку і з царем з другого, та на зруйнуванні Січі. Потім спинюся на Гайдамаччині та Коліївщині. При нагоді зачеплю популярні постаті Палія, Гордієнка з його цікавою конституцією, Залізняка та інших діячів черні. Покажу, як зруйнування Січі було остатнім і найбільшим способом до цілковитого закріпощення люду, бо не стало ні схову для втікачів, ні прикладу *комуністичного господарства* на Україні, ні остраху на панів. Покажу, які були обіцянки. а яка дійсна «від царя заплата»: канална робота, пікінери, зайві походи, постої, непотрібні лінії, віддання Правой України Польщі, нарешті панщина і рекрутчина. Покажу, як «москаль віри не діймає» від початку аж досі, як наші «не знали, кому прихилитись, а которому царю» і як не варт нікому прихилитись. Спинюся на спілці запорожців з Булавиним та іншими бунтовщиками і виведу з того можливість спільности інтересів черні української навіть з москалем, тільки з «чорним» або «сірим», та не з «білим». Я можу виразити свій погляд на історію підмосковської України такою перифразою Маркса: «Ми гинули не тільки від клясового антагонізму, але й від недостачі його» — хотілось би доказати сю тезу, та, звісно, се залежатиме від снаги.

Я виложила Вам свій план дуже хаотично, бо не маю часу дуже обдумувати його в листі (буду се вже при самій праці робити), хоча для мене він стоїть досить ясно. Ви сами побачите, в чім ріжниця моєї роботи (я Вам її пришлю) і скрипту (та й більшости подібних брошур). Не мені б писати таку роботу, а якому професорові історії, та що ж, коли професори не хотять такого писати. Моя робота буде звісно компілятивною, а не учено-твірною, та все ж може моя компіляція послужить хоч якимсь «противоядієм» тим брошуркам про Хмельниччину і «возсоединение», що служать досі єдиною історією України на «народних чтеніях» і може таки трукать не раз думку народню».

Л. Українка працювала над своїм історичним нарисом в кінці 1902 і в 1903 рр., а в 1904 р. вона написала свою поезію «І ти колись боролась, мов Ізраїль, Україно моя». Своєю тематикою та ідейним змістом ця поезія найтісніше пов'язана з ідеями і змістом її брошури.

Тяжче становище України перед Хмельниччиною Л. Українка характеризує такими словами:

«... Сам Бог поставив
супроти тебе силу невблаганну
сліпої долі. Оточив тебе
народами, що, мов леви в пустині,
рикали, прагнучи своєї крові,
послав на тебе тьму таку, що в ній
брати братів не пізнавали рідних,
і в темі з'явився хтось непоборимий,
якийсь дух часу, що волав ворожо:
«Смерть Україні!»

Повстання українського народу проти гнобителів, єднання різних верств українського народу, його перемогу над ворогом

і урочистий в'їзд Богдана Хмельницького в Київ змальовано в таких рядках:

«... Та знялась високо
Богданова правиця, і народи
розбіглись, мов шакали ниці,
брати братів пізнали і з'єднались.
І дух сказав: «Ти переміг, Богдане!
Тепер твоя земля обітована».
І вже Богдан пройшов по тій землі
від краю і до краю. Свято згоди
між ним і духом гучно відбулося
в золотоверхім місті».

З приводу цієї поезії Олег К. Бабишкін пише:

«Розглядаючи історію України, поетеса прославляє Богдана Хмельницького і возз'єднання України з Росією».⁵⁹

Це тлумачення цілком хибне. «Золотоверхе місто», де відбулося свято згоди між Хмельницьким і Духом», — це не Переяслав, а Київ 1649 р., коли Хмельницький після перемоги над поляками тріумфально в'їхав до столиці України і коли його з великими почестями зустрічало населення.⁶⁰

Ставлення Л. Українки до Переяславського договору виразно видно з наступних рядків вірша:

«Але раптом
дух зрадив. Знову тьма, і жах і розбрат.
І знов настав єгипетський полон,
та не в чужій землі, а в нашій власній».

Лист до Кривинюка, цитований вище, стоїть у згоді з таким тлумаченням і виразно його потверджує.

Від видання «Хронології життя й творчости Л. Українки», як і інших досі не опублікованих листів Л. Українки, можна сподіватися нових важливих матеріалів і нових фактів, що повніше розкриють образ Лесі Українки.

Вашінгтон

⁵⁹ О. Бабишкін, Варвара Курашова: *Леся Українка. Життя і творчість*, Київ, 1955, с. 231.

⁶⁰ П. Одарченко: *Л. Українка в радянській літературній критиці*, «Сучасність», ч. 4, 1963, с. 18—19.

СИМВОЛІКА ОСЬМАЧЧИНОГО «СТАРШОГО БОЯРИНА»

Марія Овчаренко

«Старший боярин» — перший прозовий твір Тодося Осьмачки, зразу після своєї появи звернув на себе увагу читача й критики.¹ Під різними оглядами ця невелика, заледве 116-сторінкова повість, була чимось інакшим від того, що в довоєнному десятилітті з'явилось в українській літературі. Довкола постання самої книжки також була авра чогось незвичайного: автор закінчив її писати в релятивно недовгому часі після свого визволення із десятилітнього ув'язнення в советській тюрмі, де симулював божевілля, і після примусового 14-літнього припинення літературної творчості. Наче наперекір пережитому тюремному лихоліттю і жахам другої світової війни, в яких судорожно здригалася тоді Європа, Осьмачка в «Старшому боярині» звернув творчу увагу на далекий світ своєї молодости, яким той колись був або існував тільки в його мріях і творчих візіях. У висліді появився пригодницько-казковий твір незвичайної поетичної краси, в якому романтично забарвлені трагічні епізоди чергуються з ідилічними, а то й з гротескно гумористичними сценами, а песимізм «космічної» філософії розв'язується оптимістичним акордом віри в можливість людського щастя.

Сама фабула повісти, коли вийняти її із стилістичної рамки, може видатися сучасному читачеві, вихованому на стандартах модерної літературної естетики, плетивом сенсаційности, стилізованої під романтичну манеру минулого сторіччя: Гордій Лундик, молодий абсолювент учительської семінарії, закохується серед незвичайних обставин в панну Варку, заручену з багатим землевласником Харлампієм Пронем, перемагає всі перешкоди, здобуває її серце й разом з нею йде назустріч новому життю.

---

¹ Тодось Осьмачка: *Старший боярин*, В-во «Прометей», (Ной-Ульм) 1946; «Старший боярин» був готовий у рукописі і нагороджений першою нагородою Українського Видавництва Краків-Львів в 1944 р., але друком появився аж 1946 р.

Але фабульна основа — це тільки матеріал, на якому Осьмачка, як зрештою й інші письменники, творить свої образи та виводить свої естетичні формули, погляди й ідеї.

З ідеологічного погляду «Старший боярин» — це наскрізь національний твір, а в формальному виразі — стилізований і символізований. Головними джерелами інспірації, в яких, на думку Осьмачки, наймогутніше виявилась українська творча стихія, були Шевченко, Гоголь і народна пісня.² Шевченків вплив позначився передусім на ідеології Осьмаччиного твору, а також на деяких символічних образах, тоді як вплив Гоголя проник далеко глибше, пронизавши структуральні й стилістичні аспекти «Старшого боярина»; народна пісня, а власне в ще більшій мірі козацькі думи, відбилися, так як, до речі, і в Гоголя не тільки на стилі, але насамперед на ритміці фрази Осьмачки.

Вплив Гоголя тут настільки сильний, що коли б не взяти до уваги нарочите стилізування Осьмачки під гоголівську манеру, чимало аспектів у «Старшому боярині» могли б здаватися прикладами епігонства. Адже тут, крім структуральних запозичень, виразні парафрази, передусім з «Вія», «Старосвітських поміщиків» та «Страшної помсти», часом також із «Мертвих душ», а гоголівська стилістика стала органічною частиною стилістичної форми «Старшого боярина». Тут, як і в Гоголя, і багатство барв та звуків в описах природи, і незвичайні, насичені динамічністю метафори, а особливо орнаментальні, бароккові порівняння, і гіперболи, і широкий розмах фрази, і особливе замилювання до конкретно буденних деталей, і зіставлення прозаїчного з поетичним, і т. зв. периферійні персонажі, тощо.

Справжню оригінальність проявив Осьмачка в перетопленні деяких елементів гоголівської романтики для власних естетичних задумів, а ще більше в символіці повісти, в якій закладена ідеологічна суть твору. У «Старшому боярині» все сповнене символічного значення: головні й другорядні персонажі, події, а навіть деякі, здавалося б, маловажливі й випадкові предмети. У світлі символічної інтерпретації «Старший боярин» є літературною алегорією, в основу якої автор вкладає проблеми загальнонаціонального значення, даючи їм пояснення й розв'язку згідно з власними поглядами та бажаннями.

---

² Таких самих поглядів були й інші українські письменники, як напр., С. Васильченко: «Найсильніше враження, повторюю, справила на мене ця трійця: пісня, Кобзар і Гоголь, твори, яким я не знаю рівних в світовій літературі». (Наведена цитата взята з книжки: Н. Крутікова: *Гоголь та українська література*, Київ 1957, ст. 546).

В центрі повісти стоїть садиба священика Дмитра Діяковського. Колись мудрий і успішний провідник свого села, заможний господар, щасливий у родинному житті, о. Діяковський занепадає морально й матеріально після смерти своєї жінки, зведеної й убитої демонічним Маркурою Пупанем. Під впливом розпуки він розпивається, а колись квітуча його садиба занепадає. Тільки з поворотом із школи дочки Варки знову входить життя в дім Діяковського. Несподіваний конфлікт Гордія Лундика з Харлампієм Пронем спонукує Варку покинути рідний дім, щоб скритися в монастирі. З нею разом покидає свою садибу й о. Діяковський, стаючи несподівано провідником підпільної групи.

Нема сумніву, що Осьмачка мав тут на думці щось більше, як тільки сенсаційну історію сільського священика, справжнього, чи фіктивного, а саме деякі капітальні й глибоко наболілі питання з історії України. Легко догадатись, що о. Діяковський символізує національного провідника будь-якої історичної епохи, з його додатними, і ще більше з його слабкими сторонами, а його дім — центр національного життя. Три періоди в житті Діяковського, — щасливий, трагічний і підпільний, — можуть символізувати три епохи в історії України: епоху національної незалежності, державно-політичного занепаду й етап нової форми праці для національного визволення. Перший і останній період оповіті утопічною фантастикою, особливо перший, про добробут якого автор розповідає в суперлятивних у стилі народних казок. Казковими тонами змальовує автор і епізод про працю підпільної групи, в якому Діяковський показаний тільки в схематичних рисах, не зважаючи на провідну роль, призначену для нього в групі. Праця в підпіллі, так як і період національної незалежності, були для Осьмачки далеким світом, і про них міг він говорити тільки словами міту. На сцену дії автор виводить Діяковського тільки в час його занепаду, коли він, нездатний на ніяку дію, безмовно смочче горілку. Огорнений розпукою, він нездібний навіть читати біблію. Прочитавши потрібне місце, він засинає на розкритій сторінці. Біблія з'являється ще раз у його руках, тим разом уже, як засіб фізичної оборони, коли поліційний пристав, скориставшись з його похмілля, вишархує від нього підпис на зречення худоби й коней. Опам'ятавшись, Діяковський хоче завернути пристава, відкриває біблію, підписує своє ім'я там, де звичайно стоять прізвища авторів, і кидає нею в пристава. Але пристав відскакує незаторкнений, а біблія, ударившись об стіну, падає додолу, не розкрившись.

Обидва наведені епізоди з біблією, що на перший погляд можуть здаватись гротескно абсурдними, а то й випадково зайви-

ми в фабульній структурі, є, очевидно, символічними і ще наочніше показують слабкі сторони Діяковського як провідника. Не зважаючи на свій ідеалізм і посвяту для громадської справи, Діяковський не має сили, щоб оборонитися проти ворогів, що перемагають його насиллям (Маркура Пупань) або обманом (поліційний пристав). В алькоголізмі Діяковського можна добачати алегоричну алюзію на Богдана Хмельницького, запозичену від Т. Шевченка. Шевченко, дорікаючи Хмельницькому за Переяславський договір з Москвою, назвав його в своїй поезії «п'яним Богданом».

Найбільшим прогріхом Діяковського є його слабкість (як і в інших українських національних провідників, на думку Осьмачки) і неспроможність відродитися духово в час поразки. Коли автор показує Діяковського, що засинає на сторінці розкритої біблії, біблія може символізувати духову спадщину нації, її традиції та ідеали. Не зважаючи на те, що Діяковський ототожнює свої погляди з цими ідеалами, підписуючи своє ім'я на заголовній сторінці біблії, він хоче вжити національну правду в контратаці на ворога у невідповідний час. Як правда є не завжди успішною зброєю проти обману, біблія, якою Діяковський кидає на пристава, вдаряє в стіну й падає, не розкрившись. У цьому епізоді може бути й натяк на тих провідників, що намагалися переконати зухвалого противника аргументами абстрактної правди й справедливості (це міг би бути натяк і на Хмельницького, який збройною контратакою хотів домогтися від Москви прав, запевнених йому в Переяславі).³

Несподіване рішення Діяковського покинути рідний дім, щоб стати провідником підпільної групи, належить до найменш переконливих епізодів книжки, але автор цього алегоричного твору мав на думці передусім символічний зміст, а не психологічну мотивацію. Діяковський у цій ролі може символізувати тих діячів, що після програшу вели визвольну боротьбу в підпіллі.

Спричинником лиха й усього трагічного в книжці є демонічний Маркура Пупань. Це найкольоритніша постать у книжці, дарма, що він не бере безпосередньої участі в дії і з'являється тільки в оповіданнях Гордієвої тітки Горпини Корецької. У ньому скупчені найвиразніші риси понурого гоголівського романтизму, і проста лінія від нього веде до «чаклуна» в «Страшній помсті». Як чарівник із «Страшної помсти», Маркура Попань є втілення зла та джерело народного горя. Він лановий на службі

---

³ В повісті *Ротонда душогубців* Осьмачка різко критикує провідників українського національного відродження 1917—20 рр. (Пор. ст. 275-280).

в чужого пана і своїми вчинками руйнує безборонних селян. Він зводить і губить жінок, убиває чоловіків. Він розбиває родинне життя Діяковського, звівши й утопивши його жінку.⁴ Він «анцихрист» (в Осьмаччиному діалекті) і народний ворог. Тут гоголівський страшний «чаклун», який своїми злочинами веде до повного винищення роду, знайшов у Маркурі своє перевтілення, а центральна тема «Страшної помсти», братовбивство й національне ренегатство, знайшли нову форму. Проте романтизм Осьмачки не тотожний з романтизмом Гоголя. Це вже романтизм другої руки, що є тільки засобом літературної стилізації, а не частиною світогляду автора. Осьмачка показує це виразно, відсуваючи всю романтичну фантастику переважно в світ персонажів із простолюддя (тітка Корецька, наймичка Дунька). Фантастичний світ, що жив у свідомості старої Корецької, вмирає разом з нею, а разом з цим з дії «Страшного боярина» зникають романтичні аспекти й символічні образи, запозичені в Гоголя. Автор далі веде фабульну лінію власної інвенції та творить символічні образи, зв'язані з проблемами його покоління й сучасного йому історичного періоду. З погляду символіки повісти смерть Корецької має переломове значення. Поперше, вона вмирає, як alter ego головного героя, на якого, за законами романтичного твору, спрямовані супротивні сили. Але Гордій Лундик призначений автором жити, тому виходить переможно з усіх пригод. Подруге, смерть Корецької, «в глибині душі якої жила невмируща бувальщина» (20), символізує також відхід з історичної арени кольоритного світу стародавньої України з її поетичним фолкльором, народними традиціями, повір'ями й легендами, який перестав бути живою дійсністю після першої світової війни та революції. Виразна символіка закладена також у тому, що безпосереднім спричинником смерті Корецької стає Харлампій Пронь, а також видиво Маркури Пупаня, що сниться їй уночі перед смертю. Маркура Пупань і Харлампій Пронь, як ренегати й кривдники народу, символізують нищівні сили, що призвели до загибелі самобутньої національної культури та загородили шлях національному відродженню.⁵

Наскрізь символічне значення має особливо розділ Х, в якому змальовані події й люди у садибі Діяковського після того, як

⁴ Тут мотив зведених жінок до деякої міри можна уважати відгомном образу жінок покриток-дівчат у Шевченкових творах. В обох письменників цей мотив має насамперед символічне, а не побутове значення.

⁵ Мотив національного відступництва повторюється і в двох інших повістях Осьмачки: в «Плянї до двору», а особливо в «Ротонді душогубців», в якій автор виводить національних ренегатів, як найстрашніших катів власного народу.

Діяковський покинув своє житло. У дії показані дві категорії «спадкоємців» залишеного майна, «легальних» (дід Гарбуз, візник Діяковського, і Дунька, наймичка), яким Діяковський дозволив забрати частину майна, і «нелегальних», що приходять на садибу грабувати оставлене. Дід Гарбуз забирає корову й теля, а Дунька виносить із священникового дому тільки великий вузол манаття, макітру й макогін. Вона бере з собою ключ від дому з надією, що залишені речі придадуться спадкоємцеві Діяковського. Тому, що її вузол надто тяжкий, вона лишає на лавці грубу книгу, на яку кладе старі чоботи. Чоботи й книга (біблія) притягають увагу сусідки Гапки Казелинкової, що хоче забрати їх з собою, але в справу втручається дід Гарбуз. Гапка покидає біблію, дід Гарбуз підносить її, чомусь нюхає її, христиться і відходить з нею з двору. На осамітнений двір повертається ще раз Дунька, щоб упіймати чубатенького півника. Тут несподівано вона застає кривого крамаря Оліяна, що з силою татарських таранів гатить у двері зачиненого дому, і його жінку Оліяниху. Тільки після рішучих погроз Дуньки Оліян з Оліянихою залишають садибу. У міжчасі чубатенький півник опинюється в руках Гапки Казелинкової, і тільки енергійна сутичка дає Дунці змогу відбити його. Опинившись серед двору сама, Дунька віддається сумним міркуванням про долю покиненого дому. Чубатенький півник, наляканий її вигуками, схоплюється і знаходить трагічний кінець в зубах пса Хапка.

Наведені тут епізоди показують, як Осьмачка, послуговуючись алегоричною формою гумористичного гротеску, знайшов артистичний вислів проблемам, що мучили його свідомість і сумління сучасного йому покоління.⁶ Без сумніву, він мав тут на думці ті суспільні групи, що були «спадкоємцями» «майна», залишеного після програних визвольних змагань. Усі ці групи, чи суспільні верстви, в зображенні Осьмачки були примітивні й політично мало вироблені на те, щоб знайти правильний шлях і відповідні методи діяння в слушний історичний момент. Не маючи потрібного розуміння духових вартостей, вони ставлять вище маловартні матеріальні речі (Дунька, що забирає вузол з манаттям, макітру й макогін, а біблію лишає під старими чоботами), або через брак потрібної освіти не вміють користуватись духовими вартостями (дід Гарбуз нюхає біблію, тому що не вміє читати). Проте, не зважаючи на свою примітивність, ці групи не

---

⁶ „...the grotesque represents the means of coping with the anxieties of an epoch...” — Lee Byron Jennings: *The Ludicrous Demon: Aspects of the Grotesque in German Post-Romantic Prose*. Berkeley and Los Angeles 1963, p. 150.

позбавлені позитивних рис. Внівши своєю працею вклад у розбудову країни, вони турбуються не так власною користю, як збереженням національної спадщини (Гарбуз і Дунька як колишні робітники в садибі Діяковського боронять покинене добро від непрошених загарбників). Але навіть віддані й активні борці та громадські діячі виставлені на небезпеку втратити свою справу, коли, заглиблюючися в непрактичному сентименталізмі, неспроможні запримитити смертельну загрозу від напасника, що, скориставшись з їх мрійництва, зуміє захопити їх барвисті ідеали й скапіталізувати для власної цілі. (Дунька, заглиблена в думки про осамітнений дім, її чубатенький півник та кровожерний пес Халко).

Непрошених «спадкоємців» та захланних сусідів, які безцеремонно наживаються, розграбовуючи громадське добро, завжди чимало після національних поразок, і Осьмачка знав добре таких «захожих сусідів», що, як Гапка Казелинкова, намагались захопити все, що попадало їм під руки, або, як кривий крамар Оліян, «татарськими таранами» атакували двері покиненого дому.

Протилежною до символіки негативних аспектів, зображених то з добродушною усмішкою, то в сатиричних гротескних тонах, є символіка оптимізму, яку репрезентують головні герої твору, Гордій Лундик і Варка Діяковська. Гордій — це не тільки романтичний герой, для якого можлива всяка перемога, він також втілення аспірацій та нездійснених бажань самого автора і його віри в краще майбутнє. Найцінніший скарб у садибі Діяковського, дівчина Варка, завдяки Гордієві, лишається поза досягом супротивних сил, зберігається для нього, як для гідного спадкоємця ідеалів, вирощуваних колись у домі Діяковського, і з'єднується з ним у любові. Зародження їхньої любові зображує автор як частину великої містерії української місячної ночі, що її описові він присвячує сторінки, яким мало рівних в українській літературі. Уся космічна велич і краса літньої ночі зосереджується й доходить до найвищого напруження в пісні, що безмежно тугою огортає всесвіт. Це пісня покійної Діяковської, яку співає Варка, щоб полегшити страждання душі матері. Символіку пісні неважко розкрити. В ній співає горе, що на протязі сторіч нагромадилося в душі народу, «співає» історія («співає билиця, раз-у-раз співає проти якогось великого горя...», с. 20). В одному з наступних розділів автор говорить про це ще виразніше, вкладаючи в уста Гордія гайдамацьку пісню горя. Гордій співає її, оплакуючи смерть одного з підпільників, «щоб полинати за обрії і зустрітися з Богдановою чайкою, і прилучити свій голос до її крику, і вже разом літати над Україною, голосячи про бо-

ротьбу з ворогом та волю стражденної батьківщини...» (83). І Варка, і Гордій співають пісню горя своїх предків, щоб полегти його і знайти вихід з нього. Тут символічною мовою говорить автор про переємність історичних традицій і завдань, що нерозривним ланцюгом зв'язують покоління живих і мертвих в одну цілість.

У своїй глибокій символічності Варчина пісня має ще й ключове значення для розвитку дії цілого твору, даючи початок усьому, що діється далі. Це від неї йде невидна золота нитка до Гордієвого серця, що веде його на стежку найбільшої пригоди його молодого життя. І так містерія літньої місячної ночі завершується зародженням найбільшої містерії між двома молодими людськими істотами, що під Осьмаччиним пером виростає до розмірів космічної сили, «до страшної сили того почуття, що зароджує світ, уже зруйнувавши мільярди світів раніше» (11). Усе в наступній дії книжки сконструйоване так, щоб мета головних героїв, їх остаточне з'єднання, була досягнена. В кінцевому розділі твору автор показує своїх молодят, що, залишаючи за собою місця свого попереднього життя, ідуть назустріч новому. Картина сонця, що над ними прориває велику хмару, вносить ще виразнішу ноту оптимізму, не зважаючи на песимістичний в основному характер Осьмаччиного «космічного» світогляду про «безодню світову» і про «людську рокованість на поталу комусь страшному і незбагненому» (11).

Чи вклав Осьмачка якесь символічне значення в цю кінцеву картину, і кого мав на увазі під постатями Гордія і Варки? Відповідь на це питання стає ясною, коли зв'язати її з символікою всього твору.

Eastern Illionis University

LENZEN-IN- КОНСТАНТИНА ПОРФІРОРОДНОГО

Омелян Прицак

1. 1. У своєму творі „De administrado imperio“, писаному поміж 948—952 рр., Константин Порфірородний¹ згадує двічі слов'янське плем'я, піддане Русі, на ім'я Λενζενιν-/Λενζανιν- (§ 9, рядок 10; § 37, рядок 44).

1. 2. В основному досі було зроблено дві спроби дешифрувати слов'янську форму цієї назви. Перша це ідентифікація Н. П. Барсова (1873) в його відомій історичній географії Початкового літопису, а саме з волинськими *лучанами; її прийняв м. ін. Михайло Грушевський³.

[Коректурна примітка.

Редакція збірника ласкаво звернула мою увагу на статтю покійного Т. Лера-Сплавінського: „Łędzice-Łędzanie-Lachowie, *Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata*“, Poznań 1959, с. 195—209. Після прочитання її як теж цитованих там праць Г. Ловмянського та К. Тименецького, я надалі остаюся при своїх основних поглядах. Зрештою, мені було приємно ствердити, що як Тименецький так і Лер-Сплавінський приймають, що назва *Lendizi* (*Łędzice), засвідчена у т. зв. Географа Баварського із пол. 9-го ст., є паралельною назвою для великопольського племені, що само звало себе полянами. Отже ми маємо тут ідентичну ситуацію, як із дніпровськими полянами-ляхами].

1 Твір Константина я цитую за новим виданням угорського візантолога Gyula Moravcsik-a: *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*. Greek text edited by Gy. Moravcsik... English translation by J. H. Jenkins..., Budapest 1949.

Як 2-ий том цього видання вийшов збірний коментар: *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*, vol. II. Commentary by F. Dvornik, R. J. H. Jenkins, B. Lewis, Gy. Moravcsik, D. Obolensky, S. Runciman edited by R. J. H. Jenkins, University of London 1962.

2 Барсов Н. П., *Очерки русской исторической географии, География начальной летописи*, Варшава 1873, с. XXXIX, прим. 114.

3 Грушевський М., *Історія України-Руси*, т. I, 3-є вид., Київ 1913, с. 201—04, 236; пор. його ж *Війми з жерел до історії України-Руси, До половини XI віка*, Львів 1895, с. 63 (примітка), 67.

1925 р. російський лінгвіст Г. Ільїнський запропонував іншу розв'язку. Він вивів цю назву від спільнослов'янського кореня *lęd- «необроблена, цілинна земля» з двома спільнослов'янськими суфіксами: /jan/ (значення приналежності) та /in/ (nomen unitatis), отже *lęd-jan-in-, що на староруському ґрунті мусіло дати *lędžanin-/lęžanin-, значить модель Константинового Левґε(α)νν-.⁴

Як відомо, форма *lędjan-(in-) [краще *lęd-jęn-in, від *lędo «мешканець цілинної землі»,⁵ О. П.] лежить в основі імени, що ним сусіди називають поляків: староруського *lęch- = лях-, угорського *lend'ęn (lengyen $\geq$ lengyel), литовського lėnkas тощо.

Розв'язка, запропонована Ільїнським, тепер в науці загально прийнята.

1. 3. Тоді як питання філологічної ідентифікації імени Левґε(α)νν- можна уважати розв'язаним, то досі історикам не вдалося належно зльокалізувати отих *lędjan -ів.

На думку Ільїнського, дані § 9 (рядки 9—10) „De administrando” вказують, що Левґε(α)νν- були сусідами кривичів; вони мусіли жити недалеко від Дніпра, щоб мати змогу доставляти Русі тєю рікою свої однодеревні човни. Отже тут маємо до діла з радимичами, яких ляхське походження засвідчене в «Повісті временних літ» (= ПВЛ).

Н. P a s z k i e w i c z іде ще далі. На його думку, Левґανν- = ляхи ПВЛ — це загальне означення понадплемінного союзу, що організував державу т. зв. П'ястів, яка м. ін. володіла теж польськими полянами. В 9 в. під впливом натиску Великоморавської держави частина ляхів перейшла на схід: це й була мандрівка радимичів/в'ятичів, що під ними слід розуміти саме Левґε(α)νν- ів Константина⁶.

Д. О б о л е н с ь к и й, зреферовуючи наявні погляди, в своєму коментарі до даного параграфу Константинового твору відкидає ідентифікації Ільїнського й Пашкевіча. На його думку, дані § 37 (рядки 42—44) того ж твору вказують на те, що Левґε(α)νν- жили на півдні Русі, на захід від Дніпра, в сусідстві печенігів; значить, вони мусіли жити на захід від деревлян, уздовж горішньої Прип'яті й горішнього Бугу, на кордонах Русі й Польщі⁷.

⁴ Ильинский Г., Кто были «Лензаниной» Константина Багрянородного? *Slavia*, IV, 2, 1925, с. 314—19.

⁵ Пор. Vasmer M., *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1955, т. II, с. 84.

⁶ P a s z k i e w i c z Н., *The Origin of Russia*, London 1954, р. 366, 375.

⁷ Коментар до „De administrando imperio”, с. 35.

До подібних висновків дійшов теж польський арабіст-історик Т. Л е w і с к і. На його думку, існували два польські племена з назвами, що походили від кореня *lęd-: Lendizi т. зв. Географа Баварського (= Lędzice в Великопольщі) та Λενζα(ε)μν- Константина. Це друге плем'я жило в Червенських городах і в Перемишлі⁸.

1. 4. Алеж північно-західня границя степової смуги, що її займали в 10 в. печеніги, ніколи не доходила ні до місць поселення радимичів та в'ятичів ні до Червенських городів та Перемишля.

2. 1. Існування західньослов'янської понадплемінної назви ляхів, як це приймає Пашкевіч, — сумнівне. Назва лях- (або інша похідна форма від *lędĕn-) ніколи не була засвідчена в джерелах як самоозначення для пізніших поляків. Маємо тут радше своєрідну дихотомію: плем'я чи племінний союз називає себе ім'ям *поляни* «степовики», а їхні сусіди звать їх одним з-поміж варіантів назви, джерелом якої є *lędĕn-, тобто «мешканці цілинних земель». Очевидно, оці дві назви для одного племені відображають два аспекти стосунку даного племені до *поля*: 1. як степу, 2. як цілини.

2. 2. Київ Ярослава (1037) мав три головні ворота: західні, що звалися Жидівські — від дільниці Жиди, крізь яку проходив шлях на Білгород, а звідти на захід⁹.

Середні ворота — це відомі Золоті.

Треті ворота, що вели через Угорське й Печерськ у степ, звалися Лядськими; тудою звичайно намагалися прорватися половці, щоб здобути Київ¹⁰.

Чому ці ворота звалися Лядськими?

Очевидно, не тому, що крізь них проходив шлях у Польщу: Польща ж не лежала на південний схід від Києва. Також немає в джерелах жодного натяку на існування польської дільниці біля Лядських воріт в 11—12 вв.

Під 6539/1031 р. ПВЛ подає, що Ярослав та Мстислав Володимировичі, повоювавши Лядську землю [Польщу], привели багато

⁸ Lewicki T., *Litzike Konstantyna Porfirogenety i Biali Serbowie w północnej Polsce*, Roczniki historyczne, 22, 1956, с. 16, прим. 49.

⁹ Пор. напр. Грушевський М., *Історія України-Руси*, т. 2, Львів 1905, с. 268.

¹⁰ Див. напр. відомий напад Боняка з 1096 р., дуже плястично змальований у ПВЛ; ПВЛ цитую за виданням Д. С. Ліхачова, Москва-Ленінград 1950; тут т. 1, с. 152.

При тій нагоді пригадаю, що монгольський хан Бату теж наступав на Київ від Лядських воріт: «Постави же Баты пороки городу, подъяль вратъ Лядскихъ, ту бо бѣаху пришли дебри...», *Летопись по ипатскому списку*, СПб. 1871, с. 522.

ляхів як добичу й поділилися ними: «Ярославъ посади своя [ляхи] по Ръси, и суть до сего дня»¹¹.

Як відомо, проблема *limes*-у зі степом була життєвою справою для володарів Києва, почавши від половини 10 в.

Вже Володимир «поча нарубати мужъ лучшиѣ от словень, и от кривичъ, и от чюди, и от вятичъ» (ПВЛ, під р. 6496/988) і заселювати ними границю з печенігами¹².

Пізніше, в 11—12 вв. маємо засвідчену систему оборони *limes*-у «козацького» типу: це тюркська воєнна колонізація т. зв. чорних клубуків.

Але, на нашу думку, одноразове поселення групи полонених ляхів на Пороссі не могло послужити причиною тому, щоб назвати одні з-поміж трьох основних воріт Києва за їх ім'ям, тобто Лядськими воротами.

2. 21. Археолог В. П. Петров пише: «Місто Ярослава (1037 р.) з Софією й Золотими воротами було збудоване на широкій площі відкритого плято, де перед цим було лише саме головне поле й не було поселень»¹³.

Очевидно, Лядські ворота набули свою назву від того, що вели крізь *ляда* «цілини» у степ.

2. 3. Ще 1907, а опісля 1924 р. В. Пархоменко доказував зв'язок полян зі степом та з Лівобережжям; вони, на його думку, прийшли на Правобережжя з хазарської території (Приозівщини)¹⁴.

1947 р. Б. А. Рыбаков звернув увагу на протиріччя поміж малою територією полян та їхнім великим історичним значенням, і водночас на велику територію сіверян та їхнє невелике історичне значення. Переглянувши заново історичні й археологічні дані, він рішив, що слід по-новому розділити території, приписувані названим племенним групам. Основні городи Київської держави Чернігів, Любеч, Переяслав слід виділити з сіверянської території та включити їх до полянської¹⁵.

---

¹¹ ПВЛ, т. 1, с. 101.

¹² ПВЛ, т. 1, с. 83.

¹³ Петров В. П., *Про першопочатки Києва*, Український історичний журнал, т. 6, в. 3, 1962, с. 18.

¹⁴ Пархоменко В., *У истоков русской государственности (VIII—XI вв.)*, Ленинград 1924; зокрема с. 49—62 (про південно-східне походження полян).

¹⁵ Рыбаков В. А., *Поляне и северяне*, Советская этнография, 1947, в. 6—7, с. 81—101.

Висновки Рибаківа підтвердила студія А. Н. Насонова про зміст терміну «Руська земля» в 10—13 в.¹⁶ та археологічна монографія І. П. Русанової про кургани полян в 10—12 вв.¹⁷

Тепер не може бути більше сумніву, що при етимологізуванні назви *поляни* слід пов'язувати її із степом обабіч Дніпра, як це зрештою і зробив редактор ПВЛ під р. 6406/898: «Полями же прозвани быши, зане в поли сѣдяху» (т. I, с. 23).

Ми бачили повище, що *поле* «степ» і *лядо* «цілинна земля» тісно поміж собою пов'язані теж в ономастиці.

Тому приходимо до висновку, що як у Польщі так і в Русі існувала подвійна назва для тієї самої племінної групи: її члени називали себе самих полянами, а їхні сусіди окреслювали їх як **lędǫn-* та похідними назвами від того імені.

І аж як 981 р. племена Руської держави і племена Польської держави зустрілися вперше як два політичні організми, а в кожному з-поміж них випадково керівна роля опинилася в руках саме племінної групи з назвою *поляни*, прийшло до зрізничкування: *лях*, назва похідна від **lędǫn-* задомашнилася на Русі в стосунку до польських полян.¹⁸ Це сталося ще й тим більше, що на Русі назва *поляни* була замінена назвою *Русь* після злиття північних кондотьєрів з місцевим слов'янським населенням.

Але десь у 944 р., коли збирано інформації, що їх учений імператор 4 роки згодом використав для своєї літературної праці, східноєвропейські (київські) поляни все ще звалися у своїх сусідів **lędǫn-* і таким чином це окреслення для київських полян попало в „*De administrando imperio*”.

3. 1. Зчерги провірмо, чи наша інтерпретація проблем, пов'язаних з назвою *Λεντζε(α)νν-*, підходить до контексту.

Як згадано, назва *Λεντζε(α)νν-* появляється двічі в тексті „*De administrando imperio*”: в розділах 9 та 37.

3. 2. Розділ 9 має наголовок: «Про Русь (Ρῶς), як вони ідуть однодеревними човнами з Русі (ἀπό Ρωσίας) до Константинополя».

Дотичний текст звучить в українському перекладі так: «Однодеревні човни, що приходять до Константинополя з зовнішньої Русі (ἀπό τῆς ἔξω Ρωσίας), є з:

¹⁶ Насонов А. Н., «Русская земля» и образование территории древнерусского государства, Москва 1951; головно с. 5—68.

¹⁷ Русанова И. П., *Курганы полян X—XII вв.*, Археология СССР, Свод археологических источников, выпуск Е 1—24, Москва 1966.

¹⁸ Тільки в Галицько-волинському літописі під 6416/1208 р. маємо вжиті оба терміни *ляги* та *поляни* в стосунку до поляків: «а отъ Лестка из Судиславъ Бернатовичъ со многими поляны», *Летопись по ипатскому списку*, СПб. 1871, с. 485.

- [1] Новгороду, де має престіл Святослав, син Ігоря, архонта Русі;
- [2] замку [города] Смоленська,
- [3] Любеча,
- [4] Чернігова,
- [5] Вишгороду.

Всі вони їдуть вниз рікою Дніпром і збираються до замку [города] Києва, званого теж Самбатас.

Їхні [русів] підвладні слов'яни, звані кривичами, Λενζανν-ами, та решта слов'ян вирубують під час зими в горах дерево на човни і, обробивши його, коли надходить весна й тане лід, спускають його у близькі стоячі води (εις τὰς... λίμνας). Тому що ті стоячі води пливуть у ріку Дніпро, вони їдуть тією рікою й приходять до Києва; витягши човни, вони виставляють їх і продають Русі...»¹⁹

Як бачимо, Константин описує реалії Дніпрового шляху. Очевидно, його джерело (мабуть, візантійські посланці, що прибули 944 р. до Києва заключити договір з Ігорем, як здогадується Д. О б о л е н с ь к и й²⁰), займається тільки справами, пов'язаними з названим шляхом. Їх не цікавило — і це не було їхнім завданням — представляти проблеми етнографії Східньої й Центральної Європи.

Константин, чи його джерело, називає поіменно всього два слов'янські племена. Наперед можна б очікувати, що тут будуть названі *перше й останнє* плем'я на Дніпровому шляху; перше — це кривичі (Дніпро впливає з їхньої території), а останнє — очевидно, поляни, що на їх території лежав Київ.

І справді в Константина маємо кривичів та Λενζα(ε)νν- = полян.

Ні радимичі/вятичі, ні тим більше здогадні ляхи Червенських городів і Перемишля, що жили в доріччі Висли, а не Дніпра, не можуть претендувати на Λενζα(ε)νν- Константина.

3. 3. Розділ 37 займається «народом печенігів». Константин подає там м. ін. адміністративний поділ їх держави. Вона складалася з 8 провінцій (τὸ θέμα): по 4 на Правобережжі та Лівобережжі Дніпра.

Щодо правобережних провінцій,²¹ то перша з-поміж них (Γιαζιχολο) мала спільний кордон з Дунайською Болгарією, очевидно, в дельті Дунаю. Друга «тема» Гула була сусідом Угорщини (Товржіа), що біля 907 р. перейняла від Великоморавської держави доріччя Серету й Пруту та володіла цими землями до катастрофи над річкою Лех у 955 р.

¹⁹ Видання Моравчіка, с. 56, 58. — Назви, що з певністю зідентифіковані, подаю в їх українськомому звучанні.

²⁰ Коментар до „De administrando imperio”, с. 28, до 9/4.

²¹ Видання Моравчіка, с. 168. — Тому що печенізькі назви ще не зідентифіковані задовільно, я залишаю їхнє візантійське звучання.

Це був, очевидно, західній кордон печенігів.

Третя правобережна провінція Хараѳоґ була сусідом Русі. За Константином (§ 42, 60), Русь жила над «горішнім» Дніпром (*εις δὲ τὰ ὑψηλότερα τοῦ Δανάπρουσος ποταμοῦ*).— очевидячки, від Смоленська по один день подорожі від Дніпрових порогів (§ 37, 47; пор. § 9, 65—71). [Як річкові номади русь була зв'язана не з територією, але з рікою!]

Отже Дніпро був східньою границею правобережних печенігів: тут провінція Хараѳоґ межувала з Руссю.

Далі текст подає таке: «Провінція 'Іаѳѳієтц сусідує з землями, підвладними землі Руській, [себто землями] уличів, деревлян, Λενζενιν- та решти слов'ян . . .»

3. 3 1. Згідно з даними т. зв. Початкового літопису, що збереглися в «Новгородському I літописі молодшої редакції»²², в половині 9 в. уличі жили смугою аж по море, а яка охоплювала територію поміж Дністром та Богом; вони туди перейшли з південного правобережжя Дніпра²³ (мабуть, під натиском угрів, а опісля печенігів).

Їхніми безпосередніми сусідами в половині 10 в., за даними того ж самого джерела, були деревляни. Уличі й деревляни постійно згадуються разом.

У зв'язку з історією Аскольда й Дира літопис подає:

«И бѣста княжаща в Киевѣ, и владѣюща полями; и бѣша ратнии съ древляны и съ уличи».²⁴

«Игорь же сѣдяще в Киевѣ княжа, воюя на деревяны и на уличѣ»²⁵

Воевода Ігорів Свенельд отримав як ленно данину від деревлян та уличів²⁶.

Територія деревлян стикалася з територією уличів у доріччі горішнього Богу, звідки випливають деревлянські річки Тетерів і Случ.

3. 3 2. Із сказаного ясно, що уличі й деревляни межували з печенізькою провінцією 'Іаѳѳієтц від заходу так, як Русь на Дніпрі межувала з провінцією Хараѳоґ на сході.

Одинока границя, що її ще треба було б подати, була північна межа провінції 'Іаѳѳієтц.

---

²² Цитую за виданням Насонов А. Н., *Новгородская летопись старшего и младшего изводов*, Москва—Ленинград 1950.

²³ Новгород. I літ., с. 109; пор. ПВЛ, т. 1, с. 14.

²⁴ Новгород. I літ., с. 106.

²⁵ Новгород. I літ., с. 109.

²⁶ Новгород. I літ., с. 109, 110.

Географічна карта переконує нас, що слов'янським плем'ям, яке могло межувати на півдні з правобережними печенігами (бувши їх північним кордоном), могли бути тільки поляни. І справді, Константин (а чи його джерело) має тут знову $\Lambda\epsilon\nu\zeta\epsilon\nu\nu-$.

Зайво було б тут доводити, що печеніги не могли межувати з радимичами/в'ятичами або з ляхами Червеньських городів і Перемишля.

3. 4. Наприкінці 9-го розділу Константин подає ще одну вістку, важливу для нашої теми:

«Як настає місяць листопад, їхні [русів] архонти враз із усією Руссю покидають Київ і йдуть на полюддя, себто на обхід до слов'ян: до деревлян, дреговичів, кривичів, сіверян та решти слов'ян. Прогодувавшись там цілу зиму, вони в місяці квітні, як розтане лід на річці Дніпрі, повертаються до Києва . . .»²⁷

Чому тут названо імена тільки чотирьох племен і чому власне *тих*, а не інших, напр. $\Lambda\epsilon\nu\zeta\epsilon\nu\nu-$?

Як нанести на карту імена даних чотирьох племен — у черговості, як це їх перелічує Константин, — то вийде такий образ (подаю тут схему):

- 3. кривичі
- 2. дреговичі
- 4. сіверяни
- 1. деревляни

Завданням Константина (чи то його джерела) було подати обсяг слов'янських племен, куди Русь ходила на полюддя.

Як це видно з повищої схеми, Константин вив'язався з того завдання якнайкраще. Тут називати $\Lambda\epsilon\nu\zeta\epsilon\nu\nu-$ /полянів було б уповні зайвим так, як це було необхідним назвати їх, подаючи границі Дніпрового шляху:

кривичі
|
 $\Lambda\epsilon\nu\zeta\epsilon\nu\nu-$ = поляни

4. В попередніх розділах ми показали, що як інтерпретувати джерело так, яким воно є, без жодних змін та штучних гіпотез, то одиноким можливим відповідником загадкового $\Lambda\epsilon\nu\zeta\alpha(\epsilon)\nu\nu-$ є київські поляни.

Якщо ж справа така проста, — питає читач, — то чому досі жоден дослідник не запропонував цієї розв'язки? Усі прості речі найтяжчі, щоб помітити їх існування.

Історики (українські, російські, польські) були досі вповні в полоні концепції автора «Повісти временних літ» про те, що поляни й Русь це одне. Літописець початку 12. в. з витривалістю

²⁷ Видання Моравчіка, с. 62.

новітнього політичного пропагандиста при кожній нагоді повторював оцю концепцію про поляно-руську одність («поляне, яже нынѣ зовомая русь»²⁸). Очевидно, в його часи («нынѣ») полян як племені вже не було: християнство остаточно зрівняло русів та їхніх слов'янських підданих.

Але в часах Константина Русь і поляни ще цілком ясно розрізнялися.

В ПВЛ під 6452/944 р. (як було повище сказано, 4 роки пізніше Константин почав працювати над своїм твором „De administrando imperio”) стоїть ясно сказане: «Игорь же совкупивъ вои многи, варяги, русь, и поляны, словѣни, и кривичи, и тѣверьцѣ, и печенѣги наа, и тали у нихъ поя, поиде на греки въ лодьях и на конихъ . . .»²⁹

Нам здається, що модерному історикові України й Східньої Європи слід врешті визволитися від сугестій автора ПВЛ і не ідентифікувати Русі з полянами для половини 10 в., але водночас із тим — розпроцатися з концепцією слов'янського (полянського) походження Русі.

Harvard University

---

²⁸ ПВЛ, т. 1, с. 21; пор. ще с. 23.

²⁹ ПВЛ, т. 1, с. 33–34.

ДО ПЕРЕДІСТОРІЇ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОГО ВИЗВУКУ

IE. *-os* → слов. *-o*, IE. *-us* → слов. *-ъ*

Ярослав Б. Рудницький

Narrowing of vowels before nasals in a closed syllable is a frequent phenomenon known in many languages. It is easily explained phonetically. But narrowing before *-s* would have no phonetic justification.

G. Y. Shevelov, *A Prehistory of Slavic*, p. 156.

Висунена автором цих рядків у 1934-ому р. й зформульована остаточно в 1947-ому р. нова гіпотеза про походження праслов. *-ъ* як вислід перенесення (вирівнювання) ном. sg. основ на *-u-*, отже з типу *сынъ*,¹ поволі знаходила свій відгомін у наукових колах.

У 1956 р. піддержав її теоретично Е. Кошмідер (E. Koschmieder) у статті *N. van Wijks Einwand gegen die 2. Metatonie*.² Кошмідер відкинув давніші фонетичні гіпотези про походження цього *-ъ* та пояснював *-ъ* в основах на *-o-*, отже в таких словах як **vьlkъ*, перенесенням його з номінативної форми основ на *-u-*. Як вислід наявної осциляції між твердими й м'якими типами праслов'янської флексійної системи виникло одночасно, або й пізніш, закінчення *-ъ* в номінативній формі т. зв. основ на *-jo-*.

В 1964-ому році вийшла нова праслов'янська граMATика Р. А r u m a a (*Urslavische Grammatik. Einführung in das vergleichende Studium der slavischen Sprachen*. I. Bd.: *Einleitung. Lautlehre*, 1. Teil: *Vokalismus*, 2. Teil: *Betonung*. Heidelberg 1964). Обговорюючи на с. 113—114 походження *-ъ* в словах типу **vьlkъ*, автор піддав докладній критиці погляд про т. зв. фонетичне «приглушення» (*Verdampfung*) первісного *-os* на праслов'янському ґрунті. Одне з

¹ Я. Рудницький: *Нарис граMATики старо-церковно-слов'янської мови*, Мюнхен, 1947, с. 23; в англійській мові автор прочитав доповідь на цю тему вперше на з'їзді славістів в рамках конвенцій МЛА в Чикаго, 28. XII, 1963.

² *Festschrift für M. Vasmer zum 70. Geburtstag am 28. Februar 1956*. Wiesbaden, 1956, с. 235—244.

нових питань, висунутих Арумаа, є паралелізм розвитку закінчення *-es*, що в слов'янських мовах не зазнав ніяких «приглушень». Тимто автор відкинув «приглушувальну» теорію розвитку *-os* і поряд із такими словами як *небо* (з **nebhos*), *слово* (з **k'leu-os*), та *то* (з **tod*) поставив як правило первісний розвиток *-os* в *o*-словах в *-o* (отож: **vьlko*, **stolo* і т. д.). Тому що таке закінчення ставило нові органічно-розвинуті слова в категорію середнього роду (як *небо*, *слово*), вони «перетворилися» згодом в чоловічий тип на зразок основ на *-u-* (*сынъ*). Що більше, як доказ Арумаа притягає сюди й дієслівні форми на *-мо* з української, білоруської, сербо-хорватської та словінської мов, що існують побіч аналогічних форм із *-мъ* в інших слов'янських мовах, наприклад укр. *беремо* впорівень із стцслов. *беремъ*. В порівняльному індоєвропейському контексті важливе авторове звернення уваги на факт, що визвучні *-os*, *-es* не йшли відокремленим шляхом розвитку, а змінювалися («приглушувалися») паралельно. Отак, напр., коли в латинській мові *ie*. *-os* переходило в *-is*, то одночасно його апофонічний відповідник *-es* переходив у *-is* (с. 113). В слов'янських мовах *ie*. *-es* залишалося без змін, а з цього посередній висновок, що й його апофонічний відповідник *-os* не підпадав ніяким фонетичним змінам, себто не «приглушувався» в *-is*. Іншими словами — на думку Арумаа — праслов'янське *-ъ* в словах типу **vьlkъ* можна пояснити тільки морфологічним способом — перенесенням закінчення із первісних основ на *-u-* (с. 114).

Дедалі гіпотеза з 1934-го р., піддержана новими працями її автора в ділянці апелятивів³ і особових назв,⁴ ставала стандартним поясненням підручничкового типу. Отак у *Вступі до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов* за редакцією О. С. Мельничука (АН УРСР, Інститут Мовознавства ім. О. О. Потебні, Київ, 1966) В. Т. Коломієць, обговорюючи цю справу, пише ось що:

Очевидно, через деякий час після переходу *й*, *і* в редуковані голосні *ъ*, *ь* аналогічної редукації зазнали короткі голосні, які залишилися на місці давніх *o*, *a* в кінці слів після відпадиння кінцевого *s*. В результаті цієї зміни іменники і прикметники чоловічого роду, що мали давні основи на *-o(-jo-)* в називному відмінку однини формально збіглися з іменниками давніх основ на *-й-*... Але можливо, що *ъ*, *ь* з'явилися у називному відмінку однини іменних форм чоловічого роду колишніх основ на *-o(-jo-)* нефонетично, під впливом пізнішої аналогії до форм знахідного відмінка однини тих самих слів або й під впливом іменників основ на *-й-* (с. 55).

³ Поп. *Orbis Scriptus, Festschrift für D. Tschizewskij zum 70. Geburtstag*, München, 1966, с. 655—658.

⁴ Поп. *Names, Journal of the American Name Society*, v. 12, nr. 3—4 (1964), с. 215—219.

В останніх словах цитати виразно помічається позитивна настанова Коломієць до нової гіпотези: дослідник ставить її нарівні з гіпотезою Мікколі про аналогію до форм знахідного,⁵ чим підтверджує авторову заввагу, мовляв, його пояснення «мало стільки ж можливостей для прийняття славістами, що й попередні».⁶

Нове світло на цілу справу кидає праця Ю. В. Шевельова *A Prehistory of Slavic, The Historical Phonology of Common Slavic*, New York 1965. Обговорюючи на с. 150—163 перехід-злиття коротких і довгих *a* й *o* в слов'янських мовах, автор переконливо аналізує характер цього злиття й старається варґументувати його хронологію.

Щодо першого, то Шевельов доказує на основі багатющого матеріялу з сусідніх мов, а теж і на основі місцевих назв, що остаточна ідентифікація цих голосних на праслов'янському ґрунті йшла в напрямі *a*, тобто в напрямі артикуляційного відокруглення й зниження вимовлювальної бази („abolition of rounding and lowering the tongue,“ с. 156). Коли б цей увесь процес ішов у напрямі *u*, то це була б зовсім протилежна еволюція, що вимагала б артикуляційного заокруглення й підвищення вимовлювальної бази („stronger rounding and higher articulation,“ там таки). Факти заперечують можливість такого розвитку й на цій основі можна сміливо відкинути гіпотезу про «приглушення» первісного *-os* в *-us* в слов'янських мовах. Іншими словами, перехід визвучного *-os* в *-ъ* в словах типу **vьlkъ* не відбувався фонетично, але був вислідом морфологічних пересувів. Тут Шевельов схиляється до пояснення Мікколі, мовляв, *-ъ* у називному однини основ на *-o-* походить із перенесення його з форми знахідного однини тих же основ. Цілий комплекс флексійних явищ, що їх автор вилічує на с. 156—157, свідчить переконливо про твердження, мовляв, фонетично «приглушувалися» короткі *o* ~ *a* тільки перед первісним носовим звуком, наприклад:

acc. sg. основ на *-o-* **orbom* → **orbum* → стцслов. *robъ* ~ *rabъ*,

gen. pl. основ на *-o-* **orbom* → **orbum* → стцслов. *robъ* ~ *rabъ*,

acc. pl. основ на *-o-* **orbons* → **orbuns* → стцслов. *roby* ~ *raby*,

nom. sg. основ на *-n-* **kāmōn* → **kāmīn* → стцслов. *kamy*,

1. sg. aor. **nēs-s-om* → **nēsum* → стцслов. *něsъ*,

займ. 1 pl. **nons* → **nūns* → стцслов. *ny*,

acc. pl. основ на *-a-* **orbans* → **orbuns* → стцслов. *raby* (с. 156—157).

⁵ I. I. Mikkoła: *Urslavische Grammatik. III Teil: Formenlehre*, Heidelberg, 1950, с. 29—30.

⁶ Пор. *Orbis Scriptus* ... с. 657.

У висліді цих міркувань Шевельов подає таку схему умовної хронології на с. 157:

Nom. sg. masc.		acc. sg. masc.		neutr.
o-основи	и-основи	o-основи	и-основи	o-основи
1. -os	-us	-om	-im	-o(d)

Після фонетичної зміни *o* → *и* перед носовими в кінцевих складах (визвучі):

2. -os	-us	-om	-im	-o(d)
--------	-----	-----	-----	-------

Після зміни *o* → *oa* і втрати визвучних приголосних:

3. -oa	-и	-и	-и	-oa
--------	----	----	----	-----

Підтвердження не фонетичности, а морфологічного характеру генези визвучного *-ъ* в основах на *-o-* з одного боку й хронологізація цього явища як пізньо-праслов'янської зміни з другого — дві незаперечні заслуги праці Шевельова. Після нього важко буде в майбутньому вдержати гіпотезу про «поглушення» кінцевого *-os* і його фонетичний перехід в *-ъ* у словах типу **vylkъ*.

А в дальшому висліді його праці потверджують, здавалося б, незвичну гіпотезу автора цих рядків про форми стцслов. сполук типу

родо сь	поруч	родъ сь
глаголо сь	„	глаголъ сь
позоро сь	„	позоръ сь
праздънико сь	„	праздъникъ сь
миро сь	„	миръ сь і т. д.

Згідно з традиційним поглядом «зміна сильних *ъ* та *ь* в голосні повного утворення *o* та *e* охоплює слово з його проклітиками та енклітиками, наприклад: *во мнѣ, со мною* [Сін. пс.] ... *во ть чась, рабо-ть, народо-сь, домо-ть* [Мар. ев.] (замість *въ ть чась, рабъ ть, народъ сь, домъ ть*), *дене ть* [Ас. ев.] (замість *дѣнь ть*)».⁷

У протилежність цьому підписаний пояснював бодай деякі з цих слів архаїчною збереженістю старих форм *рабо, народо, глаголо, родо, позоро, праздънико, миро* й т. д. після їхнього розвитку з **orbos, *narodos* і т. д., а перед прийняттям нового «аналогіч-

⁷ Пор. М. Ф. Станівський: *Старослов'янська мова*, Львів, 1964, с. 153.

ного» закінчення -ъ, отже перед заіснуванням форм *рабъ, народъ, глаголъ, позоръ, праздъникъ, миръ* і т. д.⁸

Трудність у такому розумінні визвучного -о представляла б на перший погляд форма *домо тъ*, де традиційно приймано вокалізацію сильного -ъ в -о в стцслов. мові. Все ж — на нашу думку — може бути й інший спосіб пояснити її, а саме «аналогія» (морфологічне вирівняння) старих форм із органічним визвучним -ъ (отже стцслов. *домъ*) до архаїчних форм із -о (отже стцслов. *родо*) на основі такої структурної мотивації:

пот. sg. основ на -о	:	(нове) -ъ	=	(старе) -ъ	:	пот. sg. основ на -и
(старе) -о						x
				x		-о

Неясний тип стцслов. *дене-тъ* з уваги на вокалізацію середозвучного -ъ- (дънь) в -е- й дальшу вокалізацію визвуку перед енклітичним -тъ. Нам здається одначе можливим пояснювати визвучне -е в цьому слові теж «аналогією» (морфологічним вирівнянням) за схемою:

чоловічі типи	чоловічі типи
(твердий) -ъ : (м'який) -ъ	(твердий) -о : (м'який) x
(м'який) x	= -е

В умовно-хронологічному перерізі треба б тоді розрізняти такі етапи:

1. праслов. *дънь
2. стцслов. день
3. „ день-тъ
4. „ дене-тъ

з визвучним «аналогічним» -е в кінцевому (4.) етапі розвитку.

Пізня хронологізація заіснування визвучного -ъ в називному однини о-основ, що її переконливо з'ясував Шевельов, дає нам дальший аргумент уважати слов'янські особові назви на -о далі архаїзмами, а не новотворами. Отак слова *Samo* (VII ст.), старопольські *Boglo* (1290), *Falo* (1289), *Sędo* (XIII ст.), *Żyro* (XII ст.), *Wroto* (XII ст.), *Niego* (XIII ст.) та інші, а теж і середньо-українські *Сусло* (1651), *Козло* (XVII ст.), *Безпосо* (XVII ст.) й інші продовжують старе -о з іе. *-os. Як назви вони петрифікували архаїчний визвук і не підпадали новим змінам, що їх у більшості зазнали апелятивні формації. Отож у мові існувала нова опозиція типу

Само (назва) :	самъ (апелятив)	
Sędo „ :	sąd „	
Żyro „ :	żyr „	і т. д.

⁸ Пор. *Orbis Scriptus . . .*, с. 657.

Повторимо тут наше твердження з 1963 року: „Most of the above names have been considered, so far, as exceptions, inexplicable formations, or neologisms in general. In view of the above hypothesis *Samo*, *Falo*, *Sędo* *Žyro*, etc. must be reconsidered and put into the category of onomastic archaisms“.⁹

Як сказано вгорі, досліди Шевельова, а зокрема його хронологічні устійнення щодо праслов'янських фонетичних і морфологічних змін, potwierджують нас у переконанні, що наша інтерпретація цих особових назв була правильна.

University of Manitoba

---

⁹ Пор. *Orbis Scriptus* . . . , с. 658.

ДАТУМИ НЕМАЊИНА БОЛОВАЊА У ЊЕГОВУ ЖИТИЈУ ОД СВ. САВЕ

Гојко Ружичић

Савина кратка биографија његова оца Стевана Немање, према једина два касна рукописа, даје врло необичне и очигледно погрешне податке о данима Немањина боловања пред смрт. Ево тих података према новом издању житија које је припремио Владимир Ђоровић:¹

1. Вѣ ·зи² днѣ мсца фервара начеть нѣчто мало ѿслабѣвати чстнаа старость его.³

2. Пришьдшоу же того мсца ·ци⁴ днѣ рече къ мнѣ.⁵

3. Блаженъ же стар'ць ѿт ·з-го на ·и· дне даже и до покоя емоу не вѣкоуси хлѣба ни воды.⁶

4. Вѣ ·кв· днѣ того мсца видѣх его яко готовит се къ ѿтхожденю и глах емоу:⁷

5. Вѣ ·кв· днѣ пришьдшоу того мсца рече:⁸

Као што смо рекли, сви ти бројеви дана очигледно су погрешни, јер је Немања умро 13 фебруара, дакле пре свих тих датума. Дан 13 фебруара наводи се и у самој биографији при крају: *вѣ лѣт ·ци· мсца фервар вѣ ·ги· днѣ прѣложи се къ вѣчномуу блжен'ству,*⁹ тј. Године 6708 (= 1200) месеца фебруара у 13-и дан пресели се у вечно блаженство. Исти тај датум има и Хиландарски

1 Др. Владимир Ђоровић, «Списи св. Саве», Српска Академија Наука, Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа, XVIII (1928).

2 Тако у рукопису. Ђоровић је штампао з=i. Види напомену на с. 166.

3 В. Ђоровић, Сп. д. 166.

4 Јамачно тако у рукопису. Ђоровић има и=i без икаква објашњења.

5 В. Ђоровић, Сп. д. 168.

6 В. Ђоровић, Сп. д. 168.

7 В. Ђоровић, Сп. д. 168.

8 В. Ђоровић, Сп. д. 169.

9 В. Ђоровић, Сп. д. 174.

Типик. Најзад, и вековна традиција српске цркве све до данашњег дана слави 13 фебруар као дан смрти.

На те погрешне датуме у рукопису упозорио је већ први издавач Немањина житија П. Ј. Шафарик у специјалној напомени и истакао да број $\cdot z \cdot$ (17) стоји место $\cdot z \cdot$ (7), $\cdot ii \cdot$ (18) место $\cdot u \cdot$ (8), $\cdot z\text{-ago na } \cdot i \cdot$ (17-га) место $\cdot z\text{-go}$ (7-га) и два пута $\cdot kv \cdot$ (22) место $\cdot vi \cdot$ (12). Уз то је напоменуо да је дан смрти св. Симеона у рукопису добро означен, тј. 13 фебруар, и да је довољно потврђен како сведочанством најстаријих летописа и других српских писаних споменика, тако и сталном традицијом српске цркве од XIII века до данас.¹⁰ Он је те исправљене датуме унео и у свој штампани текст житија, па су ти датуми остали уобичајени у употреби све до данас. Услед тога се у науци није ни покретало питање како је дошло до тих погрешних датума.

То је покушао да објасни тек Павле Поповић у својој врло детаљно израђеној студији посвећеној разним спорним проблемима хронологије у Савином житију Стевана Немање.¹¹ Ослањајући се на транскрипцију прва два броја у облику $\cdot z = i \cdot$ место $\cdot z \cdot$, и $\cdot u = i \cdot$ место $\cdot ii \cdot$, у препису житија који је био припремио Владимир Ћоровић за своје ново издање списа св. Саве, Поповић је правилно закључио да $\cdot z = i \cdot$ и $\cdot u = i \cdot$ не представљају просте бројеве *седамнаест* и *осамнаест*, него редне бројеве *седми* и *осми*, тј. да крајње слово *i* не представља цифру 10, него наставак *-u* облика редног броја *седм-u* и *осм-u*. Али његово мишљење да су ти бројеви тако написани и у оригиналном рукопису, па да, према томе, «Шафарик није увек добро читао»¹² не одговара стварности. Шафарик је добро читао $\cdot z \cdot$ и $\cdot ii \cdot$, како стоји у рукопису, а Ћоровићева транскрипција $\cdot z = i \cdot$ и $\cdot u = i \cdot$ је његова лична, разуме се исправна, интерпретација тих бројева.

Према томе, кад се прва два броја рукописа, $\cdot z \cdot$ и $\cdot ii \cdot$, читају као редни бројеви *седми* и *осми*, они се као датуми Немањина боловања могу сматрати као исправни, јер не долазе у контрадикцију са тринаестим фебруаром као поуздано утврђеним датумом Немањине смрти.

Већу тешкоћу представља објашњење трећег и четвртог броја. Број $\cdot z\text{-go na } \cdot i \cdot$ Павле Поповић је, указујући на чињеницу да уз њега није казан месец, тумачио необичном и неуверљивом претпоставком да он не значи «један датум баш у месецу фебруару, него један дан *уопште*», тако да би реченице могла гла-

¹⁰ P. J. Šafařík, *Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův*. V Praze.

¹¹ Павле Поповић, «О хронологији у делима Св. Саве». *Глас Српске Краљевске Академије СХИ* (1924), 19—86.

¹² П. Поповић, *Глас СХИ*, 85.

сити «од седамнаестога дана пре смрти».¹³ Што се тиче четвртог броја, ·кв·, који долази два пута, Поповић је признао да га он «засад» не може објаснити.¹⁴

Владимир Ђоровић, који је детаљно приказао студију Павла Поповића и продискутовао нека спорна питања поменути хронологије, констатовао је, али није покушао да објасни, погрешне датуме у данима боловања Немањина. «У данима боловања Немањиног», каже он, «има доиста извесне пометње која се засад не да протумачити».¹⁵

У ствари, та пометња се да сасвим лако протумачити.

Као што су и Павле Поповић и Владимир Ђоровић исправно констатовали, први и други дан Немањина боловања Сава је означио редним бројевима *седми* и *осми*, написавши слова-цифре *з* и *и*, и додавши им наставак редног броја *-и*, дакле у облику ·*зи*· и ·*и*·. Тај наставак он је означио словом *и* јер је Сава за глас *и* употребљавао оба слова *и* и *и*, и писао их у свима положајима. На пр. у Хиландарском Типику налазимо *и* за глас *и* не само у средини речи међу сугласницима, него и на крају речи. Дакле не само *книги*, 19, 26, *видѣ*, 21, 15 *мнѣха*, 28, 17, *уміленымъ*, 26, 14, *разбоиникъ*, 26, 19, итд, него и: *насѣ ради*, 17, 11-12, *аще ли естѣ*, 22, 26, *англи*, 23, 12, *ни оухо слыша ни на срѣдѣце члокоу възидоше*, 23, 8-10, *прѣсладки*, 17, 3-4, *прѣложи се*, 27, 25 итд.¹⁶ Каснији преписивач (или један од преписивача), међутим, слово *и* употребљавао је само у средини речи пред самогласницима и пред *ю*, дакле у везама као *иа*, *ие*, *иу*, *ию*, а никад на крају речи. На пр. *сія*, *житіа*, *крщеніе*, *веселіемъ*, *житіи*, *радостію*, *почѣстію* итд. Слово *и* у везама ·*зи*· и ·*и*· за њега је вредело само као број десет. Зато је он, преписујући механички и некритички, Савин облик ·*зи*·, тј. *седми*, прочитао и схватио као прости број *седамнаест*, а број ·*и*·, тј. *осми*, као прости број *осамнаест*. Прочитавши и схвативши погрешно Савине редне бројеве ·*зи*· и ·*и*· као *седамнаест* и *осамнаест*, он је, дакле, та два Савина броја повисио са 10, па је и у даљим пасусима све бројеве повисио са 10. Уместо првобитнога Савина броја ·*з-го*·, тј. *седмого*, он је написао ·*з-го* на *и*·, тј. *седамнаестога*, па онда, сасвим логично, уместо Савинога ·*ви*·, тј. *дванаести*, направио је, и то два пута, ·*кв*·, тј. *двадесет* и *други*.

¹³ П. Поповић, Глас СХІІ, 85.

¹⁴ П. Поповић, Глас СХІІ, 86.

¹⁵ Др. Владимир Ђоровић, «Питање о хронологији у делима Св. Саве», *Годишњица Николе Чупића XLIX (1940)* с. 2.

¹⁶ В. Ђоровић, *Списи св. Саве*.

Ова пометња рукописа у датумима Немањина боловања има изванредан значај за питање његове поузданости и у погледу на друге хронолошке податке. Она показује да је преписивач не само несвесно грешио у читању текста своје матице, него да је и из своје главе вршио измене у хронологији. Поред познате измене самог текста учињене издвајањем житија из оригиналног текста Студеничког Типика, и измене учињене изостављањем наслова двеју глава, *Слово в* и *Слово г* (који су првобитно морали бити у тексту јер сам Студенички Типик у сачуваном препису почиње главом *д*), ова очигледна измена хронологије Немањина боловања пред смрт не поткрепљује тврђење да је рукопис из 1619 «добар и пажљив», ко што се тврдило. Она зато појачава вероватност, исказану већ раније, да су и неки други подаци Немањине биографије у рукопису од 1619 године доцније измене првобитног текста.

New York

ĳ ģ IN OLD SERBIAN

Michael Samilov

The intermediate stage between the Common Slavic *tj, *kt (followed by i, v) and *dj, and their Serbo-Croat štokavian reflexes ĳ đ has been reconstructed as palatalized dentals *t' *d' by most historians of Serbo-Croat.¹ Yet other scholars have assumed a somewhat different intermediate stage, *ĳ *ģ, i. e. palatals of the Macedonian type.² For various reasons

---

¹ A. Belić: *Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika, I, Fonetika*, Beograd, 1960, pp. 101—105; Pavle Ivić: *Dva glavna pravca razvoja konsonantizma u srpskohrvatskom jeziku*, Godišnjak Filozofskog Fakulteta u Novom Sadu, II (1957), p. 160, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad, 1956, p. 211, *Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung*, I, The Hague, 1958, p. 116 (but cf. also our note 8); Milivoj Pavlović: *Primeri istoriskog razvika srpskohrvatskog jezika*, Beograd, 1956, p. 127; Franjo Poljanec: *Istorija srpskohrvatskoslovenačkog književnog jezika*, 4th ed., Zagreb, 1936, pp. 61—62; Ivan Popović: *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden, 1960, pp. 265—268; Mitar Pešikan: *Neke napomene o fonetskom razvoju glasovnih grupa stĳ, zdĳ, skĳ, zgĳ u srpskohrvatskom jeziku*, Južnoslovenski filolog, XXIII (1958), p. 251; F. Ramovš: *Historična gramatika slovenskega jezika*, II, Ljubljana, 1924, pp. 258, 263.

² N. Trubetzkoy: *Die altkirchenslavische Vertretung der urslav. *tj, *dj*, *Zeitschrift für slavische Philologie*, XIII (1936), p. 93; Max Vasmer: *Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen* (Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Nr. 3), Berlin, 1944, pp. 25, 31; H. G. Lunt: *On the origins of phonemic palatalization in Slavic*, For Roman Jakobson: *Essays on the occasion of his sixtieth birthday*, The Hague, 1956, p. 308; F. V. Mareš: *Die Entstehung des slavischen phonologischen Systems und seine Entwicklung bis zum Ende der Periode der slavischen Spracheinheit*, München, 1965 (or the original article in *Slavia*, XXV), §§ 49—51, pp. 48—53, § 54, p. 57. On p. 52 in Mareš: „Es scheint auch, daß die skr. Entsprechungen ĳ đ wegen ihrer starken Palatalität und der schwächeren Assibilierung verhältnismäßig jung sind“; Charles E. Bidwell: *The chronology of certain sound changes in Common Slavic as evidenced by loans from Vulgar Latin*, *Word*, XVII (1961), pp. 107, 122; B. C. Onev: *Istorija na bolgarskij ezik*, 2nd ed., I, p. 350; cf. also V. Vondrák: *Vergleichende slavische Grammatik*, I, 2nd ed., Göttingen, 1928, pp. 337, 365—366, and B. Havránek: *Ein phonologischer Beitrag zur Entwicklung der slavischen Palatalreihen*, *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, VIII (1939), p. 327; both refer to Olaf Broch: *Slavische Phonetik*, Heidelberg, 1911, pp. 36—37, and use his symbols t' d' for the Common Slavic reflexes of *tj, dj. Broch's "Randpalatale" t' d' apply to Czech

*k *g seem more plausible in early štokavian, at least in its eastern variety. As A. B e l i ć noted, *h* (employed for the reflexes of both *tj and *dj, but especially for *g*' in Greek loans) is seldom used in Old Serbian documents. Instead, *k* and *g* are written, followed by jotated or evenunjotated vowels, *usxoke*, *plakjaju*, *plakati* 'to pay,' *megami*, *megjami*, *kukju* (MS, pp. 183, 193, 339, 194, 92—93, 160).³ We may add that the diacritic function is at times carried by the immediately preceding jotated vowel, and possibly by a separated following jotated vowel: *ukjukeniju*, *kejuki* (MS, pp. 158, 52). B e l i ć also noted the rare use of *t*, *d* for the reflexes of *tj, *dj, without citing any examples. A cursory glance at the collections of Old Serbian lay documents confirms that *k*, *g* are mostly employed, and that *h* may be found in Bosnian or Hercegovinian letters.⁴ *t* and *d* are indeed rare. In the first half of the 14th century Vukašin's nephew *Тврѡдиславъ Углеѡитъ* (sic!) writes to the *ωρβτινѣ* in Dubrovnik (MS, p. 149, Stojanović, # 74, I, 1, p. 69). In the 1420 letter by the Bosnian Sandalj Hranić (MS, p. 302, Stojanović, # 322, I, 1, p. 311) we find *d* in: *andelovъ*, *kaludericъ*, *medju*, *onakodje*. A Turkish chancery in 1536 Pest is responsible for: *he*, *pokii* (= *poći*), but *pode*, *podee*, *dode* (= *pođe*, *dođe*, MS, pp. 552—3). In 1441 *xuudje* is recorded in a document (Stojanović, # 616). Such spellings appear relatively late.⁵ Perhaps they show

palatals. G. R u ž i ċ i ć: *Le čakavo-kajkavian j pour le slave commun dj*, Charisteria Guilelmo Mathesio, Prague, 1932, p. 40, also cites Broch's *d'*, when speaking of the Common Jugoslav *d. On the difference between palatals and palatalized dentals, see Alexander V. I s a ċ e n k o: *Fonetika spisovneje ruštiny*, Bratislava, 1947, pp. 114—115; Jaroslava P a ċ e s o v á: *Palatal phonemes in Macedonian*, Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, XVII (1964), pp. 269—273; O. B r o c h: *Slavische Phonetik*, pp. 20, 33, 36—37, 187; cf. also W. K. M a t t h e w s: *Phonology of the palatal plosives in East-European languages*, Archivum linguisticum, VIII (1956), pp. 51—65. Matthews and Pačesová use the I. P. A. symbols *c*, *ĵ* for *k*, *g*.

³ MS refers to Fr. Miklosich; *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Vienna, 1858 (reprinted Graz, 1964), Stojanović to Ljub. S t o j a n o v i ć: *Stare srpske povelje i pisma*, I, 1929, 1934 (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, 19, 24). We transcribe the Cyrillic jotated vowels as *ja*, *je*, *jo*, *ju* and *uk* as *u*; *u*, *h*, *h*, and *u* are left untransliterated. The use of *k* can be observed already in Ban Kul'in's charter of 1189: *grauamъ*, *trǫgujuke*, *xoke*, *pomokъ*, *tisuka* (Stojanović, # 3, I, 1, p. 2. Cf. also Dj. D a n i ċ i ć: *Rječnik iz književnih starina srpskih*, Beograd, 1863—4 (reprinted Graz, 1962), *gospoga*, *gospogja*, *gospogomъ*, I, p. 226, *koukja*, I, pp. 513—514, *megja*, *mega*, II, p. 61, *ωρβkina*, II, p. 196. Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, Budapest, 1949, pp. 160, 162, cites the Zachlumi toponyms Μεγυδέτους (Medu-?), Μοκροκίη, Δοβροκίη (later *-šćić/-šćić?*).

⁴ In the Ragusan chancery *k* *g* were written regularly until the 16th century. Some Bosnian documents are preserved with *h* in the original and *k* in the Ragusan copy, as in Tvrtko's charter of 1367, Stojanović # 80, where *kuha*, *meju*, *Boiħъ* are replaced with *kukja*, *megju*, *Boikъ*. *u* does not denote *št* or *šć* in *kvuĵi bila ili vekje kjeri*, MS, p. 356, 1429 A. D. Cf. also *Letuniuъ*, *xuĵeri* in a 1392 A. D. Ragusan will, Stojanović, I, 1, pp. 463—464. Curious spellings like *kejūhi* (MS, p. 124) must go back to *kejuki*.

⁵ Two unusual spellings may be noted: *kxi* 'daughter' in a 15th century Ragusan will, Stojanović, # 1076, I, 2, p. 475, rendering perhaps *kći* or *bći*; *kte* (*i kto kte zanesti*) in

the transition from *k *g to the present-day *ć đ*. The spellings with *k g* suggest that in early štokavian the reflexes of *tj, *kt and *dj were palatals rather than palatalized dentals, occupied the intermediate position between the dentals and the velars, and were closer to the velars than to the dentals in the graphic thinking. The letters *k* and *g* continued this graphic function well into the 18th century, long after *k *g changed to *ć đ* in most areas.⁶

The change *k *g > *ć đ* is difficult to date because spelling traditions tend to survive their phonemic or phonetic justification. Perhaps an impetus to the *k *g > *ć đ* change was given by the statistically important *dojde*, *pojti* > *dode, *poti jotation, placed by Belić in the 14th century,⁷ and indeed the rare instances of *d* include *pode*, *dode*. The alternational attraction between *t*, *d* (not immediately followed by *j* in Common Slavic) and the products of the Common Slavic *tj, *dj was thus increased. The subsequent *braća* < *bratja (< *bratǫja) type jotation which Belić *loc. cit.* places in the 17th and 18th centuries could have stimulated the *k *g > *ć đ* in the štokavian dialects more to the East of the central štokavian area.

P. Ivić notes that the archaic Serbo-Croat dialects of Karaševo and Mrkovići preserve the "Common Serbo-Croat" reflexes of *tj, *dj, *viz*, *t*, *d*. Nevertheless, my notion of Old Serbian *k g* may not be too far removed from his description of these sounds in the Karaševo dialect.⁸ In the Torlak dialects of Vranje and Zaplanje *k* and *g* (< *tj, *kt; *dj) have been reported.⁹ These palatals have been attributed to Macedonian

---

a Serbian Church Slavonic *služabnik* of 1547 A. D., see Vladimir Mošin: *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske Akademije*, Zagreb, 1952, 1955, I, p. 226, II, p. 71 (facs.). As the scribe vacillates between *go* and *ga*, *kte* may represent the Macedonian *ke*, or may render *će*, if a Macedonian writing Serbian considered *ke* inadequate.

⁶ Venclović used *h* *h* for the present *h* *h* respectively, alongside with *g*, *k*; see A. Mladenović: *Slovo h pre Vuka*, Zbornik za filologiju i lingvistiku (Novi Sad, Matica Srpska), VI (1963), pp. 159—162. Even in the early 19th century the use of *k* and *g* instead of *h* was advocated; see P. I.: *Jedna beleška Save Tekelije*, Južnoslovenski filolog, XX (1953—1954), pp. 377—378.

⁷ Belić: *Osnovi istorije*, pp. 103—104; Pavlović: *Primeri*, pp. 18—19 relegates it to the 15th century, but Belić adduces convincing 14th century examples. We find *Ouške* (Common Slavic *Ustǫje) in a 1619 copy of King Stefan's charter presumably written in the early 13th century, see *MS*, p. 8, but this may be the spelling of the 17th century copyist. The dialectal assimilation of the groups, *tǫ*, *dǫ* is indicated by *poslēhni*, *poslēgnimǫ* in the 1427 letter by Radoslav Pavlović, *MS*, p. 339. Cf. S. Ivšić: *Neki primjeri asimilacije dentala t, d palatalu I, ŋ*, Južnoslovenski filolog, XVII (1938—9), pp. 114—129.

⁸ P. Ivić: *Godišnjak*, II, p. 160; P. Ivić, A. Mladenović: *Krašovanski tekstovi*, Zbornik za filologiju i lingvistiku (Matica Srpska, Novi Sad), III (1960), p. 190: „Znaci *đ* i *t* obeležavaju sasvim palatalne glasove, izgovorene širokim delom površine prednjeg dela jezika prema tvrdom nepcu.“

⁹ A. Belić: *Dijalekti istočne i južne Srbije* (Srpski dijalektološki zbornik, I), Beograd, 1905, pp. lxxxiii, 166; Ivić: *Dijalektologija*, pp. 114—115.

influence.¹⁰ But if Old Serbian had *k̂* and *ĝ*, we may view such sounds as a peripheral archaism in Vranje and Zaplanje.

The Macedonian *k̂ ĝ* are at times explained as an imperfect imitation of the 14th century Old Serbian *ć đ*.¹¹ It seems rather difficult to see why Macedonians could not imitate *ć đ* more closely. Two assumptions seem more plausible: either Macedonian had its own *k̂ ĝ* < *tj, *kt, *dj of Common Slavic and preserved it because the Old Serbian **k̂ ĝ* did not interfere; or, as most specialists believe, Macedonians in the 14th century imitated the Serbian pronunciation of these reflexes to the partial detriment of their own *št, *žd (or *šč, *ždž). But in this case they rendered Old Serbian palatals *k̂ ĝ* with identical sounds.

In Greek and Turkish loan words like *ćelija*, *ćilim* velars followed by front vowels are now rendered by *ć* and *đ*.¹² We may follow Vasmer in considering this an indication that the Old Serbian forerunners of *ć* and *đ* were palatals. The present-day sounds *ć đ* are rather employed to imitate the palatalized and slightly assibilated dentals of the Russian *Katja*, *Volodja* as *Kaća*, *Voloda*.

Some Macedonian dialects provide a typological parallel to the **k̂ ĝ* > *ć đ* development assumed here. In the Veles dialect the basic variants are *ć đ*, while optional variants *k̂ ĝ*, *č' đž'* or even *t đ* may be pronounced by the same speaker.¹³

Trubetzkoy suggested that the Proto-Serbo-Croat *k̂ ĝ* < *tj, *kt, *dj were allophones of *k* and *g* until the elimination of the contrasts *a*, *u*, *y*, *o* : *ä*, *ü*, *i*, *o*.¹⁴ Probably the loss of weak final jers (e. g. *tokъ* : *nokъ*) freed the palatals from their dependence on velars and made it possible for *k̂* and *ĝ* to enjoy considerable free variation similar to what M. Pavlović called *articulation imprécise* in Macedonian and adjacent Serbian dialects.¹⁵

¹⁰ M. Stevanović, in *Jezik srpskohrvatski*, Enciklopedija Jugoslavije, IV (Zagreb, 1960), p. 503.

¹¹ I. Popović: *Geschichte*, pp. 265—268 and the literature cited there; Blaž Koneski: *Istorija na makedonskiot jazik*, Skopje, 1965, pp. 69—74. Norbert Reiter: *Der Dialekt von Titov Veles*, Berlin, 1964, pp. 76—77 *et passim*, considers that the SC *ć đ* (Com. Sl. *tj, *kt, *dj) were replaced by the native Macedonian *k̂ ĝ* in words with secondary jotation of the *braka*.

¹² Vasmer: *Die griech. Lehnwörter im S.-Kr.*, pp. 25, 31; Anton Knežević: *Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben*, Meisenheim am Glan, 1962, pp. 84—94, 111—117.

¹³ Reiter: *Der Dialekt*, pp. 46, 75—79; Koneski: *Istorija*, p. 70, reports *kujča*, *lujdže* < *kuča*, *luđe* among the young people in Prilep, while H. G. Lunt observed *k̂* > *č* there, see *Grammar of the Macedonian Literary Language*, Skopje, 1952, p. 12.

¹⁴ Trubetzkoy: *Zeitsch. f. slav. Phil.*, XIII, p. 93.

¹⁵ M. Pavlović: *Sur l'articulation des affriquées ć đ du serbe-macédonien*, *Slavia*, XVII (1939—1940), p. 60; V. Oblak: *Macedonische Studien* (Sitzungsberichte,

The alternational attraction of the dental order was increased by the secondary jotations, illustrated by *dode*, *naći*, later *posleđni*, and, finally, *braća*. Possibly that was an active factor in changing the palatal articulation of *k ġ* to their present position, which is somewhat closer to the dental order.

University of London

Phil. Hist. Klasse, CXXXIV, Vienna, 1896), pp. 38—41, 55—68; Belić: *Dijalekti istočne i južne Srbije*, pp. 178, 182—187; Koneski: *Istorija*, p. 70; cf. P. Ivić: *O govornu Galipoljskih Srba* (Srpski dijalektološki zbornik, 12), Beograd, 1957, p. 134. As Pačesova, *op. cit.*, p. 273, points out, the Macedonian *k ġ* are separated from vowels by fricative elements resembling those of SCr *ć* and *đ*. This suggests how Old Serbian *k ġ* could with time shift to *ć đ*.

THE SLAVIC FIRST PERSON SINGULAR

William R. Schmalstieg

In a paper in *Word*, I propose that Common Slavic did not retain any difference between long and short vowels before word-final $-N$ ($N = n$ or m).¹ Thus a word-final $*-\bar{o}N$ (or $*\bar{a}N$) fell together with $*-\bar{o}N$. $*-oN$ in turn merged with $*-\bar{y}N$ which developed either into $*-\rho$ or $*-\bar{y}$. The difference in development was purely a result of sentence sandhi: if the following word began with a vowel $*-\bar{y}N$ passed to $*-\bar{y}$; if the following word began with a consonant $*-\bar{y}N$ passed to $*-\rho$. (One can compare the situation of modern French, where *bon* 'good' has the variant with a final nasal vowel if the following word begins with a consonant, but with an oral vowel plus n if the following word begins with a vowel). Thus the Slavic $*o$ - and $*\bar{a}$ -stem accusatives singular reflect the same Common Slavic ending, no matter what its Indo-European origin might be. This is well supported by Baltic, which has the ending $-\bar{a}$ for both the $*o$ - and the $*\bar{a}$ -stem accusatives singular. The difference in the Slavic accusatives is purely a matter of chance depending upon different generalizations of sandhi doublets. The $*jo$ -stem accusative singular in $-\bar{i}$ is analogical to the $-\bar{y}$ of the $*o$ -stem. Following a palatalized (or palatal in some cases) consonant the $-\bar{i}$ must stand for $-\bar{y}$, since $-\bar{y}$ is inadmissible in such an environment. Both $-\bar{i}$ and $-\bar{y}$ were possible after unpalatalized consonants, but only the archiphoneme $-\bar{i}$ after palatalized consonants. For the $*j\bar{a}$ -stems, however, the $-\rho$ could be substituted for the accusative, because $-\rho$ was merely the nasalized counterpart of $-\bar{u}$ ($\bar{u}_2$ in Shevelov's terminology²). This $\bar{u}_2$ could stand after a palatalized consonant because of the development $*eu > j\bar{u}_2$.

Traditional theories of the Slavic first person singular ending $-\rho$ suggest that it had its origin in $-\bar{a}m$ and compare it to the Latin subjunctive in *am*.³ This seems to be purely an ad hoc assumption made

¹ William R. Schmalstieg: *Slavic o- and ā-stem Accusatives*, *Word* 21:238—243 (1965).

² George Y. Shevelov: *A Prehistory of Slavic* (Heidelberg, 1964), p. 276 ff.

³ J. J. Mikkola: *Urslavische Grammatik*, III (Heidelberg, 1950), p. 67.

chiefly because the **ā*-stem accusative singular seems to reflect **-ām*. A better alternative suggestion is that the Slavic first person singular represents a contamination of the Indo-European ending **-ō* plus an *-N* from the secondary endings. In other words *-o* derives from **-ōN*.⁴

But once one accepts the theory that it is perhaps impossible to reconstruct final syllables with anything like the accuracy presumed by the Neogrammarians, the assumption of a long vowel before the final **-N* becomes no longer necessary.

I propose then that the Slavic first person singular ending in *-o* is merely one of the expected phonological results of the secondary ending **-on*, an ending well attested in Indo-European. I cannot explain why Slavic adopted this secondary ending in the present conjugation. I can only suggest a possibility. Perhaps the reason is this: when Indo-European **ō* fell together with **ā* in Common Slavic the first person singular ending became phonemically indistinguishable from one of the most common Slavic verbal suffixes, the suffix *ā*. Thus a first person singular **sējā* 'I sow' (< **sējō*) would have been indistinguishable from a third person singular aorist **sējā* (< **sējā/t*) 'he sowed.' In order to preserve the important semantic distinction between the first person singular ending and the suffix the secondary ending **-on* was transferred to the present tense. Presumably the present ending in **-on* and the aorist ending in **-on* were distinguishable by position of stress. At a latter Common Slavic date the first person singular ending **-on* underwent the same changes as the **o*- and **ā*-stem accusative singular. Thus **-on* > **-ŭn* which passed to **-ŭ* (before a following vowel) and **-o* before a following consonant. The former was generalized as the aorist ending; the latter was generalized as the present tense ending.

The Pennsylvania State University

---

⁴ Shevelov, *op. cit.*, p. 333.

EVGENIJ ŠVARC—DRAMATIST, SATIRIST, WIZARD

Lionel R. Simard

I.

Mihajlo Mihajlov, the Yugoslav professor of Russian literature who visited the Soviet Union in the summer of 1964 and recorded his impressions in the book *Moscow Summer*, calls Evgenij Švarc "undoubtedly the greatest modern Russian dramatist."¹ Mihajlov briefly discusses Švarc's major plays and ends with this comment: "The significance of Švarc for the future of Russian drama is enormous."²

Norris Houghton, author of numerous books and articles on the theater, and in particular, of two books on the Soviet theater, writes:

"Švarc apparently had an inappropriate and inconvenient belief in the sanctity of the freedom of the human spirit. He also had a marvelous wit and theatrical skill. When he died, he was known principally as a successful author of plays for children. Few adults knew that his fairy story world cloaked a biting satire of Švarc's political environment."³

These two comments alone should make us, as observers of the Soviet literary scene, pose the obvious question: why haven't we heard more of this Evgenij Švarc? Up to now only two of his plays have been published in English in this country: *The Shadow* appeared in F. D. Reeve's *Anthology of Russian Plays*, Vol. 2, while *The Dragon* was published in the *Three Soviet Plays*, edited by Michael Glenny as part of the Penguin Plays series. Both books give all-too-brief biographical sketches of this fascinating writer and only serve to tease the reader into probing further. The purpose of this paper is to give the results of such probing in the form of a brief introduction to the life and work of Evgenij Švarc.

---

¹ M. Mihajlov, *Moscow Summer*, New York, Noonday Press, 1965, p. 57.

² *Ibid.*, p. 62.

³ N. Houghton, "Creativity and Controls in the Soviet Theatre," *Tri-Quarterly*, Spring 1965, p. 142.

II.

Evgenij Lvovič Švarc was born in Kazan' on October 21, 1896.⁴ His father, Lev Borisovič Švarc, was a medical student at the University of Kazan' at this time, and his mother, Mar'ja Fëdorovna Šelkovaja, was taking courses in obstetrics. The elder Švarc received his M. D. degree in 1898. After a brief period in Dmitrov, near Moscow, he was arrested for being in a student social-democratic organization and was put into jail for six months.

Evgenij Lvovič enrolled in the Law faculty of Moscow University in 1914, but soon abandoned his legal studies for the theater. His love for the theater was inherited from his mother's family, many of whom were gifted actors and actresses, including Švarc's own mother. In 1917, with his father at the front, Švarc moved to Rostov with his mother and founded a group called "Teatral'naja Masterskaja." The young actors and actresses of the group originally called themselves "ničevoki."

The group proved to be successful in Rostov and in 1921 it moved to Petrograd, where its renewed success soon began to wane for financial reasons. As an actor in this amateur theater Švarc played character roles. Although he did not make a name for himself as an actor, it was here that he fell in love with the theater and took mental notes which were to be of great use to him later as a playwright.

In the early 1920s Švarc was not totally isolated from the literary scene. His name is frequently linked up with members of the Serapion Brotherhood, whose gatherings he sometimes attended. He either collaborated or corresponded with such writers as Mixail Zoščenko, Lev Lunc, Mixail Slonimskij, Ven'jamin Kaverin, as well as I. L. Andronikov, Oľga Berggolc, Jurij German, Nikolaj Zabolockij, Oľga Forš, Kornej Čukovskij, Samuil Maršak, Viktor Šklovskij and Boris Eixenbaum. For a time in the early 20's Švarc worked as a secretary to Kornej Čukovskij.

In 1923—24 Švarc worked in the Donbas Region as a journalist for the newspaper "*Kočegarka*," then for the journal "*Zaboj*." In 1924, back in Leningrad, he works for the journal "*Leningrad*." He also goes to work for the children's section of Gosizdat, and begins his association with both children's literature and with one of its masters, Samuil Maršak. A journal edited by Maršak, "*Vorobej*," published Švarc's first literary work, *Rasskaz staroj balalajki* ("The Tale of an Old Balalaika") in 1925. The latter half of the 20's found Švarc turning out a variety of "works" almost as great as that of Majakovskij: poems, jingles, posters, children's stories, photo captions, ballet librettos, couplets, articles, reviews, etc. By 1929 he had

---

⁴ This brief biographical sketch is summarized from the various reminiscences in *My znali Evgenija Švarca* (see footnote 5).

settled on the drama as his favorite medium of expression, specifically, the fairy-tale play.

His first play was *Undervud* ("Underwood"), staged by the Leningrad TJuZ (*Teatr junyx zritelej*) in 1929. In his memoirs about Švarc M. J a n - k o v s k i j writes:

"In it (*Underwood*, L. S.) is expressed for the first time his favorite idea, that every day we live, if we take a good look at what is going on around us, is filled with miracles. This idea, by its very principle, belongs to Švarc. It is very optimistic and in many ways reflects its author's spiritual world. He spoke of life as of a miracle, in conformity with his perception of reality. And for a child there are even more miracles in life: in many ways they reveal themselves, such that to adults they appear as everyday, run-of-the-mill occurrences. The original embodiment of this thought, to which Švarc always remained faithful—lay at the basis of the structure of his first play, where the heroes were children confronted with a world of evil and deceit."⁵

From there Švarc was to go on to write plays right up to his death in January 1958. Some of his plays have fairy-tale motifs, some don't. Some are labelled as fairy tales for children, others—for adults. (Here the line is a fine one and critics admit that these designations are purely arbitrary, that Švarc's plays all have general appeal.) Švarc has also written fairy tales which are not plays, but simply stories; he has written plays which are anything but fairy tales. Some of his plays for the children's theater have also found their way into the puppet theater.

One other area in which Švarc has made a name for himself is that of film scenarios. Here one must distinguish between those works of his which were written purely for the screen, such as *Zoluška* (*Cinderella*) and *Don-Kixot* (*Don Quixote*), and those works of his which first appeared as tales or plays and were later adapted to the screen.

III.

Švarc has left his mark in three broad areas of literature: children's literature, fantasy and satire. If Pasternak turned to translating in the 1930's rather than acquiesce to the restricting demands of socialist realism, it cannot be said of Švarc that he turned to children's literature for the same reason. He was writing children's stories as early as 1925 and collaborating with Samuil Maršak. Švarc acknowledges his debt to Maršak in his diary, for it was the latter who truly made children's literature by thrashing out every line written by his staff.

Švarc found inspiration in the literature of Hans Christian Andersen, Chamisso and Charles Perrault. Švarc's play, *Golyj korol* (*The Naked King*), is based on three Andersen fairy tales: *The Emperor's New Clothes*,

⁵ *My znali Evgenija Švarca*, Leningrad-Moscow, Iskusstvo, 1966, p. 122.

The Swineherd, and *The Princess and the Pea*, while *Ten' (The Shadow)* draws its sources from Andersen (*The Shadow*) and Chamisso (*The Wondrous History of Peter Schlemihl*). His play *Snežnaja koroleva (The Snow Queen)* is also based on an Andersen tale, whereas Perrault wrote the original *Little Red Riding Hood*, turned by Švarc into a play (*Krasnaja šapočka*). In no instance, however, can we find Švarc guilty of plagiarism. His particular use of fantasy, satire, the grotseque—all contribute to the original presentation of already well-known themes. In his use of the fairy tale as a literary genre, Švarc follows in the footsteps of Puškin and Saltykov-Ščedrin.

Jurij M a n n discusses in detail Švarc's use of the grotesque. It consists mainly in using fairy-tale characters in a modern Soviet setting. "At times," writes Mann, "they look at themselves from the side and laugh at themselves along with the dramatist and the audience."⁶ The best example of creating an effect the opposite of the one intended in the fairy-tale prototype is this brief passage from *The Shadow* about some well-known fairy-tale characters.

Annunziata: You know what's written about us in the books, but what's not written about us there, you don't know.

Scholar: That sometimes happens to scholars.

Annunziata: You don't know that you're living in a wholly special country. Everything that's told as happening in fairy tales, everything that in other nations seems made-up—actually occurs here every day. Why, for example, Sleeping Beauty used to live just a five hours' walk from the tobacco store—from the one that's on the right of the fountain. Only now Sleeping Beauty is dead. The Ogre is still alive and working as an appraiser in the municipal pawnshop. Tom Thumb married a very tall woman nicknamed Grenadier, and their children are people of normal height, just like you and me. And you know what's surprising? That woman nicknamed Grenadier is completely under his thumb. She even takes him to the market with her. Tom Thumb sits in the pocket of her apron and haggles away for all he's worth. However, they get on very well together. The wife is so considerate toward her husband. Whenever they dance a minuet on the holidays, she puts on extra glasses so as not to step on her man accidentally.⁷

There are examples of fantasy in all the plays of Švarc such as the talking animals in *The Dragon*, but *The Shadow* has so many devices of that kind that it deserves special mention. The entire story is based on the premise that the shadow of the Scholar has a separate existence from his body. In recalling their youth, the Shadow recalls the "forest where we met the Teacher's daughter and fell in love—you with her and I with her shadow." Even their names seem to bear this body-shadow relationship, for the

⁶ J. M a n n, *O groteske v literature*, Moscow 1966, Sovetskij pisatel', p. 105.

⁷ E. S v a r t s, *The Shadow* in *An Anthology of Russian Plays*, Vol 2, 1890—1960, ed., tr. and introd. by F. D. Reeve, New York, Vintage Russian Library, 1963, pp. 389—390.

Scholar's name is Theodore-Christian and the Shadow is Christian-Theodore. When the ministers cut off the Scholar's head, the Shadow's head falls off at the same time. When later the ministers wish to resurrect the Shadow, they find this impossible without first resurrecting the Scholar, which they do by means of some magic water.

In those of his plays which are usually referred to as "antifascist pamphlets," the satire is political. As Norris H o u g h t o n suggests, it is not fair to label Švarc "specifically anti-Communist. Rather he was pro-humanity. He hated the Nazis, he hated the fascists, he hated anything that stood between a man and his right to be himself."⁸ As a Soviet commentator observes,

When they appeared (*The Naked King, The Shadow, The Dragon*, L. S.) they were very concretely linked to the Hitler regime. But, keeping this meaning of theirs, they took on a more generalized meaning: in *The Dragon* one can clearly hear the protest against autocracy in whatever forms it may be clothed; in *The Naked King* toadyism (bootlicking), self-interest and careerism are made fun of, no matter with what words they are covered, and in *The Shadow* duplicity, hypocrisy, insincerity and falsehood are exposed, regardless of the clothes in which they are decked out.⁹

Specifically, *The Dragon* satirizes Hitler's Germany. Such names as Elza, Heinrich and Burgomaster smack of Germany. The words of the Dragon about himself recall Germany. "I am the son of war. War—that's who I am. The blood of dead Huns flows in my veins—it's cold blood. In battle I'm cold, calm." The Dragon himself represents the Hitler-type of dictator. When Lancelot battles the Dragon, the people are kept informed of the results by reports very similar to those given by Radio Moscow during the war. In *The Shadow* there are sharp exchanges and comments against protectionism and intrigue, this at a time when the Stalin cult was at its peak and such occurrences were not uncommon.

However, the reader or the spectator should be aware of the opposite view, as expressed by Richard G i l m a n in his review of *The Dragon* as performed by the Phoenix Theater. Though referring to *The Dragon* specifically, his comments are equally pertinent to *The Naked King* and *The Shadow*.

Well, "*The Dragon*" by Eugene Švarc is, in the first place, built upon a very singular notion of freedom, in the second place is almost entirely useless as a weapon in the Cold War and, finally, is charming and pleasant to see precisely insofar as it is *not* political and makes no effective contemporary comment whatsoever. Oh, there is a surface of such comment—Pavlov's dogs didn't imagine the bell, after all—but the political intention is what fails while what survives is a simple, rather perennial delight in magic, fairy procedures and the rich chromatics of dreams.¹⁰

⁸ Introduction to *The Dragon*, transl. by Eliz. Reynolds Hapgood, p. VI.

⁹ I. Trifonova, "Smex — delo nešutnoe," *Teatr*, 1962, Nr. 7, p. 87.

¹⁰ "The Stage," *The Commonwealth*, May 10, 1963, p. 196.

I would subscribe to this view, that Švarc's plays, though speckled with bits of sharp political satire, are to be interpreted primarily as charming little fairy tales, full of clever linguistic tricks and undercutting irony. Švarc's main themes are the triumph of love over all obstacles, and the triumph of good evil. As some of his commentators have pointed out, his heroes and heroines are basically the same type which is found continuously from his first play, *Underwood*, in 1929, to *Povest' o molodyx suprugax* (*The Tale of the Married Couple*), written in 1957 shortly before his death. The hero or heroine is a fundamentally good person who survives in a fairy-tale world full of evil beings. This is the legacy of Švarc, the humanity-loving wizard of the fairy-tale. Not unlike Swift or Saltykov-Ščedrin, Švarc uses his barbs to preach love of man and love of the good.

IV.

Until 1958 Švarc was known to but a handful of associates in the fields already described: children's literature, children's theater, puppet theater and cinema. In the almost ten years since then his fame has begun to spread, though slowly. His most politically daring plays (*The Naked King*, *The Shadow*, *The Dragon*) have had only a limited success in Akimov's Theater of Comedy in Leningrad, as well as in the "Sovremennik" Theater, also in Leningrad. His plays have been staged in many Western countries and have been translated into many languages, including even Chinese. The Phoenix Theater in New York staged *The Dragon* in 1963 and, though the play ran for only thirty-two performances, it achieved critical success. In 1959 the film *Don Quixote*, for which Švarc wrote the script, received wide acclaim around the world, including the United States.

Unfortunately a great many of his plays and stories remain unpublished to this day. Also, only a small part of his diary has been published, those sections which refer to Samuil Maršak. None of his letters has found its way into print, and a long book of his memoirs also waits patiently in the archives. There exists at present only one study of the man, a critical and biographical work by S. Cimbál. He and Nikolaj Akimov have done a great deal to make Švarc well-known in the USSR, just as Norris Houghton has in this country.

This brief introduction to Švarc—dramatist, satirist and wizard—has tried to focus on just what it is that makes Švarc stand out in the field of literature: his use of language, satire, irony, the grotesque; his love of good and hatred of evil; his appeal to both the child and the adult reader or playgoer. All of these deserve further study in the hope that some day Švarc will finally get the recognition he truly deserves.

Syracuse University

THE POETRY OF VJAČESLAV IVANOV: SOME CRITICAL COMMENTS

Robert H. Stacy

Although his name is always mentioned along with those of Blok, Belyj and Brjusov in any consideration of the Russian symbolist movement, the poet Vjačeslav Ivanov (1866—1949) is seldom read today. Indeed, the fact that he is not read at all (or, if he is read, he is grossly misunderstood) seems the only explanation of some of the amazing opinions concerning him. This is particularly true in the United States. Thus Vladimir Markov (*The Slavic and East European Journal*, 1964, p. 401) has written that the omission of Ivanov from a recent Soviet anthology “amounts to omitting T. S. Eliot from an anthology of twentieth-century English poetry”!

There are good reasons, however, for his not being read. The bulk of his production is romantic and religious verse, replete with conventional poetic diction and conventional rhythms. He inflicts upon us too often — especially in *Cor Ardens*¹ — his own almost morbid preoccupation with the death of his second wife (the minor novelist, Lidija Dmitrievna Zinov'eva-Annibal), while his attempts to “universalize” his own sentiments by associating them, in elaborate baroque contexts, with cosmic processes leave us cold. He has, in this respect, as much to say to us today as has Dante Gabriel Rossetti.

There is good reason, too, why such critics as Mirsky and Pogglioli have applied the epithet “Alexandrian” to Ivanov’s verse.² This term — and it is always somewhat pejorative — carries connotations of urbane sophistication, a display of an esoteric erudition, and the use of archaizing effects. But another predilection of the original Alexandrian poets was, as we know, a dalliance with the so-called *technopaegnia*. This

---

¹ Part I, Moscow, 1911; Part II, Moscow, 1912.

² Mirsky: *A History of Russian Literature* (New York, 1949), p. 450; Renato Pogglioli: *The Poets of Russia, 1890—1930* (Harvard UP, 1960), p. 169. The source may be Belyj, *Poezija slova* (Petroggrad, 1922), p. 22.

Greek word (a plural) means literally "games of art (or of skill)" and is applied to poems in which the author accomplishes one or more technical feats: *carmina figurata* (poems in the shape of wings, an altar, an egg, etc.), lipogrammatic verse, *versus cancrini*, palindromic poems and so forth.³ To be sure, Ivanov did not, so far as I know, write *carmina figurata*; but there are many pieces of his verse which come very close to being mere *technopaegnia*. I refer to such poems as his single-sentence sonnet, his ghazals, or his glose (*glossa*) — that *rara avis* of Russian versification.⁴ In fact, to read his verse — and he reminds us of Brjusov in this respect — is to become acquainted or re-acquainted with a rather wide range of forms of miscellaneous origins which, having been introduced into Russian literature by romantic and neo-romantic poets (often on the basis of earlier German examples), have now generally fallen into desuetude.⁵

The shortcomings of Ivanov as a poet and not simply a craftsman are many. But, aside from his excessive pathos and certain unpleasant features of his style — his *panni purpurei*, his decadent eroticism, and his avoidance of particulars (one is sorely tempted to alter his famous formula of *a realibus ad realiora* into *a realioribus ad realissima*⁶), perhaps his basic shortcoming is the almost complete absence of what Keats called the poet's "negative capability": the willingness to entertain or tolerate uncertainties, perplexities, and doubts and to realize that no system, be it metaphysical, religious, or mystical, can explain everything. In other words, that "vision of evil" which the Irish poet Yeats found wanting in Shelley is noticeably absent in Ivanov as well. There is, to be sure, a certain lip service paid to a dualism of good and evil (as in *Psalom solnečnyj*); there is the mere acknowledgment of evil (as in *Solnce-dvojniki*); there are occasional suggestions of imminent evil or catastrophe (as in *Na bašne*); and there are, in addition to the poems dealing quite conventionally in one way or another with the highly romantic "dark side" of the cult of Dionysus⁸, one or two

³ On such *nugae* in early Russian literature, see D. Čiževskij: *History of Russian Literature* (The Hague, 1960), pp. 353, 366.

⁴ See *Cor ardens*, Part II, pp. 161, 93—97, 75—78.

⁵ On the Russian ghazal, see the present writer's article (*The Russian Ghazal*) in *Symposium* (A Quarterly Journal in Modern Literatures, Syracuse University), 1964, pp. 342—357.

⁶ On Ivanov's realist symbolism, see the essays on symbolism, *passim*, in *Borozdy i meži* (Moscow, 1916).

⁷ One might also mention here Ivanov's "revolutionary" poems — such as *Palačam*. As regards Ivanov's *Kathederradikalismus*, I feel that Erenburg's critical remarks in *People and Life, 1891—1921* (New York, 1962), p. 296 ff., are in part justified.

⁸ Ivanov was a professional classical scholar and a student of the religion of Dionysus (*Ellinskaja religija stradajuščego boga, 1904; Dionis i pradionisijstvo, 1923*). However, his scholarship in this area, being markedly "nietzschean" (cf. Wilamowitz's disparaging epithet, *Zukunftspphilologie*), does not seem to be recognized by any standard authorities.

intimations that there are certain aspects of reality which do not readily lend themselves to any convincing interpretation by revealed religion (as in *Mat'*). On the whole, however, there is always for Ivanov ultimate compensation for the evil that we suffer or retribution for the evil we commit; there is always a "guiding light" (as in *De Profundis*) or a "promise" (as in *Znaki*).⁹ But nowhere do we find in Ivanov, despite the numerous misfortunes the poet suffered, any vision of evil comparable to the one we find, for example, in such a "simple" poem as Robert Frost's *Design*.

There seems to be little doubt that this fault in the poet, a natural concomitant of the "characteristic predicament of the devout" (Blackmur), may be attributed, to a great extent, to Ivanov's "realist" metaphysics and his religious preoccupations.¹⁰ But we cannot so attribute Ivanov's manifest inability to write a single memorable line of poetry. The fact is that, with very few exceptions, he simply lacks the ability to combine words "synergically," in such a way that the value, so to speak, of a combination of words is greater than the sum of the values of the two (or more) words taken separately. Very rarely do we find, amongst such neutral combinations as "narrow tomb," "white face," "wordless transport," or "sullen storm," a surprising and ironic combination like *v tjur'me bagrjanorodnym*. Yet the reader who is used to the bold and startling combinations that we find in Rilke ("an infinite wine") or Laforgue ("fat sunsets") or Eliot ("depraved May") and, for that matter, in Russian poetry from Puškin ("a sumptuous fading") to Voznesenskij ("Homeric tomtoms"), will find nothing similar in Ivanov. Nor will he find, despite the metaphysical coloring of Ivanov's verse, anything faintly resembling that subtle combination of intricate argument and rhetorical ingenuity, sensuousness, and closeness, in diction and in rhythm, to living speech that we find in the English metaphysical poets.

But I have been speaking, so far, of his poetry in general. Here and there, however, amongst the considerable bulk of his verse there are a few poems which show the presence of something more than rhetorical conceits and technical virtuosity. In the early period we have, for example, a poem like *Fio, ergo non sum* (in *Prozračnost'*, 1904), not to mention the familiar (if we may speak of any of Ivanov's poems as being "familiar") *Kočevniki krasoty*.¹¹ A number of critics have spoken favorably, too, of the *Zimnie sonety* (1919) and the *Rimskie sonety* (1925). Thus the late Renato Poggioli refers to the former as "Ivanov's masterpiece".¹² But the later

---

⁹ All the poems mentioned above are from *Cor ardens*.

¹⁰ Ivanov became a Roman Catholic in 1926.

¹¹ Also in *Prozračnost'*. This poem has been translated by Bowra in his *Book of Russian Verse* (1943).

¹² *The Poets of Russia*, p. 170. Both sonnet cycles may be found in *Svet večernij* (Oxford UP, 1962), the last published collection of verse by Ivanov.

Roman Sonnets, in which a more rigorous *depuración* is evident, are, I think, more deserving of this title — a view seemingly shared by D. Obolensky, who has anthologized three of the *Roman* (but none of the *Winter*) *Sonnets* in his *Penguin Book of Russian Verse*.

I should like now to discuss briefly some of Ivanov's particular virtues (I have already mentioned several of his vices) in the contexts of three poems: *Attika i Galileja*, *Na bašne*, and *Ulov*.¹³ *Attika i Galileja*, written in *dol'niki* (quite different, however, from the *dol'niki* of Blok¹⁴), is a richly-woven poem with an ode-like quality and one in which Ivanov's ornate and majestic style is seen at its best.¹⁵ The first stanza reads:

Двух Дев небесных я видел страны:
Эфир твой, Атика, твой Затвор, Галилея!
Над моим триклинием — Платона платаны,
И в моем вертограде — Назарета лилея.

The two celestial maidens are Attica and Galilee, personifications of not only two seminal lands but also of two cultures and two ways of life. The realm of Attica is that of the aether, technically the upper and purer atmosphere, the clear sky or heaven (contrasted in Greek with *aēr*, the lower atmosphere), while the realm of Galilee is "seclusion" (*zatvor* connoting, in quite un-Semitic fashion incidentally, religious and monastic seclusion) or withdrawal from the world. But the two maidens are, more specifically, Athena, the virgin goddess, and the Virgin Herself. The famous plane trees of the Academy shade Ivanov's "triclinium": that is, the room in which one feeds the body, cultivates the mind, and leads the worldly life. But in the garden (and here Ivanov uses the Church Slavonic word, derived from Gothic), where the poet walks and meditates, grows the lily of Nazareth, traditionally associated with the Virgin.

The vision is developed in three more stanzas. Here, for instance, the poet applies two fine epithets to the Parthenon: *nerukotvornyj* and *zlatoržavyj*. The former (a calque from the Greek *axeiropoiētos*) is rich in both religious and literary connotations, while the latter ("goldflecked") evokes effectively the image of the Parthenon's pantelic marble, with its golden patina, shining in the sunlight. But in the fifth stanza Ivanov calls Athena *Vzbrannaja Voevoda*. Now an "armored warrior-maid" Athena certainly was (*Athēnē Promaxos*); yet the phrase, for the Orthodox Russian, has

¹³ These three poems may be found in *Cor ardens*, Part I.

¹⁴ Ivanov's *dol'niki* are of the German type. See G. Donchin; *The Influence of French Symbolism on Russian Poetry* (The Hague, 1958), p. 179. On *dol'niki* in general, see B. Unbegaun: *Russian Versification* (Oxford, 1951), pp. 81—89.

¹⁵ Lev Šestov once wrote an article on Ivanov appropriately entitled *Vjačeslav Velikolepnyj*. He makes here an interesting comparison between the styles of Schiller and Ivanov. This article may be found in *Russkaja Mysl'*, October, 1916, pp. 80—110.

quite other associations, being taken, in fact, from a well-known prayer in which it is applied to the Mother of God.¹⁶ Passing now to the last stanza of the poem, we find that Ivanov, who has supplied Christian overtones to his vision of Athena, now very intentionally supplies pagan or classical overtones to his vision of the Virgin. For he calls the Virgin *Nenevestnaja Nevesta*, taking this phrase from the same prayer mentioned above. But the Russian phrase *nevesta nenevestnaja* is again a calque, this time of the Greek *nymphē anymphos*, which is used, for example, in Euripides' *Hecuba*, where it refers to Polyxena. Of special interest in this connection is the fact, pointed out by Norwood¹⁷, that the *Hecuba* "was enormously popular throughout antiquity, as the great volume of the scholia proves. It is one of the three plays . . . used as an Euripidean reading book in the Byzantine schools."

In *Attika i Galileja* there are some splendid images (*v strastnoj pustyni l'vinoj* of Magdala on the Sea of Galilee, or *mreži v almazax proletevšej buri*, "nets diamonded by a late storm"); but the real value of the poem lies in the "crossed fidelities"¹⁸ of the poet, who, we must remember, was both classical scholar and — at a later date — a convert to Roman Catholicism. These crossed fidelities are eminently clear in his use of the two epithets of the Byzantine *Theotokos*, one being applied to Athena and the other to the Galilean Bride.

The poem entitled *Na bašne* occurs in a group of four poems with the general title of *Sivilla*. Though the Sibyl is the Cumaeen Sibyl, a fact made clear by the reference to the cave, the winds, and the leaves, she is also Ivanov's wife, Lidija Dmitrievna, to whom the poem is specifically dedicated. The city, of course, is St. Petersburg and the "tower" is the Ivanov apartment.

Пришелец, на башне притон я обрел
С моею царицей — Сивиллой,
Над городом-мороком — смурый орел
С орлицей ширококрылой.

Стучится, вскрутя золотой листопад,
К товарищам ветер в оконца:
«Зачем променяли свой дикий сад,
Вы, дети-отступники Солнца,

Зачем променяли вы ребра скал
И шопоты вещей пещеры,

¹⁶ The prayer is from a so-called *akafist* (from the Greek *akathistos*, "not sitting down") which was written, according to the tradition, after the Virgin gave miraculous protection to Constantinople during a siege.

¹⁷ *Greek Tragedy* (Hill and Wang paperback, n. d.), p. 215. The Greek phrase occurs at line 612 in the *Hecuba*. Such pointed antitheses (part oxymoron, part plote) as *nymphē anymphos*, *polis apolis*, *meter ameter*, etc., are frequent in Greek tragedy.

И ропоты моря у гордых скал,
И пламенноликие сферы

На тесную башню над городом мглы?
Со мной, на родные уступы!...»
И влечет Сивилла: «Зачем орлы
Садятся, где будут трупы?»

The reply which the Sibyl “screeches” is both a question and a prophecy: Why in fact should eagles settle where there will be slaughter? The prophecy is Ivanov’s, but the words themselves — and here we see the poet’s effective use of the symbolism of allusion — are adapted from *Matthew*, 24:28 (or, with slight variation, *Luke*, 17:37). Here, in answer to the disciples’ questions as to when the Parousia will occur and what the signs of this will be, Christ ends a rather long passage by saying: *Ἠπορεύθησαν οὖν εἰς τὸ πτόμα, ἐκεῖ συνάξουσιν οἱ αἰετοί*.¹⁹ It is, by the way, of more than incidental interest that we find this same NT passage quoted by Jakob Boehme in his *Vierzig Fragen von der Seele*.²⁰ The influence of this German mystic on Ivanov and on Russian symbolist thought in general has been pointed out by a number of commentators.²¹

We know that the Ivanovs returned to Russia from travels abroad in 1905 and moved into their seventh-floor apartment in St. Petersburg at 25 *Tavričeskaja* overlooking the treetops of the Taurid Gardens.²² Now if this event, as well as the writing of the poem, occurred early in January, then the prophecy would concern what we now know as Bloody Sunday (9/21 January); if later in the year, then it would concern subsequent occasions of bloodshed. However, even if the poem (which is undated) were written much later and the prophecy a *post eventum* one, this should not trouble us too much, since many poets (Dante is the prime example) have used the technique or fiction of “prophesying” what has already happened in order to heighten the emotional tension in a poem.

The poem *Ulov* (The Catch) is, for all of its twelve lines, one of the most effective efforts in *Povečerie*, a group of eight poems in *Cor ardens*.

---

¹⁸ I take the phrase from R. P. Blackmur: *Form and Value in Modern Poetry* (Anchor paperback, 1957), p. 5.

¹⁹ The canonical Russian version is *Ibo, gde budet trup, tam sobereutsja orly*.

²⁰ *Wo ein Aas ist, da sammeln sich die Adler*. See the *Sämtliche Schriften*, ed. Peukert (Stuttgart, 1960), Vol. 3, p. 111 (Question 21,3).

²¹ E. g., O. Maslennikov: *The Frenzied Poets* (University of California Press, 1952), p. 6. The influence of Boehme on Ivanov’s “heart-sun” myth (I refer especially to the *Solnce-serdce* poems in *Cor ardens*) is quite apparent. I have noted this in an unpublished dissertation, *A Study of Vjačeslav Ivanov* (Syracuse University, 1965).

²² See the interesting and relevant comments by Bcr dj a e v in *The Russian Idea* (Beacon paperback, 1962), pp. 246—247.

I give here the Russian text followed by Babette Deutsch's fine translation which retains the rhythm of the original:²³

Обнищало листьям златое.
Просквозило в сенях осенних
Ясной синью тихое небо.
Стала тонкоствольная роща
Исеченной церковью из камня:
Дым невис меж белыми столпами:
Над дверьми сквозных узорочий
Заросы — что рыбарей Господних
Неводы, разодранные ловом —
Что твои священные лохмотья
У преддверий белого храма,
Золотая, нищая песня!

Now the golden leafage is beggared.
Shining through the porches of autumn
Shows the cool, blue stillness of heaven.
Lo, the thin-trunked grove is transcended:
Carved in stone, a columned cathedral,
Smoke scrolls wind about the white pillars.

Hung above the portals are curtains —
Openwork: like the nets of God's fishers
That the catch has slipped through and broken,
Like thy tatters, humble and sacred,
At the entrance to a white temple,
Oh, thou golden, mendicant music!

Though Ivanov's poem has an apparently static, architectural quality about it with its large number of nouns and adjectives and its small number of finite verbs, the value of the poem really lies not so much in the specific metaphor as it does in the process, witnessed by the poet, of one thing becoming another. The late autumn birch grove has become a church or cathedral carved in stone. And the becoming continues, for above the trunks of the trees, which are now columns, the bare branches join to form an openwork curtain; this, in turn, appears to the poet as fishing nets strung above the portals. But the nets are broken, sad evidence of a lost catch (*ulov*) in the familiar fish-symbolism; in the same manner, however, the "beggared" branches are like tattered votive garments outside a temple, the *pagan* evidence of salvation.

Skilful, too, is the way the contrast between *obniščalo* and *zlatoe* in the first line is echoed by the oxymoron (one of Ivanov's favorite and characteristic figures) in the last line. This last line, with its apostrophe to music, seems almost an unnecessary appendage, since the poem is quite satisfactory without it. But the association between architecture and music is an attrac-

²³ *A Treasury of Russian Verse* (New York, 1949); with permission of the publisher.

tive one for the romantic poet and one may often expect, in a symbolist poet especially, a reference to columns (for instance) to be followed by a reference to music:

Douces colonnes, ô
L'orchestre de fuseaux!
Chacune immole son
Silence à l'unison.²⁴

Ivanov's use of the symbolism of allusion, as exemplified in *Na bašne*, and the presence of those crossed fidelities seen at work in *Attika i Galileja* and *Ulov* are not to be found, of course, in profusion in his verse. But, though they are rare, when they are present they tend to turn this verse into poetry of considerable value. Sir Maurice Bowra touches upon these aspects of Ivanov's poetry when he writes: "He was not, like Housman, a scholar who wrote poetry in occasional intervals of scholarship; he was a poet who was indeed a consummate scholar but used his scholarship to deepen and enrich his poetry".²⁵ The poet's religious and metaphysical preoccupations, however, his arch-romantic view of the poet as *vates*, and the congeries of his symbolist theory all militated against the best that he had to offer as a poet. Yet we must still be grateful that Ivanov gave so much of his best — including the *Roman Sonnets* — before 1927, the year in which he wrote his *Palinode* and formally recanted the charms of Hellenic paganism.

Syracuse University

---

²⁴ Valéry: *Le cantique des colonnes*.

²⁵ Introduction to *Svet večernij* (see note 12), p. XIII.

АКАНЬНЕ — БАЛЦКАЯ РЫСА Ў МОВЕ ВЯЛІКАЛІТОЎСКАЙ¹

Ян Станкевіч

Археолёгія, гідроніма, топоніма, антрополёгія а этнографа выразьліва сьветчаць, што народ вялікалітоўскі схармаваўся із зьліцьця часьці Славян із часьцю Балтаў. Давялі гэта чысьленныя наўчоныя ў менаваных галінах веды. У вапошній працы В. Седова² зроблена падсумаваньне ўсяго дагэтулешняга дасьледаваньня паходжаньня народу вялікалітоўскага, вылічаны аўтары й працы іхныя. Затым можна спадзявацца, што адбіцьцё балцкага субстрату здзеялася і ў мове вялікалітоўскай. І запраўды так ё.

Галоўнаю рысаю, паўсталаю пад дзеяньням моўнага субстрату балцкага ё а к а н ь н е, зн. пераход ненацісьненых о (спачатнага і з ъ), е (спачатнага і з ь) а ё ў а. Пад уплывам Шахматава адлі Дурнава (Дурново) да нядаўна агульна ўважалі, першае, што аканьне ўзьнікла незалежна ад субстрату, але з прычыны рэдук-

---

¹ Назоў «Беларусы» — чужы народу, каторага аканьне будзе разгледжана ў гэтым артыкуле. Праўдзівы назоў, тарнаваны да народу гэтага, якім ён вылучна зваўся ад 13-га да палавіцы 19-га стагодзьдзя, а ў ладнай меры й пасьлей, ё «Літва», «Ліцьвіны» або (у шмат меншай меры) «Вялікалітва», «Вялікаліцьвіны». І цяпер народныя масы на вялікім прасьцяе краю (Севершчына, Усходняе Палесьсе, у меншай меры Палесьсе Паўднявое, — разам звыш 2-х мілёнаў люднасьці) завуць сябе Ліцьвінамі.

Урынаючы назоў «беларусы» народу, якога ўперад увесь час самы звалі «Літвою», «Літвінамі», Расійцы пачалі тарнаваць назоў «Літва», «Літовцы» (не «літвіны») да Жмудзі. Гэтыя, подле зычэньня расійскага, па якімсь часе перанялі назоў «Літва», а дагэнул зваліся Жмудзій, Жмудзінамі як у значаньню вужшым, пляменным, так і ў шырышым, аб'ёмнаючым і Аўкштотцаў, агульна-нацыянальным. Каб пазьбегчы памяшаньня, ужываем хормы «Вялікалітва», «Вялікаліцьвіны», дарма што яны былі такою штачаснаю, як хорма «Літва», «Ліцьвіны».

² В. В. Седов, К происхождению белорусов (проблема балтского субстрата в этногенезе белорусов), Советская этнография, 1967, №2.

цы ненацісьненых самагукаў; другое, што спачатна яно было дысымілячнае і, трэйцяе, што прышло звонку на дагэтуль захаваны прасьцяг мовы вялікалітоўскае. Але в а н В э й к³ а Ш э р а х⁴ сусім пераконуюча давялі, што спачатным тыпам аканьня быў тып недысымілячны на ўсім яго прасьцягу. Адлі Шэрах (б. 28-34 а 43) давёў, што аканьне паўстала перад развоём дынамічнага націску незалежна ад рэдукцы ненацісьненых самагукаў. Ён жа (б. 35-39) зьясьніў, што гэтая рыса ня была прынесена звонку на цяперашні прасьцяг мовы вялікалітоўскае. Ён пераканаўшыся, што аканьне, паўстаўшы ў яго сярэдзіне, адгэтуль пашырылася на ўсі бакі.⁵

Дальшыя вызукаваньні аканьня, ведзеньня ў зьвязку з балцка-славянскаю самагуковаю сыстэмаю, былі пачаты В а я н о м⁶ і праведзеныя да канца Шэрахаў (б. 41-47). Гэты скарыстаў таксама із вынікаў археолёгічных дасьледаваньняў праз паходжаньне Вялікаліцьвіноў. У выніку было даведзена, што аканьне паўстала пад дзеяньням балцкага моўнага субстрату. У балцка-славянскім пэрыядзе былі гэтакія самагукі: *ā, ā, ȳ, ī* (*ė > ė*). З часам у мове праславянскай *ā > o*, *ā > a*, а ў прабалцкай *ā > a*, *ā > o* (*yo*). Перад тым чымся ў мове Славян *ā > o*, вялікалітоўская часьць іх зьлілася з часьцю Балтаў, у каторых *ā > a*. Гэта здзеяла, што і ў мове балцка-славянскае сынтэзы, у мове вялікалітоўскай засталася *a* не перайшоўшы ў *o*. Што да *e > a*, дык, судзячы падле сучаснае вымовы жмудзкае, каторай *e* вымаўляецца вельмі адкрыта, як *a*,⁷ такая вымова была ў вялікалітоўскай часьці Балтаў. Затым таксама *e > a*. Пры гэтым роля славянскага націску была ў тым, што аканьне паўстала толькі ў складох ненацісьненых.

³ N. van Wijk, Zur Entwicklungsgeschichte des Akanje und Jakanje, *Slavia* XIII, 4. 1934/35, S. 634, 659, 670.

⁴ Jury Šerech, Problems in the Formation of Belorussian, p. 28—34, *Supplement to Word*, vol. 9, New York, 1953, далей цытуецца як Шэрах.

⁵ Можна зацеміць, што як аканьне паўстала пад дзеяньням моўнага субстрату балцкага, дык яно магло ўзьнікці, болей-меней адначасна, усюды, ідзе быў гэты субстрат, зн. на ўсёй этнічнай тэрыторы вялікалітоўскай. Цэнтр пашырэння ё канечны да вытварэння мовы літаратурнае. Што ж датыкаецца да вытварэння або апырчэння мовы народнае, дык аднолькавыя ўмовы на розных мясцох данага прасьцягу прывядуць памалу да аднолькавых рэзультатаў; а малыя мясцовыя розніцы ў умовах адаб'юцца ў гасорах данае мовы.

⁶ A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, I, Paris 1950, p. 107, 109, 234.

⁷ Іншыя (Ваян 109, Шэрах 15) кажуць, што жмудзкае («літоўскае») *e* вымаўляецца «вельмі адкрыта, блізу як 'a». Але, прынамся акустычна, яно — поўнае *a*. Гэтак, *Lenkas* «Паляк» вымаўляюць *L'ankas*, *Markevičius* — *Mark'isich'us*.

Можна дапушчаць, што спачатна і ў складох націсьненых было аканьне, прынамся побач із о, што толькі з часам вытварыўся стан цяперашні.⁸

Такое адкрыцьце паўстаньня аканьня было вялікім і zarazом да геніяльнасьці простым.

Зь менаванага відаць, што аканьне паўстала ў пару прагісторычную (Шэрах, б. 46), як яшчэ а ня было перайшоўшы ў о ў мове праславянскай.

Адкрыцьце Шэрахава зактывізавала праблему паўстаньня аканьня, і ў 1-ай палавіцы 60-х год зьявіўся сыяг пісаняў, адумься прысьвячаных гэтай праблеме. Былі імі:

В. И. Георгиев: Русское аканье и его отношение к системе фонем праславянского языка, *Вопросы языкознания*, 1963, II, б. 20—29;

В. Г. Руделев: К фонологической интерпретации русского аканья, там жа, 1963, II, б. 30—38;

П. С. Кузнецов: К вопросу о происхождении аканья, там жа, 1964, I, б. 30—41;

В. В. Колесов: О некоторых особенностях фонологической модели, развивающей аканье, там жа, 1964, IV, б. 66—79;

Я. Риглер: К проблеме аканья, там жа, 1964, V, б. 36—45;

В. И. Лыткин: Еще к вопросу о происхождении русского аканья, там жа, 1965, II, б. 44—52;

Г. А. Хабургаев: О фонологических условиях развития русского аканья, там жа, 1965, VI, б. 55—63; і інш.

Апрача таго, на тую ж тэму асобна вышла праца В. Георгіева *Вокалната система в развоја на славянските езици*, София 1964.

Адныя аўтары даводзяць, што аканьне было спачатным. Апрача вышмэнаваных А. Ваяна а Ю. Шэраха, за такое мае яго таксама Георгіеў (Георгиев). Аўтары іншых працаў уважаюць аканьне за паўторнае («вторичное»).

Што да даўніні аканьня, дык за прагісторычнае яго прызнаюць А. Шахматаў, Н. Дурнаво, Ф. Філін, А. Ваян, Ю. Шэрах а В. Георгіеў.

Кузьняцоў у менаванай пісані супроці даўніні аканьня высувае цьверджаньне, што яно позна праяўляецца ў памятках. Быццам «Заходня-рускія, значыцца беларускія, памяткі ня маюць показяў на аканьне да XV стг.» (б. 34). Прымеж таго такія показі ё ў смаленскім лісьце-змове 1229 г., найстаршай із захаваных.

---

⁸ У найстаршых памятках пскоўскіх ё мяшаньне е-я націсьненых. Ня вылучана, што гэта астачы аканьня пад націскам. (Пр. Шэрах, 45).

ных памятцы вялікалітоўскай, пісанай народнай моваю. Георгіеў паказаў, што аканьне ў гэтай памятцы адбілася ў пераданьню ненацісьненага $a < o$ пераз $\bar{t}$, на што ё шмат прыкладаў такіх, як *на вѣдѣ, хълопу*.⁹ Там жа ён зьясьніў прычыну такога пераданьня.

У другой памятцы вялікалітоўскай, у лісьце 1271—1280 рыскае рады да віцебскага князя, аканьне адбілася ў напісаньнях — жо ў ненацісьненым канцу слова.¹⁰ У лісьце гэтым няма ніякіх царкоўна-славінізмаў. Пісаў яго Вялікаліцвін із прасьцягу паўночнага нарэчча вялікалітоўскага. Відаць гэта із звычайнае мены ч на ц і наадварот, а таксама зь пераходу $\bar{t} > e$ (на месцу спачатнага, зн. прасл., $\bar{t}$ ё e 75 разоў пад націскам і 25 разоў не пад націскам; а $\bar{t}$ на месцу прасл. $\bar{t}$ ё 12 разоў пад націскам і 8 разоў не пад націскам).

Прывяду зь менаванага лісту ўсе, што датыкаецца аканьня, скарачаючы толькі колькасьць прыкладаў.

Унутры слова на месцу нац. e па сугуках шыпячых перад цьвярдзімі заўсёды ё o : *шол* 22, 42 і інш.¹¹

Унутры слова не пад націскам адзін раз лучыла o (*хочом* 84) і адзін раз e (*можемъ* 85); *четвертыи* 8 (стрэлася аднойчы) сюды не падыходзе, бо t перад мяккім v мусіла вымаўляцца як $ц$ мяккое (пр. цяперашняе *чацьверты*).

Вельма цікава o на месцу гэтым. e на канцу слова. Тут маем гэткая прылучаі:

1. У партісіпіум: а) e трэйчы; б) o : *емъшо* 8.
2. Частка *же*: а) z e 4 разы; б) z o 9 разоў (*немчы жо то оуведавше* 20, *попустиль жо оу розбоинникове клети. волкы. жо овчины* 29-30, *дали ему скорлата портъ жо чаторъ* 57 і інш.).
3. Злучнік *аже*: а) z e сем разоў; б) z o трэйчы (*то уведавше ажко к тебе оутекль* 20, *оуслышалъ. ажко ты не велѣлъ* 41, *сам ведаешъ. ажко свое кр(е)стное челованне забыль* 50).
4. Ліст пісаны да віцебскага князя, затым слова князь сустракаецца часта, асабліва часта ў склоне гукальным (vocativus), У

⁹ Вокалната, 71. Гл. таксама ліст ягоны да рэдакцы ў ж. «Вопросы языкознания», 1964, IV, б. 151, у каторым, апрача гэтага, прыводзе з таго ж лісту *приказана* (зам. *приказано*).

¹⁰ Ян Станкевіч: Мова лісту рыскае рады 1271—1280 г., *Запісы Беларускага Навуковага Т-ва*, Вільня 1938, I, б. 40—50. У гэтым жа нумару «*Запісаў*» Баляслаў Брэжга ў варт. «Жалаба рыскае рады канца XIII стг.», б. 35—40, выдрукаваў цэлы гэты ліст разам ізь яго факсыміле (паменшаным). Зробленую Брэжгам копію лісту я праверыў падле фотографы орыгіналу.

¹¹ Лікі паказуюць радкі орыгіналу лісту.

каторым стрэлася 37 разоў і заўсёды з о на канцу (*княжо* 11, 12, 16 і г. д.).

5. *еще* лучыла ў лісьце трэйчы і заўсёды з е на канцу.

Прыгледзіўшыся да прыведзеных 5-х прылучаёў, наўперад мусім сканстатаваць:

а) калі тое самае слова ў вадных прыкладах ужыта ў лісьце з о, а ў другіх з е на канцу, дык яно не магло вымаўляцца з е на канцу. Прыклады з е побач із о лёгка зьясьніць традыцаю ў правапісе — пісаньням е ў тэкстах царкоўна-славянскіх. У гэтых (апошніх) тэкстах же адно або разам ізь іншымі злучамі сустракалася часта, але *князь* рэдка, а ў склоне гукальным, хіба, ніколі ня лучыла; наадварот частым было ў жывой мове вялікалітоўскай. Вось чаму ў першых трох прылучаёх ё то е, то о, а ў 4ым толькі о (*княжо*).

б) у першых 4-х прылучаёх канцавое гэтым. е было ненацісьненае,¹² а ў прылучаю 5-ым (*еще*) націск на канцавым е.

в) вышэй мы бачылі, што націсьненае е ўнутры слова па мяккіх сугуках перад цьвярдзімі ня толькі перайшло ў о, але па шыпячых і заўсёды пісалі пераз о. Зн., калі канцавое націсьненае е ў *еще* пішацца пераз е, дык яно й вымаўлялася як е. Праўда, цяперака гэтае слова ў паўночным нарэччу вялікалітоўскім вымаўляюць із о (*яшчо*), але о тут пазьнейшае, у XIII стг. яго ня было, як няма цяпер у балышыні нарэчча паўднёва-заходняга, пачынаючы каля сярэдзіны дыялекту сярэдняга. А ня было затым што ў мове вялікалітоўскай канцавое е не пераходзе ў о (ё). Цяперашнія дыялектныя хормы з о (ё) < е (*ужо, яшчо, маё, сядзіце, жыцьцё* і пад.) паўсталі паслей на грунце аканьня з прычыны радаўкаваньня ненац. а з націсьненым о (ё) (*вада, вясна, сяло, памяло — воды, вёсны, сёлы, памёлы*). Яшчэ ў Аль Кітабе 16—17 стг. ані няма такіх дзеяслоўных хормаў, як *сядзіце, нясіце*, замест каторых заўсёды *сядзіце, нясіце* і інш., а побач із хормамі *маё, тваё, чыё, усё* ё яшчэ *мае, твае, свае, чые* (назоўны скл. адз. ліку).¹³

¹² Што да *же, аже* й *ажебы*, дык ненацісьненасць у іх е відаць хоць бы з таго, што яно адпадае; хорму *ажбы* знаходзім ужо ў Смаленскай праўдзе 1229 г.

¹³ J. Stankevič: *Mova rikarisi Al Kitab*, New York 1952, бб. 19—22; Ю. Ф. Мацкевіч: *Марфалогія дзеяслова ў беларускай мове*, Мінск 1959, б. 159—70, разглядае на бб. 159—170 канчатак 2-ой ас. мн. л. Найперш яна падаець, што «Обнорский (Очерки по морфологии русского глагола, бб. 146—147) уважае ў гаворах Усходня-Ноўгарадзкай, Валагодзка-Вяцкай, Уладзімірска-Волскай краінаў хормы на -тё 2 ас. мн. л. за другасную зьяву, што разьвілася на базе гаворак, у якіх наагул пераважае вымаўленьне о на месцу спрадвечнага е ў палажэньню перад і па націску»

Як у гэтым лісьце, таксама ў Смаленскай укладной XIV стг. (А. И. Соболевский: Смоленско-полоцкий говор в XIII—XV вв., РФВ, 15, 1886, б. 14) ажэ (двойчы) толькі з о, але побач сельце.

А калі так, дык прыведзеныя прыклады із заўсёдным або часткавым о не вымаўляліся ані з о на канцу, бо канцавое е ў о

(падчыркненне мае — Я. С.). Адлі Мацкевіч кажа: «Мы мяркуем, што падобным шляхам тып хормаў на -цэ развіўся і ў паўночна-беларускіх гаворках, а іменна пад уплывам пасьялоўнай адмены («замены») е пераз о ня толькі ў вадпадведных фонэтычных умовах, але й наагул у вумовах пасьялоўнай марфалёгізацы гэтае зьяві ў розных граматычных хормах. Няма ведама, што спадарычна Мацкевічышка (ці мо' сп-ня М-чыха?) разумее пад «паўночна-беларускімі» гаворамі. Належыла б пад імі разумець гаворы паўночнага (званага таксама паўночна-ўсходнім) нарэчча вялікалітоўскага. Рыса ж гэтая цяперака ё ня толькі ў гэтым нарэччу, але і ў каля палазіцы нарэчча паўднявога (зв. таксама паўднёва-заходнім); даўней жа яе нійдзе ня было. Што ж да «пасьялоўнае адмены» і такое самае «марфалёгізацы», дык тут паважаная аўтарка рэзультат абарачае ў прычыну. Перад рэзультатам жа было радаўкаваньне нац. о зь ненац. а: *нага, сага, лага* і г. д. — *ногі, сьхі, льзы; вясна, сяло, вясло* — *вёсны, сёлы, вёсны; сталы, валы, калы* — *стол, вол, кол*. Вось, з прычыны гэтага радаўкаваньня й паўстала -цэ (бярыцё, глядзіцё з ранейшых бярыцё, глядзіцё), а таксама наагул о, 'о (ё) з канцавога нац. е (*ужо, шумаё, круччо, быцьцё*).

Калі ж з прычынаў фонэтычных нац. е не пераходзе ў о, дык было (і ё) радаўкаваньне е з 'а: *зэляна, вёсяла* — *зялёны, вясёлы*. Як бачым, і ў падобных да гэтых прыкладах ё радаўкаваньне 'а(я) з 'о(ё). Гэтая перавага радаўкаваньня а-о, 'а-о над радаўкаваньнем е — 'а(я) й была прычынаю, што канцовае нац. е было адменена на -о(ё), а не на -а(я).

Менаванае радаўкаваньне а з о прычыніла й тое, што на'т у васновах дзеясловаў а бывае адменена на о (*трасу, запрагу* — *трос, запрог; знайдў, зайдў* — *знбйдзеш, збйдзеш, сьбдзіш* і інш.), і тут таксама, калі з прычыны фонэтычнае нац. е не пераходзе ў о, дык бывае радаўкаваньне нац. е зь ненацсьненым 'а (*глядзёць-гледзячы, разгледзёў*).

Напярэк таму, што ё ў менаваных гаворах расійскіх, у мове вялікалітоўскай няма о на месцу спачатнага е перад і па націску; ё ў такім палажэньню а а ня о. У гэтых гаворах рас. пашыранае о стала прычынаю адмены на о канцавога е ў 2 ас. мн. л. Ув Абнорскага прычына й рэзультат ё на сваім месцу.

А. Шахматоў *Курс истории русского языка*, б. 128), каторага цытуе Мацкевіч-ыха, даўно сказаў, што «праўдападобна *о* замест *ё* ў канчатку 2 ас. мн. л. ё пры *а* ў менаваных хормах у выніку агульнага радаўкаваньня о з а». Я ж, назіраючы асаблівасьці мовы влл., цьверджу гэта ўзглядам кажнага канцавога нац. е, і гэта пацьвярджаецца фактамі мовы ў яе гісторыі.

Разам із такімі старымі хормамі часьці паўднявога нарэчча, як *зямлёю, днём, тлём, агнём*, Мацкевічыха прыводзе *далёка* а *бёрда*. Прымеж таго *далёка* ё новаю аналёгічнаю хормаю падле *далёкі*, таксама як на поўнач ад гэтых хормаў *далёкі* паўстала пад уплывам *далёка*. Што ж да *бёрда*, то такія хормы болей-меней ё ўсюдых у мове влл., бо іх -ер- ё з р сонантнага.

не пераходзіла, ані з *e*, бо адначасна пісалася з *o*. Мусілі яны вымаўляцца з *a* на канцы. Калі па шыпячых перад цьвярдзымі на месцы ненацісьненага *e* ўнутры слова знаходзім у разгляданым лісьце адзін раз *e*, а другі *o*, дык гэта ізноў з прычыны аканьня, бо калі *a* вымаўлялася, але ня пісалася, дык замест яго аднолькава можна было напісаць як *e*, так і *o*. Ведама, што ня толькі па зацьвярдзелых *ж, ч, ш, ц* ненацісьненае *e* пераходзіла ў *a*, але й па мяккіх; па мяккіх, адылі, ня было знаку да яго пераданья.

Фактамі, значыцца, разгляданага лісту зьбіта цьверджаньне *С а б а л е ў с к а г а*, каторы, бачачы ў памятках вялікалітоўскіх па шыпячых *o* замест *e*, зрабіў у варт. «К истории русских акающих говоров», *РФВ*, 12, 1884 г., б. 106—08, вывад, што ненацісьненае *e* сьпяраша перайшло ў *o* а потым *o* ў *a*, бо — падчыркую — канцавое *e* не пераходзіла ў *o*.¹⁴

Як у менаваным лісьце, так адбываецца аканьне і ў памятках разанскіх. Б у д д е (Рязань) піша: «... Найстаршы сьлед (аканьня) мы знайшлі ў XIV стг. ў лісьце (змоўным) в. кн. разанскага Альга Ёвановіча зь в. кн. Зьмітрам Ёвановічам 1381 г., ідзе чытаем: «А пошлины ... сь пѣшоходовъ два алтына» (Собрание государственных грамот и договоров, I, М. 1813, нр. 32). Пр. крышку ніжэй: «а с пѣшехода мыта нѣтъ». Відавочна, што слова «пѣшоходовъ» магло адзяржаць такое напісаньне, затым што яно вымаўлялася «пѣшаходовъ». Падобныя прыклады пабачым і ніжэй» (б. 12).

Прасл. пара ўзьніку аканьня відаць і з таго, што протэтычны *сугук в ё* перад *o*, але няма яго перад *a* зь ненац. *o*. Перад *a* з *o*, як і перад *a* этымолёгічным, протэза *в ё* па пярэднім прыімені *ў, у*, (з *в а у*). Зь менаванага відаць, што аканьне паўстала перад зьяўленьям протэзы *в* перад *o*, бо накш протэтычнае *в* было б і перад *a* < *o*.¹⁵ Да таго самага вываду прышоў Н. Ш и л о ў варт. «Явище протези в слов'янських мовах», *Вопросы славянского языкознания*, 2, Львов, 1949, б. 246. Ш э р а х (б. 41) адылі, апіраючыся на прыклады, прыведзеныя Карскім, *Бѣлоруссы*, II, 1, 1908 г., б. 426 (*войцу, вокном, ни водич, вокошко, во млеваць*), зацямляе, што ўсёж такі ё протэза *в* перад *a* з *o*. Наўперад зацямлю, што ў *ни водзин* ё націск на *o*, а ў *вокном* — на *во-*, калі гэта лік множ.; *войцу* запісана ў Вільні, а там гэтак, бывае, гўкаюць

¹⁴ Дазволіў я сабе ўчыніць вялікі выпіс ізь менаванага артыкулу, бо я пераканаўшыся, што на Захадзе няма тому «Запісаў Беларускага Нав. Т-ва», у каторым ён выдрукуваны.

¹⁵ Я. Станкевіч: Прыстаўное в ў мове беларускай, *Родная Мова, у Вільні*, 1930, 3—4, б. 66 а н. асабліва 74.

папольску некаторыя мяшчане, дык тут таксама о пад націскам. Абмылы ў Карскага і падобныя ў іншых паўстаюць із таго, што слова бывае вынята з кантэксту. Прыкладам, кажуць *азярод*, але — *кладзі снапы ў вазярод*. Выняты з гэтае проказі *вазярод* адзяржыць *в-* перад *а* з *о*. Гэтак хіба зьявілася *вомляваць*. Другою прычынаю ё, што запісаваньнік можа якога слова не пачуць добра і, калі ён ня знае мовы, запіша яго абмыльна. З гэтае прычыны можа быць запісана *в* і перад рас. *окошко* (влл. *аконца*).^{15а}

Як было адцемлена, ван Вэйк а Шэрах супоўна давалі, што аканьне паўстала як недысымілячнае (гл. б. 392). І толькі пасьлей на прасьцязе вялікалітоўскага плямені Крывічоў яно дысымілявалася. Не зважаючы на гэта, усі вышменаваныя аўтары, з выняткам Георгіева, разглядаюць яго як спачатна дысымілячнае. Таксама, як паказана вышэй (б. 392), Шэрах давеў, што аканьне паўстала незалежна ад рэдукцы ненацісьненых самагукаў і пе-

---

15а Л. А. Булаховский: Восточнославянские языки как источник реконструкции общеславянской акцентологической системы, *Известия Академии наук СССР*, т. 5, вып. 6, с. 473. Москва 1946, кажа: «і літаратурная расійская, і яшчэ пасьледаўней, яе гаворы адбілі гэту ўсхоную (акутную) інтонацу бытае караціні гуку о ў пачаткавым націсьненым складзе, каторы адзяржаў перад гэтым о протэтычнае в з у нескладовага (*вбсемь, вбтчина*). Ё важныя поды («основания») думаць, што бытая розьніца інтонацаў самагуку о выявілася таксама ў розьніцы рэфлексаў перад націсьненым о ў паўночна-ўсходніх гаворах із так званым дысымілячным аканьням мовы беларускае». Булахоўскі не завець гэных «важных подаў». Наўперад надабе зацеміць, што ў паўночным або, накш, паўночна-ўсходнім нарэччу мовы влл. ня было дыфтонгізаванага о пад нова-ўсхонаю інтонацаю ані дыфтонгаў наагул. Адлі даводзіцца ў колькіх словах паўтарыць сказанае імною ў менаваным арт. ў *Роднай мове*. У вусей мове влл. ё протэтычнае в заўсёды перад о, перад у > р як нац, так і ненац. (*вўтлы, вужьака, вудзіць, вугбл, вугаль*), перад нац. у (*вўха, вўчаньнік*). Прот. в ё перад у ненацісьненым тады, калі гэтае не пераходзе ў ў: *вучьцель, але учьынак*, бо па самагуку пярэдняга слова ё ўчыынак (дабры ўчыынак). Як ё перад а ≤ о, і перад ненац. у ё прот. в па прымені ў, у (з в а у): *увёсьт, усягб, на ўсім*, але у *вусім, уббства, да ўббства*, але у *вуббстве*.

Зь іншых моваў слав. ё прот. в перад у у вышнялужыцкай (*vušić, vuchō*), палабскай (*veul*), кашубскай (*vud, vukleja*). У мове пол. ё перад а (*waś wezel*).

Зь менаванага відаць, што прот. в перад о, у (спачатным і з *р) мовы влл. таго ж паходжаньня, што прот. в перад ы, ъ (*vykno, vьzьmō*) мовы прасл. Таксама ясна зь менаванага, што ў мове влл. як і ў іншых менаваных мовах слав., прот. в перад пачатнымі о, вялікім юсам, у паўстала дыялектычна ў пару прасл. Паўсталала ў проказным злучэньню (*sandhi*) па у, ъ (*и, *и) пярэдняга слова в загульнілася, стала ўжывацца перад важнымі пачатнымі менаванымі самагукамі. Адгэтуль пасьлей в аналёгічна пранікла да нутра слова перад о, у, калі імі пачынаўся склад (*аднавор, півбоя, Лявбн, павў, навўка*).

рад дынамічным націскам. Георгіеў (Вокалната . . . , б. 65) даець довады супроці таго, быццам аканьне паўстала як рэзультат рэдукцы ненацісьненых самагукаў; ён паказуе, што рэдукца ненацісьненых самагукаў «прыраўнальна позная зьява». Ф. П. Ф и л и н («Очерки истории русского языка до XVI ст., *Ученые записки* [ЛГПИ им. А. Герцена], 27, Кафедра рус. языка, Ленинград, 1940, бб. 46—56, 87) зварачае ўвагу, што аканьне не заўсёды зыходзіцца з колькаснаю рэдукцаю самагукаў у ненац. складох. Ён жа («К вопросу о происхождении аканья», *Диалектологический сборник*, II, Вологда, 1941, б. 158), цьвердзе, што рэдукца ненацісьненых самагукаў — «зьява пазьнейшая за аканьня». Р ы г л е р (б. 41) прызнаець за прычыну паўстаньня аканьня рэдукцу ненац. самагукаў, заразом, адылі, сьцьвяджае, што «Простага зьвязку меж аканьня і рэдукцы іншых самагукаў у мове славінскай не назіраюць. У некаторых дыялектах мовы славінскае ё вельмі разьвіўшыся рэдукца самагукаў, але аканьня няма». К і п а р с к і зацяпляе: «Найслабшая бодка тая, што нельга азначыць спачатнае бодкі рэдукцы самагукаў».¹⁶

Што ж да дынамічнага націску, дык «у мове славінскай аканьне не зьвязана із стратаю музыкальнага націску; яно часьцей сустракаецца ў дыялектах із націскам экспіраторным» (Рыглер, б. 45).

Але дарма. Ня зьбіваючы довадаў праз паўстаньне аканьня незалежна ад рэдукцы ненац. самагукаў, паўтараюць Шахматаўскую гіпотэзу праз рэдукцу Рудзелеў (б. 32), Кузьняцоў (б. 33—34, 39), Колесаў (б. 73), Лыткін (б. 45), Хабургаеў (б. 60). Прыкладам: «Шмат якія лінгвістыя разглядаюць аканьне (у шырокім сэнсе) як рэзультат рэдукцы самагукаў у ненац. складох» (Кузьняцоў, б. 33); і што «подле ўстаноўленага гляньва рэдукца самагукаў у ненац. складох ё звычайна ў мовах із моцным дынамічным націскам» (Кузьняцоў, б. 34). І далей там жа: «Калі выйдзем із такога гляньва, подле каторага рэдукца самагукаў зьвязана з моцным дынамічным націскам, а аканьне ё рэзультатам рэдукцы, мы маем права дапусьціць у гаворах прасьцягу спачатнага аканьня націск менаванага тыпу». Х а б у р г а е ў: «Калі ўніфікаца самагуковых фонэмаў ненац. складоў, супраціпастаноўленых дыфэрэнцаванай сыстэме націсьненых самагукаў, запраўды зьвязана зь пераходам да дынамічнага націску, пры каторым ня толькі трацяцца розьніцы меж ненац. самагукаў подле даўжыні, але й дзеецца выразьлівае вылучэньне нац. складу подле трывалкосьці («длительности») а інтэнсыўнасьці, дык фонэтыч-

¹⁶ V. Kiparsky, *Russische historische Grammatik*, I, Heidelberg, 1963, S. 140.

ная залежнасьць самагуку першае стані ад якасьці націсьненага складу ў пачатным пэрыядзе развою аканьня мела стаць непазьбежнай. Гэтак магла нацеміцца сыстэма дысымілячнага або асымілячна-дысымілячнага аканьня-яканьня» (59). А факты гэтакія: «Цікава, адылі, што ў вяціцкіх («южновеликорусских») памятках першае палавіцы XVII стг. ані і, ані ы як адбіцьце аканьня не сустракаюцца; у васобнасьці па мяккіх сугуках знаходзім а (на пісьме я) а е (зн. *пятров — взела*)» (там жа, б. 63). Там жа ў вынасьці *Х а б у р г а е ў* дадаець: «У вялізарнай колькасьці курскіх памяткаў імне стрэліся толькі я і е (гл. Г. А. *Х а б у р г а е в: Формы склонения имен существительных в курских памятниках деловой письменности первой половины XVII в.*, Автореферат канд. диссерт., М. 1956, с. 6); вялікая колькасьць прыкладаў з е, на месцу я, прыведзена ў матар'ялах С. К а т к о в а (*Южновеликорусское наречие в XVII ст.*, с. 64—65): сярод 85-ёх прыкладаў, па мяккіх сугуках аканьне адбіваючых, адно 9 із напісаньням и ды два зь іх — з выданьняў XIX стг. (гл. там жа, б. 66—69)». Ясна, што тут аканьне-яканьне — недысымілячнае. е на месцу ненац. я ё рысаю правапіснаю, паўсталаю, каб усьцерагчыся я зь ненац. е. Гэта ё звычайным у памятках Вялікага Князства Літоўскага, тагачасных, ранейшых і паслейшых.

Рудзелеў (б. 32), Кузьняцоў (б. 36) а Колесаў (б. 76) уважаюць, што аканьне паўстала па шчэзьненню слабых ераў, дарма што гэтаму станаўко пярэчаць, як довады аўтараў непрызнаючых рэдукцы дзеля паўстаньня аканьня, так і тое, што ў мове вкл. протэтычнае в- ё перад о-, але няма яго перад а- з о- (гл. *вышэй б. 6*). К і п а р с к і, адылі, кажа: шчэзьненьне ь, ь не магло ўчыніць ніякага ўплыву на паўстаньне аканьня (мен. праца, б. 139).

Рудзелеў сусім тарнуецца да гіпотэзы Шахматавае. Праз гэта *К у з ь н я ц о ў* зацеміў: «В. Г. Рудзелеў, неаднойчы падчыркуючы, што фонэтычная інтэрпрэтаца аканьня й паўстаньня яго дазваляе пацьвердзіць правільнасьць шмат якіх тэзаў Шахматавых, не адержуецца на адцемленай ужо ў лінгвістычнай літаратуры нутранае сьпярэчнасьці ў гіпотэзе Шахматавай... нават у гэтай самай працы». Кузьняцоў, там жа, прыводзе на гэта факты а довады (б. 32). А. *Х а б у р г а е ў* гэтак характарызуе: (Рудзелеў) «падаець фоналёгічную інтэрпрэтацу ня рускага аканьня, а ведамае Шахматаўскае гіпотэзы, падбіваючы («подгоняя») пад яе фоналёгічную будоўлю» (б. 55, вынаска).

Нельга назваць удалай спробу К о л е с а в а, узалежніць паўстаньня аканьня ад вольнага, рухомага націску (б. 68—70). Падобная спроба *Х а б у р г а е в а*, каторы сілуецца зьвязаць аканьне з быццам існуючай тэндэнцаю да ўнікацы ненац. самагукаў (б. 56—60).

Кузьняцоў (б. 30) зацемиў праз разгляданья пісані Георгіева а Рудзелева, што яны «ня бліжаць да разьвязанья праблемы, выклікаючы кажная сыцяг важных перачэньняў». Зь ім згадзіўся Лыткін (б. 45), дадаўшы сюды Кузьняцова, Колесава, Рыгера і «др.» Не дабліжыла да разьвязанья праблемы таксама пісань Хабургаева ані, як пабачым, Лыткінава. Але, як будзе відаць далавах, зь менаванага ліку надабе вылучыць пісань а кнігу Георгіева.

Здаецца ясна, што кажную зьяву надабе пачынаць разглядаць ізь яе хормы найляпей захавалае. Аканьне ж найляпей захавалася на прасьцязе бытага гаспадарства вялікалітоўскага, якім было Вял. Кн. Літоўскае.¹⁷ Яно было ў ім, казаў тый, у сваей дамове, ніякая мова на яго тут ня ўплывала, і стыкалася яно тут ізь окаючай (укр.) моваю адно на захад ад Дняпра, дый то толькі да 1569 г., калі ўкраінскія землі Вялікалітвы былі забраныя Польшчаю. Праўда, Смаленшчына а Севершчына былі адабраны ў 1667 г.,^{17a} Віцебшчына а Магілёўшчына заставаліся ў сваім гаспадарстве да 1772, а засталыя землі вялікалітоўскія — да 1795 г.

Двум нарэччам мовы влл. адпавядаюць два тыпы аканьня. У паўночным, крывіцкім нарэччу ё аканьне дысымілячнае.¹⁸ У

---

¹⁷ Ня толькі гісторыкі, але й мававеды прызнаюць Вял. Кн. Літоўскае за гаспадарства вялікалітоўскае. Прыкладам, Н. Дурново піша: «паўднёва-заходняя часць Калускае губ. даўгі час ухадзіла ў склад беларускага Літоўскага, а не велікарускага Маскоўскага гаспадарства». (Дурново, Карта, б. 24).

^{17a} *Часьць Севершчыны*, пп. Сураскі, Почапскі а Імлінскі б. Чарнігаўскае губ., належачая да Вял. Кн. Літоўскага часць Куршчыны і Трубчэўскі а Бранскі паветы б. Арлоўскае губ. былі прылучаны да Маскоўшчыны, а засталая паўднёвая часць — да украінскае Гатманшчыны.

¹⁸ Цяпер у вадной часці дыялекту пскоўскага ё аканьне недысымілячнае; у другой часці а толькі ў першым складзе перад націскам, а ў засталых складох — рэдукаваны самагук або *ы* (Дурново, Соколов, 37). У мінуласці, адылі, у ўсім дыялекце пскоўскім мусіла быць аканьне дысымілячнае, бо, з выняткам долі *да, тл*, усі іншыя важнейшыя рысы аднолькавыя ў ім ізь полацка-смаленскай часцяй паўночнага нарэчча влл. Аканьне ў мове влл. паўстала як недысымілячнае і адно паслей у нарэччу паўночным, крывіцкім ино дысымілявалася. Дык ці, перайшоўшы зь недысымілячнага ў дысымілячнае, потым ізноў можа абарачацца ў недысымілячнае? Органічна ня можа. Але нсрганічна, пад чужым уплывам усе можа стацца. Праз гэта можа сьветчыць чэзьвённе на нашых ачох дысымілячнасці ў ваканьню Віцебшчыны (гл. П. Кузьмін: *Матэрыялы для изученія гавора Велижского у.*, Изв. ОРЯС, III, 1, б. 179). У захавалай яшчэ мове вялікалітоўскай пав. Ржэўскага «У вымове моладзежы і бывалых аканьне тыпу маскоўскага, у гавары ж старых і асабліва старых жанок, аканьне мае шмат архаічных рысаў — у вымове іхнай аканьне дысымілячнага тыпу» (Г. Гринкова: *Очерки по рус. диалектологии*,

цэлым паўднявым нарэччу, у дыялектах усіх іншых плямёнаў вялікалітоўскіх, ад граніцы з моваю польскаю на захадзе аж да р. Цны (усходняе) аканьне недысымілячнае.¹⁹

Недысымілячнае аканьне тэрыторы б. Вял. Кн. Літоўскага, начай кажучы, прасьцягу, што на паўднявы захад ад прасьцягу аканьня дысымілячнага, дзеліцца на 2 часьці: на аканьне дыялекту сярэдняга з блізкімі да яго гаворамі віленска-ашмянскімі і на аканьне паўднёва-заходняга дыялекту зь яго гаворамі палескімі.

Дыялект сярэдні (з гляньва на ўсю мову влл., а не на прасьцяг недысымілячнага аканьня) цягнецца даўгім і шырокім чараслом ад Прыдруйска ля р. Дзьвіны а Гадуцішак ля аўкштоцка-жмудзкае граніцы на поўначы да р. Дзясны на паўдні, а ўшыркі ад Бярэзіны (нёмнаўскае) у бодцы супроці м. Валожына аж да Магілёва ля Дняпра. Аканьне яго завуць вялікім («сильным»; «strong»). У ім няма ані о, ані е ў складох ненацісьненых.

Ня сусім аканьне аднолькавае на ўсім прасьцязе гэтага дыялекту. У паветах Дрысенскім, часьці Браслаўскага, Дзісенскім, Лепельскім, у паўночных часьцях Барысаўскага а Лагойскага, у ўсходняй часьці Саньскога, Магілёўскага а Вялейскага²⁰ па мяккіх сугуках у першым складзе перад націсьненым а ('а) ё заўсёды і (*зімля, вісна*). Таксама ў другім складзе перад націскам па мяккіх сугуках ё і, калі ў першым перад націскам ё а або 'а (*лісавік, віснawy, але лясунó*). У складох па націску на месцу этымолёгічных е, 'а (я) ё заўсёды і (*вóсінь, мэсцi*) з выняткам е, 'а(я) канцавога (*тóя пóля, Купáльля, здарэньня, дóля*, — назоўны склон адз. л. ўсіх трох, у *свiрня, у лёся*).

Можна дапушчаць, што ў сярэднім дыялекце на цэлым яго чарасьле, сумежным із прасьцягам паўночнага нарэчча, ё дысымілячнае аканьне па мяккіх сугуках.

IV, Говор тудовлян Ржевского у., *Изв. ОРЯС*, XXXI, 1926, б. 305). У паветах Зубцоўскім, Старыцкім, Клінскім, Цьверскім цяперашняе аканьне асымілячнае паўстала з дысымілячнага (Дурново, 2, б. 68, 86). Гэта супоўна згаджаецца зь гістораю Вял. Князства Цьверскага. Праз мову Пскоўшчыны гл. Я. Станкевіч: Пскоўскі дыялект, *Запісы*, кн. I, Мюнхен, 1962, бб. 178—202.

¹⁹ Дыялект вяціцкі, штучна званы ў літаратуры рас. «южновеликорусским», цяпер у вялізарнай сваей часьці зрусыфікаваны, але і ў гэтай, зрусыфікаванаў часьці, разгляданы ў васьпэцке гісторычным, ён належа да паўднявога нарэчча мовы влл. (гл. Ян Станкевіч: *Савецкае хвальшаваньне гісторыі Беларусі*, у Мюнхене 1956, б. 21—87). Георгіеў адцяпляе, што меў бы быць ён і званы вяціцкім (б. 24, вынаска).

²⁰ Павегы ўсюдых падаю подле адміністрацыйнага падзелу да 1-ае сьветнае вайны, рэдчас із падзелу, учыненага Палякамі памеж дзьвюх сьветных войнаў, бо савецкі (радзкі) падзел часта мяняецца.

Кадзе менаванаму дысымілячнаму тыпу аканья па мяккіх сугуках адпавядае такі ж дысымілячны тып аканья па мяккіх сугуках у пав. Медынскім — на заходнім баку ракі Медынкі і часткава на ўсходнім, у заходняй часьці пав. Калускага ды ў паветах Масальскім, Мяшчоўскім, Перамышльскім (у заходняй яго палавіцы), Жыздрынскім,²¹ Казельскім,²² Бранскім²³ а заходняй часьці Карачэўскага.²⁴ Гэты тып яканья²⁵ ведамы ў мававедзе як беларускі або жыздрынскі. Заходні з гэтых двух аднолькавых тыпаў яканья граніча з аканьям дысымілячным на яго захадзе, а ўсходні — на ўсходзе. Палажэньне іх, адылі, аднолькавае, яно азначаецца суседствам із аканьям дысымілячным, крывіцкім, ды з такім месцам гэтага суседства, ідзе сіла квывіцкая была найбольшая — супроці Полацку а Смаленску. Паўстала гэта яканьне пад уплывам сумежнага аканья крывіцкага разам із некаторым усяленьням Крывічоў на прасьцяг драгавіцкі на захадзе і вяціцкі на ўсходзе, што сьцьвярджаецца археалёгічнымі дадзенымі.

У другім тыпе аканья сярэдняга дыялекту кажнае ненац. *р, е* як па цьвярдых а зацьвярдзелых, так і па мяккіх сугуках перайшоўшы ў *а, 'а* (*пяравярнуць, пярadasётak, сіньянькі*). Гэты тып аканья добра ведамы ў пав. Ігуменскім (званым цяпер Чэрвенскім) і часьцях суседніх ізь ім, дзякуючы *Краёвamu слоўніку Чэрвеншчыны*, М. Шатэрніка, у Менску 1929, у каторым фразы пераданы супоўна фонэтычна.²⁶ Вынятак адно ё ў *німа*,

²¹ Праз дысымілячнае яканьне на прасьцязе менаваных паветаў, гл. Дурново: *Карта*, бб. 8, 9, 15, 16). Апрача таго, гл. у Дурново, 1: да пав. Медынскага б. 233, Масальскага 10, 17, 199, Мяшчоўскага 10, 17, Перамышльскага 10, Жыздрынскага 70, 73 а 99.

²² Дурново, 1, 205, 207.

²³ Там жа, б. 97.

²⁴ Там жа, б. 204—205.

²⁵ Дурново, 1, б. 35, кажа: «Ідзе дысымілячнае яканьне, там, відаць, звычайна (але, здаецца, не заўсёды) і дысымілячнае аканьне, хоць у большыні запісаў гэтага не адцяпляюць». Гэты абмыльны пагляд, відавочна, быў прычынаю таго, што і ў Дурново (там жа) не паказана ідзе канчаецца дысымілячнае аканьне разам із дысымілячным яканьям і пачынаецца адно дысымілячнае яканьне. На менаваным прасьцязе з найбольшай праўдападобнасьцю можна дапусьціць дысымілячнае аканьне па цьвярдых сугуках толькі ў вузкім заходнім чарасьле на паўночным захадзе. Можна зацеміць, што гэта другое, усходняе дысымілячнае яканьне не на ўсім сваім прасьцязе так добра выдзелена, як заходняе. У ўсходнім сустракаюцца мясцовасьці зь некаторым узрушэньням яго характару.

²⁶ На вялікі жаль, слоўнік гэты, як і іншыя слоўнікі, выданыя ў 1920-тых гадох, а таксама слоўнік Насовічаў 1870 г., — сконфіскаваны ў 1930-тых гадох, і карыстаньне імі дагэтуль забаронена. Таксама забаронена дасьледаваньне і нават менаваньне мовы вялікалітоўскае з прасьцягу РСФСР.

што, пэўне, у звязку зь *ni*, *ani* і ў займёнаў другога склону: *мінé*, *цібé*, *сібé*. Праўдападобна, што гэты тып аканьня займае большы прасьцяг, а не адно тый, што адбіўся ў кадзе менаваным слоўніку Шатэрнікавым. Таксама сусім праўдападобна, што прасьцягі з такім жа чыста выдзержаным аканьням гэтага тыпу ёсьцека ў іншых мясцох сярэдняга дыялекту. Найпраўдападобней вялікую такую мясцовасьць складае заходняя часьць павету Вялейскага разам ізь вялікалітоўскай часьцяй пав. Сьвянцянскага, павет Маладзечанскі, усходняя часьць пав. Валожынскага а Смаргонская вол. пав. Ашмянскага. Такое ж аканьне можа быць у паўднёвай палове павету Барысаўскага і ў заходняй часьці пав. Саньскога а Магілёўскага.

Прасьцяг гэтага супоўнага, паўнюсенькага тыпу аканьня сярэдняга дыялекту нідзе не мяжуе з прасьцягам аканьня дысымілячнага.

У ўсім засталым прасьцягу дыялекту сярэдняга (зн. апрача часьцяў менаваных) ё аканьне таго ж тыпу, што ў Ігуменшчыне, але з малой эрознай дысыміляцаю. Гэтая з выняткам нячысьленых мясцовасьцяў абмежуецца адным прэфіксам *пiра-* зь *пере-*, калі на ім няма націску (*пiравярнiць*, *пiракулiцца*, *пiраход*, але: *пярэплат*, *пярэзвы*) і, здаецца, у хормах памяншальных прыметнікаў (*чорнінкі*). Выняткам жа з большай эрознай дысыміляцаю ё пав. Навазыбкаўскі і хіба іншыя паветы Севершчыны, ідзе ё *вяно́чык*, *галасо́чык*.²⁷

²⁷ У правапісе вялікалітоўскім праведзена аканьне падле *недзьсьмілячнага* аканьня дыялекту сярэдняга зь некаторым прыёмом пад увагу дысымілячнага аканьня па мяккіх сугуках таго ж сярэдняга дыялекту. Правапіс вымагае перадаваць кажнае ненац. *o*, *e* па цьвярдых а зацьвярдзелых сугуках пераз *a* (*галаві, чапляі*). Па мяккіх сугуках у першым складзе перад націскам пішацца *я* (*дзяжяі*). У другім складзе перад націскам пішацца *я*, калі ў першым складзе перад націскам няма *a* або *я* (*лесуі, сядуі*). Калі ж у першым складзе перад націскам ё *a* або *я*, то ў другім складзе перад націскам *e* на пісьме не пераходзе ў *я* (*лесавік, цецярўк, снажiць*). У трэйцім а даўльшых складох перад націскам гэтым. *e* перадасца перазь *e* (*лесавікі*). У складох па націску звычайна *e* на пісьме застаецца безь пераходу ў *я* (*бленькі, гуліе, чыстае поле*), але з гэтага ё выняткі: першае, у наз.-прымалым склоне прым. мн. л. на канцу пішацца *я* (*жобўтыя, сiнiя*); другое, ё *я* ў канчатках скланеньня прыметнікаў а займёнаў (*сiнiяга, сiнiяму, ізь сiнiй, на сiнiй*) Што да вымовы, дык някае ненацісьненае *e* ня можа быць вымаўляна як *e*, але як *'a* або *i* (пішацца *лесавік*, але вымаўляецца *l'asavik* або *lisavik*). Кажу праз правапіс, сфармаваны ў 1918 г. Вялікаліцьвінкамі на чале з Б. Тарашкевічам і прыняты ўсімі Вялікаліцьвінкамі. Маскоўская ж «рэформа» 1933 г. вялікалітоўскага правапісу і норматыўнае граматыкі і «паправа» іх 1957 г. нічога ня маюць супольнага з мовно вялікалітоўскай, заданьне іх — русьфікаца.

Да таго ж вялікага аканьня сярэдняга дыялекту належа і аканьня гавораў віленска-ашмянскіх. Ад вялікага аканьня дыялекту сярэдняга ў іх ё тый адхін, што ў хорме дакладнага склону адз. л. (genitivus sg.) прыметнікаў а прыметнікавых займёнаў ё на канцы -о (*блага, сцяго, ніякаго*), калі націск на аснове; а калі націск на канчатку, дык у тэй жа хорме ё -ога (*малога, старога, якога*). Зьдзяля гэты адхін аналёгія націсьненага канчатку займёнаў (*яго, таго* а інш.). Хіба ўсюдых у гэтых гаворах ё частка *ні-* замест *ня-* зь *не-* перад складам *из а, 'а (я)* (*Ніхай і сьудзяць, ніхай і гасбраць, маёй натуры ні прастановяць*, Вурнянаты Аш.). Апрача таго, ё тут і ў прыметніках памяншальных (*сінінькі*). Таксама вымаўляюць *дзівяты, дзісяты, дзісятка*. Гэтае малое іканьне тут новага, эознага паходжаньня, у дасьледаваным імною Аль Кітабе 16—17 стг., напісаным дыялектам віленска-ашмянскім, яго няма, але хормы як *блага, малога* ё ў ім сыстэматычна.

Побач із такімі хормамі, як *вяснавё, мядзьвядзья, цяцярўк, вялічынья*, віленска-ашмянскіх гавораў *вір-* замест *вар-* зь *вер-* у іх у такіх словах, як *вірабей, вірашчака, вірацяно*, імне здаецца вымагае зьясьненьня іншага. Хіба *вір-* у іх залежа ад *вар* і ўплыву такіх, як *звінець, цьвіту*, старога *мярцьвіца* (у іх і зь *ь*) і такіх як *міргачь, хоць, праўда*, ё й *вархавьдка*, але ў ім *я* паддзержуецца гукам *е ў верх*.

У заходняй часьці пав. Валожынскага (пачынаючы ад местачка Вішнева зь яго аколцаю), ужо належачай, падле сваіх хормаў морфолёгічных (2 ас. мн. л. імператыву на *-еця* *нясеця, прасеця* і некаторыя іншыя), да дыялекту паўднёва-заходняга, аканьне *такое, як* у гаворах віленска-ашмянскіх. Таксама у належачай — *з тае ж прычыны* — да паўднёва-заходняга дыялекту мове пав. Горадненскага аканьне наагул *такое, як* у дыялекце сярэднім.²⁸ Адлі, падле ўсяго, што ведама праз мову паўднявое часьці пав. Менскага разам ізь м. Менскам (належачь яны да паўднёва-заходняга дыялекту), тут *такое самае аканьне, як* недысымілячнае дыялекту сярэдняга. Затым можна дапушчаць, што ё чарасло паўднёва-заходняга дыялекту, уздоўж сярэдняга дыялекту йдуцае, у каторым аканьне *такое, як* у дыялекце сярэднім, з такім жа адхінам, як у гаворах віленска-ашмянскіх, або й бязь іх. Шырыня гэтага чарасла дагэтуль не ўстаноўлена.

Дасьледаваньнік аканьня разанскага. Будде, піша: (Разанскае) «аканьне, якое мы назавем *поўным*, каб адрозьніць ад

²⁸ Гл. О. Курило: Фонетичні та деякі морфологічні асоблівості *го-вірки* села Хоробричів на Чернігівшчыні. Київ, 1924, Збірник Іст.-Філ. Від-дэлу УАН, т. 21.

аканьня маскоўскага, або няпоўнага, што розьніца ад разанскага і якасьцяй, і існасьцяй. Наймя, разанскае аканьне ё ў тым, што кажнае ненацісьненае о, незалежна ад свайго месца ўзглядам націсьненага складу, вымаўляецца як *чыстае й адкрытае а* [падч. мае. Я. С.], ясьнейшае за маскоўскае, што рэдчас у гэтым прылучаю гучыць глуха, ня сусім выразьліва. У зьвязку з гэтай асаблівасьцяй стаіць і другая, дзеля якое мы й назвалі разанскае аканьне поўным; наймя, кажнае е, стоячы беспасярэдне перад націсьненым складам або беспасярэдне па націсьненым складзе, вымаўляецца як *я* або *а* па пярэдне-паднябенных (шыпячых) *ж а ш*. Прыкладам: *вясна́, вѣтар, жэсна́, шастом* (снадзіўны адз. л. ад *шест*); дажа . . . Гэтае разанскае нарэчча блізка падходзе да беларускага, што ўсе-ткі не дакладна выдзержуе мену *е* на гук *я*. (Будде: Рязань, б. 9). Гл. яшчэ вышэй на б. 397-ай гэтага арт. прыклады разанскага аканьня з памятки XIV-га стг.

Падам яшчэ прыводжанья Буддам факты з разанскага аканьня XV—XVII стг.: *жадѣно, городицо* 1433 г. (Рязань, б. 12²⁹), *нашо дело* (там жа, б. 12), *душоубца выдати* (б. 13), *такжо* (б. 13) (усі з XV стг.), *Доніла* 1520 г. (б. 14). Словы *тотары, тотарский* штчасна блытаюцца і сустракаюцца побач із напісаньнямі *татарский, татары* і ў іншых лістох разанскіх (б. 14). *Рудняв* 1511 г. (б. 14), *ваевода* 1616 г., *пра то поместья* 1616 г., *то лотышевская поместья, Невѣдома где* 1617 г. (б. 15), *похали* 1621 г., *мая* 1674 г., *два рублі чатыре алтына* 1679 г., *чатырнатцать, горша* 1655 (б. 16), *да того поместья* 1683 г., *а от ямы направа дорогою, налево межею* 1630 (б. 17) і шмат іншых. *Занели есми мы* 1681 г. (б. 17). «Сустракаюцца кнегиня й княгиня (гл. П и с к а р е в: *Древние грамоты и акты Рязанского края*, СПб. 1854, нр. 2, 3, 7, 8) и др.» (б. 13). Гэта тып аканьня вялікага, аднолькавы зь недысымілячым тыпам вялікага аканьня па цьвярдых і мяккіх сугуках сярэдняга дыялекту вялікалітоўскага. Ён займае прасьцяг на ўсход ад дысымілячнага яканьня, наймя, паўднявую часць Тульскай губ. разам ізь м. Тулаю (Дурново, 1, бб. 141—146, 174), губ. Арлоўскую з выняткам павету Бранскага а заходняе палавіцы пав. Карачэўскага (Дурново, 1, бб. 184, 190), блізу ўсю губ. Разанскую (там жа, бб. 147—153), вяціцкую часць губ. Тамбоўскае (там жа, бб. 153—156), вялізарную бальшыню Варанскае (там жа, бб. 156, 159, 161—165). У губ. Курскай вялікае яканьне «пашырана ў пав. Шчыгроўскім, у паўночнай а паўночна-ўсходняй часці пав. Цімскага, часткава ў Курскім, Фацескім а іншых паветах губэрні (Халанскі, б. 5). Празь вялікае аканьне

²⁹ Лікі ў дужках паказуюць бачыны ў кнізе Буддэ. о на месцу *е* па шыпячых сьветча, што непац. *е* вымаўлялі як *а*.

ў Куршчыне падаець факты таксама *Х а б у р г а е ў* (гл. вышэй, б. 400). Зацемлю, што тут хормы 3 ас. адз. л. такія, як у сярэднім чарасьле сярэдняга дыялекту влл., значыцца пад націскам *-ть*, не пад націскам *-а(я)*, незалежна ад асновы (Халанский, б. 15—16: «у 3-й ас. адз. л. *-ть* заховаюць або адкідаюць: *ходя, видя, пиша, хочя, гоня, жаря, ползая и гарить, вядеть, нясеть, бьеть, пьеть*»). У пав. Пуцівельскім «у дзеяслоўных хормах 1-ае ас. мн. л. ё о із зацьвардзелым сугукам перад ім: *завом, пайдом, кума! самі тком*» (Халанский, б. 27), зн. так, як у гавары Ігуменшчыны.

Як у пав. Ігуменскім сярэдняга дыялекту влл., так і ў Куршчыне на прасьцязе вялікага аканьня ё мясцовасьці, ідзе няма ніякага адхіну ад пераходу ненац. е ў 'а па мяккіх сугуках. Да іх належаць «прыкладам, гавара Сідзялёўкі ў Шчыгроўскім пав. а Лінова ў Пуцівельскім пав.» (Халанский, б. 4).

Значыцца, ізноў тут, як у дыялекце сярэднім, вялікае аканьне не граніча з паўночным дысымілячным нарэччам влл., але ё на праціўным ад яго баку; прасьцяг абодвух іх аднолькавы ўзглядам нарэчча дысымілячнага.

У іншых мясцовасьцях Куршчыны па мяккіх сугуках, «у першым складзе перад націскам і ў наступным па націску ў бальшыні ё і, хоць і ў гэтых (мясцовасьцях) сустракаюцца прылучаі зь я зь ненац. е перад націскам і па націску» (Халанский, б. 4). Няма сумлеву, што ў такіх гаворах вялікае аканьне ўзрушана ўплывам літаратурнай мовы рас.. Тут маем дачыненне з зрозю.

Мова Курскае губ. ўлучна зь яе аканьням ё працягам мовы Севершчыны. У пав. Пуцівельскім (да Сейму) тыпічная мова Севершчыны ўсходняга яе чарасла. Тут звонкія захавалі званчыню на канцу слова (Халанский, б. 27).³⁰

³⁰ Узглядам пав. Пуцівельскага я ў варт. «Беларусы Пуцівельскага павету б. Курскае губ.», *Веда*, 1952, б. 241, быў прышоўшы да вываду, што яканьне ў ім дысымілячнае. Затым, адылі, што Дурново, 1, б. 103, падаець ізь яго чэцьверць усіх прыкладаў зь я па мяккіх сугуках ў 1-м складзе перад націсьненым а (я) і што ня было скуль паўстаць тут дысымілячнаму яканьню, бо дысымілячнае, крывіцкае аканьне ад яго далёка, надабе ўважаць, што ўперад у пав. Пуцівельскім было яканьне вялікае. Цяпер жа яно ўзрушана «уплывам іншых тыпаў яканьня» (Дурново, 1, б. 104). Апрача таго «належа маць наўвеце, што запісы із царкоўнага сьля Козіна (Пуцівельск. пав.) зроблены Халанскім із словаў асобаў, у каторых мясцовая вымова магла быць нявыдзержанай. Гэта жонка дзяквана а дачка ейная, выдавочна, да больш культурнае клясы належаць» (Дурново 1, б. 104, 105). Так сама сьветчаньне Халанскага праз вымову *венац*, е ў пав. Пуцівельскім пярэча таму, што ён запісаў празь ненац. е *ваны* Козіна, і ё довадам вялікага яканьня ў гэтым пав.

На прасьцязе вяціцкім у паўночнай часьці Тульскае губ. і ўсходняй часьці Калускае губ. цяпер ё т. зв. мернае яканьне. Як усі прызнаюць, яно паўстала неарганічна пад уплывам аканьня маскоўскага, каторае ізноў паўстала неарганічна з расійскага аканьня пад уплывам мовы Вяцічаў³¹ і было санкцыянавана інтэлігенцкай эміграцаю вялікалітоўскай у Маскве.³² З адзіночнымі выняткамі (Глінскія, Сымон Полацкі і некаторыя іншыя) эміграца гэна хоця-няхоця была із заграбленых Масквою князстваў вялікалітоўскіх, галоўна Смаленскага а Северскага.

У дыялекце паўднёва-заходнім, апрача чарасла яго, сумежнага з дыялектам сярэднім, праз каторага аканьне зацёмлена вышэй, і гаворак палескіх, морфалёгічная аналёгія ў ваканьню пасунулася ладне далей. У ім ё: *лёто, гóро, ста́лосё, сьпéлое жы́то* і пад. — падле аналёгіі ізь *ся́ло, жарало́, было́, далó*. Ё й тыя адхіны ад супоўнага аканьня, каторыя ёсьцека ў гаворах віленска-ашмянскіх.

Кадзе менаванаму аканьню паўднёва-заходняга дыялекту влл. адпавядаюць вяціцкія гаворы з такім жа аканьнем. Прыкл.: *на пра́ваё плячо́, бе́лаё ліцо́, на маё горэ́ вялікаё* (Гринкова, Корото-якский у., б. 571).³³

³¹ А. Шахматов: *Очерк современного русского литературного языка*, Ленинград 1925, б. 15. У гаворах расійскіх, — а, значыцца, таксама ў гавары маскоўскай, пакуль не паўстала ў ёй аканьне, — замест старых ненацісьненых *е, ъ, ѣ* было перад цьвярдзімі сугукамі *о*, але перад мяккімі і альбо *е*; за *а* было перад мяккімі сугукамі *е*, але '*а* перад цьвярдзімі. Гэтак было зь менаванымі самагукамі як націсьненымі, так і ненацісьненымі. Расійская мова (каторыя аснову маюць маскоўскія гаворы), пераймаючы аканьне з мовы вяціцкае, наўперад магла прысабечыць вымову ненац. *о*. як *а* ды разам таксама вымову '*а* замест *о* на месцу старых ненац. *е, ъ, ѣ* перад цьвярдзімі сугукамі. Але перад мяккімі сугукамі на месцу старых *е, ъ, ѣ* у першым складзе перад націскам было *і* або *е*, каторыя пад уплывам акаючага нарэчча не пераходзілі ў *а*, але заставаліся як *і* або пераходзілі ў *і*.

³² П. Безсонов: *Белорусские песни*, Москва 1871, Перадмова, б. V, кажа: «Беларуская гавара зь яе вымоваю і так званым аканьнем (вымоваю ўсюдых *а*, ідзе толькі бяз націску) перарадзіла сабою цэнтральнае нарэчча маскоўскае і стала цяпер адрознюючай пазнакаю апошняга». Запраўды ж эміграца толькі санкцыянавала ў 17. стг. сваёй акаючай вымоваю аканьне, за доўга да таго прышчэпленае моваю Вяцічаў.

³³ Вярну зь Філатава за пасярэдніцтвам Грынковае, бо нр. 3—4 РФВ, ідзе выдрукаваны запісы Філатава, імне быў непрыступны. Як можна судзіць із контексту ў Грынковае, такія гаворы ё ў Варанескай губ. Ізноў такі й тут палажэньне прасьцягу вяціцкага гэтага тыпу аканьня-яканьня і яго ж прасьцягу ў дыялекце паўднёва-заходнім былі б аднолькавыя ўзглядам прасьцягу вялікага аканьня-яканьня: першы ляжыць на паўднёвы ўсход ад яго, другі на паўднёвы захад.

У недэсьмілячным аканьню-яканьню сярэдняга й паўднёва-заходняга дыялекту няма рэдукцы ненацісьненых самагукаў. Таксама ў Куршчыне «гук *a*, як спачатны, так і *a* з *o* гучыць адкрыта, ясна ў усіх гаворах з выняткам гавораў саяноў»³⁴ (Халанский, б. 3—4). У пав. Пуцівельскім «ненацісьненае *e* ў першым складзе перад націскам і ў наступным беспасярэдне за ім пераходзе ў *я*, ды гэта ясна адкрыта гучыць так, як у найчыстшых гаворах акаючых Шчыгроўскага пав. (прыкл. сяла Сідзялёўкі» (Халанский, б. 27).

Можна быць пэўным, што, прынамся да канца XVIII стг., вялікалітоўскае аканьне, як прасьцягу Вялікага Княства Літоўскага, так і вяціцкае з усходнім северскім было захаваўшыся добра. У XIX стг., асабліва ад 2-ога яго палавіцы, з пашырэнням у Расіі ўрадаў, ваеншчыны, школаў і правядзеньням чыгунак, ад Масквы а Пецярбургу йдучых, вытварэнням і прымусным пашыранням рас. мовы літаратурнае з адначасным спабыцьцём усіх праваў мовы вл. яно падпадае пад уплыў літаратурнае мовы рас., і ў вадных мясцовасьцях абарачаецца ў тып аканьня маскоўскага («мернага»), у другіх настаець некаторая яго эрозья. Але, як бачым із дасьледаваньняў Будде канца XIX стг., яно было яшчэ ў досыць добрым стане да пачатку 20 стг. Пагоршаньне настала асабліва па рэвалюцы 1917 г., калі, апрача школаў, зьявіліся калгасы, і такім парадкам усе жыхарства лучыла пад беспасярэдні штадзены ўплыў літаратурнае мовы рас., якою гучае адміністраца калгаспаў. Калі ў першых дзесятках XX стг. знаходзілі «дысьміляцу» ў некаторых мясцовасьцях вялікага аканьня вяціцкага, а цяпер быццам знаходзяць у некаторых із іх проста «дысьмілячнае аканьне» (напэўна бяз чыстага тыпу яго), дык адно й другое паходжаньня эрозьнага.

З выняткам Рыглера, усі аўтары пісаньняў, разгледжаных у гэтым артыкуле, дапушчаюць, што аканьне магло паўстаць пад

---

³⁴ Саянамі ў Куршчыне завуць перасяленцаў із забраных Масквою земляў Вялікага Княства Літоўскага. Жывуць яны атакамі сярод старога тубыльнага жыхарства ў пп. Курскім, Шчыгроўскім, Лёгоўскім а інш. (Халанский, б. 35). Халанскі (б. 232) дапушчае, што гэта былі «бунтоўныя вечавікі пскоўскія, што не хацелі паддацца маскоўскаму ладу». Гісторычных дадзеных, адылі, празь месца паходжаньня іхнага няма, а подле асабліва сьцілу сваіх гаворак яны маглі быць зь якога-хоця дыялекту паўночнага дысьмілячнага нарэчча вл., як пскоўскага, так і полацка-смаленскага. Спачатку яны былі пераселены да тульска-калускага прасьцягу (Халанский, б. 232), а пасьлей стуль на паўдні. Ё гісторычны дадзены, што да Куршчыны была пераселена, прынамся часьць іх, у 1648 г. (Халанский, б. 41), зн., перад вайною Масквы зь Вялікім Княствам Літоўскім.

дзеянням чужога моўнага субстрату (гл. Кузьняцоў 39, Колесаў 39, Хабургаеў 59, Рудзелеў падле Лыткіна (45) у вуснай гутарцы). Лыткін жа проста перайшоў да довадаў, што аканьне прычынена субстратам — мардоўскім! Аканьне быццам паўстала з рэдукаваных самагукаў, каторыя, падле Лыткіна, Мардва ў сваім моўным субстраце перадала Вяцічам.

У сваёй пісані праз мардоўскае паходжаньне аканьня Лыткін перш-наперш апіраецца на працы А. Монгайт а «Из истории населения бассейна среднего течения Оки в 1-ом тыс. н. э.», *Советская археология*, XVIII, 1953, б. 151 а н. Бывае, што тое самае, перададзенае іншым, выглядае троху накш. Так, імне здаецца, ёсьцека і ў дадзеным прылучаю. Затым вaley зьвернемся наўперад беспасярэдне да Монгайта.

Згодна зь іншымі Монгайт азначае спачатную слябіу Вяцічаў ля вышніяе Акі, заразом цытуе з «Повести временных лет», што яны жылі «по Оце», а па «Оце реце, где потече в Волгу», зн., ля дольняе Акі, былі краі Мурамы, Чарамісы а Мардвы.³⁵ Дадам, што перад Вяцічамі прасьцяг ля вышніяе Акі займалі Балты.³⁶ Славяне, прышоўшы да вышніяе Акі, змяшаліся а зьліліся з Балтамі.

Пасьлей Вяцічы з вышнявіны Акі, а таксама з дольных Жыздры, Зушы а Упы (даходзілі аж да ўтоку р. Масквы), колёнізавалі прасьцяг сярэдняе Акі. Гэта Монгайт пераконуюча даводзе (б. 168, 182). Сьветчаць праз гэта як пасьлейшыя летапісы, каторыя Монгайт цытуе (б. 184), так і археолёгічныя дадзеныя, з каторых відаць, што вяціцкія прыборы і абрад трупапаленьня пашыраюцца із захаду на ўсход (б. 167).

У VIII—X стг. была вяціцкая колёня на вышнім Доне, дыкжэ там, у Боршове знойдзены вяціцкія гарадзішчы й курганы гэтага часу (Монгайт, б. 169).

---

³⁵ У Лыткіна (б. 46) абмыльна: «Составитель Повести временных лет, работавший в начале XII в. помещает вятичей на Оке и Волге».

³⁶ Гл. А. Спицын: Верхнеокские городища Дьякова типа (*Записки Отдел. Русской и Славянской археологии*, V, 1, 1903); Яго ж: Новые сведения о городищах Дьякова типа (там жа, VII, 1905—1907). У менаваных працах Сьпіцына ня быў яшчэ сусім пэўны ў балцкасьці вышнявоцкіх гарадзішчаў, адлі пераканаўся ў гэтым, што й выказаў у «*Працы Першага вьезду асьледаваньнікаў беларускае археолёгіі й археографы*», У Менску 1926. б. 113. П. Третьяков: Локальные группы верхнеднепровских городищ и зарубинская культура, *Советская археология*, 1960, I, б. 36, падаець ведамкі празь зьвязкі балцкае культуры Смаленшчыны і ля вышніяе Акі з балцкаю археолёгічнаю культураю Прусаў. Сьветча праз спачатную балцкасьць прасьцягу ля вышніяе Акі й гідроніма — назовы рэкаў: *Упа, Жыздра, Гардота, Вышняя й Дольняя Лошынка, Дugna, Квань* і інш. (Топоров 14, 15).

Прасьцяг на ўсход ад вышнявоцкіх Вяцічаў і на поўнач ад вышнядонскае калёні іхнае займала Мардва. Монгайт (б. 164) сьцьвярджае, што (мардоўска-) «разанскія магільнікі не даходзяць да плыні Дону і ня йдуць ля Акі на захад ад утоку ракі Масквы» і што «жыхарства, што пакінула (мардоўска-)разанскія магільнікі да верху Дону не даходзіла». Даходзіла да левага берагу сярэдняе Проні, там знойдзены гарадзішчы іхнія». ³⁷ Сьветчаньням быцьця Мардвы на менаваным прасьцягу ё сьпярша т. зв. гарадзецкія гарадзішчы а пасьлей разанскія магільнікі.

«У X стг. старавечнае мардоўскае жыхарства зьнікае з прасьцягу сярэдняе Акі» (Монгайт, б. 177), «чэзнуць тады неўспадзеўкі (мардоўска-)разанскія магільнікі; і ў тым самым часе зьяўляюцца ўжо не радкія асобныя, а чысленыя славянскія селішчы. Відавочна, тут маем дачыненьне з масавым уварваньням [падч. мае — Я. С.] славян» (Монгайт, б. 181). Монгайт (б. 181) дапушчае, што гэта былі боршаўцы, жыхары вяціцкае колёні ля верху Дона, бо яны ў X стг. самахоць пакінулі свае селішчы, відаць, падле яго, пад пагрозай Печанегаў, вызваленых ад Хазар Сьвятаславам кіеўскім у 964 г. Падоньне, адылі, «было глухім паграніччам рускае зямлі і бадай ці ўплывала на жыхарства сярэдняе Акі. Як мы бачылі, у старавячнейшай пары славянскія элемэнты прасуваліся на сярэдняю Аку перазь яе верх. Гэтак, хіба, застаецца і ў VIII—IX стг. Наадварот, шыферныя цяжарцы да вярцёнаў [выраблялі іх у дзярвянскім Аўручу — Я. С.] знаходзім у разанскіх магільніках, але ані не сустракаюцца яны у магільніках боршаўскіх» (Монгайт, б. 171). Апрача менаванага, сіла ўварваньня на сярэдняю Аку была нясумернай із колькасьцяй боршаўцаў.

Было што іншае. Найпраўдападабней гэта быў прыход Вяцічаў із захаду. Усі Вялікаліцьвіны прышлі із захаду. ³⁸ Найпась-

---

³⁷ Лыткін (б. 46), цытуючы із Шахматава, згаджаецца зь ім, што «раньшы (перад аўтарам «Повести временных лет») летапісьменьнік падаваў іх (Вяцічаў) сямлібу шмат болей на паўдня, ідзе-колучы ля Дону». Але, і ў «Очерк-и современного русского литературного языка» (бяру з выданья ў Лнгр. 1925 г.) Шахматаў цьвердзіў, што Вяцічы жылі «ля берагу Дону й Азоўскага мора» і адтуль прышлі да Акі. У пасьлейшых, адылі, сваіх працах Шахматаў уважаў, што Вяцічы прышлі на сярэдняе Узвочча з Уздняпроўя на вышняй Ацэ і зь верху Падонья (А. Шахматов: *Древнейшие судьбы русского племени*, Изд. Русского исторического журнала, Пгр. 1919).

³⁸ Гл. А. Спицын: Археология в темах начальной русской истории, *Сборник статей по русской истории, посвященных С. Ф. Платонову 1882—1922*, II, 1922; яго ж рэфэрат у «Працы Першага зьезду дасьледаваньнікаў Беларускае археолёгіі й археографіі», у Менску 1926; яго ж Расселение древне-русских племен по археологическим данным (ЖМНП, VIII, 1899 г.,

лей із захаду прышлі Вяцічы. Праз іх прыход із захаду памятавалі яшчэ на пачатку 12 ст. У «Повести временных лет» чытаем: «Радимичи бо и Вятичи отъ Ляховъ . . . пришедъша съдоста».³⁹

Каб прыйсці із захаду, надабе было ўперад пайсці на захад, перасяліцца туды, бо як прабацькаўшчына Славян, так і Балтаў была на ўсходзе. Перасяленне на захад, хіба, здзеялася ў VI стг., як быў перасяленскі рух Славян.

Як жа, да свайго перасялення на захад, зн. да VI стг., прасуваліся Вяцічы на ўсход? Бальшыня археологаў уважае, што элементы славянскае культуры пачалі праточывацца сярод жыхарства мардоўскіх гарадзішчаў а магільнікаў у сярэдзіне 1-га тысячагодзьдзя, а некаторыя, што гэта было наагул у 1-ай палавіцы 1-га тысячагодзьдзя (Монгайт, б. 167). Монгайт (б. 172) адцяпляе, што Яхіменка (Ефименко) знайшоў гарадзецкую й пасьлейшую чужую (абедзьве мардоўскія) культуры, адлучаныя стэрыйнай праслойкаю. Адгэтуль ён учыніў вывад, што гарадзецкія гарадзішчы на якісь час пусьцеюць, а потым засяляюцца нанова. Монгайт жа знайшоў, што ізь 72 гарадзецкіх гарадзішчаў у 19-ёх няма такога слою (б. 172). Гэта значыла б, што на такіх, ідзе няма праслойкі, гарадзішчах Вяцічы мяшаліся з Мардвою. Калі б, адылі, Вяцічы выганялі Мардвіноў з гарадзішчаў іхных, або гэтыя самы іх пакідалі, і там зараз сяліліся Вяцічы, дык нябыцьцё праслойкі ня сьветчыла б празь мяшаньне. Што так бывала, адцяпляе й Монгайт, кажучы, што, колёнізуючы, князі прыродна захапляюць найперш старавечныя ўмацаваныя селішчы, адбудовуюць умацаваньні (б. 173).

бб. 305, 308, 324, 337—38); яго ж: Могильники с каменными кистами в Виленской губ. (*Известия Археологической комиссии*, XII, 1904, б. 28). Праз прыход із захаду Вяцічаў падасць довады і Городцов, б. 146, бо «ў іх зямлі выяўлены тыя самыя рунічныя пісьмёны, катарыя былі ў заходніх, у васьобнасьці польскіх Славян» (тм.).

³⁹ Як відаць із стара-вялікалітоўскага *лядскі*, прыметніка да *Лях*, жмудскага *Lenkas* «Паляк», *Лензеніной* К. Порфірогенэта ў *De administrando imperio* пры вылічаньню ім плямёнаў вялікалітоўскіх, слова *Лях* ё пазначальнаю хормаю ад *Ляджанін* $\leq$ **lędjanin*т, як, прыкл., *Палеха* ад *Палешанін*. *Ляджанін* (ад *ляда* $\leq$ *lędo) мусіла значыць «ралеінік на лядзе», зямлі з пад лесеу. Таго ж значаньня спачатку мусіла быць і *лях*. Пасьлей Украінцы гэтак звалі сваіх заходніх суседзяў («іншыя Ляхове Люцічы, іншыя Масаўшане, іншыя Памаране» Пачатнага летапісу) і Вялікаліцьвіноў, у тым ліку Радзімічаў а Вяцічаў, усім незалежна адных ад другіх, бо як адныя, так і другія былі ралеінікамі на лядах. Затым летапісьменьнік напісаў, што Радзімічы а Вяцічы ад Ляхаў «прышедъша . . .». *Пр. Городцов*, б. 149: «Ни маем разумець, што Вяцічы былі Ляхі, але што яны жылі ў краю або побач із краям Ляхаў».

А вяціцкі абрад трупаспалення зьяўляецца ў разанскіх магільніках у V—VI стг. і складае ў раньніх 2-х «ня болей за 5—6%», у двух засталых ад 6,7—10% (б. 167). Подле Гарадцова, б. 138, ардылі, і Мардза «рэдчас паліла» нябожчыкаў. Мардвіны маглі троху пераймаць гэты абрад ад Вяцічаў.

Кацаўнікі перасяляюцца барзьдзюсенька і ўсі чыста зь мясцовасьці перасяленьня. Ралейнікам перасяліцца ўсім вельмі цяжка, а ралейнікам-лядзянам лесавога краю немагчыма ўсім перасяліцца. А дыкжэ такім краям быў прасьцяг Вышнявочча. Затым маем дапусьціць, што пры перасяленьню Вяцічаў на захад у VI стг. часьць Вяцічаў засталася на старым месцу. Што гэта часьць была малая, відаць із таго, што яшчэ ў X в. «на гарадзішчах Вышнявочча ладных высяленьняў (на ўсход) не назіраюць» (Монгайт, б. 182).

Як жа прасувалася на ўсход, у зямлю Мардвы, гэта малая, засталая ад перасяленьня, часьць Вацічаў? «Чым зьясьніць, — пытаецца Монгайт, — што ў VIII—IX стагодзьдзях, у пару, як у іншых месцах былі чысьленыя славянскія гарадзішчы, у Разанскай зямлі . . . сустракаюцца яшчэ толькі адкрытыя славянскія селішчы, без умацаваньняў? Тым, што гэта часныя тарговыя фактары або, можа, на'т селішчы купцоў а рамесьнікаў, ля гасьцінцаў, ля рэкаў, на дзюнах лежачыя . . . Прасуваньне Славян у чуждзія [Чудзьдзю завець Монгайт усіх Фінаў — Я. С.] землі ў VIII—IX стагодзьдзях было звязана з торгам. У гэным часе быў вялізны торг паўночна-ўсходняе Эўропы з усходам, каторага сьветчаньням, апрача ведамкаў купцоў і географав, ё скарбы ўсходніх манэтаў. Усі знаходы ў граніцах зямлі Вяцічаў скупіўшыся ля Акі ад Белева да Старое Разані і ля прытокаў Акі, дарогу ад яе сярэдняе плыні да верху скарачаючых. У граніцах разанскае плыні Акі знайшлі 19 скарбаў усходніх манэтаў VIII—IX стг. Іх галоўная часьць адкрыта на пескавых берагах Акі ў ваколіцах Разані а Ст. Разані, зн. там, ідзе адкрыты й найстаршыя селішчы славянскія. Хіба справядліва дапусьціць, што ўсходні гандаль, перазь зямлю Мардвы праходзячы, быў у руках Вяцічаў . . . Вельма магчыма, што славянскія купцы былі пасярэднікамі ў гандлю Чудзі, што да X стг. адно натуральную мену прызнавала і ня прымала дыргемаў за прададзеныя тавары. Затым гэтыя скупляліся ў руках Славян. У скарбах, апрача манэтаў, сустракаюцца й асобныя спакмяні ўсходняга, сярэднеазяцкага й іранскага паходжаньня» (б. 173). Прычына ж таго, што, замест колёнізацы, быў гандаль, у тым, што мала было застаўшыся Вяцічаў ад перасяленьня на захад у VI стг. За 4 стагодзьдзі (VI—IX), у каторыя галоўная маса Вяцічаў была на за-

хадзе, колёнізаца Вяцічаў на ўсходзе, ведзеная малой засталай часьцяй іх, ня толькі не пасунулася наперад, але, казаў тый, замерла ў сваіх малых пачатках, абярнулася ў гандаль.

Вяцічы, зварачаліся із захаду, загартываўшыся на сваіх вялікіх дарогах, асабліва ж у бітвах ізь Немцамі, ішлі ваенным паходам. Мардва ж, посьле перамогі Вяцічаў над ёю, будучы коннымі пастухамі,⁴⁰ магла, падобна да качаўнікоў, борзда і ўся адысьці. Затым не засталася іх ані магільнікаў іхных на прасьцязе сярэдняе Акі.⁴¹

Зь менаванага відаць, што, з выняткам, хіба, пав. Касімаўскага, нельга гўкаць празь якую, хоцьбы ў малой памеры, масавую асыміляцыю Мардвы Вацічамі.

Прывяду колькі выказаваньяў Монгайта праз узаем'е Вяцічаў із Мардвою. «Найтрывальшымі этнічнымі пазнакамі ё пляменныя ўборы а прыборы. Раўнуючы іх із разанскіх магільнікаў да з магільнікаў сучаснае Эрзі (плямя мардоўскае), ня можам устанавіць беспасярэдняе згоднасьці» (б. 167). «ЛЯ сярэдняе Акі, у мясцовасьцях, занятых старавечнай Мардвою... не назіраем пераходных тыпаў рэчаў (праўдзівей іх надта мала і яны найчасьцей належаць не да мамэнту першае сустрэчы Славян і чуждзіх плямёнаў, а да часу найпазьнейшага іх узаем'я)» (б. 180). Культурных аналёгіяў у Вяцічаў із Мардвою «мала, але яны ё» (б. 178).

Калі Монгайт (б. 184) кажа: «сустрэўшыся (ля сярэдняе Акі) із старавечным мясцовым жыхарствам — Мардвою-Эрзію, Вяцічы часткава іх асымілявалі і выціснулі», дык што да асыміляцыі можна згадзіцца толькі ўзглядам пав. Касімаўскага.

Монгайт піша, што ў вархіўных матар'ялах із Старое Разані л'га прасачыць узаем'е Вяцічаў із Мардвою. «Нават у позных слаёх XI—XII стг. сустракаюцца зьвінячыя прывескі, трапецападобныя а трыкутнія прывескі, прывескі лапападобныя, скуль-

---

⁴⁰ «Найважнейшым заняткам (мардоўскага) жыхарства (ля сярэдняе Акі) была гадоўля жывёлы, ладнае значаньне малі лаўба рыбы й паляваньне» (Монгайт, б. 152). Яфіменка бліжэй падышоў да занятку Мардвы. Ён, як перадаець Монгайт (б. 165), уважае, што «месцы (мардоўскіх) магільнікаў на лугавых прасьцягах, ля рэкаў, быцьцё ў пахаваньнях коні да язды конна і звычайныя снадзівы — коп'е, у тым ліку коп'е пушчальнае, сякіра — сьветчаць праз тое, што жыхарства (мардоўска-) разанскіх магільнікаў было коннымі пастухамі».

⁴¹ Прыход Вяцічаў із захаду мусіў быць справаю вялікай а галасьлівай, празь яго было чуваць далёка, і пагатоў мусіў ён адбіцца ў настроя боршаўцаў, вяціцкіх колёністых на версе Дону. І вось тады, ня будучы пэўныя бясспечнасьці з паўдня, яны зьвярнуліся на сваю старую сялібу ля вышняе Акі. Як адцяпляе Монгайт (б. 181), Грушэўскі таксама ўважаў, што боршаўцы пайшлі да сваіх родзічаў на вышнюю Аку.

гамы, спражкі. Часам яны належаць да старавечных тыпаў, магчыма здабытых у блізкім магільніку і другім наваратам скарыстаных, часам ё рэчмі, выраблянымі ў старой Разані дзеля далёкіх суседзяў — Мардвы, Муромы. Гэткі, прыкл., адкрыты ў зямлянцы рамеснікавай (у 1950 г.) выраб мардоўскіх касьнікоў або знаход літоўнае хормы да вырабу зьвінячых прывесак» (б. 186).

Што да некаторае блізіні народнае адзежы патомкаў Вяцічаў у б. Разанскай губ., дык «адныя элементы гэтае супольнасьці могуць быць залічаны да зьяваў позных, — прыкл. супольнасьць прыбораў з парловых маціцаў, іншыя — да вельма ранніх, што могуць паходзіць із супольнага жарала, а ня ё вынікам узаемных уплываў. Але некаторыя элементы супольнасьці ё рэзультатам сустрэчы, даўгога суседзтва і ўзаемага ўплыву, паўсталага яшчэ ў старавеччу» (Монгайт, б. 188). Ня ё гэта, адылі, дастатным сьветчаньням асыміляцы.

А што да таго, што «Археолёгічныя матар'ялы таксама, як мы бачылі, не пацьвярджаюць супоўна апычонага быцьця Вяцічаў і Мардвы» (Монгайт, б. 188), дык і малое ўзаем'е пацьвярджаюць яны толькі ўзглядам 1-ае палавіцы 1-га тысячагодзьдзя па Хрысту.⁴²

Вывад Монгайтаў неспадзяваны, гэткі: «Часьць чуждзіх плямёнаў была на толькі асымілявана, што чыста шчэзла, пакінуўшы ўспамін празь сябе адно ў назовах плямёнаў і ў вархеолёгічных памятках» (б. 186). Гэта не згаджаецца з тым, што ён не аднойчы казаў у сваей працы. Такое асьветчаньне Монгайтава было можа прычынена тым, што зьявруўшы ўвагу на масавае ўварваньне Вяцічаў на прасьцяг мардоўскі і адначаснае шчэзьненьне там Мардвы, ён не ўсьвядоміў сабе, што Мардвіны маглі тады адысьці перад Вяцічамі, арганізаваным паходам ідучымі. Магло быць таксама навеяна прыкладам субстрату фінскага ў Расійцаў. Супроці неабмыльнасьці Монгайта сьветча тое, што ён прызнаець Крывічоў за асымілятараў фінскіх плямёнаў, праўда, неабачна паверыўшы Шахматаву а Сьпіцыну, а гэты — Шахматаву.

В. А. Городцов (бб. 139, 141, 143, 145) накшага пагляду. Ён зварачае ўвагу, што памеж Вяцічаў і Фінаў былі вельмі варажыя дачыненні, праз што сьветча супоўная культурная апычонасьць, нябыцьцё нікае падобнасьці ў рэчах. Гэта, — прыз-

---

⁴² Літаратуры антрополёгічнае, Вяцічаў датыкаючае, я ня мог скарыстаць, не знайшоўшы яе ў Нью Ёрку. Калі якая блізіня памеж Вяцічаў і Мардвы і адцямляецца ў ёй, дык гэта можа датыкацца жыхараў Касімаўскага пав. або зьясьняцца заганаю дасьледаваньня.

наець ён, — стала прычынаю таго, што мардоўскае жыхарства было выцісьнена Вяцічамі, прышлымі на прасьцяг сярэдняе Акі.

Супроці гэтага і іншых ясных, супоўна пераконуючых довадаў (на мен. бачынах) Гарадцовых бялеюць праціўныя ім млявыя довады Монгайтавы. Іншыя довады Гарадцовы супроці мяшаньня Вяцічаў з Мардвою зводзяцца да наступнага: зямля Разанская была надзвычайна багатая, але без фізычна-геаграфічных пераказаў, зн. прыступная да заваяваньня; а, з другога боку, сярэдняе жыхарства яе мела куды адступаць, бо перад ім на поўначы а ўсходзе былі вялізарныя пусташы, таксама багатыя, дарма што не раўня разанскім. Затым: «Неолітычная людзіна заняла сваімі стаянкамі ўсю Аку. Прышла на яе берагі паўднявая людзіна бронзавае эпохі — культура неолітычнае людзіны шчэзла на заўсёды. Прышлі Фіны — шчэзлі сьляды бронзавае людзіны. Прышлі Славяне — шчэзлі Фіны» (Городцов, б. 141). Ня мірна забралі Вяцічы зямлю Разанскую: «Што ўзвочкія Фіны не дарма аддалі Славянам свае чудоўныя землі, на гэта паказуе лік збудаваных імі гарадзішчаў на берагах Акі, што выглядалі быццам адна бесьперарыўная баявая пазыца (у сярэднім адно гарадзішча прыпадае на тры вярсты берагавое ліні Акі). Назіраючы ўсюдых гэтыя заглужлыя памяткі крывавых ходаньяў, міма волі прадстаўляеш, што ўсе фінскае жыхарства сьпяшалася як мага барджэй і мацней узброіцца; і так гэта было, бо варагі стаялі за яго плячыма. У гэным часе ў сьміротнай вэдзе стваралі багваю работу. Ні водная высокая строма, ні водзін хоць крыху абараняны яругамі берагавы мыс не заставаліся не занятыя пад умацаваньне. Але ня выдзяржалі цьвердзі і перайшлі ў рукі новых гаспадароў-Славян» (Городцов, 143—144). Дыкжэ гэта мусіла стацца тады, як прышлі із захаду Вяцічы ўзброеным паходам (накш бы не змаглі прысьці). Боршаўцы гэтага даляць не маглі.

А як Мардва ня стала субстратам Вяцічаў, дык і ня было ў іх моўнага субстрату мардоўскага, каторы бы, падле Лыткіна, прычынёў рэдукцы ненацісьненых самагукаў у мове вяціцкай, з чаго быццам наўстала аканьне. Супроці гіпотэзы Лыткінавае прамаўляе й тое, што з такімі ж рэдукаванымі самагукамі была свая Мардзе Мяшчэра, але, стаўшыся субстратам Расійцаў у Валадзімерскай губ. (Мяшчэра займала прасьцяг ля рэкаў Пры, Полі, Гусі а Колпі, левых прытокаў Акі) ня прычыніла там аканьня. Дый, які рэдукаваньня самагукі мардоўскія мелі быць прычынаю аканьня ў Вяцічаў, дык чаму яны не прывялі да таго ў мове самае Мардвы? Гіпотэза Лыткінава ані ня выдэержуе крыткі.

Георгіеў (Георгіев) у вышменаванай пісані (*Вопросы языкознания*, 1963, нр. 2, б. 20—29) а ў кнізе «*Вокалната система і развој на славянскітэ езичи*» даводзе, што ў мове праславянскай ня было фонэмы *o*, а была фонэма *ǫ*, каторае. падле яго, у кожнай мове славянскай асобна, сьпяраша перайшло ў *o* пад націскам а пасьлей, наконадні славянскага пісьменства, парайшло ў *o* і ў складох ненацісьненых. Засталася, адылі, неперайшоўшы ў мове вялікалітоўскай («беларускай») і ў дыялектах «паўднёва-вельікарускім» а «сярэдне-вельікарускім» і ў дыялекце смалянскім мовы баўгарскае. У гэтым толькі ненац. *o* перайшоўшы ў *a*, заўсёды ў складзе перад націскам, а па націску не заўсёды (Вокалната . . ., б. 29). Прылучаі ненац. *o* ў складох па націску Георгіеў зьясьняе прычынамі морфолёгічнымі (Вокалната, б. 43). Апрача быцьця аканьня ў кадзе менаваных мовах, Георгіеў апіраецца на тым, што ў словах славянскіх (звычайна ў географічных назовах), перанятых да моваў неславянскіх (галоўна да грэцкае) бывае *a* (а ня *o*). Апрача таго, як довады да свае гіпотэзы, прыводзе колькі прыкладаў з *a* на месцу цяперашняга *o* із старога пары моваў славянскіх (Вокалната, б. 69). Прыклады такія, адылі, могуць быць начай зьясьнены. А што датыкаецца *a* (а ня *o*) з прасьцягу аканьня вялікалітоўскага, дык яны толькі сьветчаць праз аканьне ў мове влл.⁴³

Рыглер (б. 38), апіраючыся на фонэтычных асаблівасьцяў мовы славінскае, як яны праяўляюцца ў яе гісторыі, давёў, здаецца імне, што славінскае аканьне паўторнае. Гэта прамаўляе зэтае, што, з выняткам мовы влл., ня было *ǫ* ў іншых мовах славянскіх таксама тады, як яны былі дыялектамі мовы прасл.

Узглядам славянскіх назоваў мясцовасьцаў з *a* (а не *o*) ў мове грэцкай і іншых, дык, уважаю, можна згадзіцца з Рыглерам (б. 45), што, першае, цяжка іх дакладна датаваць; другое, у перанятках грэцкіх із мовы славянскае *a* магло паўстаць у мове грэцкай пад уплывам некаторых сугукаў. Апрача таго, калі *o* ў мовах славянскіх перайшло ў *o* ў пару «траха беспасярэдне перад зьяўленьям найстаршага пісьменства славянскага» (Вокалната, б. 52), дык, хіба, *a* адбілася б у іх у сьцягу прылучаёў. Калі ў мовах славянскіх *ǫ > o*, дык гэта магло здзяецца й шмат

⁴³ Фактычная напраўка: слова *розум* ужываюць у мове влл. у ўсіх яе гаворах, і няма ніякае прычыны ўважаць яго за ўкраінізм, як гэта робі Георгіеў (Вокалната, б. 73). Шмат разоў (і толькі з *o*) *розум* сустракаецца ў «Альн Кітабе» 16—17 стг., памятыцы мусульманска-вялікалітоўскай пісанай народнай мовою із супоўным аканьням. Ня толькі ў гэтым слове *але* і ў іншых словах влл. ё *o* ў прэфіксе *роз-* пад націскам (*розны, розьніца*).

раней, таксама ў пару апырчаньня прасл. з іэ.; што іншае, калі было ўмяшаньне акаючага субстрату. Каліж бы *a* > *o* зьдзеяўся шмат пасьлей, але яшчэ ў мове праславянскай, дык гэта ані не перачыла б паўстаньню аканьня ў мове влл. пад дзеяньням моўнага субстрату балцкага. Як бачым, гіпотэза Георгіева праз спачатнасьць аканьня таксама карысная, адно што надабе яе прытарынаваць да мовы влл.

К а р с к і ў рэцэнзі (у Изв. РЯС АН, 1929, II, 2, б. 742 і н.) баўгарскае граматыкі Ст. Младэнова меж іншага кажа: «Рас. дасьледаваньніку кідаецца ў вочы аднолькавасьць баўгарскае рэдукцыі самагукаў (аканьне) з паўднёва-вэлікарускай а беларускай. Робіцца ясна, што адны й тыя самыя зьявы бываюць у вабедзв'іх мовах пры аднолькавым палажэньню. Што датыкаецца гавораў беларускіх, дык прыродна прыпамінаецца адна рэч, на каторую ў сваім часе зьвярнуў маю ўвагу М. Дрынаў (Дринов), на ймя, што адно з асноўных плямэнаў, каторыя ўвыйшлі ў склад Беларусаў — Дрэговічы — мусіць свае плямені *Druguvitai*, што жыло ля Салуня, ідзе была дамова Касьціянціна а Мэтода, каторыя паклалі мясцовае нарэчча ў васьнову літаратурнае мовы старабаўгарскае. Тое ж часткава надабе сказаць і аб аддзеле сугукаў. Гэтак, на дзіва, у нова-баўгарскай мове маем *череве, череша, черен (чирен), череп, черясло* і інш. з паўнагалосьсям, сустракаюцца прылучаі зацьвярдзеньня *p* (б. 132) . . . , *выпаданьне ж памеж самагукаў* (б. 153), як у беларускай: *кае* — кажа, *моє* — можа і пад».

«Макадонскія Драговічы або Дрэговічы . . . упярышыню зьяўляюцца нам каля 669—675 гг., як яны разам ізь іншымі Славянамі аблягаюць Салунь . . . У 877 г. сустракаем на Царыградзкім субору Пётру, біскупа Драгавіцкага (*Druguvitiae* або *Droguvitiae*), а потым у Ільвоўскім сьпісаньню ў Кодзіна знаходзім Драговіцкае біскупства (*Druguvitiorum, Druguvitiae*)», Ш а ф а р и к: *Славянские древности*, II, 1, Москва 1848, с. 369. Драговічы (*Druguvitiae*) каля 886 г., подле словаў Яна Кашэніяты, жылі ў ваколіцах места Салуня (тм., б. 89); яны ўраблялі ўродлівыя салунскія раўніны і плацілі дань гэтаму месту (тм., б. 68). Каля 946 г. Драговічоў знаходзім у краю Славян палабскіх (Шафарик, там жа, II, 3, б. 214).

Адно з плямэнаў вялікалітоўскіх, што займала прасьцяг памеж Прыпяці й Дзвіны, аўтар Пачатнага летапісу завець Драговічамі (дреговичи). Гэтым жа ім'ям названа славянскае плямя, ля Лабы жывучае, і тым жа ім'ям неаднойчы мянуецца ў памятках славянскае плямя, што ў VII—IX ст. жыло ў Макадоні. Ужо з гэтага аднаго можна было б дапушчаць, што маем тут дачыненне з часьцьмі таго самага плямені. А як гэта пацьвярджаецца

дыялектолёгічнымі дадзенымі, дык можна яго ўважаць за пэўнасьць. Значыцца, былі б гэта часьці влл. плямені Драговічоў. Падзяліліся яны, відавочна, тады, як Драговічы, разам ізь іншымі плямёнамі вялікалітоўскімі, былі перасяліўшыся на захад. Пад націскам Немцаў бальшыня іх зьвярнулася назад да свае бацькаўшчыны, другая часьць прабілася на Балканы, а частка трэйцяя засталася ля Лабы. Час зьяўленьня Драговічоў у Малядоні таксама згаджаецца з часам расьсяленьня Славян.

Дык аканьне смалянскага дыялекту мовы баўгарскае ё некаторым адбійцём аканьня вялікалітоўскага, каторае паўстала пад дзеяньням моўнага субстрату балцкага. У дыялекце смалянскім мовы баўгарскае *a* з *o* у складох перад націскам ё «чыстым *a*», рэдукца яго бывае толькі ў складох па націску (Георгиев, Вокалната, б. 26), зн., так, як у некатарых гаворах аканьня влл. Супоўнае ідэнтычнасьці памеж баўгарскага і вялікалітоўскага аканьня ня можам спадзявацца, бо балканскія Драговічы асьміляваліся зь мясцовым славянскім жыхарствам. Затым із мовы іхнае засталіся адно астачы.

Праўда Шэрахава, што спачатнае (а не пасьлейшае, перанятае) аканьне ё ўсюдых, ідзе былі Балты. Але прасьцяг Балтаў на паўдні Шэрах абмежуе паўднявымі граніцамі балцкіх гідронімаў, выяўленых Бугам.⁴⁴ Шэрах кажа: «Паказаныя Бугам, паўднявыя граніцы (Балтаў) могуць быць прыняты як найпраўдападабнейшыя. Яны зыходзяцца з граніцамі дыялектаў із спачатным, а не перанятым аканьням» (б. 84). Бугам, адылі, дасьледаваньні гідронімаў ня скончыліся. Дальшыя дасьледаваньні выявілі балцкія гідроміны і на паўдня ад Прыпяці, асабліва ў усходняй часьці, дыкжэ там, ідзе быў моцны асяродак Дзярвян.⁴⁵ Жылі Балты і ля Дзясны, аж да ўтоку яе ў Дняпро.⁴⁶ Таксама ля Сейму, прытокі Дзясны.⁴⁷ Б. Рыбакоў (Рыбаков) кажа, што паўднявая граніца бронзовых фібулаў з калярыстай эмальлю ў IV—V стг. праходзіла ўздоўж вадазелу рэкаў Росі й Краснае. Ён падчыркуе, што «жыхары Кіеўшчыны, нашэньнікі эмалевых фібулаў, былі зьвязаньшыся ізь землямі Радзімічаў, Вяцічаў, Крывічоў а Літоўцаў» («Древние Русы», *Советская археология*, XVII, 1953, бб. 92, 94, 95). Гэта была дамова Дзярвян, з каторае

⁴⁴ К. Буга: *Aisčiu Praseitis vietu vardu šviesoje. Rinktiniai raštai*, III, б. 732, з мапаю, што паказуе паўднявую граніцу балцкіх гідронімаў уздоўж Прыпяці, пачыняючы ад месца, што троху на захад ад Пінску, проста на ўсход да Дняпра.

⁴⁵ В. Н. Топоров и О. Н. Трубачев: *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья*, М. 1962, с. 232, 233.

⁴⁶ Там жа, б. 232, 234.

⁴⁷ Там жа, б. 231.

яны пасьлей былі адсунены к поўначы. Менаванае Рыбаковам згаджаецца з тым, што знайшоў у раскопах празь Дзярвян археолёг В. Антонович (Археол. Ком. *Материалы по археологии России*, Нр. 11. Древности Юго-запад. края, Спб. 1893). На Падляшшу характар славянскі маюць толькі назовы невялічкіх рэчак, іншыя балцкія.

Прынамаю на ўсходзе Эўропы, аканьне, як зьява арганічная, ё толькі ў мове вялікалітоўскай; іншыя мовы славянскія яго ня знаюць. Як зацёмлена вышэй, аканьне ў літар. мове расійскай і ў т. зв. сярэдняй велікарускай гавары не арганічнае, але перанятая з мовы суседняга вялікалітоўскага плямені Вяцічаў.

Уважаю яшчэ за балцкія гэтыя рысы мовы вялікалітоўскае дыфтонгі *ie, yo* ў паўднявым нарэччу влл., мену або зьліццё *ч-ц, ж-з, ш-с* і шапятлявую вымову *ž, ś* у нарэччу паўночным, зьяўленьне ў некаторых прылучаёх *-ыр-, -ір* на месцы прасл. сонантных *р*, патронімна-дэмінітыўны суфікс *-ук* (*Антук*) і на апошку ўжываньне дзеяпрыслоўя мін. часу на *-шы* ў функцы прэдыкату; разгледжу іх у васобнай працы. На разгляд іх у гэтым артыкуле не дазваляе яго памера.

New York

СКАРАЧЭНЬНІ

Назовы мясцовасьцяў

Аш. — Ашмянскі п.; *Вурняняты* — сяло Вурняняты **Ашмянск. п.**;
Дрыс. — Дрысенскі п.; *Ск.* — Сакольскі п.; *Сц.* — Слуцкі п.

Іншыя скарачэньні

<i>адз.</i> — адзіночны (лік)	<i>мн.</i> — множны (лік)
<i>арт.</i> — артыкул	<i>н.</i> — наступны
<i>ас.</i> — асоба	<i>наз.</i> — назоўны (склон)
<i>б.</i> — бачына	<i>нац.</i> — націсьнены
<i>варт.</i> = <i>арт.</i>	<i>ненац.</i> — ненацісьнены
<i>влл.</i> — вялікалітоўскі	<i>п., пав.</i> — павет
<i>вол.</i> — воласьць	<i>падч.</i> — падчыркненьне
<i>і г. д.</i> — і гэтак далей	<i>п., пол.</i> — польскі
<i>гл.</i> — глянё	<i>прасл.</i> — праславянскі
<i>этым.</i> — этымолёгічны	<i>пр.</i> — прыраўнуў
<i>зам.</i> — замест	<i>прыкл.</i> — прыклад, -ам
<i>зн., знач.</i> — значыцца	<i>р.</i> — рака
<i>і.-э., інд.-э.</i> — індоеўропскі	<i>рас.</i> — расійскі
<i>і пад.</i> — і падобна, -ны	<i>скл.</i> — склон
<i>л.</i> — лік	<i>тм.</i> — там жа
<i>м.</i> — места	<i>укр.</i> — украінскі
<i>мен.</i> — менаваны	<i>чэс.</i> — чэскі

⁴⁸ T. Leher-Spławiński, Rozmieszczenie geograficzne prasłowiańskich nazw wodnych, *Rocznik slawistyczny*, Kraków, XXI, I, 1960, str. 5 i n.

- Будде:** Рязань — Е. Будде: К диалектологии великорусских наречий. Исследование особенностей рязанского говора, *Русский Филологический Вестник*, XXVII–XXVIII, Варшава 1892.
- Вокалната** — В. Георгиев: *Вокалната система в развоја на славянските езици*, София 1964.
- Городцов** — В. Городцов: Древнее население Рязанской области, *Изв. ОРЯС*, XIII, кн. 4, СПб. 1908.
- Гринкова** — Коротоякский у. — Н. Гринкова: Очерки из русской диалектологии, VII. О русских говорах б. Коротоякского уезда Воронежской губернии. *Изв. РЯС АН*, т. 3, Ленинград 1930.
- Дурново** — Н. Дурново: *Диалектологические разыскания в области великорусских говоров. Южновеликорусское наречие*, 1, Москва 1917; 2, 1918.
- Дурново:** Карта — Н. Дурново: Карта Калужской губернии, *Сборник ОРЯС АН*, т. 76, СПб. 1904.
- Дурново, Соколов** — Н. Дурново, Н. Соколов и Д. Ушаков: *Опыт диалектологической карты русского языка в Европе с приложением Очерка русской диалектологии*, Москва 1915.
- Монгайт** — А. Монгайт: Из истории населения бассейна среднего течения Оки в 1-ом тыс. н. э., *Советская археология*, XVIII, Москва, 1953.
- Седов** — В. Седов: К происхождению белорусов (проблема балтского субстрата в этногенезе белорусов), *Советская этнография*, Москва 1967, № 2.
- Топоров** — В. Топоров и О. Трубачев: *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья*, Москва 1962.
- Халанский** — М. Халанский: Народные говоры Курской губернии, *Сборник ОРЯС АН*, т. 76, № 5, СПб. 1904.
- Шэрах** — Jury Šerech: Problems in the formation of Belorussian, *Supplement to «Word»*, vol. 9, New York, 1953.
- Шсл.** — М. Шатэрнік: *Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны*, Менск 1929.

«ВИТОНЧЕНИЙ — І, ЗВИЧАЙНО, ЗАБУТИЙ — ЛІТЕРАТУРНИЙ КРИТИК»

(До 140-ліття з дня народження Н. Н. Страхова)

Микола Степаненко

Слова, що їх ми зробили заголовком цієї статті, належать Д. І. Чижевському. Вони були сказані принагідно у відомій праці про «Шинель» М. В. Гоголя.¹ Рівно через двадцять років після цієї згадки автори радянської «Истории русской критики» присвятили три сторінки загальному оглядові літературно-критичної творчості Ніколая Николаєвича Страхова. В цій книзі про Страхова говориться як про реакційного слов'янофільського критика, який разом із М. Катковим, А. Суворіним і І. Аксаковим «безоговорочно и злобно» відкидав «революционно-демократическое наследство 60-х годов», а також «в журналах Достоевского... клеветнически уобразжал петербургскую литературу, следующую заветам Белинского, как литературу, лишённую почвы».²

Замовчування протягом десятиліть, зневажливе ставлення й обкидування болотом з боку невдячних нащадків майже дослівно перегукується з тим, що довелося пережити Страхову від його сучасників. Людина великого літературного дару, що володіла цілісним, логічно послідовним розумом, самовідречною трудолюбністю й різнобічними знаннями енциклопедичного характеру, незвичайно врівноважений, спокійний і великодушний, Страхов з тривогою й боєм віднотував те, що випало на його долю й на долю тих, які не були кумирами «мас» впродовж наступних десятиліть. У статті «О вечных истинах», надрукованій в 1887 р., він писав те, що із заміною імен можна було б ска-

¹ Дм. Чижевский: *О «Шинели» Гоголя*, ж. «Современные записки», Париж, LXVII, 1938, с. 188.

² *История русской критики*, ред. Б. П. Городецкий, М.-Л., 1958, т. 2, с. 25.

зати й про сучасний стан багатонаціональної радянської літератури:

«Что наша литература есть литература фанатическая, в этом нет никакого сомнения. Рассуждение, правильное развитие мислей, логически последовательные споры у нас не существуют, почти невозможно по натуре наших пишущих и по натуре нашей публики. У нас возможно и имеют ход, почти исключительно, только всякие веры и ненависти, всякие идолопоклонничества и затоптывания в грязь, всякие свисты и боготворения. Ваш покорный слуга тем больше имсет право это говорить, что сам принадлежит к числу затоптанных в грязь. Вы, пожалуй, не предполагали, что дело дошло до подобной крайности, и что я нахожусь в таком ужасном положении; но факт уже заявлен теми, кого можно считать в таких делах вполне сведущими. В «Биржевых ведомостях» 1874 года, от 27 ноября, г. Михайловский, на половину с торжеством, на половину с сожалением, говорит: «мы втоптали в грязь г. Страхова, человека...» и пр. Пожалуйста, не подумайте, что я принимаю все происшествие в шутку: старания этих «мы» не всегда оставались безуспешными...»³

Тільки наприкінці його тяжкого й невдячного життєвого шляху доля обдарувала Страхова ласкавим усміхом признання: в 1894 р. Московське Психологічне Товариство присвоїло йому разом із Л. Н. Толстим звання почесного члена. В рекомендаційному листі московські психологи дали таку характеристику його діяльності:

«Человек разносторонне и широко образованный, мыслитель тонкий и глубокий, замечательный психолог и эстетик, Н. Н. Страхов представляет и как личность выдающиеся черты — стойкостью своих убеждений, тем, что он никогда не боялся идти против господствующих в науке и литературе течений, возставать против увлечений минуты и выступать на защиту тех крупных философских и литературных явлений, которые в данную минуту подвергались гонению и осмеянию. Как писатель, Н. Н. Страхов отличается выдающимися достоинствами: тщательная литературная отделка его сочинений, ясность стиля, осторожность приговоров и спокойное логически последовательное изложение — таковы выдающиеся качества его, как литератора. Как философ, Н. Н. является оригинальным представителем особого мирозозерцания, примыкающего к левой фракции гегелианства, — мирозозерцания, в котором он с замечательной своеобразностью и тонкостью логического анализа старается примирить начала современного научного реализма с идеалистическими принципами отвлеченной философии. Как политический мыслитель, Н. Н. всегда писал в духе и в защиту славнофильства».⁴

³ Н. Н. Страхов: *О вечных истинах (Мой спор о спиритизме)* СПб. 1887, с. 13.

⁴ Н. Я. Грот: *Памяти Н. Н. Страхова*, ж. «Вопросы философии и психологии», Москва 1896, с. 299.

Відповідаючи членам Московського Психологічного Товариства після присудження йому звання почесного члена, Страхов, мабуть, найвлучніше сформулював автохарактеристику такими словами:

«На моєй могилі можна буде, конечно, написать: один из трезвых между угорельми, но дальнейшие похвалы подлежат еще большому вопросу...»⁵

*

Страхов народився 16 (28) жовтня 1828 р. в м. Білгороді Курської губернії в родині протоієрея і викладача словесности білгородської семінарії, який закінчив Київську духовну академію із званням магістра богословія. Мати Страхова — українська дворянка Марія Іванівна Савченко, батько якої також був білгородським протоієреем. Досить суворе клерикальне виховання одержав спочатку під доглядом батька, а потім, після смерті батька, під наглядом дядька по лінії матері, що був ректором Кам'янець-Подільської і Костромської семінарій. В 1845 р. Страхов, закінчивши курс Костромської семінарії, вступає на математичний факультет Петербурзького університету. В 1848 р. він переходить на природничо-математичний розряд Петербурзького головного педагогічного інституту, який і закінчив у 1851 р. Десять років працював Страхов учителем фізики й математики в Одеській, а потім — історії природничих наук — в Петербурзькій гімназіях. В 1857 р. оборонив дисертацію на звання магістра зоології: «О костяных запястьях млекопитающих». Дисертація мала свої наукові вартості, але магістрант не володів даром усного слова й боронив її невдало. Через це він не дістав катедри зоології ані в Петербурзі ані в Москві, а запрошення до Казані не прийняв. В 1858 р. Страхов опублікував у журналі «Русский мир», «Письма об органической жизни». Ці статті звернули на себе увагу й сприяли зближенню їх автора із Аполлоном Грігор'євим, яке переросло у довголітню дружбу. В 1861 р. Страхов назавжди залишив педагогічну ниву й присвятив себе виключно літературній діяльності, ставши найбільшчим співробітником журналів братів Достоевських — «Время» і «Эпоха». В 1862 р. разом із Ф. М. Достоевським подорожував по країнах Західньої Європи, відвідавши Берлін, Дрезден, Женеву, Люцерн, Турін, Геную, Ліворно, Фльоренцію, Марсель, Париж та інші міста. В журналах братів Достоевських Страхов вирізнявся переважно як полеміст. Його статті, підписані псевдонімом Н. Косіца, що мали свого часу значний розголос, були спрямовані переважно проти Чернишевського, Пісарєва та їхніх однодумців. Майже

⁵ Там таки, с. 299.

всім полемічним статтям Страхова притаманний «ухильний» стиль: спочатку автор ніби зовсім співчуває тій системі, яку аналізує, а потім її впевнено «розбиває». Так була написана й перша частина фатальної статті «Роковой вопрос», присвяченої польсько-російським взаєминам, що появилася у квітневій книзі ж. «Время» за 1863 р. М. Катков відповів на неї погромною статтею, в якій «Время» було звинувачене в державній зраді. Хоч помилку і пощастило незабаром вияснити, журнал «Время» заборонено назавжди. Щойно з початком 1864 р. Михайло Достоевський одержав дозвіл видавати журнал під подібною назвою — «Эпоха». В ньому Страхов був також одним з найближчих співробітників, але цей журнал уже не мав ніякого успіху й незабаром припинив свій вихід.

З 1865 до 1867 р. Страхов заробляв на життя виключно перекладами історичних та наукових праць німецьких учених, а також популярних і підручних книг. В 1867 р. якийсь час редагував «Отечественные записки», а в 1869—71 рр. був фактичним редактором і головним співробітником ж. «Заря». З 1873 р. працював бібліотекарем юридичного відділу публічної бібліотеки, а з 1874 р. й до смерти був членом ученого комітету міністерства освіти. В 1885 р. залишив працю в імператорській публічній бібліотеці й кілька місяців працював у комітеті іноземної цензури. 1880-ті й 1890-ті роки були відносно найщасливішим періодом приватного життя Страхова, коли він займався улюбленою розумовою працею серед величезної бібліотеки, яка «могла бы удовлетворить любознательность целого научного учреждения».⁶ Оточений значною групою прихильників і послідовників, які намагалися витворити йому репутацію великого російського мислителя й літературного критика (Б. В. Нікольський, Говоруха-Отрок, В. В. Розанов та інші), Страхов у цей час збирає свої статті й публікує невеликими книжками, що витримували кілька видань, а також підтримує листування з Л. Н. Толстим і навіть влітку 1877 р. разом з ним відвідує Оптину Пустинь. В 1890-их рр. стає членом-кореспондентом російської Академії Наук, яка кілька разів доручає йому аналіз і оцінку поезій, що надсилалися до академії для присудження Пушкінської премії. На схилі свого життя захворів на пістряка вух і язика, який потім поширився й на легені, і від цієї хвороби помер 26-го січня (7-го лютого) 1896 р.

Тактовний і стриманий у зносинах з людьми, далекий від злоби навіть супроти своїх запеклих ворогів, уважний і терпи-

⁶ Б. В. Никольский: *Памяти Страхова*, ж. «Русский вестник», Москва, 1896, с. 233.

мий до поглядів інших, Страхов був одночасно глибоким та об'єктивним аналітиком і невтомним шукачем синтези, який «все вислушаєт, все запомнит, все переживет потом в тиши своего уединения».⁷

*

Початки літературної діяльності Страхова припадають ще на 1850-і роки. Перелік його літературно-художньої спадщини обмежується одним уривком незакінченої повісти, кількома віршами і описом подорожувань у «Воспоминаниях и отрывках». Та, не зважаючи на це, Страхов був справжнім художником в широкому розумінні цього слова. Як блискучий стиліст, він набагато перевищує своїх сучасників — публіцистів, критиків, учених і філософів. Страхов створив цілком відмінний стиль абстрактної мови, який і донині вражає ясністю композиції, влучністю думок і простотою складу. Цю майстерність він безпосередньо брав від Пушкіна. І, здається, під впливом Пушкіна, який підписувався Феофілактом Косичкіном, Страхов вибрав свій псевдонім — Н. Косіца.

Науково-літературна діяльність Страхова надзвичайно різноманітна. Він писав наукові статті, що складають цілу книгу «О методе естественных наук и их значении в общем образовании». Писав також філософські й публіцистичні нариси та літературно-критичні розвідки. Разом за сорок років своєї наполегливої літературно-наукової праці Страхов написав близько ста нарисів і статей. Ось перелік деяких з них, поданий у хронологічному порядку: «О значении гегелевской философии в настоящее время» (1860), «Нечто о петербургской литературе» (1861), «Пример апатии» (відповідь М. Антоновичеві на його критику в ж. «Современник», 1862), «Воспоминания об А. А. Григорьеве» (1864), «Пушкин. Несколько запоздалых слов» (1866), «Бедность нашей литературы» (критичний і історичний нарис, 1867), «Некрасов и Полонский» (1870), «Мир как целое. Черты из науки о природе» (1872), «История и критика философии» (1881), стаття про творчість Фета в ж. «Русь» (1883), «О вечных истинах» (1887), «Заметки о Пушкине и других поэтах» (1888), «Из истории литературного нигилизма» (1890), «Воспоминания и отрывки» (1892), «Об основных понятиях психологии и физиологии» (1894), «Философские очерки» (1895), «Борьба с Западом в нашей литературе» (три книги: 1887, 1890 і 1896 рр.), «Критические статьи

⁷ Б. В. Никовский: *Н. Н. Страхов. Критико-биографический очерк*, ж. «Исторический вестник», в. 64, СПб. 1896, с. 229.

об И. С. Тургеневе и Л. Н. Толстом» (кілька видань; останнє — 1895 р.) і нарешті — «Описание Днепра и Гоголя», надруковане вже після смерті Страхова в 1902 р.

Крім оригінальних творів, Страхов зробив кілька блискучих перекладів монументальних праць із різних ділянок науки й знань, таких як, наприклад, «История новой философии» Куно Фішера, «История материализма» Лянге, «Об уме и познании» Тона, «Введение к изучению опытной медицины» Кльода Бернара, «Жизнь птиц» Брема та ін.

Як учений-філософ Страхов, здається, не ставив собі метою створення якоїсь нової філософської системи. Філософія цікавила його переважно з погляду природознавства. На поглядах Страхова можна зауважити виразні впливи найрізноманітніших і часто діаметрально протилежних концепцій і шкіл. Впливи німецької ідеалістичної філософії, й зокрема Гегеля, не перешкоджали йому визнавати позитивні риси емпіризму. Він також визнавав заслуги англійської асоціативної психології, яку ледве чи можна було зв'язати із гегеліанством. Дуже влучні підсумки філософської й публіцистичної діяльності Страхова зробив один із визначних діячів Московського Психологічного Товариства Н. Я. Грот:

«Страхову великое спасибо за то, что он один из первых особенно энергично и ясно призывал русских людей мыслить самостоятельно, не отрешаясь однако от науки и от знания западной европейской мысли. Это был не узкий славянофил, но истинно русский человек, веривший, подобно Данилевскому, что мы призваны внести в общеввропейскую культуру свой особый ценный вклад и упразднить некоторые ее противоречия. Как мыслитель-диалектик он допускал необходимость «тезиса» и «антитезиса» (в духе Гегеля), но стремился сам своеобразно осуществить последнюю задачу мысли — синтез».⁸

Як природознавець, Страхов намагався проаналізувати правдивість вихідних пропускень і кінцевих висновків тогочасного природознавства, енергійно і послідовно заперечуючи вчення Дарвіна. Він також твердив, що для розуміння світобудови, як цілоти, не досить одного природознавства. Його постійно треба доповнювати докладним вивченням філософії. Він засуджував тенденцію тогочасної фізіології зводити всі явища життя тільки до фізико-хемічних процесів і відстоював наявність у організмі глибокої єдності й взаємопідпорядкування феноменів природи. В книзі «Мир как целое» Страхов писав:

⁸ Н. Я. Грот: цит. праця, с. 336.

«Мир есть целое, то-есть он связан во всех направлениях, в каких только может рассматривать наш ум. Мир есть единое целое, то-есть, не распадается на две, на три или вообще на несколько сущностей, связанных независимо от их собственных свойств... Мир есть связанное целое, то-есть, все его части и явления находятся во взаимной зависимости. В нем нет ничего самобытного, никаких особых начал, никаких простых тел... Мир есть стройное целое, или, как говорят, гармоническое, органическое целое. То-есть, части и явления мира не просто связаны, а соподчинены, представляют правильную лестницу, пирамиду, всего лучше сказать — иерархию существ и явлений. Мир, как организм, имеет части менее важные и более важные, высшие и низшие, и отношение между этими частями таково, что они представляют гармонию, служат одни для других, образуют одно целое, в котором нет ничего ни лишнего, ни бесполезного.

Мир есть целое, имеющее центр; именно есть сфера, средоточие которой составляет человек. Человек есть вершина природы, узел бытия. В нем заключается величайшая загадка и величайшее чудо мироздания. Он занимает центральное место по всем направлениям связей, соединяющих мир в одно целое; он есть главная сущность, главное явление и главный орган мира...»⁹

*

Як літературний критик, Страхов визнавав себе учнем і послідовником Аполлона Грігор'єва, якого вважав «дійсительным основателем русской критики».¹⁰

У згадуваному вже рекомендаційному листові московських психологів підкреслювалось, що Страхов як літературний критик уміє

«правдиво оценивать художественное значение старых и новых, еще никем не отмеченных произведений изящной литературы, ставить их сразу на надлежащее место, точно определять своеобразное значение художника-писателя, выяснять особый род его таланта и растолковывать его сильные и слабые стороны».¹¹

Власне ці якості Страхова, що майстерно володів складною апаратурою наукової аналізи й синтези, відразу ж зблизили його з Аполлоном Грігор'євим. В літературно-естетичній і критичній концепції Грігор'єва Страхов проникливо й безпомилково відшукав її найважливішу ланку: органічний погляд на розвиток російської літератури. Як відомо, «органічна критика» А. Грігор'єва створювалася в протигагу двом панівним тоді напра-

⁹ Н. Н. Страхов: *Мир как целое. Черты из науки о природе*, СПб. 1872, с. X—XI.

¹⁰ Н. Н. Страхов: *Критические статьи об И. С. Тургеневе и Л. Н. Толстом*, СПб. 1893, с. 296.

¹¹ Н. Я. Грот: *цит. праця*, с. 299.

мам: «історичній критиці» Белінського, Чернишевського, Добролюбова й Антоновича та «естетичній критиці» Боткіна, Дружиніна і Анненкова. «Органічна критика» хотіла синтезувати ліпші сторони обох теорій, даючи всебічні пояснення сутності й призначення всіх явищ мистецтва.

Принципово погоджуючись із найважливішими засадами «органічної критики», Страхов, однак, не був безумовним і повністю залежним послідовником і продовжувачем А. Григор'єва. В оцінках різних письменників Страхов був доволі самостійним і нерідко розходився із своїм учителем. Ось як формулював Страхов загальні засади естетики Григор'єва, які він прийняв і засвоїв більш або менш повно і які знайшли своє відображення в багатьох його статтях і в трьох книгах нарисів критично-публіцистичного та філософського характеру — «Боротьба с Западом в нашей литературе»:

«Искусство не есть простое изображение жизни; оно есть непременно и суд над нею, суд во имя самых высших начал, только не существующих в отвлечении, а тех, которые живут и стремятся воплотиться в изображаемой жизни. Идеал души человеческой по убеждению Ап. Григорьева, всегда и везде остается неизменный; но в своем чистом виде он не может ни воплотиться, ни быть познаваем. В этом отношении нам доступна, как выражался Ап. Григорьев, только цветная истина; ее выражение есть искусство. Отвлеченная, голологическая мысль всегда понимает и судит жизнь уже, одностороннее. Только искусством могут быть верно изображены, только созерцанием и чувством могут быть вполне поняты проявления одного и того же идеала в различных частных формах, смотря по народам и историческим эпохам».¹²

Літературно-критична спадщина Страхова різноманітна, але якостево доволі нерівна. Певного роду цілість складають тільки «Критические статьи об И. С. Тургеневе и Л. Н. Толстом» (СПб. 1885, 1887 і 1895). Решта речей — це переважно замітки й конспективні нариси, які подекуди складають враження листків із нотатника або розгорнутих плянів майбутніх статтів і книг. Деякі з них так і названі: «Заметки о Пушкине и других поэтах» (СПб. 1888 і Київ 1897). Та не зважаючи на їх принагідність і фрагментарність, вони часто містять дуже слушні спостереження й думки та висновки, які свідчать про глибоке, об'єктивне й проникливе вивчення творчості письменників. Прикладом цього може служити хоч би та думка, на яку покликається Д. І. Чижевський: «Н. Н. Страхов обратил внимание на то, что

¹² А. Григорьев: *Сочинения*, т. I, 1876, с. III, IV.

«Бедные люди» Достоевского — своеобразное «возражение», ответ на «Шинель» Гоголя». ¹³

Відносно новий підхід і увага до вивчення образотворчих засобів поетичної мови слідні в замітці, що її після смерті Страхова знайшов і передав до редакції «Исторического вестника» його небіж — І. П. Матченко, «Описание Днепра у Гоголя». Хоч його думки й сформульовані в дусі раніше прийнятої манери «блискання» без детального опрацювання, все ж вони свідчать про щире бажання критика належно оцінити й форму мистецького твору. ¹⁴

На закінчення цієї пригадки відзначимо ще одну «чесноту» Страхова, як ученого, філософа, публіциста й критика, якою, на жаль, не може похвалитися багато його й наших сучасників: в царині ідей він завжди залишався понад всякими особистими взаєминами, завжди був зразком стриманості, обережності, уваги, завжди відзначався пошаною й терпимістю до інших думок. Дуже характеристичним у цьому розумінні і справді повчальним є закінчення його «Предисловия» до другої книги «Борьба с Западом в нашей литературе»:

«В заключение, прошу извенения за резкость тона некоторых мест настоящей книги. Тех, кого этот тон коснулся, усердно прошу поставить интерес дела выше этой дурной журналистической привычки; менее виноват я, кажется, в других недостатках журнального писания, в многословии и беспорядке». ¹⁵

The George Washington University

¹³ Дм. Чижевский: цит. праця, с. 188.

¹⁴ Н. Н. Страхов: *Описание Днепра у Гоголя*, ж. «Исторический вестник», изд. 87-ое. СПб. 1902, с. 581—611.

¹⁵ Н. Н. Страхов: *Борьба с Западом в нашей литературе*, СПб. 1883, кн. 2, с. VII—XVI.

ДЕЩО З ОСОБЛИВОСТЕЙ БІЛОРУСЬКОЇ ДІЕСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗКІВ З УКРАЇНСЬКОЮ

Віктор Свобода

Відносно мало уваги приділювано досі словниковому складові бр.¹ мови, особливо в аспекті порівняльному з мовами сусідніми і з у. зокрема, в той час як важливість вивчення взаємозв'язків між у. та бр. мовами для історії цих двох мов є очевидною. Їхні фонологічні та морфологічні зв'язки досліджувалися більше, зокрема понад сорок років тому П. Бузуком² та недавно Ю. Шуляховським⁴ Метою цієї статті є розглянути лише деякі приклади з бр. лексики, при тому обмежуючися до дієслова та звертаючи найголовнішу увагу на елементи, що відбігають від лексики сусідніх слов'янських мов, і на елементи, спільні з у. лексикою, та відокремити деякі типи цієї частини дієслівної лексики. Для цього переглянуто частину — до 20 відсотків — матеріалу в словнику Академії Наук Білоруської РСР.⁵ За винятком випадків, що є очевидними, не роблено спроб етимологізувати слова, що притаманні самій тільки бр. мові; це мусить бути лишене до куди докладнішого вивчення цілого словнико-

¹ Скорочення: бр. — білоруський, -а, -е...; п. — польський; р. — російський; сп.-сл. — спільнослов'янський; сх.-сл. — східнослов'янський; у. — український; Г. — Грінченко, *Словарь у. мови*, Київ, 1907—9; Пр. — Преображенский, *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1958; С. — Срезневский И., *Материалы для словаря древнерусского языка*, СПб., 1893—1903; УРС — У.-р. словник АН УРСР, Київ, 1953—63.

² Бузук П.: *Взаємовідносини між українською та білоруською мовами (методологічний нарис)*, «Записки історично-філологічного відділу УАН», кн. 7-8, 1926, с. 421—426.

³ Šerach, Y.: *Problems in the Formation of Belorussian*, Supplement to «Word», Нью-Йорк, 1953.

⁴ Шуляховський, Л.: *Питання походження у. мови*, Київ, 1956, с. 153—169.

⁵ *Беларуска-рускі слоўнік*, Москва, 1962.

вого складу бр. мови в аспектах синхронному, діалектологічно-му, історичному та порівняльному. Те саме стосується і слів, спільних з у. мовою, що в галузі її етимології зроблено і робиться зараз досить багато.

Серед слів, успадкованих від сп.-сл., можна знайти деякі, що майже зникли у сусідів, але збереглися без змін (абстрагуючи, звичайно, як також і в подальшому, від змін, що зайшли в наслідок відомих бр. фонологічних процесів) у бр. мові, як, напр., *зыбаць*, С. *зыбати* «коливати». Інколи, однак, сп.-сл. чи сх.-сл. слово зазнає змін, що виходять за межі загальних, як *мелькаць*, у. *мелькати*, або бр. слово утворене при допомозі інших формативних засобів, ніж уживані в аналогічному слові у двох інших сх.-сл. мовах: *пляскаць*, у. *пльюцити*; *ліпéць* «ледве триматися» (пор. *ліпнуць*, р. *ліпнуть*, у. *ліпнути*); *абдымаць* поруч з очікуваним *абнімаць*, р. *обнимать*, у. *обнімати*, частіше *обіймати*.

Запозичення з західних джерел часто набирають своєрідних форм, напр., *падбухторыць*⁶ «підбурити», п. *podbechtać*; *тра́піць*, у. *тра́пити*, р. *тра́фитъ*, п. *trafić*; *шльіндаць*, у. *швéндяти*, *швéндати*, р. *шлэ́ндать*, можливо з німецького *schlendern* (Пр.); *пэ́чкаць* «бруднити» або через р. *пáчкаць* з афективним *-эц-*, або без такого посередництва, напр., з німецького *bätzig* (пор. Пр.); виникають новотвори, яким нема відповідників у мові, з якої запозичено: *шанцаваць* «щастити»; *мацаваць* «зміцнювати»; *абумовіць*, у. *обумовити*; *абагу́ліць* «усуспільнити»; *абяззброіць*, у. *обеззброіти*; *абяссэ́ніць* «позбавляти значення». Інколи, з огляду на розбіжність значень, неясно, чи йдеться про запозичення, чи спільне походження, чи про випадковий звуковий збіг незалежних ономаotopeїчних утворів, як, напр., *пстры́каць* «клатцати; брикати; пирхати», п. *pstrykać* «приснути»; *шў́скуць* «сипнути; посипатись», п. *szusnąć* «зробити стрибок», у. *шў́снути*. Подібна неясність виникає при збігові значень поруч зі звуковими відхиленнями; так, у бр. *гўшкаць* «гойдати (на гойдалці)», п. *huštać* «гойдати», чеському *hýčkatí* «колисати (дитину)» певно маємо незалежні твори.

Чимала кількість слів збігається як формою, так і значенням у бр. та у. мовах, тоді як в р. та п. відповідні слова відрізняються формою у більшій чи меншій мірі, або зовсім відсутні. Це вказує або на зникнення даного сп.-сл. слова у сусідів, або

⁶ Знак наголосу вимушено в бр. словах з правописним о, яке завжди наголошується. Якщо ж у бр. слові о відсутнє, а також нема знаку наголосу, то таке слово наголошується на *ы* або *э* (на жаль, у друкарні бракує цих літер з наголосами).

на новішу спільну бр.-у. формацію, або на бр. чи у. новотвір, що потім поширився на другу з-поміж цих двох мов. Розрізнити між останніми двома випадками нелегко без дослідження якнайповніших історичних та діалектологічних даних. Ось приклади спільної у.-бр. лексики: *гойдаць/гайдаць*, Г. *гойдати*; *гьїркаць*, у. *гьїркати*; *задрьїпаць*, у. *задрьїпати*; *пазяхаць*, у. *позіхати* (сп.-сл.; утворюється з допомогою х (h) також у сербській та словінській мовах, але р. *зевать*, п. *roziewać*); *матлашьїць*, у. *мотлошїти*; *матляць*, УРС *мотляти*; *палохаць*, у. *полóхати* (-ха- нема в інших мовах); *падперазаць*, у. *підперезати*; *плюшчыць*, у. *плющити* («закривати очі»); *урачьї*, *сурочыць*, Г. *уречї*, *зурочити* (цього значення у С. під *уречи* не віднотовано); *рукáца*, Г. *рукáтися*; *асалапéць*, у. *солонїти*; *сачьїць*, у. *сочїти* (сп.-сл.; С. *сочити*, п. *osoczyć*); *сердаваць*, Г. *сёрдывати*; форми наказ. способу *сядáй(це)*, у. *сідáй(те)*; *смагнуць/смягнуць*, у. *смагнути* (у значенні «смагнуть губи»); *смьїкаць*, у. *смьїкати* (але п. *смыкнáć* «дремнути; поцупити»); *торгаць*, у. *тóргати* (пор. р. *дёргать*); *торкаць/таркаць* «штовхати; смикати; тикати», у. *торкáти* в знач. «штовхати» рідше (пор. р. *толкáть*); *трымцéць*, у. *тремтіти*; *трўхаць*, у. *трўхати*, також УРС *трўхати*, Г. (за Верхратським, мабуть з лемківським наголосом) *трухати* (пор. п. *trucht* «рись»); *патурáць*, у. *потурáти*; *хай*, у. *хай*; *хапáць*, у. *хапáти* (пор. р. *хватáть*; треба відрізнити від бр. *хапаць*, р. *хáпать* «поцупити»); *ухапїцца*, у. *схопїтися*; *хвастáць*, УРС *хвостати*; *хїліць*, у. *хилїти*; *цвісіць*, у. *цвїстї* (у знач. «пліснявіти»; але у знач. «квітнути» також р. *цвестї*) (бр. -і- відповідає старослов'янському -и- у *цвисти*, хоча С. має лише *цвьсти*, тоді як у. -і- та р. -е- походять зі вторинного -ѣ-, запозиченого з *цвѣтъ*); *целяпáцца*, у. *теліпáтися*; *цкаваць*, у. *цькувати*; *цурáцца*, у. *цурáтися* (пор. р. *чурáтъся*); *чапáць*, у. *чпáти* (семантично відмінні від бр. *чапляць*, у. *чпляти*, р. *цеплять*, п. *szepiać*); *чаўрóць*, у. *чéвріги* (пор. р. *чáхнуть*); *ачуняць*, у. *очўняти*; *шам(а)цéць*, у. *шам(о)тїти*; *шморгаць*, у. *шмóргати*; *шмўляць*, у. *шмўляти*; *шпурляць*, *шпурнїць*, у. *шпурляти*, *шпурнўти*; *штьїрыць*; Г. *штїрити*; *шёрхнўць*, у. *шёрхнути*, УРС «шерхла земля»; *шугáць*, *шуг(а)нўць*, у. *шугáти*, *шуг(о)нўти*. Можна також знайти чимало складних слів, як, напр., префіксовані *пáбóльшвць*, у. *побільшити*. З огляду на -ы- в бр *с(у)пынїць*, *упынїць*, *апьнїцца* замість очікуваного -і- (пор. С. *сьпинати*), яке справді трапляється в деяких інших дієсловах від цього таки кореня (напр., *распїнаць*), ці слова, вірогідно, запозичені з у.: *зупинїти*, *спинїти*, *упинїти*, *опинїтися*. Знову ж таки, -ю- в у. (УРС) *сёрбáти* вказує на можливий напрямок запозичення цієї форми з бр. *сёрбаць/сярбаць* (сп.-сл., але вийшло з ужитку в р. і п.). (Так і в Булаховського, цит. праця, стор. 165).

Деякі у.-бр. паралелі виказують певні фонетичні чи морфологічні розбіжності. *Мроїць*, у. *мріяти*, очевидно, мають різні ступені корінного голосного (o/ѳ), тоді як варіанти o/y, u в бр. *скогліць*, у. *скійглити*, бр. *трўшчыць*, у. *троціти* скорше афективного походження. Те саме, очевидно, стосується бр. *квэцаць*, у. *квэцяти*: те саме -э- вже зустрічалося повище у слові дуже подібного значення: *пэцаць*. Чергування й/в, не без аналогій на слов'янському ґрунті, з'являється у бр. *агойтаца*, у. *оговтатися*; проте, е і точний відповідник у бр. *агойтаца*. Чергування г/к: бр. *бразгаць*, у. *брызкати* (пор. С. *брыздати*); бр. *збрызкнути* («прокиснути») (також із чергуванням голосного); *мадыгавэца* «примощуватися», Г. *метикувэти* = *медитувэти* (< п. *medytować*). Різні чергування б, к/т, п знову, мабуть, афективного характеру: *адтатўрчыць* (асиміляція до попереднього т?), Г. *відтобўрчыти*, очевидно, із *відсто(в)бўрчыти* (тому бр. форма чи не є запозиченням з у.); *поркаца*, УРС *пёрнатися*; *чыкільгэць*, Г. *кулгэти*, *шхутільгэти*. У бр. *ашчапёрчыць*, Г. *очепіритися*, -шч- могло виникнути під впливом у. *розчепіритися*. Деякі розбіжності у суфіксах: *карыць*, УРС *корувэти*; *зўмкаць*, УРС *зумкотіти*; *чмурыць*, *чмуціць* «дурити, морочити», Г. *чмутувэти* «пустувати» (< *чмут*, бр. «шахрай», у. «пустун»); *рўпець* «турбувати», у. *рўпнати*, очевидно, з тим же значенням (Г. подає інфінітив *рўпнати* неправильно: пор. «от мене що *рупило*»; він же подає значення «бути побажаним, цікавити», з яким Пр. не погоджується), вважається запозиченням з литовського (Пр.), а в у. мало б бути з бр., де існує цілий ряд похідних від цього кореня. Цікаву групу утворюють бр. *сноўдаца*, *сноўдаць*, Г. *сновідэти* = *сновідэти*, *сновіга* «той, хто сновігає», *сновіда* «лунатик».

Інколи виникають семантичні розбіжності, найчастіше пізнішого походження: *згалабўрдзіць* «згромадити абияк», Г. *галабўрдити* «бешкетувати»; *дратавэць* «топтати (хліба)»; *засікати ногу*, у. *дратувати*; *коўзаць* «водити (чим по чому)», у. *ковзати*; *льгэць* «нанизувати; зв'язувати», у. *лігэти* «закидати вірвовку на роги»; *зрынэць* «скидати, звільнятися від чого», Г. *зринэти* «зірватися, вислизнути»; *застрэміць* «заскалити», у. *застроміти*; *а(д)хэйаць*, *адхэйваць* «очистити, очищати (від бруду)», у. *охэйати* = *обхаючати* «причепурити», Г. *відхэйати*, *відхэйовати*, «відходити, рятувати від смерті»; *цвяліць* «дражнити; роз'ятрювати (рану)», Г. *цвіліти* «шмагати» (пор. С. *цвѣлити* «кривдити, мучити»); *ачамярэць* «остогиднути», Г. *очемеріти* «оч(у)маніти, знепритомніти» (пор. Г. *чемеріця* «*veratrum*», бр. *чэмер* «те саме; гіркота»); *зашарахэць* «зашарудіти», у. *шорохтіти*, *шарэхнути*; *шэстаць* «шарудіти, шелестіти, різати», у. *шэстати* «шмигляти; нишпорити».

Серед дієслів, що не мають паралелів у сусідніх мовах, є чимало утворених від загальновідомих слов'янських коренів: *абгавіць* «обожнювати»; *разбы́ца, разбы́ца* «(по)гладшати»; *абязвэчыць* «покалічити» (пор. зах.-укр. *обезвѣчити*, р. *изувѣчить*); *абвѣргнуць* «спростувати» (пор. р. *опровергнуть*); *агораць, згораць* «роздобути з труднощами (горем)»; *абгуляць* = *абыраць* «обіграти»; *ударожыцца* «занадитися»; *інець* «вкриватися інеем»; *карэць* «шкарубіти (від бруду)» (пор. бр. *кара* «кора»); *куродымець* «чадіти»; *абсівераць* «обвірити»; *цяпліць, цѣпліць* «опалювати». Певні інші питомо бр. слова можна більш чи менш легко пов'язати з відомими деінде формами: *блы́таць* «плутати», контамінація бр. *блудзіць* з у. *плутати*? *броснець* «пліснявіти (про рідини)», пор. Г. *брость, бросна́тий*; *гарбець* «гнути спину», контамінація бр. *горб* і *карнець* «гнути спину»; *дрўзнуць* «ставати млявим», пор. р. *дрябнуть* «те саме» і бр. *грузнець* «гладшати»; *кара́скацца* «видиратись» (у. *вікараскатися*), префіксоване бр. *адкара́скацца*, у. *відкара́скатися*, п. *odkaraskać się* більш поширене; *падкаса́ць* «підсукати» (зах.-укр. *підкаса́ти*) метатеза бр. *падсука́ць*; *кратиць* «зсувати, торкати» теж виглядає як метатеза згаданого (стор. 433) *торкаць/тарка́ць*; *кеміць* «розуміти» пор. у. *тя́мтити* «те саме», *ке́ба, куме́кати*, Г. *кемзува́ти*; *ля́мчыць* «звалювати (повсть)», *ля́мець* «повсть», пор. Г. *ля́мець* «повсть», *ля́мці, ля́мцеві чоботи* «повстяники» (з огляду на більше поширення членів цього гнізда в бр. очевидно звідти запозичене в у. мові); *(н)апра́нуць, (н)апра́наць* «одяг(а)ти», пор. бр. *апра́таць* «те саме; вичистити», Г. *прятати* «прибирати» (спрошення -тну- > -ну- і перенесення на новий недоконаний вид); *пруцянець* «дубіти», пор. бр. *прут*; *пляву́згачь* «плести нісенітниці», пор. бр. *кля́ўза, плятка́рыць* «плести»; *пяро́сціць* «бути строкатим; періщити (шмагати)», пор. бр. *пяро́сты, у. пері́стий* «строкатий», С. *пѣстры/пестры* (метатеза *пестр* > *перст- зі вторинним повноголоссям > *перест*-); *рахма́нець* «приручатися», *абрахма́ніць* «приручити», пор. Г. *рахма́н, рахма́нний*, і Пр.; *аскірза́цца* «огризатися», пор. УРС *оскіря́тися*, Г. *оскіря́тися* і *скіргікати*; *засто́лиць* «настелити стелю», пор. бр. *сто́ль* (ж. р.; род. *сто́лі*), Г. *ста́ль* (род. *ста́лі*), С. *сте́ля, сто́ля* (збереження в бр. прадавньої дублетової форми; форма *сто́ля* наявна лиш у житомирських говірках); *сустрака́ць* «зустрічати», де, за гадкою Булаховського (цит. праця, стор. 218), -к- занесене з минулого часу *сустрѣгли з нефонетичного -т-; *утаймава́ць* «приборкати», чи не споріднене з у. *тамува́ти*; *цікава́ць* «чига́ти», очевидно споріднене з останнім (пор. бр. *ці, у. чи, і* вже згадане чергування г/к); *прыхіна́ць* «притискати; прихиляти; прикривати» можливо походить з контамінації між *прыгіна́ць* «пригинати, прихиляти» та *прыхіля́ць*

«те саме; притискати»; *прыхінуць*, за аналогією утворений доконаний вид (від обох основ численні інші префіксовані похідні); *хістаць*, *хіснуць* «хитати, хитнути» очевидно походять з *хісткі* «хисткий» (у *хитнути* виглядає як спрощення з *хистнути, а звідси вже аналогічне *хитати*).

Деякі бр. форми можна пояснити як більш-менш безсумнівні ономастичні утворення: *балбатаць* «базікати» (пор. у. *баллакати*, р. *болгаты* і под. в багатьох інших мовах); *зюзюкаць* «базікати, балакати»; *гамзаць* «гугнявіти» (пор. р. *гнусятъ*, *гнусявитьъ*, *гундоситьъ*; збіг з Г. *гомзатися* «ворушитися» випадковий); *шаргацёць* «шарудіти»; *шоргаць*, *шаргануць* «човгати, човгнути» (пор. р. *шаркаты*, *шаркнутъ*); *шнарыйць* «нішпорити, шмигляти» (пор. бр. *шнырыць* «те саме», р. *шаритъ*, *шнырятъ*, *шныритъ*, у. *шныпорити*, Г. *шнырити* [?]). Афективне -э- (е після ц) зустрічається знову: *бърсаць* «обплутувати (недбало обв'язувати)», очевидно, від *барсаць* «просилати шнурок у лапоть» (можливо пов'язане з у. *бърсатись*); *гарэзаваць*, *гарэзнічаць* «пустувати», треба виводити з р. *озорничаты* через метатезу **азбр-* > **азэр-* > **арэз-* > *гарэзнічаць* (уподібнення наголосу до р. *позор?*), а звідси *гарэзаваць* з заміною суфіксу на бр.; *церушыць* «сипати, порошити (про дощ, сніг)», контамінація бр. *пароша* «пороша» і у. *трусити*, р. *труситъ*? Вживаються у ряді випадків афективні вставки -ын-, -ма-, -ха-, -ку-: *брындаць* «чалапаги», *абрындаць* «забризкати», пор. бр. *брадзіць* «бродити»; *глымануць* «куснути», пор. бр. *глынуць* «зробити перекуску; ковтнути» (із *глытнуць*); *зіхацёць* «сяяти», пор. бр. *ззяць* «те саме»; *шкуматаць* «шматкувати», пор. бр. *шкумацё* «шмаття», *шкумат* «шмат», *шмат* «багато; шмат», п. *szmat*.

Нарешті, цілий ряд бр. дієслів не вдається пов'язати з формами у споріднених мовах більш чи менш переконливо або просто: *абыраць* «звикнутися»; *гамтаць* «бгати» (пор. р. *кóмкаты*, п. *gomóla?*); *згламэздаць* «абияк зліпити», *агламэздаць* «те саме; недбало обрубати», з афективним -э- (пор. бр. *гламазда* «розтелела»); *гойсаць* «гасати» (можливо, пов'язане з цим останнім, при помилковому -б-, і -й- як у згаданому вище бр. *утаймаваць*, а чи від вигуку при танцях *гой-са-са!*); *грувасіць* «нагромаджувати»; *склець*, *асклець*, *азглець* «(з)мерзнути, (за)дубіти»; *зызнуць*, *азызаць* «брезкнути» (пор. р. *брёзгнутъ*); *кёїзаць* «мазати, бруднити» (афективний варіант згаданого на стор. 434 *коўзаць?*): *акрыяць* «підняється духом»; *лындаць* «байдикувати» (пор. бр. *біць лынды*, у. *бити байдики*, р. *битъ баклуши*); *апаразіць* «роз'ятрити»; *адпéтиваць* «перестати поневірятися» (пор. Пр. *пéтаты* «невідомого походження»); *уікаць* «докоряти» (пор. р. *упрекатъ* у. *допикати*); *пльжыць* «рубати; шмагати; знищувати»; *пракўдзіць*.

«пустувати» (пор. р. *проказничать*); *пятрэць* «сохнути»; *склюдаваць* «тесати» (бр. *склюд* «тесло», укр. зах.-поліське *склюот*⁷); *смылэць* «пекти (про рану, серце); тліти»; *собиць* «надати» (р. *угорасдить*; напр., *собила яму прыехаць!* «і принесло ж його сюди!»); *спрывіліць* «звихнути»; *атаўбавацца* «оселитися» (пор. бр. *атабарыцца*, *атабарвацца* «те саме; отаборитися»); *хлусіць* «брехати».⁸

Уже одні тільки наведені приклади показують, що самобутні складники бр. лексики очевидно походять у великій частині з глибокої давнини, і подібний висновок можна зробити теж про спільні бр.-у. елементи. Теж стає ясно, яке широке і майже незаймане поле дають заторкнені проблеми для дальших досліджень, що мають ще насвітлити цю мало знану сторону в історії слов'янських мов.⁹

University of London

---

⁷ Більше про етимологію цього слова в статті А. Непокупного *Українсько-балтійські студії* («Мовознавство», ч. 7, 1968, стор. 36) і в нашій статті *Some Problems of Belorussian Vocabulary* („Studies in Slavic Linguistics and Poetics in Honor of Boris O. Unbegaun”, Нью-Йорк, 1968, стор. 245—248); в цій останній обговорено теж м. ін. етимології гнізд *лямец* та *сноўдацца*.

⁸ Бр.-у. лексичні зв'язки в XIV—XVII століттях досліджено В. Аніченком в його книжці *Беларуска-ўкраїнскія пісьмова-моўныя сувязі*, Мінськ, 1969; на стор. 4 він називає п'ять статей з 1963—1966 років на тему бр.-у. мовних зв'язків; крім одної, всі вони торкаються лише старого періоду.

⁹ О. Горбачеві належить щира подяка за доповнення декількох ушаралелів, головно зах.-укр. діалектних.

З ІСТОРІЇ СХІДНЬОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ОСОБОВОГО НАЗОВНИЦТВА

Граїда Тарнавецька

Разом з християнізацією прийшли в Русь і християнські імена гебрійського, грецького й латинського походження. При хрещенні Церква не дозволяла давати старі слов'янські імена, бо вважала їх за «бісовські», «поганські». Коли дехто з християн, зокрема особи з вищих кіл чи князівські родини, настоювали на задержанні слов'янського імени, вони мусіли мати два ймення — християнське, яке одержували при хрещенні, й друге світське.¹ Треба думати, що такі випадки були причиною того, що кілька слов'янських імен Церква прийняла в списки святих, не зважаючи на те, що їхні первісні носії були канонізовані під грецькими чи іншими християнськими іменами (напр., св. Володимир канонізований як Василій). Але це поодинокі випадки. У загальному, вплив Церкви позначився зубожінням особового назовництва на праслов'янській основі.

Досліджуючи одну з пам'яток XVI—XVIII ст. — *Городиський Пом'яник* (1484—1737),² ми натрапили на велике багатство назовничого матеріалу, перенесеного в Україну з гебрійського, грецького й латинського середовища. Щодо частоти поодиноких імен нам вдалося встановити такий їх ряд:

Іоанн	124	Феодосія	63
Марія	93	Василій	63
Феодор	78	Симеон	62
Анна	73	Григорій	61

¹ Н. М. Тупиков : *Словарь древне-русских личных собственных имен*, СПб. 1903, с. 121—122, 130—131.

² *Городиський Пом'яник*, кириличний рукопис з 1484—1737 рр., який знаходиться під цю пору в бібліотеці Манітобського університету (Elizabeth Dafoe Library). Титул книги даний проф. Рудницьким, тому що титульної сторінки бракує. Зареєстрований цей рукопис так: *Pomianyk of Horodyśka the Cyrillic manuscript, 1484—1737*.

Агафія	56	Тимофей	12
Анастасія	50	Анастасій	11
Юлянція	47	Филип	11
Павел	46	Іоаким	11
Яков	38	Єрмолай	10
Стефан	38	Єва	10
Михаїл	37	Гавриїл	10
Андрей	36	Косма	10
Пелагія	35	Логгин	10
Матрона	32	Марк	10
Євдокія	31	Євксимія	9
Євфимія	31	Іона	9
Єлена	27	Ісидор	9
Ігнатій	25	Константин	9
Александр	24	Нестор	9
Татяна	24	Николай	9
Василиса	24	Фекла	9
Фотина	22	Борис	8
Ірина	22	Домна	8
Даніїл	21	Єлевферій	8
Георгій	21	Гліб	8
Агрипина	20	Іосиф	8
Димитрій	20	Кондрат	8
Алексей	19	Наталія	8
Матфей	19	Никифор	8
Зиновія	19	Давид	7
Лук'ян	18	Діонисій	7
Феодора	17	Євфросинія	7
Акилина	15	Февронія	7
Леонтій	15	Юлітта	7
Марфа	15	Лазар	7
Никита	15	Самуїл	7
Ананія	14	Стефанида	7
Гликерія	14	Фома	7
Євстафій	13	Власій	7
Ілія	13	Дам'ян	6
Максим	13	Емилян	6
Петр	13	Євгенія	6
Варвара	13	Митрофан	6
Захарія	13	Симон	6
Єкатерина	12	Зиновій	6
Євфимія	12	Александра	5
Прокопій	12	Артемій	5
Софія	12	Євпраксія	5

Іларіон	5	Лука	3
Каллиник	5	Макарій	3
Кирилл	5	Марина	3
Лаврентій	5	Меланія	3
Мелетій	5	Панкратій	3
Радіон	5	Роман	3
Савва	5	Сергій	3
Соломонія	5	Софроній	3
Терентій	5	Феодот	3
Трифон	5	Варлаам	3
Варфоломей	5	Харитон	3
Христина	5	Адріян	2
Єлисей	4	Акиндин	2
Євдокимія	4	Аверкій	2
Галактіон	4	Авксентій	2
Герман	4	Дометіян	2
Іеремія	4	Домнікія	2
Іов	4	Євлогій	2
Юстина	4	Євсевій	2
Климент	4	Євтихій	2
Конон	4	Ферфурій	2
Мойсей	4	Іпатій	2
Онуфрій	4	Кипріян	2
Севастян	4	Корнилій	2
Феодосій	4	Лев	2
Харлампій	4	Максимія	2
Агафон	3	Маріямна	2
Амвросій	3	Маркіян	2
Андроник	3	Мефодій	2
Анфим	3	Мина	2
Антипатр	3	Нифонт	2
Антоній	3	Никанор	2
Аркадій	3	Онисим	2
Афанасія	3	Пантелеймон	2
Аполлинарія	3	Параскева	2
Діомид	3	Пахомій	2
Єфрем	3	Сильвестер	2
Єлеазар	3	Спиридон	2
Єлисавета	3	Тарасій	2
Филимон	3	Феофан	2
Флор	3	Агапит	1
Ісаакія	3	Аггей	1
Ісаїя	3	Анастасій	1
Любов	3	Аникита	1

Анфилофей	1	Потапій	1
Арсеній	1	Патрикій	1
Авдій	1	Пимен	1
Авів	1	Полікарп	1
Аза	1	Сіф	1
<i>Богумила</i>	1	Соломія	1
Дорофей	1	Созонт	1
Євдоксія	1	<i>Станислав</i>	1
Єфросин	1	Стахій	1
Євлампій	1	Феодотія	1
Филофей	1	Феодул	1
Фрусан	1	Феофіл	1
Генадій	1	Феофилакт	1
Герасим	1	Феогност	1
Карп	1	Феоктист	1
<i>Казимир</i>	1	Фетіян	1
Лавр	1	Тит	1
Леонід	1	Тихон	1
Магдалина	1	Варсонофій	1
Малахія	1	Рассіян	1
Мартин	1	Веніамин	1
Нерон	1	<i>В'ячеслав</i>	1
Палладій	1	Вукол	1
Парамон	1	<i>Ждана</i>	1 ³

Стара праслов'янська антропонімія дуже вбого заступлена в *Пом'янику*. Ми знайшли тільки такі назви: *Богумила*, *В'ячеслав*, *Ждана*, *Казимир*, *Любов*, *Станислав*, а їхнє місце в таблиці частоти є в ряді найменш популярних імен того часу, що появляються (крім *Любов*) лише по раз у нашій пам'ятці. Також треба завважити, що серед цього ономастичного матеріялу немає такого слов'янського імени як *Володимир*, не зважаючи на те, що св. *Володимир* запровадив християнство на Русі. Отже це ім'я, як видно, ще не здобуло собі тоді відповідного становища на рівні з іменами грецьких чи інших святих.

Назовництво інших пам'яток того часу виявляє подібний стан. Отак в українських грамотах XV ст., що походять з центральної України, західнього Полісся, Галичини, а також з Молдавії й Закарпаття на наявних у матеріялі понад 500 особових назв маємо такі слов'янські імена: *Богдан*, *Богуш*, *Влад*, *Владимир* (князь), *Володиславъ* (король), *Дажбог*, *Добриша*, *Драг*, *Дра-*

³ Імена подаємо в модернізованій версії.

⁴ *Українські грамоти XV ст.*, В-во «Наукова Думка», Київ, 1965.

гои, Драгомиръ, Драгослав, Драгош (Драгуш), Дума, Казимир (король), Немыра, Нѣг, Нѣга, Нѣгои.

В актовій книзі Житомирського міського уряду кінця XVI ст.,⁵ де писані акти включають всі стани тогочасного суспільства, на близько 350 імен зустрічаємо тільки кілька слов'янських, а саме: *Богдан, Богуфал, Богуш, Войтех, Гневош, Ждан, Милохна, Станислав.*

Стан українського особового назовництва середньої доби відбиває теж *Лексикон* Беринди — перша слов'янська ономастична колекція.⁶ У цій праці нараховується близько 1.300 назв, і тільки в кількох випадках знаходимо введені як гасла слов'янські імена такі, як *Віра, Люби, Людмила, Богдан, Боголіп*, та в деяких місцях, при перекладі чи тлумаченні іншомовних назв, подано слов'янський їх відповідник (не конче ім'я!), наприклад, *Євдоксія: Доброславная, Євфимія: Достохвалная, Феодосія: Богоданна* то що. Тому що ця колекція Беринди — це в основі «от Єврейскаго, Греческаго же и Латінскаго . . . [имень] . . . тлькованіа», не доводиться сподіватися праслов'янських імен, реєстрованих тут як гасла, все ж таки, коли б вони ще були в той час в загальному вжитку, то треба думати, що автор використав би їх як відповідники іншомовних імен, тим більше тому, що Беринда кожне реєстрове слово старався перекладати не одним, а кількома близькими відповідниками, а теж, для яснішого тлумачення, нерозводив і діалектизми.

В середню добу, як відомо, українська й білоруська мови виказували чималу схожість. Подібна була й доля імен. З цього погляду цікава праця М. В. Біриля про білоруську антропонімію,⁷ в якій на основі назовничого матеріялу пам'яток XV—XVIII ст. розглядається білоруське особове назовництво тієї доби. Серед великого фактичного матеріялу зібраного в цій праці ранні слов'янські особові назви заступлені дуже вбого. Автор зареєстрував тільки такі чоловічі імена: *Богдан, Венцеслав, Вит, Владимир, Владислав, Войтех, Казимир, Станислав*, та кілька жіночих — *Богданна, Милослава, Святослава*. Здебільша це ті самі назви, що виступають у вже згадуваних українських пам'ятках.

Праця А. Беклюнд про особове назовництво в грамотах Великого Новгороду до XV ст., відбиває аналогічний стан праслов'янської антропонімії на півночі. Авторка стверджує, що

⁵ *Актова книга житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.)*, ред. М. Войчук. Київ, 1965.

⁶ *Лексикон словенороський Памви Беринди*, В-во АН УРСР, Київ, 1961.

⁷ М. В. Бірйла: *Беларуская антрапанімія*, Мінск, 1966.

в середньовічному Великому Новгороді й околицях ранні слов'янські імена, хоч не вийшли ще зовсім з ужитку, але були вже дуже рідкі.⁸

Цікаво відзначити, що у взятих тут до уваги пам'ятках зустрічаються ще ранні слов'янські антропоніми, зокрема ймена, але у зміненій функції. Вони виступають поруч з традиційними християнськими у функції прізвища, а частіше у функції прозви, як наприклад, *Андрей Баран, Иван Ворона,⁹ Васьянъ Червякъ.¹⁰*

На основі вище наведеного доступного нам матеріялу можна скласти такий реєстр імен, які в середню добу мови й літератури були в Україні відомі:

Двочленні	Одночленні
Богдан	Богуш
Богуфал	Вит
Боголіп	Влад
Владимир	Добриша
Войтіх	Драг
Володислав (Владислав)	Драгой
В'ячеслав (Венцеслав)	Драгош (Драгуш)
Дажбог	Дума
Драгомир	Ждан
Драгослав	Ніг
Казимир	Нігой
Немира	Віра
Станислав	Любов
Богумила	Ніга
Людмила	Милохна
Милослава	Ждана
Святослава	

Спираючися на наведені джерела з середньої української доби, XIV—XVIII ст., можна сказати, що умовна частота цих імен така: на перше місце висувається ім'я *Богдан*, а серед жіночих імен — *Любов*; далі йдуть *В'ячеслав*, *Станислав*, *Казимир*, *Владимир*, *Ждан*, *Володислав*. Інші, згадані тут імена виступають в нашому матеріялі тільки по разу.

⁸ А. Ваеклунд: *Personal Names in Medieval Velikij Novgorod*, Uppsala, 1959, с. 42—43.

⁹ *Актова книга жиитомирського уряду...*, с. 39, 46.

¹⁰ *Українські грамоти...*, с. 31.

Хоч такі назви, як Казимир, Станислав чи неповноголосні форми, зокрема з компонентом *драг-*, були відомі в Україні в згаданому періоді, їх треба вважати західними чи південними позиченнями.

На основі зіставленого тут стану антропонімії з праслов'янським¹¹ станом можна ствердити, що в порівень із західними¹² й південними,¹³ східні слов'яни, а зокрема українці, зберегли найменше антропонімії праслов'янського типу.

Ці міркування не вичерпують інвентаря середньо-української антропоніміки. Проте, хоч і знайдуться в майбутньому нові джерела, треба гадати, що основний образ нечисленної загальнослов'янської антропоніміки у східнослов'янських мовах, а передусім в українській, лишиться незмінний.

University of Manitoba

---

¹¹ F. Miklosich: *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, Wien, 1860—1874.

¹² Пор. W. Taszycki: *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*, Kraków, 1926.

¹³ І. М. Железняк: «Типи сербохорватських антропонімічних компонентів XII—XV ст.». АН УРСР. Славістичний збірник, Київ, 1963.

С. Роспонд: *Структура и классификация древневосточнославянских антропонимов (имена)*, Вопросы языкознания, Москва, 1965, нр. 3.

UKRAINIAN AND RUSSIAN SURNAMES IN -YŠYN, -IXIN, AND -IŠIN

Boris O. Unbegaun

Though etymologically akin, Ukrainian and Russian surnames display quite different morphological systems. The Russian system is dominated by patronymic formations in *-ov/-ev*, which constitute approximately 85 % of all surnames. The remaining 15 % include patronymic surnames in *-in* together with a few uncommon types of which the adjectival surnames in *-skij/-ckij* are the less infrequent. The Ukrainian system, on the contrary, does not show any dominant morphological type, but is composed of a great variety of formations, of which those in *-juk/-čuk*, *-jak/-čak*, *-enko*, *-ko*, *-ovyč/-evyč*, and *-s'kyj/-c'kyj*, as well as common nouns not provided with special onomastic suffixes, are the most frequent. On the whole, the Ukrainian system is close to the White Russian, and in most cases it is easy to draw a clear line of demarcation between Ukrainian and White Russian surnames.

Generally, it is not difficult to tell Ukrainian surnames from Russian ones. A confusion may arise only in such morphological types which are identical or similar in both languages, especially in the *-yn* type in Ukrainian and the corresponding *-in* type in Russian. Among these a characteristic group is formed by Ukrainian surnames in *-yšyn* and Russian surnames in *-išin*. Though these endings look different in transcription, they are identical when written in Cyrillic alphabet. Hence a question arises: how to distinguish between Ukrainian and Russian surnames provided with this *-yšyn/-išin* ending, especially as the section preceding the ending may be often identical in both languages?

A thorough investigation has proved, however, that the Ukrainian and Russian *-yšyn/-išin* surnames belong to two different semantic and morphological areas. Ukrainian surnames in *-yšyn*, which are characteristic of the Western Ukraine, are metronymics derived from andronymics, i. e. from names of the wife in *-yxa*, based on the name of the husband. If, for example, the husband is called *Semko* (diminutive of

Semen), his wife is called *Semčyxa*, and the metronymic surname ends then in *-yšyn*, with the regular palatalization $x > \check{s}$: *Semčyšyn*. The Russianized form of this surname is written and pronounced *Semčišin*. Other examples are: *Andrusyšyn*, *Danzlyyšyn*, *Havrylyyšyn*, *Hrynčyšyn* (from *Hryn'ko*, dim. of *Hryborij*), *Jakymyšyn*, *Jančyšyn* (from *Janko*, dim. of *Jan*), *Jurčyšyn* (from *Jurko*, dim. of *Jurij*), *Kuz'myšyn*, *Makaryšyn*, *Ostapyšyn*, *Pančyšyn* (from *Pan'ko*, dim. of *Panas*, *Pankrat*, *Pantelejmon*, or even *Pavel*), *Romanyšyn*, *Tymčyšyn* (from *Tymko*, dim. of *Tymofij*), *Xomyšyn* (from *Xoma*, Russ. *Foma* 'Thomas').

Metronymics in *-yšyn* derive mainly from baptismal names, both full and diminutive. They may, however, be formed also from (a) occupational names and (b) nicknames, as for example: (a) *Djačyšyn* ('church-reader'), *Kovalyšyn* ('smith'), *Kravčyšyn* ('tailor'), *Ševčyšyn* ('shoemaker'), *Tkačyšyn* ('weaver') *Vijtyšyn* ('village-elder'); — (b) *Basyšyn* ('sullen'), *Dudyšyn* ('pipe'), *Kvasnyšyn* ('sour').

In rare cases surnames in *-yšyn* may be formed not from andronymics in *-yxa*, but directly from women's names, like *Hapyšyn*, *Marunyšyn*, *Teklyšyn*, *Kuxarčyšyn*. Their endings are then due to analogy with andronymic surnames in *-yšyn*, unless the feminine names from which they derive were used as nicknames of men. In that case they do not differ from traditional andronymics.¹

Ukrainian surnames in *-yšyn* may occasionally be Russianized, for example *Jakymyšyn* and *Xomyšyn* become *Akimišin* and *Fomišin*. None the less, their Ukrainian origin is not open to doubt. Russian possesses, however, an exact morphological equivalent of the Ukrainian surnames in *-yšyn*. Like their Ukrainian counterpart, they derive from andronymics in *-ixa*, but end in *-ixin*, without the palatalization $x > \check{s}$. Historically, they belong to a more recent formation. Such surnames may be formed from both the full and the diminutive form of the baptismal name, for example: *Akimixin*, *Alešixin*, *Borisixin*, *Gavrilixin*, *Kondrašixin*, *Larixin* (from *Larja*, dim. of *Larion* = *Ilarion*), *Makarixin*, *Radixin* (from *Rodja*, dim. of *Rodion*), *Romanixin*, *Semčixin*, *Semenixin*.

As in Ukrainian, the same type of metronymic surnames may be formed from (a) occupational names and (b) nicknames, for example: *D'jačixin* ('church-reader'), *Konovalixin* ('horse doctor'), *Kosarixin* ('mower'); — (b) *Čugunixin* ('cast-iron'), *Eršixin* ('ruff'), *Lisixin* ('fox'), *Pirožixin* ('pie'), *Stolbixin* ('post'), *Voronixin* ('raven').

It should be noted, however, that a certain number of surnames in *-ixin* may derive not from andronymics, but from masculine nicknames in *-ixa*. A few of these names are recorded in seventeenth-century documents, as for example *Oznobixa* (from *oznob* 'chill, cold'), from which the surname *Oznobixin* is formed. The derivation from masculine

¹ Ju. K. Redko, *Sučasni ukrajins'ki prizvyšča*, Kyjiv, 1966, p. 95.

nicknames in *-ixa* may usually be assumed in cases where it is possible to distinguish the root but not the noun to which the suffix *-ixa* could have been appended. It is on the basis of this hypothesis (which has a high degree of probability, but not one amounting to absolute certainty) that surnames like *Bodrixin* ('cheerful'), *Češixin* ('scratcher'), *Palixin* ('one who burns'), *Umxixin* ('one who dies') should be classified as derived from masculine nicknames in *-ixa*.

There are also a few Russian surnames in *-išin*. They represent, however, only a phonetic, not a morphological, equivalent of Ukrainian surnames in *-yšyn*, and are generally old gentry names, which derive from masculine nicknames in *-iša*, recorded from the end of the fifteenth century. They are usually formed from verbal stems. Examples are: *Oznobišin*, *Povališin* ('to overthrow'), *Zavališin* ('to heap up'), *Razderišin* ('to tear up'), *Raz'jarišin* ('to infuriate'), *Razdelišin* ('to divide'), *Stupišin* ('to step').

It should be noted that the quoted surnames in *-išin* are paralleled by some of the surnames in *-ixin*, which seem to belong also to an older stratum of Russian onomastics. Besides the already mentioned *Oznobixin*, such surnames are: *Navalixin* ('to heap up'), *Razvalixin* ('to pull down'), *Zavalixin*.

The comparison between Ukrainian surnames in *-yšyn* and Russian surnames in *-ixin* and *-išin* seems to confirm the fundamental dissimilarity of morphological means used by the two languages in their onomastic systems.

New York University

SLAVE UŽINA «DÉJEUNER»

André Vaillant

Le russe *úžin*, verbe *úžinat*, signifie «souper», mais la forme ancienne était v. r. *užina*, dial. mod. *úžina*, et le sens était «déjeuner». Le mot est slave commun: on le retrouve dans le polabe *jauzájna (*jäusein*-, etc.), dans le polonais ancien *jużynować* «déjeuner», dans le serbo-croate *užina* «gouter», verbe *užinati*, et dans le slovène *južina*, dial. *úžina*, «déjeuner», «goûter». L'heure des repas est, on le voit, d'importance secondaire, et elle va du petit déjeuner au souper: c'est en serbo-croate une collation de l'après-midi, un casse-croûte.

Cela s'accorde mal avec l'explication donnée, après Miklosich, par Berneker, *Slav. etym. Wb.*, I, p. 457, et accueillie de confiance par Vasmer, *Russ. etym. Wb.*, I, p. 176: (*južina* serait «repas de midi», dérivé de *južŭ* «midi». D'autant plus mal que *južŭ* «midi» ne signifie jamais «heure de midi», mais seulement «midi» au sens de «sud», et «vent du sud». D'autre part, le serbo-croate distingue parfaitement *užina* «déjeuner, collation» et *južina*, *južovina* «vent du sud» de *juž*, et l'on ne voit pas comment il aurait fait passer *ju-* à *u-* dans *užina*.

Il faut donc chercher une autre explication. Il est évidemment impossible de penser à un emprunt avec adaptation en *u-žin-ati* du latin vulgaire *dis-jūnāre* «déjeuner», même si lat. (*jē*)*jūnium* peut se retrouver dans *karčunŭ, *kračunŭ* «Avent» de *quartum jējūnium*¹. Daničić, dans ses *Korijeni*, p. 63, groupe *užina* avec *užiti*, *uživati* «jouir de» et *žito* «céréale», et le *Rječnik hrvatskoga jezika* d'Iveković et Broz reproduit ce rapprochement. Ainsi *užina* serait une prise de vivres, de nourriture, comme *obědŭ* «déjeuner», de *oběsti se* «se garnir de nourriture». Ce qui conviendrait bien à son sens de «déjeuner casse-croûte», mais qui convient moins pour la forme: dans la série des dérivés en *-na* comme *cěna* «prix» on ne trouve que des formes bâties sur le thème simple, et les formes à préverbe sont des postverbaux, s.-cr. *pròcjena* «estimation», *úcjena* «ran-

¹ *Prilozi* de Belgrade, XXIV, 1—2, p. 74.

çonnement», de *prociženiti*, *ucijženiti*. Voici donc une autre hypothèse: *užina* serait-il un postverbal?

Le serbo-croate a un mot *ručak* «déjeuner, repas de midi», attesté depuis le XVe siècle et qui a pris la place de *objed*, qui est isolé, mais est sûrement en rapport avec *ruka* «main». Il a donc dû désigner le repas qu'on porte à la main, ou le récipient, la gamelle, dans lequel on le porte: en slavon *ročika* «vase (à anse)» (et Cosmas, chap. X, 17²⁵) à côté de *ročica*, *ročika* «menotte, manette, poignée, anse». Ainsi on doit supposer qu'il s'agissait de la collation qu'on porte aux champs, aux travailleurs. Ce sens permet d'imaginer *užina* comme postverbal de *užeti*, *užinati* «lever la moisson»: il pourrait s'être agi, par exemple, du repas qui est dû selon l'usage aux moissonneurs bénévoles de la *tlaka* r. *toloká*, de la *móba* serbo-croate.

Paris

POUR LA REDUCTION DE LA CORRELATION DE MOUILLURE EN RUSSE

Jacques Veyrenc

“La querelle du phonème **ы** doit être tenue pour close et aucune finalité scientifique ne justifie qu’on la prolonge”, écrivait dernièrement M. V. Pano¹. Il sera pourtant encore une fois question dans ces pages du statut phonématique de **ы** comme opposable à celui de **и**. Mais cette controverse particulière, évoquée dans ses rapports avec une autre discussion de détail portant sur le statut de **e** après consonne dure, s’inscrira ici dans un cadre élargi, celui de l’articulation complémentaire des systèmes vocalique et consonantique. Le titre choisi veut déjà faire pressentir les directions qui seront suivies et leur aboutissement.

Présentation traditionnelle du vocalisme: système A

Il faut rappeler d’abord la présentation commune du vocalisme russe, reposant sur un système à cinq phonèmes. Les dix signes alphabétiques notant des voyelles sont écrits² sur deux lignes et en cinq rangs comme suit:

rang	1er	2e	3e	4e	5e
1ère ligne	а	э	ы	о	у
2de ligne	я	е	и	ë	ю

Ce tableau permet d’énoncer commodément les deux règles élémentaires: 1) Pour un timbre vocalique identique, c. a. d. de même rang, les graphèmes de 1ère ligne caractérisent la consonne précédente comme dure, ceux de 2de ligne la caractérisent comme molle. — 2) Ailleurs qu’après consonne, c. a. d. soit à l’initiale d’un mot, soit après voyelle, soit après signes dur ou mou, les graphèmes de 2de ligne notent, outre le timbre vocalique afférent à leur rang, un phonème yod antérieur.

¹ M. V. Pano^v, *Russkaja fonetika*, Moscou 1967, p. 213.

² Voir p. ex. notre *Grammaire du russe* (Que sais-je?, n° 1278), Paris 1968, p. 13.

Mais on sait que ce système offre une faille dans son 3e rang. La réalité phonétique correspondant aux unités *ы* et *и* impose en effet une restriction aux formules «pour un timbre vocalique identique» (règle I) et «timbre vocalique afférant à leur rang» (dans la règle 2), car il est clair que le timbre vocalique de *ы* et celui de *и* sont différents.³ L'étranger doit apprendre presque toujours à prononcer *ы*, mais non pas *и*. Et cet apprentissage l'instruit du fait que l'articulation de *ы*, dans sa structure phonétique, est irréductible à celle de *и*, et que de surcroît elle n'interfère jamais avec elle dans aucune de ses variations.

D'autre part la règle 2 ne s'applique pas au 3e rang du tableau. Si l'on a bien pour les 4 autres rangs en 2de ligne des graphèmes, soit resp. /ja/, /je/, /jo/ et /ju/, le cas de /i/ doit être réservé totalement. Il serait vain d'invoquer ici les prononciations [jim] pour *им* «à eux» ou [jimí] pour *ими* „par eux“ dans le cas de l'anaphorique, comme celles de *таит* „il cache“ ou de *доит* „il trait“ avec yod intervocalique, qui représentent, dit R. I. Avanesov, „les vieilles normes moscovites“⁴ et sont aujourd'hui désuètes. Si l'on entend parfois [tvaji] pour *твои* „les tiens“, c'est en raison de l'analogie d'autres formes de la flexion comme *твоя* au nom. fém. sg., *твою* à l'acc. fém. sg., *твоё* au nom.-acc. n. sg. Ces réalisations aberrantes ou archaïques restant à part, on doit tenir comme une règle absolue que, dans la système actuel, *и* n'est jamais précédé de yod, et l'on peut même tirer de là une définition exclusive de ce phonème par la combinatoire. Sur ce point les valeurs de 3e rang apparaissent donc franchement réfractaires à la présentation A.

Enfin la règle I qui touche au caractère de la consonne précédente (dur/mou) ne s'applique pas identiquement pour chacun des 5 rangs. A l'avant de *я*, *ё* et *ю* (p. ex. pour *мял* „il froissait“ s'opposant à *мал* „petit“ ou pour *мёл* „il balayait“ s'opposant à *мол* „qu'il dit“), l'appendice palatal qui exprime le trait phonologique de mouillure est articulé plus nettement et il est plus nettement perçu que dans *мил* „gentil“ s'opposant à *мыл* „il lavait“ par exemple. Cette constatation est confirmée par le fait que les anomalies individuelles de la phonie ou les variantes observées dans certaines prononciations dialectales⁵ suivent pour l'un et l'autre cas des directions opposées: dans *мял* comme dans *мёл* il y a tendance au développement d'un yod intercalaire et [m'] dévie vers [m+j], tandis que dans *мил* l'indice de palatalité tend à se fondre dans la réalisation palatale de la voyelle suivante et [m'] dévie vers [m]. Même si elles relèvent de la phoné-

³ A. V. Isačenko constate par exemple que le point d'articulation de *ы* est à peu près le même que celui de *х*, bien distinct par conséquent de celui de *и*, qui s'articule dans la région de yod (*Fonetika spisovnej ruštiny*, Bratislava 1947, p. 165).

⁴ R. I. Avanesov, *Russkoe literaturnoe proiznošenie*, 4e éd., Moscou 1968, pp. 92—93.

tique corrective, ces remarques ont leur importance: il arrive que la direction des altérations phonétiques révèle la nature profonde des rapports phonologiques.

En somme, sur les trois points qui viennent d'être développés, l'analyse phonétique oblige à reconnaître dans le couple graphique ы—и une espèce *sui generis* dont l'harmonisation à l'ensemble du tableau A fait difficulté. Traiter ce couple ы—и comme l'homologue des couples а—я ou о—ё ou у—ю, c'est admettre au départ une distorsion rédhitoire et négliger le préalable phonétique dont l'examen s'impose avant toute définition des relations de système.

Le débat phonologique sur „Ы—И un ou deux phonèmes?“

Il est vrai que la faiblesse des arguments avancés jusqu'ici pour justifier d'un point de vue fonctionnel le statut phonématique de ы pouvait paraître encourager certains aménagements dans la présentation d'une optique opposée. Parmi ces arguments en faveur de ы phonème, il suffira de rappeler ici les plus consistants. Pour L. V. Ščerba⁶, le fait que ы et и ne se rencontrent jamais en libre alternance au sein d'un même morphème, mais seulement à la jonction de deux morphèmes (сад—ы „les jardins“ en regard de вожд—и „les guides“ ou с—ыграть „jouer“ au perfectif en regard de играть „jouer“ à l'imperfectif), interdit que l'on parle à leur propos de simples variantes combinatoires, comme on le fait légitimement pour [e] dans о меле „au sujet de la craie“ avec [e] radical en face de [ɛ] dans ном. мел „la craie“ avec [ɛ] radical. Pour L. R. Zinder, si la commutation de и par ы à l'initiale d'un mot ne peut pas déterminer un sens différent et opposable, elle est du moins capable de voiler le sens initial: *ЫЛ pour ил „limon“, *Ыгра pour игра „jeu“, *Ыкра pour икра „caviar“ ou mollet“ sont des „combinaisons inintelligibles“⁷. On peut d'ailleurs⁸ trouver, selon ce que pense aussi V. M. Žirmunskij⁹, une opposition réellement phonologique entre ы et и comme désignations des deux lettres et de deux sons différents, susceptibles même de s'accorder l'un et l'autre en qualité de substantifs neutres. Dans l'un de ses derniers manuscrits¹⁰, Ščerba n'allait-il pas jusqu'à dire, en invoquant l'autorité de D. N. Ušakov, que l'on pouvait

⁵ *Ibid.*, pp. 106—108.

⁶ L. V. Ščerba, „Russkie glasnye v kačestvennom i količestvennom otnošenii“, *Zapiski istoriko-filologičeskogo fakul'teta universiteta, Saint-Petersbourg* 1912, p. 50.

⁷ L. R. Zinder, *Obščaja fonetika*, Leningrad 1960, p. 64.

⁸ *Ibid.*, p. 65.

⁹ V. M. Žirmunskij, „K voprosu o russkoj orfografii“, *Izvestija Otdelenija literatury i jazyka AN SSSR*, fasc. 1, 1965, p. 31.

¹⁰ Publié dans le recueil: L. V. Ščerba, *Izbrannye raboty po russkomu jazyku*, Moscou 1957. Le manuscrit s'intitule *Teorija russkogo pis'ma* et date des années 1942—1943.

former un verbe *ыкать* par analogie avec *икать* et d'autres, ce qui démontrerait la fonction oppositionnelle du rapport *ы/и*?

Contre ces arguments partiels et d'autres plus sophistiqués¹¹, la tradition phonologique qui tient *ы* pour une variante de *и* est solidement armée, bien établie sur le critère de distribution. Son enseignement se résume ainsi. Première proposition: après consonne, c'est toujours *и* qui accompagne une molle, mais toujours *ы* qui accompagne une dure. — Deuxième proposition: partout ailleurs et notamment à l'initiale de mot, on a toujours *и* et jamais *ы*. — En conséquence *и* et *ы* ne peuvent jamais s'opposer pour différencier deux significations: de *мил* à *мыл* l'opposition phonologique tient au caractère de la consonne (mou/dur) et non pas à celui du timbre vocalique. Donc *и* et *ы* ne constituent pas deux phonèmes distincts, mais deux variantes positionnelles d'un même phonème dont la fondamentale correspond à la réalisation [i] en vertu de ses positions exclusives (deuxième proposition).

Quant à la diversité articulatoire de *и* et de *ы*, elle est expliquée dans la théorie classique comme une manifestation secondaire et redondante. La débilité de l'opposition consonne molle / consonne dure à l'avant de [i] suffit, dit-on à justifier la fixation d'une différence phonétique supplémentaire sur la voyelle adjacente, cette différence vocalique (*и—ы*) n'ayant pour rôle que de confirmer accessoirement l'opposition consonantique. En d'autres termes *ы* n'aurait qu'une raison d'être: assurer la marge de sécurité entre consonne dure et consonne molle à l'avant du phonème /i/.

Critique de la thèse classique

C'est ici justement le noeud du problème. Est-il légitime d'inverser les rapports de l'analyse entre le plan physique et le plan fonctionnel, et de considérer comme non phonologique celle des deux différences (*и—ы*) dont la réalisation correspond le plus clairement à l'intention du locuteur et requiert de sa part la plus grande somme d'énergie spécifiée? Tout dépend en vérité d'une vue *a priori* selon laquelle, dans le système consonantique du russe contemporain, la corrélation de mouillure aurait une extension universelle, comparable à celle de la corrélation de sonorité. Cette théorie harmonique des corrélations résulte d'une perspective diachronique¹² dont le profil peut être ainsi esquissé: apparu sporadiquement dès le slave commun, le trait de mouillure s'est progressivement étendu dans certaines langues slaves et notamment dans le système russe où il a de bonne heure assumé une fonction phonologique, s'intégrant dans une corrélation qui n'a cessé de s'élargir à des positions nouvelles *jusqu'au point de généralisation qui caractérise l'état moderne*.

¹¹ On en trouvera un résumé chez M. V. P a n o v (*op. cit.*, p. 213).

¹² Voir tout récemment V. V. I v a n o v (*Istoričeskaja fonologija russkogo jazyka*, Moscou 1968, pp. 300—302), qui résume l'exposé de R. I. A v a n e s o v: "Iz istorii russkogo vokalizma, zvuki i u y", *Vestnik MGU*, 1947, n° 1.

Or l'hypothèse de travail que nous avons choisie nous amène à contester dans l'intérêt de l'expérience la dernière partie de cette proposition (en italiques dans notre texte). Car un observateur affranchi de toute présomption quant à la finalité des changements en cours estimera non sans raison que la corrélation de mouillure est restée dans le système actuel une *corrélation intermittente*, fonctionnant par exemple à l'avant de /a/ ou de /o/ ou de /u/, mais non pas dans la position considérée, c'est-à-dire à l'avant de и ou de ы. Ainsi dans le cas de l'opposition мил / мыл, une interprétation directe et élémentaire des données articulatoires et acoustiques conduirait à penser que c'est la différence entre и et ы qui fonde réellement le rapport phonologique, celle qui tient à la consonne dure ou molle n'étant que l'accompagnement automatique et non pertinent de l'opposition vocalique. Du moins tiendrons-nous provisoirement pour recevable la proposition suivante: c'est le timbre palatal de и qui fait du м de мил un м palatal (ou mou) et non pas l'inverse, de même que c'est la qualité vélaire de ы qui fait du м de мыл un м vélaire (ou dur) et non pas l'inverse.

La possibilité existe donc de traiter l'opposition de мил à мыл et les oppositions semblables en se fondant sur la distinction des articulations vocaliques de и et de ы. Il reste à voir si cette procédure peut être considérée comme rentable dans l'économie générale de l'exposé phonologique.

Disjonction du 2e rang dans la présentation A

Précisément, le tableau A appelle une seconde observation concernant le 2e rang: l'opposition de consonne dure à consonne molle devant une voyelle de timbre [e] fonctionne dans des conditions autres qu'à l'avant des timbres [a] ou [o] ou [u]. En effet la réalisation dure d'une consonne à l'avant de [e], contrairement à ce qui a lieu devant [a], [o] ou [u], révèle *ipso facto* soit une abréviation comme нэп [нэп] „Nouvelle politique économique“, СССР [эсэсэ] „URSS“, soit un nom propre comme le prénom Эла, soit le plus souvent un emprunt étranger comme мэп „mairie“. Quelle que soit l'orthographe en usage et même en l'absence du signe э, le seul fait de prononcer une consonne dure devant [e] dénonce le caractère *allogène* de l'unité considérée: ainsi pour тембр „timbre“, темп „temps“, кафе „café“, шоссе „grand route“.

La distinction assumée par l'opposition de consonne dure à consonne molle n'est donc pas du même ordre entre мэп et мер (gén. pl. de мера „mesure“) par exemple qu'entre мал et мял ou мол et мёл. Dans ce dernier cas l'opposition sépare comme on sait des unités différentes au sein d'un même système et sur un plan donné. Au contraire dans le premier cas elle marque une séparation hétéroclite entre des systèmes phonétiques différents, même si ces systèmes peuvent être tolérés dans un même usage. Il s'agit alors non pas d'une fonction distinctive au sens linéaire et phonologique du terme, mais d'une *fonction discriminatoire* relevant de facteurs extérieurs

au jeu des rapports phonologiques: нэп, мэп, тембр, шоссе ont une configuration formelle qui les trahit d'emblée comme des éléments intrus dans un ensemble organisé sans eux, ou tout au moins comme pourvus, au sein de cet ensemble, d'un statut d'étrangers.

R. I. Avanesov observe que beaucoup de ces mots d'emprunt „ont pénétré depuis longtemps dans l'usage commun, qu'ils font partie du domaine public et que par là même ils sont entrés dans la langue littéraire commune“¹³. Cette affirmation n'est pas contestable. Mais il lui manque de distinguer entre deux plans: celui de l'intégration lexicale des emprunts et celui de leur intégration phonétique. L'intégration lexicale précède généralement de loin l'intégration phonétique: pour un mot comme комплимент „compliment“ l'intégration lexicale paraît certaine même au stade de la prononciation traditionnelle [kəmpliment], mais l'intégration phonétique ne saurait être considérée comme réalisée qu'à partir d'une prononciation [kəmpl'im'ent], conforme aux normes communes.

A cet égard il est intéressant d'observer le comportement de certaines variantes phonétiques: коллега „collègue“ se dit [kal'egə] mais aussi [kəl:egə], профессор „professeur“ se dit [praf'esər] mais aussi [prəfəs:ər]. La première variante appartient à la langue ordinaire, la seconde à la langue professionnelle ou d'apparat. De toute évidence il ne s'agit pas de distinguer ici et là entre des significations différentes: ce sont des systèmes différents de prononciation qui s'affrontent. On remarquera au reste qu'outre la consonne dure à l'avant de [ɛ] le second système offre d'autres traits qui le retranchent radicalement du système phonétique commun: gémination dans le corps d'un morphème, absence d'akanie. Pour ce qui est du flottement entre les réalisations molle et dure de la consonne (cf. encore [t'embr], [t'emp] et même [n'ɛp], etc.), rien de pareil ne peut être constaté à l'avant d'aucun autre timbre vocalique.

D'où cette conclusion: devant [e] l'opposition de consonne dure à consonne molle n'assume pas de fonction différentielle en système homogène, et par conséquent ə, comme tout ce qui répond phonétiquement à ə, doit rester en dehors de la description phonologique du système commun.

Présentation du vocalisme en deux trios: système B

Les trois voyelles и, ы et e présentent donc une propriété combinatoire commune: celle d'accompagner des consonnes qui dans cette position ne sont pas caractérisées phonologiquement par l'opposition de mouillure. Elles offrent corrélativement une même caractéristique articulatoire qui est celle de la rétraction labiale. Par ce trait¹⁴, il est possible d'opposer un

¹³ R. I. Avanesov, *op. cit.*, p. 207.

¹⁴ Il n'est pas fréquent que le trait de rétraction soit retenu comme un terme positif dans l'inventaire des traits vocaliques pertinents. On verra le parti qu'en tire Paul G a r d e dans la description du système finnois (*L'accent*, P. U. F. — Paris, 1968, p. 62 sqq.).

premier trio vocalique E, И et ЪI à un second trio A, O et Y, indifférent au trait de rétraction labiale, que ce trait soit exclu (pour O et Y, voyelles arrondies) ou qu'il soit facultatif (pour A). D'où ce schéma, qui prépare déjà la présentation des deux traits suivants:

	Trio I (voyelles rétractées)	Trio II (rétraction non pertinente)
(ϕ / recul)	И / ЪI	O / Y
(aperture →)	E	A

A l'intérieur de chacun de ces deux trios I et II, une voyelle s'oppose aux deux autres par son plus grand degré d'ouverture (voyelle basse): ainsi un second trait pertinent, celui de l'*aperture*, permet d'opposer d'une part en I E à И et ЪI, d'autre part en II A à O et Y.

Enfin les voyelles hautes, soit И et ЪI dans le trio I et O et Y dans le trio II, s'opposent en fonction de leur point d'articulation, ЪI et Y se caractérisant en regard de И et O par leur position de *recul*. Ce troisième trait pertinent achève d'ordonner entre elles les unités du système.

Il va sans dire que le fonctionnement de ces traits ne se comprend qu'au sein de la relation qui les intègre. Ainsi le trait d'aperture n'est distinctif pour E qu'en tant que ce phonème s'oppose à И et ЪI; le rapport serait inversé si E était opposé à A. Pareillement O, s'il était opposé à И, se caractériserait par son recul articuloire et non par l'absence de ce trait comme il arrive dans la relation O / Y.

Ce principe qui fonde la notion même de relation étant admis, la théorie B offre sur le tableau présenté en A les avantages suivants.

1) Le vocalisme n'est pas décrit comme un ensemble autonome intérieurement organisé en face d'un autre ensemble qui serait celui du consonantisme. Du fait même que la corrélation de mouillure reçoit ici un statut de corrélation intermittente, l'articulation des deux sous-systèmes, le vocalique et le consonantique, s'agence non plus dans un rapport de juxtaposition, mais dans un *rapport d'imbrication complexe*, plus propre à manifester la solidarité et la dépendance mutuelle des parties.

2) *L'exploitation des traits pertinents* est aussi complète que possible: chacun d'eux (soit *a* = rétraction ou non, *b* = aperture ou non, *c* = recul ou non) obtient en B la part qui correspond à la réalité physique du phénomène articuloire. Aucun de ces trois traits n'est considéré comme redondant ainsi qu'il arrive dans la présentation A soit pour le trait *a*, tenu pour redondant en sus du trait *c*, soit inversement pour le trait *c* tenu pour redondant en sus du trait *a*.

3) La description des traits pertinents est ordonnée suivant une hiérarchie descendant de *a* vers *b* puis de *b* vers *c*, et la relation est strictement définie sur chacun des niveaux comme une relation binaire. Par la le *principe de dichotomie*, négligé dans la présentation A, est scrupuleusement respecté en B.

La théorie B ne modifie pas la teneur des règles de réduction vocalique¹⁵. Elle oblige seulement à redistribuer l'énoncé des deux premières règles sous la forme suivante:

1) Après toute consonne les voyelles E et И se réduisent en [ɪ] par neutralisation de l'opposition afférente au trait d'aperture.

2) Après consonne dure les voyelles A et O se réduisent soit en [ɑ] au 1er degré de réduction, soit en [ə] au 2e degré de réduction, par neutralisation de l'opposition afférente au trait d'aperture.

3) Après consonne molle les mêmes voyelles A et O se réduisent en [ɪ] par neutralisation de l'opposition afférente au trait d'aperture et conjointement par neutralisation de l'opposition afférente au trait de rétraction.

Ces phénomènes de réduction obéissent exclusivement à deux types de pression mécanique, la principale s'ordonnant en paradigme (moindre énergie → centralisation articulatoire = en 1), en 2) et en 3)), la seconde s'ordonnant en syntagme (moindre résistance au conditionnement → assimilation progressive sous l'action de la consonne antérieure = en 3)). Ils produisent par conséquent des allophones et non pas des phonèmes autonomes.

Les faits de non réduction touchant ə (ou [e] après consonne dure) cessent d'être aberrants dans la théorie B, puisqu'ils sont considérés comme extérieurs au système commun.

On note enfin ce fait essentiel du point de vue de ce qui va suivre: ce sont les deux voyelles marquées du trait de recul articulatoire et elles seules qui échappent à la réduction vocalique.

Capacité structurale du membre d'opposition non marqué

Cette dernière observation apporte à la théorie B un appui décisif. Il apparaît en effet que sur chacun des trois niveaux caractérisés par le jeu d'une marque spécifique se vérifie le même principe cardinal: *le membre non marqué ou neutre de l'opposition possède, à l'exclusion du membre marqué, la propriété de s'articuler sur une opposition soit adjacente soit intégrante.* Voici point par point l'illustration de ce principe.

Pour le trait *a* (rétraction / non) le membre non marqué s'articule sur une opposition adjacente (consonne dure / consonne molle) mais non pas le membre marqué: l'opposition phonologique de consonne dure à consonne

¹⁵ On en trouvera l'exposé concis dans notre *Grammaire du russe* (op. cit.), qui s'inspire en partie du mécanisme exposé par Ljubomir Djurovič ("Fonematičeskaja interpretacija ruskogo bezudarnogo vokalizma", *Československá rusistika*, VIII (1963), fasc. 4, pp. 188—193).

molle, qui fonctionne statutairement à l'avant des voyelles A, O et Y, est neutralisée à l'avant des voyelles E, И et Ъ, constituantes du trio marqué.

Pour le trait *b* (aperture / non) le membre non marqué, c'est-à-dire la partie haute de chaque trio, sert de support à une sous-opposition intégrante (recul pour Ъ et Y / non recul pour И et O) qui se trouve neutralisée dans le membre marqué (soit E dans le trio I et A dans le trio II).

Pour le trait *c* (recul / non) le membre marqué (soit Ъ dans le trio I et Y dans le trio II) est celui qui n'admet pas d'allophone en position de réduction, contrairement à ce qui a lieu pour le reste du tableau.

Conclusion

La théorie B paraît l'emporter à la fois par sa meilleure adéquation aux réalités physiques observables et par sa plus grande ductilité opératoire. Mais elle est surtout digne d'intérêt dans la mesure où elle permet de présenter cette proposition de caractère général, réciproque strictement motivée du principe énoncé plus haut: *le terme marqué d'une opposition phonologique en est toujours le terme non implexe*¹⁶.

Centre Universitaire Expérimental de Paris—Vincennes

---

¹⁶ L'implexion se définirait alors comme la propriété de s'articuler sur une opposition adjacente ou intégrante. On verra dans un ordre différent les thèses de B. Trnka sur les oppositions morphologiques (*Morfologické protiklady*, Prague 1958).

VIEUX-SLAVON RANA «PLAIE»
ET LATIN RĀNA «GRENOUILLE»

Joseph Wallfield

Dans la philologie comparée les ressemblances sont plutôt trompeuses que rassurantes. C'est évidemment pourquoi jusqu'ici personne n'a songé à comparer le nom latin *rāna* «grenouille» avec le mot vieux-slavon *rana* «plaie, blessure,» à côté du quel il existe dans tous les idiomes slaves un autre vocable *rano* «matin, de bonne heure.»¹ Ces trois notions, en apparence si éloignées l'une de l'autre, ont néanmoins une étymologie commune, ainsi que je vais démontrer dans le présent article.

D'abord je citerai les formes des deux mots dans les langues slaves:

vieux-slavon	rana	rano
grand-russe	rána	ráno
blanc-russe	rána	rána
ukrainien	rána	ráno
polonais	rana	rano
kachoube	rena	renc
bas-sorabe	rana	rano
haut-sorabe	rana	rano
polabe	rāno	rānū
tchèque	rána	ráno
slovaque	rana (gén. pl. rán)	ráno (gén. pl. rán)
slovène	rána	ráno
serbo-croate	rāna	rāno
bulgare	rána	ráno
macédonien	рана	рано

Il s'agit à coup sûr d'un seul vocable, sauf la désinence qui est du genre féminin dans le premier exemple et du neutre dans le second. En poursuivant les filiations sémantiques on retrouve en vieux-slavon et dans les langues modernes une autre série de mots ayant la signification primitive «plaie, blessure,» qui s'est développée en deux sens, celui plus étroit de

¹ Il y a plus d'un siècle que Felix Korn rattachait latin *rana* au mot slave *rano*, mais en les dérivant erronément d'un thème *ruc «luire,» voir F. Nork (pseud.), *Etymologisch-symbolisch-mythologisches Real-Wörterbuch*, II (Stuttgart 1844), p. 68.

«ulcère, abcès» et celui plus large de «dommage, infortune.» Je les citerai à leur tour:

vieux-slavon	vrědъ
grand-russe	вѣред
blanc-russe	вѣрад
ukrainien	вѣред
polonais	wrząd
kachoube	vřòd
bas-sorabe	(w)řod
haut-sorabe	brjód
polabe	—
tchèque	vřed
slovaque	vred
slovène (arch. et dial.)	vrèd
serbo-croate (arch. et dial.)	vrěd, vrijed
bulgare	вредá
macédonien	повреда

La juxtaposition des trois séries permet de dresser la table suivante:
 leton *varde*, lituanien *varlė*, latin *rāna* «grenouille»
 arménien *gort*

grec ὄρθρος «l'aube, le point du jour»

persan *bālū* «verruie,» letton *apviāde* «tourniole,» vieux-slavon *vrědъ* «plaie, dommage,» grec ῥώδιγγες «contusions,» vieux-norais *varta*, néerlandais *wrat*, «verruie»

vieux-slavon *rano* «matin, de bonne heure»

vieux-slavon *rana* «plaie,» albanais *varrë*, «plaie, ulcère, balafre,» sanscrit *vraṇás* «plaie, ulcère»

Le lien sémantique entre tous ces mots est facile à deviner, si l'on se rappelle les vers de La Fontaine:

Une Grenouille vit un Boeuf
 Qui lui sembla de belle taille.
 Elle, qui n'était pas grosse en tout comme un oeuf,
 Envieuse, s'étend, et s'enfle, et se travaille
 Pour égaler l'animal en grosseur . . .²

La grenouille doit son nom à sa faculté, devenue proverbiale, de gonfler sa peau, cf. les expressions *inflat se tamquam rana*³ et *pučiasi, kaip varlė prieš jautį*,⁴ dont celle-ci fait allusion à la fable d'Esopé intitulée le Boeuf et le Crapaud.⁵ L'aube est le temps où le disque du soleil se lève sur

² La Fontaine, *Fables*, I, iii.

³ Pétrone, 74, 13.

⁴ Alfred Senn et Anton Salys, *Wörterbuch der litauischen Schriftsprache, Litauisch-Deutsch*, V (Heidelberg, 1966), p. 219.

⁵ Ben Edwin Perry, *Aesopica, I: Greek and Latin Texts* (Urbana, 1952), p. 476

l'horizon, et la dénomination de la plaie dérive de l'enflure et de l'inflammation qui font suite aux contusions et aux meurtrissures. Le thème verbal est attesté en sanscrit *várdhatē* «élever, faire croître,» avestan *varədaiti* «croître.»

Il s'agit sans doute d'un groupe polysémantique indo-européen de haute antiquité, puisque le verbe dont tous ces mots sont issus n'a conservé sa valeur originare qu'en sanscrit et en avestan, et la signification primitive des dérivés n'était plus transparente dans les langues où ils sont historiquement attestés. L'auteur romain Varron, par exemple, n'y a vu qu'une onomatopée: *rana ab sua dicta voce*,⁶ explication que l'on trouve répétée dans plusieurs dictionnaires étymologiques modernes.⁷ Même en sanscrit le rapport entre *uranás* «plaie, ulcère» et *výddhi* «enflure (du corps); croissance (de la lune)» ne fut pas compris par les grammairiens indigènes et n'est pas cité par les étymologistes des langues européennes,⁸ bien que ce soit le lien formel qui confirme toute l'analyse.

Une autre preuve nous en est fournie par deux lemmes d'Hésychius: ῥώδιγγες· πληγαὶ ὕφαιμοι διακεκομμένα, οἱ δὲ μώλωπες et σμῶδιγξ· ὕφαιμος μώλωψ, ὁ τῆς πληγῆς τύπος. Ces définitions précisent que le sens de ῥώδιγγες était «tumeurs provenant d'une contusion, contusions,» et c'est ce genre de plaies dont l'enflure est un trait caractéristique.

L'albanais exhibe aussi un verbe *uras* «tuer, blesser, meurtrir» et un adjectif *vrashëm*, «nuisible, ruineux, désastreux, mordant, blessant,» qui indiquent l'évolution sémantique de ce groupe de dérivés, c'est-à-dire enflure > contusion > blessure > blessure mortelle.

Il faut ajouter quelques remarques sur les autres formes précitées. En lituanien *varlė* présente l'secondaire pour *d*, alors que le verbe *virti* signifie «bouillir, faire cuire»;⁹ la valeur sémantique de ce dernier est éclaircie par le mot français *bouillabaisse*.

Le grec possédait originairement *Fóρρορος, attesté par les dérivés βορραγορίσκια: χοίρεα κρέα, καὶ μικροὶ χοίροι βορραγορίσκοι. Λάκωνες; les cochons de lait étaient ainsi appelés en dialecte laconien ἐπεὶ πρὸς τὸν ὄρθρον πικράσκονται, parce qu'on les vendait vers l'aube.¹⁰

(no. 376). Une liste des versions de cette fable se trouve dans A. C. M. Robert, *Fables inédites des XIIIe, XIIIe et XIVe siècles, et Fables de La Fontaine* (Paris, 1825), I, 13.

⁶ Varron, *De lingua Latina*, V, 78.

⁷ Le plus récent: Alfred Ernout et Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, 4e éd. (Paris, 1959), p. 564.

⁸ Le plus récent: Hjalmar Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, II (Heidelberg, 1966), p. 667. Václav Machek comparait lituanien *varlė* et vieux-slavon *vrědo*, mais ne voyait pas les mots apparentés dans leur ensemble, *Studie o tvoření výrazů expresivních* (Prague, 1930), p. 124.

⁹ Oskar Wiedemann, "Etymologien." *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen*, XXVII (1903), 249.

¹⁰ Johannes Schmidt, "FOTI," *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, XXXIII (1895), 456—57; Evald Lidén,

En persan *bālū* «verruie»¹¹ correspond parfaitement à la série germanique: vieux-norais *varta*, islandais *varta*, suédois *vårta*, norvégien *vorta*, danois *vorte*, féroïen *vorta*, vieux-haut-allemand *warza*, haut-allemand *Warze*, vieux-frison *warte*, néerlandais *wrat* et afrikaans *vrat* (avec méatèse), anglo-saxon *wearte*, anglais *wart*. Vieux-slavon *vrědъ* et grand-russe *вѣредъ* < *vārd— en slave commun.¹² Toutes ces formes sont issues de la racine **ward-*, **wardh-*, **werd-*, **word-*, **wordh-* «s'enfler, se lever.»

En revanche, latin *rāna* et vieux-slavon *rana* et *rano* sembleraient dériver d'une forme **wrān-*,¹³ alors que sanscrit *vranās* et albanais *varrë* seraient des reflets de **wran-*. Breton *ran* et vieux-irlandais *rán* sont considérés comme des mots d'emprunt au latin et ils ne possèdent donc aucune valeur indépendante.¹⁴

En marge de la famille indo-européenne, le judéo-araméen présente les mots inexplicables 'ūr'd'ān, 'ūr'd'ān, 'ūr'd'āh, «grenouille», et le syriaque a dans la même signification la forme 'ūr'd'ā,¹⁵ peut-être un emprunt à l'arménien ou à quelque autre parler de l'Asie Mineure; < **wordo-* avec assimilation partielle à la racine sémitique *rd'*, cf. arabe *ardagha* «être limoneux, tremper,» *irtadagha* «s'embourber,» *radghatun* «limon, vase.»

Un parallèle sémantique au sens de «plaie, blessure» peut aussi se trouver dans l'arabe *kalama* «blesser» à côté de *kalkala* «s'enfler.»

Toutes ces considérations soulignent la nécessité, dans les études étymologiques, d'envisager les mots comme des éléments d'une structure sémantique, d'une mosaïque verbale qui reflète une petite partie de la culture; qu'ont créée les parleurs de la langue qu'on examine, car ce n'est que parce qu'on a procédé que l'on pourra jeter une nouvelle lumière sur maint problème encore obscur et embarrassant, mais capable d'être résolu si l'on l'aborde dans toute sa complexité. Dans cet article j'espère avoir établi l'existence du groupe polysémantique *plaie* ~ *matin* ~ *grenouille* qu'ont hérité les langues indo-européennes des temps les plus reculés.

New York

“Ein baltisch-slavisches Anlautgesetz,” *Göteborgs Högskolas Årsskrift*, V, 4 (1899), 23—24. L'explication du mot est prise dans Athénée, IV, 140 b. Cf. aussi Oswald Szemerényi, “Slavic Etymology in Relation to the IE Background,” *Welt der Slaven*, XII (1967), 268—73.

¹¹ Paul Horn, *Grundriss der neupersischen Etymologie* (Strasbourg, 1893), pp. 39—40.

¹² George Y. Shevelov, *A Prehistory of Slavic: The Historical Phonology of Common Slavic* (New York, 1965), p. 400. Je prends cette occasion pour remercier le professeur Shevelov de l'instruction précieuse qu'il m'a donnée.

¹³ L'étymon proposé par Wiedemann, p. 249.

¹⁴ Kuno Meyer, “Loanwords in Early Irish,” *Revue celtique*, XII (1891), 467.

¹⁵ Jacob Levy, *Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim*, 2e éd. revue et corrigée par Lazarus Goldschmidt (Berlin et Vienne, 1924), I, 161; III, 696; R. Payne Smith, *Thesaurus Syriacus*, I (Oxford, 1879), col. 92.

KOCHANOWSKI VERSUS DESPORTES:
A SIXTEENTH-CENTURY FRENCH-POLISH POETIC DUEL

Wiktor Weintraub

The literature of international abuse is depressing reading. It displays hatred of the foreign and the unusual, doing this more openly since it is usually clothed in patriotic respectability. Nevertheless, it can be highly instructive. It shows us, in a dramatic foreshortening, the divergences of different national cultures and the clashes of various mentalities, all the more so when it is good literature and when the polemicists manage to convey their feelings and make their barbs truly sharp.

Such is the case of the literary duel of two sixteenth-century poets, the Frenchman Philippe Desportes and the Pole Jan Kochanowski, which came as an aftermath of the ill-fated election of Henry d'Anjou, a brother of the French King Charles IX. Cultural and political ties between sixteenth-century France and Poland were not too close. Most educated Poles spoke Italian, some could speak German, but French was virtually unknown. And the French knew still less about the Poles.

This aura of remoteness helped, in a way, the election of the French prince. There were no smarting memories, and the Polish gentry could swallow the exorbitant promises of the French agent, Bishop Montluc, making the ensuing mutual disappointment the more bitter.

The task of the new King was, to be sure, not easy. Stemming from an absolutist court, he was to become the ruler of a gentry republic with articulate, unruly, independent-minded subjects. His own country was rent by a religious war and he was personally involved in the persecution of the Huguenots; on the other hand, a large percentage of Polish gentry were Protestants, who enjoyed equal rights. Lacking an understanding of Polish conditions, King Henry did next to nothing to meet his new subjects even halfway.

The misunderstandings and frictions began the moment the King set foot on Polish soil. He had left Paris on November 4, 1573¹ with a very

---

¹ See Jacques Lavaud, *Un poète de cour au temps des derniers Valois. Philippe Desportes (1546—1606)*, Paris, 1936, p. 213, with reference to printed and ms. sixteenth-century itineraries of the journey.

large retinue. One of the courtiers accompanying him as secretary of the Royal Chancellery was his favorite court poet and "mignon," Philippe Desportes. The journey through the German states, interrupted by numerous receptions, was slow, and the French cavalcade reached Poland in the second half of January, in the midst of a severe winter. Thus the Polish climate contributed mightily to hardship and bitterness. The Poles were ceremonious. Over and over again, they greeted their new King with elaborate speeches, of which some must have been fine — the sixteenth century was the golden age of Polish oratory; but to enjoy them in bitter frost, in the midst of a tiresome journey, was another matter.

There were problems of living quarters for such a large retinue as well. The King and some of the dignitaries accompanying him were lodged in local castles and manor houses. Most courtiers had to satisfy themselves with spending nights in peasant huts. To make things worse, in severe winters the peasants used to keep their cattle and poultry in their living quarters.

The French reached Cracow on February 16. The capital was already full to overflowing with gentry gathering for the coming coronation, and a number of Frenchmen had to wait for almost two days in the Cracow streets until the Marshal found lodgings for them, not a trifling matter in the middle of February. The Marshal, Jan Firlej, a Calvinist and a staunch opponent of King Henry, most probably did this on purpose to annoy the French. Świętosław Orzelski, the author of a detailed chronicle of these years, himself a Protestant, is duly scandalized by such behavior on the part of his coreligionist.²

Soon after the King had arrived in Cracow, news reached him about the critical state of health of Charles IX. Henry was biding his time waiting for his brother's death, the signal for his return to France. Thus, knowing that his stay in Poland would be of short duration, he did not exert himself in order to come to terms with Poland's political and social mores. He did not mix with Poles, discharged his duties perfunctorily, and spent most of his time playing cards and on debauchery. All this could not fail to scandalize the Poles.

On June 14th, 1574, the expected news of the death of Charles IX (which had occurred May 30th) reached Cracow. In the night of June 18th—19th, the King left Cracow stealthily without taking leave of his Polish subjects. And that was the end of his ephemeral reign.

Soon after the coronation which had taken place on February 19th, most Frenchmen, after having heard disquieting news about Charles IX, had left Cracow.³ But Desportes was not one of them. He later fled Poland,

---

² Świętosław Orzelski, *Bezkrólewia ksiąg ósmioro, 1572—1576*, ed. by E. Kunz (Scriptores Rerum Polonicarum, XXII), Cracow, 1917, p. 174.

³ Orzelski, *op. cit.*, p. 204.

together with his King, in June. We know that he was in the royal retinue in Venice, and most probably he reached France together with his sovereign on September 5th.⁴

Two years later, in 1576, Desportes published his squib against Poland, *Adieu à la Pologne*.⁵ It is a poem full of verve, ebullience and mischief. One senses in it the tremendous relief Desportes felt upon leaving Poland, that cold, inhospitable and so-eminently-foreign country. He had spent no more than five months in Poland but that did not restrain him — as in the case of most casual tourists in any epoch — from making wide generalizations. He happened to stay in Poland during the winter, and thus Poland became, in his presentation, a chilly vestibule to Siberia, “*plaines desertes / Tousjours de neige ou de glace couvertes*.”

People in Poland, we learn farther on, live crowded together with their animals, their manners are crude and their cities wretched. Then comes the enumeration of Polish national features:

Barbare peuple, arrogant et volage,
Vanteur, causeur, n'ayant rien que langage (v. 19—20).

The amusing thing here is that, in popular Polish representation of foreigners, lightmindedness, arrogance, talkativeness and boastfulness are the features usually attributed to — Frenchmen.⁶ For “*n'ayant rien que language*” we must thank the numerous addresses of welcome to which Desportes was exposed.

The only enjoyment of Poles, our poet goes on, is the bottle. They drink intemperately. This must have been a widespread French prejudice, as is shown in the French colloquial sayings “*saoul (soûl) comme un Polonais*” and “*boire comme un Polonais*.”⁷

Then comes the most malicious part of the poem. The Polish gentry, in the sixteenth century, was primarily a class of grain growers and exporters. Owing to excellent conditions for the export of grain, their cultivation of land became more and more intensive in the course of the century and they enriched themselves. But somehow they were ashamed, as the literature of the period amply proves, of their economic activities, and insisted on presenting themselves as the knightly class. They justified their privileges by their military duties, and in order to stress their knightly character

---

⁴ Lavaud, *op. cit.*, pp. 221—225.

⁵ The best critical edition in Philippe Desportes, *Diverses amours et autres oeuvres mêlées*, ed. by V. E. Graham, Genève-Paris, 1963, pp. 151—153.

⁶ Cf. texts quoted by Stanislaw Kot in *Nationum proprietates*, Oxford Slavonic Papers, VI (1955), p. 8 (“*Francuz zaś gladki, lekki i zawzięty*”), and in ‘*Descriptio gentium di poeti polacchi del secolo XVII*’, Ricerche Slavistiche, VI (1958), pp. 155—156 (“*Animo leves*,” “*lingua procaces*,” “*vani*”).

⁷ See Walter Gottschalk, *Die sprichwörtlichen Redensarten der französischen Sprache*, Heidelberg, 1930, Vol. I, pp. 430—431.

they used to carry arms.⁸ Desportes at one stroke denies them both affluence and a martial spirit. The Polish cavalry with its winged armor (“*maint plumage et mainte aile*”) and lances strikes him as preposterous. If Poland enjoys peace, he argues, it is not owing to the military prowess of the Poles but simply because the country is too poor to invite invasions. The Turks leave them in peace because they prefer Cyprus (conquered in 1571) and Candia (Crete), both more attractive countries. Similarly, even the Germans do not deign to invade Poland.

The poem ends with a compliment to King Henry. It is for his sake that the poet went to that “desert” and spent nine months outside France. May the Heavens quickly give Henry another country over which to rule. He, Desportes, would never return to Poland, although his heart would burn with longing after Henry:

Face le Ciel que ce valeureux Prince
Soit bien tost Roy de quelque autre province,
Riche de gens, de citez et d'avoir:
Que quelque jour à l'empire il parvienne,
Et que jamais icy je ne revienne,
Bien que mon coeur soit brulant de le voir (v. 49—54).

There is, in the poem, an inner contradiction which has baffled the scholars dealing with it. Desportes stated in it that he had spent more than nine months outside France. That would mean that the poem had been written after he returned to France. But at that time, Henry d'Anjou was already King there, and thus the last lines of the poem with their vague hope that, perhaps, one day Henry would obtain a country other than Poland to reign over (“*Que quelque jour à l'empire il parvienne*”) do not make sense.

Stanisław Kot, in his magisterial study of *Adieu à la Pologne* and its echoes in Poland,⁹ surmised that Desportes must have left Poland before his sovereign and that he must have been back in France by June of 1574. He also puts the date of King Henry's and Desportes' departure from France in advance of the actual date — in September of 1573, relying on a false date given by Orzelski.¹⁰ The poem, he argues rightly, must have been written before the news of the death of Charles IX reached the poet, probably in May of 1574.

Now, however, after the publication in 1936 of Lavaud's book on the French poet, containing a quite detailed biography, we know for sure

⁸ A good discussion of this attitude in a Western language is to be found in Andrzej Zajączkowski's *Cadres structurels de la noblesse*, *Les Annales*, XVIII (1963), pp. 88—102.

⁹ Stanisław Kot, *Adieu à la Pologne*, *Silva Rerum*, IV (1930), pp. 49—75. The paper reprints all the relevant Polish literary texts, and they are quoted here after it.

¹⁰ Orzelski, *op. cit.*, p. 157.

that Desportes stayed in Cracow with his master until the night of the flight, or June 18th.¹¹ Thus, Kot's supposition is untenable. Lavaud himself is quite perplexed by the contradictions of the poem. He tries several hypotheses: that, on the way back to France, Desportes left Henry and reached France at an earlier date than his King; that he might have written the *Adieu* for somebody else; that he was about to leave Cracow before June 14th, the day Frenchmen there learned about the death of Charles IX, but then decided to stay in Poland. But none of these explanations leaves him satisfied. And finally he gives up:

On voit combien la genèse de l'*Adieu à la Pologne* demeure obscure. Quelle hypothèse que l'on avance, on se heurte à de nouvelles objections.¹²

It seems, however, that the Latin translation of Desportes' poem, by an anonymous Pole, can help us in finding a solution. The translation is entitled *Valedictio Poloniae per quendam Gallum*.¹³ As the title indicates, the translator did not know the name of the French poet. That Latin translation must have been made in 1575 at the latest, because a Polish answer to Desportes' poem, written in 1575,¹⁴ is obviously based on it and in one place quotes it. Thus, the poem was translated into Latin prior to its publication in French, and the translation must have been based on an early manuscript copy which did not contain the name of the author.

The translation, in hexameters, is not free from some amplifications but is fairly accurate, except for two instances. One of them is quite telling. In the Latin text we learn that the author of the poem spent not nine but seven months outside France:

Septima iam sese complevit Cynthia, dum me
Henrici coelo geniti inter sidera ductum
Imperiis, deserta tenent [...] (v. 48—50)

It is highly improbable that the translator would improve on the original text here. In the version that was the basis for his translation, he must have read "sept mois." And, once we accept that such was the original wording of the passage in question, all the discrepancies disappear.

Desportes left Paris early in November, 1573. The poem must have been written in Cracow seven months later, early in June, at the time the French knew that King Charles was on his deathbed and expected, from day to day, the news of his death (which reached them June 14th) — the news that would be a signal for the journey home. At that time Desportes

¹¹ Lavaud, *op. cit.*, p. 221.

¹² *Ibid.*, pp. 226—227.

¹³ The text in Kot, *loc. cit.*, pp. 56—57.

¹⁴ The poem was not dated, but its author stated there, line 135 (Kot, *loc. cit.*, p. 62), that the French religious war, started in 1562, had already entered its fourteenth year (Cf. Kot, p. 59).

already knew that Henry d'Anjou would soon succeed his brother as the King of France. But to say this explicitly would have been most improper. Thus he made use of a vague formula: "*Que quelque jour à l'empire il parvienné.*" Later on, in 1576, when Desportes decided to publish his poem, it must have come into his mind that, in fact, he spent two long months more abroad — the journey home via Austria and Italy was slow and leisurely — and he changed "sept mois" to "neuf mois" without, however, changing the final lines of the poem.

How could Desportes' poem have reached Poland before publication? A copy of it might have been sent from France by some Huguenots as proof of hostility towards Poland in the royal entourage. At that time political contacts between Polish Protestants and French Huguenots were quite close.¹⁵ And since the poem originated in Poland, it is highly possible that a copy of it had already fallen into Polish hands in 1574, after the Frenchmen had left the capital. It is quite likely that the poem, which expressed with such verve the feelings many a Frenchman must have shared with Desportes, circulated among the courtiers, and we know from Orzelski that the Poles searched the royal quarters in the Cracow castle after Henry's flight.¹⁶

The poem obtained great notoriety in Poland. First of all, it was translated into an intelligible language, in other words into Latin. From Latin in was translated, with some additional amplifications, into Polish. Both the Latin and the Polish version circulated in manuscript copies and provoked two Polish replies: one, anonymous, in Polish and the other, by Kochanowski, in Latin.¹⁷

There was a certain ironic note in such popularity, since prior to *Adieu à la Pologne* hardly any French poetic text found its way to Poland, the only exception being a short and trifling French love song, *Pieśń z francuskiego przelożona*, translated by an anonymous Protestant poet in the Sixties.¹⁸

We know for sure that it was the Latin translation, and not the French original, that served as the basis for the Polish version of the poem, as well as the two poems written in order to refute its accusations and insinuations. The Latin translator in one place misunderstood the French text.

---

¹⁵ See Waclaw Sobieski, *Polska a hugonoci po nocy św. Bartłomieja*, Cracow, 1910.

¹⁶ Orzelski, *op. cit.*, p. 240.

¹⁷ The texts in Kot, *loc. cit.*, pp. 60—65 (the anonymous poem in the vernacular) and 67—70 (Kochanowski). Kochanowski's poem can be found as well in the collective ed. of his Latin poems: Joannis Cochano-vii *Carmina latina*, ed. by J. Przyborowski, Warsaw, 1884, pp. 354—361. None of these two modern reprints gives a correct text of the poem. See emendations in G. E. Senger's *K latinskim stixotvorenijam Jana Kocvovskogo*, Kiev, 1904, pp. 5—9.

¹⁸ *Anonima protestanta XVI wieku erotyki, fraszki, obrazki, epigramaty*, ed. by L. Chrzanowski, B. P. P., No. 43, Cracow, 1903, p. 138.

Line 52, "*Que quelque jour à l'empire il parviennne,*" he interpreted as the expression of the Frenchman's wish that one day Henry might be elected the German emperor:

[...] *faciatque sui te
Imperii concors Germania tota potentem* (v. 56—57).¹⁹

The misunderstanding was due most probably to the fact that, for Poles, "imperium" in contemporary political terms meant above all the German Empire. But it might also have been a free interpretation of the text not completely devoid of a factual basis. In 1572, Charles IX sent his diplomatic agent, Schomberg, to the German Protestant princes in order to find out what would be their attitude to his brother's candidacy to the Polish throne and whether he had chances of being elected German Emperor after the death of Maximilian II, who at that time was already ill.²⁰ The news of this diplomatic move might well have reached Poland.

Now, we find the same mistranslation in the Polish version of Desportes' poem ("*Acz cię i wszystko Rzesza za pana obierze,*" v. 67)²¹ as well as in Kochanowski's ("*Magna suum potius vobis Germania regnum / Deferat,*" v. 128—129).²² As for the anonymous Polish poet answering Desportes, we have already noticed that he quoted Desportes from the Latin translation.

That Polish poem, *An Answer by a Pole to an Obscene Frenchman* (*Odpowiedź przez Polaka wszetecznemu Francuzowi*) was written by a Protestant who attributed the election of Prince Henry to the machinations of a "cruel papacy," which wanted "treacherously" to destroy Lutherans through the new king-elect. The poem is longwinded, almost five times as long as Desportes' *Adieu*. And it is not free from a certain naiveté. Nevertheless, it is remarkable on two counts. Its author, although stung to the quick, displays an intellectual honesty quite unusual in such circumstances, and whenever he sees a grain of truth in Desportes' abuses, he does not swerve from admitting it. Desportes derided the Poles for keeping domestic animals and poultry in their living quarters in winter. The Pole makes the reservation that such a thing happens only with poor people, but he does admit that it can make a stench. He would also admit that Polish architecture cannot compare in splendor with French. Still more remarkable is another example: The French poet upbraids the Poles for being intemperate drunkards. The Pole concedes, with sorrow, that the accusation is right and decries that unfortunate habit of his compatriots (v. 107—117).

¹⁹ Kot, *loc. cit.*, p. 57.

²⁰ See instructions given to Schomberg published by Marquis de Noailles, *Henri de Valois et la Pologne en 1572*, Paris, 1867, Vol. III, p. 285.

²¹ Kot, *loc. cit.*, p. 59.

²² Kot, *loc. cit.*, p. 70.

Moreover, our author turns out to be a man well-traveled in foreign countries and remarkably knowledgeable about them. He has traveled in France and in England. He knows that in the north of France the climate can be quite severe. And, in connection with the climate, he argues, quoting Lucan as his authority, that northern nations are known for being brave. Poland's neighbors know what to think about such bravery.

While in London, the author had visited the royal tombs in Westminster Abbey and had noticed the inscriptions commemorating English victories over the French. That leads us to his historical exemplification, which is quite impressive. He knows not only about the imprisonment of François I and the French defeats in Italy and Flanders, but registered the French setbacks in America as well. In 1562 the French tried to settle in Florida. A second, more successful attempt was made in 1564. The settlement was, however, shortlived because in the following year the Spaniards destroyed it and massacred most of the settlers.²³ Our author is well aware of this fact and lists Florida among French losses (v. 157).

Desportes derided Poland as a poor country. Poland, our author admits, cannot boast houses as rich as those of France. But is Poland poor? There is plenty of cheap food and, thanks to exports, the country has enough gold and silver. Moreover, much more important than wealth is freedom, the feeling of security, and it is in this respect that Poles can look down on the French. There is also more decency and honesty in Poland than in France.

The "poem" is rambling, its lines are pedestrian, but the poet's voice, although angry, remains reasonable and truthful.

With Kochanowski's poem it is different. The poem is brilliant and vicious.

Kochanowski knew France from the short visit which ended his *Lehr- und Wanderjahre*. We know about this trip from the Latin elegy (III, 8), addressed to a certain Carolus with whom the poet visited the country. The elegy is conventional but by no means anti-French. The poet has high words of praise for Ronsard, and bewails the death of Henry II, who perished in a tournament accident shortly after Kochanowski had left France.

Once Henry was elected King of Poland, Kochanowski greeted his election with enthusiasm. He wrote a solemn ode, *Ad Henricum Valesium regem in Galliis morantem* (*Lyr.* 1), urging the king-elect to hasten to Poland, anticipating great military achievements for the new ruler. In this anticipation he already calls the addressee of the poem "great king," "*Henrice, regum maxime.*" Early in 1574, Kochanowski commemorated the new King's arrival in Poland with two panegyric Latin epigrams (*Epigr.* 100,

---

²³ See "French in Florida" in *Dictionary of American History*, ed. by J. T. Adams, New York, 1940, Vol. II, p. 288.

101). Finally, in a short vernacular poem (*Fraszki*, III, 69) he thanked one of the Polish envoys for bringing "the famous king" to the country.

After the new King had fled the country, the majority of Poles were incensed against him and claimed his deposition. Some, however, mostly Catholic senators, clung to the idea that he would one day return to Poland and resume his royal duties there. It seems that Kochanowski sided with them. In a political ode written in 1575 in connection with the convocation at Stężyca, *In conventu Stesicensi* (*Lyr.* 3), although he was already taking into account the possibility that it might become necessary to elect a new king, he still prayed to God for Henry's return:

Ita, o deorum magne, velis, pater,
Ut constituta pace potentium
Per rura Francorum Polonas
Rex properet remeare in oras (v. 17—20).²⁴

No single political event evoked so many echoes in Kochanowski's poetry as the election of the French prince to the Polish throne. The more bitter was the poet's disappointment, which he vented in a Latin poem, *Gallo crocitantī 'amojdē*. The tone of the poem is bitter and biting. Kochanowski was well aware of this: he was repaying "a vicious poem by another vicious poem" (*Respondet, pensatque malo mala carmina versu,*" v. 119). He reminded the Frenchman of the Sicilian Vespers and he made a smarting allusion to the St. Bartholomew Night: in Poland, if someone is drunk, he is sure to awaken safely the next day; in France, he may well be murdered in his sleep. He accused the French of being vainly boastful, treacherous, flighty, and lacking in martial spirit.

As the title already indicates, the poet plays on two meanings of the Latin *Gallus*, the one being "Frenchman," and the other, "cock." But Kochanowski, good classical scholar that he was, made use as well of a third meaning of the word. The classical world knew a sect of castrates, called *Galli* in Latin.²⁵ Kochanowski refers to them in the most vicious passage of the poem:

O vere Galli: nam quorsum est dicere Gallae
Maeonio ritu: Galli, inquam, quaerite coelum
Mitius, et patriam cursum convertite ad Idam.
Tympana quo raucoque vocat vos tibia cantu,
Et th'asus tremulis ululans per Dindyma linguis,
Ite sacrum aucturi numerum, famulique Cybelles,
Magnam semimari matrem stipate corona.
Terra viros haec poscit, [. . .] (v. 28—35).

Kochanowski took the elements of imagery for this passage and, probably the whole idea of that particular meaning of the word *Galli*,

²⁴ *Carmina latina*, p. 262.

²⁵ See F. Cumont in Pauly-Wissowa *Real-Encyclopädie*, XIII (1910), pp. 674—682.

from the weird poem by Catullus on the castrate, Attis (63). From Catullus came also such details of imagery as the proper names "*Ida*" (see: Catullus' poem, v. 30), "*Dindyma*" (*Dindymenae dominae*, v. 13), "*famulique Cybelles*" (*Cybeles famula*, v. 68), "*tympana*" (v. 21), "*thiasus*" (v. 28), "*tibia*" (v. 22), and the playing with genders, "*Gallae*" (v. 34).²⁶ He might also have remembered, as the mention of "hoarse voices" of Dindyma's worshippers would indicate, Juvenal's strong abusive passage:

Ecce furentis
Bellonae matrisque deum chorus intrat et ingens
Semivir, obsceno facies reverenda minori,
Mollia qui rapta secuit genitalia testa
Iam pridem, cui rauca cohors, cui tympana cedunt
Plebeia et Phrygia vestitur bucca tiara (VI, v. 511—516).²⁷

The passage on *Galli*, in *Gallo crocitanti*, is learned and vigorously written; one cannot deny, however, that with it Kochanowski stooped to a rather base type of abuse, branding the adversary as sexually deficient.

As a companion piece to *Gallo crocitanti*, Kochanowski also wrote another Latin poem, *De electione, coronatione et fuga Galli*,²⁸ a sort of apologue deriding the King. Here Henry is presented as a cock who, when elected King, wanted to impress the Poles by his song and provoked such a storm of laughter that, frightened, he flew out of a window. The poem, rather silly, is another proof of strong anti-French feelings which eventually got the better of the poet.²⁹ The work was dedicated to Mikołaj Firlej, a brother of Jan Firlej, that same dignitary who let the Frenchmen of the royal retinue freeze for two days in the streets of Cracow.

One assumes that Kochanowski, who in the Seventies was already writing primarily in Polish, resorted, in *Gallo crocitanti*, to Latin in order to reach foreign readers. But this is hardly the case, because he never published his anti-French poems. *De electione, coronatione et fuga Galli* was found at the end of the nineteenth century and published for the first time only then. As for *Gallo crocitanti*, the poem was published in 1612, more than a quarter of a century after Kochanowski's death.

It was otherwise with poems in praise of King Henry. The solemn ode addressed to him was published for the first time in 1580 in the collection

²⁶ Catullus' poem is quoted here after *Catull*, ed. by W. Kroll, 4th ed., Stuttgart, 1960, pp. 129—140.

²⁷ *Iuvenalis Satirae*, ed. by C. F. Hermann, Leipzig, 1914, p. 41.

²⁸ The poem was not included in the 1884 edition of *Carmina latina*. It was printed by G. E. Senger in *Dve peterburgskie rukopisi latinskix stixotvoerenij Jana Kochanovskogo*. Zapiski Imp. Adak. Nauk po ist.-filol. otd., Series 8, Vol. 7, No. 1 (1905), pp. 6—8.

²⁹ The disappointment with the French also left one small but telling trace in Kochanowski's Latin elegies. In the first draft of *El. I*, 11, published by Senger, *loc. cit.*, p. 17, Kochanowski wrote that no allurement of France will be strong enough to separate him from his beloved: "*Gallica non tanti est regna videre mihi*" (v. 21). In the final printed text, *Carmina latina*, p. 34, "*Gallica regna*" was substituted by "*Itala regna*."

Lyrical. And Kochanowski did not cross out the stanza in which he prayed to God for Henry's return in yet another poem, published simultaneously, although the sentiments expressed in both poems must have sounded, in 1580, as a mockery of his true feelings. Similarly, he did not exclude the two epigrammatic tributes to King Henry from a collection of his epigrams published in 1584. It may be that the poems were preserved just because they were so conventional, were the sort of stuff poets were expected to write on such an official occasion. Nobody would expect a special personal involvement of the poet, and the poems could be judged on their formal merits only. Since the two anti-French poems explored puns connected with various meanings of the Latin word, *Gallus*, they could not but be written in Latin. They were destined for private consumption only. Although *Gallo crocitanti* is one of the most brilliant of Kochanowski's Latin poems, the poet must have had qualms about publishing it. One can understand why.

Harvard University

SOME OBSERVATIONS OF STRUCTURE IN LANGUAGE CONTACT

Paul Wexler

The purpose of this paper is to explore the interrelationship of language structure and the attitudes of speakers towards the source language in the integration of foreign words. W. D. Whitney, writing in 1881, called attention to language structure as an important factor which can determine the possibility of integration of foreign words in a host language:

It... seems a fair and obvious inference that the more discordant the structure of the borrowing language and the language borrowed from, the less will be the chance that any items of structure should be transferred from the one to the other... French and English, though ultimately related, and corresponding with one another in all the main features of structure, were yet, as we have seen, sufficiently held apart by their difference in details to prevent structural mixture—just as effectively, indeed, as Arabic and Persian, or Turkish and Arabic or Persian, where the discordance is much profounder.¹

While emphasizing the role of structure in language contact, Whitney suggests in the same article that the sentiments of speakers towards the source language may influence the manner of integration of loan words:

The users of language in general are neither grammarians nor comparative philologists; they cannot describe the usages of their own tongue; they are wholly unaware of and supremely indifferent to the usages of another tongue, even of one which they have some practical acquaintance... Where there is learned cultivation, deliberate investigation of language and imitation of literature, the case is of course somewhat changed; here there may take place a conscious and artificial borrowing, or imitation, which will remain on the whole confined to the learned class and to learned styles, although something of it may perhaps filter through by degrees into popular usage. In this way, for example, Latin and Greek have had a certain influence on the literary usages of various European languages, and French has affected English and possibly German; but how small is the amount! and how little of it, if anything, has reached the phraseology of common life!²

We would agree with Whitney that the structural compatibility (or incompatibility) of two languages as well as the motivation for borrowing

¹ Whitney, p. 20. References are cited in full in the bibliography.

² *Ibid.*, p. 21. Uriel Weinreich also emphasizes the need for a two-pronged analysis of language contact: "... a choice is often made by the speaker between

can influence the manner of acceptance of loan words. In this paper we propose to examine the interrelationships of these factors in a number of unrelated contact situations. To Whitney's examples of Arabic-Persian and Arabic-Persian-Turkish we may add other analogous contact situations where the target language is always an Indo-European or Altaic language and the source language is Semitic, Slavic or Western European. In this paper we confine ourselves to an examination of the integration of verb forms only.³

In his paper of 1881, Whitney had in mind the formation in Persian and Turkish of periphrastic constructions comprising Arabic verbal nouns or participles and native auxiliary verbs (*ibid.*, p. 20). The non-verbal component of the construction is invariably of foreign origin and rarely participates in native inflectional or derivational patterns. It is striking that periphrastic constructions are used in a wide variety of Indo-European and Altaic languages to integrate elements taken from verbal systems of quite different structure: in Yiddish (for integration of Hebrew verbal material only), in Persian and Urdu (for integration of Arabic loans), in Turkish (for integration of Arabic and Western European loans), and in the Turkic languages of the Soviet Union (for integration of Arabic, Western European and a growing stock of Russian loans).⁴

The Semitic verb is characterized by a triconsonantal root (rarely four consonants) which can be combined with numerous discontinuous mor-

---

integrating and not integrating the transferred words—a choice which seems even more clearcut in the matter of grammar than in sounds. The choice itself would appear to depend not on the structures of the languages in contact, but rather on individual psychological and sociocultural factors prevailing in the contact situation. These must be analyzed independently" (1963, p. 46).

³ Semitic participles and verbal nouns which are borrowed as substantives may be combined with verb-forming affixes and conjugated as native verbs: e. g., Persian *raqsidan* (Arabic *raqs* 'dance, dancing') / *raqs kardan* 'to dance' and the derivative *raqsanidan* 'to cause to dance.' Examples of this type are not discussed here. Periphrastic forms, consisting of a Germanic passive participle (always prefixed by *far-*) and the auxiliary verb *vern* 'to become,' listed in Roxkind and Šklyar (e. g., *faršimlt vern* 'to become mouldy'), are likewise not considered here. On the problem of deciding if the underlying root is verbal or nominal in Yiddish, cf. Weinreich 1965, p. 31, footnote 63.

⁴ For discussion of periphrastic constructions in these languages, cf. Birnbaum, Deny, Isengalieva, Kononov 1956, 1960, Lambton, Zograf. The book by Majzel unfortunately was inaccessible to the author. I am indebted to Uriel Weinreich for calling my attention a number of years back to the existence of periphrastic constructions in a wide variety of languages. In the Soviet Turkic languages, Russian loans are replacing many Arabic and Persian components: "In our days, when the Arabic-Persian element of the lexicon of Turkic languages has begun to shrink considerably, the customary analytic type of compound verb still remained; so, in place of an Arabic-Persian nominal component, naturally, Russian words are used, taken in the form of the infinitive" (Dmitriev, p. 585). Some other analogous contact situations which might also be examined are: Arabic loans in the non-Semitic Islamic languages of Africa, the Italian dialects of Pantelleria (an island between Sicily and Tunisia), extinct since the 18th century, the Spanish dialects of the Balearic Islands and Ladino. A separate study which could offer comparative

phemes to express distinctions of tense, aspect, number, gender and person. By addition of morphemes (often discontinuous), derived verbs can be formed on the basis of the original three consonants to express meanings which may or may not be systematically related to the meaning of the original triconsonantal root.⁵ In the Altaic languages, the verb root is largely immutable with grammatical categories expressed by the addition of suffixes; in the Indo-European languages, the verb root undergoes prefixation, infixation and suffixation.

Semitic-Slavic-Western European verbal material may be integrated in three ways: (a) the foreign forms may be taken intact with their native morphological baggage; (b) the verb root may be combined with a native affix and conjugated as a native verb; (c) the verb form may function as the non-verbal component of a periphrastic construction. In most of the target languages, foreign verbal elements rarely participate in native inflectional or derivational patterns but form the non-verbal component of periphrastic constructions. Indo-European and Altaic languages borrow productively the least inflected elements of the Semitic verbal systems: verbal nouns (both in simple and derived forms), which are inflected only for number (and for case in Classical Arabic) and active and passive participles (in simple and derived forms), which are inflected only for number and gender (and case in Classical Arabic). Of the total arsenal of verbal forms, these elements most resemble the nominal declensions. In borrowings from Slavic and Western European languages, the Islamic languages accept the infinitive for periphrastic constructions—a verbal category not inflected for person, number, tense or gender. On the other hand, Yiddish, broadly influenced by Slavic, does not subject Slavic verbal material to periphrastic integration. In Yakut, the second person singular imperative form of Russian verbs is borrowed.

The following table lists the forms borrowed and the means of integration. An unbroken arrow indicates productive integration; a broken arrow indicates unproductive integration:

SOURCE LANGUAGE	TARGET LANGUAGE
inflected personal verb forms	petrified personal verb forms which function in the host languages as non-verbs
non-personal verb forms (Semitic verbal nouns and participles; Slavic and Western European infinitives; Russian imperatives)	non-verbal elements in periphrastic constructions
	roots combined with native affixes and inflected as native verbs

results would be an examination of contact situations where the target and source languages are genetically related.

⁵ For details, cf. M. Neor and G. W. Thatcher.

Examples of petrified personal verb forms are: Persian *yamkin* 'it is possible, maybe' (Arabic 'maybe'); Turkish *mahasal* 'result' (Arabic 'what occurred'), *lâyemut* 'immortal' (Arabic 'he won't die'); Yiddish *vayivrax* 'escape' (Hebrew 'he escaped').

In the following constructions, the first component is a Semitic verbal element and the second component is a native auxiliary verb meaning 'to be; to make, do': Yiddish *dojxe zajn* 'to postpone' (Hebrew active participle from the root *dxh*);⁶ Persian *ta'lim kardan* 'to teach' (Arabic derived verbal noun from the root 'lm); Urdu *muqim honá* 'to reside, stay' (Arabic passive participle from the root *qwm*); Turkish *katl eylemek* 'to kill' (Arabic verbal noun from the root *qtl*); Uzbek *tasdiq qilmoq* 'to confirm' (Arabic derived verbal noun from the root *şdq*);⁷ Uigur *ixtisasqa ügän-mək* 'to specialize' (Arabic derived verbal noun from the root *xşş*). When the loans are of Western European and Slavic origin, the infinitive of the verb is taken: Turkish *akompanye etmek* 'to accompany' (French *accompagner*); Uigur *redaktirovat ötmək* 'to edit' (Russian *redaktirovat*); Kazak *zvonit etu* 'to ring' (Russian *zvonit*); Tatar *mobilizirovat itü* 'to mobilize' (Russian *mobilizirovat*); Karaite *farbovat étme* 'to paint' (Polish *farbować*); Bashkir *bronirovat iteü* 'to reserve' (Russian *bronirovat*); Kirghiz *diktovat keyluu* 'to dictate' (Russian *diktovat*). In Yakut, the second person singular imperative form of Russian verbs is used in periphrastic constructions: *bälässi gyn* 'to lie about' (Russian *valjajsja*), *bärästabilässi gyn* 'to put on airs; present oneself' (Russian *predstavljajsja*).⁸

Periphrastic constructions with Semitic verbal material are also attested in languages which do not borrow productively from this source. Avraham Harkavy (1867, p. 67) cites a Hebrew participle *mkdš* 'sanctifying' and *byl*, a Slavic past tense copula, from a 1635 responsum attributed to a rabbi from Mahilëw, Belorussia (transliterated from the Hebrew script): *j't'by' 'stym mkdš byl* (= approximately *ja tebé s étim mekadeš byl*) 'by means of this [ring], I have sanctified thee' (i. e., have declared you my wife).⁹ The identical Hebrew participle appears in a German phrase in

⁶ Weinreich (1963, pp. 36—7) mentions the case of Yiddish periphrastic constructions and quotes (from Leo Pap, *Portuguese-American Speech*, New York 1949, pp. 100, 105) an example of an English verb stem in American Portuguese: *fazer o boda* 'to bother.'

⁷ All examples from Soviet Turkic languages and some Turkish forms are taken from Isengalieva. Other examples are culled from grammars and dictionaries. A note on transcription: in Urdu and Persian, we follow the romanization of Ial and Lambton respectively; Turkish and Polish forms are cited in their standard orthography; the Soviet Turkic and Russian forms are transliterated from their Cyrillic orthography; Yiddish examples are cited in their standard pronunciation.

⁸ On Russian imperatives in Yakut, cf. Slepcev, p. 128, and Isengalieva.

⁹ The example is also quoted by Max Weinreich, "Yiddish, Knaanic, Slavic: the Basic Relationships," *For Roman Jakobson*, The Hague 1956, p. 625. According to A. I. Sobolevskij (*Lekcii po istorii russkogo jazyka*, Moscow 1907, p. 151); P. A. Čer-

Hebrew characters in a Jewish prayer book of 1843: 'b' m'an 'anf'engt dy' lvnh mkdš cw zyyn, z'agt m'an bllwyh (= ebe man anfängt die Levune mekadeš zu sein, sagt man Hallelujah) 'before one begins to sanctify the [New] Moon, one says[the prayer] Hallelujah.'¹⁰

Examples of non-periphrastic integration of Semitic verbal material are uncommon in the Islamic languages but quite abundant in Yiddish: e. g., Yiddish *neregn* (*zix*) 'to kill oneself' (from the root *hrg*), *xasmenen* 'to sign, seal' (root *xtm*), *xazern* 'to review, repeat' (root *xzr*), *batkn*, *batkenen* 'to search, examine; inspect (an animal slaughtered for food)' (root *bdq*).¹¹

Yiddish has periphrastic and non-periphrastic doublets (formed from the same Hebrew root) where the former is invariably literary and the latter stylistically charged (and generally non-literary): *maštin zajn* 'to urinate'/*maštinen* 'to piss.'¹² In other instances, Yiddish non-periphrastic forms with a Hebrew root (and lacking a corresponding periphrastic

---

n y x ("Mestoimennye formy 'évtot,' 'éntot' i t. p.," *Doklady i soobščeniya filologičeskogo fakulteta MGU*, fasc. VIII, 1949, pp. 50—7) and V. I. Borkovskij and P. S. Kuznecov (*Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka*, Moscow 1963, p. 223) *étot* is not attested before the second half of the 17th century, but F. Cochrón (*La langue russe dans la seconde moitié du XVIIe siècle [morphologie]*, Paris 1962, pp. 161 ff.) calls attention to the presence of *étot* in two late 16th century dictionaries compiled by Western Europeans. The attestation of *estim* in a text of 1635 offers further support for the earlier chronology. B. Unbegaun's study of morphology encompassing the period 1500—1550 (*La langue russe au XVIe siècle*, Paris 1935) makes no mention at all of *étot*.

¹⁰ *Sefer ləkūtē cion*, Sulzbach 1843, p. 131.

¹¹ A periphrastic doublet *bojdek zajn* 'to search, examine, inspect' also exists. The use of Hebrew (as well as Slavic and other) roots with native affixes is very common in Yiddish: e. g., *farxasmenen* 'to seal'—a Germanic prefix and suffix and a Hebrew root, combined on a Slavic pattern of aspect distinction (cf. Ukrainian *pečataty/zapečataty* 'to seal'); *mesiras-nefešdiker* 'self-sacrificing, dedicated'—two Hebrew roots combined according to a Hebrew pattern, plus a Germanic adjectival suffix. In Turkish, however, grammarians objected to such compounds as *galatât-ı meşhure* 'infamous mistakes' (cf. Heyd, pp. 11, 64) but the standard language has nevertheless accepted a few such hybrid forms: *mektup* 'letter,' from Arabic, forms the plural *mekatip*, according to an Arabic pattern, as well as *mektuplar* with a Turkish plural affix. Non-native affixes are occasionally sanctioned with native roots: *otlakiye* 'pasture tax'—an Arabic suffix with a Turkish stem *otlak* 'pasture.'

¹² *Maštinen* is attested in a work by Bashevis Singer. (The example was supplied by Uriel Weinreich.) Cf. other examples, Weinreich 1965, pp. 28—29. In some instances, the choice in Yiddish between periphrastic and non-periphrastic constructions may be geographically correlated: Western Yiddish *marivn*/Eastern Yiddish *majrev davenen* 'to say the evening prayers.' On the geographic distribution of Yiddish doublets, cf. Weinreich 1965, pp. 19 ff. Guggenheim-Grünberg (p. 50, footnote 9) also gives some Western Yiddish examples.

It would of course be interesting to determine whether periphrastic constructions existed in the target languages prior to contact, but the aspect of chronology must be left for a separate study.

equivalent) may serve a cryptic function (i. e., they are meant to be incomprehensible to non-Jews): *nasnen* (root *ntn*)/literary *gebn* 'to give.'¹³

While periphrastic constructions are the norm in the Soviet Turkic languages, Turkish, Urdu and Persian, and very common in standard Yiddish, they are not used to intergrate Semitic verbal material in German slang.¹⁴ In German slang, Hebrew personal verb forms (usually in the third person masculine singular past tense) and participles (masculine singular) are combined with native affixes and conjugated as native verbs (apparently with no periphrastic equivalents). Occasionally, German slang forms are paralleled by periphrastic constructions in standard Yiddish: e. g., German *meiken*, *meik'nen* / Yiddish *mejxn zajn* (root *kwn*) 'to prepare, fix.'¹⁵ Often the roots are absent from standard Yiddish altogether or borrowed only as nouns: e. g., German *dibbern*, *döbbern* 'to talk' (Yiddish slang also has *dabern*), *bedibbern* 'to talk, wheedle into,' *bedibbert*, *bedebbert* 'flabbergasted, aghast' (root *dbr*);¹⁶ German *holchen*,¹⁷ *halch'n'en*, *halchen* 'to go,' *abhalch'n'en*, *abhôlech'n* 'to go through, off, depart,'¹⁸ *aushól'chen* 'to go out'¹⁹ (root *hlx*); German *chelk'n'en*, *cheilik'n* 'to divide' / Yiddish *xejlek* 'portion' (root *xlq*);²⁰ German *kinj'n'en* 'to buy, foreclose' / Yiddish *kinjen* 'possession' (also Western Yiddish *kinjenen* 'to buy') (root *qnh*).²¹ Where Yiddish borrows a Hebrew noun (and/or combines it with a native verb in a semantically linked compound), German slang has a verb formed on the Hebrew root: German *kohlen* 'to talk,' *verkohlen* 'to take somebody in (by talk); tease, pull one's leg' / Yiddish *kojles maxn* 'to make noise, shout' (root *qōl*);²² German *mauern* / Yiddish *mojre hobn* 'to have fear, be afraid' (root *yr*).²³

Whitney has suggested that the integration of Semitic verbal material in Turkish and Persian by means of periphrastic constructions is dictated by structural incompatibility. Heyd, in his recent study of language

¹³ Weinreich 1965, p. 21.

¹⁴ German slang examples are cited in the orthography of the sources in which they are found. Isengalieva characterizes non-periphrastic constructions as presently unproductive in the Turkic languages but gives some isolated pre-1917 examples from Chuvash (*ibid.*, p. 13).

¹⁵ Bischoff, p. 55.

¹⁶ Littman, p. 50; K. Treimer in his study on Czech slang (*Das tschechische Rotwelsch*, Heidelberg 1937) gives the forms *bataben* and *batabera* (pp. 27, 64) which he glosses as infinitives 'to speak.' Infinitives in standard Czech, however, end mainly in *-it-t*, and I am unable to confirm Treimer's examples.

¹⁷ Littman, p. 51.

¹⁸ Bischoff, p. 1.

¹⁹ *Ibid.*, p. 5. Cf. also Avé-Lallemant, p. 32, and Weinreich 1965, p. 23, footnote 51.

²⁰ Bischoff, p. 15.

²¹ *Ibid.*, p. 41. Cf. also Weinreich 1965, p. 29.

²² Bischoff, p. 44, 90. Cf. also Littman, p. 49.

²³ Littman, p. 51. *Maxn* and *hobn* are not the verbs generally used in periphrastic constructions.

reform in Turkey, also suggests structural incompatibility as a factor contributing to the non-integration of Arabic loans in Turkish:

... the Arabic mode of inflection and derivation is based on three (or four) radical consonants, which are combined with 'servile letters' and various vowels into certain patterns, while all Turkish derivatives begin with the stem, which changes very little. The difference between these systems is greater than that between the Anglo-Saxon and the Latin-French systems in English: (and that between popular and learned formations in the Romance languages)...

Thus, the foreign learned words in Turkish have, like those in German, remained much more of a separate entity than their equals in English.²⁴

The possibility of combining Semitic verbal material with native affixes in Yiddish (both the literary language and slang) as well as German slang, raises the question of whether in the Turkic languages structural considerations alone dictate the preference for periphrastic constructions. If structural considerations alone were the issue, then we would always expect to find periphrastic constructions in contact situations where the respective structures of the source and target languages are so disparate.

The Altaic and Indo-European languages which have integrated Semitic, Slavic or Western European verbal material in periphrastic constructions could theoretically have chosen a synthetic means of integration. We must explain the choice of integration by non-structural as well as structural considerations. In the case of the Arabic loans in the traditionally Islamic languages, the preference for periphrastic constructions stems in large part from the desire of educated speakers to fence off Arabic loans as a learned stratum within the language.²⁵ These forms frequently remained the property of literate educated classes and rarely penetrated the speech of the lower classes.²⁶ In the Soviet Union, regulators favor periphrastic constructions in the Soviet Turkic languages as the best means of preserving the morphological identity of Russian and international loans—a stated end of language regulators.²⁷ In the case of Yiddish, Hebrew to some extent occupied the same position of liturgical language as Arabic in the Islamic languages (and in both Islamic and Jewish cul-

²⁴ *Hev d.*, p. 65.

²⁵ Cf. *ibid.*, especially pp. 62—70.

²⁶ On the integration of Arabic loans in colloquial Turkish, cf. Starostov. It is interesting to note that the Islamic languages often disregard the morphological make-up of Arabic loans. For example, in Persian periphrastic constructions, passive or active voice is expressed by the auxiliary verb, which overrides the category of voice expressed by the Arabic verb: e.g., *ma'zul*, morphologically a passive participle, may be combined with *kardan* 'to make,' yielding the compound 'to dismiss, dispose' or with *šodan* 'to become,' yielding the compound 'to be dismissed, disposed.' In Yiddish, on the other hand, the category of voice in Hebrew loans usually determines the choice of the auxiliary (*zajn* 'to be' or *vern* 'to become'). For Turkish examples, cf. Kononov 1956, p. 264.

²⁷ Preservation of Russian loans in their original form is also said to facilitate the study of Russian among non-Russian speakers. Cf. Isengalieva, p. 188. For a discussion of integration of Russianisms in Bashkir before and after the Revolution of 1917, cf. Juldašev.

tures, the Semitic scripts were adapted to the non-Semitic vernaculars spoken in the community). However, the heterogeneous means of integration of Hebrew loans in Yiddish is perhaps one indication that Yiddish speakers familiar with Hebrew had little desire to isolate the Semitic component as a scholarly or religious stratum within the vocabulary.²⁸ The following statement by a Yiddish writer attests to the extent to which Hebrew material had become naturalized in spoken Yiddish. In a letter written to Lev Tolstoy, Sholom-Aleichem explained the use of many Hebrew words in his Yiddish translation of two short stories of Tolstoy's:

As far as the Hebrew words here are concerned, as you see, there are a great many in my translation. I should explain to you that the richer Yiddish is in Hebrew substantives and verbs, the more beautiful it is; a mass of such words have long since become anchored in Yiddish, and the people have been acquainted with them for a long time now. So, such a [Hebraized] form is all the more suitable for your short stories.²⁹

The absence of periphrastic constructions in Yiddish and German slang could be explained by the desire of speakers to differentiate slang from the standard language and to render the latter unintelligible to the uninitiated. Hebrew components were attractive to Yiddish as a source of lexical and phraseological enrichment; as such, the Hebrew components could preserve their morphological identity within Yiddish (through the use of Hebrew inflectional patterns and by "segregation" in periphrastic constructions); in slang, Hebrew was attractive as a source of immediately cryptic material; as such, there was no need to respect Hebrew morphological patterns by means of periphrastic constructions.³⁰

From the broader perspective which a consideration of several unrelated contact situations affords us, we have indication that more than structural considerations are operative in contact situations. A complete description of any contact situation must seek to answer two types of questions: (1) what non-native elements are productively borrowed, and (2) what factors might influence the choice (or choices) of integration. The first question involves an analysis of structural accommodation; the second calls for the collection of data describing the stylistic function of loans and the motivations for borrowing: in the latter case, the pronouncements of regulators and naïve speakers could constitute important primary data for the linguist.

Tel-Aviv University

---

²⁸ Cf. footnote 11 above on the Yiddish tradition of borrowing material and models from heterogeneous sources.

²⁹ The letter is quoted by Spivak, p. 120.

³⁰ "Beide Sprachen [Yiddish and slang] sind auf einem deutschen Fundament aufgebaut und enthalten, neben allen möglichen andern fremdsprachlichen Elementen, sehr viel hebräische Wörter und Wendungen. Aber während diese hebräischen Begriffe in Yiddischen ihren Ursinn meist voll behalten haben, sind sie im Rotwelsch auf eine bewußte frivole und niederträchtige Weise entstellt, ihrer eigentlichen Bedeutung beraubt, übel degradiert" (L a n d m a n n, p. 93). Cf. also *ibid.*, pp. 80 ff.

SELECTED REFERENCES

- Avé-Lallemant, F. C. B. *Dolmetsch der Geheimsprache*. Leipzig 1889.
- Birnbaum, S. *Praktische Grammatik der jiddischen Sprache*. Vienna-Leipzig 1915.
- Bischoff, E. *Wörterbuch der wichtigsten Geheim- und Berufssprachen*. Leipzig [n. d.].
- Dmitriev, N. K. *Stroj tjurkskix jazykov*. Moscow 1965.
- Deny, J. *Grammaire de la langue turque* (dialecte osmanli). Paris 1921.
- Guggenheim-Grünberg, F. "The Horsesdealer's Language of the Swiss Jews in Endigen and Lengnau," *The Field of Yiddish* (Studies in Yiddish Language, Folklore, and Literature). New York 1954, vol. I, pp. 48—62.
- Harkavy, Alexander. *Yiddish-English Dictionary*. New York 1928.
- Harkavy, Avraham. *Ha-Yehudim ūsfat ha-slavim*. Vilna 1867.
- Heyd, U. *Language Reform in Modern Turkey*. Jerusalem 1954.
- Isengalieva, V. *Tjurkskie glagoly s osnovami, zaimstvovannymi iz ruskogo jazyka*. Alma-Ata 1966.
- Juldašev, A. A. "Voprosy formirovanija edinyx norm baškirkogo nacionalnogo jazyka," *Voprosy formirovanija i razvitija nacionalnyx jazykov*. Moscow 1960, pp. 274—294.
- Kononov, A. N. *Grammatika sovremennogo tureckogo jazyka*. Moscow 1956.
- *Grammatika sovremennogo uzbekskogo jazyka*. Moscow-Leningrad 1960.
- Lal, Ram Narain. *The Student's Romanised Practical Dictionary*. Allahabad 1946.
- Lambton, A. K. S. *Persian Grammar*. Cambridge 1953; reprinted 1961.
- Landmann, S. *Jiddisch. Das Abenteuer einer Sprache*. Freiburg/Br. 1962, 1964; paperback edition, Munich 1964.
- Littman, E. *Morgenländische Wörter im Deutschen*. Tübingen 1924.
- Majzel, S. S. *Arabskie i persidskie elementy v tureckom jazyke*. Moscow 1945.
- Neōr, M. *'Ikarē ha-dikdūk ha-ivri*. Haifa 1948.
- Roxkind, S., and Škljar, H. *Evrejsko-russkij slovar'*. Minsk 1941.
- Slepcev, P. A. *Russkie leksičeskie zaimstvovanija v jakutskom jazyke*. Jakutsk 1964.
- Spivak, E. "Šolem-Alejxem un di yidiše šprax," *Sovjetiš bejmland* (Moscow) 12. 116—122 (1966).
- Starostov, L. N. "Arabizmy v zvukovoj sisteme tureckogo jazyka," *Semitskie jazyki* (Moscow 1965), part 2, volume 2, pp. 597—603.
- Thatcher, G. W. *Arabic Grammar*. New York [n. d.].
- Weinreich, U. "Ha-ivrit ha-ʾaškenazit vcha-ivrit šebeyidiš; behinatan ha-ge'ō-grafit," January 1965 reprint from *Ləšōnenū* (Jerusalem) 24.242—52 (1959/60); 25.57—80; 180—196 (1960/61).
- *Languages in Contact*. New York 1963.
- Whitney, W. D. "On Mixture in Language," *Transactions of the American Philological Association* 12.1—26 (1881).
- Zograf, G. A. "Iranские i arabskie elementy v urdu," *Xindi i urdu: voprosy leksikologii i slovoobrazovanija*. Moscow 1960, pp. 152—244.

THE NEGLECTED LEXICON
OF THE NOVGOROD *SLUŽEBNYE MINEI*

Gerta H. Worth

To G. Y. Shevelov we owe a remarkable and original essay on the fate of Church Slavic elements in literary Russian, an essay which substantially corrects and supplements preceding theories from Šaxmatov to Vinogradov.¹ That detailed historical investigations are necessary to solve this pivotal problem of literary Russian is pointed out repeatedly in this essay, for instance when Shevelov discusses the impact of Ukrainian Church Slavic on literary Russian:

“Wie auch im Falle des zweiten südslavischen Einflusses sind wir nicht in der Lage, zu sagen, welche Elemente des Wortschatzes gerade während dieses dritten kirchenslavischen Einflusses von der russischen Sprache aufgenommen wurden. Um diese Frage zu beantworten, wären Spezialuntersuchungen erforderlich und müsste es vor allen Dingen ein historisches Wörterbuch der russischen Sprache geben, das das Material des 16. und 17. Jh.s umfassen würde. Nur in seltenen Fällen kann man das jetzt feststellen.”²

A prerequisite for the delimitation of these lexical layers is a more thorough knowledge of the ChSl elements that are part of the “first” Church Slavic (= ChSl) influence, namely those elements which appear in Russian Church Slavic (= RChSl) from the time of Christianization until the fourteenth century. This article attempts to help close one of these numerous gaps by describing the lexical peculiarities of one RChSl document, especially of its abstract vocabulary (because this exerted the most important influence on literary Russian), in so far as this vocabulary is not (or only insufficiently) attested in dictionaries.

---

¹ G. Y. Shevelov, “Die kirchenslavischen Elemente in der russischen Literatursprache und die Rolle A. Šaxmatovs bei ihrer Erforschung” (in: A. Šaxmatov — G. Y. Shevelov, *Die kirchenslavischen Elemente in der modernen russischen Literatursprache*, Wiesbaden, 1960, Slavistische Studienbücher, I, pp. 43—106).

² *Ibid.*, pp. 78—79.

The Novgorod *Služebnye Minei* of 1095—97,³ one of the oldest and most important Russian Church Slavic texts, have neither been completely published nor exhaustively investigated. Publications on the *Minei* have only treated their graphical peculiarities and their phonetic and morphological features.⁴ V. Jagić mentions in the introduction to his edition that he planned to compile a dictionary of the *Minei* (p. lxxviii); this was unfortunately never completed.

Before we list lexical items from the *Minei* that have been neglected by dictionaries, a few general remarks on the abstract vocabulary of this text in general seem necessary. By far the most numerous group among the substantives is that of deverbative nouns. Their bases are simple as well as prefixed verbs, with the latter prevailing. Since such formations are usually derived from past passive participles, whose most frequent suffix is *-n-*, verbal substantives in *-nije* (*-nŕje*) are the only productive type; words in *-tije* occur only in isolated examples. The great majority of these deverbatives (as well as their corresponding verbs) occur in Old Church Slavic and also in other RChSl texts beside the *Minei*.

The next group (roughly half as many as deverbatives) are prefixal-suffixal formations (as *bezŕobrazije*), compound-suffixal derivatives, the first part of which is a lexical morpheme, e. g. *blagoŕenje*, and compounds consisting of two members, e. g. *dobrodějanije*. A number of such formations are not attested and will be discussed below.

Furthermore there occur in the *Minei* a very restricted number of abstract substantives derived with the following suffixes: *-stvo* (36 words), *-ostŕ* (18), *-ota* (13); the suffixes *-ica*, *-ina*, *-znŕ*, and a few others are attested with isolated examples only. Some of the formations in *-stvo* and *-ostŕ* occur repeatedly, e. g. *pravostŕ*, *sladostŕ*, *děvnŕstvo*, *pravdŕnŕstvo*. It is interesting to note that not a single derivative with any abstract suffix was found which is lacking in *Srezněvskij*⁵ (aside from one doubtful case and one variant),⁶ nor for which a quotation

³ I. V. Jagić, ed. *Služebnye Minei za sentjabr', oktjabr' i nojabr'*. V cerkovno-slavjanskom perevode po russkim rukopisjam 1095—1097 g. Pamjatniki drevnerusskogo jazyka, SPb., 1886; henceforth cited as *Minei*.

⁴ M. Karneeva, "Jazyk Služebnoj Minei 1095 g.," *RFV* LXXV, No. 1—2, pp. 158—168. 1916, *RFV* LXXVI, No. 3, pp. 120—129; V. L. Komarovič, "Jazyk Služebnoj Oktjabr'skoj Minei 1096 g.," *IORJAŠ* XXX, 1925 (1926), pp. 23—44; S. P. Obnorskij, "Issledovanie o jazyke Minei za nojabr' 1097 g.," *IORJAŠ* XXIX, 1924 (1925), pp. 167—226; L. N. Karjašina, "Reducirovannye glasnye v jazyke ijuľskoj služebnoj minei konca XI — načala XII v." (*Materialy i issledovanija po istorii russkogo jazyka*, M., 1960, pp. 5—58); *idem*, *Jazyk služebnoj Minei konca XI — načala XII v.* (Avtoreferat.) MGU, 1963.

⁵ I. I. Srezněvskij. *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka*, SPb., 1893; henceforth cited as *Srezněvskij*.

⁶ Jagić printed *edmonačalbstvo* (*Minei*, p. 152), because of Greek *μοναρχία* in the parallel text, but actually no compound occurs in any RChSl version in this passage (cf.)

from our Minei would be the sole attestation, despite the highly abstract content of the Minei and their flowery language, patterned according to the poetic styles of Hellenistic Greek. It is also characteristic for this period that these substantives with typical abstract suffixes are derived from simple bases, as *gordъ* — *gordostъ*, *děva* — *děvstvo*. The only exception is the suffix *-ije* (*-vje*), which is productive in prefixal (compound)-suffixal formations, e. g. *bezbožije* (309),⁷ *blagodětije* (274), *bogorazumije* (317), *svělovečenie* (72). Prefixed or compound bases hardly occur with other suffixes: one derivative in *-ostъ*: *premudrostъ* (112); one in *-ota*: *velblepota* (24); two in *-stvo*: *vsedejstvo* (316) and *mytoimstvo* (383); and finally two substantives with the suffix *-stvie*: *nevěrstvie* (0193) and *nevěžbstvie* (44, 57). The overlap between group 1 (derivatives) and 2 (compounds) is slightly larger; there are more compound substantives in which the second part is a verbal derivative, e. g. *čjudodějanije* (12), *čoudotvorenije* (395), *bogojavljenje* (40), *blagovoljenje* (109) et al. Furthermore the number of suffixal variants of the type *veličestvo* — *veličestvie* is also low. In conclusion one can state that the Minei contain only the oldest "well established" lexical stock as far as substantives derived with typical abstract suffixes (*-stvo*, *-ostъ*, *-ota*, *-ica*, *-ina*, *-znъ*) are concerned, in opposition to a seemingly unlimited number of deverbative substantives in *-nie* (*-nije*, *-nvje*).

The situation is different for the adjectives. There occur at least ten times as many compound as simple adjectives. This fact is undoubtedly due to a large extent to their Greek models, although compound adjectives with constantly recurring members must have become open series, as for instance words with *blago-*, *bogo-*, *vse-* and a few others. Somewhat more unusual formations (e. g. with 3 members) will be discussed below.

In an attempt to delimit the lexical strata of the Minei a check of the above-mentioned types of substantives and adjectives with OR and OCS dictionaries⁸ was made with the following result: there occur words in the Minei which are (1) not attested at all; (2) lacking in Sreznevskij, but listed in OCS dictionaries; (3) given by Sreznevskij but with quotations

ibid., footnote 6); *mytstvo* is possibly a scribal error for *mytoimstvo*, which occurs in another version (cf. Minei, p. 387) and is frequent; *sverěpstvo* (*ibid.*, p. 40C) is a variant to *sverěpije*, which is quoted by Sreznevskij.

⁷ The numbers in parentheses are page references from the Minei; the words are as a rule quoted in the nominative; their spelling has been preserved as far as it was technically possible; abbreviations are resolved in parentheses.

⁸ Beside Sreznevskij the following dictionaries have been used: *Slovník jazyka staroslověnského*. Československá Akademie Věd, Prague, 1959, 12 issues, covering *A—igv-natii* have appeared to date (=Slovník); L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten* (Slavistic Printings and Reprintings, VI, Leiden University, 1955) = Sadnik; F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graecolatinum*, Vienna, 1862—65 (= Miklosich).

only from the Minei (this is the case for over 200 words); (4) quoted by Sreznevskij, but with examples only from later sources. None of these four can be interpreted as a sure indication that such words are a component exclusively of the Minei; some of them probably occurred in other RChSl texts also, but less frequently, and therefore were either not registered at all or appear in Sreznevskij solely with quotations from the Minei. How difficult, if not impossible, a classification of the vocabulary into OCS and RChSl components is at present, can be illustrated by the evidence that Miklosich offers. For numerous words occurring in the Minei he quotes either no source at all or adduces sources whose period and area of origin are unclear; or, finally, he simply refers to another dictionary.

Below there follow words from the Minei which are not quoted by Sreznevskij; if they are attested in classical Old Church Slavic (as evidenced by the new dictionary of the Czechoslovak Academy and/or by Sadnik-Aitzetmüller) "OCS" is added to them. Data from Miklosich's dictionary are also adduced with commentaries on his sources and their approximate dates. Quotations in which the investigated words appear are given only if their meaning is not transparent. Unfortunately the context often does not help very much to establish the meaning, because many passages in the Minei are obscure and contain grammatical errors, as Jagić amply demonstrated in his introduction. The division into formal types of the words below is somewhat artificial, for complex reasons on different levels. First of all, the great majority of these words render Greek models; this means (particularly as far as compounds are concerned) that their formation is conditioned to a large extent by Greek. The exact Greek prototype of the Minei, however, from which our document was translated, has unfortunately not yet been discovered. The Greek text published by Jagić is quite incomplete and does not correspond exactly to the RChSl text.⁹ For this reason a detailed comparison of the RChSl words from the Minei with their actual Greek equivalents is not possible at present. Sample checks revealed that by no means all RChSl compounds have equivalents in Greek (at least not in the text adduced by Jagić), e. g. "zakonьno *pre-moudrostьvьnoljubьnъ* darъ ouloučĭ božьstvьne bl(a)goslověstę" — Νομίμως φιλοσοφῶν, σοφίας δώρων ἐπέτυχες 'Lawfully pursuing knowledge, you found the gifts of wisdom' (21), or: "imenovanii ti *tainob(o)žьstvьyixъ* taino prostьrлъ jesi" — τῶν κρυπτῶν καὶ θείων μυστικῶς ἔξη 'that you might share mystically in the hidden and the godly' (18). One might therefore suspect that some of the compounds appearing in the Minei are not loan translations from Greek, but were formed by analogy. This is obviously more likely for words the components of which constantly recur, as *bogo-*. Another result of the spot check was that the RChSl and

⁹ Cf. Minei, pp. 516—606.

Greek compounds do not always correspond, as for instance: *svmōrti b(og)orazličēnei* (36)—*θανάτω πολυτρόπῳ* (553); the discrepancy in meaning between the RChSl word, literally *bogъ* ‘God’ + *različēnъ* ‘different’ and Greek πολυ- ‘many’ + τρόπος ‘turn, way, manner’ = ‘in many ways, complicated’ can be only explained through a scribal error or a misprint in Jagić’s edition (cf. his remarks on shortcomings of this translation p. LXXVIII); i. e., *bogorazličēnъ* should obviously be *mъnogorazličēnъ*.

Another difficulty emanates from the particular nature of this lexical material: since most of the words are loan translations from Greek, many “links” in the Church Slavic word formation are missing, which hampers a clear-cut classification.

(1) Deverbative substantives in *-nije* (*-nъje*), *-tije* (*-tъje*); if not otherwise mentioned, the verbs from which they are derived are quoted in Sreznevskij:

vъzvъšeniје ‘ὑψωσις, elevation, exaltation’: “*pomyšlenija vsękogo vъzvъšeniја, o(тъ)če*” (359); cf. OCS *v.* ‘arrogance’ (Slovník, Sadnik); Miklosich quotes *v.* in the same sense as in the Minei (14th c. Serb.).

vъzdělaniје ‘cultivation’: “*vъzdělanijemъ slovesъnyimъ vinogradъ javi(se)*” (415); Miklosich *v.* ‘operatio’ (15th c.).

vъzloženiје ‘?’ No Greek parallel text; “*poidi čado, datelju boudeši i vъzloženiје i bl(ag)ouчaxanъnъ sadъ.*” (420); OCS *v.* ‘impositio manus’; Miklosich the same without source.

izbodeniје (očъju, 30) ‘putting out of the eyes’; Miklosich the same without source.

izętъje (očъju, 87) ‘putting out (of the eyes)’; not registered.

koupleniје for Greek ὄνησις ‘use, profit’ or ὄνησις ‘buying’ (Jagić, 368); in the latter sense quoted by Miklosich without date and ‘sale’ (13th c.).

okaleniје ‘μόλυσμα, taint’: “*skvъrny me vъsjakoја grexovъnyja i okaleniје omyi*” (24); a verb *okaliti is not attested, but cf. Sreznevskij *okaljati* ‘zapačkatsja’ and Miklosich *okaljenije* ‘inquinatio’.

opaleniје ‘burning’; Miklosich *opaljenije* (13th c. RChSl).

poglašeniје ‘exclamation’ (?): “*piščalъ byvajemaja b(o)žьstvъnyimi dъxanii, poglašeniі že sv(ęta)go d(ou)xa svъtvorenъ jesi*” (371); Jagić adds in a footnote the Greek correspondence ταῖς ὑφηγήσεις meaning ‘leading, guidance,’ which does not make sense; in another version *podъglašeniі* appears; neither word is attested anywhere, nor is *podъglasiti, but cf. Miklosich *poglasiti* ‘exclamare’.

podoblenije ‘ὁμοίωμα, likeness’ (384); OCS, cf. *podobije*, which is frequent (Sreznevskij).

pokaniје (38) = ‘pokajaniје,’ cf. also *pokanъny* = *pokajanъny* in the Minei (Sreznevskij).

pošękaniје ‘battering’ (399).

prigvoždenije ‘nailing on’ (99), OCS and several examples in Miklosich.

providenije 'προβουνοσις' (404), cf. Sreznevskij *providěti*, -vidъcb, -vi-dětelъ, but only *provědenije* the same; *p.* occurs also in Hamartolos. These variations are obviously due to a confusion of *viděti* 'to see' and *věděti* 'to know,' as in *svědětelъ* — *svovidětelъ*. The forms derived from *viděti* are of more recent date and gradually supplanted forms containing *věděti*, which became obsolete.

provъzglāšenije 'προαγορευσις, prediction' (22); Sreznevskij quotes only *provъzglāšati*; Miklosich *provъzglasiti* 'praedicere' (16th c. Serb.).

proslavlenije 'glorification' (0225); Miklosich the same (13th c.).

prětrъpčēnije 'patience' (306), OCS; Miklosich the same 'perseverantia, razgorēnije' fig. 'being inflamed': "strastъnouju męglou oudobъ razganjajuščā razgorēnījēmъ very" (270); Miklosich the same from texts dating from the 16th c.

szdъranije 'pulling off': "kožou (sic) szdъranije prijemletъ tělesъnoje" (0228); cf. Sreznevskij "kožju plъti szdъrany" (also from the Minei); the noun is not attested.

oučinenije 'good order' (?): "na patriaršъstēmъ stojanii (*stepeni* in other version) vъ xraměxъ taibъnika i vъ pravdъnyixъ prēmoude licixъ oučine-nije svētъmъ vъ vērě szbljudati" (358); OCS εὐταξία (Miklosich, Supraslien-sis), τάξις (idem. 17th c. Serb.); considered by Schumann as loan translation from Greek¹⁰ διαταξις (Psalt. Sin.).

Beside these deverbative substantives a few nouns of agent were found which are also derived from verbs and are neglected by Sreznevskij:

vъměstъnikъ appr. fig. 'container, receptacle': "otъ b(og)a b(og)o-moudrъne s(vę)taja, oba b(o)žija vъměstъnika mira bo b(og)a radi vsego ostavila jesta" (272); such a noun is nowhere registered nor attested in classical or Hellenistic Greek; cf. Slovník: *vъměstiti* 'to contain, comprehend,' *vъměstilište*; Sreznevskij also *vъměstitisja*, also 'soveršit'sja.'

likovnikъ 'saltator' (28); Miklosich the same (14th c.) and *likovanije, likovatelъ*.

podъbrъžitelъ 'supporter': "b(o)žъstvъnyima podъbrъžitelja mirou nosila jesi na svojeju roukou" (110).

sijatelъ fig. 'light': "sijatelja dva ot zapadъ vъsijasta" (47); cf. Sreznevskij *sijalъnikъ* the same (Minei Putjatina, 11th c.) and *sijanije*.

Furthermore, eighteen compound abstract substantives were found in the Minei that are not quoted by Sreznevskij (prefixal-suffixal formations are included). The most frequent first member is *bogo-* as in the adjectives.

blagokrepije 'εὐσθένεια, firmness, strength' (286), a loan translation from Greek; not registered in dictionaries.

¹⁰ K. Schumann, *Die griechischen Lehnbildungen und Lehnbedeutungen im Altbulgarischen* (= Veröffentlichungen d. Abt. f. Slavische Sprachen u. Literaturen d. Ost-europa-Instituts an der Freien Universität Berlin, 16, 1958, p. 58).

bogoznamenije 'sign of God, miracle': "icčlenii dary i b(o)goznamenii razbogateŋv" (147), also 269; a loan translation from Greek θεοσημεία, which Miklosich quotes, but without source.

bogomužiije appr. 'having the nature of God and of man': "těmь obrazъ tvoi sii b(o)gomoužija vъobrazoujušče svoistvomъ poklanejemъ se" (73); cf. OCS *bogomožnъ* (Slovník, dogmatic term), a loan translation from Greek θεανδρικός, cf. Latin *deivirilis*.

B(o)gonačalije 'θεαρχία' (10, 11), loan translation from Greek; Sreznevskij quotes a later variant *bogonačalъstviije* (1250); Miklosich *bogonačelije* (14th c.).

b(og)oprijatije 'the receiving of God (?)': "xytrosti b(o)žbъstvъnyja ti slavy oudъržiť b(og)oprijatije" (19). This noun is not attested and the Greek parallel text is not quoted by Jagić; an equivalent existed in Hellenistic Greek: θεοδοχία (Sophocles)¹¹ The meaning of *-prijatije* is ambiguous, because it could also be derived from *prijati* 'to love' (Sreznevskij II, 1502) and not from *prijeti* 'to take, receive' (*ibid.*). Miklosich quotes both meanings for the adjective *bogoprijetъnъ* 'θεόρεστος, deo placens' (no source) and 'θεοδόχος, deum excipiens,' whereas Sreznevskij mentions only the first. In addition, Hellenistic θεαρεσχίω 'the pleasing of God' (Sophocles) existed as a possible model.

b(og)orožъstviije 'θεογονία' (33), cf. Sreznevskij *bogorožъstvo* (15th c.); Miklosich *bogorožъstvo* (RChSl, 13th c.).

vsemoudrije 'extreme wisdom': "slovesьno vsemoudrii o(t)sěkъše vsezъlobъnouju bourju" (85), in the Greek parallel text *τελολογισμένοι διανοία*; cf. *vъsemudrъnygi*, which also occurs in the Minei (Sreznevskij, Dopolnenija) < Gr. πάνσοφος.

dobrozračъje 'beauty': "dobrotou račitelъnouju dobroděteliu dobrozračъjemъ outvъrdilъ jesi" (10); only *dobrozračъnygi* 'εὐόφταλμος' (Sreznevskij, Nikon. 1. undated), 'καλλιφανής' (Miklosich, no source) is listed.

ljubomoudrovaniije 'philosophizing' (18). Similar compounds, as *ljubomudrije*, *-mudrъstvosovati*, *-mudrъstvo* are attested since the 11th c. (Sreznevskij) < Gr. φιλοσοφία.

mežouramije 'neck, back' (364); *meždouramije* 'μετάφρενα' is OCS (Sadnik) and occurs in various copies of the psalter (Miklosich).

mnogonačalije 'πολυαρχία' (378), loan translation from Greek; Sreznevskij quotes a variant, *mnogonačalъstviije*, also from the Minei.

nedъržaniije 'non-abstinence': "d(ou)žetъlenijemъ strastii rъti, nedъržanii ti raždagajemъ" (13); the Greek text deviates; the corresponding form without negation, *dъržaniije*, has quite different meanings (cf. Sreznevskij), whereas *vъzdrъžaniije* 'abstinence' is attested from OCS on (Slovník).

nedějaniije 'inactivity' (346), cf. Sreznevskij *nedējati*.

¹¹ E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Cambridge, Mass., 1914.

neplodъstvije 'sterility' (410); Miklosich the same (13th c.).

sv(ę)ščenorazoumije 'sacred mind' (?): "slovesa, jave ostavilъ jesi, sv(ę)ščenorazoumiję d(ou)ša naša prosvěščajušča" (26); several similar compounds with *svęščeno-* are attested.

Eight compound nouns of agents were found which are not registered by Sreznevskij:

basnoslovъcb appr. 'teller of (untrue) stories': "podvigny oučenika blędivago i basnoslovъca" (0226); cf. *basnosloviti, -slovije* (Sreznevskij), *basnoslovъ* (Berynda).

b(og)ovęščatelъ 'θεοκήρυξ' (25), loan translation from Hellenistic Greek; cf. Sreznevskij, Dopolnenija *bogovęščanъnyi* (15th c.); Miklosich *bogovęštanije* (no source).

b(og)onenavidъcb 'hater of God' (116), quoted by Miklosich without source; Sreznevskij *bogonenavistъnyi* 'θεοσυγής.'

b(og)opovędatelъ 'herald of God' (372), only *povędati, povędъnikъ* are registered (Sreznevskij).

b(og)opropovędatelъ 'θεοκήρυξ' (59), loan translation from Greek; Miklosich the same without source; Sreznevskij *bogopropovędъnikъ* (13th c.).

b(og)oslovesnikъ 'theologian' (19). Many similar compounds going back to Greek models existed in OCS (see Slovník); *b.* occurs in the Serbian ChSl *Minei* (Miklosich, no date).

vlъkoagnъcb 'wolf-sheep': "vlъkoagnъca oukroščъšasę" (6); this is a somewhat more unusual compound with no equivalent in Greek; Sreznevskij quotes only one compound with the same first member: *vlъkojadъnyi* < λυκόβοωτος (12th c.).

tainopisъcb 'cryptographer': "B(og)odvižima cęvъnica (sic) n(e)besnyxъ pęsnii, tainopisъcbъ vъ istinu" (0204); cf. Miklosich *tajnopisanije* 'mysteria scribere' (14th c.).

Among the compound adjectives there is one somewhat unusual formation (at least for this early period), namely one word consisting of three lexical morphemes: *bogoblagodętъnaja*, an epithet of Maria (0210, 293, 487); Jagić does not give Greek parallels to these passages; no equivalent in Hellenistic Greek has been found, but *blagodętъnъ* 'χεχαριτωμένος, gratia plenus' is frequent since the OCS period (cf. Slovník).

For the following adjectives no English translations will be given, since their formation is quite transparent: *bl(a)gogla(sъ)nyi* (6) = εὐφρωνος, Miklosich (14th c.); *b(og)ozračъno* (404), cf. Miklosich *bogozračъnъ* 'θεοειδής' (13th c.); *b(og)okrasъnyi* (0194) 'θεοκόσμητος' (Miklosich no source); *b(og)onevęstъnaja* (381), cf. Sreznevskij *bogonevęsta* 'sponsa Dei' (11th c.); *b(og)oradostъnaja* (93) not registered, in Greek text: θεοχαρίτωτε (562); *b(og)orazoumъnyi* (17), is OCS *b.* 'cognitionis dei' (Slovník); *b(og)osvętblъyi* (456) = θεολοιπηής (Miklosich, no source); the same equivalent is

given by Miklosich for *b(og)osijanъnyi* (0197); *b(og)otočivъ* (271), cf. *Bogotočъnyi* without Greek correspondence (Slovník and Sreznevskij); *krasъnod(ou)šъnyi* (32), not registered; *mnogosvѣtlo* (477), cf. Miklosich *mnogosvѣtlo* 'valde lucidus' (no source); *svѣtloobrazъnyi* (0211) = 'luci similis' (Miklosich, no source).

Furthermore twenty-one compound adjectives occur in the Minei the second member of which is genetically a participle; no past active participles appear in such formations, with one exception. This group is even more neglected by the dictionaries than the other words. Two cases deserve special attention: one compound with *vѣrno-* appears in the Minei (see below). None of the dictionaries used quotes a single compound with this first member. The other word consists again of three (or even four) lexical units: *mouže-ne-iskusno-rožbъšjuju* (382) and is according to Jagić a later addition which has no Greek equivalent (*ibid.*). It is possibly an error in transcription, since Sreznevskij quotes a similar passage also from the Minei, where the words are written separately: "*b(og)a mouženeiskousъno rožbъšija*" (II, 189).

The second member of the following compounds are all formed from well-attested verbs. If no information is given for the various words, this means that they are not registered in any of the dictionaries used:

bl(a)gosъstrojeno (22); *b(og)ovъmѣstimyi* (45, 432); *b(og)odvižimyi* (0204) = θεοκίνητος (Miklosich, no source); *b(og)oljuběščii* (402), cf. *bogoljubivъ* 'θεοφιλής' (Slovník) and many similar compounds; *b(og)opletenyi*, cf. "*b(og)opletenyjamrěža tvoixъ slovesъ prostъrъ*" (131), to which Jagić added the Greek text: "θεολόκους σαγήνας . . ."; *b(og)opredъloževъ* (371); *b(og)oradovanyi* (365); *b(og)osъdělanyi* (86), cf. Sreznevskij *bogosъdětelnъyi* 'θεοσυνέργητος' (13th c.); *b(og)ooustroyeni* (75); *vѣrno-prazdnoujuščii* (33); *mnogovidimyi* (279), cf. *mnogovidivъ* 'πολυειδής' (16th c.); *pravouѣroujuščii* (7), cf. OCS *pravouѣrije* 'ορθοδοξία,' *pravouѣrъnyi*, etc. (Miklosich); *pravosъstvovanъ* (6); *prisъnoželajuščii* (21); *prisnopadajuščii* (95); *prisnocvbtouščii* (20, 289), cf. Sreznevskij *prisъnocvѣtiyi* 'ἀειθαλής' (14th c.); *prězesъtvarejuščii* (299).

Four participial forms appear with negative prefix: *nevъznosimъ* (0225), *nevъobraženyi* (72), *nevъsxyščevъ* (102) and *neopalęemъ* (299).

In this article merely a minor portion of the lexical peculiarities appearing in the Minei could be treated. This document also contains numerous interesting phraseological constructions and words used in figurative meanings, as for instance many expressions designating 'light' or 'darkness.' They will be the topic of a future work.

*University of California
Los Angeles*

DISPLACEMENT AND LOCATION IN POLISH

Maria Zagórska Brooks

In both Russian and Polish, when clauses express directed motion, that is, displacement of an object, or when they express location, that is, state of rest of an object or its motion within a space, the choice of the case of the noun depends both on the meaning of the verb and on the meaning of the preposition.

In both languages, in order to emphasize location or motion of an object within a space, the genitive, instrumental or locative cases are used, and in order to emphasize directed motion of an object into a space, the noun is put in the accusative, genitive or dative cases. In the former instance, a set of verbs denoting location or motion of an object within a space is used. In the latter instance, another set of verbs denoting directed motion of an object into a space is used. Some verbs in Polish, however, which emphasize directed motion of an object into a space can be followed by a noun in either the locative case or in the accusative with an appropriate change in meaning. Thus, one and the same verb can express either directed motion of an object or its location. This situation in Polish differs from Russian, as will be illustrated later. Since the choice of the case of the noun depends both on the preposition and on the verb, we will briefly review the existing prepositions in Polish and then the verbs in question.

The most common prepositions used in Polish are the following: those governing the genitive case are: *bez* 'without,' *oprócz* and *prócz* 'besides,' *dla* 'for,' *od* 'from,' *u* 'at,' *koło*, *około* 'near,' *blisko* 'near,' *niedaleko* 'not far from,' *dokoła* and *naokoło* 'around,' *obok* 'next to,' *wzdłuż* 'along,' *według* 'according to,' *wśród* 'among,' *pośród* 'amongst,' *wpoprzek* 'across,' *zamiast* 'instead of,' *wewnątrz* 'inside,' *zewnątrz* 'outside,' *z wewnątrz* 'from the inside,' *z zewnątrz* 'from the outside,' *względem* 'in relation to.'

Those which are followed by a noun in the dative case: *ku* 'towards, in the direction of,' *przeciw*, *przeciwno* 'against,' *wbrew* 'in spite of,' *dzięki* 'thanks to.'

The preposition *przez* 'through, across, on account of' governs the accusative case.

The preposition *za* can govern three cases according to its meaning. *za* takes the genitive case when meaning 'during,' e. g., *za życia króla Sobieskiego* 'during King Sobieski's time,' can take the accusative case as in *za rok* 'in a year' or in *wyść za drzwi* 'to go outside,' or it takes the instrumental case to denote location or movement behind the object, e. g., *za domem* 'behind the house.' The preposition *zza* requires the genitive case and means 'from behind.'

The preposition *przy* 'at, by' takes the locative case, *naprzeciw* 'in front of' takes both the genitive case as in *naprzeciw niego* 'in front of him' and the dative case as in *iść naprzeciw ludziom* 'to go toward the people.' *Mimo* takes the genitive case as in *puścić mimo uszu* 'to let something go unheard' and the accusative case as in *mimo wszystko* 'in spite of everything.' The preposition *między* 'between' takes the accusative case in expressions like *powieść lustro między okna* 'hang the mirror in the space between windows' and the instrumental case in expressions like *lustro wisi między oknami* 'the mirror is hanging in the space between windows.' Similarly *pod* 'under' and *nad* 'over' govern the accusative case as in *rzucić pod stół* 'to throw under the table' and the instrumental case as in *pióro leży pod stołem*. *Zpod* used with the genitive case indicates motion from under an object.

The preposition *przed* 'in front of' or 'before' and *nad* 'over, above' can each take either the accusative or instrumental cases. *W* 'in' and *na* 'on' can take the accusative case or the locative case, *o* 'about, against' takes either the locative or the accusative case, *z* 'with, from' takes the genitive or the instrumental case, *po* 'after, on, up to' takes the locative case or the accusative case (*po ulicy* 'on the street,' *po szyję* 'up to one's neck').

Among the prepositions mentioned above, only some express spatial meanings. Those which express spatial meanings express either directed motion into or from a space, or a motion or location of an object inside a space.

The prepositions indicating directed motion from the space are: *z*, *od*, *zza*, *z pod*, *z nad* (they are used with the genitive case). Here also belong prepositions such as *z zewnątrz*, *z wewnątrz*.

The prepositions indicating directed motion into the space are *w*, *na*, *za*, *przez*, *pod*, *nad*, *między* with the accusative case, *do* with the genitive case, and *ku* with the dative case. The prepositions indicating motion or location of an object in the space are *u*, *koło*, *blisko*, *w pobliżu*, *niedaleko*, *naokoło*, *obok*, *wzdłuż*, *wśród*, *pośród*, *wpoprzek*, *wewnątrz*, *zewnątrz*, *naprzeciw*, *mimo* used with the genitive case, *między*, *nad*, *przed*, *przy*, *za* used with the instrumental case, *w*, *na*, *po* with the locative case.

Thus, directed motion from the space is expressed by the use of the genitive case, directed motion to the space mainly by use of the accusative case, and more rarely of the genitive and dative, and location or motion of an object within the space is expressed either by the use of the genitive case or the instrumental or locative cases. Thus, the genitive case can be used for all spatial meanings. The accusative case, and to some extent the dative, mark motion directed to the space, whereas the instrumental and the locative mark the location of an object within the space.

The choice of the case of the noun does not depend only on the preposition but mainly on the verb. Some verbs in Polish, especially if they are not prefixed, can be followed both by the case indicating displacement or by the case indicating location with a difference of meaning. Thus,

skakać na stole 'to jump on the table'

skakać na stół 'to jump onto the table'

are both possible. When a verb is prefixed and the prefix has a directional meaning, then of course the noun can only be put in the case indicating displacement, e. g.,

pobiegł na podwórze 'he ran into the yard'

wskoczył na stół 'he jumped onto the table'

wyjechali nad morze 'they left for the seashore'

weszli między drzewa 'they went in among the trees.'

The difference between the two sentences: *skakać na stół* with the accusative case, and *skakać na stole* with the locative case, is that in the first sentence *skakać* acts as a verb of directed motion of an object into a space, whereas in the second sentence *skakać* is a verb of motion within space and the emphasis is on the destination point of the motion, on where the action took place and not where to it was directed. Thus, in the first sentence, *skakać* is a verb of displacement, in the second a verb of rest (location). We see then that in Polish some verbs can emphasize both displacement and location, while others can emphasize location only. Thus, for instance, *siedzieć* 'to be sitting,' as in *siedzieć na krześle* 'to be sitting on a chair,' emphasizes location only, while *siąść* emphasizes both:

siąść na krześle (locative) 'to sit on the chair'

siąść na rower (accusative) 'to sit on a bike.'

Thus, verbs such as *kłaść*, *położyć* 'to put,' *wieszać*, *powiesić* 'to hang,' *stawiać*, *postawić* 'to stand,' *sadzać*, *posadzić* 'to sit,' *siąść*, *usiąść* 'to sit down,' and others act both as verbs of directed motion or displacement and as verbs of location or rest. In everyday colloquial Polish the predominant tendency is to employ these verbs as verbs of rest rather than of displacement. In this respect, Polish usage differs from Russian as can be illustrated by the examples below. In Russian the preference is to

distinguish between verbs of displacement and verbs of location and only rarely can these two qualities be combined in one verb, as is true of Polish.

Examples: The first sentence is Polish, the second Russian.

Polóż książki na stole. (locative) 'Put your books on the table.'

Položi knigi na stol. (accusative).

Powieś obraz na ścianie. (locative) 'Hang the picture on the wall.'

Poves' kartinku na stenu. (accusative).

Szklanę postawiłem na stole. (locative) 'I put the glass on the table.'

Stakan ja postavil na stol. (accusative).

Posadźcie dziecko na dywanie. (locative) 'Place the child on the carpet.'

Posadite rebenka na kover. (accusative).

Gdzie można posadzić dziecko? 'Where can I put the child?'

Kuda można posadit' rebenka?

The Russian pronoun *kuda* only infrequently corresponds to Polish *dokąd* 'where to' and more often to Polish *gdzie* 'where.' *Dokąd* like *kuda* expresses directed motion, *gdzie* expresses location.

Gdzieś położył ołówek? 'Where did you put the pen?'

Kuda ty położył ręcznik?

Gdzieś powiesił mapę? 'Where did you hang the map?'

Kuda ty powiesił kartę?

Gdzie kładziesz swoje książki? 'Where do you put your books?'

Kuda ty kładęś' свои книги?

In Polish it is possible to say both *połóż książki na stole* and *połóż książki na stół*. The difference between the first and the second sentence is that the first sentence stresses the action of the verb and the fact that it is a directed motion that the verb expresses, while the second sentence puts emphasis on the result of the action of the verb, on the fact that the destination point of the action of the verb is involved.

University of Pennsylvania

BIBLIOGRAPHY

- V. S. Bondarenko: *Predlogi v sovremennom russkom jazyke*, Moscow, 1961.
Stanisław Komar: *Czy rusycyzmy?* *Język Polski*, XXXVII (1957): 4, p. 252 ff.
Stanisław Komar: *O wolności składni*, *Język Polski*, XLII (1962): 5, p. 357 ff.
T. P. Lomtev: *Očerki po istoričeskomu sintaksisu russkogo jazyka*, Moscow, 1956.

ЕЛЕМЕНТИ БІОГРАФІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ У ФРАНКОВИХ ПЕРЕКЛАДАХ СОНЕТІВ ШЕКСПІРА

Олег Зуєвський

Для того, щоб з належною докладністю проаналізувати ніким ще майже не досліджені елементи біографічної концепції у Франкових перекладах сонетів Шекспіра, треба було б мати під руками далеко більшу кількість відповідних матеріалів, ніж це насправді можливо для будь-кого із франкознавців поза межами (а в багатьох випадках — і в межах) України. А через те перші спроби подібного засягу доведеться нам відкласти аж до того часу, коли буде створена бодай найскромніша в даній галузі передумова у зв'язку з опублікуванням на Україні обіцяного там п'ятдесятитомника творів Івана Франка.

Є всі підстави сподіватися, що в новому академічному виданні Франкової літературної спадщини здобудуть собі необмежене місце також і маловідомі його статті та нотатки поруч із різними епістолярними документами, в яких він міг порушувати часто актуальну для нього тему — перекладання та власної інтерпретації Шекспірових сонетів. Усі ці здогадні матеріали, разом із неопублікованими ще варіантами окремих перекладів (напр., 66 сонета),¹ можна сподіватися, дадуть нам значно дефінітивніше уявлення як про самий перебіг праці Івана Франка над Шекспіровими сонетами, так і про те, що в цих сонетах найбільше його цікавило.

Ось чому ми воліємо тепер лише коротко зупинитися над пропонуваним тут питанням. Але нашою метою є так само й підкреслення його незаперечної важливості для всебічного вивчення естетико-літературних поглядів українського Каменяря. Бож не слід переочувати той факт, що біографічна шекспіро-

¹ Іван Франко, *Твори в двадцяти томах* (Київ, 1955–56), т. XV, с. 582.

знавача концепція, на основі якої ціла когорта вчених пояснювала твори Шекспіра насамперед особистими подіями його життя,² в'язалася у Франка не тільки з його національною шекспірією. Будучи ним запозиченою в таких критиків, як Георг Брандес, вона водночас свідчила й про його власні творчі щукання та вказувала на ті джерела, звідки в нього іноді поставали виразно натуралістичні погляди на мистецтво.

Треба відзначити, що в українській науковій літературі про Івана Франка та його перекладницьку діяльність відповідне питання уже не раз заторкалося. Після появи праці М. Гудзеви́ча «Франко-шекспіролог» (*Література і мистецтво*, 1941, ч. 5), в якій її автор ще досить загально говорить про бажання Івана Франка простежити «органічний зв'язок» усього приватного життя Шекспіра із його літературними творами, численні подальші публікації літературознавців, як правило, не поминають мовчанкою Франкового біографічного методу.

Серед таких публікацій можна згадати, наприклад, монографію І. А. Журавської *Іван Франко і зарубіжні літератури* (Київ, 1961), а також велику статтю Н. О. Модестової «Шекспир в украинском литературоведении», надруковану в російському академічному збірнику *Вильям Шекспир* (Москва, 1964). На спеціальну увагу, крім того, заслуговує ще розвідка М. С. Шаповалової «Про Франкові переклади Шекспіра» (*Іван Франко. Статті і матеріали*, Збірник другий, Львів, 1949), бо в ній найдокладніше були проаналізовані якраз його переклади шекспірівських сонетів.

Однак усі ці роботи, з певними спробами насвітлення біографічної концепції Івана Франка, не висловлюють, на жаль, про неї хоч скільки-небудь послідовної та переконливої думки. Через те, скажімо, читачеві статті Н. О. Модестової, поспіль залишається незрозумілим, чи дана концепція Івана Франка, перейнята ним від Г. Брандеса, мала в його дослідницькій практиці позитивні чи негативні результати?

Щоб відповісти на повище питання, треба було б одночасно зачепити й проблему так званого Франкового реалізму, себто

---

² Часто ця концепція мала й зворотне застосування: коли на матеріялі змісту Шекспірових творів (спеціально сонетів) конструювалися різноманітні факти для його біографії. Про самі ж сонети Шекспіра В. Вордсворт колись сказав, що ними Шекспір «відімкнув своє серце». І хоч наприкінці XIX сторіччя це вордсвортівське твердження зазнало нищівного удару від видатного англійського шекспірознавця сера Сідні Лі (в книзі *A Life of William Shakespeare*, London, 1898), окремі наполегливі учені принципово дотримуються його ще й досі. Див., наприклад, Rowse, A. L. *Shakespeare's Sonnets*, New York and Evanston, 1964.

— докладніше проаналізувати органічність його зв'язків із цим літературним напрямом. А що такий справді об'єктивний підхід міг би привести прихильників «реалістичного» мистецтва до небажаних для них висновків, то вони в подібних випадках обмежуються самими тільки тенденційними твердженнями та загально-ніковими розважаннями.

Коли, наприклад, Н. О. Модестова говорить, що «в своїх перших статтях³ Франко не був спроможним до кінця перебороти традицію, яка так міцно вкоренилася в усій відомій йому літературі»,⁴ і що образ «чорнявої пані» шекспірівських сонетів таки дійсно «досить настирливо (?) зринає в передмові до *Антонія і Клеопатри*»,⁵ то цією удаваною об'єктивністю вона лише затемнює справу. Адже ніякого «переборення традиції» (себто — традиції біографічної методи) в таких шекспірознавчих роботах Франка, як «Антоній і Клеопатра», взагалі не було. Захопившись Брандесовими поглядами на ролю й завдання художньої літератури,⁶ Франко в цей час (1898—1902 рр.) з великим ентузіазмом поділяв і біографічну методу данського вченого в інтерпретації творчости Шекспіра. Він не тільки не переборював її, а, навпаки, все повніше засвоював, часом всупереч своїм власним артистичним відчуттям та уподобанням. Про це якраз можуть свідчити і його переклади Шекспірових сонетів.

Річ у тому, що Франко розпочав перекладати їх ще в 1882 р., коли він перебував під дещо відмінним впливом згаданої Н. О. Модестовою «традиції». Тоді він, очевидно, користувався тільки німецькими працями про Шекспіра, переважно романтичного характеру, в яких хоч і відбивалося вордсвортівське тлумачення прославленого сонетного циклу, але без тих культурно-історич-

---

³ Тут мова йде про вісім (з десяти) статтів — «Гамлет Шекспіра», «Макбет», «Коріолан», «Приборкання непокірної», «Юлій Цезар», «Ромео та Джульєтта», «Багато галасу даремно», «Антоній і Клеопатра», — що їх Франко написав і опублікував як передмови до однойменних драм Шекспіра в перекладі П. О. Куліша (1899—1902 рр.). Про останні дві — «Король Лір» і «Міра за міру» — звичайно згадується як про роботи, в яких біографічний елемент «було усунено цілковито» (див. також цит. статтю Модестової, ст. 266).

⁴ Там же, ст. 263.

⁵ Там же.

⁶ Модестова, напр., цілком справедливо зауважує (цит. стаття, ст. 263), що біографічний підхід Франка до шекспірівських творів пояснюється його теоретичними поглядами на завдання художнього твору, згідно з якими «справді художній твір повинен мати в собі якомога більше «живої крові» автора і епохи». Але, на жаль, вона поминає той факт, що подібних виразів про «живу кров» чи то «кров серця» залюбки вживав і сам Г. Брандес. Порівн. його *William Shakespeare: A Critical Study* (New York, 1963), II, р. 26.

них та психолого-біографічних переобтяжень, що їх запровадили в шекспірознавстві пізніші дослідники (Г. Гервінус, Г. Брандес, М. Стороженко та ін.). Отже через те перші свої спроби в даній галузі, себто — переклади сонетів 14 (IV), 76 (III), 143 (II) і сонета «Did not the heavenly rhetoric of thine eye» (I), що являю собою вірш Лонгвіля з комедії *Любовці намарно* (IV, 3), Франко dokonує без найменшої ще узгоджености з забарною логікою, сказати б, оновленої біографічної концепції. Розмістивши їх для друку в довільному порядку,⁷ перекладач ніби навмисне підкреслив свою цілковиту байдужість до різних відомих поділів цих сонетів на так зв. «чоловічі» (1-126) і «жіночі» (127-154) сонети. Крім того, він зігнував у своїх перекладах і відповідне трактування чоловічих або жіночих осіб звертань, так що два «чоловічі» сонети (14 і 76: III і IV) з даного вибору перетворилися в нього на «жіночі».

Найбільш яскравим прикладом треба вважати сонет 76, про який звичайно коментатори говорять, що в ньому автор звертається до свого патрона лорда В. Г. Пембрука (на думку інших — до Генрі Ріслі, графа Савтгемптона). Франко його переклав наступними словами:

Чом так убогий в новину мій спів,
Не строїться відмінно все для моди:
Чом я не прусь, — о що так другим ходить,
Пишних, надутих добирати слів?

Чом мисль моя одно й однаке все
Одіння носить просте і щоденне,
Що взнать м'я легко, кожде бо слівце
На творця свого вказує, на мене?

О тобі, любко, я раз в раз співаю,
О тобі, мого співу й серця раю!
В старі слова весь дух свій я вкладаю,

Тобі даю, що вже твое здавен,
Як сонця схід і захід все ясен,
Так спів мій все новий, хоч все оден.⁸

⁷ Подані вище римські цифри в дужках указують на той порядок, в якому Франко переписав свої переклади в листі до редактора журналу «Зоря» О. Партицького. Див. Іван Франко, *Твори в двадцяти томах* (Київ, 1955-56), т. XX, ст. 173-176.

⁸ Там же, ст. 175.

Щождо сонета 14, в якому застосовано вираз «Твої очиці — те созвіздя ясне»,⁹ то в нас так само немає жадної підстави сумніватись, що напівбурлескні *очиці* належать тут, за Франком, особі жіночої статі. Адже цілком зрозуміло, що Франко не намагався у цьому перекладі ані пародіювати шекспірівської теми, ані, тим більше, відтворювати своєрідні елементи евфуїстичного стилю, якими б також можна було пояснити димінутивні (з відтінком пестливости) конструкції і в інших перекладених ним сонетах: *Курчатко, дитятко, мамо* в сонеті 143 тощо.

Як уже підкреслено, Франко дивився на весь сонетний цикл Шекспіра подібно до багатьох німецьких романтиків. Він передусім уважав їх за ліричні вірші, що висловлювали собою глибокі людські почуття дружби, кохання, любови до природи і своєю оригінальністю свідчили про незвичайну поетичну уяву їх автора. На це, до речі, він і сам побіжно вказував у листі до редактора О. Партицького. «Щодо Шекспірових сонетів, — писав Франко згаданому редакторові, — то замічу, що коли б воля Ваша печатати їх, то я поставив би ще купку, десяток або два, — декотрі між ними (як н. пр., 2 [143, О. З.] в моєму перекладі) дуже гарні і оригінальні».¹⁰

Саме художня оригінальність Шекспірових сонетів, їх естетична висока якість, а не різні біографічні мотиви чи то конкретні факти авторового життя, що могли знайти документальне (як у приватному щоденнику) відображення в цих сонетах, найбільше цікавили Франка і заохочували його працювати над ними. Про властиво ж конкретні життєві факти, коли питання стосувалося їхнього значення для зразкових творів мистецтва, Франко в розглядуваний період висловлювався досить скептично. Так, в одній із найкраще написаних ним наукових студій «Передне слово (До *Перебєнді* Т. Г. Шевченка)», дискутуючи проблему літературних впливів на прославлений твір великого українського романтика, Франко цілком виразно наголошує свій сумнів про те, щоб Шевченкове «замилування до кобзарів і до їх малювання в літературній формі»¹¹ можна було кожного разу пояснювати живими враженнями поета з молодих літ, з того часу, як він перебував на Україні. «Хто знає, — пише Франко, — як звільна і з яким трудом витворюються в літературі певні образи і форми і як *трудно власне найзвичайнішим явищам ре-*

⁹ Там же.

¹⁰ Там же, ст. 174.

¹¹ Іван Франко, цит. видання, т. XVII, ст. 53.

альвого життя статися типовими формами поетичними, ... той згодиться на мою думку».¹²

Франко вважав, що образи кобзарів у творах Шевченка з'явилися не в результаті його власного досвіду та зацікавлення людьми цієї професії, а під впливом уже готових літературних форм і типів, які він запозичував з польської поезії початку XIX століття. Осць його міркування на дану тему:

«Що фігура кобзаря навіть у ту пору (себто в час написання *Перевбуди*, О. З.) не занімала знов так виключно фантазії Шевченка, якби сього можна догадуватись з його віршів, на се маємо доказ хоч би в тому, що в своїх тодішніх працях малярських, котрих було немало, він ані разу не бере собі темою кобзаря українського, а обертається ненастанно в кружку образів і сюжетів тої школи, в котрій виховувався... Се каже нам догадуватись, що на моделювання численних фігур кобзарських якраз тільки в віршах впливала також якась школа літературна, котрої Шевченко в ту пору придержувався, не дбаючи ще про те, щоб провідні думки школи літературної погодити і звести в одну цілість з провідними думками школи малярської. Ся літературна школа, котра дала Шевченкові готові вже форми і типи літературні, була т. зв. «українська школа» польська, котрої головні діячі ще в половині 20-х років виступили з своїм новим словом на літературному полі».¹³

Майже однакову теорію (тільки під ще формалістичнішим кутом зору) боронить і сер Сідні Лі щодо сонетної продукції Шекспіра. У згаданій уже великій монографії *A Life of William Shakespeare*, опублікованій 1898 року, він, наприклад, заявив, що в цілому циклі Шекспірових сонетів про знамените «увічнювання» оспівуваного об'єкту за допомогою літературного твору автор не висловив жадного переконання, «яке могло б бути характерним для його духової конституції».¹⁴ Використавши багатий літературний матеріал, Сідні Лі, мабуть, найкрасномовніше довів, що так, як і драматичні твори, Шекспір поспіль будував свої сонети на позичених ним сюжетах і мотивах і що факти приватного життя поета нічим у них не відображалися.

Однак саме в той час, коли появилася книга Сідні Лі, Франко почав виробляти для себе цілком інший погляд стосовно автобіографічності Шекспірових сонетів. Приступивши до створення блискучого циклу статтів про шекспірівську драматургію (перша з них, «Гамлет Шекспіра», була надрукована 1899 р.), Фран-

¹² Там же.

¹³ Там же, ст. 53-54.

¹⁴ Sidney Lee, ст. 113.

ко докладно вивчає писання відомих тоді шекспірознавців, таких як Алоїс Брандль, Теодор Ельце і, особливо, Георг Брандес, книгу якого *Основні напрями літератури ХІХ століття*, в німецькому перекладі, він з захопленням читав ще наприкінці сімдесятих років, коли був студентом Львівського університету.

Біографічна метода Брандеса, певно, видалася Франкові значно переконливішою, ніж чисто літературні інтерпретації та порівняння «мандрівних» мотивів у ерудитній монографії Сідні Лі. А тому ми й знаходимо в його статтях про пьеси Шекспіра підкреслене акцентування поглядів данського вченого і непогодження з думками Лі. Так, у згаданій вище статті «Антоній і Клеопатра», зформулювавши категоричну сентенцію, що «З нічого і найбільший геній не створить нічого», Франко заявив, що «такі геніяльні креації, як Клеопатра, свідчать не тільки про велику фантазію і драматичну силу автора, але також про те, що в його душі мусив назбиратися великий запас вражень, досвідів, болів і радощів, надій і розчарувань, поки з них, мов із морської піни, могла виринути така креація».¹⁵ А далі в тій же статті він говорить: «приписувати образ чорнявої дами в сонетах, у комедії *Любовні муки й радощі* . . . і в нашій трагедії (себто — в *Антоній і Клеопатрі*, О. З.) самій тільки творчій фантазії Шекспіровій, як сього хоче Лі, мені здається неможливим».¹⁶

Хоча Франко й не завдавав собі клопоту подробицями про те, хто була указана ним «чорнява дама» — чи справді Мері Фіттон, про яку так багато розводиться Г. Брандес, чи інша пані, — але він таки повністю приєднався до тієї думки, що об'єктом шекспірівських оспівувань була якась конкретна жінка і то обов'язково смаглява, з циганськими рисами обличчя. Франка також цікавили небуденні, як йому здавалося, особливості її характеру, віддзеркалені, мовляв, у окремих жіночих образах, створених англійським драматургом.

Для порівняння її літературного портрету з образом Клеопатри (з трагедії *Антоній і Клеопатра*) Франко переклав два «жіночих» сонети (130 і 131) і один «чоловічий» (96), трактований як жіночий, очевидно, під впливом німецького перекладу. Найкраще йому вдался 131 сонет:

Тиранка ти, о так, така твоя вже вдача,
Як всіх тих, що краса жорстокими зробила;
Бо добре знаєш, що моя душа гаряча
Тебе мов жемчуг найцінніший обіймила.

¹⁵ Іван Франко, цит. видання, т. XVIII, ст. 378.

¹⁶ Там же, ст. 380.

Дехто в лице твоє загляне й обізветься:
«Чого б його зідхать і мучиться так гірко?»
Брехня! Хоч голосно се з уст і не зірветься,
Та я в душі клянусь: Брехня се, люба зірко!

Що не фальшиво клявсь, про се мене впевняє
Та тисяча зідхань при згадці про твій вид.
Хто хоче, білий цвіт над все най величає;
У мене чорний верх над усіма держить.

Та чорна вдача в тебе, ось в чім горе!
І відси, думаю, і йдуть всі поговори.¹⁷

В подальших перекладах (він переклав ще сонети 28, 29, 30, 31 і 66) Франкові пощастило цілком уникнути суттєвих «похибок» як щодо трактування роду об'єкта звертань, так і щодо інтерпретації окремих наведених у цих сонетах фактів у душі біографічної концепції. Наприклад, 8 рядок 29 сонета —

With what I most enjoy contented least

він переклав словами:

Все тим не рад, що маю і що вмію,¹⁸

підкресливши таким чином думку (яку й досі обстоюють поодинокі шекспірознавці), що тут Шекспір говорить про його незадоволення своїми власними акторськими та поетичними здібностями.

Але для того, щоб замкнути коло наших побіжних спостережень над розвитком біографічної концепції Івана Франка, слід знову пригадати, що ця концепція щоразу перебувала в тісному зв'язку із його загальними поглядами на літературу. Найкращою ілюстрацією тут може бути відома його стаття про збірку *Пальмове гілля* Агатангела Кримського.¹⁹ Висловивши здивування, що А. Кримський у передмові до своєї збірки вважав за потрібне перекозувати українських читачів, «буцімто його ліричні поезії не мають у собі нічого автобіографічного»,²⁰ Франко в згаданій статті прийшов до висновку, що «лірична поезія в тім

¹⁷ Там же, ст. 279.

¹⁸ Іван Франко, цит. видання, т. XV, ст. 173.

¹⁹ Надр. в *Літературно-науковому віснику* за 1901 р. (т. XVII, кн. II) як друга частина критичного огляду І. Франка «Наша поезія в 1901 році».

²⁰ Іван Франко, цит. видання, т. XVII, ст. 296.

і має свою суть, що вона вислов дійсного чуття; інакше вона буде пустою фразеологією, на якій кожний тямущий зараз пізнається».²¹ «Нині, — закінчує він даний уступ, — коли в ліричних партіях навіть Шекспірових драм силкуються віднайти ремінісценції його власного я, д. Кримський не повинен вмовляти в нас, що його ліричні цикли не мають у собі нічого автобіографічного».²²

І все ж, якщо брати на увагу саме коло розвитку Франкового зрозуміння творчості Шекспіра, зокрема його сонетів, то на цім воно насправді не замкнулося. Переклади таких сонетів, як 30 і 66, вказують на те, що український перекладач поступово наближався до найбільш адекватної концепції про них, до концепції, яка допомагає бачити в незрівнянних Шекспірових сонетах те, що вони собою являють: безперервне змагання великого майстра з традиційною формою і змістом людської думки задля осягнення справжнього артистичного шедевру. Цим якраз і треба пояснювати постання великої кількості варіантів перекладу 66 сонета. Створюючи ці варіанти, Франко відшукував у них не старовинні романтичні мотиви і не інтригуючі факти з життя великого англійця, а себе самого як артиста, що мав необорну тенденцію ховатися під «ідеологічним панциром».

University of Alberta

---

²¹ Там же.

²² Там же.

ЗМІСТ — INHALT — CONTENTS — TABLE DES MATIÈRES

До 60-річчя проф. д-ра Юрія Шевельова	5—6
Бібліографія праць проф. д-ра Юрія Шевельова (1934—1968)	7—35
John E. Allen III: Fluidity in the Russian Verb	37—44
Constantine Bida: A Quest for the Dramatic: Ukrainian Authors Turn to Shakespeare	45—53
† Charles E. Bidwell: A Classification of the Bulgarian Noun	54—62
Jurij Bojko: Zum Kern der Gogolschen Problematik	63—90
Ivan Burkin: Metonymy in the Poetry of Pasternak	91—103
Gerald Cohen: Две возможные кальки в западнославян- ских языках	104—106
Étienne Desaux: L'essentiel de la transliteration	107—113
James Ferrell: Morphological Interference in Russian Aspect Derivation	114—121
John Fizer: Some Correlations in the Aesthetics of A. A. Potebnja and Benedetto Croce	122—128
William E. Harkins: Jurij Oleša's Drama <i>Zagovor čuvstv</i>	129—135
Олекса Горбач: Про слобожанських слінців («невлів»)	136—148
Assya Humesky: Some Observations on the Neologisms of Igor' Severjanin and Majakovskij	149—158
Яків Гурський: До питання наголосу в українських па- тронімічних прізвищах	159—170
Наталія Іщук-Пазуняк: З проблем вокатива в україн- ській мові	171—183
Володимир Янів: Українська родина в творчості Василя Симоненка	184—213
Wasył Jaszczun: Vowel/Zero Alternations in the Nominal System of Contemporary Standard Ukrainian	214—223
Valentin Kirarsky: Zur Betonung der russischen Verben auf <i>-it</i>	224—230
Valentina Kompaniec Barsom: Vasył Stefanyuk: A Study of His Artistic Method	231—237
Пантелеймон Ковалів: Проблема слов'янського консонан- тизму	238—243
Rado L. Lencsek: Kopitar's Slavic Version of the Greek Dialects Theme	244—256
Jacques Léписsier: Slave <i>obolj</i> 'allée couverte, galerie' et 'puits, citerne'	257—260
Ephraim M. Levin: Substantival Gender Variances in Serbo- croatian and Russian	261—276
Jerry L. Liston: Onomatopoeic and "Verbal" Interjections in Russian	277—284

George S. N. Lu c k y j: Gogoľ's Ukrainian Interests: A Reappraisal	285—296
Arnold M c M i l l i n: The Semantic Fields 'Loving', 'Liking', 'Friendship' in Nineteenth Century Literary White Russian	297—308
Thomas F. M a g n e r: Kajkavian Koine	309—316
Robert M a t h i e s e n: A Note on <i>O pismenexъ ѣръпориъса Храбра</i>	317—320
Hanna N a k o n e t s c h n a: Aus der Wortgeographie der ukrainischen Umgangssprache: Die Bezeichnungen für den '(Stiefel)Absatz'	321—328
Петро О д а р ч е н к о: Епістолярна спадщина Лесі Україн- ки	329—342
Марія О в ч а р е н к о: Символіка Осьмаччиного Старшого боярина	343—350
Омелья П р і ц а к: LENZEN-IN- Константина Порфірород- ного	351—359
Ярослав Б. Р у д н и ц ь к и й: До передісторії православ'ян- ського визвуку: іе. -os → слов. -o, іе. -us → слов. -ъ	360—365
Гойко Р у ж и ч и ћ: Датуми Немањина боловања у његову <i>Житију</i> од Св. Саве	366—369
Michael S a m i l o v: <i>k, ğ</i> in Old Serbian	370—374
William R. S c h m a l s t i e g: The Slavic First Person Singular	375—376
Lionel R. S i m a r d: Evgenij Švarc — Dramatist, Satirist, Wizard	377—382
Robert H. S t a c y: The Poetry of Vjačeslav Ivanov: Some Cri- tical Comments	383—390
Ян С т а н к е в и ч: Аканьне — балцкая рыса ў мове вяліка- літоўскай	391—421
Микола С т е п а н е н к о: «Витончений — і, звичайно, забу- тий — літературний критик» (До 140-річчя з дня наро- дження Н. Н. Страхова)	422—430
Віктор С в о б о д а: Дещо з особливостей білоруської діе- слівної лексики та її зв'язків з українською	431—437
Іраїда Т а р н а в е ц ь к а: З історії східньослов'янського осо- бового назовництва	438—444
Boris O. U n b e g a u n: Ukrainian and Russian Surnames in - <i>ушун</i> , - <i>ixin</i> and - <i>išin</i>	445—447
André V a i l l a n t: Slave <i>užina</i> 'déjeuner'	448—449
Jacques V e y r e n c: Pour la reduction de la correlation de mouil- lure en russe	450—458
Joseph W a l l f i e l d: Vieux-slavon <i>rana</i> 'plaie' et latin <i>rāna</i> 'gre- nouille'	459—462
Wiktór W e i n t r a u b: Kochanowski versus Desportes: A Sixteenth Century French-Polish Poetic Duel	463—473
Paul W e x l e r: Some Observations of Structure in Language Contact	474—482
Gerta H. W o r t h: The Neglected Lexicon of the Novgorod <i>Slu- žebnye Minei</i>	483—491
Maria Z a g ó r s k a B r o o k s: Displacement and Location in Polish	492—495
Олег З у е в с ь к и й: Елементи біографічної концепції у Франкових перекладах сонетів Шекспіра	496—504